

DR MÁRKI SÁNDOR

II. RÁKÓCZI FERENCZ

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1910

Ára 16 korona.

TARTALOM

KÉPEK

Önálló képek:

Szövegbe nyomott képek:

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1909

II. RÁKÓCZI FERENCZ

⁂

IRTA

DR MÁRKI SÁNDOR

A BAY ILONA-PÁLYADIJJAL JUTALMAZOTT MŰ

II. KÖTET

1707—1708

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1909

THALY KÁLMÁN EMLÉKÉNEK

II. RÁKÓCZI FERENCZ

(A marosnémetii gr. Kuun-kastély olajfestményéről.)

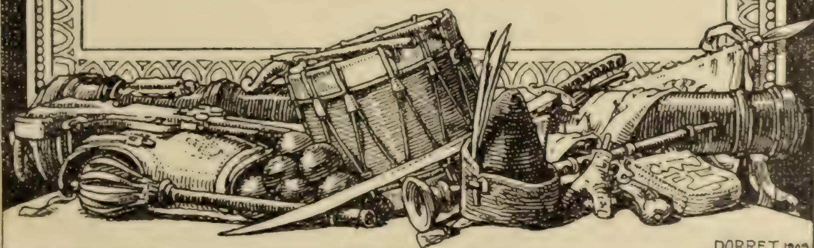

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

IRTA MÁRKI SÁNDOR.

II. KÖTET.

BUDAPEST, MDCCCCIX.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉG ÉS EURÓPA

2. ÓNODVÁR ROMJAI.

I.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS KEZDETE.

(1707.)

FEJEDELEM várva várta, Ónodon mikor kezdheti meg azt a munkát, a melylyel — mint meghívó levelében írta — «földre taposott édes hazánk törvényes szabadságait régen óhajtott virágzó állapotára hozza» és a nemzet igazságos ügyét, ha már a béketárgyalásokon nem tehette, az országgyűlésen jó megegyezés által hasznosan végezze be. A vármegyék követei közül a nyitraiak, trencséniek, turócziak még nem érkeztek meg, de a fejedelem tovább nem várakozott rájok. A rendek már különben is tartottak értekezleteket a fejedelem üdvözlése és a sérelmek összeírása ügyében s 27-ikén a szenátus is megkezdte tanácskozásait. Az ónodi országgyűlés [1] megnyitása napján, május 31-ikén reggel 8 órakor a fejedelem a rendekkel az ország sátorában a Szentlélek segítségül hívása mellett misét hallgatott, azután kíséretével visszament a maga sátorába. A rendek azonban együtt maradtak s elhatározták, hogy a távollevő királypárti esztergomi érsek helyett az egri püspököt, Telekessyt kérik meg az üdvözlő beszéd

[1] Ennek kritikai története, a források bőséges idézésével, Áldásy Antaltól a Századok 1895. évi kötetében.

tartására. A püspök erre csak a harmadik izenet után vállalkozott, de rögtönözve is igen szép beszédet tartott, mikor a fejedelem, a szenátoroktól körülvéve, az ország sátorában 11 órakor újra megjelent.

«Most bocsásd el, uram, a te szolgádat — idézte az ószövetségi Zachariás szavait; — mert látták szemeim az üdvözítőt». Ő meg a többi öreg most már vidámabban válhatnak meg ettől a világtól, mert látták felséges vezéröket, a ki Isten segedelmével helyreállítja a magyar nemzet régi szabadságát. Örömmel üdvözölte őt, hogy szerencsésen hazatért Erdélyből, a hol beiktatták a fejedelemségbe. Emlékeztette a czímerében levő sasra, a mely merészen száll a magasba. Hazánk is fel fog emelkedni elnyomott helyzetéből. A krónikák megírják, milyen szomorúságot okozott világszerte, mikor Győr, a kereszténység védőfala, elesett; de azt is megírják, milyen általános örömet okozott, mikor, Isten csodájára, ismét visszanyertük. A haza fölszabadítása ennél is nagyobb örömet fog szerezni. Tartsa meg az Isten a fejedelmet szegény magyar hazánk szerencséjére!

A fejedelem meghatva felelte, hogy szíves indulattal végezte és végzi a magyar nemzet javára szolgáló súlyos munkát; mert tökéletes szeretettel viseltetvén édes hazájához, életének nagy veszedelmeivel is istenesen és szüntelenül munkálkodik édes hazája régi, óhajtott szabadsága helyreállításán. Örömmel értesült róla és szemeivel is látja, hogy a rendek összegyűltek; de szomorúsággal tölti el, hogy a vármegyék és egyéb rendek egy része nem törődik a nemzeti ügy előmozdításával, s megveti a haza dolgainak szorgos elővitelét. Egyesek azt halogatásukkal, távolmaradásukkal mintegy szándékosan késleltetik, holott az ellenség nagy szorgalommal folytatja a maga incselkedő hadi műveleteit. Mielőtt tehát megtenné előterjesztéseit és kifejtené, mi végre hítta össze a rendeket, mindenekelőtt tudnia kell, akarnak-e munkához látni, vagy megvárják a távollevőket? Hogy pedig más alkalommal hasonló késedelmek ne gátolják a haza

3. BERKESS ANDRÁS VÁCZI PÜSPÖK.

boldogúlását: nem kívánnak-e a jelen esetben valami büntetést kiszabni? [2]

A rendek, némi vita után, elhatározták, hogy egyesek távollétében is munkához látnak, az elmaradókat pedig — azok

[2] Telekessy és Rákóczi beszédének menete Beniczky és a bártfai követek naplója után. Rákóczi-tár, I. 8. és MHH. XXVII. 130–132.

kivételével, kik a nagy árvizek miatt nem jöhettek idáig — az 1498: I. t.-cz. 3. §-a értelmében pénzbirsággal büntetik. Ezzel a fejedelem fölkelt s az űlés véget ért.

Aznap délután s másnap hajnalban a rendek gyűlése kívánatosnak tartotta, hogy az előterjesztéseket ne tárgyalják mindjárt felolvastatásuk után, hanem rendek szerint két vagy éppen három táblára oszolva vitassák meg. Kérésöket Berkess András váczi püspök terjesztette a fejedelem elé, a ki ezek után a nyilt űlésben megjelenvén, arra intette őket, hogy előterjesztéseit a közjó szempontjából tárgyalják. Ezt a gyűlést is egyedül a közjó előmozdítására hítta össze. Vegyék tehát azt szívökre s bizonyítsák be közindulatukat.[3] Erre Labsánszky János szenátor, mint együttal a szenatus kanczelláriájának igazgatója, felolvasta a fejedelem előterjesztését a megokolással együtt.[4] A fejedelem kifejezte örömét, hogy két esztendő alatt most másodszor gyűlhetnek össze szabadon és sok szélvész után ma nyugalmasabb parthoz jutottak. Mióta vezérlő fejedelemnek választották, igaz, eltökéllett szívvel csak azt akarta, hogy hivatalának megfelelvén, édes nemzete boldogulását minden úton keresse a melléje rendelt szenátussal. Boldog reménységök napja még nem virradt fel, de Isten megszégyenítette ellenségeiket. Most már nemcsak idegen nemzetek történetéből, hanem a magukéból is tudhatják, milyen haszna van a nemzeti szövetkezésnek. Megczáfolták azt a hitet, hogy a magyar állhatatlan, hűtelen. Az ellenség az ő haszonlesésének tulajdonítja a béketárgyalások felbomlását. Hálóba akarta keríteni őket, mikor a nemzet kívánságait egy hatalmában levő oszággyűlésen akarta tárgyalni. A fegyver jogán óhajt eljárni Erdély s az újszerzeményi bizottság ügyében s újból a maga jobbágyává szeretné tenni a nemzetet. Miként bízhatnának olyan országgyűlésben, a melylyel nem közlik 24 vármegye szövetségének egyhangú kívánságát s a hol nemzettagadó urakból állana a többség? Inkább

[3] A bártfai követek naplója, 134.

[4] Közli Szalay, VI. 411—417.

RESOLU

Nyilván vadnak az egész világ előtt, az Austriai Háznak czévéi

RÁKÓCZI RESOLU

LUTIO . .

. . . Anno millesimo septingentesimo sexto

Paulus Ráday m. p.

. . . JA 1706. OKT. 30.

hervadjon el ifjúságának virága, mint hogy ilyen nyomorúságra vezesse nemzetét. Ilyen hitegetés után csak járomban hízott árulók fussanak; igaz hazafiak inkább a pusztai és az erdei vadak módjára nyomorognak. Hatalmas erővel leczkéztette meg a békepártiakat, a kik a nemzet ellenségeinek csalárd ígéreteiben bíznak; pedig hitök és hazafiságuk kényszeríti a hadakozásra. A portugálok, helvétek, németalföldiek példáját kövessék, a kik, ha megijedtek volna a súlyos hadakozásoktól, ma is viselnék

4. ÓNOD ÉS A KÖRÖMI FELSÍK TÉRKÉPE.

igáját annak az ellenségnek, a kitől ők szabadúlni kívánnak. Ez az ellenség tette értéktelenné a rézpénzök becsét is, úgy, hogy most nem is gondolhatnak értéke visszaállítására; s a háborút üres erősségekkel, töltetlen ágyúkkal kell folytatniok, vagy módot találniok, hogy mindenkinek rendes fizetést adjanak. Tavaly a seregre rézpénzben 5.693,046 forintot költöttek s félévre a legnagyobb takarékosság mellett most is 2.691,640 forintot kell költeniök, holott a kincstári javak és a harminczadok nem jövedelmeznek többet 495,475 forintnál. Ha tehát a nemesek idegenkednek a személyes fölkeléstől, váltsák meg magukat annak terhe alól.

A fejedelem élőszóval is buzdította a rendeket, hogy előterjesztéseiről tanácskozzanak s ha a hazára üdvösebbet javasolhatnak, tegyenek indítványt. Majd újabb kötelező igéretet tett, hogy intézkedik az elkobzott javak visszaadása ügyében. Mivel pedig nádort, országbírót, ítélőmestereket a folytonos háborúk miatt nem választhatnak, a pörös ügyek intézésére válaszszanak 24 bírót, a kikből két főtörvényszéket alakítsanak: egyet Eperjesen s egy másikat Korponán.[5] Azután maga is végighallgatta a nagyszombati békebiztosok jelentését, a mely azzal végződött, hogy «a német nemzet sohasem volt őszinte alkuvásaiban és csak rászedni törekedett a magyarokat». Az országgyűlés erre «a nem elég hazafias» császári biztosok (Széchenyi Pál és Szirmay István) javait elkobozni rendelte, mire a fejedelem az ülést bezárta.[6]

A rendek egy részének sehogysem tetszettek a nagy elhatározást követelő előterjesztések s nem vármegyék, hanem a négy kerület szerint akarták leadni szavazatukat. A fejedelem, a kivel üzenetek útján érintkeztek, a június 3-ikán tartott ülésben élőszóval is kijelentette, hogy ezt különösnek tartja. A német időkben a bécsi kormány beérte 2—3 megvásárolt vagy lekötelezett ember nyilatkozatával, míg ő mindnyájukat kész meghallgatni s előtte mindenki szabadon beszélhet. Hajthatatlanul megmaradt kívánsága mellett, a melyet Bercsényi is támogatott, hogy ebben a kérdésben vármegyénként és fejenként a másnapi ülésben nyilatkozzanak. Az uzsora dolgában azonban a rendek és a fejedelem teljesen egyetértettek s az ellen a június 3-iki ülésben szigorú határozatot hoztak. «Valóban fájdalmas szívvel éreztük, — szólt nevökben a fejedelem — hogy sokak hazánkfiai közül, a kikre bízta volna a felséges Isten a mindenekkel való jótételt, annak gazdag és elfogyhatatlan tárházából s kegyelméből ingyen vett világi múlandó jókkal visszaélvén, nem hogy keresztény szeretetből kívánnák azon egyvérű, de a sok

[5] Bártfai napló június 1-éről, 136. [6] Horváth, VI. 477.

nyomorúságok által minden értékből kipusztúlt, utolsó szükségre jutott s elalélt atyjokfiait más idegen, sőt az isteni ismereten kívül levő pogányságnak is nevezetes példájával segíteni, hanem hallatlan uzsorákra adván ki maguk költségét, sokakat szabadságukból kivetkeztetvén, jobbágyság keserves igájának keserves szívvel való felvételére kényszeríttetnek. Micsoda igazságnak mondhatja valaki a szükségtől kényteleníttetett édes vérének megnyomorítását, uzsora s a törvény által meghatározott mód felett való interes meg nem fizetésével nemcsak kevés javacskáit, de maguk s gyermekök személybeli szabadságait is siralmas járom alá vetni kényteleníttető segítségnek örökös megrontását?» [7]

Ezzel a rendelettel Rákóczi örökre beírta nevét a szocziálizmus történetébe s a nemességet is fölmentette az önzés vádja alól. Még élénken emlékeztek arra a hatalmas levelére, a melyet a szegény népből kikerűlt katonák köznyomorúságáról és ennek ellenszereiről félesztendővel azelőtt kiadott. [8] Ösmerték fölkelésének azt az egyik czélját,[9] hogy a háborúból a szegénység nyomorúságainak teljes *megváltása* s ne csupán változása következzék. A szocziálizmus történetében felejthetetlenek azok a szavai, a mikkel a szomolnoki bányászok sztrájkja miatt megleczkéztette a gazdasági tanács elnökét. «Mit gondol, — kérdezte tőle [10] — melyik nagyobb ok a haragra: az-e, hogy annyi sok szegény embert éhhelhalóvá tesz, a rendet megbontja, a hadirendszert és annak órakerekét megállítja; vagy az, hogy az urak s mások fizetését ezen ország hasznára el nem törli?« «*Azt mondják uram* azt mondja — írta máshol [11] — hogy (a háborúra) minek adnának, mikor a pénz csak az urak ládájában marad s tréfából összemocskolnak, összezavarnak minden rendeket. Nem mernek szólani s nemhogy szabadságra menné-

7 Rákóczi rendelete június 3. Eredetije az Erd. N. Múzeum okl. törzsgyűjteményében.

8 Rákóczi levele 1706 deczember 1. Arch. R. I. 650—2.

9 Az 1703 május 12. manifesztumban. Thaly, Bercsényi, II. 471.

10 Rákóczi 1708 márczius 20. Arch. R. II. 198—200.

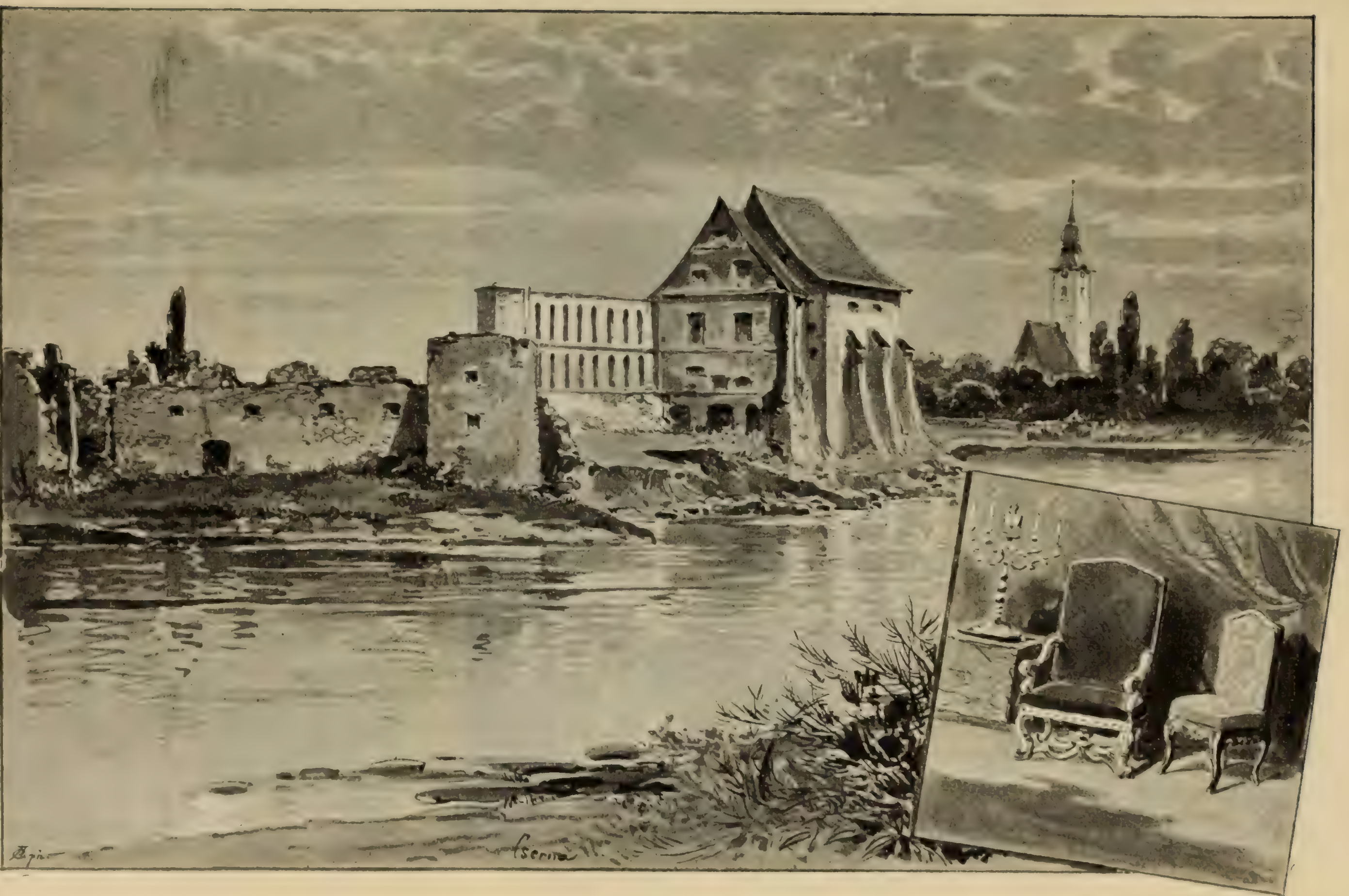
11 1708 augusztus 24. U. o. II. 305.

nek, hanem nagyobb iga terhe alá vettetvén, még szólniok sem lehet». Pedig «csak a gazdag ne nyomja el a szegényt,»[12] mert a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszánál».[13] Tíz esztendő múlva megkérdezte önmagától, mije maradt azokból, a mikkel élt, és a mit még remélhet? Ahhoz az igazhoz fordúlt, a ki keserves könyekkel ette kenyerét, míg ő gazdagságban, tisztességben és minden gyönyörűség bőségében lakomázott. Az idő azonban elmúlt ezen igazról s a gazdagról és a dobzódóról egyaránt; kettejök közül melyik a boldogabb?[14] Nem is hitte, hogy őneki magának egyéb tulajdona lehetne inségén, nyomorúságán, gyarlóságán kívül.[15]

Nagyon jellemzi ez a szocziális felfogás azt a nagy embert, a ki politikai életünkben talán először használta a *közteherviselés* nevét,[16] s a ki annak az elvét ha a megszokott subsidiumok fogalmán egyelőre nem ment is túl vele, már mostani előterjesztéseiben alkalmazni akarta. Ez azonban a magyar rendekben is olyanforma gyanút gerjesztett, mint imént az erdélyiekben, hogy ő, a ki különben is parasztokkal kezdte a szabadságharczot, a köznép megnyerésével akar hatalomra szert tenni.

Más körülmény is növelte a rendek kedvetlenségét. Gróf *Forgách* Simon fia, majd felesége arra kérte őket, tudakolják meg a fejedelemtől a tábornok elfogatásának az okát, rendeljenek pörújítást és engedjék meg, hogy a rab vezér az országgyűlés elé jöhessen. A fejedelem azonban csak mint magánembereket fogadta rendek a követeit. Szemökre hányta, hogy szakadást okozhatnak s figyelmeztette őket, hogy efféle kérést csak a nyilt országgyűlésben terjeszthetnek eléje. Mindez eléggé mutatta, hogy a fejedelem *felségjogait* és a *felelősség elvét*, a fejedelemnek és az országgyűlésnek *egymáshoz való viszonyát* rendezni kell s nem lehet egyszerűen a gyakorlatra hagyni.

[12] 1708 januárius. Arch. R. II. 155.
[13] Rákóczi 1710 márczius 18. U. o. III. 73.
[14] Rákóczi önéletrajza, 112.
[15] U. o. 351.
[16] 1710 márczius 31. és április 5. Arch. R. III. 225., 392.

5. AZ ÓNODI VÁR ROMJAI.

Pl. a rendek egy részének nem tetszhetett, hogy az előterjesztések tárgyalásánál jelen van a fejedelem is, a ki ugyan buzgón hirdette a szólás szabadságát, de, közjogi állásánál fogva, végrehajtó hatalma biztosítékaira is ügyelnie kellett. Június 4-ikén e végből nemcsak megjelent az országgyűlésen, hanem védelmezte is a *közadózásra* vonatkozó előterjesztéseit, a mikben Bercsényi támogatta legjobban. A követek egy része, adó

6. GR. FORGÁCH SIMON ELFOGATÁSA.

helyett, inkább a kincstári javakban, az ország közjövedelmeiben s a tiszteknek és másoknak elajándékozott kincstári javak visszavételében kereste a fedezetet, a másik pedig a 10%-os jövedelmi adó megszavazásában. A fejedelem, a fedezet legigazságosabb módjáról gondolkozván, nem határozott kívánság, hanem «kegyelmes vélemény» alakjában kijelentette, hogy úr és szegény *egyaránt* adózzék az után, a mije van. Kifejtette, hogy nem lehet ragaszkodni sem a kincstári jószágok, sem a bányák és harminczadok jövedelmeihez, mert ezeknek csak a hírök nagy, de nem hajtanak többet évenkint néhány százezer forintnál.

Ebből idáig is vett az ország a tűzérséghez szükséges szereket s a hadak számára különféle dolgokat; de mindez kevés a haza mostani szükségei közt. Legigazságosabb adónak a közteherviselést, közadózást tartotta, de erről még nem győzhette meg a rendeket. Csupán két millió forintot szavaztak meg olykép, hogy ezt az adót porták szerint osztják el, de dikák szerint vetik ki, s függőben hagyják a nemesség hozzájárulását.

II.

A BÉKEPÁRT MEGTÖRÉSE.

(1707 június 6.)

RÉZPÉNZ ügye a közadónál is hevesebb vitát keltett s magával sodorta a békepártot. A fejedelem a meglevő érczpénzt 12 millióra becsülte. Abban jobbadán egyetértettek, hogy többet veretni nem szabad s hogy a készletnek csak egyharmada maradhat forgalomban. De nagy forrongást okozott Bercsényinek az az indítványa, hogy ha a katonákat rézzel fizetik, rézzel adósságokat is fizessenek s engedjék meg, hogy a zálogbavetett jószágokat necsak ezüst, hanem rézpénzen is kiválthassák. Ezt a kisebb nemesek s a katonák zajosan helyeselték, s nem fogadták el egyes káptalani és vármegyei követek óvását, mivel megbízatásukra nem hivatkozhattak. A fejedelem, hogy pártatlanságát bebizonyítsa s minden aggodalmat eloszlasson, a rézpénz dolgát a hétfői, június 6-iki ülésre halasztotta.[1]

A kitűzött időben, kevéssel 8 óra után, ő maga szólalt föl először. Úgy hitte, a rézpénz dolgában könnyen határozhatnak, mert már eleget gondolkoztak róla s bizonyára rájöttek, hogy a rézpénzt nem törölhetik el egészen, mert nincsen ezüstpénzök. A libertások értékét mindenesetre olyképen kell szabályozniok

[1] Beniczky naplója, 10. Bártfai napló, 141—142.

és biztosítniok, hogy — miként Bercsényi a mult ülésben kívánta — mindent vehessenek rajta. Isten törvényszéke elé idézte mindazokat, a kik a tárgyalásokat szándékosan nyujtják.

Komoly intése, szép beszéde nem törte meg az obstructiót. *Berkes* András váczi prépost tizenhárom vármegye nevében tiltakozott az ellen, hogy a rézpénzzel, mint az ezüsttel, adósságot lehessen törleszteni, zálogjószágot kiváltani. A fejedelem ebben alávaló pártütést, szövetségbontó törekvést látott. Nyiltan megkérdezte, van-e fölhatalmazása a tizenhárom vármegyétől? Nem hitte, hogy legyen, mert a nemesek ezen az országgyűlésen nem vármegyéik képviseletében, hanem *személyes* joguknál fogva jelentek meg; tehát nem is vármegyéik utasítása, hanem saját belátásuk szerint, fejenként szavaznak. Bercsényi ungi, Károlyi szatmári, Csáki beregi főispánok nyomban megjegyezték, hogy vármegyéik ilyen tiltakozásra senkit sem hatalmaztak fel, a mit Berkes sem tagadhatott.[2]

Bercsényi szerint a rendek most már láthatják, miért akarta a fejedelem, hogy a vármegyék ne ötönként, hatonként, vagy kerületenként, hanem mindannyian fejenként, szabadon fejezzék ki vélekedésöket. Legújabban *Turóczvármegye* is rávenni akart 6—7 vármegyét, hogy a béketárgyalások folytatása érdekében ne a fejedelemnek, hanem alattomban a többi vármegyének írjanak, a mi kétségtelenül ellenkezik a szövetségre letett hitökkel.

Turóczvármegye 1707 január 31-ikén[3] valóban körlevélben buzdította a vármegyéket, hogy egyesült erővel ügyekezzenek megszüntetni a háború következtében rájuk nehezedő terheket, mert a kivetések egyenesen ellenkeznek az ország törvényeivel és szabadságaival, a melyekért most életöket föltették. Azelőtt

[2] Beniczky naplója, 11. Bártfai napló, 142—144.

[3] Tárgyalni már 27-ikén kezdték a szentmártoni közgyűlésen és pedig a trencséni körlevél kapcsán. A hosszas tárgyalás mutatja, hogy a dolog nem ment simán és egyhangúlag. Részletesen l. Áldásynál, Századok, 1895. 710—729. Az oklevél keltére nézve u. o. 727. és 1875. 189. A vármegye január 27-iki ülésének jegyzőkönyve u. o. 1896. 99—100. Rakovszky és Okolicsányi levelei ez ügyben u. o. 103—105.

effélék miatt bátran fordúlhattak a császárhoz; most azonban csak fohászkodva kell nyögniök a terhek alatt. Ennyire még sohasem voltak. Hozzájárulás végett közlik tehát a fejedelemhez intézett fölterjesztésöket, hogy országuk szabadsága és törvényei érdekében annál hathatósabban léphessenek föl. A fölterjesztés-

7. TURÓCZ VÁRMEGYE. (Bél térképéről.)

ben magában arra kérték a fejedelmet, hogy adasson választ a királynak a béke ügyében adott válaszára. Gondolja meg, hogy a király az országgyűlés nélkül nem hozhat törvényt, de az ország sem határozhat királyi szentesítés nélkül. A kezességen nem kellene múlnia a dolognak, mert nagyobb és erősebb kezességre gondolni sem lehet, mint a milyennel Bocskay békéjét kötötték. Akkor Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaország,

valamint Szilézia álltak jót, hogy a magyar király sértetlenül megtartja a haza törvényeit és szabadságát. A magánügyeket a válasz beadása után is elintézhetik. Törvényök és nemesi szabadságuk megsértését látják abban, hogy az ország közszükségleteire rendelt vasat és sót magánérdekekre használják. Kérik tehát, hogy abban többé fogyatkozást ne szenvedjenek s hogy a fejedelem megtartsa őket törvényesen biztosított szabadságaikban.[4]

Május 12-ikén, mikor a vármegye már az ónodi országgyűlésre készülődött, újból kijelentették, hogy ezt a határozatot az *egész* vármegye hozta. Ez a határozat Rákóczit nemcsak személyes becsületében sértette, hanem magyar érzésében is, mert nagyon alkalmasnak látszott ellenforradalom szítására. Úgy hitte, hogy a legkisebb vármegye «maréknyi» nemességét[5] *Okolicsányi* Pál és fia, Kristóf főjegyző izgatta fel, a mit könnyűnek tartott, mert Turóczban minden harmadik nemes az Okolicsányi nevet viseli, a többi pedig rokonságban, sógorságban van vele.[6] Már április 12-ikén fogadkozott, hogy «Pál gazdára» lesz gondja ezen az országgyűlésen. Szél indítja ezt a nádszál módjára hajladozó elmét. Kétségbeesve a háború szerencsés végéről, olyan terveket forral, hogy azok következtében békekötésre kényszerítse. Dolgát azonban, hite ellen, nem nézheti behunyt szemmel.[7] A szomszédos öt-hat lutheránus vármegye, a hová a turócziak elküldték körlevelöket, azt felbontva vagy felbontatlanúl küldték vissza a fejedelemhez, a kit biztosítottak róla, hogy a felsorolt sérelmeken egyedül a mostan úgyis összejövő országgyűlésen kívánnak segíteni. Nincs tehát értelme annak a vádnak, hogy a fejedelem nagyobb sereget azért vont össze Ónod alatt, hogy megrettentse vele a turócziakkal talán egyetértőket s hogy a franczia katonaságot Bercsényi és Károlyi

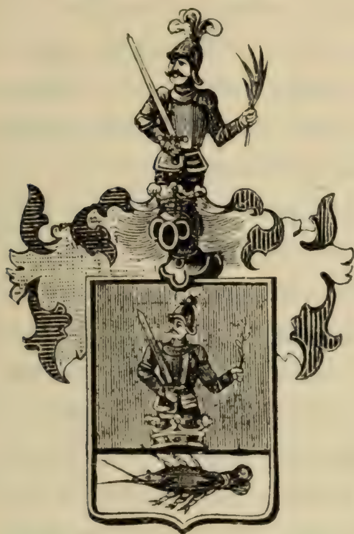
4 Közli (de hibásan január elseji kelettel) Szalay, VI. 421–3. Századok, 1895. 712–714.

5 Nem olyan «maréknyi», mint Rákóczi írta. (Eml. 218.) 1709 július 27-ikén csupán Gömörben 699 menekült turóczit írtak össze. Turul, 1894. 160.

6 Rákóczi emlékiratai, 218.

7 U. o. és Arch. Rákóczianum, II. 65. (Bercsényihez.)

már föl is eskették volna a fejedelem ügyének megbosszúlására. Szóra sem érdemes az a gyanusítás, hogy Bercsényi és a három Ilosvay már ki is osztották egymás közt a szerepeket, miként fojtsák vérbe az országgyűlési ellenzéket; vagy, hogy maga a fejedelem is tudott volna a tervezett államcsinyről s Ottlyk udvarmesternek meg is mondta volna, hogy a gyűlésen olyan borzasztó dolgok fognak történni, a miken elbámúl a világ.[8]

8. A RAKOVSZKY-CSALÁD CZÍMERE.

9. AZ OKOLICSÁNYI-CSALÁD CZIMERE

Hiszen ugyanazon hírkoholó is elösmeri, hogy Rákóczi előbb vizsgálatot akart indítani ebben az ügyben.[9] A fejedelem az Örök Igazság színe előtt jelentette ki,[10] hogy csupán magyarázatot kívánt kérni a turócziaktól; de sem ő, sem más nem gondolt arra, a mi szónoklatának hatása következtében történhetik.

A mikor tehát Bercsényi csakugyan szóba hozta a turócziak frondeurködését, a fejedelem maga is «igaz szívbeli felindúlással»

8 Vetésy László (évek mulva koholt) titkos tudósitása az ónodi gyűlésről. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe d. kais. Akademie d. Wissensch. IX. 461. Fiedler, Aktenstücke, I. 292–4.

9 U. o. 293.

10 Rákóczi eml. 219.

fakadt ki azok ellen, a kik a szövetséget megbontani akarják. Újból bőségesen kifejtette, elejétől fogva hogyan folytatta a haza dolgait. És most, a mikor remélhetné, hogy annyi éjjeli és nappali nyugtalanságai után legalább köszönetet nyer, zsarnoknak nevezik. Turóczvármegye azt írja más vármegyéknek, hogy a mostani iga nagyobb, mint a németek korabeli és hogy most még folyamodni sem lehet, mint a császár idejében. Ha tehát a német zsarnok módjára bánt velök, a fejedelem még nagyobb zsarnok. Felszólítja, álljon elő, a kit ő valaha meg nem hallgatott, maga elé nem bocsátott. Vagy melyik az a közteher, a mit ő nem a nemes ország javára, ügyünk boldogúlására, hanem a maga és erszénye hasznára fordított volna?[11]

Rakovszky Menyhért alispán és *Okolicsányi* Kristóf főjegyző turóczi követek a felolvasott körlevelet újra fejtegetni kezdték s azzal védekeztek, hogy ők nem törekedtek lázadásra vagy pártütésre, hanem csupán sérelmeiket akarták előterjeszteni. A roppant zajban a fejedelem nem értvén meg szavaikat, közelebb szólította, hogy jobban hallhassa őket. És a mikor mindenki izgatott volt, őmaga nyugodtan fejtegette, hogy a mit előadtak, mindaz természetes következése a háborúnak, a melyet a bécsi udvar nyakassága és saját határozatuk következtében szabadságuk visszaszerzéséig kell folytatniok. Meg nem foghatja, mit panaszkodik éppen Turóczvármegye, a mely a háború kezdete óta alig látott más ellenséget, mint a futó Schlicket s helyzeténél fogva nem is esik a hadak útjában. De világosan kitűnik panaszaikból, hogy a felsorolt bajok miatt egyeseket vádolnak haszonleséssel. Első sorban bizonyára őt magát. Mert hiszen nagyon érdemetlen lett volna arra a megtisztelő bizalomra, hogy fejökké válaszszák, ha elnézte, tűrte volna az efféle rendetlenségeket, föltéve, hogy a vármegye mindazt tudatja vele. De kérdi: intéztek-e hozzá és kik ellen intéztek ilyen panaszokat? Ha pedig neki nem panaszkodtak, miért panaszkodtak a vármegyéknek?

[11] Bártfai napló, id. h. 144–5.

Turóczvármegye eljárásából nyilván kitűnik, hogy azért nem fordúlt hozzá, mivel őt magát is bűnösnek, vagy legalább részrehajlónak tartotta. De kérdi: az ő rendeletére szedtek-e tőlük a rendes közadónál többet, a melyet minden vármegye elfogadott és kiszabott?

Sennyei kanczellár ekkor a turócziak ellen a törvényes eljárás megindítását javasolta. A két követ újabb védekezése most már a fejedelmet is kihozta sodrából. Szemökre lobbantotta, hogy valóságos merényletet követtek el, a mely ellenkezik szövetségökkel. Turócz megmutatta, mennyire kételkedik az ő személyében, mikor a helyett, hogy eléje, mint a szövetség fejedelme elé terjesztette volna sérelmeit, a közegyetértéssel tökéletesen ellenkező útakat keresett. Gyógyíttatni akart olyan sérelmeket, a miket előadni sem tud. Hiszen azok, a miket említett, nem is sérelmek, mert közösek mindnyájunkkal, a kik köteleztük magunkat, hogy addig folytatjuk a háborút, a míg szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk. Mindezeknél fogva igazságot és elégtételt kíván a szövetkezett rendektől azért a méltatlan és becsületsértő eljárásért, a melyet Turóczvármegye vagy tisztjei ellene, fejedelmök ellen elkövettek.

Hosszú, kínos csend után újból beszélni kezdett. Keservesen esik látnia — szólt, — hogy vonakodnak teljesíteni kérését (a törvényes vizsgálat megindítását), holott az igazság kiszolgáltatását a szövetség utolsó tagjától sem lehet megtagadni.

Mivel azonban a csend tovább tartott, a fejedelemnek azt kellett hinnie, hogy a gyűlés helyesli a turócziak eljárását. Elkeseredett és oly haragra lobbant, hogy nem bírta szívébe visszafojtani indulatát, visszatartani könyeit.[12]

«Édes nemzetem! — kiáltott.[13] — Hát ezt érdemeltem hazám ügye mellett való sok szíves fáradságom után?! Ezt érdemeltem tőled bujdosásaim után?! Életemet, véremet, mindenemet érted

[12] Rákóczi emlékiratai, 219—221.

[13] U. o. 221—2. Bártfai napló, id. h. 145. Rákóczi emlékir. 222. Századok, 1895. 718. A nemzeti múzeumban levő ónodi diarium, teljes szövegében Tört. Tár, 1895. 527. (Áldásy Antal közlése.) A beszéd szövegét ezen három változat egyeztetésével adom.

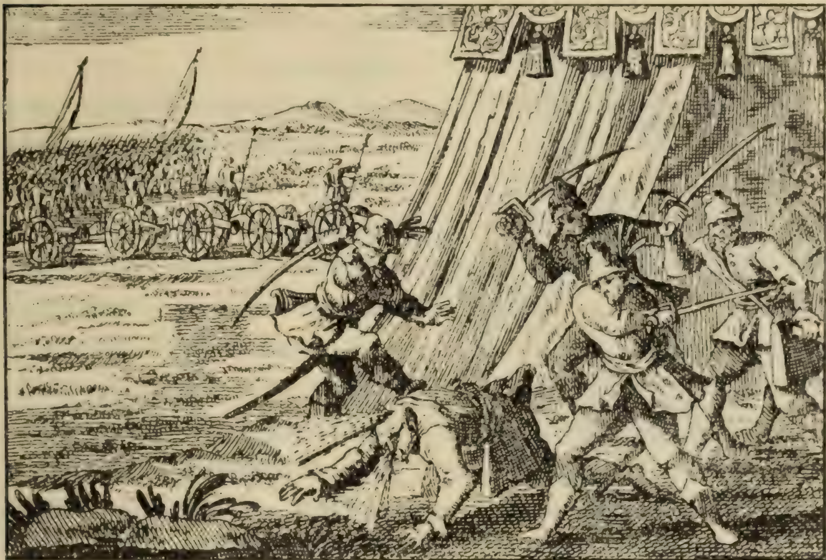
szenteltem föl. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem. Sőt, a mi több, hozzád való szerelmökért s virágzó előbbi szabadságodnak helyrehozásáért édes eleim is, koczkára vetvén mindenöket, véröket, hitöket feláldozták. S rólam most azt hiszik, hogy hazám kárával kincseket gyüjtök. Nem tehetek mást, mint hogy kezökbe adjam azt a méltóságot, a melylyel a rendek a szécsényi országgyűlésen felruháztak. Visszavonúlok erdélyi fejedelemségembe. Készebb vagyok megvonni magamat az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el! Magammal viszem koporsómba! Mert te tudod, Istenem, hogy igazszívű vagyok és privátumot nem kívánok . . . . Édes hazám, ne szenvedd rajtam ezt a gyalázatot!»

Az erre kitört roppant zajban Sennyei kanczellár újból indítványozta a turócziak pörbefogatását, mit gróf Esterházy Dániel tábornok is pártolt. Saját ügyéről lévén szó, a fejedelem fölkelt, hogy odahagyja a sátort; azonban Klobusiczky erővel, de tisztelettel visszaültette székébe. Bercsényi a dühtől könyezve riadt a rendekre: oly hálátlanok-e, hogy távozni engednék szabadítójukat, mielőtt igazságot szolgáltatnának neki rágalmazói ellen? «Inkább haljanak meg ezek a gazok!» kiáltott s kardjával Rakovszky vállára csapott. Most már kirepültek a kardok hüvelyökből. Károlyi tábornok fejbe vágta Rakovszkyt, ki társával együtt menekűlni próbált, de Ilosvay Bálint és Imre odakünn is vágták, úgy, hogy a sátortól nem messzire összerogyott s pár pillanat alatt meghalt. *Platthy* Sándor turóczi ügyvédet báró Zay András ellen maga a fejedelem mentette meg, a kinek lábaihoz borúlt.[14]

A katonák közt rendkívüli izgalmat keltett annak a híre, hogy a sátorban a követek egymást ölik. A fejedelem azonnal néhány tisztet küldött a palotások lecsillapítására. A francziák,

[14] Platthy köszönő levele Rákóczihoz 1707 június 23-ikán. Századok, 1906. 108—9. Platthy utóbb, június 21-ikén a rendek előtt azzal mentegetőzött, hogy Bercsényi fölindúlását látva, azért nem szólalt meg, mert azt hihették volna, hogy a körlevél az ő tudtával készűlt; holott a fejedelem is megmondhatja, hogy nem tudott arról, míg a fejedelem nem szólt felőle. (Bártfai napló, 170.)

a fejedelem életét féltvén, ágyúikat az országgyűlés sátra felé fordították. A fejedelem nagysietve szalasztotta megnyugtatásukra *Zay* Andrást, a kinek azt felelték, hogy nekik azt mondták: már meg is ölték a fejedelmet s néhány vármegye a császáriakhoz akar átállani. Csak Rakovszky holttestének láttára s akkor hittek neki, mikor a súlyos sebeivel menekülő Okolicsányit ők maguk fogták el.

10. RAKOVSZKY LEVÁGATÁSA.

A fölhevült urak csakhamar visszatértek a sátorba, a mely előtt az egyik követ, Rakovszky, ruháitól megfosztva, holtan hevert. Hogy a katonaság a többiekben is kárt ne ejtsen, a turóczi nemeseket azonnal őrizet alá tétették s Bercsényi indítványára törvényes vizsgálatot rendeltek ellenök a fejedelem megsértése miatt.[15]

[15] Rákóczi emlékiratai, 221–3. Bártfai napló, 146. Az ónodi napló, Tört. Tár, 1895. 526–8. Névtelen napló u. o. 1902. 415–6. Beniczky naplója: Rákóczi-tár I. 12. Histor. Bildersaal (1740.) VII. 98–100. Vetésy levele Fiedlernél, I. 294. Katona (Kolinovics után) XXXVII. 346–357. Szalay, VII. 419–427. Horváth, VI. 479–485. Fessler, IX. 614–617. Acsády (a Szilágyi-féle történelemben), VII. 636–8. Szalay-Baróti, IV. 20–22. Áldásy a Századokban, 1895. 715–721.

Másnap, 7-ikén, a rendek az ország sátrában, igen nagy csendben és veszteglésben, majdnem egy órahosszat várakoztak a fejedelemre. A mint tábornokaitól környezve megérkezett, tiltakozott az ellen, hogy a tegnapi esetet előre megfontolt dolognak tartsák. Nem is gondolt reá s el sem képzelte, hogy ilyesmi történjék. Azonban végrehajtotta a rendek tegnapi határozatát s most már azt kérdezi, mi a főddolog ezentúl? «*Hazaszeretet, egyetértés!*» felelte Károlyi Sándor, a ki lelkes szavakban tett esküt a szövetség hű szolgálatára.

A gyűlés azután meghallgatta az Okolicsányi kihallgatásával megbizottak jelentését s Bercsényi és Károlyi szavainak hatása alatt *halálra* ítélte Okolicsányi Kristófot. Halálra méltónak ítélt *mindenkit*, a ki részt vett a szövetség ellen való lázadásban; vagyonukat elkobozni és a háborúban elesettek családjainak vagy az elesetteknek javára fordítani rendelte. Az ország sátráról leszakították Turóczvármegye zászlaját s Rakovszky holtteste fölött szétszaggatták, 1639 óta használt pecsétjét pedig elvették. Kimondták, hogy Turóczvármegyét feloszlatják s a többi vármegyék közt osztják szét. Elfogatták Platthy Sándort, majd Beniczky Gábort, a kik ennek a határozatnak végrehajtására nem vállalkoztak.[16]

Június 9-ikén Okolicsányi Kristófot lefejezték, de a fejedelem engedelmével tisztességesen eltemették, míg Rakovszky holttestét az égi madaraknak engedték át. 15-ikén a fejedelem nevében Sennyei kanczellár a megejtett vizsgálat alapján a nemvétkesek szabadon bocsátását, a többivel szemben pedig a vizsgálat folytatását javasolta. Állásától felfüggesztették a gyanús turóczi főispánt, kit csakhamar fogva hoztak a körömi táborba; de megengedték, hogy a fejedelem administratort nevezzen ki helyébe, s rábízza a vármegye *új pecsétjét*, *új zászlaját*.[17] Az országgyűlés tehát megsemmisítette a vármegye eltörléséről

[16] Bártfai napló, 147—8. Rákóczi emlékíratai, 223. Beniczky naplója 16. A névtelen ónodi napló, Tört. Tár, 1902. 416.

[17] Beniczky naplója, R. T. I. 23. Századok, 1895. 849.; 1896. 102. (Áldásy Antal czikke.)

multkor hozott határozatát, mely ilyen alakban nem is került a törvények közé. A vádlottak mellé a fejedelem ügyvédeket rendelt s végre is szabadon bocsátotta őket, mert nem akart a törvény teljes szigorúsága szerint eljárni ellenök.[18] Biztosította az angol és a hollandi követeket, hogy fontos okai voltak Okolicsányi Pál elfogatására is, a ki nem számíthat a közbenjáró hatalmak védelmére, mert hűséget esküdött neki és a szövetségnek. Már azért is le kellett tartóztatnia, mert naponkint látja, hogy más hatalmak sem járnak el másképen; s nagyon jól tudja, hogy adott esetekben az angol parlament és a hollandi kormány hasonlóképen cselekedtek.[19]

11. TURÓCZ VÁRMEGYE CZÍMERE.

A fejedelem csakhamar alkalmat adott Turóczvármegyének a megtérésre. Megengedte, hogy gyűlést tartson, mi november 22-ikén, 26-ikán megtörténvén, kijelentette, hogy rendjei utolsó csepp vérökig hívek maradnak a fejedelemhez. Egyúttal megkérték őt, hogy új főispánt nevezzen ki, adjon új zászlót s adassa vissza régi pecsétjöket, levéltárukat.[20] Ez meg is történt; deczember 29-ikén a fogságban elhunyt Révay Ferencz főispán helyett Révay Gáspár lett a főispán-helyettes, tehát éppen az, a kit a fogoly Okolicsányi Pál ajánlott a fejedelemnek.[21]

18 U. o. I. 129.

19 Rákóczi levele 1707 szeptember 12. Simonyi, III. 340—1. Az Okolicsányi Pál kivégzéséről légből kapott hírek u. o. III. 359—360., 361—2., 428. Okolicsányi Pál 1709 február 20-ikán bántatlanúl érkezett vissza Bécsbe, honnan halálával telekürtölték a világot.

20 Századok, 1895. 729. A vármegye jegyzőkönyve Thalynál u. o. 1896. 98—102.

21 U. o. 1896. 109. (Thaly, Az ónodi országgyűlés történetéhez.)

Ideiglenesen tehát helyreállította a vármegyét,[22] a mit, a császári hadak győzelmei után, 1709 szeptember 27-ikén József király a maga részéről is megtett.[23] Azóta a vármegye, a véres esemény emlékére, mind mai napig vörös posztóval behúzott asztalnál tanácskozik. De Ottlyk Györgygyel senki sem kérdezte többé mellette, hogy «midőn hetvenezer lovas, gyalog fegyverviselő ember volt Rákóczi hűségén: nem jó lett volna-e azon szép fegyvernek erejével megbékélni?» És senki sem állította, hogy «ez lett volna örökké való emlékezet és a szabadságban megnyugovásra való emlékezet».[24] A Bécs felől fúvó tavaszi szellőket a nyári melegség megemésztette.[25]

III.

A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT.

(1707 június 13-ikán.)

Rákóczi fejedelem, saját vallomása szerint, nagyon megilletődött a tábornokok hirtelenkedése és a saját szavai következtében történt vérengzés miatt. Attól tartott, a mi be is következett, hogy a szólásszabadság elnémításáról,[1] pártzsarnokságról[2] s arról fogják vádolni, hogy ilyen megrettentéssel akarja kicsikarni a függetlenségi nyilatkozatot, az uralkodóháztól való elszakadást. Ezt a házat ő ismételten vádolta, hogy — most húsz esztendeje — az eperjesi vértörvényszék rettentő hatása alatt mondatta ki az örökös királyság behozatalát.

[22] Egyoldalú tehát I. Józsefnek az az 1709 július 14-ikén emelt vádja, hogy az egész Turócz vármegyét proskribálta. Katona, XXXVIII., 533.

[23] A vármegye közel egykorú leírása (Bél, Notitia Hungariae novae, II. 291—361.) egyebek közt ezt is említi. I. József a vármegye új czímerét az Okolicsányiak és Rakovszkyak czímerképéből állíttatta össze.

[24] Ottlyk önéletírása. MHH. XXVII. 104.

[25] Bercsényi Rákóczihoz 1707 május 4. Arch. R. V. 421.

[1] «Ez az a szabadság — írta Katona, XXXVII. 353. — a melyben a szabad szót tűrni nem szabad.»

[2] Harley Medowsnak 1708 február 14. Simonyi, III. 361—2. (Sacrifice to Party Tyranny.)

De nem hirdethetik-e, hogy annak eltörlését ő is hasonló eszközzel, az ónodi vértörvényszék rettentő hatása alatt kívánja kimondatni? Arra valóban nem hivatkozhatott, hogy az országgyűlés csak olyasmit tett, a mit — szintén egy szónoklat hatása alatt — egy másik országgyűlés már hatodfél százada megtett Aradon. De a szenátus, a melyet a viharos űlés után azonnal megkérdezett, valami hasonlóra gondolt. Kijelentette, hogy a függetlenségi nyilatkozatot a túróczi ármánykodások következtében nem halasztani, hanem éppen siettetni kell.

A konvent különben minden izgatottság nélkül tárgyalta tovább a rézpénz ügyét, a mely azon ármánykodások véres megtorlására vezetett. Pedig nem közönséges nyugalom kellett június 8-ikán annak elhatározásához, hogy a libertások értékét 60$^0/_0$-kal csökkentsék, ha már — a fejedelem tiltakozása következtében — 80-nal nem csökkenthetik. Idejárúlt, hogy a devalvált rézpénzből mindössze 2,200.000 forintot hagytak meg a forgalomban, ezeket — a csalások és megtévesztések elkerülése végett — Szűz Mária képével felülbélyegezték és kimondták, hogy több rézpénzt nem veretnek. Más forradalmak is nyultak hasonló megszorításokhoz; pl. ugyanazon század utolsó harmadában a függetlenségökért küzdő amerikaiak, majd a francziák, a kik közül azonban amazok egy, emezek pedig 45 milliárd frank értéket egyszerűen megsemmisítettek. Sőt jó száz esztendővel Rákóczi után hazánk a külső háborúk következtében olyan kettős devalvácziót ért meg, a mely 92$^0/_0$-kal csökkentette a papirospénz értékét. Az ónodi országgyűlés tehát valamennyinél nagyobb százalékot mentett meg a közvagyonból. Az így hozott áldozatot csak ideiglenesnek és a kölcsön egy neménck tekintette, mert a pénzbeli hadisegítség rendezése következtében azt remélte, hogy a rézpénz becse önmagától helyreáll. Bizonyára ideálizmus

12. RÁKÓCZI FELÜLBÉLYEGZETT PÉNZE.

vezette őket, mint Bercsényit, a ki úgy hitte, hogy addig nem adózik a magyar, míg a szabadságnak meghozza azt az áldozatot, hogy pénz gyanánt fogadja el a libertást. Rákóczinál jobban senki sem érezte és érezhette, hogy a rossz pénz hol méltó, hol méltatlan sírást, morgást okoz; de úgy vélte, hamarjában nincs annak egyéb orvossága, mint megemlékezni hazánkhoz való szeretetünkről és kötelességünkről.[3] Mihelyt nem fogadják el, államadósságot kell csinálni,[4] a rézpénz lévén a háború alapja.[5] Maga ment elől jó példával: magánpénztára számára ezüst helyett mindenütt elfogadta a pecsétes kongóban való fizetést; ne mondják, hogy a rézpénz megvetése tőle származik.[6]

A rézpénz szabályozásával egyidőben (június 11-ikén) történt, hogy a közadózás végleges tervének elkészítéséig nádori porták szerint félmillió forintot vetettek ki a vármegyékre s ez adózás alól a fejedelem javait sem vették ki. Ez nem maradt csak papiroson. A fejedelem utóbb, mikor észrevette, hogy neki mégis kedveznek, saját rovatalát önmaga igazította ki, hogy több adót fizessen.[7] Ugyanakkor, mikor a katonaság az országgyűlés előtt többi közt arról panaszkodott, hogy az ezredekben elég katona van, a ki mezitláb kénytelen lován ülni: a rendek a fejedelemnek százezer és a főtábornoknak ötvenezer tallért ajánltak föl udvartartásra.[8] Bizonyára nagy pénz, mikor az évi zárószámadás szerint az ország közönséges szükségleteire mindössze 2,998.967 forintot adtak ki.[9] Azonban a nemzet vezérei idáig a magukéból sokat költöttek az országra, melynek most, ha teljesen szakítani akart a császári udvarral, az eddiginél kisebb áldozattal kellett gondoskodnia az államfőt megillető környezetről.

A külön állami berendezkedés sokkal nagyobb állami terhek fölvállalásával s a társadalomban több takarékossággal járt volna

3 Rákóczi Esterházy Antalhoz, 1707 augusztus 24. Arch. R. II. 85.

4 U.-ő Károlyinak, 1707 szeptember 11. U. o. II. 97.

5 Rákóczi emlékiratai, 235.

6 Rákóczi Darvai Ferenczhez 1707 szeptember 2. Arch. R. II. 607.

7 Beniczky naplója. RT. I. 14., 75.

8 Bártfai napló. MHH. XXVII. 153., 158.

9 Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 416.

együtt. Mondogatták is, hogy ha behozzák a közteherviselést, bizonyára kevesebben járnak bársonyban, mert minden adófizető számot vet az erszényével.[10] De Bercsényi mégis helyesen jellemezte a közhangulatot. «Falustól menjünk inkább, mintsem adózzunk! Ugyanis *jobb adjból* lett a jobbágy; most sok jobbágyból lenne *jobb ne adj.* Ezerszer meghalna inkább, ha feltámadhatna. Én erről, felséges uram, azt tartom, a mit Curtius ír,[11] olyan most az egész hazánk. Ha hír üti a fülünket, felbuzdúl a vérünk et objecta movent sensus, ex radice affectus»: a dolgok gyökerestül megmozdítják az érzelmeket és a szenvedelmeket.[12]

Pünkösd napján a fejedelem a rendekkel együtt zenés misét hallgatott s két órahosszat figyelt Kürtössy András esztergomi kanonok és tornai főesperes szentbeszédére.[13] Másnap, június 13-ikán délelőtt istentisztelet után[14] az országgyűlés csöndesen kezdődött. A rendek már a törvényczikkeket szerkesztő bizottságot is kiküldték.[15] Csak délután[16] került sor az országgyűlés valódi feladatára.

A fejedelem újból felolvastatta előterjesztéseinek a békealkudozások meghiúsulásáról és az Ausztriai Ház magatartásáról szóló részét s azután ő maga szólalt fel. Részletesebben kifejtette az ottan mondottakat és beszámolt a haza állapotáról. Az Ausztriai Ház hazafiak útján, de színesen kezdte tárgyalni a békét; hazafiak útján akarta hálójába keríteni Magyarország szabad-

10 Bártfai napló, 172.

11 De rebus gestis Alexandri Magni, I. könyv, I. fej.

12 Bercsényi Rákóczihoz 1708 április 5. Arch. R. v. 604.

13 A névtelen ónodi napló, Tört. Tár, 1902. 416. Kürtössy életrajza (1648—1732). Szinnyei, Magyar Írók, VII. 588—9.

14 Diarium conv. Onodiensis. Tört. Tár, 1895. 529.

15 Bővebben Áldásy, Századok, 1895. 739—740. Érdekes, hogy Beniczkynek (RT. I. 14.) erről a napról nincs egyéb följegyezni valója.

16 A névtelen napló, Tört. Tár, 1902. 416. mondja, hogy délután is sessio volt, melyben a confoederatioba újonnan beállók hitöket letették a fejedelemnek. «Ezután beszélgettek a nemzetünkbeli és idegen nemzetből való hadaknak fizetéséről.» A bártfai követek naplója (MHH. XXVII. 159.) ezt a napot, Károlyi önéletírása (I. 193.) a következőt, a névtelen napló (id. h. 417.) 18-ikát mondja az abrenunciatio napjának. Részletességénél fogva a bártfai napló érdemel legtöbb hitelt. Ennek nyomán lehet megállapitani azt is, a mire emlékirataiban (223. l.) a fejedelem már nem emlékezett bizonyosan, hogy az indítványt maga Rákóczi tette.

ságait és csalfa tárgyalásaival csak kijátszani akarta a nemes szövetkezett rendeket. Szükségesnek látja és ítéli tehát, hogy a rendek lemondjanak az Ausztriai Ház és József királyságáról.[17]

Mindjárt utána *Bercsényi* — idáig az elhalasztás barátja — helyesen emelte ki, hogy ez az ellenmondás nem új dolog. Már a szécsényi országgyűlés ezen az alapon alakította meg a rendek szövetségét és a vezérlő fejedelemséget. Nem is hivatkozott reá, hogy akkor már kétszázesztendős volt a rákosi végzés, a mely nemzeti királyságot követelt, s hogy azóta Erdélyország is kimondta az elszakadást. Időközben kitűnt, hogy az Ausztriai Ház nem akar békülni. Az ország lakosai bölcsen beláthatták királyuk csalfaságát, alattvalóival szemben atyai szeretet helyett tanusított durvaságát. Maholnap fegyverrel igázza le őket s örökös rabszolgáivá és jobbágyaivá teszi. Ha tehát a külföld elösmerésére és segítségére számolnak, a már elfogadott elv alapján jobb, ha törvénybe iktatják az elszakadást és vele a függetlenséget. Józsefet idáig sem ösmerték el királyuknak; tehát szakadjanak el tőle és házától nyiltan is. *Eb ura fakó!*[18]

Eb ura fakó! — kiáltottak a feltüzelt rendek s lelkesedéssel[19] fogadták el azt az indítványt, hogy «mai napságtól fogva József nem királyunk. Abrenunciálván mindenekben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságot viseljünk. Mely fölkiáltásunkat megerősítjük a szövetségre letett hitünkkel. Az ország pedig mondassék *interregnumnak* mindaddig, míglen más országgyűlés alatt királyt nem választunk.»[20]

Azonnal letették az esküt a fejedelem iránt,[21] a kit a királyválasztásig a közhatalom élére állítottak. Bizottságot küldtek ki a nyilatkozat megszerkesztésére. A haza ellenségének nyilváni-

[17] Nemcsak Rákóczi, hanem a csakhamar megalkotott 1707 : II. tvcz. is lemondásnak nevezte az abrenunciatiot. Enyhébb kifejezést már valóban nem választhattak.

[18] Beszéde a bártfai (MHH. XXVII. 159—160.) és a pozsonyi névtelen napló (Tört. Tár, 1895. 529.) alapján. «Az eb ura fakó» mondás régisége és jelentése («ebnek parancsoljon a komondor!») Tóth Bélánál, Szájról szájra, 49—50.

[19] Rákóczi emlékiratai, 225.

[20] A pozsonyi névtelen naplóban, Tört. Tár, 1895. 529—530. Katona, XXXVII. 361.

[21] Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 416. (Áldásy közlése.)

tották, a ki, annak közzététele után két hónappal, a szövetséghez nem csatlakoznék. Tanácskoztak a magyar és az idegen katonaság

13. I. JÓZSEF KIRÁLY.

fizetéséről. Az egyházi rend megnyugtatására megengedték, hogy a papság zsinatot tartson s hogy a megürült esztergomi érsekség élére prépostot válaszszanak.[22]

[22] U. o. és 1895. 530.

Az országgyűlés tárgyalásai a következő napokban csöndesen, sőt vontatva folytak, mert a fejedelem a nyilatkozatkészítő és a törvényeket szövegező bizottságok munkásságára fektette a fősúlyt. Június 18-án a rendeknek már mind a kettő bemutatta a kész szöveget. A legnagyobb figyelmet természetesen a II. törvényczikk keltette, a mely József királyságának lemondását, az interregnumnak, vagy király nem létének bekövetkezett idejét, és az Ausztriai Ház akármimódon követelt mindennemű jogának eltörlését mondta ki.

Az első két törvényczikket az artikulusok mellékelt hű, de kisebbitett utánzata tartalmazza[23] egészen az eperjesi vértörvényszék megemlítéséig. «Melyekre magunk is jól emlékezünk — folytatja a törvény. — Bizonyosan tudjuk s kitanúltuk az országnak abban az időben nagy szorongatásban s inségben levő főfő rendei életének és jószágainak veszedelemben-forgásával *minden előre lenni szokott választás nélkül Józsefnek a királyi székbe erőszakos és tyrannusi kegyetlenséggel való betolását,* fentartott álokokkal lett *hite letételének semmirevalóságát,* erőkaszos voksolásoknak törvénytelenségét, annak felette tyrannuságának tovább is folytatását.» Vádolja, hogy az álnok béketárgyalásokkal József nemcsak nem igyekezett helyreállítani az ország előbbeni szabadságát, hanem — atyja gonosz cselekedeteinek helybenhagyásával — maga is hasonló zsarnoki kegyetlenséget üzvén, az országot raboltatta, pusztíttatta, fenyegette, hogy ismét gyalázatos zsarnoki szolgálat alá hajtsa. Mivel pedig ezt már Szent István első törvényének 4. része is tiltja: «ezen mi mindnyájunk közös akaratával végzett s megerősített artikulusunkkal magunkat említett első József császár és ő általa az egész Ausztriai Ház rajtunk követelt királyi engedelmességétől, tiszteletétől és minden magának tulajdoníttatni kívánt jussától magyar koronánkhoz, országunkhoz és annak igazgatásához, most avagy jövendőben akármi módon való ragaszkodásától felszabadultaknak s meg-

[23] A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti (2-r. 6 levél) példányáról.

ARTICULUSOK,

Mellyek a' MAGYAR-ORSZAGI Hazájok Szabadságáért öszve-szövetkezett *Státús*ok és Rendek, e' folyó 1707. Esztendőbéli Pünköst Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján lévő Mezőben tartatott Közönséges Gyülésében *concludál*tattak, és végeztettek.

ELÓL-JARO BESZED.

Mellyben ezen Gyülésnek Terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

I ISTEN Kegyelméből FEJEDELEM RAKOCZI FERENCZ, A' Szabadságért öszve-szövetkezett Magyar-Országi *Statusoknak* és Rendeknek Vezérlő FEJEDELME, és Hazánk szabadságáért öszve-szövetkezett egész Magyar-Országi minden *Státus*ok és Rendek: Adgyuk tudtára mindeneknek, a'kiknek illik: Hogy midőn Mi a' fellyebb-való Esztendőkben az Austriai Háznak elviselhetetlen jármával szorongattattunk vólna, édes Nemzetünk régi ditsőséges, és Szabadságához-való szeretetünktől viseltetvén, annak óltalmára fegyvert fogván, kedvünket szivünket, a' *Szécsényi* közönséges Országos Gyülésünkben, erős Szövetségünknek szoros kötésével öszve-tsatolván, egyedül a' vala szándékunknak minden tzéllya, hogy az által Országunkat, 's édes Hazánkat hajdani virágzó állapottyába állathassuk, és mind Magunknak, 's mind kedves Maradékinknak állandó bóldogságunkra erős fundamentomot vethessünk. Kihezképest a' Békeségnek *Tractá*ját, mindnyájunk egyező akarattyából megpróbálnunk kivánván, és a' *Mediator*ok sok biztatásához képest jó folyamattyát, 's véghez mehetését-is reménlvén, arról-való tiszta igaz indúlattal tett *Tractá*béli munkálkodásunk után, Vezérlő Fejedelmi *Authoritás*unkból, e' folyó 1707 Esztendőbéli Pünköst Havának első napjára, az Onod táján lévő Mezőben hirdettetett, de az után bizonyos okokból azon hólnapnak 16-dik napjára elhalasztatott közönséges Gyülésünkre, Hazánk köz javának munkálkodására nézve öszve-gyülekezvén, eléggé láttuk 's tapasztaltuk, melly távol lött légyen azon Békeség *Tractá*jában az *Austriai* Háznak a' megegyezéshez való igaz igyekezeti, a' ki-is különbkülönb-féle tsalárd mesterségeivel hálóba keriteni, és néminémüképen véle született *Tyrannusi* kegyetlen uralkodásra-való vágyódásával, maga elébbeni kemény 's gyalázatos szolgálatjának igája, és annak nyomorusságos sorsa alá hajtani igyekezett Bennünket, az ellen-való Magunk, édes Magzatink, 's Javaink óltalmazására mindnyájan fel-kiáltván, újabb meg-egyezett kedvel, és szivel közönségesen végeztük e' következendő Articulusokat.

A' Szövetségnek meg-tartásáról, ellene vétőknek pedig büntetéséről, 's példájáról.

ELSŐ ARTICULUS.

AZ Egyesség lelkének (melly az Országoknak, 's Birodalmoknak egyedül-való meg-tartója) az emberek elméjében-való munkálkodását, más sok rendbéli Országok, 's Tartományok példájából-is tapasztalván, minden gonosz ellen leg-tulajdonabb orvosságnak lenni, mindeneknek ellen tartása nélkül elvégeztetett, hogy a' Mi öszve-szerkeztetett Szövetségünknek kötele továbbis felbomolhatatlanúl maradgyon, és megtartassék. A' minthogy az előttem keserves nyomorusságink, 's régi Eleink szomoru példájiból bőségesen eszünkbe vévén, hogy az *Austriá*nak orószlános kegyetlensége, semmi által nem nevekedett inkább, mint Országunk Lakosinak, 's Rendeinek szivekben plántált, 's hintett egyenetlenségek 's viszsza-vonások magvai által, a' mint azt a'-jelen-való példa-is elönkbe adgya, hogy mi haszna lön ama' tettetes Békeség *Tractá*ának, mellyek az *Austriá*nak tsalárd igéreti árnyékán való kapdosásával, szövetségünknek némelly hitetlen, 's méregyes Tagjai ingerléséből, *Turótz* Vármegyét annyira vitték, hogy ő a' maga közönséges Gyüléséből egynéhány Vármegyékre esz-vesztő leveleket irván, azok által szakadásokat, 's viszszavonásokat nem tsak szerzeni igyekezett, hanem ezen Gyülésre küldött némelly Tagjai által, midőn a' Gyülekezetben közönségesen benn ülnénk, azon pártos Irásokban-való hamisságit óltalmazni, 's

A

AZ ÓNODI GYÜLÉS ARTICULUSÁNAK ELSŐ LAPJA.

ni, 's tökélletlé párt-fogásokkal támogatni nem irtózott. Minekokáért Hazánkhoz-való igaz buzgóságtól viseltetvén, azon *Turótzi* párt-ütő Elönkbe állott *Deputatus*ok halálos esetit, tudniillik azok közzül egyikének, úgymint *Rakovszki Menyhártnak* azon Vármegye Tábla Assessorának Vitézink fegyvere által, Hazánkhoz-való igaz buzgó indúlatiból 's gerjedezésiből, mindjárt a' Gyűlésben köztünk történt halálát, nem tsak méltónak és helyesnek itéltük 's appróbáltuk, hanem következendő napokon a' Társát-is *Okolitsáni Kristófot*, ugyan azon Vármegye Vicé-Ispánnyát, hóhér keze által, feje vételével érdeme szerint megbüntettettük; annak felette azt-is elvégeztük, valakik ezután-is, ezen Mi Szövetségünk avagy *Confœderatio*nk ártalmára járván, azon vétekben tapasztaltatnának, hasonló buzgósággal, mint hitetlenek és árúlók, Hazánk Szabadságáért fel-fogott fegyverünk éli által, minden idő múlás nélkül nyomban s hevenyében büntettessenek, semmi ellenvető okok és kifogások az ellen nem használhatván: Melly Vármegyének Zászlóját-is eltépettük, és a' Petsétyét-is elvétetvén, a' dolognak tovább-való kinyomozásáig, 's törvényes eligazításáig félre tétetni rendeltük: És hogy azon Vármegyének, azon pártosságban tapasztalandó több Tagjai-is, nem különben ha más *Confœderátus*unk-is akár hol lakozók legyenek, ekkoráig asféle pártütésekben, és támadás inditásban avatkozottaknak lenni, vagy afélékben fejeket törni, 's léledzeni, a' Gyűlés után-is jövendőben kitanúltathatnának, a' *Confœderatio*nak köz java azt kivánván, minden halogatás nélkül, a' ki sokszor veszedelmes szokott lenni, mind azokat árestomba vétetni, 's a' fogságból annak az ő szokott rendi szerént a' Felséges Vezérlő FEJEDELEM, és SENATUS itélő széke eleibe, hogy ottan a' dolog valóságának ki-nyilatkozása után, érdemek szerént büntettessenek, *citá*ltatni elvégeztük.

JOSEPHUS Királyságának lemondása, az Interregnum*nak, vagy Király nem létének bé következett ideje, és az Austriai Ház akár mimódon* prætend*ált mindennémű* jusás*nak el-törlése.*

MÁSODIK ARTICULUS.

Minekokáért az *Austriai*Háznak olly tsalárd alattomban-való alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása, és álnokúl velünk bánása, 's nem egyébre (hanem hogy maga kegyetlen uralkodása, és utálatos igája, 's erőszakos hatalma alá hajthasson Bennünket,) tzélozása, avagy tsak onnan-is bővségesen ki-tetszik, hogy ő Királyi hatalmával, 's *authoritas*ával gonoszúl élvén, 's nem lévén maga kötelességére (melly Hazánk irott Törvényeiben, és a' hittel meg erősített Diplomákban böven le-van ábrázolva:) semmi tekintete, különb-különb-féle színek alatt nyilván való erőszak-tételre, vér-ontásra, és ezen Magyar Nemzetnek fel-tett el-törlésére ki-fakadott, úgy hogy már többé nem a' Királyi igazgatói, és óltalmazói hivatalban foglalatoskodott, hanem az Ország lakos Rendeinek, és azoknak Szabadságinak nyilván-való Ellenségévé változtatta magát, annyira, hogy sok rendbéli mély alázatossággal nem különben, mint Isteni Felségnek, mind az elöbbeni *Austriai* Királyoknak, 's mind az első LEOPOLDUSnak nyujtott esedező *supplicatio*kra-is a' panaszoknak, és *gravamen*eknek, soha semmi orvoslását e' Haza nem nyerhette, sőt hova tovább naponként nagyobb nagyobb gonoszban merült állapattya. Méltán fordittyuk tehát azon nehéz iga, és kegyetlen *Tyrannusi* uralkodásra nézve szemeinket mind azokra a' gonoszokra, és Szabadságink ki-forgatására, mellyeket kegyetlen *Tyrannusi* Országlásának kezdetitől, 's derekasabban pedig a' Mi időnkbéli emlekezetünktől fogva, mindenféle színek alatt elkövetett, és elkövetni ugyan szokásba vett vala, mellyeket másként is már ennekelőtte ki-botsátott, 's nyilván-valóvá tett közönséges irásinkkal a' Keresztyén Világ itéleti alá botsátottunk. És noha azon sok gonoszságoknak temérdek vóltától indittatván, avagy tsak igazságos fegyverkezésünknek fel-fogásával is, és kegyetlen *Tyrannusi* uralkodása ellen-való Szövetség kötésünkkel, 's az által tett Vezérlő FEJEDELMI *Gubernium*unknak meg-erősitésével hozzája-való kivántt engedelmességünknek, nem jól folytatott Királyi Országlásának, azonnal ellene mondottunk, és magunkat az alól fel-szabadúlttaknak lenni ki-jelentettük; mindazáltal tovább-is éles, és meg-értt elmével visgálván, és meg gondolván a' mostani Országló *Első* JOSEPH Császárnak, a' MAGYAR *Coroná*hoz képzett *Jus*át, és álnokúl koholtt *prætensió*ját, vagy ahoz jutásra-való kivánságát, kit a' *Posoni* Ország Gyűlésében, az Ország *Statusi* és Rendei által, magának örökös *Jus*sal adatottnak lenni állat. Minthogy azon Ország Gyűlésbéli *Decretum*nak rendi így szól: MI LEOPOLDUS, 's a' t. *Midőn elméinknek több szorgalmatossági között Eleinkről reánk szállott Magyar Országunknak hajdani boldog állapattyának helyre hozásában fáradoznánk, ezen hasznos orvoslás-is juta Eszünkbe, hogy e' folyó* 1687. *Esztendőbéli Szent Lukáts napjára Szabad Királyi Poson Városában, az egész Egyházi, 's Világi, Nemesi, és több emlitett Magyar Országi, 's hozzája tartozó Részekbéli Statusoknak és Rendeknek közönséges Ország Gyűlését birdetvén, a' hozott Magunk-is jelen lévén, Felséges Ertz Hertzeg JOSEPH Első-szűlött Fiunkat, nekiek jövendő Királlyokká, 's Urokká koronáztatnók, 's a' t.* A' honnat nyilván ki-tetszik, fenn-lévén épen akkoriban valóságosan az *Eperjesi Mészárlásnak* vér-ontó *Theatrum*a, annak rettentő, 's kegyetlen hóhérlásiból, mellyekre

menekedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván és deklarálván: *mindazoknak abrenunciálunk és ellenmondunk.* És ekképpen régi dicső szabadságunknak s *legfelső* törvényes jussunknak erejével és authoritásával, mely mind isteni, mind emberi törvények szerint reánk szállott és származott — senki arra bennünket nem kényszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem *teljes jókedvünkből és szabadakaratunkból hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük.*»

Ötödnap, június 22-ikén, a fejedelem ismét felolvastatta és azután a többi czikkel együtt szentesítette ezt a törvényt. Azonnal manifesztumot[24] intézett a nemzethez és Európához, hogy tudassa az Ausztriai Háztól való elszakadást és megmagyarázza annak az okát. Ezt egészben véve az I. és II. törvényczikknek szavaival tette. A külföldet külön is figyelmeztette, hogy ebben a határozatban más nemzeteknek, különösen pedig régi eleiknek példáját követték, kik levetették a királyi székből Pétert és Abát, mint törvényeink megrontóját és Ottót, kit a trónba mások ültettek.[25] Az egész keresztény világ láthatja mostani s több más manifesztumukból, hogy ők Szent Istvánnak és II. Endrének a zsarnokság ellen hozott törvényei értelmében jártak el, s Portugália, Németalföld és Svájcz példáit követték, mikor kimondták az interregnumot, hogy szabadok lehessenek. Kérték tehát a keresztény hatalmasságokat, álljanak az igazság mellé, a mely figyelmöknek minden más gondolatnál legméltóbb tárgya.

24 Manifeste du Prince Rakoczy avec sa lettre à l'empereur, la publication de l'interrègne, et le manifeste du Comte Tekely. Bázel, 1708. 12-r. 48. lap. (Gróf Apponyi S.: Hungarica, II. 349.) Lambertini, Mémoires du XVIII. siècle, IV. 490. Katona, XXXVII. 362—9. Egy lengyel kir. tanácsosnak levele, Thalynál, Kalászok, 181—3. Szalay, VI. 434—8. Áldásy a Századokban, 1895. 744—5. A manifesztum dátuma abból állapítható meg, hogy a fejedelem június 22-ikén már átküldte a szentesített törvények másolatát az angol és a hollandi követeknek. Levele Simonyinál, III. 326.

25 Zsigmond ideiglenes letételére nem hivatkozott, pedig az szintén «generalis universorum regnicolarum in unum voluntatem facta confoederatio» következtében történt. II. Ferdinánd letételét viszont talán azért mellőzte, mert azt nyomban Bethlen királylyá választása követte s nem akarta, hogy erre való hivatkozásában őt hasonló törekvésről gyanusítsák.

«A népek – mondta Vay Ádám a függetlenségi nyilatkozat védelmére kibocsátott röpíratában[26] – nem a végre teremtettek, hogy a fejedelmek nagyravágyásainak szomorú játékai és nevetséges mulatságai legyenek; hanem a fejedelmek a népeknek boldogságáért és békességéért állíttatnak elő és mindenikének csak az Istennek kell cselekedetei czéljául lenni: akármi vélekedéssel legyenek is e felől a magyarok ellenségei.»

IV.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS VÉGE.

(1707.)

A FEJEDELEM június 18-ikán maga kérte a rendeket, hogy a mi nem tetszik a törvényjavaslatok szövegében, azokon a nyilt űlésben vátoztassanak.[1] Tehát pontonkint olvasták föl valamennyit s egyetmást módosítottak is rajtuk. Például maga Rákóczi javasolta, hogy *fejedelmi helytartót* válaszszanak, a ki Magyarország politikai, igazságügyi, hadi és gazdasági ügyeit vezesse, mikor őt kötelességei Erdélybe szólítják. Nagy lelkesedést, vígasságot[2] keltett, mikor erre a méltóságra gróf *Bercsényi* Miklóst ajánlotta. A főtábornok elfogadta az egyhangú választást,[3] minek örömére a fejedelem másnap megvendégelte a rendeket.[4] Az erdélyi ügyek azért jöttek szóba, mert Pethes egri nagyprépost éppen ezen a sokszorosan nevezetes napon jelentette a gyűlésnek, hogy követtársával, Galambos Ferenczczel együtt megjelent az erdélyi fejedelem beiktatásán s az erdélyi rendeket felszólította a szövetséghez való csatlakozásra. Az erdélyiek helyeselték történelmi példáit és okait,

26 Egy lengyel kir. tanácsos levele Thalynál, Kalászok, 188.

1 Bártfai napló, 164.

2 Névtelen napló. Tört. Tár, 1902. 417.

3 Rákóczi emlékiratai, 227. Bártfai napló, 165.

4 Tört. Tár, 1902. 417. (A Névtelen napló szerint.)

a mikkel azt bizonyítgatta, milyen áldásos volna a két ország egyesűlése.[5] A szövetség megkötésére be is küldték követeiket, a kiknek megjelenése természetesen még nyomatékosabbá tette a függetlenségi nyilatkozatot.

Harmadnap, június 20-ikán, az erdélyi követek: gróf *Mikes* Mihály, báró *Kemény* Simon, *Lázár* Ferencz és *Kolozsvári* Márton Csécsről négy hintón, a főrendek, két székely és négy karabélyos csapat kíséretében nagy fénynyel vonúltak be a körömi táborba.[6] A fejedelem az ország sátrában nyilt űlésben fogadta őket. Belépésökkor az egész országgyűlés fölemelkedett; csak a fejedelem maradt ülve. A követség szónoka kijelentette, hogy nemcsak kedvesen fogadták, hanem már teljesítették is a magyar rendek fölhívását: Erdély belépett a magyar confoederatióba s most csak azt kéri, hogy a szövetséget továbbra is sértetlenül fentartsák. Sennyei István kanczellár a fejedelem és a rendek nevében biztosította őket, hogy semmit sem mulasztanak el a szövetség fentartására.[7] Az erdélyiek távozása után újból felolvasták és sok tekintetben módosították a törvényczikkelyeket, a melyeket tehát újból, alaposan megrostálták. Pl. maga a fejedelem utasította vissza Klobusiczkynak, a gazdasági tanács elnökének azt a vádját, mintha a szabad királyi városokban polgárjogot nyert görögök vagy más kereskedők a bortól nem fizetnének harminczadot. Este hat órakor a fáradt követek azzal oszlottak szét, hogy a távozni akarók kedvéért már másnap megkezdik a függetlenségi nyilatkozat aláírását és megpecsételését. A fejedelem pihenni tért, Bercsényi azonban fényesen megvendégelte az erdélyi urakat.[8]

21-ikén a fejedelem a szenátusban, Sennyei pedig a rendeknél elnökölt. A rendek meghallgatták és elfogadták a hadi szabályzatokat,[9] azután maguk elé vezettették a túróczi nemeseket, a

5 Bártfai napló, 163–4.

6 Bővebben u. o. 167–8. Beniczky, 15–16. Kolinovics Katonánál, XXXVII. 373.

7 A szövetséget az 1707 : III. t.-cz. valóban megerősítette.

8 Bártfai napló, 167–9. Beniczky naplója, 15–16.

9 Áldásy részletesen ismerteti a Századokban, 1895. 854–5., 922–928. megjelent jeles tanulmányában.

kik bocsánatot kértek tőlük és a fejedelemtől, mire visszanyerték szabadságukat.[10] Az országgyűlés rendes tárgyalásai a kiengesztelődésnek ezzel a szép jelenetével végződtek.

Június 22-ikén szerdán reggel 9 órakor a fejedelem az egész szenátus kíséretében ment az országgyűlés záróülésére. Újra felolvastatta s azután először is önmaga írta alá a függetlenségi nyilatkozatot. Majd különböző ügyeket vettek elő. A fejedelem azért ellenezte új országos pecsét készítését, mert az ország czímere köré akkor az ő nevét és czímeit[11] kellene vésetni, miből rosszakarói azt gyaníthatnák, hogy — mire pedig gondolni sem akar — a királyságra vágyik.[12] Meg is hagyták a régi pecsétet.[13] Egyesek fölszólaltak a czímkórság és a ruházatban való fényűzés ellen is,[14] de a visszaélést törvénynyel nem korlátolták.

Az utolsó beszédeket maga a fejedelem tartotta. Először is a vallás ügyében szólalt fel azzal az indítványnyal szemben, hogy törvényt hozzanak azok ellen, kik a szécsényi országgyülésen a vallás ügyében hozott végzések végrehajtását gátolják. Megnyugtatta a rendeket, hogy a három felekezet panaszainak megvizsgálására és elintézésére már is küldött ki bizottságokat. A szécsényi megegyezés és alku után a katholikus, helvét és ágostai vallású rendek közt nem volna többé különböző felfogás, ha a végzéseket mindenütt végrehajtották s azok ellen néhol nem akadékoskodtak volna. Egyébiránt nem hitte, hogy akadna valaki, a ki a szécsényi végzéseket bontogatni

10 Bártfai napló, 170. Beniczky naplója, 17. Más turócziak elfogatásáról Kolinovics Katonánál, XXXVII. 374.

11 Czíme 1707-ben: II. Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből a szent római birodalomnak és Erdélynek választott fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja, a szabadságért szövetkezett Magyarország rendeinek vezérlő fejedelme, Munkácsnak és Makoviczának herczege, Sáros örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod stb. örökös ura.

12 Bártfai napló, 172.

13 Rákóczi 1705-ig családi czímerét és czímét használta pecsétjén, melynek leírása 1704 február 14-ikéről Arch. R. I. 74. Az eredeti ezüstlapú pecsétnyomó a M. N. Múzeumban. Fejedelmi pecsétjén 1707-ben a Rákóczi-czímer és körülötte a 11-ik jegyzetben említett czím latinul. Rajza ebben a könyvben. Közjogilag helytelen volt a latin köriratban, hogy a vezérlő fejedelemséget nem emelte ki, hanem a dux szót a confoederatiora, Munkácsra és Makoviczára egyaránt vonatkoztatta. Rákócz pecsétjéről később lesz szó.

14 Bártfai napló, 172.

kívánná; hiszen így sohasem jutnának megállapodásra. Tehát csak az a feladat, hogy a végzéseket mindenütt és mindenben végrehajtsák. Éppen Szécsényben tapasztalta, hogy délutánonkint nem jó tanácskozni; azonban az országgyűlés berekesztése után még ma hajlandó tárgyalni ezt az ügyet a bizottságokban. A rendek valóban megkérték őt a felek kihallgatására és döntő ítélete kimondására.[15]

S most a fejedelem fölállott, hogy berekeszsze az országgyűlést, mely 15 ülésben 24 törvényczikket hozott.[16] A gyűlés kezdetén — szólt — örömmel lépett az ország sátorába. Még nagyobb örömmel távozik belőle, mert látja, hogy Isten ő szent felsége a nemes szövetkezett rendek szívét egyességben megtartván, az országgyűlést szerencsésen végződni engedte. Kéri az Istent, hogy a rendeket továbbra is megtartsa ebben az egyetértésben. Könyek gyűltek a szemébe, mikor a túrócziak gyanúsítására és esetére gondolt. Biztosította a rendeket, hogy mindenkor szíves akarattal, nagy veszedelmek közt is jó ügyekezettel és a maga hasznának keresése nélkül igyekezett kormányozni a magyar hazát s nincs egyéb czélja édes hazája boldogságának keresésénél. S nem kételkedik, hogy Isten ezt a boldogságot megadja, a szövetkezetet az ő valóságos mivoltában megtartja, ha a rendek megemlékeznek hazafiságukról s megőrzik szívökben az egyességet és az őszinteséget, a melylyel óhajtott hajdani szabadságuk visszanyerésére kell törekedniök. Szeressék a hazát olyan tökéletes szeretettel, a milyennel ő szereti.[17]

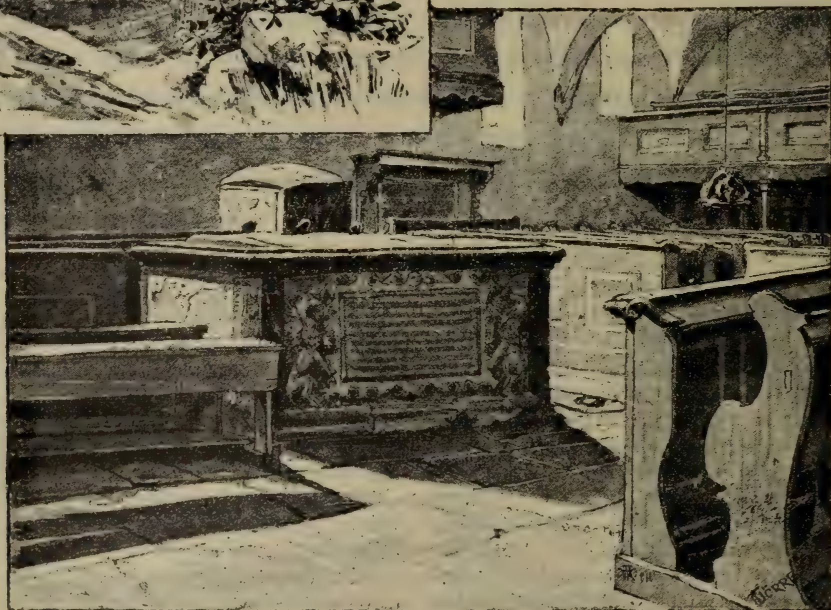
15 Bártfai napló, 173. Már Katona (XXXVII. 400) megczáfolta Ribinynek azt az állítását (Memorabilia augustanae confessionis in regno Hungaria, II. 168.), hogy Ónodon törvényt hoztak a jezsuiták kiűzetése ellen. Hiszen május 10-ikén már számüzetésbe mentek Nagyszombatból.

16 A törvények ilyen czimen jelentek meg: Articulusok, Mellyek a' Magyar-Orszagi Hazájok Szabadságáért öszve-szövetkezett Státusok és Rendek e' folyó 1707. Esztendő-béli Pünköst-Havának 16. napjára haladott, és az Onod táján levő Mezőben tartatott Közönséges Gyülésében concludáltattak és végeztettek. (2-r., hat számozatlan levelen. A M. N. Múzeumban.) A fejedelem a kész példányokat Terebesről aug. 28-án küldözte szét. Levele Katonanál, XXXVII. 377—8. A törvények egyik kiadása a hely megnevezése nélkül, a másik Nagyszombatban jelent meg.

17 A beszéd menete a Bártfai napló (172.) és Beniczky (17.) kivonatának egyeztetésével.

Így ért véget a nevezetes országgyűlés, a melyen, kisebb fölszólalásait nem tekintve, Rákóczi 12 nagyobb szónoklatot tartott s a rendek elhatározásainak szónoklatai erejével mindenkor irányt adott. Most a szenátussal és az udvarral eltávozott az ország sátorából, de rövid idő mulva nagy fénynyel tért oda vissza, hogy a templommá átalakított sátorban a rendekkel együtt adjon hálát az Istennek. Mikor a mise végén Pethes András egri prépost a Te Deumot kezdte énekelni, megdördűltek az ágyúk, a kivonúlt két ezred pedig sortüzet adott.[18]

14 A SZERENCSI TEMPLOM.

Azután még sötét estig folytatták a törvényczikkelyek aláírását, pecsételését, miközben a fejedelem jelenlétében a vallásügyi bizottság azonnal megkezdte és csak 27-én fejezte be tárgyalásait.[19] 23-ikán a követek majdnem mind hazamentek. Tizenegy óratájban Bercsényi, több főúr, az udvar és három karabélyos század kíséretében maga a fejedelem is megindúlt Szerencsre, a hol már harmadnapja vártak reá lengyel vendégei: Viszniovszka herczegné és menye, a lithvániai marsall s több főrangú úr és hölgy. Délután 2 órakor megérkezvén, a fejedelem nagy ünnepséggel fogadta, majd gazdagon megvendégelte őket, de kíséretével még azon este visszatért a körömi táborba.[20] Másnap misét hallgatott, a szegényeknek kihallgatást adott, némelyeket külön is magához hívatott s egész nap sokat dolgozott. Harmadnap felöltötte szép selyemreczés pánczélingét, hanem azért délelőtt, délután tanácskozott a vallásügyi bizottságokkal, és csak sötét este, szövétnekek világa mellett tért pihenni sátorába.[21]

Annál zajosabban telt el június 26-ika. A fejedelem meghívására a lengyel vendégek Szerencsről ellátogattak a körömi táborba. A fejedelem Bercsényivel, ennek fiával, több ezredessel és udvari hadával a táboron kívül lóháton várta, üdvözölte, majd dob- és trombitaszó közt kísérte be őket. Az ország sátrában misét hallgatván, a fejedelem az idősebb herczegnét, Bercsényi pedig a fiatalabbat a fejedelmi sátorba vezette. Onnan Bercsényiné kedves meghívására csakhamar az egész fényes társaság Bercsényiékhez ment ebédelni. A zeneszón föllelkesedve, ebéd után tánczra perdültek: a magyar urak a lengyel, a lengyelek a magyar nőket jól megforgatták. Maga a fejedelem is tánczolt,

18 Az országgyűlés részletes története Aldásytól a Századok 1895. évi folyamában és külön kötetben. Thaly Adalékai az 1896. évi folyamban. Csepreghy Kálmán: Az onodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894. 8-r. 158 lap. Fiedler, Der blutige Landtag zu Ónod. Bécs, 1852. 8-r. 16 lap. (Sitzungsberichte, IX.) stb.

19 Bártfai napló, 174. Névtelen napló, Tört. Tár, 1902. 417.

20 Beniczky naplója, 18. A Viszniovszkij-család Halicsban, a lublini vajdaságban és Chelmben volt elterjedve.

21 U. o. 18–19.

de nem sokat. Estefelé a vendégek sok búcsúzás után indúltak vissza Szerencs felé, de a lengyel urak egy része már alig bírt ülni a lován s néhányan el is maradoztak. A fejedelem egy darabig még elbeszélgetett az urakkal, — azután maga is feküdni tért.[22]

Kétségtelen, hogy a lithvániai marsall nem csupán mint a hölgyek kísérője jött a körömi táborba s hogy a lengyel-magyar urak eznapi barátkozásának mélyebb jelentősége volt. Rákóczit vendégei arról értesítették, hogy a lublini országgyűlés június 8-ikán Ágost lengyel királyt örökre megfosztotta a tróntól, Leszczynszkij Szaniszló királyságát pedig trónbitorlásnak nyilvánította, s új királyválasztást rendelt el.[23] Nem egészen a véletlen műve, hogy az egymásra utalt Lengyel- és Magyarországban *az interregnumot majdnem egyidőben, csak ötnapi különbséggel mondták ki.* És összefügg a körömi víg nap történetével, hogy a fejedelem Ottlyk Pált már 28-ikán Lengyelországba küldte s hogy a szenátussal ismételve (28-ikán és 29-ikén) tartott értekezletek után 30-ikán 12 futárt tizenkétfelé indított titkos izenetekkel.[24]

Július elsején virradat előtt udvari népével és Bercsényivel együtt ő is odahagyta a körömi tábort, de csak azért, hogy megtekintse a kassai várerősítéseket. Váltott lovakon már délután öt órakor Kassára érkezett; másnap, Sarlós Boldogasszony ünnepén, misét hallgatván, nyolcz óratájban Bercsényivel együtt Perényen át visszaindúlt a körömi táborba, hová, a főtábornok gyöngélkedése miatt, csak késő esett érkezett meg. Már ott találta báró Révay Ferencz túróczi főispánt s Lehóczky György, Kostyál György és Czemanka Ádám túróczi nemeseket, a kiket a vármegyébe küldött karabélyosok kísértek ide tisztességes fogságba. 3-ikán, vasárnap, holmi hadi és építési terveket vizsgált meg. Nagymise után, a mit a sze-

[22] Beniczky naplója, 20—21.
[23] Tárczy, Nagy Péter czár és Magyarország, 44.
[24] Beniczky naplója, 21—22.

& impediti essent) compareant, Publicaque unitis viribus tractent, ac concludant, & quidem Comitatus cum Vexillis, ac Sigillis ita adsint, ut in Conventu Comitatûs Universitatem, in gremio autem Comitatûs relicti, non nisi particulares & privatas Personas repræsentent.

Officium supremi Comitis, Comitatûs Aba-Uj Magnificis Dominis, Familiæ Perényi, de Perény restituitur.

ARTICULUS XXIII.

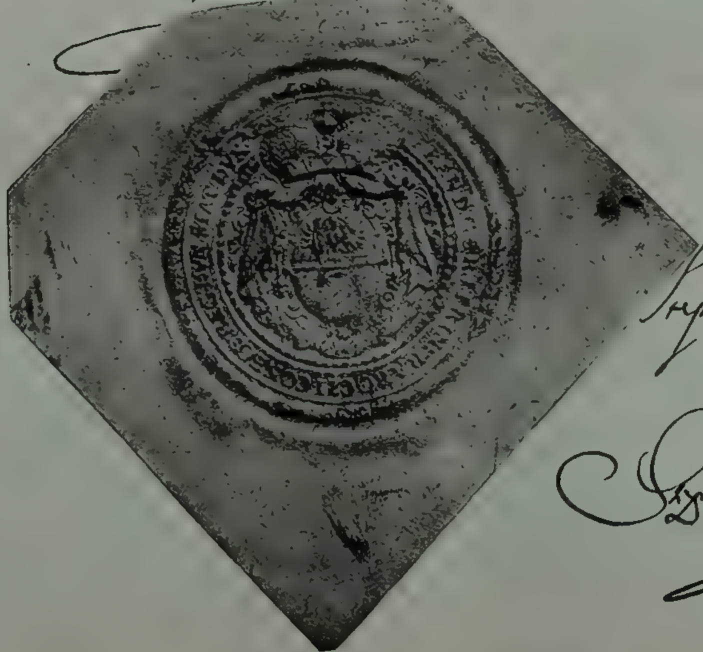
QUerulosè sanè gravem Injuriam, & depressionem sui in hoc Conventu, Nobilissima & antiquissima Familia Magnificorum Baronum Perényi de Perény exposuit, Familiam eandem dignitate & officio supremi, Perpetui Comitis Comitatûs Aba-Uj à sæculis tentó, per Domum Austriacam illegaliter, soló diversitatis lineæ prætextu privâsse, & exuisse. Et quia hujusmodi injuria denotatæ Familiæ evidenter comperta fuisset, eandem igitur in integrum ejusmodi Dignitatis supremi ac Perpetui Comitis Officium postliminiò redintegramus, & restituimus.

De Oppidi Gôntz in numerum Hajdonicalium receptione, ejusdemque Dominorum tàm Hæreditariorum, quam Hypothecariorum contentatione.

ARTICULUS XXIV.

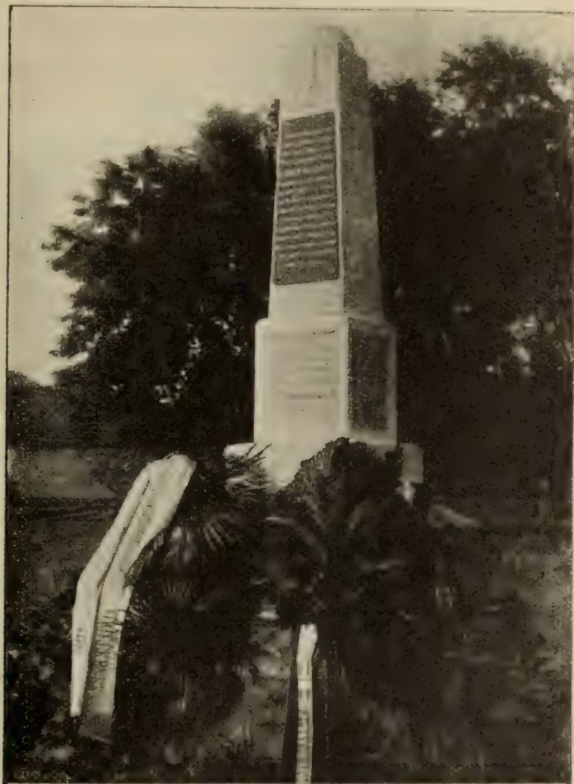
PRæclaris, & Egregiisgestis Oppidi Gônt Incolarum, pro Libertate Patriæ, jam inde ab initio sumptorum Armorum excubantium, & militantium, animum Serenissimi DUCIS ad id inducentibus, ut ad eorundem bene gestorum recognitionem benignè inclinatus, eosdem in numerum Hajdonicalium Oppidorum adnumerare, Privilegiis etiam Hajdonicalibus condecorare dignatus sit, præmissam suæ Serenitatis benignitatem, publicó hócce Articulo, unitis vocibus ratificavimus. Nè autem ejusmodi Privilegium Hæreditariorum Dominorum, & Hypothecariorum Possessorum Juribus quidquam præjudicii inferre possit, quatenùs sua Serenitas Ducalis, cum Hæreditariis Dominis, respectu Juris ipsorum, uti & Decimarum Venerabilis Capituli Agriensis convenire, Hypothecarios verò summæ eorum Hypothecariæ persolutione, contentare; utrique denique satisfactionem, modalitate adinveniendâ impertiri queat, annuimus, & statuimus.

Nos itaque DUX, Cæterique Regni Hungariæ pro Libertate Patriæ Confœderati Status & Ordines modó præmissó, pro publica Regni permansione tractata, conclusa, ac in stylum & ordinem, ac distinctos Articulos redacta, omnia & singula Acta, facta & conclusa pleno Consensu approbamus, ratificamus & confirmamus, ad eorum omnium firmam, ac inviolabilem observationem & manutentionem, Nosmet obligamus & obstringimus præsentium per vigorem. Datum in prædicto Campo ad *Onod* sito, die 22. Mensis Junii, ultimâ videlicet antefati Generalis Conventûs Nostri, Anno supràscripto, *Millesimô Septingentesimô Septimô.*

AZ ONODI GYŰLÉS TÖRVÉNYCZIKKEINEK ZÁRADÉKA.

nátorokkal s más urakkal az ország sátrában hallgatott végig, délután két óráig a szenátusi bizottsággal, ebéd után pedig Bercsényivel és az Erdélyből érkezett báró Kemény László szenátorral tárgyalt; majd későestig íróasztala mellett dolgozott.

15. AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS EMLÉKSZOBRA.

Hétfőn már a podgyászt is tovább küldte Szerencs felé, de napközben még egy gyűlést tartott a szenátusi bizottsággal. Végre a szenátorokat elbocsátván, estefelé Bercsényivel, Des Alleurs-rel, egész fejedelmi udvarával és a karabélyos seregekkel végképpen odahagyta a körömi tábort s főhadi-szállását Szerencsre tette át.[25]

[25] Beniczky naplója, R. T. I. 23—24.

Az ónodi gyűlésre sok tekintetben megelégedéssel gondolt vissza. Úgy vélte, mint egyik belső embere,[26] hogy a magyarok magaviseletében nemcsak a külső lehetőség volt meg, hanem a belső hatalom is. A határozatokat törvényeseknek és olyanoknak tartotta, a mik az 1687. évi kényszerített törvényt megsemmisítik. A mit Ónodon végeztek, mindaz a törvényeken és a legrégibb példákon épült, az igazságot pedig és a törvényeket lábra állította. 1907. október 13-ika óta Ónod főterén fehér obeliszken fekete, és szürke márványtáblákon valóban aranyos betűk hirdetik, hogy «a saját királyaitól halálra sanyargatott nemzet az ónodi gyűlésen mondotta ki elszakadását méltatlan uraitól, hogy hitének, tűzhelyének, szabadságának és becsületének védelmében semmi se gátolja». Márványba vésették Rákóczi szavait is, hogy «mi édes hazánk ezen járomból való megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket . . .» Ennek az ónodi oszlopnak, az ünnepi szónok[27] szerint, hirdetnie kell, hogy «a mi félistenünk, a mi bálványunk, II. Rákóczi Ferencz és a kuruczok valamikor ennek a földnek tapostäk göröngyeit, ennek a környéknek szították a levegőjét. Itt határozták el a kitartó, rendíthetetlen küzdelmet az ország jogaiért, alkotmányáért, függetlenségéért, szabadságáért. Hirdesse ez az oszlop, hogy volt egy kor, a melyben megértették a kuruczok lelkét, törekvéseit álmait s leborúltak azok nagysága előtt, a kik a hazát mindeneknek elébe helyezték.»

[26] Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 286–7.

[27] Dr. Szentpáli István miskolczi polgármester.

V.

TILTAKOZÁSOK ÉS AGGODALMAK.

(1707 július—augusztus.)

Az ónodi határozatról *Medows* bécsi angol követ már július 13-ikán megjegyezte, hogy »a magyarok hangosabban beszélnek, mint valaha«. Eleinte azt hitte, hogy mindez a svéd király titkos befolyásának tulajdonítható; [1] majd, hogy a Konstantinápolyban nem rég kipattant összeesküvéssel hozható kapcsolatba. Mindenesetre valószínűnek tartotta, hogy az alkudozások fonala ezek után megszakad. [2] A dolog különben nem lephette meg a közbenjárókat, mert *Bruyninx* már másfél esztendeje megjósolta, hogy az örökösödés jogára támaszkodó császárt leteszik s vele többé nem tárgyalnak. [3]

Herczeg Esterházy Pál nádor az ország négy rendének nevében először július 29-ikén tiltakozott az ónodi végzések ellen. [4] Szent István napján a keresztény államokhoz intézett manifesztumában ismételte tiltakozását. [5] Magasztalta I. Lipótnak és I. Józsefnek a nemzet iránt tanúsított atyai jóindúlatát, s a pártosokat vádolta, hogy a közjót feláldozták magánérdekeiknek. Mikor a lázadás zászlótartói és vezetői látták, hogy *őrült* szándékaik nem igen sikerűlnek, a népjog és a személyes szabadság sérelmével nyílt ülésben levágatták a túróczi követeket s ezen tragikus jelenet hatása alatt erőszakolták ki a gyűlés határozatát. A hűtlenek főnökei és elöljárói oly zabolát-

[1] Harleynak, július 13. Simonyi III. 325.

[2] Harleynak, július 23. U. o. 327–8. A török összeesküvés czélja Ahmed szultán letétele és a nagyvezér meggyilkolása volt. Histor. Bildersaal, VII. 352.

[3] Bruyninx Stepneynek és Rechterennek 1706 január 25-én. U. o. 371–4.

[4] Erről József király augusztus 4-ikén testimonialist adott ki s azt kinyomatta. (Ívrét, 3 lap. Egy darabja a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában, 972. kézirat, 267–9. l.)

[5] A manifesztum teljes czíme Szabónál, Régi Magyar Könyvtár, III., 4576–7. sz. V. ö. Szegedi, Rubricae titulorum capitum et articulorum Juris Hung. III. 246. Magyarúl Szalaynál, VI. 438–451. Horváth, VI. 495–7. Jellemző, hogy Wagner (Historia Josephi, 203.) csak néhány sorral említi az egész ónodi határozatot.

lanúl gyalázták az uralkodó személyét és családját, hogy azt a tisztesség szabályai szerint, még az ellenséges fejedelmek is szégyelték volna. A zsarnokság főfő polczára és gonosz meggazdagodásra törekedve, a haza ellenségeinek nyilvánították azokat a hazafiakat, kik az erény magasságából a gonoszság és az örökös hűtlenség örvényébe bukni nem akarnak.

16. I. JÓZSEF KIRÁLY.

Védte József királyságát és az örökösödés törvényességét, valamint az 1625: III., 1647: II. és 1655: II. törvényczikkeket, a melyek az interregnumot veszélyeseknek nyilvánították. A szabadság kiforgatóinak és a haza pusztítóinak nevezte a fölkelés vezetőit, a kik lázadás és összeesküvés következtében szerzett hatalmuknál fogva jogosúltaknak tartották magukat, hogy gőgösen és makacsúl kimondják az interregnumot. E végzésöket előbbi társaiknak most már mint járomba fogott hűbéreseiknek hirdették ki. Erre, az országgyűlés összehívása jogá-

17. II. RÁKÓCZI FERENCZ.

nak bitorlására, s a hűségesek jószágainak elkobzására, a pártosok törvényt nem idéztek, mert nem találtak; azonban «a törvényeknek ezen jeles őrzői» ösmerhetnék legalább az 1542: VII. törvényczikket, a mely a hűtlenek javainak lefoglalását rendeli el.

Mindezek után tehát *megsemmisíti* a hűtlenek fejei által összecsődített ónodi konvent határozatait, s azoknak eszközlőit büntetés alá eső *hűtleneknek* nyilvánítja. Az országos rendek nevében kijelenti, hogy I. Józsefen kívül más királyt nem ösmer el. Abban a biztos tudatban, hogy a király megtartja hitlevelét, hódolatát vére hullatásával is tanúsítani kívánja.

Jellemző, hogy ez az eszesen, éles szatirával és nagy szenvedélylyel megírt manifesztum nem vádolta Rákóczit a királyságra való törekvésről. Pedig a bécsi udvart nem lephette volna meg, ha az ónodi országgyűlés azt teszi Rákóczival, a mit a beszterczebányai tett Bethlennel, kit a trónjától megfosztott II. Ferdinánd helyett azonnal királynak kiáltott ki. De a mint Bethlen nem engedte fejére tenni a hatalmában levő szent koronát, Rákóczi szintén nem kereste ezt, ha nemrég a magyar királyok koronázási szertartásai szerint iktatták is be az erdélyi fejedelemségbe. Egy esztendő mulva a labancz országgyűlés maga is felszólalt az alkotmányos uralkodás érdekében; de csak egy jelentéktelen töredék képviselete lévén, határozatai sohasem jöttek be a Corpus Jurisba. Az ónodi nyilatkozat megítélésénél azért döntő fontosságú körülmény, hogy a szövetkezett rendek olyan királyt tettek le, a kinek törvényhozói munkásságát nem ösmeri a magyar törvénykönyv, a melyben 1687-től 1715-ig, tehát majdnem három évtizedre terjedő hézag van. Az ónodi rendek e szerint nem hiában beszéltek zsarnokságról. De a tróntól való megfosztás jogosúltságát nem az Aranybulla záradékában kereste, sőt azok sem arra alapították, a kik még az eltörlés előtt felkeltek, hanem arra a *többségre*, a melyben a szabadság általános, jogos és törvényes védelmére

fölkelt vármegyék[6] voltak. Ebben a többségben látta Rákóczi a nemzet akaratát, a mely az ő kérdésére[7] most az interregnum kimondásában nyilvánúlt meg. Azonban *József* király 1708 augusztus 25-ikén az ónodi végzéseket Istentől nyert hatalmánál fogva semmiseknek és alkotóit hütleneknek, felségsértőknek, a haza ellenségeinek nyilvánította; üldözésöket, megfogásukat s vagyonuk elkobzását elrendelte.[8]

A nádor első tiltakozása napján, július 29-ikén, vagy talán csak évek mulva, de emlékiratát erről a napról keltezve, Vetésy figyelmeztette a fejedelmet, hogy az a lépés, a mit a rendekkel Ónodon tett, nagy és veszedelmes a köz- és személyes érdekre egyaránt. Emberileg szólva, csak magának az Úristennek egész hatalma és csodálatos védelme háríthatja el a nemzetről annak szomorú következéseit. A míg fegyverben állanak és van sikere fegyveröknek, a szövetségesek bosszankodva látják, mint akadályozzák meg Ausztriát, hogy egész erejét Francziaország ellen fordítsa s azt Spanyolország átengedésére kényszerítse. A sikereiktől való félelem, az állam java s a szövetségesek érdeke a bécsi udvart ma még békére ösztönözhetik; de a mint elvesztik előnyeiket, vagy a mint a szövetségesek szerencsésen folytatják a háborút, alkalmasint maguk biztatják és segítik a császárt leverésökre. Meg kell gondolni a szövetkezettel járó bajokat is. Kevés kell hozzá, csupán a szerencsének egy kis

[6] Esterházy nádor a manifesztum végén 14 megyés püspökön stb. kivül 25 király-párti föispánt sorol fel, de — in partibus infidelium. A felsorolt vármegyék nagy része követeket küldött az ónodi országgyűlésre. Mennyi vármegye maradt király-párti, kitűnt a következő évi pozsonyi országgyűlésen. Lásd Tört. Tár, 1896. 385–8. Az Ónodra hivatalosak jegyzéke Századok, 1896. 19.

[7] Vetésy, a ki 1707 márczius 19-ikén és május 23-ikán hosszú levélben óvta Rákóczit az abrenunciatiótól (Fiedler, I. 49–51., 54–58.), utóbb gyártott emlékiratában azt állítja, hogy a fejedelem eleinte nem is akarta azt, de Bercsenyi rávette. (U. o. I. 292.) Ha nem akarta volna, nem indítványozza önmaga s nem lelkesíti pártolásra Bercsenyit, a ki egy-ideig valóban húzódozott a teljes szakítás gondolatától.

[8] Rendelete nyomtatásban folio 5 oldal. Egy darabja a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában. Kéziratok, 972. sz. 273–277. l. A függelék a király hűségében levők közül felsorol 25 püspököt, 13 zászlósurat, 32 főispánt, 6 apátot, prépostot, káptalant, 39 mágnást, 13 várost; és kijelenti, hogy a többit felsorolni nincs tere. (U. o. 277–8. l.)

változása, hogy a confoederatio leglelkesebb hívei is köpenyeget fordítsanak. Ha elszakad az olvasó szála, a szemek róla leperegnek.

A fejedelem érdekei annyira összeforrtak a szövetkezettel és olyan sajátságosak, hogy azokat az Ausztriai Ház csak kényszerítve teljesítheti. A fejedelem nincs abban a helyzetben, hogy a maga erejével kényszerítse rá; ahhoz a szövetséges rendeknek sincs erejök; tehát *külföldi segítség* kellene. Nem hízeleghet magának azzal, hogy az állam és a protestáns vallás érdekei elegendők volnának rábírni az angolokat és a hollandokat Erdély trónjának biztosítására. Megtehetnék, de nem teszik meg, mert nem akarják sérteni vele az Ausztriai Házat, melyre nagyobb szükségük van, mint Rákóczira. A valláskülönbséget amúgy is mindig csak ürűgynek tekintették. Magyarország valamennyi kálvinistájánál és lutheránusánál többre becsűlnek Flandriában 2—3 elfoglalt várost.

Isten ne adja, hogy a fejedelem valaha *török* segítségre gondoljon. Akkor már *inkább a most elűzött hatalomnak hódoljon meg*, a mely akármilyen kemény, elviselhetőbb a hitetlenek szolgaságánál. *Egyedül Francziaország* az a keresztény hatalom, a melytől segítséget és pártfogást remélhetne. Ennek most is, jövendőre is érdekében áll, hogy Rákóczi megkapja Erdélyt s ez most és mindörökké megtartsa a szabad fejedelemválasztás jogát. Sőt idegen segítség nélkül Rákóczi meg sem tarthatja Erdélyt. Ebben a tekintetben most (mintha Vetésy nem látta volna Munkácson a lengyel és az orosz követeket) csak Francziaországra támaszkodva tarthatja meg; azonban a jelen körülmények, alku és szövetkezés nem elég biztosíték. A mantovai herczeg példája bizonyítja, hogy kisebb fejedelmeknek a nagyobbak pártfogását kell keresniök.[9] De ha lehetne is olyan szövetséget kötni, a mi valóságos segítséget és pártfogást

9 Tessé tábornok, később Rákóczi barátja, 1701 április 5-ikén franczia-spanyol csapatokkal «elfoglalta» a német birodalomtól Mantovát, melyet herczege voltaképpen 60,000 pisztol készpénzért és 30,000 tallér havi segítségért adott át neki.

18. ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

biztosítana, erre Francziaországot többé semmiféle ok, illendőség, esdeklés, fenyegetés árán sem lehet kötelezni az után, a mit Rákóczi Ónodon tett. *XIV. Lajos többé nem törődik vele és a magyarok zavarával.* Nézetét a nagy tanács csak más tekintetekből s talán a bajor választó kedvéért változtathatja meg.

Vetésy szerint javukra kellene fordítniok azt a kedvezést, melyben a király a bajor választót részesíti s nem kellene kérdezgetni tőle, akar-e élni őszintén ezzel a kedvezéssel. Csak így lehetne megtudni, milyen titkos gondolatokkal és szándékokkal viseltetik a magyarok iránt. Ha helyesli a bajornak megválasztását a magyar trónra, úgy a magyarok bizonyosak lehetnek jóakaratáról. Helyeslésével veszedelemnek teszi ki királyságát s becsülete őt a magyarokkal szemben a lehetetlennek megkísértésére is kényszeríti. A király maga kétségtelenűl kedvez a választónak, de ebből még nem következik, hogy óhajtaná megválasztását. Semmiesetre sem szeretné, hogy ezzel a szövetkezetteknek s a fejedelemnek alkalmat adjon a szövetség megkötése kérésére. Csak időt akar nyerni azzal a segítséggel, a melyet a fejedelem olyképpen nyujt neki, hogy a császáriak ellen oldaltámadását folytatja.

Ha a fejedelem más bizonyítékokat is akar a király rosszhiszeműségéről, két rossz közül a kisebbiket kell választania: *kiegyezni a császárral úgy, ahogy lehet.* A hazára nézve még mindig kisebb veszedelem elfogadni egy megsértett és megharagított fejedelem törvényeit, mint vakmerőség és konokság tekintetében kitenni magát bosszújának. Igaz, hogy a fejedelem ennek következtében elveszti munkája gyümölcsét, Erdélyt, de mivel ő a haza atyja, jó atyaságát dicsőségesebb és hasznosabb megmutatni a közjó iránt. Ha az áramlat ellen akar úszni, ereje előbb-utóbb elhagyja s elmerűl. Megeshetik, hogy az angolok és a hollandok támogatásával módot talál Erdély megtartására. A jelen körülmények közt egyedül az erdélyi fejedelmek szabad választásának helyreállítására gondolhatnak.

Semmiképpen sem szabadúlhatnak az Ausztriai Háztól; de minden követelésök megadására kényszeríthetik. A szövetségesek már is belátják, hogy a magyar háború nélkül Francziaország nekik engedné át Spanyolországot, föltéve, hogy biztosítják Rákóczit az erdélyi fejedelemségben. Rákóczi legalább 6000 emberrel segíthetné őket. Még csak meg sem sértené vele Francziaországot, mely nem koczkáztatná jövendőjét azért, hogy Rákóczit megbüntesse. Sőt a maga érdekeit jól ösmervén, szükség esetén meg is segítené a fejedelmet.

Francziaország sokáig nem folytathatja sikerrel a háborút, a császárral köthető békét nem szalasztja el a magyarok kedvéért s a béke érdekében majd talál ürűgyet, hogy halogassa *Miksa Emánuel* megválasztását. A magyar korona fejében talán azt kívánja a választótól, hogy a tizenhárom vármegyét átengedje Erdélynek, Rákóczinak. A választó különben is csak XIV. Lajos beleegyezésével fogadta el jelöltetését s a császárral, a hogy a búcsúzáskor Vetésynek mondta, csak jó és biztató jelek közt száll szembe. Rákóczi is tapasztalhatta, hogy *Des Alleurs* az ónodi gyűlésen nem sürgette Miksa megválasztását; mert, úgy látszik, *jobb szeretné, ha Rákóczit választanák meg magyar királynak.* Rákóczi fogadja el XIV. Lajos támogatását Miksa jelöltségére nézve, de ne fogadja el a tizenhárom vármegyét. S ha XIV. Lajos halogatná a választás dolgát, a fejedelem egyezkedjék ki a császárral a legelőnyösebb feltételek alatt, sőt, ha máskép nem megy, Erdély átengedésével. Mindent meg kell tennie annak biztosítására; de ha még sem engedik át, inkább áldozza fel azt az uralmat, a melyet nem tarthat meg, hogy megtartsa a haza életét, vagyonát.[10]

A *kétféle* kibontakozás ajánlója, *Vetésy*, egy hónap mulva már Lengyelországban és a czár környezetében kereste a kibontakozás *harmadik* módját.

[10] Vetésy emlékirata Rákóczihoz 1707 július 29. (Fiedler, I., 58–62.) Bizonyosan később kelt, de helyzetrajza miatt így is megérdemelte bővebb ösmertetését.

VI.

RÁKÓCZI MEGHÍVATÁSA A LENGYEL TRÓNRA.

1707 július 4. — augusztus 20.

FEJEDELEM július 4-ikén estefelé a körömi táborból Bercsényi, Des Alleurs és az egész udvar kíséretében ment át Szerencsre, a hol másnap hosszasan tárgyalt a hadiszabályzatok dolgában. Dolgaikat végezvén, Bercsényi elbúcsúzott, a fejedelem pedig július 6-án Des Alleurs-rel egy hintóban, a kornyétás udvari nép és katonaság kíséretében folytatta útját Sárospatak felé. Nem fojthatta el megindúlását, mikor másnap megszemlélte a várat és a kastélyt, melyet a németek végső romlásra juttattak. Mise után megint egy hintóban hajtottak át Leleszre és 8-ikán Putkahelmeczre, hol Bercsényivel és a két *Barkóczy* Ferenczczel tanácskoztak. 9-ikén délben vadászgatva érkeztek meg Munkácsra, hol a fejedelem végre szabadságot vett magának, hogy néhány napig magánügyeivel foglalkozzék.

Megszemlélte azokat a lovakat, a miket fölovászmestere, *Pogány* Ádám, Törökországból hozott; gyönyörködött ménesében és lovainak iskolázásában. Egyszer-másszor kiment vadászni, vagy a kertbe sétálni. *Krucsay* Márton prefektussal gazdasági ügyekről tárgyalt; s alaposan és ismételten megvizsgálta a vár körül végzett építéseket. Még pihenése is olyan volt, hogy a kertben Bethlen Farkas magyar- és erdélyországi latin történetéből olvastatott föl egyes részleteket, vagy pediga Danczkáról a hadak számára hozatott sok szép karabélyt és pisztolyt vette szemügyre. A mellett szokott módon végezte levelezéseit és kihallgatásait.[1]

[1] A július 4—15-iki napok története Beniczkynél, 23—26.

Július 15-ikén egész fejedelmi udvarával vadászatra ment Putkahelmeczre, másnap pedig Ungvárra, hol országos ügyekben hosszasabban kivánt tárgyalni Bercsényivel. Harmadnap együtt indúltak vissza Munkácsra, a hová, Szerednyén át, 19-ikén érkeztek meg. A fejedelem onnan küldte *Ráday* Pált és *Kálnásy* Jánost az orosz czár és a lengyel köztársaság követei elé Ungvárra. 21-ikén Rádayval érkezett hozzá *Volniszkij* Mihály lengyel megbízott, a kivel tudatta, hogy Ungváron fogadja a követséget.

19. A LELESZI KONVENT FŐKAPUJA.

Harmadnap reggel *Bercsényi* előre ment oda, hogy mint házigazda készüljön a vendéglátásra. Estefelé a fejedelem szintén elindúlt két karabélyos sereggel, a nemesi társasággal s az udvari néppel. Éjjeli szállásán, Putkahelmeczen érte utól *Nedeczky* Sándor, a ki azonnal jelentést tett lengyelországi küldetéséről.[2] Nedeczky már negyedszázaddal azelőtt Esterházy Pál nádor titkára volt s öt éve királyi adományt nyert birtokaira; mégis csatlakozott a fejedelemhez, ki a diplomácziai ügyekben és a

[2] Beniczky naplója 27—29.

szláv nyelvekben jártas embert szívesen alkalmazta lengyel- és oroszországi küldetésekre. Most teljesen bízott benne; de két esztendő mulva kegyetlenül lehordta, könnyelműnek, felületesnek és tehetségtelennek találta.[3]

Július 24-ikén a fejedelem nagy fénynyel vonúlt be Ungvárra, hol Bercsényi szép sereg élén s három ágyúlövéssel üdvözölte s a várba vezette. Rákóczi Nedeczkyt küldte a lengyel, majd az orosz követ üdvözlésére. Nagy fénynyel fogadta előbb amazt, utóbb a hatlovas aranyos hintón érkező *Korbe* (Csorbe) Ivanovics Dávid orosz papot, a czár belső tanácsosát. Az erdélyi

20. POTOCZKI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

származású göröggel egy órahosszat magánosan tárgyalt.[4] Tőle hallotta, hogy Ágost király lemondott a lengyel koronáról, mire a czár a lengyel köztársasággal együtt elhatározta, hogy *Rákóczit emeli a lengyel trónra.*[5]

3 Rákóczi levelei 1709 szeptember 2—5. Arch. R. II. 527—9., 532., 536—540.

4 Beniczky R. T. I. 29. Rákóczi tehát nem jól emlékezik (Emlékiratai, 224.), hogy előterjesztései meghallgatását egyenesen Ráday Pálra bízta. Ez csak a részletekre vonatkozhatott, de szóbeli előterjesztést Korbe először őneki tett.

5 Tomasivskyj István, kinek könyvem néhány képét köszönöm, a Zapiski naukovoho tovarisztva imeni Sevcsenkában (Lemberg, 1908. 73—74. kötet) bőven foglalkozik Magyar- és Lengyelország ezen korbeli állapotaival. Alaposan jellemzi mind a két ország helyzetét egészen a magyar fölkelés kitöréséig, a meddig ezen munkám írása közben eljutott. Műve már is 98 lapra terjed s különösen a III. részben (74. kötet 53—87. l.) becses adatokat tartalmaz Rákócziról, a kit azonban nagyon hidegen és sokban igazságtalanul ítél meg. Bercsényit félig-meddig éppen parvenunek tartja. Felfogása szerint Rákóczinál a lengyel ügyekre nagyobb befolyása volt Francziaországnak, mely megnyerni akarta a lengyeleket a magyaroknak. Lengyelország szereplése tehát ebben az ügyben nem annyira önkéntes, mint inkább a versaillesi udvar akaratának visszatükrözése.

Szieniavszka herczegné munkácsi és *Viszniovszka* herczegasszony ónodi látogatásai után mindez nem lephette meg. Már az altranstädti béketárgyalások alkalmával sejtette, hogy ebben a bonyodalomban reá feladat vár. Gyalázatos cselekedetnek tartotta azt a békét; de «nem csoda, hogy elhagyta Isten azokat, a kik őt elhagyták».[6] Az a béke, Bercsényi szerint, antimoniumhoz hasonló; de a fejedelem szerint még orvosságnak sem igen jó; már pedig csak úgy élhet vele.[7] A béke megkötése után szomorúan írt *Potoczkij* kievi palatinusnak.[8] «Lengyelország szabadságai — úgymond — a miénkkel annyira összefonódtak, hogy a mint a letűnt kölcsönös boldogság emlékezetét méltán sirathatjuk, úgy most nyomorúságaink koronáját *az övéknél jobb sorsban, mert összetartóbb lélekkel* készülünk földtenni». Lángoló hazaszeretetét felül nem múlhatva, égő szavakkal óhajtotta, hogy törekvéseiknek egyenlő sikere legyen. Egyedül azt akarja, hogy elősegítse ezt a barátság kötelékével, a mit azonban seregének jelenlegi állapotában nem tehet, mert hadai az ellenséggel szemben otthon vannak elfoglalva. Ha számukat emelheti is, külföldi hadműveletekre nincs elég embere, mig a svéd király nem biztosítja segítségéről.

Április 27-ikén a czár még szövetséget ajánlott a császárnak. 50.000 embert igért XII. Károly várható támadásaival szemben; de kikötötte, hogy a császár *Savoyai Jenőt* vagy — Erdély megtartása fejében — *Rákóczi* Ferenczet ösmerje el lengyel királynak.[9] A velenczei követ szerint[10] a bécsi udvar nem bánta volna, hogy Rákóczit még ilyen áron is eltávolitsák Magyarországból; de tartottak tőle, hogy egy korona tekintélyével és hatalmával s több kormánypálcza egyesitésével még

[6] Rákóczi Bercsényihez 1706 decz. 3. Arch. R. I. 653.

[7] U. ő. decz. 17. U. o. I. 657.

[8] 1707 januarius. Arch. R. II. 8–9. A mint irta, nehéz volna a svéd segitség nélkül hazáját a lengyelek megsegitésével uj háboru viszontagságainak s a muszkák és kozákok barbár berontásának kitennie.

[9] Noorden, Europäische Geschichte im XVIII. Jahrhundert. II. 578. Szalay, Rákóczi bujd. VIII–IX. Bruyninx levele 1706 deczember 15. Simonyi, III. 287–8. V. ö. Saussure, Törökországi levelei (közli Thaly Kálmán), 238–9.

[10] 1707 januarius 8. Malagola, Deutsche Revue, 1907. 234.

21. A KRAKKÓI KIRÁLYI PALOTA

SAVOYAI EUGÉN.

jobban felizgatja a felkelőket. A tervről tehát az udvar tudni sem akart s kérte a czárt, ne támogassa többé a magyar és az erdélyi forradalom fejét.[11] Pár hét mulva, a velenczei követ szerint,[12] a lengyelek is lemondtak Rákóczi megválasztásáról, mert *lázadót* még sem tettek volna meg királyuknak. Nem tetszett nekik az sem, hogy Bercsényi annyira érdeklődött Rákóczi megválasztása iránt és hogy ezt a czár szorgalmazta legjobban. A bécsi udvar tehát napirendre tért a czár fölkínált szövetsége fölött, a melynek ára Rákóczi lengyel királysága lett volna.

Azonban Bécs és Velencze ezúttal rossz értesítéseket szerzett. A czár nem hagyta a dolgot annyiba s a lengyeleknek június 8-ikán megnyílt nagytanácsa *a koronát fölajánlotta Rákóczinak.* Követségök most az orosz czár követével együtt jött a fejedelemhez, hogy elhatározását hallja. A vonakodót *Korbe* a czár nevében bizalmasan figyelmeztette,[13] hogy ha a koronát visszautasítja, hazáját nagy veszedelembe sodorhatja, mert akkor a lengyelek alkalmasint *Savoyai* Jenőt ültetik be a krakkói királyi palotába. A herczeg azután, mint a császár szövetségese, északról hatalmas új ellenség gyanánt támadhat a kuruczokra, sőt a czár maga is szövetkezik a császárral. Ha azonban Rákóczi vele szövetkezik, hazája sorsát jobban biztosíthatja. A czár szeretne a franczia királylyal szövetkezni s a svédekkel békét kötni. Ha ebben a szándékában Rákóczi támogatja, az eddiginél jobban segíti őt törekvéseiben.

Ez az ajánlat, mely az ónodi határozat után negyven nappal érkezett, egymaga is bizonyítja, hogy *Magyarország függetlensége kimondását a fejedelem nem csupán XIV. Lajosban, hanem az általános európai helyzetben bizva és pedig jogosan bizva, inditványozta.* Most valóban beláthatatlanúl széles szemhatár nyílt meg előtte. Nagy oka volt, hogy máskép

[11] Noorden, id. h.

[12] 1707 február 5. Malagola, a Deutsche Revueben, 1907. 234.

[13] Rákóczi eml. 224. V. ö. Vetesy levelével a bajor választóhoz julius 20-ikáról (tollhibából 19-ről) Fiedler, I. 63.

válaszoljon, mint először[14] és többé ne utasítsa vissza a jelöltetését.[15]

A czár és a köztársaság követeit az ünnepies fogadtatás napján fényesen megvendégelte.[16] Jobbján az orosz, balján a lengyel követ ült. Egymást érték a fogások, a lelkes áldomások és szólt a zene este hét óráig. Asztalbontás után a fejedelem visszavonúlt szállására, de ott is sokáig társalkodott a követekkel. Este a vendégek tánczra kerekedtek; magának a fejedelemnek és Bercsényinek is rendkívűl jókedvük volt s mind a ketten tánczoltak éjfélután kettőig.[17]

Másnap, 25-ikén, Vetésy is megérkezett XIV. Lajos udvarából. Egész halom levelet és titkos iratot adott át a fejedelemnek.[18] Bőjt napja volt, mégis máskorra kellett hagynia cassandrai intelmeit. Ki hallgatott volna reá ebben a pillanatban, mikor két hatalom követeinek jelenléte azt a hitet keltette, hogy a *szláv Európa* nyugodtan fogadja, sőt helyesli az Ónodon történteket? Lehetetlennek látszott, hogy a harmadik hatalom, Francziaország, ne helyeselje. Vetésytől éppen arra vártak választ: a bajor választó, a kihez tulajdonképpen küldték, száműzetését hajlandó-e fölcserélni a magyar királysággal? Az ő királysága kérdését nem lehetett különválasztani Rákóczi lengyel királyságától. A fejedelem előbb az orosz követtel, délután pedig (este 11-ig) az éppen jelenlevő szenátorokkal tárgyalt. 26-ikán az orosz és a lengyel követeken kívül Vetésyt is fogadta, majd megint a szenátorokkal tanácskozott. 27-ikén megint fogadta a lengyel követet, de a nap nagyobb részét a czár követével töltötte. A búcsúkihallgatáson azzal a felelettel küldötte vissza, hogy köszöni a czárnak, a miért személyéről megemlékezett. Mivel azonban Lengyelország szabad állam s tudja, hogy a czár semmiképpen nem akarja csorbítani ennek a nemzetnek szabadságát és nem kívánja akadályozni király-választását: azt hiszi, nagyon ártana

14 Rákóczi emlékiratai, 225.

15 Malagola a Deutsche Revueben, 1907. 234.

16 Leírja Beniczky, R. T. I. 29—30.

17 Beniczky, 30.

18 U. o.

tervének, ha a lengyelek megtudnák, hogy a czár felajánlta neki a trónt s ő elfogadta tőle. Ha tehát a czár valóban őt szeretné látni a lengyel trónon, kéri, tartsa titokban a követ küldetése czélját és a fejedelem elhatározását. Tekintse a dolgot *meg nem történtnek* mindaddig, a míg ezt az ajánlatot Lengyelország primása és nagytanácsa forma szerint meg nem teszi.[19]

A két követ Ungváron maradt, a fejedelem azonban Bercsényivel és egész udvarával még délután haza indúlt. Szerednyén meghálván, 28-ikán délelőtt érkezett Munkácsra s délután már ott volt a lengyel követ is. Másnap a fejedelem sokat tanácskozott Bercsényivel és — *Ráday* Pál fogalmazásában — megállapította a czárhoz intézett feleletet. Megbízta *Nedeczkyt*, hogy két bejáróval: *Gosztonyi* Miklóssal és *Madocsányi* Jánossal menjenek át Ungvárra az orosz követhez és kisérjék be Lengyelországba. Velök ment Ungvárig Bercsényi is. A lengyel köztarsaság követe másnap búcsúzott el a fejedelemtől,[20] a ki nagyon higgadtan ítélte meg a neki felajánlott megtiszteltetést. A követ előterjesztését nem találta őszintének, mert *Szczembek* Szaniszló primás és testvére, a kanczellár, valamint *Dönhoff*, a szandomiri confoederatio marsallja, megmaradt Ágost király hüségében. Azonban nem tartott tőlük s a lengyel követ útján a czárnak és a lengyel nagytanácsnak megizente, hogy *külön követség* útján köszöni meg iránta tanúsított jóakaratukat.[21] Egyúttal sietett megnyugtatni *Des Alleurs*-t s általa XIV. Lajost, hogy mindez nem ellenkezik a franczia érdekekkel. Folytatni akarja a háborút a császárral és a czárhoz csatlakozik, ha a svéd visszautasítja a francziák közeledését. A dolog különben sincs még befejezve.[22]

Az orosz és lengyel követek távozása után még egy nyugodt hetet töltött Munkácson *Vay* Ádám, majd *Károlyi* Sandor és az

19 Rákóczi emlékiratai, 225. Beniczky 31.
20 Beniczky naplója, 31—32.
21 Rákóczi emlékiratai, 228.
22 Vetesy a bajor választóhoz julius 29. (tollhibabol 10.) Fiedler, I. 63. (Az 58 lapon maga is 20-et ir.)

újból látogatóba jött *Bercsényi* társaságában.[23] A négy nagyeszű ember minden oldalról meghányta-vetette az eshetőségeket. A fejedelem augusztus 6-ikán udvari népével kornyétásan maga is megindúlt, hogy közelebb érje az északról várható nagy elhatározásokat. Nem akarta elszalasztani, — mint mondta[24] — azt a pillanatot, a melyikben a körülmények kedvezni fognak a

22. VARANNÓ ÉS HOMONNA VIDÉKE.

háború jó befejezésének, ha t. i. szerencsés volna — franczia és bajor közbenjárás mellett — a svéd királyt kibékíteni a czárral.

Útközben Daróczon fogadta a russiai palatinus két fiát, a kiknek anyja Munkácson őt az év elején meglátogatta.[25] A fiúkat, kik éppen az orosz czár elől menekűltek hozzá, szentmiklósi uradalmában cselédjeikkel együtt kényelmesen elhelyezte.[26]

[23] Július 30. — augusztus 6. története Beniczkynél, 32—33.

[24] Rákóczi emlékiratai, 227—8.

[25] Rákóczi levele 1707 január 10. Arch. R. II. 4.

[26] Beniczky, 34. Szentmiklós története Szále-Kovács Juliától, Vahot, Magyar- és Erdélyorsz. képekben, III. 109—111.

nem lehetnek, vagyon mind azon által teljes-
bizodalmom az Isten kegyelmében és dexteritás-
ban hogy mindenekben Istenünkre fog [illegible]
[illegible] melyekért mikis haladatlanok nem
lesziek maradvan
[illegible]

minden jót kivánó atyafia
F. Rákóczi

A vargyasi Daniel család levéltárából
Olaszteleki 1896. szept. 19. id. Daniel Gábor

[illegible] die 28 Augusti 1707.

Isten minden jókkal áldgya meg Kegyelmedet kívánom.

Lehet már alkalmas ideje hogy hirdetik [illegible]
Németnek [illegible] kapukat, és azokat [illegible]
mostkodanak [illegible] hirével, csak ma érkezett
[illegible] Antal [illegible] által [illegible]
[illegible] micsoda erővel [illegible]
[illegible] levele meg
mutattya [illegible]
[illegible] Antal [illegible] már [illegible]
[illegible] magát [illegible] hogy [illegible]
meg [illegible], de [illegible]
ja lévén az ellenségnek, és [illegible]
[illegible] ellen és [illegible] arányik-
[illegible] tekintetben [illegible]
hogy [illegible] valami az [illegible] lévő formalis
[illegible] ha csak [illegible] valami [illegible]
által nem mutattya [illegible]
és kivált ha [illegible] Antal
Antal nem [illegible] corpussával, [illegible]
[illegible] az [illegible] vigyázni az
melyet [illegible]

II. RÁKÓCZI FERENCZ LEVELE GR. PEKRI LŐRINCZHEZ.

ai eltérség de még adjátok írja a Kelemen
ezek azon igy lévén ezt könnyen elgondolha-
ti dolog, hogy az Sárkány nagy opposítio-
nálással penetrálhat az ellenség de ott valóban
meg kellene vetni az agyát, kitől kegyest meg
most nem fordulhon bizonytalan lévén által
de dispositiokat nem [illegible] de mind azon-
által legyen oly dispositiokat hogy hogy min-
den felé el [illegible] idején foglalatosságo
[illegible] Compagniák Bonafous és [illegible]
[illegible] melyek között mivel [illegible]
nesse az ellenek nem [illegible] ha valamely
operatiora kel az dolog de nem előbb hogy
erre ne vegyék intentioval Compagniák
kint kel őket megtartani, hogy mindazon
által [illegible] [illegible] hertelen feltben
ne hadja, és az nemzetben lehet az [illegible]
nit [illegible], de azt ki [illegible] él hogy
az [illegible] [illegible] idején [illegible]
melyet [illegible] [illegible]
[illegible] hogy [illegible] tudositsa [illegible]
[illegible]

és communicatiót Consiliis [illegible] egy [illegible]
fogja [illegible] az operatiokat,
[illegible] miben légyen [illegible]
jól tudja, melyre nézve valóban magamkint
[illegible] az [illegible] [illegible]
könnyen el nem [illegible], mivel ezen [illegible]
[illegible] oly [illegible] segítséget várhatunk az
mely által hazánk [illegible] idő alat [illegible]
[illegible] boldogulását várhatjuk és nemcsak [illegible]
tanácsos oda bolygóra ezeket vontatni; [illegible]
reménylem hogy az [illegible] hasznos operatiói
által nem [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] mind azon által bizonyos lehet benne [illegible]
valamit ennyivel és eszemmel fel találok de
[illegible] Conservatiojáért cselekedni [illegible]
tudom hogy [illegible] találtatni elég engemet
[illegible] [illegible] de légyen [illegible] mind [illegible]
[illegible] bár nem bánom [illegible] [illegible]
mind az két [illegible] hamot adnom, és [illegible]
[illegible] [illegible] úgy [illegible] hogy
[illegible] az [illegible] miat ne követ [illegible]
egygyiknek
jövendőre veszedelme ezek pedig most [illegible]
nem lehetnek

Vay Ádám udvari főkapitányt és báró *Kemény* Lászlót Erdélybe küldte, maga pedig Szerednyéről, a hol meghált, augusztus 7-ikén bevonúlt Ungvárra. Harmadnap Bercsényivel együtt Szobránczra és Nagymihályra s negyednap (10-ikén) kornyétásan szép sereggel ment át gróf Homonnai Zsigmondnéhoz Homonnára, hová a szenátorok egy része is elérkezett. Ugyanakkor *Vay* útján megkérdezte a Husztón egybegyűlt tanácsurakat, *elfogadja-e a lengyel koronát, vagy sem?* Minden tanácsosnak írásba kellett foglalnia s aláírnia véleményét. Egy szívvel-lélekkel azt tanácsolták, hogy fogadja el. A fejedelem azonban még mindig aggódott. Úgy érezte, megsérti esküjét, a melyet

23. BERTHÓTI FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

Erdélynek és a szövetkezett rendeknek tett le, ha esküt tesz a lengyeleknek is. Hiszen mint lengyel királynak jó egyetértésben kell élnie a császárral; mint magyarnak, háborúskodnia kell vele. Az első esetben a magyarokat, a másodikban a lengyeleket keverné bajba. Bizonyosat valóban nem mondhatott addig, míg a svéd király Szászországból ki nem mozdúl.[27]

Tizenegyedikén a szenátorokkal tanácskozott. Másnap és harmadnap Viszniovszka herczegné s 18-ikán Péter czár küldöttjét fogadta.[28] 19-ikén — a lengyel köztársaság és a czár meghívásához képest — utasításokat készített a *lublini* lengyel országgyűléshez és a czárhoz küldendő követei számára. Megbízta őket, magasztalják a czár hatalmát, a mely nemsokára még jobban gyarapodik, kivált ha szövetkezik a franczia királylyal, kinek közbenjárása mellett a svéd királylyal is kibékülhetne. Ha mindez

[27] Rákóczi emlékiratai, 228–9.
[28] Augusztus 7–18. története Beniczkynél, 34–37.

megtörténik, járjon közbe a versaillesi és a bécsi udvarnál s az általános békében Magyarország szabadságait is biztosítsa. Ekként a béke az egész kereszténységben helyreállván, a czár indítson háborút a török ellen s egyrészt Magyar- és Lengyelország, másrészt Francziaország segítségével verje ki Konstantinápolyból és egész Európából.[29]

Szent István napján ilyen utasítások mellett *Bercsényi* vezetése alatt küldte el követeit: a confoederatio részéről *Klobusiczky* Ferencz és *Berthóti* Ferencz szenátorokat s Erdély nevében *Ráday* Pált, mivel betegsége miatt *Andrássy* István nem mehetett. Melléjök szép sereget, több udvari tisztet, bejárót, étekfogót és nemes testőrt (gavallért) rendelt, hogy kellő díszszel jelenhessenek meg. A nép csak a nagy készületeket látta, de, Bercsényit kivéve, senki sem ismerte a fejedelem valódi gondolkozását.

VII.

RÁKÓCZI SZÖVETSÉGE A CZÁRRAL.

1707 augusztus 22. – szeptember 24.

A FEJEDELEM 1707 augusztus 22-ikén elbúcsúzván *Homonnai* Zsigmondnétól, Homonnáról udvarával együtt átment Terebesre gróf *Andrássy* Istvánékhoz.[1] Este már ott tanácskozott *Des Alleurs*-rel, a ki a versaillesi udvar szándékairól és hajlandóságairól rendszerint kedvezőbben tájékoztatta, mint a párisi új residens, *Vetésy*. A két diplomata értesítései sehogy sem vágtak össze.[2] Vetésy szerint XIV. Lajos nyíltan a

29 Károlyi önéletirása, II. 491–2.

1 Beniczky naplója, 38. Vetésy szerint augusztus 26–27-ikén még Homonnán adta ki a porosz királyhoz szóló megbízó levelét és utasítását (Fiedler, I. 64–66.), de ez csak előre-keltezés lehet, mert a fejedelem ezekben a napokban Nagyazar mellett vadászott (Beniczky, 39.); magát Vetésyt pedig Bercsényi, mint augusztus 28-ikán Szandomir közeléből írta, éppen akkor postán előre küldte Lublinba. (Arch. R. V. 437.)

2 Vetésy emlékirata III. Károlyhoz Fiedler I. 6–7. Des Alleursben Bercsényi is kételkedett. Pl. 1707 szeptember 14 Arch. R. V. 447.

bajor választót vagy Rákóczit, voltaképpen azonban a *Bourbon*-családnak valamely tagját szeretné látni a magyar trónon.[3] Ezzel akaratlanúl elösmerte, hogy a franczia király őszintén érdeklődik Magyarország iránt s azt dinasztikus kötelékekkel szorosabban akarja magához fűzni. Hiszen ha nemcsak Spanyol-, hanem Magyarországban is a Bourbonok uralkodnak, a Habsburgoknak a világhatalom helyett csakhamar az osztrák örökös tartományokkal kell beérniök, mert a porosz királyság megalapítója már sem titkolta, hogy a császári koronára vágyik.

A fejedelem Terebesen várakozott a tudósításokra, s a tárgyalások nyomán olyan erős segítségre számított, a mely által a hazának rövid idő alatt boldogúlása következhetik.[4]

Szilézia a nagy adók s elnyomatások miatt éppen ekkor kelt föl a császár ellen. A fejedelem «szükségesnek látván azon tűz gerjesztését»,[5] *Esterházy* Antalt három karabélyos ezreddel, *Szádeczky* Gáspár hajdúival s *Babocsay* Ferencz árvai népfölkelőivel a kisuczai határokra rendelte, hogy lássák, nem nyilik-e alkalom beavatkozásra? A hadműveletet nem fegyverének erejére, hanem a szileziaiak belső hajlandóságára építvén, inkább a megfigyelő hadtest *hirének* nagyságára, mint valóságára számított. Ez a nagyság pedig «kitelik a sok tótból, gubából és éjszakai tüzekből, a hegyeket és völgyeket ellepő táborhelyekből...» Az idő és alkalom egyedül szokta a rendeleteket adni. A határra érkezvén, *Esterházy* nyilt levelekben biztassa a sziléziaiakat, hogy a szövetséges rendektől remélhetik vallásuk egyenlőségét, a terheiktől és az adóktól való felszabadúlásukat, szabadságaik helyreállítását vagy megnyerését, a mire őt néhányan különben is megkérték. Világos, hogy Szilézián át vezetett volna a porosz királyfi útja Magyarországba. Terebesen a fejedelem úgy hallotta, hogy a sziléziai rendek és parasztok lázadása következtében *Starhemberg* és *Rabutin*

[3] Vetesy 1707 május 23. U. o. I. 58.

[4] 1707 augusztus 28. A Daniel-család (most a kolozsvári ereklye-múzeum) levéltárából a levél fényképe ezen könyvhöz mellékelve.

[5] Augusztus 24. Arch. R. II. 83–85.

utasításai megváltoztak. Szerette volna tehát, hogy a czár Sziléziában ne akadályozza a svédet, s remélte, hogy *Bercsényi*, ha Varsóba kell is ezért mennie, ebben a tekintetben hatni fog a czárra. Otthon különben sem tartott semmiféle meglepetéstől.[6]

Bercsényi követségét az orosz kíséret már a határon nagy tisztelettel fogadta. A lithvániai marsall maga várta Duklán, nem tudva, hogy más irányt választott. A muszkák ütötték, verték, akasztással fenyegették a lengyeleket, ha nem buzgólkodtak eléggé a magyar urak ellátásában. A parasztok tehát akárhány helyütt elfutottak előlük, de visszaszállingóztak, mikor látták, hogy a magyarok nem bántják őket. «Csak úgy szeretik ezek egymást, mint mi a németet!» — jegyezte meg Bercsényi. *Szieniavszkij* és felesége Varsóban a czárnál ekkor még mindent elkövettek, hogy Rákóczié legyen a lengyel korona. Pártja nagyban növekedett, de mindenki meg volt győződve, hogy a választás előtt meg kell verekedni a svédekkel. Az országgyűlést elnapolták szeptember 9-éig. A primás, a marsall és a főbb urak Varsóba mentek, hol a czárral együtt türelmetlenül várták Rákóczi követeit.[7]

A svédek hadimozdúlatairól a fejedelmet azok a franczia tisztek értesíthették, a kik *XII. Károly* táborából Lengyelországon át érkeztek hozzá Terebesre. Bártfa felől viszont *Visznovszkij* herczegné és Krakó felől Szieniavszkijné látta el izenetekkel.[8] A napok látszólag gondtalanúl teltek a szalánczi hegyekben, s a nagyazari erdőkben rendezett vadászatokkal. Némelyek azt hitték, a fejedelem jobban gyönyörködik a szécskeresztúri határban lőtt három nagy öreg szarvasnak koronájában, mint a lengyelekében. A beavatottak tudták, hogy még a vadászatok idején is közdolgokkal foglalkozik és gyakran tárgyal *Des Alleurs*-rel, *La Motte*-tal és gróf *Tourneau*-val.

[6] Rákóczi Bercsényinek, augusztus 26. Arch. R. II. 88—89.
[7] Bercsényi Rákóczihoz szeptember 2. U. o. v. 438.
[8] Beniczky naplója, 40., 42., 43.

SZIENYIAVSZKIJ ÁDÁMNÉ.

Mindnyájokat meglepték azok a hírek, a miket egy orosz futár Bercsényi levelével[9] Varsóból 17-ikén hozott Terebesre.[10]

Szieniavszkij herczegné Varsó közelében Bercsényi elé ment. Vele nem találkozhatván, Rádaynak, Nedeczkynek könyezve tett szemrehányást, miért határozott a fejedelem az ő híre nélkül? Semmi sem lesz a dologból; a választás elmarad, csúfot űznek belőle, a franczia is elhagyja. *Szaniszló* király maga terjeszti azt a bécsi hírt, hogy Rákóczi kibékűlt a császárral s odahagyja Magyarországot a lengyel királyságért. Vetésynek is megmondta, hogy kár volt elfogadni a koronát a lengyelek beleegyezése nélkül, mert ők senkit sem választanak meg. Minden áron békét akarnak; már pedig Rákóczi megválasztása újabb háborúra vezetne. A korona fölajánlását kényszerűségből tették. Az ország, ha csakugyan választania kell, bizonyára *Ágost* királyt választaná meg, a ki csak a svédek miatt mondott le koronájáról. Egyetlenegy szenátor sem szavaz Rákóczira s őmaga is ellene fordúl, ha nem fogadja meg intését. Nem akarnak vele együtt elveszni. A lengyelek megunták az oroszokat s a megérkező svédekkel szövetkeznek kiüzetésökre.[11] *Bercsényi* szerint,[12] úgy látszik, a herczegné elámította a czárt is, mert megkérdezte Nedeczkytől, miért változott meg Rákóczi? Nem is várták fényesen Bercsényit, a ki Varsóba szeptember 5-ikén este 9-kor csöndben vonúlt be s a Radzivill-palotában szállt meg. Azonnal meglátogatta a herczegnét, a ki valamennyire most már megnyugodott, hanem azért figyelmeztette a követet az akadályokra. A svéd megindúlt Lengyelország ellen, s míg a háború sorsa el nem dől, a rendek semmit sem tesznek. Nincs mit bízni a lengyel korona felajánlásában; csak azért tették, hogy a béketárgyalásokra alkalmuk legyen s elállhassanak tőle. Azonban megigérte, hogy a czárral mindent megbeszél. Valóban,

9 Szeptember 7. Arch. R. v. 439–446.
10 Beniczky, 45.
11 Vetésy Rákóczihoz szeptember 5. Fiedler, I. 66–67.
12 Bercsényi Rákóczihoz szeptember 7. Arch. R. v. 440.

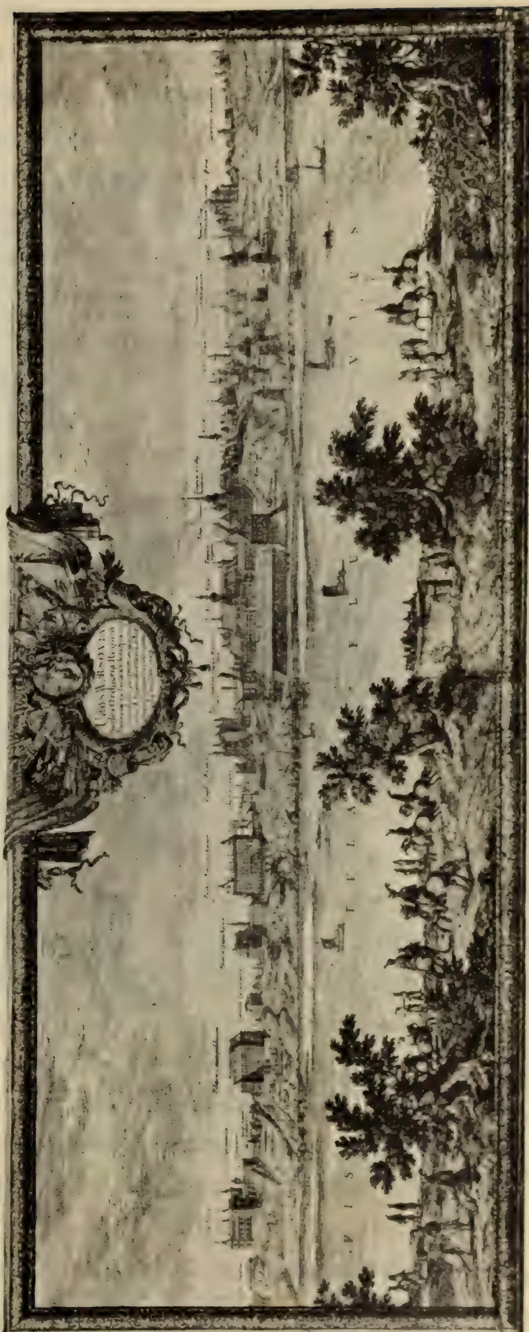
oly bizalmas volt vele, hogy 7-ikén jókor reggel a czár maga ment hozzá. Az ágyból azzal a hírrel ugrasztotta ki, hogy *Toulon*-nál augusztus 22-ikén a francziák megverték Savoyai Jenő hadait, a mit a palatinusné azonnal megizent Bercsényinek. Tíz óra tájban a főtábornok *Golovkin* kanczellárnál egy kis házban találkozott a czárral. Latinul kezdte ünnepies üdvözletét, de azután *Andrej*, a Korbéval[13] járt tolmács útján egyszerű beszélgetés alakjában folytatta. A mikor a lengyel követek kérdésekkel árasztották el, a czár maga sugta a tolmácsnak, hogy most ne szóljon Bercsényi, majd máskor szól vele erről. Délután *Golovkin* már fölkereste. «Okosabb a többinél — írja róla a főtábornok; — de a többi sem bolond!» Azontúl gyakran tárgyaltak együtt. A kanczellár nagyon hajtogatta, hogy bajos dolog megkötni a szövetséget, mert a körülmények nem engedik meg, hogy egyenesen szembeszálljanak a császárral; ha általában szövetkeznek is, a királyválasztást el kell halasztaniok.

Valóban igaznak látszott *Dönhoff* marsall mondása,[14] hogy a magyarok csak a zavart növelni mentek Varsóba. De Bercsényi neki is, a kujaviai püspöknek is megmondta, hogy tetteiben Rákóczit egyedül a hazájához és a szabadság dicsőségéhez való szeretet vezeti. Azt a dicsőséget, a melyet hazájában a szabadság munkájával szerzett, és a miben Isten megáldotta, sohasem kívánta föláldozni magánérdeknek. Azonban hazájában fölszentelve magát a szabadságért, attól sem vonakodhatik, hogy a szomszéd haza szabadságának is használjon. Mindennél előbbre való előtte a két haza szabadsága. Mellét kitárva, férfias lélekkel kész mindenre, a mi újra élesztheti és meggyógyíthatja Magyar- és Lengyelország megsértett szabadságát. Abban állapodtak meg, hogy folytatják, a mit elkezdtek és a czárral egyetemben tárgyalnak vele. Nyolcz más lengyel követ is lelkesedéssel hallgatta Bercsényinek a szabadságszeretetre és a nemesi dicső-

[13] Korbé Magyarországból hazamenet a sok dinnyeevés következtében meghalt. Arch. R. II. 103., V. 442.

[14] Montmejan atya (Rákóczi és Bercsényi volt házigazdája) tudatta Bercsényivel, Arch. R. V. 443.

ségre való hivatkozását. Dicsérték a fejedelmet, de ennél tovább nem mentek. *Szieniavszkij* a maga részéről minden jót igért, de már a czár is észrevette, hogy nagyon meghűlt a magyarok iránt való barátsága; mert hol magának akarja a lengyel koronát, hol senkit sem tart reá méltónak. A mellett Szaniszló királylyal is fentartja összeköttetéseit.[15]

24. VARSÓ.

Néhány nap mulva a lengyel köztársaság főemberei már «egészen Rákóczira függesztették elméjöket». Kijelentették, hogy ha ő el nem fogadná, inkább választásra sem akarnak fakadni s majd meglátják, mit tegyenek. Ezt a czár is szükségesebbnek tartotta, mint a dicsőség keresését s ha meg nem kapja a magyaroktól, ellenségeinek

[15] Arch. R. v. 444–445.

tartja őket.[16] A főtábornok tehát arra törekedett, hogy elhitesse a czárral és a lengyelekkel kívánságaik teljesíthető voltát, de Rákóczi szabad elhatározását is biztosítsa.

Mencsikov herczeg, a kit Vetésy császári érzelműnek tartott,[17] ebben az ügyben bizalmasan tárgyalt Bercsényivel, még pedig oroszúl. «Rákóczinak is szolgálok, kegyelmednek is.»[18] A sok német és orosz tiszt előtt nem akart beszélni, mert «itten igen sokan vannak», hanem elment Bercsényihez. A tárgyalásokban formaszerint nem vett részt. Mindamellett nagy érdeme volt benne, hogy a magyarok és a czár megbízottai: gróf *Golovkin* Gábor, a császári és a szent tanács minisztere, *Dolgorukij* Gergely herczeg rosztovi helytartó és *Safirov* Péter belső titkár, szeptember 12-ikén végre megállapodtak a *szövetség föltételeiben* és azokat 14-ikén alá is írták.[19] Az I. pontban Rákóczi erdélyi fejedelem kijelentette a czárnak, hogy a lengyel köztársaság rendei kérésére elfogadja Lengyelország koronáját, ha királynak választják. Viszont a czár a köztársasággal kötött egyességéhez képest megigéri, hogy szabadon megválasztása esetében őt Lengyelország trónjának királyi méltóságában és tekintélyében minden erejével, fegyverével, pénzével és más hadi költségével, a maga és a lengyelek hadaival, nemcsak a béke és a nyugodt uralkodás biztosításáig, hanem (ha ellene talán pártok keletkeznének) a jövendőben is megtartani igyekezik. A király tekintélyét mindig és mindenütt tiszteletben tartja. A mikor a czár jelen van, a háború és az ország dolgaiban az ő meghallgatásával, beleegyezésével és tanácsával jár el. Ha nincs jelen, egész seregét a választott király legfelsőbb rendelkezése alá bocsátja olykép, a hogy a szövetséges hadseregeknél szokás. Ha a svéd a jelen hadjáratban nem törne be Lengyelországba, akkor, szeptember elsejétől

[16] Bercsényi Rákóczinak szeptember 14. Arch. R. v. 446—7.

[17] Fiedler, I. 66. Életrajza Jessipovtól, Ruszkij Archiv, 1875. 7—10. füzet.

[18] Ja Sluga i Knyazu Rákóczimu i twoi. Arch. R. v. 444.

[19] U. o. 447. Ó-naptár szerint szeptember 4-ikén kelt. Közli Fiedler, I. 308—312.

számítva, három, legfeljebb négy hónapra elhalasztják a király-választást, hogy franczia-bajor közbenjárással Rákóczi megkísértse a svédek és az oroszok kibékítését. Ha ez nem sikerül, Rákóczi köteles a lengyel koronát minden további halogatás

25. MENCSIKOV SÁNDOR HERCZEG.

nélkül elfogadni. A czár őt és a magyar nemzetet továbbra is megtartja barátságában. Rákóczi megválasztatása után a lengyel köztársaság nélkül semmi esetre sem köt békét a svéddel; viszont Rákóczi sem tárgyal az ellenséggel a czár tudta nélkül.

Ha a svéd Magyarországra törne, a czár nem tagadja meg katonai és pénzbeli segítségét Magyarország karaitól és rendeitől; hadai azonban a magyaroktól a szokásos ellátáson kívül

egyebet nem követelhetnek. A pénzbeli segítség összegét Rákóczi megválasztása után állapítják meg.[20] A czár minden jó módot megkísért, hogy a császárt Magyar- és Erdélyország szabadságának visszaadására hajlítsa.[21] Minden lehetőt megtesz, hogy Rákóczit a császár meghagyja Erdély fejedelemségében s ebben segíteni fogja. Ha a svéd nem békülne ki a czárral és seregét nem vonná ki Lengyelországból, sőt az uralkodásba is beleavatkoznék, akkor a két szövetkezett fejedelem egyesült erővel és közös elhatározással azt tegye, a mit legjobbnak lát s hozza *nyilvánosságra* szövetségét. Ha pedig (a mitől Isten őrízzen), Rákóczinak Lengyelországból kibujdosnia kell, ellátására a czár Oroszországban egy tartományt ad s nem tagadja meg a menedéket barátaitól és híveitől. A Magyarországba rendelt orosz sereg szabadon átvonúlhat Lengyelországon és mindennel szabadon kereskedhetik. Ez a megegyezés nem másítja meg a czárnak a lengyel köztársasággal idáig kötött vagy ezután kötendő szerződéseit.

Szeptember 14-ikén a czár nagyon nyájasan fogadta *Bercsényit.* «Kegyelmed, úgy hallom, beszél oroszúl, hát így beszéljünk» s jobban megértette őt a többinél. A hogy mondta, a franczia aligha köt vele ünnepies szövetséget; de ha kibékíti a svéddel: «mindnyájan Magyarországra mennénk. Nem nehéz nekem a császár!» Rákóczival kötött szövetségét jobbnak gondolta egyideig titokban tartania, mert ha a svéd ki nem mozdúl Szászországból, jobb a francziával szövetkezni és állani a békességet. De ha kijön a svéd, tudnia kell, elvállalja-e a fejedelem a lengyel királyságot? «Mert nekem az kell, hogy *akkor* ember legyen mellettem!»[22]

[20] Ez van az első két pontban; az erre következő 8. pontot Fiedler (I. 310.) nem közli. Kimaradt (I. 311.) a 16. pont is; az utolsó a 17-ik. Az előzetes szerződésnek csak hét legfőbb pontját adja (U. o. I. 67—68.) és megkötése idejét szeptember 21-ikére teszi, holott Bercsényi már 19-ikén odahagyta Varsót.

[21] Montmejan atya Varsóból szeptember 17-ikén figyelmeztette Torcy franczia külügyminisztert, hogy ezzel a czár mintegy kötelezte magát minden erejével segíteni azt, kit XIV. Lajos Magyarország királyává jelölt ki. Fiedler, I. 69.

[22] Bercsényi a fejedelemhez szeptember 14. Arch. R. v. 447.

VIII.

RÁKÓCZI ÉS EURÓPA.

1707 szeptember—október.

RÓF CZOBOR MÁRK Bécsben, báró Stralenheim Henrik svéd követ jelenlétében, *Rákóczit*, *Leszcsinszkijt* és *XII. Károlyt* nevezte Európa legczégéresebb pártütőinek.[1] XII. Károly elégtételt követelt és Szilézia határán 50.000 ember élén várta a feleletet. A bécsiek az ő befolyásának és bosszújának tulajdonították, hogy Ónodon a magyarok kimondták az interregnumot; a labancz grófot tehát őrizet alatt hozzáküldték, hogy ezzel is lohaszszák ellenséges indulatát.[2] Bezenval biztosította Rákóczit,[3] hogy a svéd király hajlandóbb megtámadni Ausztriát, mint kibékülni vele, Löwenhaupt tábornokot pedig csak a sereg egy részével küldi Lengyelországba. Pár nap mulva, a lengyel korona felajánlása után, Rákóczi Ráday útján megkérdezte XII. Károlyt, számíthat-e segítségére, ha a lengyel korona visszautasítása miatt a czár a császárral szövetkezik? A király megizente, hogy *Leszcsinszkij* Szaniszlót mindenesetre megtartja a lengyel trónon s maga is mentűl előbb Lengyelországba megy a czár kiűzésére.[4] A fejedelem nem akarta elveszteni sem ennek, sem Károlynak a jóindúlatát. Maga éppenséggel nem vágyott a lengyel koronára, de annál jobban arra, hogy a két hatalmas ellenséget kibékítse s *Magyarország javára* a francziákat, oroszokat, svédeket beavatkozásra bírja. Arra törekedett, hogy a bajor választó fejedelem magyar, Szaniszló lengyel király s őmaga erdélyi fejedelem legyen. Saját vallomása

[1] Voltaire, XII. Károly, 147—8. Arch. R. 273. jegyz. Noorden, Europ. Gesch. im XVIII. Jahrh. II. 570.

[2] Medows Harleynak, 1707. július 13. Simonyinál, III. 325. Czobor röpirata Stralenheim ellen: Relation de l'affaire du Comte Zobor avec le Baron de Stralenheim (1711.) Ezzel szemben: Lettre de Monsieur N. N. a son amy, concernant la Relation stb. 1711. 4-r. 11. lap. V. ö. Apponyi, Hungarica, II. 353. Egykorú lapok bőven foglalkoztak vele.

szerint *ez volt minden cselekedetének és alkudozásának a rúgója.* Mert — úgymond[5] — «a lengyel korona mögött állott a *haza-szeretet,* vagy igazabban mondva: az az önző szeretet, a mely

26. B. STRALENHEIM.

a haza iránti kötelességénél fogva dicsőségnek tartotta Lengyelország koronáját, holott ennek ügyei — a két ország érdekeinek érthető ellentétei miatt — nem fértek össze a magyar háborúval».

XII. Károlyt kellemetlenül érintette, mikor értesűlt, hogy Rákóczi fényes követséget küldött a czárhoz. Minden titkolózás

NAGY PÉTER CZAR.

mellett is megtudhatta, hogy a varsói szerződésben Rákóczi föltételesen elfogadta Péter czár kezéből a lengyel koronát az ő védettjével, Szaniszlóval szemben; sőt a czár segítségét is kikötötte arra az esetre, ha Károly e miatt megtámadná. A bécsi hírek[6] elég közel jártak a valósághoz, hogy Rákóczi lengyel királysága Magyar- és Lengyelország egyesülését jelentené.

Meglepetéssel azonban Károly is szolgált az új szövetségeseknek. Augusztus 22-ikén váratlanúl kibékült a császárral.[7] Szászországból azonnal Lengyelországba indúlt, hogy kiűzze onnan az oroszokat s Péter helyett *Szobieszkij* Jakabot tegye czárrá. Szebb hadserege volt mint valaha. «A világ sorsa a fiatal győző kezébe látszott letéve.»[8] «Ekkor semmi sem látszott előtte lehetetlenségnek.»[9] Általánosan beszélték, hogy Lengyelországba azért tért vissza, mert rábeszélte *Piper* kanczellár, kit az angolok és a hollandok megvesztegettek. A czár 12 évi fegyverszünetet ajánlott neki, hogy ez idő alatt rendezze Magyar- és Lengyelország ügyeit és Szent István koronáját a bajor választónak szerezze meg.[10] Azonban *Károly* többé senkivel sem tárgyalt. A czár még *Bercsényi* varsói tartózkodása idején elfogadta a haditanács javaslatát, hogy ne várja be Lengyelországban, hanem maga után csalja Oroszországba és ott tegye tönkre. A lengyelek nem nagyon búsúltak távozásán, mert majdnem ellenség módjára bánt velök. Rákóczi futárt futár után küldött *Bercsényihez*, hogy még a svéd betörése előtt visszahíjja.

A főtábornok szeptember 18-ikán el is búcsúzott a czártól s másnap hazafelé indúlt. *Nedeczkyt*, a kinek a czárnál kellett maradnia, előre küldte Lublinba, hol az urak még mindig nagy rokonszenvvel nyilatkoztak Rákócziról, kihez a kujaviai püspö-

3 Augusztus 11. Fiedler, I. 69.

4 Rákóczi eml. 225.

5 Önéletr. 176.

6 Medows Harleynak szeptember 7. Simonyi, 337.

7 Erről Bezenval már augusztus 22-ikén értesítette Rákóczit. Fiedler, I. 69.

8 Rambaud, Oroszorsz. tört. I. 423.

9 Voltaire, XII. Károly, 150

10 Rákóczi emlékiratai, 230.

köt szerették volna küldeni a tudnivalók megbeszélésére.[11] Azonban a királyválasztásról egyelőre szó sem lehetett.[12] A svédek jövetele hírére még *Szieniavszkíjné* is lemondott Rákóczi meglátogatásáról; Bercsényi pedig szeptember 24-ikén már Belzycséből (Lublin közeléből) mentegetőzött a fejedelem előtt, ha talán mélyebben ment bele a tárgyalásba, de hamarabb akarva sem térhetett vissza.[13]

A fejedelem a tárgyalások egész ideje alatt az északi határok közelében maradt. Szeptember 19-ikén, Szievianszkíjné levelének vétele után, Terebesről megindúlt Sárospatak felé. Ünnepiesen fogadták mindenütt. Sátoraljaújhelyen eléje ment az egész város a gyermekekkel együtt és szép latin beszéddel üdvözölték. Sárospatak alatt a reformátusok élén *Csécsy* János, a kollégium hírneves tanára rövid, de szép üdvözléssel fogadta.[14] Sárospatakon elég egyhangúan teltek a napok,[15] egészen október 2-ikáig, mikor megérkeztek *Klobusiczky* Ferencz és Ráday Pál, kik bővebben először tájékoztatták az orosz-lengyel ügyek állásáról. Negyedikén még ott ülte meg a nevenapját. A katonák zeneszóval, az udvari emberek beszéddel üdvözölték; ő maga pedig meggyónt s a nagy templomban megáldozván, misét és egyházi szónoklatot hallgatott. Másnap a nemes úrfiakkal, karabélyosokkal s egyéb udvari népével Leleszen át Ungvárra ment, hogy a tárgyalások lefolyásáról mielőbb értesűljön.[16] *Bercsényi* nagy tisztelettel fogadta s részletesen beszámolt követsége eredményéről. 6-ikán és 8-ikán egész nap bezárközva tanácskoztak s a fejedelem még a lengyel és orosz futárokat sem fogadta.[17] Úgy érezte, hogy a czár visszavonúlása következtében eddigi szándékai meghiúsúltak. Hibáztatta a kíséretében levő *Des Alleurst*, hogy XIV. Lajos az ő kedvezőtlen jelentései következtében nem hajlandó a svédek és az oroszok

[11] Bercsényi Rákóczihoz szeptember 24. Arch. R. v. 450—2.

[12] Oginski, Denkwürdigkeiten. (Pipitz és Fink bevezetése, XLIX—L. lap.)

[13] Arch. R. v. 451.

[14] Beniczky naplója, 46—47.

[15] Ezekről l. u. o. 47—50.

[16] Rákóczi Károlyinak október 7. Arch. R. II. 110.

[17] Beniczky naplója, 50—52.

kibékítésére.[18] Kedvetlenül írt *Esterházy* Antalnak,[19] ki panaszkodott, hogy nincs mivel biztatni a hadakat. Minek kér újdonságokat tőle, a ki elejétől fogva az isteni kegyelemben való bizalommal és szabadságunk édességével, nem pletykákkal gerjesztette hazánk szívét? Némely dolgot kidobolni se nem illik, se nem lehet.

Ezek közé sorolta, hogy Vetésyt Ungvárról október 11-ikén[20] újabb utasításokkal küldte követnek Francziaországba a bajor választóhoz és ugyanakkor írta alá a varsói szerződést. Még aznap hazaindúlt Sárospatakra, a hintóban is Bethlen Farkas históriáját olvasgatva. *Nedeczky* Sándornak, a kit a czár mellé rendelt, utóbb megírta, hogy ők Magyarországban nem félnek a svédektől, de az ő tudta és utasítása nélkül még se kezdjen újabb tárgyalásokba, mert bizonyos lehet benne, hogy nem hagyja jóvá. Mindent a franczia udvar válaszától tegyen függővé. Ha Moszkvában többé nincs reá szükség, menjen át — mint a lengyel köztársasághoz rendelt követ — a lengyel táborba s ott is csitítsa a rendeket, hogy várják meg a franczia király feleletét.[21] Egy hét mulva arra intette,[22] figyelmeztesse a czárt, ne üljön fel a bécsi híreknek, a melyek bizalmatlanná akarják tenni a magyarok, francziák, bajorok iránt s gátolni akarják a svédekkel való kibékülését. A mióta a czár odahagyta Lengyelországot, a császár a magyarok ellen is nagyobb erővel lép föl s úgy látszik, Lengyelország felől újabb haddal kíván betörni. Mondja meg a czárnak, hogy a szerződés 6. pontja értelmében most már számot tart segítségére; mert senki sem kívánhatja, hogy a lengyel korona kedvéért zavarban és árván hagyja Magyarországot. A lengyelekkel szintén meg kell értetni, hogy Magyarország szabadságának elvesztésével az ő szabadságuk is füstbe megy. Olyan jóslat, a mely néhány évtized mulva teljesedett.

18 Rákóczi emlékiratai, 237.

19 Október 14. Arch. R. II. 112.

20 Beniczky naplója, 52. Az időben gyakran tevedő Vetésy szerint (Fiedler, I. 72.) ez 13-ikán történt.

21 Rákóczi Nedeczkynek október 28. Arch. R. II. 119–120.

22 November 5. U. o. 126–127.

A svédekhez szintén küldött követet. November 14-ikén búcsúzott el tőle *Ráday* Pál,[23] hogy XII. Károlynál kimentse Bercsényi orosz követségét s egyúttal fölkérje a királyt, hogy Erdélyt olyanformán vegye gondjaiba, mint Sziléziát. Ezt a westfaleni békekötés 11., 12. és 17. pontja értelmében kívánta tőle, mert úgy gondolkozott, hogy azok a pontok Erdélyre is vonatkoznak.[24]

A svédek ezalatt teljesen meggyűlöltették magukat Lengyelországban, a melylyel lealázó módon bántak. Még mielőtt (deczember vége felé) XII. Károly odahagyta a szerencsétlen országot, hogy az orosz birodalom ellen nyomúljon, deczember 21-ikén (ó-naptár szerint 10-ikén) *a czár aláírta a Rákóczival kötött szerződést.* Azzal az egyetlenegy ponttal egészítette ki, hogy országaikban egymás emberei szabadon közlekedhessenek és kereskedhessenek.[25]

Rákóczit ebből a szerződésből nem a lengyel korona, hanem a hazájának ígért segítség érdekelte. Nyugodt lélekkel mondhatta el, hogy sohasem kereste a lengyel koronát oly időben, a mikor hazája felszabadúlásával kellett foglalkoznia.[26] Valóban nem kereste, hanem maga a köztársaság ajánlta fel — izente a nándorfehérvári szerdárnak.[27] — Ne csodálkozzék rajta, ha ezt a jó alkalmat teljességgel nem vetette meg. Nem azért tette, mintha az Istentől kezébe adott birodalmakkal meg nem elégednék. Ha a hatalmas ozmán nemzetség is megelégedett volna azzal, a mit eleinte nyert, a maga hatalmát és dicsőségét ilyen nagyra nem terjeszthette volna. Ő azonban a királyságra való választást elhalasztotta. Később[28] a czárnak is megírta, hogy a lengyel primás más urakkal Ágost felé hajolván, megválasztásában többé nem bízik; a szövetségtől azonban el

23 Beniczky naplója, 64.
24 Medows Harleynak december 17. és 21. Simonyi III. 351., 356.
25 Fiedler, I. 312.
26 Utasítása Vetésy számára október 13. Fiedler, I. 297.
27 Rákóczi Pápay Gáspárnak 1708 februárius 3. Arch. R. II. 160.
28 1708 márczius 19. U. o. II. 194.

nem áll s reméli, a czár sem vonja meg tőle pártfogását. *Nedeczky* csak 1708 szeptember 30-ikán hozta haza a már

27. NAGY PÉTER CZÁR.
(Le Roy metszete.)

kilencz hónapja aláirt szerződést, még pedig a czárnak azzal az izenetével,[29] hogy ragaszkodik Rákóczi megválasztásához. A fejedelem megvallotta, sokat gondolkodott ilyen körülmények közt,

29 Rákóczi Bercsényihez. U. o. II. 347.

miként szolgálhatna hazájának. A czárhoz csatlakozzék-e, vagy megfogadja, a mit XII. Károly svéd és Szaniszló lengyel királyok nevében *Crassau* tábornok izent neki, hogy ne engedje Magyar- és Erdélyországban szabadon barangolni a czár futárait. Ne ragaszkodjék olyan szövetséghez, a melynek hasznát nem veheti; lengyelországi pártját, különösen a Szieniavszkijakat, bírja rá Szaniszló királyságának elismerésére. Ha ezt megteszi, hatalmas része lesz az orosz hadjárat elfojtásában és módot ad a két királynak, hogy a bécsi udvart követelései kielégítésére kényszerítsék. Sőt ezt ünnepiesen meg is igérik.[30]

Így fonódott egybe Magyarország sorsa nemcsak a spanyol örökösödési, hanem immár az északi háború sorsával is. A svéd és lengyel királyok Rákóczi barátságát keresték, a czár nyíltan szövetkezett vele s a lengyel trónra jelölte. Nem állott többé elszigetelve s a czár nyílt és a franczia király titkos szövetségesét lázadónak senki sem tarthatta. A *francziáknak* a függetlenségi nyilatkozat idejében *Vendôme* herczeg alatt a Maas és *Villars* alatt a Felső-Rajna mellett sikereik voltak s kevéssel a nyilatkozat megtétele után *Savoyai* Jenőnek vissza kellett vonúlnia, Toulon alól. Előre lehetett látni, hogy XIV. Lajos nem fogja tűrni Anglia és Skótország egyesítését és III. Stuart Jakabot hadsereg élén küldi a skót trón elfoglalására. Ha a királyt Skótország függetlenségénél jobban érdekli Magyarország függlensége s a Firth of Forth helyett valahol a magyar tengerparton, talán Fiuménál szállítja partra hadseregét, az örökösödési háborúnak kétségkívül döntő fordúlatot ad, s biztosítja vele Rákóczi győzedelmét. XIV. Lajosnak semmi esetre sem tartozik szerencsés elhatározásai közé, hogy a sorrendet megfordította.

Első sorban *ezért* kellett halogatnia a magyar szövetség megkötését. Azonban nem valószínű Vetésynek az az évek mulva

[30] Szalay a Századokban, 1870. 8–9.

emelt vádja, hogy erre a halogatásra Des Alleursnek két külön utasítást adott volna: egyet a szövetség megkötésére s egy másikat annak halogatására.[31] Az előbbinek tartalmát *Torcy*

28. STUART JAKAB.

miniszter vele is közölte, a másik csak Vetésy föltevése, a mit a következések igazolni látszottak. *XIV. Lajos* különben is kéziratot intézett Rákóczihoz, a melyben biztosította teljes

31 Vetésy emlékirata III. Károlyhoz 1715-ben. Fiedler, I. 5–6.

jóindúlatáról, pártfogásáról és hogy belefoglalja az általános békébe.[32]

XI. Kelemen pápa éppen az év elején figyelmeztette József császárt, hogy ha szép szerével ki nem viszi, erővel veri ki katonáit Parmából, Piacenzából és Szent Péter örökségéből. A fejedelem tehát egyrészt a kegyúri jogok gyakorlása miatt támadt félreértések elsímítására, másrészt a szentatya jóindúlatának megnyerésére *Brenner* szepesi prépostot még május 6-ikán Rómába küldte.[33] A pápa ugyan nem akadályozhatta meg, hogy a császári csapatok Rómán keresztűl Nápoly ellen vonúljanak; de sokáig ott tartotta Brennert s politikai magatartása és helyzete igazolni látszott a magyar klérusnak azt a részét, a mely a császárt nemcsak Rákóczi, hanem egyúttal a pápa ellenségének tekintette.

29. STEPNEY CZÍMERE.

Angliában Stepney György háromesztendei követségének ideje alatt hazájában a magyarok mellett valódi hangúlatot tudott kelteni. *Harley* angol miniszter szerint[34] külön utasítások nélkül is a lehető legjobban értelmezte a királyné szellemét s Anglia géniuszát. A nagy magyarbarát éppen ezekben a napokban húnyt el. Westminsteri sírjára[35] a magyaroknak valóban

[32] U. o. I. 6. Ugyanakkor a király megígérte a fejedelemnek, hogy a spanyol királytól megszerzi számára az aranygyapjas rendet; kiutalta a hátralevő segélyösszegeket s még százezer livret ajándékozott neki a Berlinben rendelt gyémántos ékszerek kiváltására.

[33] Rákóczi XI. Kelemenhez 1707 május 6. A vatikáni levéltárban. (Veress Endre szíves közlése.)

[34] 1705 július 14. Simonyi, II. 164.

[35] A Westminster kórusának déli szárnya déli oldalán előkelő helyen van felállítva, a mit a Westminster Schoolhoz való viszonyának köszönhet. Dart szerint inkább márványának gazdagságával kelt figyelmet, de a kidolgozás, mely a Sir Claudesley Shovelére emlékeztet, nem méltó ilyen nagy emberhez. (The Westminster Abbey Guide, 30.) Dr. Richter Aladár, ki Londonban jártakor (1908 nyarán) a síremlékről a mellékelt szép fényképet készíttette, az emléket a többiekhez mérten is elég méltóságosnak s elég jókarban levőnek tartja. Az emlékfeliratát Dr. Horváth Jenő volt szíves (1908 április 15) lemásolni, s Richter Aladár felülvizsgálni. Az így megállapított szöveget a kötet végén, a képek magyarázata közt közöljük, de már itt megköszönöm két kitűnő barátom szívességét, hogy Stepney halála kétszázadik évfordulóján hazánk és Rákóczi nagy barátjának emlékét a Westminster homályából szemünk elé varázsolták.

A WESTMINSTER BELSEJE.

oda kellene vésetniök azt az arany igazságot, a melyet a tárgyalások megszakításakor a magyar békebiztosoknak mondott: «Ejh, uraim, magyarok! Nincs dicsőségesebb, mint elesni a hazáért... Nincs édesebb, mint elösmert igaz ügyért harczolni!» Az *angolok és a hollandusok* igaz jóakarói voltak a magyaroknak mindamellett is, hogy Rákóczi évekkel megnyújtotta a spanyol

30. KÁROLYI TERVRAJZA ARAD VÁRÁRÓL.

örökösödési háborút.[36] A fejedelmet[37] mindvégig biztatták, hogy megtartják az erdélyi fejedelemségben, vagy pedig Magyarországban szereznek neki megfelelő önálló fejedelemséget. Viszont a bécsi miniszterek még a hadjárat végén is azt mondták, hogy ha idegen hatalmak nem avatkoztak volna a dologba, hat hónap

36 Lintelo hollandus követ Jablonskynál, 1712 márczius 8. Tört. Tár, 1882., 170.

37 Rákóczi 1709 deczember 4. Arch. R. II. 577.

alatt az ügyet befejezték volna, visszaadván a békétleneknek jószágaikat, méltóságaikat, lelkiismeretök nyugalmát.[38] Ennél igazabb, a mit Bruyninx mondott,[39] hogy ha a magyarok biztosítást kapnának az iránt, hogy a császár megtartja, a mire megesküdött, pár nap alatt aláírhatnák a békét. Maga Rákóczi állandóan az angol és a hollandus kormány jótállásában kereste ezt a biztosítékot.[40] Marlborough herczeg évek mulva sem remélte, hogy ez a kettős közbenjárás jóra vezetne.[41]

Rákóczinak egyik ereje abban állt, hogy Európa nem tudott tisztába jönni vele, milyen viszonyban áll a fényes portával, *III. Ahmed* szultánnal, ki éppen a fölkelés kitörése óta ült a trónra. Az 1707. esztendő elején a temesvári basa követett küldött a fejedelemhez, hogy Arad elfoglalására és átadására buzdítsa, mert csak így lehet biztosítani a török-kurucz összeköttetést.[42] Klobusiczky Gáspár munkácsi udvarbíró ezt a követet czigányszekeren küldte Ungvárra, miért a bosszús fejedelem becsukatta;[43] de csak kedvetlenül gondolt az ostromra. A régi történt dolgokat vizsgálván, tudta, a török milyen csalárdúl foglalta el Lippát és Gyulát stb. Egy-két esztendeig most is meghagyná őt a végek birtokában, de azután annyi izgágát és versengést tenne, hogy nagyobb megbotránkozást okozna ama várak elvételével, mint az, hogy most benne hagyják az ellenséget. A fejérvári szerdár már különben is kijelentette, hogy a végek megvétele után a Szerémséget a porta számára akarja elfoglalni. A fejedelem tehát csak a portával való határozott szerződés után akarta ostromoltatni Aradot;[44] de Károlyi azt július 2-ikától 25-ikéig a szerződés megvárása nélkül is ostromolta.[45]

Egyrészt Vilson és Löffelholz katonáinak vitézsége, másrészt a miatt nem boldogúlt vele, mert az őrséget jó pénzért éppen

38 1709 deczember 4. Arch. R. II. 577.

39 Palmes 1711 márczius 18. Simonyi, III. 489.

40 Stepney 1704 november 12. U. o. I. 554–5.

41 Stepney 1705 július 22. U. o. II. 172–4.

42 Marlborough 1709 márczius 11. U. o. III. 430–1.

43 Rákóczi eml. 231–2. Levele 1707 április 19. Károlyi Okl. V. 625–6.

44 1707 márczius 14. Arch. R. II. 50–51.

45 Július 17. Károlyi-Okl. V. 641.

a megsértett temesvári basa látta el.[46] De nemcsak az őszinteségnek ez a hiánya kedvetlenítette a fejedelmet; saját szavai szerint eléggé[47] ösmerte a török miniszterek hangúlatát is, hogy ne siessen bejelenteni erdélyi trónfoglalását, mire a törökök bosszújától és támadásától tartó erdélyiek sürgették.[48] Pedig

31. III. AHMED SZULTÁN.

ezekben az időkben az angolokat ismét nyugtalanították a portáról érkezett hírek. A törökök hangosan panaszkodtak a szlavoniai határok védelmére épített tornyok miatt, a mik a Rákóczi számára szedett török önkéntesek betörését akarták gátolni. Nem lehetett tudni azt sem, a szultán szó nélkül tűri-e, hogy

46 Márki, Arad Tört. II. 266.
47 Bőven Márki, Arad Tört. II. 277—294.
48 Rákóczi eml. 231—2.

Kecskeméten a császári ráczok ötven török kereskedőt levágtak s árúczikkeiket elvették.[49] Pápay János a franczia követtel együtt eléggé sürgette a tiltakozást.

A függetlenségi nyilatkozat hírével a fejedelem 45 font aranyat küldött a nagyvezirnek, tízet a kiajának s ezer-ezer aranyat a muftinak és az öreg Maurokordatosnak, a szultán háziorvosának.[50]

Türelmetlenűl várta, mit szól a szultán ahhoz, hogy az oroszszal szövetkezett; mert ez a szövetség teljesen elidegeníthette tőle. «Ha készűl — úgymond,[51] — mindenesetre a czár ellen fakasztja ki mérgét.» De a ki Ausztriától nem mer elégtételt kérni a Kecskeméten legyilkolt törökök miatt, az lemond a muszka háborúról is, ha milliónyi ajándékot kap a czártól.[52] Úgy hitte,[53] hogy a barátság és az őszinteség az igazmondást megkívánja. Azért Pápay Gáspár útján hímezés-hámozás nélkül megizente a nándorfehérvári basának, mennyire ernyedtnek tartja a török birodalmat.[54] Végházaiban a vitézlő rend eltunyúlt; inkább kereskedő, mint katona; a nagy idők tanúi elöregedtek, vagy meghaltak; a fiatalok a nyugodalmas életet keresik. Még fővezérnek is olyat tesznek meg, a ki sohasem volt háborúban s a kényelmes életet szereti. Eltűrik a németek paczkázását, béketörését, csakhogy hadakozniok ne kelljen velök. Tartományaik a végső romláshoz közelednek, s idestova, ha ez a mostani nemzeti háború sikerűl a német ellen, a hatalmas török birodalom egyetlen bástyája Magyarország lesz. Moldvát és Havasalföldet a porta csakhamar elveszíti; nem Magyarországgal szemben, mely a maga igen csekély hatalmával gondolni

49 Medows 1707 augusztus 27.

50 Hammer, VII. 122. A fejedelem 1707 augusztus 16-ikán 6000 tallért utalványozott Pápaynak. Arch. R. II. 81.

51 Rákóczi 1708 január 18. Arch. R. II. 153.

52 U. o. és 1708 márczius 17. U. o. II. 189.

53 Rákóczi Pápay Gáspárnak 1708. július 19. U. o. 294—6.

54 Rákóczi 1708 február 3-ikán kifakadt az ellen, hogy a kereskedő janicsárok nem akarták udvari kapitányának átadni a nándorfehérvári szerdár levelét, hanem tőle magától erőszakoltak ki kihallgatást. Jól lehordta őket, a szerdárnak pedig megizente, hogy holmi dibdáb kereskedőket nem bocsáthat maga elé. Arch. R. II. 159.

STEPNEY SIRJA A WESTMINSTERBEN.

sem mer elvételére; hanem a lengyelekkel s még inkább az oroszokkal szemben. Ő ugyan szövetségese az orosznak; de őszintén figyelmezteti a török nemzetet, hogy a németen kívül az orosztól kell legjobban tartania. Ha a törökök megvetik is az oroszoknak naponkint növekedő hatalmát, jusson eszökbe, saját birodalmukban is mennyire elterjedt azoknak a vallása. Be kell látniok, Moldvától a Fehér-tengerig hány ezer kard kelhet föl ellenök, a muszka mellett. Ennyi ezer lelket a birodalom megfogyasztása nélkül ki nem irthatnak; csak úgy zabolázhatják meg, ha rendbeszedik Moldvát és Havasalföldet s nem tűrik, hogy azok a németekhez vagy az oroszokhoz húzzanak. Hiszen pl. Havasalföld 1707-ben is 8000 köböl búzánál többet szállított Szebenbe a németeknek, kik e nélkül nem tarthatták volna magukat Erdélyben a kuruczok ellen; sőt az erdélyi vajdaság és a fogarasi uradalom reményében a vajda tömérdek pénzt is adott nekik kölcsön.

Fölöslegesnek tartotta azok aggodalmát, a kik szerint a független magyar királyság helyreállítását a törökök fegyverrel akarnák meggátolni. A letűnt századokban sem a magyarok gyöngeségének kell tulajdonítani a törökök előhaladását, hanem a pártszakadásnak, a melytől azonban most nincs okunk félni. A törökök különben is úgy elerőtlenedtek, hogy inkább a békét keresik, mint a háborút.[55]

Mindezekből elég érthető, miért nem kapott Rákóczi a török szövetségen, a melyet pedig az európai államférfiak minden pillanatban lehetőnek tartottak.[56]

Rákóczi azonban «mindenkor csak jót remélt, mert Isten irgalmassága ellen való dolog volna elhagyni nemzetünket. Hazánkban csapdosván, Isten külső országból segít meg».[57] A külső segítségtől várván boldogulásunk nagy részét, a függet-

[55] Rákóczi Jablonskyhoz 1708 október 18. Századok, 1870. 85–86.

[56] Marlborough herczeg még 1907 februárius 7-ikén is úgy hallotta, hogy a török felajánlotta pártfogását Rákóczinak, sőt Des Alleurs még 1711 januarius 7-en is bizonyosnak tartotta a török segítséget. Simonyi, III. 426., 472.

[57] Rákóczi 1709 szeptember 1. Arch. R. II. 526.

lenségi nyilatkozat után a háborút óvatosabban akarta folytatni, mint azelőtt, hogy még egyes veszteségekkel se koczkáztassák a külső fejedelmek jó vélekedését. «Sok dolog könnyű volna magában véve, ha az általános körülmények és fogyatkozások nem nehezítenék».[58] Károlyi már a zsibói csata után megjövendölte, hogy ha külső segítséggel ezentúl is hiában biztatjuk nemzetünket: «földön hagyattatunk».[59] A fejedelem csak a száműzetésben vallotta be, hogy Isten felforgatta minden tervét: egyetlenegy külföldi hatalomnál sem talált támogatásra.[60] De megmaradt a nép szívében s életével végre is *egymaga* lett az alkotmány fentartásának sokat keresett kezessége.[61] Látnunk kell tehát, *mije* volt ő a hazának, milyennek képzelte a független Magyarországot.

58 Rákóczi 1709 június 19. U. o. 487.

59 Károlyi 1705 november 12. Századok, 1898. 734.

60 Önéletrajza, 176.

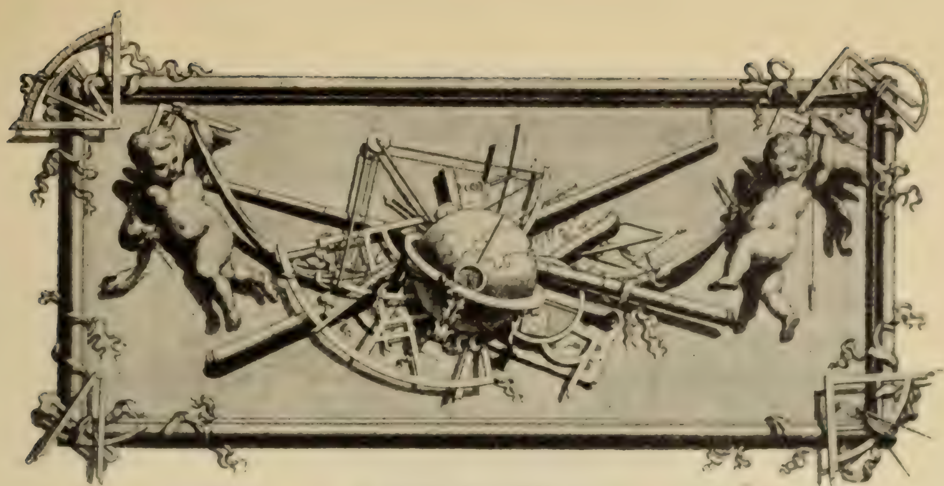
61 Karácsonyi a Kath. Szemlében, 1903. 654–5.

32. OROSZ CSÁSZÁRI KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI KORMÁNY, NEMZETI HADSEREG.

33. MARSIGLI «DANUBIUS»-ÁBÓL.

I.

A FEJEDELEM.

RÁKÓCZI 1703 május 12-ikén megesküdött a nép küldöttei előtt, hogy nem hagyja el azokat, a kik parancsainak engedelmeskednek.[1] Szerencsétlensége napjaiban is élt benne az az elhatározás, a mely a megvetett föld népének szolgálatára kihozta. Tudta, mire veti személyét és — a mi ennél nehezebb — hazája dolgait; de legalább abban akart eleget tenni kötelességének, hogy nyugodni nem kívánt. Elindúlt: lássa Isten, hova teszi és mit csinál hazája dolgaival; ha nincs más, rajta ne múljék. Ha ott hagyja is a katona: ő már régen elszánta magát az áldozatra...[2]

Esküjét mindenkor híven megtartotta, de sohasem felejtette el, hogy ő *csak vezére* és nem ura az ügynek.[3] Nem Erdélyországért, nem a fejedelemségért jött be, mert «e nélkül eddig is eltartotta a jó Isten, hanem hazája ügyéért».[4] Az erdélyi

[1] Önéletrajz, 161.

[2] 1705 november 27. Károlyi-Okl. v. 334—5.

[3] 1705 július 29. Fiedler, I. 282. Rákóczi eml. 152.

[4] Károlyi-Okl. v. 335.

fejedelemmé választásakor elterjedt hírekkel szemben kijelentette,[5] hogy azért semmiképpen sem hagyja el a nemzeti ügyet, hanem azzal a lelkesedéssel, készséges és igaz, egyenes hazafiúi szeretettel szolgálja, a melyet eddig is tapasztaltak benne. Szüntelenűl munkálkodik, fáradozik, míg Isten az elkezdett nemzeti munkát oly végre juttatja, hogy édes nemzetünk régi dicsőséges állapotának, törvényének és szabadságának helyreállítását láthatja. — Viszont *Esterházy* Dániel szerint[6] — Erdély sem talált sok nyomorúságának labirinthusából kedves Theseusának kivezérlésére bátorságosabb fonalat és hasznosabb eszközt, mint hogy fejedelmének választotta Rákóczit. A magyarországiak egy esztendő mulva az 1705 : I. törvényczikkely értelmében a régi szabadság helyreállítására úgy választották vezérlő fejedelmöknek, hogy az országot ne csak a hadi dolgokban, hanem a törvényes, egyházi, politikai és gazdasági állapotokban is igazgassa, kormányozza és velök együtt oltalmazza.[7] Melléje azonban 24 tagú tanácsot rendeltek s a béke megkötését az országgyűlés magának tartotta fenn.[8] Az erdélyiek még részletesebben szabták meg választása[9] és beiktatása föltételeit.[10] Ónodon az interregnum kimondása után a rendek újabb esküt tettek le a vezérlő fejedelem iránt. Mostantól fogva *majdnem királyi*, helyettese pedig, Bercsényi Miklós, *alkirályi* hatalmat gyakorolt olyanformán, mint 1446 június 5-ike óta Hunyadi János és helytartója Ujlaki Miklós. A nádorságot egyik szervezkedés idején sem törölték el; Hunyadi mellé Hédervári Lőrinczet választották nádornak, Rákóczi mellé azonban a nemzettel szemben álló Esterházy Pál helyett nem tettek másikat. Föladatait jóformán báró *Sennyei* István kanczellár végezte, még pedig nagy tudása és igaz magyar lelkülete mellett is abban a meggyőződésben, hogy «akármely országban

5 1704 augusztus 6. U. o. V. 104.
6 1704 augusztus 22. U. o. V. 140.
7 Rákóczi-tár, I. 437. A fejedelem s a rendek esküje u. o. 438—9.
8 1705 : II. és IV. t.-cz. U. o. 440—1.
9 Márki, Rákóczi, I. 455—6.
10 U. o. I. 599.

s népek között, ha az elüljáró fejek helyes akadályokra nézve elmaradnak, az egész nép nevével és személyében a közönséges csöndesség megszerzésében a jelenlevők végeznek s végezni tartoznak is».[11] Rákóczi maga is hangoztatta,[12] hogy a rendek hozzájárúlása nélkül nem határozhat sem ő, sem más az ország ügyében.[13] Alkotmányos érzülete oly erős volt, hogy a legteljesebb mértékben elösmerte felelősségét. «Mi tartozunk szá-

34. RÁKÓCZI PECSÉTJE AZ ÓNODI GYŰLÉS MEGHÍVÓJÁN.

mot adni az ország dolgai folytatásáról mind Isten s mind hazánk előtt».[14] Az országgyűlés végzésének alárendelte akaratát, pl. a protestánsok templomainak, iskoláinak visszaadása, a jezsuiták kiűzése, az erdélyi jobbágyok katonáskodásának korlátozása ügyében; pedig ábrándnak tartotta azt a hitet, hogy eskü és törvények köthetnek olyanokat, a kiket tulajdon lelki-

[11] Sennyei Károlyihoz 1711 április 22. Károlyi önéletírása, II. 364.

[12] 1705 augusztus 17. Simonyi, II. 500.

[13] Jól tudja azt a nemes vármegye — írta 1705 május 27-ikén Máramarosnak, — hogy a haza közönséges szolgálata és dolga akárminemű interventiákban is közönséges concursusok nélkül nem effek tuáltathatik. Károlyi-Okl. V. 206.

[14] 1705 június 15. Károlyi-Okl. V. 222.

ösmeretök nem köt.[15] Az országgyűlés nem szabta meg külön *a vezérlő fejedelemnek a törvényhozáshoz való viszonyát;* a miből az következett, hogy a fejedelem a tanácskozásokban is résztvett. Előre lehetett tudni, aggodalmasnak talál-e valamely javaslatot, vagy törvényerőre emeli azt. Azonban így volt ez Hunyadi János kormányzósága idejében is. Rákóczi maga mondta, hogy önkényesen semmit sem tesz, *politikai ügyekben nincs teljes hatalma.*[16] Alkotmányos kötelességeire maga figyelmeztette a kormánytanácsot[17] s megjegyezte, hogy «a midőn betű szerint veszszük a közstatutumot, a haza javának nagyobb előmenetelére fog szolgálni.[18] Különben is «akkor menne füstbe a confoederatio, mikor a feje igéretét meg nem tartaná».[19]

Mint fejedelem, a közjó elősegítésében kívánt foglalatoskodni,[20] utóbb[21] mégis gondatlan pásztornak mondta magát, pedig valaha «felettébb gyönyörködött a közvéleményben, mely azt hirdette, hogy ő fejedelemségre való». Trónusát, bíborát csillogó nyomornak tartotta,[22] de magát mint a fejedelmet, olyan közszemélynek, a ki a közjóra köteles ügyelni, nem saját hajlandóságára. Lelkiösmeretének ítélőszéke előtt bűnössé válnék, ha a bűnöket meg nem torolná.[23] A háborút és az emberi vér kiontását utálta, de kötelességének tartotta, hogy népét a szolgaságból kiszabadítsa.[24] *Hivatala* leginkább abban áll, hogy ezen ügynek a házától választott feje lévén, annak tagjait úgy kormányozza, a mint legjobbnak s legillendőbbnek látja.[25] De nem tőle függ mindennek a kormányzása![26] Már a szécsényi országgyűlésen kijelentette, hogy az ország kormányzása felett való rendelkezés teljes szabadsága a rendeket illeti.[27]

A kormányzás bölcseségét abban találta,[28] hogy 1. a feje-

[15] Rákóczi eml. 212.

[16] U. o. 124. De Önéletrajzában (178. l. korlátlan hatalmat emlit.

[17] U. o. 184.

[18] 1710 július 25. Arch. R. III. 458.

[19] 1706 október 15. U. o. I. 637.

[20] 1710 márczius 30. U. o. III. 385.

[21] 1716 deczember 24. Önéletr. 108—9.

[22] Önéletrajz, 83.

[23] U. o. 205.

[24] U. o. 413.

[25] 1710 július 17. Arch. R. III. 285.

[26] 1712 januárius 16. U. o. III. 730.

[27] Önéletrajz 172.

[28] U. o. 172—3. már drinápolyi tartózkodása idején.

delem Istentől és az emberektől kérjen *tanácsot*, ha eleget akar tenni keresztényi és hivatalos kötelességének. 2. *Igazságosan ítéljen*, de nem az ember, hanem az Isten igazsága szerint. 3. Legyen szívében *szeretet*, mert ez a leghívebb tanácsadó. 4. Ne csupán lelkiösmeretében és tulajdon eszében bízzék, mert csalódhatik. 5. Mindabban, a mit hivatala következtében cselek-

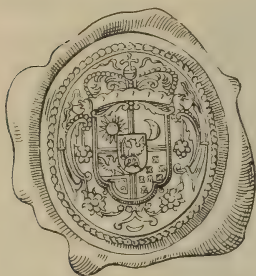

35. RÁKÓCZI FEJEDELMI NAGYPECSÉTJE.

szik, legyen meg az Isten lelke. 6. *A felebaráti szeretetet* az igazság törvényei szerint ápolja. Ne siessen a *büntetéssel*, különösen az emberi vér kiontásával, de ne irgalmazzon mindenkor, mert a gonoszokon könyörülve, a jóknak árt. 7. Minden hitfelekezetű alattvalójától *vallásosságot* követeljen. 8. Legyen *alázatos* Isten előtt, de legutolsó alattvalójától is kívánja meg, hogy a fejedelem előtt megalázkodjék. 9. Ne vesse meg méltósága *külső díszét*, a pompát és a szertartásokat, mert ez a népet tiszteletre, engedelmességre, alázatra szoktatja. 10. Legyen mindig készen a háborúra, tartsa rendben a *katonaságot* a nép

védelmére. 11. Gyűjtsön *kincseket*, de közjóra, közhaszonra s a nép azokat ne kényszerűségből, hanem inkább szeretetből adja. 12. A *közvagyont* a szolgálat és az érdemek megkülönböztetésével oszsza szét, hogy minden tisztviselője állásához mérten, de fényűzés és hivalkodás nélkül éljen.

A fejedelmeknek ezt a valóságos *tizenkét táblás törvényét* azzal végezte, hogy tisztök ezen rendeltetésénél balgaság többet keresniök. Ha minden ember tudná szíve titkát, talán sokat nem találnának rossznak, a mi annak látszik.[29] Gyóntató, tanácsadó, hűséges alattvaló, hű barát, jó és bátor katona, serény és megbízható kincstartó mind nem nyugtathatja meg. Az emberi szív ürességét csak a *szeretet* töltheti ki és csak ez zabolázhatja meg szenvedelmeit, hogy hivatalát kellően elláthassa. Ezt a tizenkét törvényt, a mint maga mondta, fejedelem korában még nem ösmerte egészen; azok szerint tehát nem is kormányozhatta népét, a mely igaz érzülettel egyesült vele. Azonban hivalkodás nélkül tehette hozzá, hogy Isten mégis sok dolog ösmeretével, országok, fejedelmek, külső államok ösmeretével áldotta meg, a miket mind használni akart a közjó érdekében. Nem törekedett fejedelemségre, a magyar nemzet fölött való uralomra; hiszen a szécsényi nemzetgyűlésen még a hadvezérlet minden jogáról is lemondott. Szabad országgyűlések határozatából lett erdélyi és magyar fejedelem s azért, mert ezek a választások gondolkozásával, hazája iránt való kötelességérzetével megegyeztek.[30] Tulajdonképpen csak *első polgára* akart lenni hazájának. Hiában keresett ebben önmaga iránt való szeretetet, hiúságot; hiába intett arra, hogy majdan akárki írja meg tettei történetét, e miatt ne magasztalja.

36. RÁKÓCZI PECSÉTJE 1707. SZEPT. 18-ÁN PEKRYHEZ ÍRT LEVELÉN.

29 1707 november 8. Károlyi-Okl. v. 727.
30 Önéletrajz, 174–6.

A historikus, a ki belemélyedt vagy belemélyed az ő lelkének világába, a fejedelmet mégis azok közé sorolja, a kiket — saját mondása szerint [31] — a történelem dicsérettel halmoz el, az ókor annyi emlékkel magasztal. Önmagát ő balgatagnak, szánandónak s nem dicséretre, hanem részvételre érdemesnek tartja, mivel hasztalanúl pazarolt el annyi talentumot. A történelem azonban arra tanít, hogy — mint rendesen — mostani keserű nyilatkozatában is túlságosan szigorú volt önmaga iránt. Látta ő az ágyúk füstfellegén keresztül is *a jövendő szabad, független, gazdag Magyarország körvonalait*, a miket biztos kézzel rajzolt maga elé. Kormányzásának nagy jelentősége éppen abban áll, hogy *jól kigondolt terv alapján fogott az új Magyarország kiépítéséhez.* A fejedelem föladatairól vallott eszméit jobbadán csak a száműzetés keserves éveiben, már nemcsak meghiggadva, hanem el is keseredve foglalta írásba. Mint fejedelem és kormányzó előbbjárt az írónál; nemcsak tervezgetett, hanem alkotott is a közélet minden ágában.

37. RÁKÓCZI GYŰRŰ-PECSÉTJE.

Kétségtelenül tanúlt ellenfeleitől, *Kollonics* bíbornoktól, vagy *Tüzes* Gábortól, kik valamivel az ő felkelése előtt már részletes terveket készítettek Magyarország kormányzásáról.[32] A bíbornokot nem szerette, de sokoldalúságát, mindenre kiterjedő gondját elösmerte. Különösen *közgazdasági* tervei közt talált nagyon figyelemreméltó pontokat; egyúttal akárhány olyat, a mit Colbert már előbb szerencsésebben és nemzetiesebb felfogással fejezett ki. *Az európai eszmék* neki is olyan jellegzetesen *nemzeti* alakban kellettek, mint nagy kortársai közül pl. Péter czárnak, vagy — valamivel később — I. Frigyes Vilmos porosz királynak. *Független, központi kormányt* most kellett teremteni. Ez, legalább az átmenet idején, nem lehetett a réginek egyszerű másolata, már a vezérlő fejedelemségnek nálunk idáig ösmeretlen fogalma miatt sem. A törvényhozás, közigazgatás,

31 Önéletrajz, 177.

32 Kollonicsra nézve l. Márki, Rákóczi, I. 86. Tüzes G. emlékirata 1701-ből: Tört. Tár, 1900. 219–263.

igazságszolgáltatás nem lehetett nemzetibb a réginél, de alkalmassá kellett tenni a reformokra. *A had-, pénz- és külügyeknek* vissza kellett nyerniök két század előtti függetlenségöket és nemzeti irányzatukat. Múlhatatlanúl valósítani kellett a *gazdasági önállóságot* s Magyarországot felszabadítani nemcsak Ausztriának, hanem általában véve a külföldnek gazdasági gyámkodása alól. Együttjárt ez a népesedés emelésének s a zilált társadalomnak rendezésével. Az egyház, iskola, irodalom, tudomány, művészet ügyeinek s a nemzeti állam érdekeinek szoros összekapcsolása mint politikai feladat is az elsőrangúak közé tartozik.

Nagyon hosszú kitérés lesz és megakasztja a fejedelem élete drámájának elbeszélését, de részletesen kell látnunk, reformjainak valósításával Rákóczi *milyenné akarta tenni Magyarországot.* Meg kell ösmerkednünk kormányzatának egész rendszerével; mert ebből tűnik ki lelkének nagysága, gondolkodásának mélysége, jellemének nemessége, akaratának szilárdsága, munkájának folytonossága, figyelmének osztatlansága, tudásának sokfélesége és egyéniségének sok egyéb tulajdonsága, a mi egy kormányzót nemzete áldott nagyságai közé emelhet. Erős, meggondolt kormányának köszönte, hogy csatavesztései mellett is nyolcz esztendei szívós küzdelemre lelkesíthette nemzetét. Érdeme, hogy gyökeresen leszámolt azzal a nehézséggel, a melyet az uralkodóháznak és Ausztriának a magyar közjoghoz való viszonyában talált, s egész erejével a nemzet természetes tehetségeinek kifejtéséhez látott. «Szánta ezt a hajdan oly szépen virágzott nemzetet, hogy .... nem pallérozhatta ki azokat a szép és nagy tulajdonságokat, melyekkel született». Fejedelmi székét azért «nem úgy ékesítette föl mint király, hanem mint *hazánk atyja,* mint eleven képe ama híres Corvinusnak.» Vallotta, hogy «nincsen uralkodás, hanem csak csalárd buzgóság által megvakított köznépen»; de *megtörténhetik, hogy ez a pártos nemzet dicsőséges lesz.*[33]

33 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 187., 205.

Ez volt kormányának végső czélja.

Régi alapon akart új Magyarországot. Közjogi tekintetben csakugyan nem újított, hanem csak a régi végzéseket elevenítette föl. *Vay*val együtt hihette, hogy az igazgatásnak minden formáját össze lehet zavarni, meg lehet bolygatni külső hatalmak beavatkozásával, viharok, tévelygések támasztásával. Ezzel szemben azt a *belső hatalmat* akarta izmosítani, a melynek

38. AZ UDVARI ÜNNEPSÉGEK TERME KASSÁN (MOST A TISZTI KASZINÓ OLVASÓTERME).

vezére az ország és a törvény.[34] Már ezért is helytelenűl ítélik meg, a kik vezérlő fejedelemségében csak a külföldi segítség után való kapkodást látják. Képzelődésében, okoskodásában ő a másiknak, a belső hatalomnak sugallatát követte a kételkedésnek és hazugságnak minden elegyedése nélkül.[35]

34 U. o. 185.

35 U. o. 186. Ez a nevezetes röpirat Hugó Grotiuson s másokon kívűl főképpen a magyar törvények alapján szól (123—6.) a felségjogról s nyomban utána előadja a magyarok igazgatásának eredetét. Föltétlenűl szükséges Rákóczi fejedelmi hatalmának és kormánya alapelveinek megértésére is.

II.

A FEJEDELEM A GYŰLÉSEKEN.

Szótól a tettig rendesen nagy a köz. Rákóczi az ónodi országgyűlésen és sok egyéb esetben megmutatta, hogy szavai és tettei közt a távolságot nem ösmeri. Bercsényivel hitte, hogy tettekre, nem szavakra van szükség.[1] Forradalmakat, szabadságharczokat voltaképpen azok indítanak, a kiknek szavát a tett olyan gyorsan követi, mint a lövés a tüzelésre adott vezényszót. Rákóczi hatalmának, befolyásának egyik eleme a szó hatalma volt. «Az isteni gondviselés — mondta önmagáról[2] — elküldött a puszta hazába, hogy *fegyverre és szabadságra hívó szózat legyek*. És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szívek lángra lobbantak a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére» Ez bizonyára nem tartozik ama szóvirágok közé, a mik szép dolgok ugyan, de nem pótolják az igazságot. Csak másfélszázad mulva akadt szónok, a ki beszéde erejével a magyar népet úgy tudta lelkesíteni. Annak a jelenetnek a mikor Klimiecben 1703 június 14-ikén a szegény jobbágyok leborúlnak Rákóczi előtt, a ki hazaszeretetet és szabadságot hirdet nekik, csak egyetlen egy párja van az újabb magyar történelemben: Kossuth Lajos czeglédi beszéde 1848 szeptember 24-ikén, mely 12.000 honvédet állít talpra. Azt a hatást, a melyet Rákóczi a sárospataki országgyűlésen 1708 november 28-ikán ért el, a mikor beszédére a rendek életöket és véröket ajánlották a hazáért, a híres pozsonyi jelenetnél jobban még csak egy ember közelítette meg: Kossuth Lajos, a ki 1848 július 11-ikén 200,000 embert kérvén a haza védelmére, valamennyi képviselő esküre

[1] Századok, 1895. 736.
[2] Rákóczi emlékiratai, 79.

emelte kezét és úgy kiáltotta: «Megadjuk!» Caius Mucius szavait másfél század alatt csak két ember ismételhette úgy, hogy szavaik és cselekedeteik közt meglegyen az elszakíthatatlan kapcsolat: Rákóczi a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt egy nappal és Kossuth a függetlenségi nyilatkozat indítványozásakor. A költő, Kossuth dicsőítője, valóban Rákóczival mérte őt össze:

«Szónok, kitől a zsarnok vére fagy, –
Rákóczi égből kitört lelke vagy!»

Azt a csodálatos hatást, a melyet nemzetére gyakorolt, egyik sem csupán szava erejével érte el; írói, egyéni, forradalmi tulajdonságaik együttvéve tették mind a kettőt, sőt — egyideig úgy látszott — Rákóczit fejedelmi származása egymaga is megteheti a nemzet vezérének.

Rákóczi, mondhatni, a vérbeli szónokok közé tartozott. Születés, családi hagyományok maguk is arra kötelezték, hogy a szó erejét hatalma növelésére használja. Csak tízesztendős volt, a mikor egyik kezében lova kantárát, a másikban fejedelmi buzogányát tartva, csinos beszédben köszönte meg a kapitányoknak és hadnagyoknak, hogy édes anyja vezetése mellett Munkács várát megtartották a magyar szabadságnak. Erre a szónoklatra, valamint az anyja nevenapján mondott szép köszöntőre még bizonyosan nevelője, *Badinyi János* tanította be. Magának a szónoklatnak mint művészetnek legelemibb szabályaival csak három esztendő mulva, 1689-ben, a neuhausi gimnáziumban ösmerkedett meg. Egy esztendő mulva ott a záróvizsgálaton mint latin szónok kellemes föltűnést keltett.

De nem Quintilianus, nem is Cicero vagy Caesar tanulmányozása tette azzá, a mi ezen a téren lett. *Latinul,* noha a latin szó mindenütt járta, később, a közpályára lépve, csak idegenek előtt beszélt, pl. az 1710 január 21-iki hadiszemlén lengyel katonáihoz; de ugyanakkor svéd zsoldosaihoz *francziául,* a kuruczokhoz *magyarul* szólt s így egyetlen egy nap három

nyelven tartott gyönyörű beszédeket.[3] A német, cseh és az olasz nyelvekben nem vitte annyira, hogy szónoklatokat tarthasson; de mindenesetre azon magyarok közé tartozott, kik — mint Bercsényi, Kossuth, Apponyi — több nyelven egyenlő szónoki sikereket arattak. Ez nála annál nagyobb érdem, mert Neuhausból Bécsbe s onnan hazakerülve, csak akadozva, hibásan beszélt magyarul; holott már 19 esztendős korában beiktatták sárosvármegyei főispánnak, s így nemcsak latin oráczиókat, hanem magyar szónoklatokat is vártak tőle.

Sárosvármegye szeretettel bocsátotta meg beszéd közben ejtett hibáit s örök büszkesége, hogy ő nevelte Magyarországnak egyik legnagyobb szónokát. Zemplén- és Abaujvármegyék, a melyek őt 1708-ban a maguk kebelében hallhatták, már egész teljességében hódoltak szónoki képességeinek.[4]

A szabadságharcz kitörése óta a nép és a katonaság szent áhítattal hallgatta. 1703 június 17-étől 1711 január 31-éig a néphez és a katonasághoz intézett 12 beszédének emlékezete maradt fenn. Főképpen a teljes szövegében ösmert *gyömrői beszéd*[5] tanusítja azt a gondot, a melyet szónoklatainak művészi megszerkesztésében oly szerencsésen tudott egyesíteni a közvetlenséggel, a mely pedig annyiszor csábít pongyolaságra. Hatalmas, szép, fejedelmi okos beszédnek mondhatjuk ezt is, a hogy a *nagykárolyi* hadiszemlén 1708 február 6-ikán tartott beszédét az egykorúak mondták.[6] Előadásához bizonyos politikai bátorság és nyiltság kellett, mert a hadak demoralizáczиójának az a kíméletlen ostorozása, a melylyel mind a kettőt kezdte, olyan lelkierőt és önbizalmat követelt, a milyennel Jézus verte ki a kufárokat a templomból. A beszéd közepén megmagyarázta, mire vállalkozott, mi ennek a szabadságharcznak igazi czélja. A végén megkapó szavakban hítta fel őket a haza és a szabadság védelmére. Ez az elrendezés egymaga is mutatja, meny-

[3] Rákóczi-tár I. 228—9.

[4] Rákóczi-tár, I. 107—8., 110. Arch. Rákóczianum, II. 217., 221., 223.

[5] L. e könyv I. kötetében 414—416. l.

[6] Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 96. Szaniszló naplója, Tört. Tár, 1890. 494—5.

nyire tisztában volt nemcsak népszónoki, hanem népvezéri föladataival is. Dorgált, meggyőzött, lelkesített egy rövid negyedóra alatt mint olyan, a ki nagyon jól érezte, hogy joga van mindegyikhez, sőt hogy csak neki van joga. Micsoda elemi erő van szavaiban, a mikor a *nagykállói* hadiszemlén (1710 január 21-ikén) a lanyhákra azzal riad, hogy az utolsó mérkőzés előtt állanak, őseik régi dicsőséges példáit kell követniök s a gyáván megfutót saját bajtársának kell lelőnie, levágnia.[7] «Itt az idő — szólt hozzájuk *Kisvárdán* is,[8] — hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járma alá vessük magunkat.»

Különösen népies és katonai beszédeiben gyakran említette önmagát; hivatkozott szenvedéseire, áldozataira, nagy terveire, végső elszántságára. De nem hivalkodás, nem hiúság ez olyan vezérnél, a ki nagyon jól érezte, hogy a szabadságharcz minden sikerét tőle, az ő bátorságától, okosságától, szerencséjétől remélik. Mivel buzdíthatott volna jobban, mint a maga példájával? Saját halhatatlan lelkét szerette volna belélehelni nemzetébe, hogy mindenkinek erében ugyanazon szent lelkesedés tüze forralja föl a magyar vért; s mégis a maga bírájává teszi nemzetét, katonáit. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. A végső pillanatban, az *olcsvai* beszédben is (1711 január 31-ikén) áldozatul áll tisztjei elé: «Ha balítélettel vagytok felőlem, ime, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem, a mit akartok; lelketekre hagyom magamat . . .» Saját akaratának a nemzet akarata alá való ilyen alárendelése mindenkor meggyőzte hallgatóit, hogy beszédeiben és tetteiben nem saját személyének, hanem magyar nemzetének javát, dicsőségét keresi.

Katonai beszédein kívül ezt különösen *országgyűlési szónoklatai* bizonyítják. 1705—1709 közt a szécsényi, marosvásárhelyi,

7 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 228—9.
8 Rákóczi emlékiratai, 289.

ónodi, egri, sárospataki, huszti teljes vagy részleges országgyűléseken, öt év alatt tehát hat összejövetelen, a mennyire tudjuk, körülbelül 34 beszédet tartott. Megnyitó és bezáró szónoklatait a trónról, a többit a zöldasztal mellől, ülve vagy állva tartotta. A tűz és lelkesedés trónbeszédeiből sem hiányzott. Különösen «gyönyörűséges»-nek tartották az erdélyi fejedelemségbe történt beiktatásakor mondott «peroráczióját.» De nem hiányzott a tűz és lelkesedés a legszárazabb közgazdasági kérdések fejtegetéseiből sem. Csodálatosan tudott alkalmazkodni a tárgy természetéhez, de a tárgyat is csodálatosan alkalmazta a maga természetéhez. Mindig Rákóczi volt, a ki szólott; mert a maga eszméit, gondolatait hirdette, akár mint fejedelem, akár mint mágnás, vagy inkább — a hogy maga mondta — «mint a haza javáért buzgó polgár» beszélt.

Alig volt a közéletnek kérdése, a melynek megoldását magvas, alapos fejtegetéseivel meg nem könnyítette volna. A házszabályok, a vallásügyek, a templomok visszaadása, a szabadság régi harczosainak kárpótlása, az igazságszolgáltatás gyorsítása, a közadózás és a közteherviselés, a rézpénz, az újonczozás, a dézsma stb. dolgában valóságos szakembernek bizonyúlt. Széles ösmereteivel fejedelmi tekintélyének fölhasználása nélkül is tudott hatni és meggyőzni. A vitába majdnem mindig új szempontokat vitt be; azonban különösen a közteherviselés sürgetése közben mutatkozott az újkor és az új eszmék emberének. Valóban, méltatlan dolog arról vádolni őt, hogy nevéhez nem fűződik olyan demokratikus alkotás, mint a Bocskayéhoz a hajdúk letelepítésével. A közteherviselés, az egyenlő megadóztatás ügyében az ónodi országgyűlésen (1707 június 4-ikén), Zemplénvármegye közgyűlésén (1708 márczius 16-ikán), az egri konventben (1708 május 21-ikén) és a sárospataki országgyűlésen (1708 november 28-ikán) tartott beszéde a demokráczia történetében is előkelő helyet követel magának.

A mikor Rákóczi az országgyűlésen, vagy a nép előtt férfiakat szólított fegyverbe Istenért, hazáért, szabadságért: mi ragadhatta meg jobban a lelkeket, mint a *könny*, mely szeméből előbuggyant, arczán végigömlött, mert annyi szenvedést, igazságtalanságot tovább tűrni nem akart? A könny, a mely beszéd közben az emberiség megváltójának szemében is megcsillant, nem gyöngeség, nem hatáskeresés, hanem teljes átszellemültség jele volt azoknál is, a kiket — mint Rákóczit és Kossuthot — a nemzet a maga megváltóinak nevezett. Rákóczi könnyezett, a mikor az ónodi országgyűlésen lemondott vezérlő fejedelemségéről, majd midőn az országgyűlést berekesztette; a pataki templomban zokogva ajánlotta a nemes ifjak zászlaját a seregek urának pártfogásába; Olcsván sok könnyet hullatott hazájáért, mikor a haditanácsban a szomorú helyzetet vázolta.[9] Gróf Pálffy János tábornagy gúnyolta is, hogy *fegyvere a szónoklat és a sirás.*[10] De nem lett volna szabad felednie, hogy a mikor Rákóczi sírt, zordon tisztjei és a rendek is nedvesedni érezték pilláikat, s Ónodon halniok kellett azoknak, a kik ezt a könnyet fakasztották!

Egy-egy beszédében Rákóczi keresztülvezette a hallgatóit az érzelmek minden fokozatán. Mi volna ennek tanulságosabb példája, mint éppen a most említett ónodi beszéd, a melyben a legprózaibb pénzügyi kérdésnek, a rézpénz értéke emelésének tárgyalása közben ismételt felszólalásai után a hidegséget, a mely eleinte fogadta, a vérontásba átmenő lelkesedésig tudta hevítni? Száraz számokkal, zárószámadások előterjesztésével, forradalmi időkben gyújtó hatást értek el más pénzügyminiszterek is, pl. a francziáknál Necker, nálunk Kossuth; de gyanusításokkal szemben az országgyűlésen valaki aligha kapott fényesebb elégtételt, mint Ónodon Rákóczi, kit az eszmék egéből egyesek épp úgy a sárba akarták levonni, mint három emberöltő mulva

9 Beniczky naplója, Rákóczi-tár I. 12., 17., 200. Pulay Károlyi S. önéletirásában. II. 262. Rákóczi önéletrajza, 195.

10 Szalay, Rákóczi bujdosása, 35.

Párisban Dantont, a kit számadásainak titkos tételei miatt hurczoltak meg. Mind a két esetre szól egy párisi népszónoknak, Gonchonnak megjegyzése: férfiak, kik igazán rajongtak a hazáért, a hatalmat csak ennek érdekében keresték s a módokban eltértek, de a lényegben egyetértettek: egymásnak kölcsönösen költött hibákat tulajdonítottak, a helyett, hogy jobban tartottak volna az utókor gyűlöletétől és szemrehányásaitól, mint a pártoskodók tőrétől és az idegen szablyától. Ebben a mérkőzésben Rákóczi szónoklata még végzetesebb volt a turócziakra, mint Ciceróé Catilinára és követőire.

A szenvedélyre kevesebb alkalom nyilt a *magyar és az erdélyi szenátusok*, vagy a hadi, közgazdasági és az udvari gazdasági tanácsok ülésein, a melyekben a fejedelem szintén szorgalmasan részt vett és saját vallomása szerint «eleget beszélt».[11] Itten nyugodt, okos fejtegetéseivel hatott, pl. a miskolczi tanácsülésen (1706 február 7-ikén) a rézpénz ügyében.[12] Erre a nyugalomra nem a hallgatók kisebb száma intette, mert pl. a miskolczi és kassai tanácsülések, a vármegyei követek megjelenése következtében, fiók-országgyűlésekké szélesedtek ki. Az a körülmény mérsékelte előadása tüzét, hogy inkább meggyőzni, mint lelkesíteni kívánt. De ki nem érezné izzó lelkének egész hevét az erdélyi szenátushoz Salánkon 1711 február 12-ikén intézett beszédében,[13] a mely egyúttal utolsó politikai szónoklata volt, mert pár nap mulva már önkéntes számkivetésbe ment.

34 országgyűlési, 12 katonai, 5—5 szenátusi és vármegyei, összesen 56 beszédének az emlékezete és kivonata maradt reánk; egész terjedelmében csak egy, a gyömrői.[14] Ösmerjük a fejedelemnek azt a szokását is, hogy Szilveszter napján az udvari tisztviselők elbúcsúzásánál s újesztendőkor a köszöntéseknél

[11] Rákóczi levele 1708 szeptember 12-ikén. Arch. Rákóczianum, II. 321.

[12] Rákóczi emlékiratai, 174—6.

[13] Rákóczi önéletrajza, 199—200.

[14] Mindezekről részletesebben szóltam s beszédeit csoportosítottam az Erdélyi Múzeumban 1907. 65—84. Itt a részletezésre nincsen tér.

rendesen beszédeket szokott volt tartani;[15] azonban ezekről a kétségkívül politikai tekintetben is fontos nyilatkozatokról nincsenek följegyzéseink.

A fejedelem nemcsak tartani, hanem hallgatni is szerette a szép szónoklatokat. *Bercsényi* Miklós, *Károlyi* Sándor, *Ráday* Pál, *Pekri* Lőrincz, *Bartha* András, *Vay* Ádám, *Telekesy* István, *Berkess* Antal, *Keczer* Sándor, *Barkóczy* Ferencz koruk leghíresebb szónokai közé tartoztak. Rákóczi szerint az ő fogságában levő *Tolvay* Gábornál sohasem lehetne jobbat feldobolni, hogy a pozsonyi királypárti országgyűlésen az ő nevében megbízás nélkül tarthat kemény beszédeket.[16] De megtörtént, pl. 1707

39. GR. BARKÓCZI FERENCZ NÉVALÁIRÁSA.

június 6-ikán a rézpénz ügyében, hogy az ellenzék valóságosan obstruált, «nem gondolván a fejedelem sok szép declaratióival, szíves expectoratióival.»[17]

Semmiben sem korlátolta a *szólás szabadságát.* A szécsényi országgyűlésen boldognak mondta magát, hogy szabadon tanácskozhatnak ügyeikről s a szólásszabadság érdekében, kivált a személyét érintő kérdésekben, vissza is vonúlt a tanácskozásoktól.[18] Az erdélyi országgyűlésről elküldte udvari hadait, hogy a rendek ne tarthassanak valami beavatkozástól.[19] Az ónodi országgyűlés megnyitásánál kijelentette, hogy előterjesztéseire nézve mindenkinek a véleményét meghallgatja s nézetét mindenki bátran elmondhatja. Június 6-ikán maga hítta föl Okolicsányit

[15] Rákóczi-tár, I. 179—180. Márki, Kurucz újesztendők. Erdélyi Hirlap, 1907. 1. sz.

[16] Rákóczi levele 1708 márczius 2-ikán. Arch. R. II. 177.

[17] Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 11.

[18] Rákóczi emlékiratai, 148., 150.

[19] U. o. 210. Ezzel szemben lásd a következő 20. jegyzetet.

és Rakovszkyt, hogy Túróczvármegye sérelmeit szabadon adják elő. Midőn személye megbántását a rendek oly véresen torolták meg, nem akarta azonnal tárgyaltatni a függetlenségi nyilatkozatot, hogy ez a vérengzés, «a tábornokok helytelen magaviselete» és az udvari hadak jelenléte a rendek megfélemlítését ne jelentse. De arra nem volt hajlandó, hogy hasonló esetek meggátlása végett szólni engedje a szenátust, melynek szólásjoga ily közgyűlésen nem volt; s nem is tartotta illendőnek, hogy először a kormánytanács szóljon a kormány fejét illető ügyben.[20]

Már 1705. szeptember 12-én boldognak érezte magát, mert annyira vitte az ország rendeit, hogy érdekeikről *szabadoń* tanácskozhatnak. Szólni engedte nyilt ülésben a császár követeit is és megengedte, hogy felolvassák a császár előterjesztését. A béke munkáján kívül más dolgokban is *szabad szólást és szavazatot* biztosított minden úri és szegény nemesi rendnek. A szólásszabadságot különben a szenátusban,[21] sőt a haditanácsban is megőrízte; pl. Ocskayt itt nem világosíthatván föl, beszélni hagyta.[22] A küzdelem végén azonban megjósolta, hogy ezentúl «ha kit szóra hoz a tűrhetetlenség, vagy valamely megjegyzett vitézi emlékezet, — minden szava, sőt, ha megáll, az is rebelliónak fog magyaráztatni. Sok hamis tanúvallomás, nyárs, kerék, akasztófa rettegő félelme lesz előtte mindennek.»[23] Jóslata mindamellett is teljesült, hogy 1711 május elsején a küzdelmet befejező szatmári béke a jövő országgyűlésre biztosította a szabad voxot.[24] Azonban, ahogy pár nappal a túróczi eset után Bercsényi figyelmeztette a rendeket, most *tettekre* van szükség, nem szavakra.

[20] U. o. 222—3. Századok, 1895. 639., 715., 723., 725. Ellenben Kökényesdi Vetésy László arról vádolja, hogy a merénylet előre volt készítve, éjjel az ország sátorára kartácscsal megtölt ágyúkat irányoztak. Fiedler, Aktenstücke, I. 292.

[21] Rákóczi levele 1708 szeptember 12-ikén. Arch. R. II. 321.

[22] Rákóczi emlékiratai, 242.

[23] Rákóczi levele 1711 április 18-ikán. Károlyi Önéletírása, II. 384.

[24] U. o. II. 434.

III.

A KORMÁNYTANÁCS ÉS KANCZELLÁRIA.

ISTEN az emberi nemzetet — Rákóczi szerint[1] — királyságok és fejedelemségek alá osztván, a törvény és igazság szerint való alkalmazásukat *kormányok* alá hagyta. És a mennyiben a fejedelmeket is közös emberi gyarlóság alá vettette s ezeknek is mindent maguk erejével véghezvinni nem enged: alattvalóit segítségűl rendelte. Kinek-kinek alkalmazását kétségkívül szabadakaratjokra hagyta, mivel tőlük egyedül kíván számot, jó vagy rossz kormányzásuk és országlásuk folytatásáról. Melyből származik, hogy senki a fejedelmeknek vétkül nem tulajdoníthatja, ha nem mindenkor kívánsága szerint való szolgálatokra alkalmaztatik, — csak a maga igazságos cselekedeteiért ne mellőztessék, melynek rendje szerint minden birodalom és fejedelemségek alatt az embereknek géniuszához és tehetségéhez alkalmaztassanak is a hivatalok.

A fejedelem mellett 1704 óta egy *udvari tanács* állott, a melynek tagjai esküt tettek, hogy a fejedelem szolgálatában s a nemes országnak vagy magánosoknak dolgaiban az igazság és a törvény szerint járnak el.[2] Mivel azonban ennek nem volt elég törvényes tekintélye, a szécsényi gyűlés 1705 szeptember 25-ikén elhatározta, hogy az 1500:X. és az 1518:XXXIX. törvényczikkelyek értelmében *huszonnégytagú szenátust* alakít. Meg is alakította a II. törvényczikkelyben[3] s törvénybe iktatta azt a 16 urat, a kiket a fejedelem a rendek jelöltjei közül kinevezett.[4] Ezek a többi nyolczczal együtt a következők:

Gróf *Bercsényi* Miklós főtábornok, később fejedelmi helytartó, egyúttal a szenátus elnöke;[5] *Illyés* István, *Pethes* András,

[1] 1710 április 29. Arch. R. III. 249.

[2] Eskümintájok: Tört. Tár, 1881. 169.

[3] Rákóczi-tár, I. 429., 440. Márki, Rákóczi, I. 446—7.

[4] Az ugyanekkor alapitott közgazdasági tanácsról külön lesz szó.

[5] Maga az elnök nem lehetett jelen a szenátus vagyis a consilium felállitásánal,

Telekessy István püspökök; gróf *Barkóczy* Ferencz, gróf *Esterházy* Antal, gróf *Forgách* Simon, gróf *Károlyi* Sándor, báró *Vay* Ádám tábornagyok; *Berthóti* Ferencz, gróf *Csáky* István, *Galambos* Ferencz, *Gyürky* Pál, *Petröczy* István, báró *Sennyei* tábornokok; telekesi *Török* István ezredes;[6] *Beniczky* László, *Gerhard* György, *Jánoky* Zsigmond, *Kajaly* Pál, *Lapsánszky* János, *Soós* István, *Zay* Lőrincz. A szenátus fele tehát magasrangú *katonatisztekből állt.* Ez annál feltünőbb, mert a szenátusnak első sorban *külügyekkel* kellett foglalkoznia, holott a szenátorok egyrésze a magyarnál s latinnál egyéb nyelvet nem beszélt.[7] Feltünő azért is, mert, a szécsényi határozat előtt, a fejedelem még ragaszkodott ahhoz az elvi álláspontjához és elhatározásához, hogy a tanácsában levők közt katona ne legyen.[8] A szenátus a politikai ügyekbe csak a fejedelem külön felszólítására, esetről-esetre avatkozott be; mert a fejedelem tekintetbe vette a maga halandó voltát s hogy a rendektől nyert és szinte korlátlan hatalma a rendeknek idővel kárára lehetne. Így történt, hogy a *békeügyekben* sem alkudozott a szenátustól függetlenül.[9]

Azonban néhány jelenségből sejteni lehetett, hogy a szenátus a még alig százesztendős főrendiház helyét van hivatva pótolni s az ismét egy kamarában tanácskozó országgyűlésnek munkásságát nemcsak előkészíti, de meg is rostálja. A szenátus valóban már magának követelte *a törvények magyarázata* jogát.[10] Mennyivel óvatosabb ebben a tekintetben a fejedelem! Pl. az ónodi törvényeket igen világosaknak tartván, ellenökben

a melynek tervezetét Beniczky László készítette el. A fejedelem szerint (1705 október 20.) az elnöknek annyi fizetése lehet, mint egy szenátornak; a kincstartónak valamivel kevesebb. Arch. R. I. 455–6.

[6] Csak akkor választották meg, mikor a szécsényi országgyűlésen megválasztott Szirmay Endre ellen Bercsényi komoly kifogásokat tett. Rákóczi Szirmayt már 1694-ben meghitta a Rákóczi-ház tanácsába; de Szirmay inkább a zemplénvármegyei pénztárnokságot fogadta el. Szirmay nagy kort ért; 1656 június 18-ikán született s 1754-ben húnyt el. Tört. Tár, 1882., 414.

[7] Pl. Gerhard. Arch. R. III. 142.

[8] Rákóczi Teleki Mihályhoz 1705 május 9. Erd. N. Múzeum. Okl. törzsgy.

[9] Rákóczi eml. 153., 155.

[10] A miskolczi tanácsülések naplója. Szendrei, Miskolcz, II. 334.

magyarázatot adni nem akart s a magyarázatot sürgető Károlyit és társait türelemre intette.[11] Később adott ugyan magyarázatot, de sietve figyelmeztette Károlyit, hogy «a mennyiben lehet, törvényesen vegye hasznát».[12] Mert hiszen az olyan végzéseket, a miket az országgyűlésen közönséges megegyezéssel hoztak, nem lehet magánúton minden okból felforgatni, tehát magától ő sem kívánja megváltoztatni azt az állapotot.[13] Egyik kapitányát, a ki egy régibb s egy újabb törvény közt bizonyos ellenmondást látott, egészen *az újabb törvény alkalmazására* utasította: hogy ne vádolhassák a törvény újabb módosításáról, vagy ürügy ne maradjon valamely kivételre.[14] Maga a szenátus külön biztost küldhetett a vármegyékhez (pl. 1707-ben Szabolcsba, Szatmárba, Biharba) a kormány szándékainak megmagyarázására, a pénzügyekben való felvilágosításra. Az országos számonkérő bizottságot is az rendelte ki.[15] Volt idő, mikor «üdvös tanácsot» a fejedelem csak önmagától várhatott;[16] de később, félesztendővel a szenátus felállítása után, mikor egy szenátor s még az udvari kapitány sem volt mellette, boldogtalannak érezte magát, hogy senkivel sem értekezhetett. Ilyenkor nem intézkedett, csak véleményt adott a hozzá intézett kérdésekben.[17] Pedig tapasztalta, hogy pl. a hadbiztosság dolgait, kivetéseit még a szenátorok sem értik, holott ő maga «sok oktatásban» részesítette őket; ezért inkább szánta őket s nem haragudott rájok.[18] Néhány tanácsos majdnem mindig volt mellette, de *a teljes szenátus összehívása* rendesen országos eseményt jelentett. Így történt ez 1706 január 30, — február 10-ig *Miskolczon*;[19] 1706 májusában *Érsekujvárt*,[20] 1706 deczember 18, — 1707 februarius 5. *Rozsnyón*,[21] 1707 augusztus 11—19. *Homonnán*.[22]

[11] 1709 márczius 13. Arch. R. II. 455.
[12] 1709 márczius 24. U. o. II. 459.
[13] 1709 november 30. U. o. II. 575.
[14] 1710 április 12. U. o. III. 399.
[15] Arch. R. II. 14.
[16] Rákóczi eml. 34.
[17] 1706 január 4. Arch. R. I. 460.
[18] 1708 október 16. U. o. II. 350.
[19] Fiedler, II. 457. Karolyi önéletir. I. 155—6. Szendrei, Miskolcz II. 326—342.
[20] Karolyi, I. 164. Simonyi, III. 42.
[21] Marki, Rakoczi I. 578—580.
[22] Rakoczi-tar, I. 35—37. Beniczky Gaspar naplojaban.

1707 deczember 10—24. (voltaképp 29-ikéig) *Kassán*,[23] 1708 május 18, — junius 12.[24] s újból szeptember 6—23. *Egerben*,[25] 1709 június 16, — július 6-ikáig, s újból augusztus 7—9-ikéig *Sárospatakon*. Azontúl még *Salánkon*, majd a már külföldi *Zalusán* tartott egy-egy tanácsülést, de már a nemzeti ügy lehanyatlása idején, csupán 9 szenátorral, közéjök számítva a megkegyelmezett *Forgáchot* és az új szenátorok közül gróf *Csáky* Mihály tábornokot és az erdélyi kanczellárt, *Ráday* Pált.[26]

A gyűléseken rendesen a fejedelem elnökölt s nemritkán szónokolt is;[27] a határozatok hozatalára tehát nagy befolyást gyakorolt. Némely szenátusi ülést valóságos országgyűlésnek tartottak; így a miskolczit, kassait. Az utóbbiban Liptó és Borsod kivételével az összes kurucz vármegyék és városok képviseltették magukat.[28] A fejedelem a tanácsosokkal együtt nagyban győzte a munkát, mert az üléseket — sürgős esetekben — naponkint reggel 9-től este 5-ig, legfeljebb egy kis déli pihenővel, tartották.[29] Mindezt sok önzetlenséggel tették, mert hazafiságuk megmutatására 1708 szeptember 14-ikén hátralevő fizetésöknek feléről arra az esztendőre lemondtak.[30]

Erdély tanácsa és kormánya mindig el volt különítve Magyarországétól.[31] A fejedelem szigorúan alkalmazkodott Erdély törvényeihez; Erdély igazgatására tehát 1704 deczember 20-ikán a consiliumot mint külön kormánytanácsot alkotta s meghagyta, hogy a főhadparancsnokkal egyetértve járjon el. Első tanácsosai nem olyanok voltak, a milyeneket óhajtott; azért «minden fából nyilat kellett csinálnia».[32] A consiliumot késedelmesnek, akadé-

23 U. o. 74—81. Nagy Iván, A kassai kormánytanácsról; M. Akad. Értesítő, 1854., 306.

24 Rákóczi-tár I. 125—135.

25 U. o. 157—161. Arch. R. II. 338.

26 A többi hat szenátor: Esterházy Antal, Csáky István, Galambos Ferencz, Vay Ádám, Soós István, Petrőczy István. Arch. R. III. 665.

27 A szenátusban tartott szónoklatairól l. Márki, Erdélyi Múzeum, 1907. 82—84. l.

28 Rákóczi-tár, I. 74.

29 U. o. 78—79. Arch. R. II. 331. 1706 október 15-ikén a fejedelem mégis megrótta a szenátust, hogy csak vadászik, tánczol, mulat, koczódik. Arch. R. I. 637.

30 Arch. R. II. 331.

31 Rákóczi Vetésyhez, 1711 július 29. Szalay, Rákóczi bujd. 89.

32 Rákóczi eml. 124. Századok, 1875. 86 (Thaly jelentése.)

kosnak találta; végre is azzal küldte be Forgách tábornokot, hogy rendeleteinek végrehajtására szorítsa.[33] Az 1707: V. (marosvásárhelyi) törvényczikk értelmében a *tizenkét tanácsurat* minden (magyar, székely, szász) nemzetből, az ősörökös jószágú hazafiak közül kellett választania s ezeknek megkérdezése és hozzájárúlása nélkül nem volt szabad derekas, országos dolgot végeznie.[34] Erdélyből és a Részekből a VIII. t.-cz.-ben egyelőre csak a következő 9 urat nevezték meg, mint a szenátus tagjait: *Toroczkay* István tábornokot mint elnököt; gróf *Pekry* Lőrincz, gróf *Mikes* Mihály és gróf *Teleki* Mihály tábornokokat, *Barcsay* Ábrahám kincstartót, *Barcsay* Mihályt, *Kemény* Lászlót, *Vay* Ádámot és *Arelt* Jánost.[35] Velök 1707 november 27—29. *Kisvárdán* tartotta az első tanácsüléseket;[36] 1708 februárius 2—12-ikéig *Nagykárolyban*,[37] 1708 július 17-ikén *Taszáron*,[38] október 22 — november 12-ig *Szatmárt*,[39] 1709 április 23—25-ikén és szeptember 15 — október 5-ikéig *Munkácson*,[40] utoljára 1711-ben *Salánkon*, tehát mindig Erdély határain kívül tanácskozott az erdélyi urakkal. Hozzájok vette a táblafiakat is,[41] kiket szintén az 1707: VIII. t.-cz. rendelt melléje. Már 1708 június 3-ikán meghagyta, hogy ne *deputatum* consiliumot, hanem csak consiliumot írjanak Erdélyben; különben haszontalan szóbeszédre adnának okot.[42] A kormány rendszerét maga a fejedelem ösmertette emlékirataiban.[43]

Külön kanczelláriája volt mind a két szenátusnak; de nem kezdettől fogva. A fejedelem az udvari tanács mellett már 1704-ben szervezte az *udvari kanczelláriát*, melynek élére *Jánoky* Zsigmondot állította s mellé egy titkárt, iktatót, expeditort s több kanczellistát állított.[44] A mikor Matyasovszky László

33 Rákóczi eml. 155.

34 Tört. Tár, 1897. 580—1.

35 U. o. 588. Esküminták u. o. 589—590. Rákóczi eml. 210.

36 Rákóczi-tár, I. 67—68.

37 Rákóczi-tár, I. 95—97.

38 U. o. 144.

39 U. o. I. 165—7.

40 U. o. I. 196—7., 216—8.

41 U. o. 196—7. Ezekről bővebben: Rákóczi eml. 210.

42 Arch. R. II. 274.

43 Rákóczi eml. 210—211.

44 A kanczellár eskümintája: Tört. Tár, 1881. 168—9.; a kanczellistáké 171. l. (Thaly Kálmán közlése.)

királyi kanczellár (nyitrai püspök) 1705 május 11-ikén meghalt, a szécsényi országgyűlés a szenátus mellé külön kanczellárt választott báró *Sennyei* István személyében. Megelőzte a királyt, a ki csak egy esztendő mulva nevezte ki kanczellárnak Illésházy grófot.[45] Sennyei mellé a gyűlés két előadót, titkárt, több kanczellistát rendelt s igazgatónak *Lapsánszky* János szenátort tette meg.[46] *Krucsay* István és *Aszalay* Ferencz szenátoriális titkárok a fejedelemnek is mindvégig bizalmas emberei voltak; mint expeditor, Kazy szerzett érdemeket. A fejedelem a legegyszerűbb irodatiszt iránt is érdeklődött. Mikor a mennykő Egerben 1708 június 4-ikén becsapott a kanczellária sátrának

40. ASZALAY FERENCZ NÉVALÁIRÁSA.

árboczfájába, a megsérült Rajmannus kanczellista gyógyításáról maga a fejedelem gondoskodott.[47]

Az erdélyi kanczellár helyét 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlés nem töltötte be, hanem *Ráday* Pálra, az udvari kanczellária igazgatójára bízta a kanczellária igazgatását.[48] Ráday akkor mindössze 30 esztendős volt, egy évvel fiatalabb a fejedelemnél, kinek nyájas szavai bírták reá négy év előtt, hogy a nemzeti ügyhöz csatlakozzék.[49] Oly hévvel csatlakozott, hogy, mint a fejedelem belső titkára, a Recrudescunt-ot is ő fogalmazta.[50] Követségben járt a svéd, porosz és lengyel királyoknál, a czárnál, a török szerdárnál. Az országgyűléseknek legkiválóbb szónokai közé tartozott, a ki még az utolsó

45 1706 szeptember 21. Simonyi, III. 243.

46 Ottlyk önéletirása. M. H. H. XXVII. 95.

47 Rákóczi-tár, I. 132.

48 U. o. I. 401. Rákóczi eml. 224.

49 Önéletrajza Rákóczi-tár, I. 397—419. Szinnyei, Magyar Írók XI. 350. Életrajza a rá vonatkozó irodalommal együtt u. o. 349—354. Négyesy László bevezetése Ráday Pál munkáihoz (Budapest, 1889.), 1—75.

50 Rákóczi-tár, I. 400.

(szatmári) országgyülésen is lelkesen védte fejedelmét, kit olykor csatáiban is kísért. Rákóczihoz kevés lélek állt közelebb az övénél; azért az erdélyi szenátusi kanczellária igazgatójának — egyúttal a nemesi társaság auditorának [51] — az ügyek menetére nagyobb befolyása volt, mint a magyar szenátus kanczellárának.

Az udvari kanczellária eleinte egymagában állt s a másik kettőnek feladatait is végezte. A magyar szenátus csak 1706 február 4-ikén szakította ki belőle a szenátusi kanczelláriát.[52] A fejedelem még 1705 márczius 27-én nevezte ki *Jánoky* Zsig-

41. JÁNOKY ZSIGMOND NÉVALÁIRÁSA.

mondot udvari kanczellárnak,[53] s őt a különválasztás után Hontvármegyében két faluval jutalmazta meg.[54] Az igazgató 1707 nyaráig Ráday Pál volt, kinek a törvények és más állami iratok kinyomatására is ügyelnie kellett.[55] A kanczellária leveleinek díjait a fejedelem 1706 szeptemberében állapította meg,[56] s ennek alapján igen sok tiszti kinevezést stb. expediáltak. «De azt akarják a tisztek — bosszankodott a fejedelem még évek mulva is,[57] — hogy sült galamb repüljön a szájokba, s mindenhez ingyen jussanak; a mi kivált ezután éppen nem lehet, mivel a kanczelláriának csak az ilyen accidensből áll inkább a fizetése». Az udvari és a szenátusi kanczelláriák irodai szükségleteit félévenkint egyszerre kérték a közjövedelmi tanácstól, s a

51 Rákóczi-tár, I. 62.

52 Thaly, Bercsényi, III. 516.

53 Vass Gy. Naplója M. H. H. XXXV. 452.

54 1706 április 9. Eredetije Thalynál.

55 1706 augusztus 20. Arch. R. [illegible]

56 Rákóczi levéltárában 1727 [illegible] Emliti Arch. R. I. 31.

57 1710 augusztus 10. [illegible]

szükségletek közt a különböző minőségű papiros, pergamen, festésre való arany, kék és vörös színek (kagylókban), közönséges és spanyol viasz, gummi, irón, tollkés, spárga, téntakészítő szerek, porzó stb. szerepelnek.[58] A fejedelem főtitkára *Pápay* János volt, a kit törökországi követségekre is alkalmazott. Utóbb fiának, Józsefnek főkanczellára lett,[59] s a mikor meghalt (1740-ben), «annyi közűl már csak négyen maradtak, a kik a szerencsétlen fejedelmet idegen földre kísérték».[60]

Az udvari titkárok és altitkárok esküvel fogadtak a haza és a fejedelem ügyeiben titoktartást és hogy az ellenséggel nem játszanak össze, sőt ha valamit megtudnak, azonnal bejelentik a fejedelemnek, vagy a kanczelláriusnak. A folyamodók ügyeiben igazságosan járnak el, a fejedelemnek igazságosan referálnak, az okiratokra ügyelnek, megbízásaikat híven végzik stb.[61] A fejedelem mindenkor már reggel meghallgatta titkárai előterjesztéseit.[62] Magánember korában is három titkárt tartott; pl. 1694-ben *Kéry* Jánost a magyar, *Vélics* Zsigmondot a latin és *Kienzner* vagy Günzner Keresztélyt (ennek betegsége miatt 1701-től *Sorpek* János Jakabot) a német nyelvre.[63] Mint fejedelemnek *franczia titkára* is volt.[64] Régi titkárai közűl megtartotta Kéryt és Vélicset, a kik 1705-ben az elfoglalt Kassáról Munkácsra szállították levéltárát.[65] Titkárai voltak továbbá: *Kántor* István 1705—1711-ikéig hadügyekben;[66] *Beniczky* Gáspár 1707—1710-ikéig bizalmas magánügyekben,[67] a ki a titkos levéltárt is rendezte s a nemes ifjak társaságának ügyeit vezette;[68] továbbá *Ráthy* Gergely ungi alispán,[69]

58 Krucsay István 1708 január 11. Tört. Tár, 1882. 567—8.

59 1738-ban. Tört. Tár, 1890. 418.

60 Mikes, Törökorsz. Lev. 352.

61 Formula juramenti. Tört. Tár, 1881. 169—170.

62 Naplójában Beniczky sokszor említi.

63 Thaly, Rákóczi ifj. 225., 251. Tört. Tár, 1900. 357., 364—6., 376.

64 Rákóczi-tár, I. 118.

65 Arch. R. I., IX. l.

66 Századok, 1875. 107. A fejedelem 1704 január 21. neki adta az elszaladt gyöngyösi német postamester házát. U. o. 1877. 359. V. ö. Arch R. I. 686., II. 498.

67 Naplója, Rákóczi-tár, I. 1—232. Arch. R. II. 627.

68 Arch. R. I., XI. lap és a fejedelem levele 1710 szeptember 16-ikáról, III. 539.

69 U. o. I. 433.

Instructio

Pro Egregio Georgio Illosvay

1mo: Az melly Gyalog Németh, s Palotasok melle rendeltetének azokkal együtt Bottyántán.

2do: Addig is Kastéllyban az Gyalogságot be Szállásoztatván mondgya meg nevünkkel Tekintetes Nagyságos Senney István Urnak, hogy a végre küldöttük oda, mivel hogy az [illegible] rendbéli fenyegetődzéseket értettük és [illegible] ellen, ne talán egy [illegible] azon Hadaktól valami [illegible] [illegible] men, arra légyen vigyázásba.

3tio: Légyen olly Industriával, hogy ezen Gyalogság valamiben ne excedállyanak, hanem jól alkalmaztatván magokat [illegible] jobban [illegible] Kastéllyokat vigyázzanak.

4to: Szorgalmatoson vigyázzon valamelly titkos correspondentiája [illegible] Senney István Urnak ne lehessenek, a kastéllyból is ne jöjjön, mellyre nézve is a melly Leveleket küldeni [illegible] felé [illegible] is [illegible] mig látta [illegible] hire nélkül semmi kisebb Levelet se küldgyön be ne vihessenek.

5to: Mivel azon Gyalogságnak, ugy hogy azon Bottyáni Vitézeknek Subsistentiójokról kell tenni, arra is vigyázzon, [illegible] mind magának, mind [illegible] ne legyen, egyetértvén is valamit lehet jobb módjával, [illegible] el ne kövesse [illegible] ~~vigyázzon~~. Datum ex Castris Nostris ad [illegible] Die 24. Mensis Aprilis Ao. 1704.

[illegible]

Joannes Páppai m. p.

12. PÁPAY JÁNOS INSTRUCTIÓJA ILOSVAY GYÖRGY SZÁMÁRA

Pongrácz György, kinek naplót kellett vezetnie a béketárgyalásokról,[70] *Horthy* István,[71] *Ebeczky* Sámuel, utóbb különösen hadügyekben,[72] *Szenczy* Ferencz diplomata stb. Hozzájuk *két erdélyi udvari titkár* járúlt.[73] A fejedelem egyik-másik értesítés elmaradását a titkárok változásainak tulajdonította;[74] mert az egyik azt gondolja, hogy a másik már megküldötte; de ez alig is lehetett másképpen a folytonos táborozások idejében. A fejedelem nemcsak nekik, hanem pl. alfegyverhordozójának, *Ilosvay* Jánosnak is diktált.[75]

A levéltár rendbentartását szigorúan megkövetelte. Itt őrízték a szövetséglevél egyik példányát,[76] mindazokkal a mérhetetlen becsű okíratokkal együtt, a miket most jobbadán a gróf Erdődyek *vörösvári* kastélyában, Vas vármegyében tartanak.[77] A levéltárban a családi és az állami érdekű archivumot szorosan elkülönítették. 1694—1698-ikáig (Bécsből visszahozatva) *Badinyi* János, majd *Kolosváry* András levéltárnok kezelte Sárospatakon.[78] Rákóczi elfogatása után a gyüjteményt bekebelezték a kassai kamara archivumába, honnan a fejedelem 1704 telén Munkácsra szállíttatta. Főlevéltárnoknak *Kéry* Jánost nevezte ki,[79] a ki az *állami* levéltárt két csoportba: 1. belügyi, 2. külügyi s titkos levéltárba osztotta szét. Amannak 1706-ban készült jegyzéke részben ösmeretes.[80] *A titkos levéltárt* Beniczky Gáspár titkár 252 csomagban rendezte. A rendezésben maga a

43. EBECZKY SÁMUEL NÉVALÁÍRÁSA.

70 U. o. I. 560.

71 U. o. II. 458.

72 U. o. III. 690., VII. 15., 16. Rákóczi, Önéletr. 299.

73 U. o. II. 627.

74 1708 október 12. U. o. II. 352.

75 Rákóczi-tár, I. 118.

76 Rákóczi eml. 153.

77 Ösmerteti Thaly, Akad. Értek. a történettud. köréből 1867. III. 23—39. Századok, 1870. 581—604., s az Arch. Rákóczianum I. kötete előszavában. Az ő halhatatlan érdeme, hogy az anyag legbecsesebb része most már a közönség előtt is ösmeretes.

78 Tört. Tár, 1900. 349. és Thaly, Rákóczi ifj. 225., 257. A fejedelem 1695-ben Körösy Györgyöt bízta meg Badinyinak időnkint való helyettesítésével. Tört. Tár, 1900. 350.

79 Fizetése: Arch. R. I., IX—X. l.

80 Közli u. o. I. 1—38.

fejedelem is résztvett.[81] Az ő gondosságával szemben Vay Ábrahám arról vádolta a bécsi udvart, hogy fölégetett minden archivumot és levelet, a mi ellene szolgálhatott.[82] 1706-ban az erdélyi rendek csakugyan hiában követelték vissza országos levéltárukat, a melyet Rabutin Bécsbe vitt.[83] Rákóczi tehát egy magyar és egy erdélyi *országos levéltár fölállítására törekedett.* Büszke volt reá, hogy archivumában vannak eleinek idegen hatalmasságokkal folytatott levelezései.[84]

A kormánynak és a törvényhozásnak, tehát *az államnak hivatalos nyelve a magyar volt,*[85] csak mellékesen a latin. Ez Erdélyben egyszerűen a nemzeti állam helyreállítását, Magyarországban a gyökeresebb újítást jelentette. A fejedelem még a mükifejezéseket is magyarúl akarta íratni a törvényekben. Bercsényi, vele szemben,[86] úgy találta, hogy jobb volna, ha a törvényczikkelyekben meghagynák a deák aerarii conservatort s nem írnák magyarúl kincstárnoknak: «ne prejudikáljunk azon nagy dignitásnak». Senator, praeses, consilium oeconomicum, secretarius, registrator, rationum exactor, cancellista, calefactor, janitor — ezek mind deák szók; ha magyarázzuk, hosszú lesz!» Valóban nagy óvatosság a törvényhozás, kormány és hadsereg élén állóktól, kik pedig a legkitűnőbb magyar írók közé tartoztak. Különben a magyar hivatalos nyelv jogait némileg a bécsi kormány is elösmerte, mikor az 1706. évi fegyverszünet okiratát nemcsak latinúl és németül, hanem magyarúl is kinyomatta,[87] s a király és tábornokai zamatos magyarsággal írt kiáltványokat intéztek a néphez. Még a szász székek is magyarúl leveleztek a fejedelem biztosával, Radvánszky.

81 Pl. 1707 november 21., 1708 július 9., szeptember 2., november 8., 1709 január 19., május 1., július 23., november 5. L. Beniczky naplóját ezen napokról.

82 Thaly, Kalászok, 204.

83 U. o. 225.

84 1710 augusztus 30. Arch R. III. 531. Azonban a szepesi kamara oklevelei egy részének őrzését a tanács határozatából az egri káptalanra bízta 1709 január 27. Leskó, IV. 412—3.

85 Szederkényi, A magyar nyelv II. Rákóczi Ferencz korában. Magyarország, 1893. deczember 20. I. sz. V. ö. Márki, A magyar mint államnyelv. (Arad, 1878.)

86 1705 október 10. Arch. R. IV. 700.

87 Rechteren 1706 május 22., 20. Simonyi, III. 44., 55.

val.[88] A felvidéken szintén minden magyarúl ment.[89] Bajor- és francziaországi követét a fejedelem jónak látta figyelmeztetni, hogy francziául czímezze levelét: «nem lévén tanácsos, hogy ily messzeútra magyarországi nyelvvel éljen».[90] A nemzet hálával gondolhat arra a nagy magyarra, ki azt akarta, hogy Isten diadalt adván, «hálaadó szívvel Isten dicsőségét magyar nyelvünk örökre hirdesse».

IV.

A VÁRMEGYÉK ÉS A VÁROSOK.

Nemzeti háborúnak a fejedelem a vármegyék egyesűlt ellenállását nevezte;[1] ennélfogva ezeknek igazgatását. önkormányzatát a szabadságharcz legfőbb biztosítékai közé számította. A vármegyék valóban lelkesedéssel csatlakoztak hozzá; némelyik, így Vas, az ellenségtől megszállt székhelyén is teljesítette kívánságait, pl. követeket küldött az országgyűlésre.[2] 1703 őszén már az ország 72 vármegyéjéből csak tíz maradt meg egészen a király hűségében: Trencsén, Nyitra, Pozsony, Komárom, Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Zala.[3] Mindamellett Szécsényben, 1705-ben csak 26 vármegye, 3 kerület és 20 város alakította meg a szövetséget,[4] mely összesen 102,706 km^2-re terjedt ki s így a mai Magyarországnak egyharmadát sem foglalta magában. Azonban katonailag meg volt szállva a Dunán- és Tiszántúl nagyobb része[5] s Erdély a

88 Századok, 1875. 87.
89 U. o. 1872 583.
90 1705 augusztus 1. Fiedler, 1. 286.
1 Rákóczi eml. 63.
2 Századok, 1879. 482.
3 Stepney 1703 október 6. Simonyi, 1. 40.
4 L. a mellékelt vázlatot. Vármegyék: Abaúj, Árva, Bars, Bereg, Borsod, Esztergom, Gömör, Heves-Külsőszolnok, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pestpilissolt, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes (a lengyel zálog nélkül), Torna, Trencsén, Turócz, Ugocsa, Ung, Zemplén, Zólyom. Kerületek: Jászság, Kiskunság, Nagykunság. Városok: Bazin, Bártfa, Beszterczebánya, Bélabánya, Breznóbánya, Eperjes, Kassa, Késmárk, Körmöczbánya, Libetbánya, Lipcse, Lőcse, Modor, Nagybánya, Selmeczbánya, Szatmárnémeti, Szeben, Szentgyörgy, Újbánya, Zólyom.
5 Már 1708-ban a király hűségén csak hat csonka vármegye volt, t. i. Moson,

MAGYARORSZÁG
SZÖVETKEZETT
VÁRMEGYÉI S VÁROSAI, 1705.

14. MAGYARORSZÁG SZÖVETKEZETT VÁRMEGYÉINEK S VÁROSAINAK TÉRKÉPE.

Részekkel mint külön ország jött számításba. Mellőzve Erdély legdélibb részeit, a török kézben levő temesi szandzsákbasaságot, továbbá a Bácskát és Horvátországot, összesen tehát 86,648 km²-t, *az egész mai Magyarországból 235,646 km²*, vagyis az országnak majdnem három negyedrésze politikailag vagy legalább is katonailag *Rákóczi vezetése alatt állott.*[6] Hatalma ennél többre sohasem terjedt ki s a hadi viszonyokhoz képest a vele tartó terület nagysága gyakran változott. Dícsérettel emlékezett meg az erdélyi nemes vármegyéknek abbeli buzgóságáról és szíves hajlandóságáról, hogy a magyarországi nemes státusokkal a szabadság szent munkájának állhatatos folytatására nemcsak összeszövetkeztek és munkájukat, fáradságukat egybekötötték, hanem őt fejedelmöknek is megválasztották. Annál nagyobb keserűséggel értesült, hogy mikor Erdélyből az ellenség kiszorította, s buzgóbban és serényebben kellett volna szembeszállniok, «akkoron maguk szabadságuknak oly drága munkájához és hozzánk, fejedelmükhöz, szorosan tartozó kötelességöknek levetkezésével nemcsak megtagadtak bennünket», hanem el is fogadták az ellenségtől kínált kegyelmet s tulajdon vérük, életük, nemzetük drága szabadsága ellen való fegyverkezésre és ellenségeskedésre tettek hittel igéretet. Mindez méltó büntetést érdemelt volna, de inkább kegyelmesen, mint keményen akart eljárni az erdélyi vármegyékkel s néhány bűnösebbnek kivételével a nemes vármegyék tagjainak 1706 október 30-ikán megkegyelmezett.[7] Bölcs mérsékletének köszönhette, hogy a vármegyék ismét melléje sorakoztak s őt néhány hónap mulva a fejedelemségbe is beiktatták.

A vármegyéknek a császári sereg számára a spanyol örökösödési háború kezdetén 12.000 embert kellett volna kiállíta-

Pozsony, Komárom, Nyitra, Sopron, Zala egy része. Pest labancz vármegyéje 7—8 nemesből állt. Tört. Tár, 1896. 386—8. A dunántúli tiz vármegye sümegi gyűlése 1708 január 15—24-ikén Rákóczi mellett volt. U. o. 1899. 193—234. s egyebek közt tisztújításokat sürgetett, mert a tisztek hiánya következtében a haza szolgálata megrövidül és sok rendetlenség támad.

6 Károlyi a confoederatio törvényességéről 1706 január 22-ikén. Károlyi-Okl. v. 371.

7 Híres resolutioja az Erdélyi Nemz. Múzeum eredeti példányáról ehhez a könyvhöz mellékelve.

INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS

SANCITORUM REGNI HUNGARIAE STATUUM & Ordinum pro Libertate confoederatorum.

Mi alól specificált MAGYAR ORSZÁGI Statusok és Rendek adgyuk tudtára örök emlékezetűl mindeneknek a' kiknek illik ez Levelünknek rendiben, HOGY minekutanna a' Szabados Országra vágyodó AUSTRIAI HÁZ a' Királyi Diplomát hiti megszegései által hágván, minden Törvényeinket meg vetvén és földre tapodván, Édes Hazánkat s Nemzetünket minden Szabadságátul nem csak meg fosztotta, sőt nem ennek Főbb Tagjait minden kegyetlenséggel öldöklötte, és sokakat közzülök rettenetes kinokkal e' Föld szinérül el törleni nem irtozott volna, ... eknek tudalatos vezérlésebül azon kegyetlen uralkodás igájábul Méltósagos Fejedelem RAKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunk eő Nagysága ki szabadulván és azon Hazánk szabadságát eltörlő s ártatlan vérünket szomjuhozó AUSTRIAIAK ellen Velünk egyűtt fegyvert fogván, és már harmadfél esztendőktűl fogva hasznossan hadakozván, végre hogy ezen ÜGY dolgában közönséges akarattal továbbis annak jobb Rend tetethessék e' folyo Ezer hetszáz ötödik esztendőben September Havának első napjára ide az Szécsényi Mezőben GENERALIS CONVENTUSRA Bennünket hivó Levelei által öszve gyűjtött volna, szükségesnek itéltük hogy mindeneknek előtte egy olly FEJET válasszunk magunknak, a ki Velünk együtt hittel confoederálván ezen Hazánk Ügyét vala... által régi Szabadságinak helyre hozásával és meg nyerése...

AZ »INSTRUMENTUM CONFOEDERATIONIS« ELSŐ ÉS UTOLSÓ LAPJA.

(4) vint Varmegyeknek es Kiralyi Varosoknak, resz szerint: miuel ne, melly Nemes Varmegyek pecsettyei az Ellenseg kezenel leuen vi, gore Præsentium annihilaltatnak, s az altal az uj pecsetnek csi, naltathatasara fel szabaditatnak: azoknak Deputatusi, usualis Pecsetünkel, es sajat kezünk Subscriptiojaual is meg erössitettük. KÖLT az Szécsenyi Mezöben celebralt GENERALIS CONVENTUSUNKBUL Szent Mihaly Hauanak huszadik napjan Ezer het száz ötödik ESZTENDOBEN.

[illegible]

Comes Nicolaus Bercseni Supremus totius Militiae Generalis & Cottus de Ungh Supremus Comes

Comes Simon Forgach de Ghymes Generalis Comes: Marchallus Cottus Borsodiensis Sup. Comes

Comes Antonius Eszterhazi [illegible] Supremus [illegible] Comes [illegible]

Comes Franciscus Barkoczy intra Danubium et Tibiscum Existencium Supremus Generalis et Supremus Comes Zempliniensis

[illegible]

Stephanus Tekely [illegible] Agriensis Cottus Hevesiensis Comes

Stephanus Dolny Eppus et Supremus Comes Csanad

Andreas Pettes El. Eppus [illegible] et Praep. Agriensis

Emericus Forgach [illegible]

niok;[8] Rákóczinak majdnem tízannyit is kiállítottak. Fegyvert fogtak mellette a dunántúliak is,[9] pedig a szövetségalakító gyűlésen nem képviseltethették magukat.[10] A fejedelem mindjárt eleinte tudatlanoknak és tétleneknek mondotta[11] a vármegyei és községi tisztviselőket, a kik a katonaság számára nem gondoskodnak előfogatokról. Bajos is volt a dolog, mert a tisztviselők egy része katonáskodni ment, egy-egy tisztépítő-székre pedig a főispánnak valamelyik tábornoktól kellett hazakérnie a katonáskodó nemeseket.[12] *A főispánok egy része tábornok vagy ezredes volt.* Alsó-Fehérben Pekry Lőrincz, Szepsi-, Kézdi- és Orbai-székben Mikes Mihály, Békésben és Máramarosban Vay Ábrahám, Küküllőben Thoroczkay István, Kolozsban Teleki Mihály, Tordában b. Kemény Simon,[13] Biharban Budai István, Beregben és Ugocsában gr. Csáky István, Ungban gr. Bercsényi Miklós, Sárosban maga a fejedelem, Zemplénben Barkóczy, Borsodban gr. Forgách Simon. Sőt az *alispánok* egy része is ezredes volt; pl. Borsodban Szentpétery Imre brigadéros, Vasban Enyedi András, Sárosban Rhott Mihály stb. Ebből azonban nem következett valami katonai kormány,[14] már csak azért sem, mert a

45. MAGYAR NEMESEK.

8 Rákóczi eml. 23.

9 U. o. 82.

10 Rákóczi (U. o. 147. és 153.) azt mondja, hogy ezen a gyűlésen valamennyi vármegye és 4—5 kivételével, a mennyiben t. i. német őrség volt, valamennyi sz. kir. város megjelent. A 4. sz. jegyzetből látható, hogy a valóságban mely vármegyék és városok írták alá a szövetséglevelet.

11 U. o. 113.

12 Perényi Zsigmond 1704 márczius 23. Arch. R. I. 319—320.

13 V. ö. Turul, 1905. 51.

14 Károlyit 1707 ápr. 11. keményen megintette, mikor a Partiumban levő vármegyékre

vezetőket jobban lekötötte a tábor, mint a vármegye. Ha az első alispán nem volt otthon, a másodalispán vezette a közigazgatást. Némelyik vármegyének különben is *kettős tisztikara* volt: egy *külső* vagyis kurucz (pl. Győrben Komáromi István) s egy *belső* vagyis labancz (a várba szorúlt labanczokkal). Ugocsában Ujlaky István 1704—1710-ig alispán volt, pedig holta napjáig kárhoztatta, szidta a fölkelést.[15] A fejedelem szerint «attól következett mindeddig Máramaros vármegye nyomorúsága, hogy sok lévén a főispán, a melyeket maguknak mind keresnek, mind csinálnak, annyifelé szakadtanak azon vármegyének tagjai, hogy magukon segíteni és a parancsolatokon eligazodni nem tudnak». Ő pedig a nehéz időkben nem segíthetett a régi visszaéléseken.[16] A megyei nemességet rendszerint a főispán vezette az ellenség ellen; de mikor pl. Jósika István hunyadi főispán a vajdahunyadi táborban levő nemességet odahagyta, ez Kendeffy Mihályt választotta meg vezérnek.[17]

A fejedelem a főispánnak *jelölő* és a vármegyének *választójogát* semmiképpen sem kívánta gátolni. Ezt határozottan megmondta akkor,[18] mikor Barkóczy zempléni főispánt megkérte, hogy megyéjébe Szepesi János főpostamestert jelölje alispánnak és, ha a vármegye *szabad szavazata és választása* azt hozná magával, állítsa be abba a tisztségbe. De nem avatkozott be, mikor Telekesy püspököt mint hevesi főispánt bevádolták előtte, hogy nem nemes szolgáit, Tarródy Istvánt és Nagy Ferenczet, megyei tisztviselőkké választatta; különben is kitűnt, hogy ezek nem voltak parasztok és szavazat útján nyerték tisztöket.[19]

Olyan esetekben, mikor országgyűlést nem híhatott össze, a vármegyéket szólította fel nyilatkozatra; pl. a selmeczi meghiúsúlt béketárgyalások után, tegyen e előterjesztést a bécsi udvarnál a

karhatalmat küldött; mert erre egyedül neki van hatalma. Meghagyta, hogy híre nélkül többé efféle dologba ne elegyedjék. Károlyi-Okl. v. 618. Roskoványit, a végrehajtás vezetőjét azonnal visszarendelte Máramarosból. U. o. 618—9. Ápr. 17-iki lev. u. o. v. 621.

15 Tört. Tár, 1901. 401. Utóda Ilosvay György. U. o. 411.

16 1710 szeptember 23. Arch. R. III. 306.

17 1704 június 29. Tört. Tár, 1906. 8—9.

18 1706 augusztus 5. Arch. R. I. 144.

19 1704 január 10. Leskó, IV. 372—4.

külső hatalmak kezessége iránt s meghívja-e ünnepiesen a kezeseket?[20] Elismerte tehát a vármegyék nagy politikai súlyát.

Állami szempontból *a vármegyék ellen* különösen két esetben lépett föl keményen. Az egyik a *turóczi eset*, a melynek részletei ösmeretesek;[21] a másik a vele összefüggő *eperjesi konventikulum*. Erélyesen bánt velük, mert nem engedhette meg a közügyek és a szövetség gyöngítését.[22] Ismerte a vármegyéknek azt a német időkből származó szokását, hogy a szomszé-

46. EPERJES.

dos vármegyék valamely főbb vármegye területén gyűltek össze; de azt meg nem engedhette, hogy — mint az eperjesi konventikulum előtt tették Nagymihályiban — magános nemesnél gyűljenek össze tanácskozásra.[23] Szigorú rendeletet intézett a vármegyékhez az efféle konventikulumok ellen, a nemesi fölkelés előkészí-

20 1705 április 25. Károlyi-Okl. v. 185—7.

21 L. a II. kötet 15—26. lapjain.

22 1706 márczius 12. Arch. R. I. 490. Károlyi-Okl. v. 439.

23 1706 márczius 20. U. o. I. 494. A vármegyéknek már 1704 április 2. meghagyta, hogy gyűléseiket ezekben a harczias időkben lehetőleg valamely táborhoz közel tartsák, hogy szükség esetében segitséget kaphassanak s különböző helységekben fölváltva, a lakosság megterhelése nélkül gyűlésezzenek. Károlyi-Okl. v. 66.

tése és a közgyülést megkerülő részleges gyülések mellőzése érdekében.[24] Csodálatosnak tartotta, hogy a vármegyék vagy inkább azok nevében egyesek ilyen konventikulumokat tartanak. Rajta volt, hogy a vármegyék megismerjék a gonosz elmék törekvéseit.[25] A vármegyei élet elvadúlását nem tűrte;[26] azonban utóbb is félt, hogy a vármegyék közűl sokan megkonkolyosodván, az első zűrzavarra fogják őt kényszeríteni.[27] Aggódott, hogy a bakafántos, önfejű vármegyei tisztek «félhangokkal megbontják jó összhangra indúlt és rendelt kótáit», mert már mostan is mindenütt a *nincsent* és a *nem lehetet* beszélik.[28] De nem tette meg, a mire már régebben gondolt,[29] hogy a szófogadatlan megyei tisztek jószágait előrement intés után lefoglaltassa.

A vármegyék nyakasságát részben annak tulajdonította, hogy a közgyűlésen nemcsak a hivatottak jelennek meg. A mikor egy ízben maga is részt vett Abaúj vármegye közgyűlésén, nem hitte,[30] hogy ahhoz fogható rendetlen állapotot lehessen találni az országban. Hiszen *parasztemberek és parasztasszonyok is megjelentek ottan*, a kiket csak azért nem küldött ki, mert azt akarta, hogy hallják a beszédét s újúlt sebüket legalább dolgaink bő kifejtésével enyhítse. De sok lett volna tollára tenni azokat a rendetlenségeket, a miket tapasztalt. Meg is parancsolta a főispánnak, hogy vizsgálatot indítson az alispán ellen s ha vétkesnek találná, «az igazság folyása szerint nem javallaná, hogy valaki fejet cseréljen vele». Ha a nemes vármegyék az akkor divatos *paraszt vármegyékkel* valamiképpen egybeolvadhatnak, hazánkban a demokráczia váratlanul nagy lépést tesz előre.

A fejedelem sohasem töprenkedett és nyugtalankodott annyit, mint a függetlenség kimondása után. A vármegyék rendetlenségeinek tulajdonította a *szegénység terhét.* Abaújban ő maga is részt vett a *dikák* kivetésének átvizsgálásában, de nem igazodhatott el a dolgon, mert a vármegyének még jegyzőkönyve sem volt.

[24] 1706 márczius 23. U. o. I. 495–9.
[25] 1707 április 1. U. o. I. 502., 518.
[26] 1706 márczius 23. U. o. II. 59–60. az eperjesi ügyben.
[27] 1707 április 13. U. o. II. 65.
[28] 1708 januárius. U. o. II. 155.
[29] 1705 május 20. Károlyi-Okl. V. 200.
[30] 1708 márczius 30. U. o. II. 217.

Végre is hajlandóbb volt eltörölni az adóvégrehajtást, mint hogy igazságtalanságok történjenek.[31] Megvallotta, hogy ha vármegyei tiszt volna, a sok alkalmatlan kívánsággal talán az ő fejét is elszédítenék.[32] A vármegyéket azonban Egerben, majd Kassán

47. MAGYAR NEMES ASSZONY.

számonkérő ülésbe gyűjtötte össze és szigorúan ellenőrízte.[33] Ily alkalmakkor is meggyőződött,[34] hogy «a vármegyék mindenütt megegyeztek a sírás-ríváson, semmit sem adáson; melyre nézve egyezzünk meg mink is az exequáltatáson és kemény-

[31] 1708 április 4. Arch. R. II. 223.

[32] 1708 márczius 30. U. o. II. 221.

[33] 1708 április 11. U. o. II. 234. A vármegyékkel máskor is tartottak részgyűléseket; pl. Esterházy Dániel a dunántúli vármegyékkel 1704 augusztus 31-iken Keszthelyen. Károlyi-Okl. V. 140—1.

[34] 1708 április 25. Arch R. II. 251.

kedésen, mivel sok rossztól tarthatunk». Viszont azonban a többinél együgyűbbnek tartotta Máramarost, mivel mindent megigér, olyat is, a mit — pusztulása nélkül — rajta megvenni nem lehet. Még a fölkelés kezdetén, Máramarossal történt az a furcsa eset, hogy mikor Szatmárnak kellett volna fölkelnie, ő kelt föl, mert nem vette észre, hogy a fejedelem rendelete nem neki szól, hanem Szatmárnak.[35] Az egész Máramaros 125 faluból állt; de havonkint 1184 köböl búzalisztet, 2058 köböl zabot, 142,000 font borjuhúst és 50.000 kősót kellett a tábor és a kincstár részére szállítania. Pedig, a fejedelem szerint, a nép szentűl hitte, hogy ha a német igát lerázza, nem kell terheket viselnie.[36] Unta a vármegye panaszait, «sok haszontalan búsításait és együgyűségükből származó rövidségét». A tiszteket büntetné, ha mindezt nem a vármegye nevében tennék; de beérte azzal, hogy végrehajtás végett kikerestette a jegyzőkönyvekbe fölvett parancsait.[37]

A hol lehetett, segített a vármegyék terhein; pl. fejedelmi hatalmánál fogva Krasznában 20-ra,[38] Szatmárban, mely valósággal «a háború székhelye», 25-re szállította le a porták számát.[39] Egyébiránt sehol sem tartotta elviselhetetlennek a közterheket, ha mindenütt rendben tartanák a dolgokat; de keservesen tapasztalta Abaújban, hogy rakta-rakogatta szájokba a dolgot, mégsem tudják, hogyan kezdjenek hozzá.[40] Mikor a tűzérségi pénztár felállításakor a vármegyék nyakasságát tapasztalta, úgy látta, elő kell vennie a deák mondást: ibant qua poterant; qua non poterant, ibant.[41] De fogadkozott, hogy megtanítja a nyakasokat, pl. a borsodiakat, a kik gyűlésükön egyenesen megmondták neki, hogy ne hadakozzék értük.[42] Sárosra nemcsak mint főispán, hanem mint fejedelem is ráírt,[43] hogy a haza törvényei szerint a nemeseknek saját költségükön kell

35 1704 márczius. Arch. R. I. 311.

36 U. o. I. 197.

37 1709 február 21. Vay főispánhoz. U. o. II. 444.

38 1705 május 28. Károlyihoz. Károlyi-Okl. V. 209.

39 1705 október 15. Szatmárhoz. U. o. V. 312.

40 1708 április végén. Arch. R. II. 256.

41 1709 márczius 24. U. o. II. 459.

42 1710 július 25. U. o. III. 138.

43 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.

szolgálniok. A régi rendetlenség meggyökeresedésének tulajdonította Máramaros bajait is[44] s a fölkelés, segély dolgában keményen írt Borsodnak, Zemplénnek stb.[45]

Különben a vármegyéket önmaga figyelmeztette *jogaikra*. Ha – úgymond – a maguk törvényével élni nem akarnak s a kihágókat meg nem zabolázzák, ő ezt törvénytelenül véghez nem viheti. Megírta nekik, hogy van Mózesük, vannak prófétáik; s ha megfelelő statutumokat fognak hozni, azokat annak útjamódja szerint megtartja.[46] Máramarosban, hol a técsői megyegyűlés alkalmával hajdúi a nemességet fosztogatták, saját katonáival szemben csakugyan erélyesen védte a vármegye jogait.[47] De mikor Borsod nem szolgáltatta be a rá kivetett közterheket, magán az alispánon és a tisztviselőkön kezdte a végrehajtást; mert a haza közszüksége akármely igaz hazafi szemében előbbrevaló a magánérdeknél.[48] A hanyag megyei tiszteket az egri konventen maga elé rendelte;[49] az 1705: V. t.-cz. különben is felhatalmazta, hogy a hanyag vármegyékkel és azok tisztjeivel szemben vétségük minőségéhez képest járjon el.[50] Ugyanakkor (a III. t.-cz.-ben) a vármegyék 2–2 alkalmas megyei urat, többnyire *nemes ifjakat* rendelt a fejedelem mellé, hogy a gyakori követküldések költségeit megtakarítsák.[51] *A vármegyék követeit* néha tömegesen fogadta; pl. 1707 deczember 10-ikén Kassán, 1708 május 20-ikán Egerben.[52] Saját tapasztalatából is jól ismerte a vármegyéket. Mint vezérlő fejedelem is *Sáros vármegye örökös főispánjának* nevezte magát, sőt egy ízben Gálszécsen

44 1710 szeptember 23. U. o. III. 505.

45 U. o. III. 490., 516.

46 1710 április 4. Arch. R. III. 229–230. Rákóczi korából csakugyan több statutum van; pl. Kolozsvári-Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményében III. 244–261. Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa; IV. I. 597–605, Hont, Turócz, Liptó, Árva, Pozsony vármegyékből; és III. 707–718., Debreczen, Szatmár, IV. II. 614. Körmöczbánya, 617–622. Nagyszombat, Szentgyörgy, V. II. 367–371., 377–9. Kőszeg városokból.

47 1710 április 16., 18. Arch. R. III. 236–8.

48 1710 április 5. U. o. III. 391.

49 Rákóczi-tár, I. 110.

50 U. o. I. 441.

51 Azonban a követségek nem szűntek meg. 1706 márczius 8-ikán a fejedelem tudta, hogy megint követségekkel fogják zaklatni; de mindegy – úgymond – akár gondol, akár nem gondol velük, most kell egyszer kitennie magáért! Arch. R. I. 480.

52 Rákóczi-tár, I. 72., 125.

1708 márczius 16-ikán *Zemplén*, s Enyiczkén márczius 28-ikán *Abaúj vármegye* közgyűlésein is *személyesen* résztvett és szónokolt; de «nem mint vezérlő fejedelem, hanem mint ennek titkos tanácsosa és a vármegye egyik tagja» jelent meg, hogy a közteherviselésben hiba ne essék.[53]

Szavának mindenkor súlyt adott, hogy az országot, jobban mondva *a szövetkezett rendek területét alaposan ismerte.* Okiratokkal bizonyítható, hogy hazánknak 360 falujában és városában tartózkodott hosszabb vagy rövidebb ideig; s nem egyet ő maga jellemzett irataiban.

A falvak szegényesek és csekély számúak voltak. A fölkelés kezdetén Máramarosban csak 125 falu volt,[54] míg most 160 van. Ugocsa «olyan falukból áll: 2—3 ház van benne».[55] Tolnában, Baranyában, Fejérben összesen talán tíz faluban laktak emberek; a többiek a végházakban (Ozora, Pinczehely, Hidvég, Tamási, Fok, Szekszárd, Mohács, Simontornya) húzódtak meg.[56] A hadakozás és sok adózás miatt a szegénység mindjárt kezdetben annyira leromlott, hogy némely faluban 2—6 öreg gazda maradt. Ezeknek ugyanannyit kellett szolgálniok, mint mikor mind otthon voltak. A falvaknak tehát előbb-utóbb pusztúlniok kellett.[57] Nem egy helység fogadta meg Miszt-Tótfalu példájára, hogy a hajdúkat be nem várja, ha bokor lesz előtte, a hova elbújhat; hiszen a gazda meg sem állhatott a maga házában![58] Diószeg vidékén hétszerte több katonát szállásoltak el, mint a mennyit szabad lett volna.[59] A bírák alig mertek kilépni az utczára, mert fenyegették, verték őket.[60] Az ostromhoz közelebb eső falvak lakosai nyugalmasabb vármegyébe menekűltek át; ezek a vármegyék parancsot kaptak, hogy hazakergessék őket, különben rajtuk veszik meg az adójukat.[61] A falvak végpusztulásának megakadályozására a király megengedte, hogy a had-

53 U. o. I. 107., 110.
54 Arch. R. I. 197.
55 U. o. I. 185.
56 Károlyi-Okl. V. 107.
57 Arch. R. I. 235., 252.
58 U. o. I. 237.
59 U. o. I. 229.
60 U. o. I. 252.
61 Budai István pátense 1704. márczius 10. U. o. I. 308.

járat útjában esők necsak neki, hanem Rákóczinak is hódoljanak. Azonban a csak Rákóczinak hódolók népét «kicsinytől fogva nagyig eltörli, mezei gabonáját és lakóhelyét elégeti, marháját és mindennemű jószágát elprédáltatja».[62] Ezt meg is tette. Rabutin és báró Tige pusztításainak emlékére házaik ablakrámáit a toroczkaiak sok-sok éven át vérpirosra festették s kívül a fal felső részét tapasztás és meszelés nélkül hagyták.[63] A feje-

48. TOROCZKÓI KURUCZ-HÁZAK.

delem nem tűrte, hogy a helységek kétfelé vagy éppen csak az ellenségnek hódoljanak. Ezt tűzzel-vassal akadályozta.[64]

A hadakozás módja még I. Endre korára emlékeztet, mikor a falvaknak mindenestől *költözködniök*, «futniok» kellett a betörő ellenség elől, hogy ezt az ínség verje meg. A fejedelem a bírót

62 Glöckelsberg ezredes a pestmegyeiekhez 1705 augusztus 4. Károlyi-Okl. V. 260. A fejedelem Erdélyben a malmokat azért nem pusztíttatta el az ellenség elől, mert ott «sűrű a falu és mindenütt sok a gabona». U. o. V. 328.

63 Téglás István szíves értesítése.

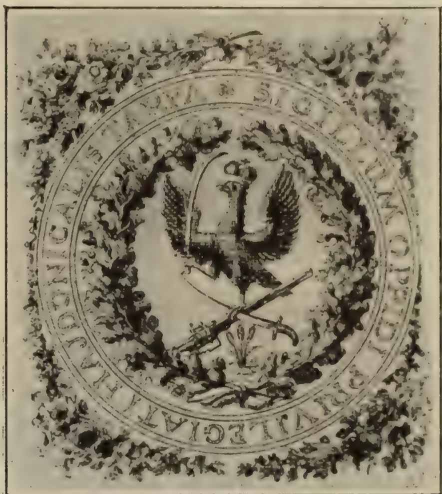
64 1707 szeptember 2. U. o. V. 678.

a szeniorral s a parasztemberekké lett hajdúk egy részével együtt felakasztatni rendelte azokban a helységekben, a melyek az ellenséget bevárták.[65] Másrészt eleget bosszankodott az olyan tisztek miatt, a kik, ha valami vereséget szenvedtek, a falvak dúlásával álltak bosszút.[66] Szerinte a falvakban nem is lehetett a magyart úgy elhelyezni, hogy csoportban és készen lehessen tartani.[67] A mint a szegénység meghallotta, hogy *exequálni* akarják, nem szántott, nem aratott, nem vetett, hanem menekült, a merre látott s ilyenkor 2—3 falu is lakatlan maradt. Ugocsa megmondta, hogy a vármegye végső romlásra jut, ha a fejedelem nem segít a bajon.[68] A dunántúli vármegyék sümegi gyűlése (1708) helyesebbnek vélte, hogy a Székesfejérvár, Komárom, Győr, Esztergom labancz várai körül levő falvakat megtartsák a hadak ellátására és a haza szolgálatára, mert elszállításuk tömérdek kárral járna.[69] A fejedelem is veszedelmesnek tartotta, hogy falvakra oszszák szét a hadat oly helyen, a melyet az ellenség körűlvett.[70] Elpusztúlt az Ipoly és a Garam melléke, Esztergom és Érsekújvár vidékének nagy része, hol csak Szentpéter maradt épen.[71] A hadjárat végén a falvak Eger környékén is mind puszták voltak.[72] Azonban a fejedelem csakugyan nem adhatott külön hadtestet minden határ őrzésére. Vigyázzanak a szegény lakosok is és, ha kell, szálljanak el az ellenség elől; különben maguknak tulajdonítsák veszedelmöket.[73]

Azonban a falvak *újratelepítéséről*, a menekülők ellátásáról is gondoskodott. Még a fölkelés előtt foglalkozott ezzel a kérdéssel, mikor 1699 július 17-ikén az elpusztúlt Mezőtúrt betelepítette.[74] Később a szökevény németek letelepítése gondolatával foglalkozott.[75] Megengedte, hogy a tordamegyei (erdélyi) bujdo-

[65] 1707 szeptember 11. Károlyi-Okl. v. 688.
[66] 1707 november 8. Arch. R. II. 135.
[67] 1707 november 1. U. o. II. 122.
[68] 1709 márczius 20. Tört. Tár, 1901. 410.
[69] U. o. 1899. 213.
[70] 1710 február 12. Arch. R. III. 22.
[71] Bottyán a fejedelemhez 1705 szeptember 2. U. o. IX. 215.
[72] 1710 május 11. U. o. III. 260.
[73] 1710 márczius 30. U. o. III. 383.
[74] Thaly, Rákóczi ifj. 354.
[75] 1706 április 18. Arch. R. I. 532. mert akkor »felesebben szöknének«.

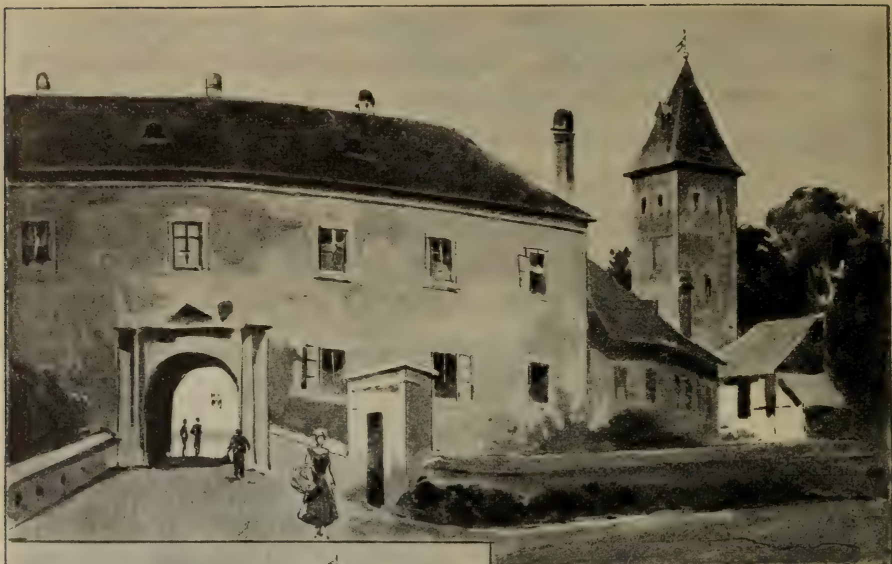
sók letelepedjenek matolcsi birtokán.[76] Az ellenség elől bujdosóknak Máramarosban, Ugocsában, Szatmárban, Zemplénben, Gömörben, Borsodban stb. mindig abban a hitben adott szállást, hogy az első kedvező alkalommal visszaviszi őket elhagyott falvaikba. A füredi, egyeki, roffi lakosok visszatelepítését mindenképpen pártolta. Heves vármegyét utasította, hogy a közadóban, szekerezésben s más terhek viselésében őket minden lehető kedvezésben részesítse. Így az elszéledt lakosok hamarább összegyülekezhetnek s az ország szolgálatára, a nemes vármegye segítségére gyarapodhatnak, lakhelyeiket fölépíthetik.[77] Azonban nem helyeselte, hogy Ebeczky Tamás Gács várából falut épített. A haza szolgálata érdekében keményen megtiltotta,[78] hogy a parasztságot bebocsássa oda, mert a parasztságot nem lehet helyőrzésre használni. Az ecsedi vár kijavítása alkalmával számos házat romboltatott le, de gondoskodott róla, hogy a kilakoltatott családok el ne széledjenek, hanem alkalmas helyet kapjanak, hová cselédestűl, marhástúl vonúlhassanak; összeíratta valamennyit, hogy annak idején visszatelepíthesse őket.[79]

49. TARPA VÁROS PECSÉTJE.

Városok alapításával a vármegyéket nem szívesen gyöngítette. A mikor pl. *Gönczöt* hajdúvárossá tette, megnyugtatta Abaúj vármegyét, hogy azért hatósága alatt hagyja s a közterhek viselése alól sem menti föl.[80] Így jutalmazta meg utóbb a

76 1710 május 18. U. o. III. 109.
77 1710 márczius 19. U. o. III. 372., 468.
78 1709. június 2. U. o. II. 476.
79 1705 július 23. és — magyarázatúl — augusztus 31. Károlyi-Okl. V. 253—4., 276.
80 1707 márczius 14. Arch. R. II. 54.

50. KŐSZEG.

beregi *Tarpát* is hajdúvárosi szabadságokkal,[81] a miknek tiszteletbentartásáról gondoskodott is.[82] Viszont a *hajdúvárosokat* engedelmességre intette Bihar vármegye iránt.[83] A városok általában véve ragaszkodtak hozzá,[84] pedig a hadjárat czéljaihoz képest nyugodtan adta ki a parancsot pl. Kecskemét és Kőrös porrá tételére.[85] A városok elpusztítása, a mint mondta,[86] sokaknak kárvallása nélkül meg nem lehet, de

81 1708 augusztus 15. Lehóczky, Bereg, III. 759—760. Thaly, Bercsényi, II. 475—6.

82 1710 márczius 16. Arch. R. III. 371.

83 Ebben az ügyben 1704 január 1., márczius 12. és 18., április 2. kelt levelei Biharhoz: Károlyi-Okl. V. 55., 60—61., 65—65.; 1707 márczius 14. Arch. R. II. 51. Károlyi-Okl. V. 611.

84 Miskolcznak 1704-ben egyszerre 567 polgára szolgált zászlai alatt! Szendrei, II. 324.

helybenmaradása sem kevesebb kérdés. A városok híven képviseltették magukat az országgyűléseken.[87]

Némi összeköttetésben maradt vele Pest városa is, a melynek pedig a vármegyétől való függetlenségét, szabad királyi városi rangját Watula János Jakab polgármester éppen 1703-ban járta ki s hűségére a szemközt levő budai vár őrsége vigyázott. A fejedelem a *határszéli városok* nehéz helyzetét mindig figyelembe vette. *Szakolczát*, mely miatta sokat szenvedett, semlegesnek nyilvánította. Nem adott ilyen jogot az inkább császárias érzelmű *Kőszegnek*, hogy ne tegye a kétszínűek menedékhelyévé: pro receptaculo Nicodemorum.[88] De menedéklevelekkel látta el mindazokat a városokat, a melyeknek lakosai az ellenség elől egyszer-másszor kiköltözni kényszerültek; így Szegedet, Kecskemétet, Nagykőröst,[89] Debreczent az erdélyi 1707:XXIV. t.-cz.-ben hűsége és hazafiasága miatt sz. kir. városi jogaiban megerősítette.[90] Megparancsolta, hogy az elfoglalt Szatmár városában az ő engedelme nélkül senki se merjen házat építeni, mert azt akarja, hogy rendesen épült város legyen belőle.[91] «Elég várost építhetünk, ha a németet elkergetjük», mondta volt egy alkalommal.[92] Mikor a városok a rossz pénz miatt háborogtak, úgy vélte, hogy egy darabig inkább a városok zúgolódjanak, mint a vitézlő rendek.[93] Kassán megzabolázta a nyakas városiakat: kapitányt rendelt számukra, azonban a város kiváltságainak sérelme nélkül. Nem fogadta el a közjó és a haza szolgálatával össze nem férő folyamodásaikat. A haza boldogúlása a legfőbb törvény. A kiváltságokat a végből kapták, hogy hazájokat szolgálni tartoznak; annak szolgálata alól tehát a kiváltságaikra s az időre és a körülményekre való hivatkozással nem kérhetik fölmentésüket.[94] Mily tanulságos adat, hogy

85 1705 szeptember 26. Károlyi-Okl. v. 301.

86 1705 szeptember 22. U. o. 298.

87 Rákóczi eml. 78., 147.

88 1706 április 17. Arch. R. I. 527–8.

89 Hornyik, IV. 310., 394.

90 Tört. Tár, 1897. 605.

91 1705 januárius 2. Szalay, VI. 218.

92 1708 november 7. Arch. R. II. 367.

93 1708 június 30. U. o. 286.

94 1710 november 19. Esterházy Dánielhez. U. o. III. 327.

mégis ez az egyszer-másszor makacskodó város maradt hozzá a leghívebb és jutalmát abban kereste, hogy a dicsőséges fejedelem földi maradványai felett őrködhessék!

V.

A BÍRÓSÁGOK.

HOL az igazság helyett erőszak, az egyenes ítélet helyett csalárdság uralkodik, ott senki semmihez, még életéhez sem bízhatik és nem lehet semmiben bátorságos. Már pedig éppen ez a dolog kényszerítette édes nemzetünket, hogy az igazságtalanság, erőszak és csalárdság ellen fegyvert fogjon és magát megbosszúlja; bízván az igazságnak Istenéhez, a kinél az ítélet igazságban vagyon.[1] Élete vége felé Rákóczi azt a vallomást tette, hogy az országot kormányozva, *igazságot szolgáltatott.* Igazságos volt, mivel már természeténél fogva borzadt az igazságtalanságtól. Hitte, hogy a fejedelmeknek igazságosan kell ítélniök; de nem az ember, hanem az Isten igazsága szerint. Tisztöknek ezt a követelményét össze kell kapcsolniok Isten és felebarátaink szeretetével. Erre törekedjenek minden munkájokban, cselekedeteikben, ítéleteikben. Az igazságban mindenki az igazságot kövesse, mert egyedül ez a bizonyság tetteiről. Az ember igaztalansága egész bizonyosan tanusítja, hogy távol van az Istentől.[2] Saját életét is azért írta meg, hogy megnyilatkozzék benne az igazság, a melyet minden olvasójának szívébe átültetni akart.[3] Istent magát tekintette az örök igazságnak; utóbb azért ajánlotta neki emlékiratait.[4] Mert hiszen a bíró is fölmenti a töredelmesen valló vádlottat, s ha Isten irgalom nélkül ítélne, ki üdvözülne? Isten sohasem

[1] A Bárczaságon levő hadak minden rendeinek manifesztuma 1704 márczius 14. a hermányi táborból. Kolozsvári unit. főgimn. könyvtár, 972. kézirat.

[2] Önéletrajz, 78., 170., 172., 215., 221.

[3] U. o. 283.

[4] Emlékiratainak előszava, 15—16. Ajánló levél az Örök Igazsághoz.

annyira igazságos, hogy egyúttal irgalmas nem volna; de nem is olyan irgalmas, hogy igazságos nem volna. Ez a kérdés sarkpontja; ez az a mélység, a melybe az ember bepillantani akar.[5]

Megírta a császárnak is,[6] hogy igazság és kegyelmesség a királyok székeinek gyámolai. A fejedelmek semmi esetre se siessenek a büntetéssel, különösen az emberi vér kiontásával; de ne is irgalmazzanak mindenkor, mert a ki mindig irgalmaz a gonoszoknak, árt a jóknak.[7] Megtanúlta Thököly fejedelemtől, hogy a mely karba és méltóságba állította őt az Isten, olyan mértékben illik hozzá az igazság kiszolgáltatása és az igazságos, helyes kívánságok pártolása.[8] Mert számkivettetésben van ott az igazság, a hol az elmének eleve bevett dühössége uralkodik.[9] Mikor szemére lobbantották, hogy megveti a fölkelés első indítóit, méltán kérdezte, ki tehet róla, ha elromlottak? A ki rosszúl viseli magát, azt épp úgy meggyűlölheti, mint a mennyire szerette azelőtt. Csak mindenben megtartsák a rendet és az igazságot![10] A közigazság rendje azt hozza magával, hogy mindenkinek megadják a magáét.[11] Az igazság nem a pörös rész panaszában áll, hanem a bíró ítéletében; különben e világon sohasem szolgáltatnák ki.[12] Előtte kedves lehet az ember, hanem azért megharagudhatik rossz cselekedetére s azt bünteti benne, midőn idejét, hasznát, módját látja.[13] Hiszen mind az ő, mind a Bercsényi személye egyaránt hitelét vesztené az ország előtt s végtére nagyobb szerencsétlenség kerekedhetnék belőle, ha pl. Csáky Mihály tábornok rosszúl főzött dolgait a nép és az igazság kielégítésére példa nélkül hagynák. Ideje s alkalma van Bercsényinek megmutatni az ország előtt, hogy rosszúl cselekedő atyafiának sem kíván kedvezni. Tudja, hogy nem rosszakaratból, hanem elégtelenségből cselekedett; de sok példa mutatja, hogy ezzel nem tesznek eleget az ország-

5 Önéletrajz, 396–7.
6 1711 február 11. Károlyi, II. 281.
7 Önéletr. 172–3.
8 Thököly naplói, I. 355. (M. H. H. XXIII.)
9 1704. manifesztum, 25. l.
10 1706 április 9. Arch. R. I. 515.
11 1707 márczius 3. U. o. II. 31.
12 1708 márczius 28. U. o. II. 216.
13 1708 április 11. Arch. R. II. 257. (Károlyi Sándorhoz.)

nak; azért mindenkinek elégtételére föl kell függeszteni hivatalától. Ne mondják, hogy csak a szegényeket tudják büntetni.[14]

Jogos szigorúságért az ellenséget sem kárhoztatta. Mikor Pálffy cs. tábornagy törvényt láttatott Balog Ádámon, ki hír szerint labanczságra igérkezett, megjegyezte, hogy *ha úgy van*, menthető a cselekedete.[15] Egy igazságtalanúl megkárosított kereskedő miatt keményen megdorgálta Esterházy Antalt,[16] s figyelmeztette, hogy «nem a kegyelmed ellenségei, avagy Pulyay vádlói, hanem az igazságnak folyása, melyre köteleztettem, okozták mindezeket». Máskor is intette, hogy mielőtt nyilvánosan vádat emelne báró *Hellenbach* bányagróf ellen, közölje vele bizalmasan, hogy készűlhessen feleletre; mert sok dologban bizonyára helyesen fogja magát menthetni. Némely dologról csak a fejedelem és Hellenbach tud, más vádló nem. Mindenekfölött gyanús előtte, hogy vádlói akkor állanak elő, mikor kitette őket tisztökből és nem akkor, mikor kárát látták benne az országnak. Titokban mindenesetre nyomozzák a dolgot, de nyilvánosságra ne hozzák, a míg jobb alapja nincs.[17] Azonban a vád útját sohasem zárta el, mert «nem lehet a panaszló félt igazságában megfojtanunk».[18] Nem tűrte az önbíráskodást.[19] Viszont azonban a hivatalos hatalmaskodást is korlátolta, mert «senki sem lehet a maga bírája».[20] Ezért kért saját ügyében is igazságot és elégtételt magától az országgyűléstől a turócziak sértegetései ellen; s mikor a fölindulás és harag az urakat véres bosszúra ragadta, az ügyet, a mint lehetett, a törvényes eljárás útjára terelte vissza.[21]

A hazai és külföldi igazságszolgáltatás lényegével és módjával még wienerneustadti rabsága idejében kezdett foglalkozni.[22]

14 1709 augusztus 13. U. o. II. 518.

15 1710 deczember 12. U. o. III. 205.

16 1710 deczember 5. U. o. III. 319.

17 1707 szeptember 27. Arch. R. II. 108—9.

18 1710 márczius 20. Arch. R. IX. 744.

19 Ennek klasszikus példája, midőn a szegény Szakács Péter ügyében a kegyetlen Lövei Sámuel ellen vizsgálatot rendelt 1707 október 28. Károlyi-Okl. V. 716—8.

20 1710 április 20. U. o. III. 403—4.

21 Rákóczi eml. 221—3. Bővebben e könyvben, II. 24—26. l.

22 Márki, Rákóczi, I. 182—198.

Tiltakozott akkor az idegen bíróság illetékessége ellen, de kijelentette, hogy ha a törvények értelmében magyar bíróság elé állítják, minden tettéről felel s aláveti magát az ítéletnek. Magatartásának jelentősége van, mert a bécsi kormányt a szabadságharcz leveretése után évtizedeken át visszatartotta annak az elvnek megsértésétől, hogy minden magyar honpolgárt csak törvényesen lehet megidézni és illetékes bírósága elé kell állítani. A bécsi kormány a szabadságharcz leverése után sem felejthette el azt a tanúlságot, hogy Rákóczi híres manifesztuma szerint a törvénytelen ítéletek és bíróságok a fölkelés legfőbb okai közé tartoztak és hogy a rendes bíróságok megszüntetésének rossz következései voltak.[23]

A fölkelés megindításával Rákóczira várt a *rendes bíróságok helyreállításának* nagy feladata. Ebben az az elv vezette, a mit Bercsényi úgy fejezett ki,[24] hogy törvény s tudomány a bírák instrukcziója ; nem lehet más utasításuk, mint hogy igazságosan és illetékesen ítéljenek. Középszolnok vármegye már a fölkelés kezdetén megkérdezte *Sennyei* tábornokot, hogy mivel Guthy Farkas egy csekély dologban nem felebbezte meg ítéletöket, egy vármegye ítéletét, törvényét hogyan akarja mégis felülvizsgáltatni, oly szokatlan és törvény ellen való dologra hogyan akarja őket kényszeríteni ?[25] A fejedelem különben a nemesek törvénytudományát hézagosnak, a törvénytudók fölös számát a pörök kedvelőjének, a törvényszéki elnököket, bírákat, ügyvédeket haszonlesőknek tartotta.[26] Még a fölkelés vége felé is fölsóhajtott, hogy szánja meg az Isten bíráink értetlen és ravasz ítéletét, mert a vétkeseket nem érdemes a kerületi törvényszékekre küldeni.[27] Igaz, hogy nyilatkozata adott esetre (Sztrakovszki fölmentésére) vonatkozik s általánosítani nem akarhatta. De nemzetünk rossz tulajdonságának tartotta,[28] hogy

[23] A manifesztum 6., 7. és 15. pontjai.

[24] 1705 február 22. a fejedelemhez. Arch. R. IV. 377.

[25] 1703 november 26. Arch. R. I. 249.

[26] Rákóczi eml. 76—77.

[27] 1710 június 1. Arch. R. III. 114.

[28] 1709 augusztus 6. Sárospatak. U. o. II. 510.

mikor a magyar ember *tanúkihallgatásra* megy, mindenki elhagyja suttogását, az ember ki nem keresheti dolgát s «magában csak úgy van a dolog. Szánjon meg az Isten bennünket, mert az ilyek miatt következnek a rendetlenségek!» *A személyes szabadságot* egykönnyen sérteni nem engedte. Barkóczy tábornokot azzal intette a letartóztatott szíjgyártó szabadon bocsátására, hogy részrehajlatlan bíró elé kell állítani s az után igazodjék dolga törvényesen. Nem engedi, hogy törvény nélkül sanyargassa.[29] Oly esetben, mikor az a gyanú mutatkozott, hogy a vádlottat kínzásokkal vagy egyébként hamis vallomásra, bírták, szigorú vizsgálatot rendelt el, mert nem akarta, hogy «tökéletes hazafiúságos szívet viselő hívei efféle mocskokba való méltatlan keverés által keseríttessenek».[30]

Az ítélőtáblát a fejedelem először is Erdélyben szervezte újra. Ítélőmesternek az 1707: VIII. t.-cz. értelmében[31] *Bartha* Andrást és *Samarjay* Pétert, kincstári igazgatónak Patkós Jánost, bíráknak Kemény Simont, Andrássy Istvánt, Kemény Boldizsárt, Jósika Isvánt, Henter Benedeket, Dániel Ferenczet, gróf Bethlen Jánost, gróf Petky Dávidot, Rhédey Pált, Thoroczkay Jánost, Henter Mihályt és Suky Mihályt tette meg. A bírák megfogadták, hogy a táblán, terminusokon, az országgyűlésen, diétákon s mindenütt igaz törvényt tesznek, azért ajándékot senkitől sem fogadnak el. A törvényben senkinek személyére nem néznek, atyafiságot, barátságot, félelmet, haragot, gyűlölséget félretesznek, az igazat hamissá, a hamisat igazzá nem teszik stb.

Mindjárt ezután 1707 június elsején az ónodi országgyűlésen Magyarország számára is *törvényszékek fölállítását* javasolta. Az ügyek állapota nem engedte, hogy sok rendes bírót és tisztet nevezzen ki, de a törvényszékeket *állandóknak* akarta,

[29] 1705 deczember 18. Arch. R. I. 439.
[30] 1707 január 8. Károlyi-Okl. V. 595.
[31] Tört. Tár, 1897. 589., 591–2. Az igazgató azt is megfogadta, hogy az ügy érdekében beadott leveleket nem olvassa el, a reá bízott leveleket semmi szín alatt sem teszi közzé stb. (Thaly Kálmán közlése szerint.)

hogy «a pörlő felek se most, se azután annak erejében meg ne csalatkozzanak». Idáig általános volt az a panasz, hogy nincsenek *rendes bírák* s így a felek nem nyerhetnek igazságot. A fejedelem tehát, a szenátus véleménye alapján, azt javasolta, hogy a pörös ügyek elintézésére a vármegyékből összesen 24 bírót válaszszanak. Ezeket tizenkettesével két ítélőtáblába oszszák be, s mindegyik tábla maga válaszsza meg elnökét. Itéletök

51. BÍRÓSÁGHOZ MENŐ MAGYAR NEMES ASSZONY ÉS SZÁSZ HAJADON.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

ellen a vármegyék és királyi városok székein a szenátus elé lehessen fölebbezni.[52] Az országgyűlés háromnapi tárgyalás után elfogadta javaslatát. Az új rend szerint a vármegyék mindenszentek napján évenkint összesen 24 ülnököt választanak a törvénytevő táblába, mely novemberben, deczemberben, januáriusban *Eperjesen*, a következő évnegyedben pedig *Korponán* tartja üléseit. A tábla felülvizsgálja az ítélőmesterek előtt folyt pörö-

[52] Századok, 1895. 637–8.

ket; de az ő ítélete elől viszont a szenátushoz lehet felebbezni. A királyi városok a táblához s onnan a fejedelemhez és a szenátushoz felebbezhetnek; azok azonban, a melyek idáig a tárnokmester elé vitték ügyeiket, azokat egyenesen a fejedelem és a szenátushoz terjeszthetik.[33]

A fejedelem tehát csak mint princeps senátus volt a legfőbb bíró. «Az ó-testamentumban — mondta utóbb ő maga[34] — a királyok és fejedelmek ítélték és bírálták a népet. Bár most is így volna! De amiótától fogvást minden ország magának törvényeket csinált s pedaneus és subalternus (segéd- és al-) bírákat és magistratusokat (hatóságokat) rendelt: ez így stricte (szorosan) nem értetődhetik.» Igazán mint princeps senatus járt el. 1709-ben tudatta a vármegyékkel, hogy a bíróságoknál megfelebbezett ügyekben a *döntést* magának tartván fel, június 18-ikára Sárospatakra összehítta a szenátust. Ebben az igazságos Mátyás király nyomdokain haladt.[35]

Nagyon természetes, hogy a folytonos háborúk következtében sem a régi, sem az új törvényszékek nem működhettek akadálytalanúl. A dunántúli vármegyék sümegi gyűlése 1708 elején külön intézkedett, hogy az igazságot legalább a megnevezett esetekben kiszolgáltassák s az ítéleteket végre is hajtsák.[36] Borsod vármegye egy ízben egy önkéntes hadnagy bujdosó feleségét 200 forintban elmarasztalta, mert az ügyvéd abbahagyta védelmét, a táborban levő férj pedig nem vigyázhatott a perre. «Mivel e mostani nemzetséges hadakozásunk a törvényszékek szokott folyamatját néhányszor akadályozza és felfüggeszti» — a fejedelem utasította a vármegyét, találjon módot, hogy törvényes perujítás helyett ezt a dolgot a törvény

33 U. o. 739. A vitában a fejedelem nem vett részt. Beérte vele, hogy javaslatát majdnem változatlanúl fogadták el. Eperjes, hol a fejedelmnek háza volt, már a kurucz háborúkban 1687-ben szerzett érdemeivel is megérdemelte a kitüntetést; Korpona pedig azért, mert az 1681 : XXVI. t.-cz.-ben meghagyott protestáns gimnáziumát 1702-ben betiltották azon a czímen, hogy többé nem véghely. Korpona a tábla felállítása miatt hálából még elfoglaltatása (1708.) után is szolgálta Rákóczi érdekeit.

34 1710 deczember 12. Arch. R. III. 320.

35 Zoltán Vilmos a Független Magyarországban, 1897 márczius 15., 96. l.

36 Tört. Tár, 1899. 213—4.

hosszas folyamatja nélkül elintézze.[57] Más alkalommal Károlyinak is megírta, hogy bizonyos panaszos ügyeknek legközelebbi orvossága a törvény volna; de az a mostani hadakozásban *megszűnvén*, a panaszost igazságtalan volna várakoztatni.[58]

A nemzet nyolcz esztendeig úgyszólván a táborban élt; a fejedelem tehát kiváló gondot fordított a *hadbíróságok szervezésére*. 1706 április 9-ikén már elmondhatta, hogy minden

52. A KORPONAI RÉGI VÁROSKAPU.

főkapitányságnak és ezrednek külön hadbírája van.[59] Az 1707 július 5-ikén kiadott általános katonai szabályzatban megparancsolta, hogy katonai ügyekben mindenki az egyetlen illetékes hatósághoz, a hadibírósághoz forduljon. Az ezredek hadiszékeinek ítéleteivel szemben első folyamodású bíróságnak a kerületi hadiszéket, fölebbezési táblának pedig a táborkarhoz beosztott főhadibíróságot jelölte meg; azonban az ezredek hadiszékeinek rögtönítéletei elől a főtábornokhoz, sőt magához a

57 1710 február 8. Arch. R. III. 343–4.

58 1706 április 18. Arch. R. I. 531.

59 U. o. I. 519–520. Rákóczi eml. 201.

fejedelemhez is lehetett fölebbezni.[40] A hadbíróságok az 1707-ben kiadott haditörvények szerint ítéltek,[41] még pedig igen szigorúan. Az ördöngöst, a templomrablót megégették, a megrögzött káromkodót lefejezték, a gyilkosokat, emberölőket, méregkeverőket karóba vonták, vagy kerékbe törték, felakasztották, az öngyilkos javait elkobozták stb.

Kajaly Pál volt az országos főhadbíró (generalis auditor) s Révai Gáspár ügye az első, a melyet az ő bírószéke előtt vizsgáltak felül. Éppen azért maga a fejedelem hallatta intőszavát, hogy a tárgyalásban, a pör külsőségeiben valami hiba ne történjék. Rendkívül érdekesen részletezte, a pörben idáig milyen szabálytalanságok történtek s a revizióban mire kell ügyelni.[42] Később, Csajági János dolgának felülvizsgálatában, kiegészítette a hadi törvényes eljárás hézagait; pl. ha a haditörvények nem mondják is, a gyalogos tisztek bíráit a revizió alkalmával gyalog tisztekből rendelte összeállítani; mert nem lehet egy ezzel ellenkező egyetlen eljárásból közönséges szabályt alkotni.[43] Bezerédj és társai hazaárulása ügyében Kajaly Pál elnöklete alatt a bíróságban Esterházy Antal tábornagy ezredebeli tisztek néhány szenátorral együtt hoztak ítéletet.[44] Ez annál nevezetesebb, mert 1704-ben a fejedelemnek még nem volt elég tekintélye, hogy az árulásról gyanusított Forgách tábornok ellen nyomozást és vizsgálatot rendeljen el.[45]

Régi gyakorlat szerint az országban levő végházaknak az ellenséggel való egyenetlenségeit a *végházak törvényszékén* vizsgálták felül s a bűnöst rendesen halállal és nem pénzváltsággal büntették. Ezt a rendek szövetsége annál inkább helybenhagyta, mert a pénzváltságra szóló ítéletek a nemes emberek megfogatására és a szegények zaklatására vezettek. Egy esetben

40 Thaly, Tanulmányok, 294.

41 U. o. 297—314. A XI—XII. czímek behatóan foglalkoztak a hadbíróság intézményével és a haditörvényszéki eljárással; olyan jogászországban, mint a mienk, az eddiginél több figyelmet érdemelnének.

42 Rákóczi Bercsényihez 1708 szeptember 24. Arch. R. I. 344.

43 1710 május 3. U. o. III. 419.

44 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 177—8. Rákóczi eml. 257.

45 Rákóczi eml. 103.

tehát a fejedelem megsemmisítette Esterházy Dániel altábornagynak ezzel ellenkező határozatát, melyet az ő helybenhagyása nélkül különben sem lehetett volna végrehajtani. Kijelentette, hogy a fejedelem vagy a főtábornok parancsolatán kívül a haditörvényszéken senkinek sem illik a pöröket felülvizsgáltatni.[46] A haditörvények azért rendeltek hadbírákat, hogy megvizsgálják a törvényes állapotokat s jóváhagyás vagy megsemmisítés végett a főkapitányokhoz, főbenjáró ügyekben pedig egyenesen a fejedelemhez küldjék.[47]

Az *udvari* szolgákat és hadakat a fejedelem válogatás nélkül az ország haditörvényei alá vetette. A panaszt az udvari auditor vette föl s az udvari maréchalnak (b. Vaynak) jelentette be, a ki kisebb esetekben az udvari hadnagy elé utasította a feleket. Fontosabb esetekben saját elnöklete alatt legalább hét főbb udvari szolgarendből alakította meg a bíróságot, az ítéleteket pedig jóváhagyás végett a fejedelemhez terjesztette föl.[48] Az ítéletek szigorúságát bizonyította, hogy a palotásoknak külön *hóhéruk* volt.[49]

A fejedelem különös szigorúsággal büntette a szitkozódást, átkozódást, hamis esküvést, tolvajságot.[50] Már mint egyszerű földesúr felhatalmazta a munkácsi bírákat, hogy a káromkodókat és az istentelenség-tevőket ők maguk büntessék.[51] Kemény rendeleteket adott ki az említett bűnök, különösen a káromkodás ellen 1703 szeptember 7-ikén,[52] 1704 június 4-ikén,[53] 1705 augusztus 29-ikén,[54] 1706 június 6-ikán.[55] Vessző, pálcza, agyonkövezés volt a káromkodók büntetésének fokozata; mert «nemzetséges igaz ügyünket istentelenséggel semmiképpen sem akarja folytatni, a káromkodók pedig igaz ügyünket vétkes

46 1710 július 9. Arch. R. III. 281–2.

47 1710 deczember 12. U. o. 320. A katonai biráskodásra sok példa van a két Esterházy tábori és jegyzőkönyveiben.

48 Tört. Tár, 1880. 576.

49 U. o. 1882. 566.

50 U. o. 1880. 572., 577.

51 1700 februárius 25. Lehóczky, Munkács új monográfiája, 134.

52 Tört. Tár, 1904. 37.

53 Székely Oklevéltár, VII. 124–5.

54 Tört. Tár, 1904. 39–41.

55 Rákóczi-lt. 1239. és 1305. sz. Arch. R. I. 12., 14. Közli Hornyik, IV. 302.

cselekedetökkel vesztegető ártalmas mételyek». A magyar haza eddig való sok nyomorúságát a több közönséges vétek mellett, különösen a káromkodás rút szokásában és abban kereste, hogy azzal koptatják Isten dicsőségére teremtett nyelvöket, abban tartják egész vitézségöket.[56]

Az otthon lézengő, erkölcstelen, tolvaj, szökött katonák ellen már 1704 november 23-ikán hadnagyságokban, kapitányságokban, ú. n. parasztvármegyékben szervezte a köznépet,[57] Radvánszkyt pedig már előbb Erdélybe küldte a prédálás, húzás-vonás, marhahajtás és egyéb tolvajságok gátlására, büntetésére.[58] Mindez a *rögtönitélő biróság* egy nemét jelentette. De ezek után is iszonyúsággal hallotta, a Rézben mennyire elszaporodott a hegyi tolvajság s azért egy egész gyalogezredet küldött kihajtásukra.[59] A lólopást a tisztek maguk is megengedték.[60] A fejedelem a tolvajok egy részét felakasztatta,[61] a tolvaj biztost megvesszőztette s a többit akasztófával fenyegette.[62] Mikor Vay Ádám megkérdezte, mit csináljon a nyirségi tolvajjal, gúnyosan jegyezte meg, hogy talán azt hiszi, ha mindeniket föl kellene akasztani, kevés lakos maradna.[63] Máramarosban a tolvajok nagyon elszaporodván, meghagyta a vármegyének,[64] hogy az ország törvénye és a régi gyakorlat értelmében minden helységben fölállíttassa a *falu botját*. Szorosan vigyázzon, hogy mindenki illendő biztonságban élhessen, mert az ország törvénye azokat is bünteti, a kik kötelességökben restebb módon járnak el.[65] Azonban «a tolvaj sem mindjárt tolvaj azért, hogy megfogják — mondta;[66] — hanem akkor lesz tolvajjá, a mikor törvényesen annak bizonyítják». Jószágában, fejében elmarasztaltatni tehát s vagyonából a károsúlt feleket kielégíteni csak itélet alapján engedte; és megtiltotta, hogy a mint megfogták, mindenét széthordják.

56 Tört. Tár, 1904. 40.
57 Hornyik, IV. 338.
58 1704 június 13. A solti táborban. Tört. Tár, 1906. 3.
59 1705 május 5. Arch. R. II. 73.
60 1709 augusztus 6. U. o. II. 511.
61 1709 augusztus 13. U. o. II. 517.
62 1708 augusztus 11. U. o. II. 300—1.
63 1710 márczius 25. U. o. III. 215.
64 1710 május 1. U. o. III. 418.
65 Arch. R. III. 418.
66 1710 deczember 12. U. o. III. 321.

Nem kívánta vissza a szabadságharcz előtti korszakot, mikor a törvénytudók feles száma következtében elszaporodtak a pörök, a mik csak az ügyvédek és a bírák erszényét töltötték.[67] *Leghíresebb ügyvédeknek* Okolicsányi Pált és Mihályt tartotta.[68] Platthy Sándort, az igen hiú és vakmerő turóczi ügyvédet, az

53. A KORPONAI VÁRTEMPLOM.

ónodi országgyűlésen megvédelmezte a lekaszabolástól.[69] Kora legnevezetesebb politikai pörében, a melyet a lázadó turóczi prókátorok vármegyéje ellen indított, ő maga rendelte ki a védő ügyvédeket.[70] Azonban későbben is kikelt az olyan ügyvéd ellen, a ki felét hamisan tájékoztatta.[71] Szerinte minden pör az igazságért foly. «Megesnék bele — mondta,[72] — ha minden ország-

67 Bővebben Rákóczi eml. 77.
68 U. o. 87. Thaly, Rákóczi ifj. 348., 351.
69 Rákóczi eml. 222.
70 Rákóczi-tár, I. 126.
71 Arch. R. III. 320.
72 1708 márczius 28. U. o. III. 212.

ban kiki széltében foglalná, a mit a magáénak gondol lenni. Valjon abból áll-e a szabadság, hogy a magunk tekintélyével nyomjuk el ellenfelünket? Vagy azért pöröljünk, a mit a mienknek nem állítunk lenni? Ha úgy, talán ő, a fejedelem is elkezdi a pört Nagykárolyért, Károlyi pedig Munkácsért. Szép kis dolog lesz belőle.» Szinte örvendezett, hogy a mostani hadakozó idő a hosszú pöröket akadályozza, mert a pörlekedőknek, hadi kötelességök mellett, a haza szolgálatában kell foglalatoskodniok. Elmagyaráztatta a panaszosaknak a törvényes pör hosszas, galibás és költséges voltát, kétséges kimenetelét s rajta volt, hogy kibékíttesse őket.[73] Azonban bízott magában a bíróságban, a közönséges igazságban, az ország törvényeiben[74] s abban, hogy lesz foganatja, ha valaki illetékes bíró előtt fejti ki okait.[75]

Tisztelői nem hiában óhajtották, adná meg az Isten neki Mátyás király egész birodalmát;[76] nem hiában hasonlították az igazságos Mátyás királyhoz. Fölismerték benne az *igazság erejét*, a mely a hitetéssel meg nem fér s hitték, hogy az igazság mindenkor hitelt talál az emberséges embernél.[77] Önmagáról viszont ő azt hitte, hogy az isteni igazság példaképének kell lennie. Azt tanította, hogy Isten föltétlenül uralkodó lény, hasonlíthatatlan és mérhetetlen szabadsága mégis korlátolt, mert az igazság - határai közé van szorítva. Csupán az igazságnak van alávetve, a mely azonban nem más, mint önmaga; önmagának azonban nem lehet alávetve. A teremtménynek ellenben nincs saját lénye, külön és saját igazsága, hanem alá van vetve az Istentől nyert, veleszületett igazságnak. Józan eszünk következtében észreveszszük a *természet jogát*, melyből a *tételes törvények* erednek. A földön ezek a törvények képviselik az isteni igazságot.[78]

73 Arch. R. III. 407.

74 U. o. 414.

75 U. o. 512.

76 Vass György naplója. M. H. H. XXXV. 445.

77 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 205.

78 Testament politique et moral du prince Rákóczi. I. I., 7., II. (Ez a műve 1725-ben készült.)

VI.

RÁKÓCZI MINT HADÚR.

NÉP szeretete, lelkesedése volt Rákóczi szabadságharczának éltető ereje. «Nem alkuszunk! — szólt oda Bercsényi egy alkalommal a hollandus követnek. — Mi szabadságot keresünk, nem sajtot!» «Ha szabadságot kerestek, — felelt a hollandi csöndesen, — ne értéktelen rézpénzzel fizessetek, hanem vágjátok le a sok arany-ezüst lánczot mentéitekről, veressetek pénzt belőle s katonátok majd jobb kedvvel harczol. Hollandia nem ezüst, hanem ólompitykés katonákkal vívta ki szabadságát.» A fejedelem valóban arra törekedett, hogy lelkes, de zsákmányhoz szokott, fegyelmezetlen népfölkelők helyett jól fizetett, jól fegyelmezett *nemzeti rendes hadseregre* bízza a szabadság ügyének kivívását s megoltalmazását.

Fölkelése és hadjárata megmutatta, a mit őmaga hirdetett,[1] hogy a nemesség járatlan a katonai ösmeretekben; mestereik nem voltak, de voltak tanítványok, a kik közé önmagát is számította. A háborúról elavúlt vagy ferde fogalmaik voltak, különösen a Thököly korabeli kuruczoknak. Tanúlniok és tanítaniok kellett tehát egyidőben. Maga is szüntelenűl tanította hadait, pedig újoncz volt a hadakozásban s tanácsadói éretlenek, a kik azonban azt hitték, hogy többet tudnak nála. Először a nagyszombati veszteség világosította föl, hogy egyikük sem ért a harcztanhoz. Azután is «nyelnie kellett» azoknak szemrehányásait, kik szerint a francziáknak a nemzet szokásaival és elveivel ellenkező elveit és tanácsait követi. Neki viszont arra kellett törekednie, hogy «ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra való hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapaszsza, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik».

[1] Rákóczi emlékiratai 77., 80., 95—99., 114—5., 120., 146.

Forgách Simon, a ki ösmerte a fejedelem «szent ügyekezetét a jó militáris disciplinához»,[2] *nemzete katonai tanítójának* szánta őt.

A fejedelem valóban már 1705-ben tervezte, hogy Magyar- és Erdélyországban *katonai akadémiákat* állít föl tisztek képzésére;[3] egyelőre azonban be kellett érnie a *nemes ifjak társasága* fölállításával. Ezek az ifjak, az isteni gondviselés, vagy a Szentháromság gondviselésének lovagjai, a társaság alapszabályai szerint[4] a fejedelem oldala mellett és szeme előtt növekedtek, hogy hazájukhoz való szeretetüket az isteni félelemmel, többféle tudománnyal és jóságos erkölcsökkel tanúlják és gyakorolják. Ismeretes az a féltő gond, a mellyel fölöttük őrködött. Katonai gyakorlataikra nem-egyszer ő maga ügyelt föl.[5] A társaságat, mint egy katonai akadémia magvát, a békében is fentartani kívánta és csak az ott tanúltaknak akart tisztségeket adni. Hogy *tiszteket* képezzen, a háború kezdetétől fogva nagy udvart tartott, mert így akarta magához vonni a nemeseket. A katonáskodást úgy kedveltette meg velük, hogy tavasz kezdetén mindig személyes jelenlétében gyakoroltatta őket franczia gránátos századával. Néhány magyar tisztet pedig egyenesen azért küldött ki Francziaországba, hogy a hadiszokásokat elsajátítsák. Ezek XIV. Lajos hadjárataiban mint beosztott magyar tisztek vettek részt; sőt Saint Geniez ezredét a király egy ilyen magyarnak, Salamonfai *Ráttky* Györgynek ajándékozta, ki a fejedelem meleg ajánlásával ment ki hozzá.[6] A magyar *udvari hadak*, a palotások, a fejedelem nyilatkozata szerint, égtek a tanulás vágyától.[7] Nem mondhatott hasonló dícséretet a *mezei hadakról.* Ott a fiatal tiszteket az öregebbek példái többnyire elrontották. Azonban a kapitányoktól, hadnagyoktól, tizedesektől mégis megkívánta, hogy az alattok álló vitézeket tanítgassák, oktassák,

2 Forgách előszava Zrínyi török áfiumához, Századok, 1882. 534.

3 Rákóczi Sréterhez, 1705 november 23. U. o. 1893. 813.

4 Közli (de I. vagy II. Rákóczi Györgynek tulajdonítja) Rumy, Monum. Hung. I. 188. Ismerteti Thaly, Tanulmányok, 328–342.

5 Rákóczi-tár, I. 199.

6 Journal du marquis de Dangeau, X. 490. és XIII. 317. Századok, 1875. 490.

7 Rákóczi emlékiratai, 128–9.

II. RÁKÓCZI FERENCZ MINT IMPERATOR

(A Gróf Erdődy Károlyné ónodi kastélyában őrzött egykorú festményről.)

harcz idején miként álljanak egy rendben s legjobban miként bánjanak a fegyverrel.[8] Az iskolákból tiszteknek kinevezett fiatalok jóakaratot tanusítottak. Az *altiszti testület*, melyet a fejedelem a hadsereg alapjának tartott, nem felelt meg a föladatának, mert a káplár, őrmester pajtáskodott a falujabeli közlegénnyel s együtt szöktek haza szántani, aratni, szüretelni.[9]

A fejedelem szerint a hadakozás a szerencse dolga;[10] szerencsénk nagy része pedig attól függ, hogy megelőzzük az ellenséget.[11] Csak elmefuttatások mindazok, a mikből — a magunk dolgai nyomán — az ellenségről akarunk ítélni. Néha olyanokról is gondolkozunk, a mikről az ellenség nem is álmodozik.[12] Ha csak azt akarjuk tudni, az ellenség merre ment, azt 2—3000 ember is véghezviheti; de ha minden istenadta éjszaka — a mint a haza szolgálata kívánja — csapdosni, nappal ugyanannyival kísérgetni akarnók, a lovak fáradtsága miatt kétannyival sem vihetjük véghez. Mert bizonyára fárad, a ki fáraszt...[13] Nagy gondja volt a hadak *menetelésére* s rendes *fölvonúlására*. Ebben a részben néha rendkívül sokat kívánt tőlük.[14] A menet rendet, mikor csatlakozásról volt szó, a vezérek rendesen magától Rákóczitól kapták.[15] Seregét egy-egy dombról olykor úgy rendezte el, mintha ütközetbe kellene mennie s néhány kilométerre így marsíroztatta. A rendetlenül menőket megbüntette.[16]

A jövendőt nem tudhatván, az ügyet a történhető dolgok szerint kívánta kormányozni.[17] Véletlen esetekre is számított.[18] Lehetetlennek tartotta hazánk minden helyét hadaink dirib-darabolásával megoltalmazni kár és veszedelem nélkül.[19] Apró portyák helyett a hadak összevonását ajánlotta. Hiszen a vezér sohasem bátoríthatja jobban az országot és hadait, mint ha meg-

8 Az 1706. évi regulamentum 43. pontja. Tört. Tár, 1885. 562.

9 Rákóczi eml. 97—98.

10 1706 márczius 13. Arch. R. I. 486.

11 1706 márczius 20. U. o. I. 494.

12 1706 augusztus 29. U. o. I. 598.

13 1706 szeptember 3. a párkányi táborban. U. o. 603.

14 Rákóczi eml. 36., 49., 114., 132., 139., 156. Arch. R. I. 371., 405., 427.

15 Arch. R. I. 404.

16 1708 május 15. és junius 18. Arch. R. I. 124., 137., 139.

17 1706 szeptember 7. U. o. 610.

18 1706 szeptember 27. U. o. II. 107.

19 1706 szeptember 12. U. o. I. 618.

mutatja nekik a maga erejét.[20] A vezér azon legyen, hogy csoportban tartsa hadát s nézze, kivel van dolga. Abból gyaníthatja legjobban, mire czéloz.[21] Az éjszakai próbákon a zavartól való félelmet tartotta a legnagyobb bajnak, mert a jelet föl nem ismervén, a kuruczok egymást ölik. Ajánlotta, hogy jel gyanánt odvas fák villogó darabjait tűzzék süvegeik mellé. «Ez olyan villámlás (ötlet) — írta ő maga,[22] — a mely próba (tapasztalat) híjjával vagyon; nem is vétene az ember, ha csak kuriozitásból megpróbálná.» Minden hadi szabállyal ellenkezőnek tartotta, hogy teljes erővel vagy elégséges gyalogság nélkül *várat* vívjanak, kivált hegyek között.[23] Arra tanította katonáit,[24] hogy a rést oltalmazni nem lehet jobban, mint ha mély árkot csinálnak a háta mögött, éjjel-nappal keményen lángoló tüzet tartanak benne, de csak akkor, ha az ellenség a ravelint megvette és hídakat rak az árkon; mert másként nem volna elegendő fájok. Hogy pedig hirtelen gerjeszthessenek tüzet, szurkos rőzséket tartsanak készen s az árok két oldalán belül sánczot vessenek. *Táborőrségi*, valamint főképpen *várvédelmi* utasításaiban [24] sok taktikai érdekesség és sok gyakorlati tanács van.

Nyilt harczban mindvégig ajánlotta a harczászati rend és a zárkozottság fentartását s hogy a tisztek szorosan csapataiknál maradjanak.[25] A hadirend jó folytatása, szerinte, a jó rendet és vigyázást leginkább akkor kívánja, a mikor legkevesebbet tarthatni az ellenségtől.[26] A lármáskodások ellen való műveletekre maguk tanították az ellenséget; mert rászoktatták, hogy 1—2 ezer emberével, sőt kevesebbel is bátran sétáljon. Már benne volt az a vélemény, hogy harczot nem állanak s az a felfuvalkodás, hogy meg nem győzhetik. Attól kell tartani, hogy hadát megosztván, csúffá teszi eldiribelt-darabolt hadtesteiket. Volna ez ellen orvosság és ha a dolgokat annak rendje-módja szerint tudnák foly-

20 1708 június 7. U. o. II. 276.

21 1709 szeptember 4. Arch. R. II. 534.

22 1706 október 4. U. o. I. 636.

23 1709 szeptember 4. U. o. II. 534.

24 1704 július 1. Hadtört. Közl. 1895. 300—3. 1710 szeptember 24. Arch. R. III. 168.

25 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 273—7.

26 1706 május. Arch. R. I. 547.

tatni, könnyű volna hirtelen egyiket vagy másikat megszégyeníteni.[27] A fejedelem megtartotta a *régi magyar hadviselés* több módját; pl. a szekérsánczokat;[28] de már arra is gondolt, hogy az alföldön a spanyol háborúban bevált *guerilla-harczot* folytassa.[29]

Leveleiből nagyon sok hasonló megjegyzést lehetne kijegyezni, a mik bizonyítják, hogy nem csupán olvasmányainak (főképpen talán a Schola militaris modernának) hatása alatt állt. Mindig szívesen hivatkozott a gyakorlatra. Hadakozásának súlya abból állott, hogy a tárgyakat dolgainkhoz bárdolni s magát a dolgot véghezvinni törekedett. Mivel pedig *a rendszabás új dolog hazánkban,* azt mindenkinek tapasztalatból kell tanúlnia. Ez ugyan lassú munka; de az időn erőt venni csak az Isten hatalmában áll.[30]

54. PALOCSAY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

Éppen a szabadságharcz első esztendejében történt, hogy *Palocsay* György huszárkapitány magyarra fordította I. Lipót király hatvan pontból álló *hadi artikulusait.*[31] Még abban az esztendőben szeptember 7-ikén Rákóczi is kiadta 21 pontú *hadi ediktumát,*[32] a melyet a hadak számára 1704 januárius 19-ikén és május 14-ikén újabbak követtek, szintén 21 pontban,[33] július 1 pedig egy utasítás a táborőrség számára.[34] Már november 13-ikán figyelmeztette a vármegyéket, hogy több ezredbe behozta a hadi szabályzatokat, melyek a külföldön jó sikerrel jártak. «Lehet

27 1707 november 8. Károlyi Sándorhoz. U. o. II. 135.

28 1707 szeptember 27. U. o. II. 108.

29 Önéletrajz, 196.

30 1708 április 13. U. o. II. 241.

31 Eredetije Thaly Kálmáné, Századok, 1873. 174. mutatványnyal. Hadtört. Közl. 1895. 299.

32 Közli Bányai K., Tört. Tár, 1904. 36—39. a Gencsy-család levéltárából.

33 U. o. 35. Thaly, Tanulmányok, 275—6. Erdélyi N. Múzeum, Kemény-gyűjt. 37. köt.

34 Thaly, Hadtört. Közl. 1895. 299—304. Július 24-ikén is szigorúan tiltotta az edictumok és a hadi regula ellen való dolgokat. Hornyik, Kecskemét tört. IV. 305.

azért öröme a nemes vármegyének ily *isteni munka* által nemzetünknek lett rendbeveretése s abból következhető nagyobb szerencséje a szegénységnek is.»[35] Ismeretes a fejedelemnek 1705 május elsején kelt hadi utasítása[36] és utasítása a várparancsnokok számára.[37] Magát a császári regulamentumot a fejedelem csak 1705 október 6-ikán kezdte tanúlgatni;[38] de a részben ennek nyomán szerkesztett ideiglenes hadiszabályzat 47 pontjával október 12-ikén már annyira kész volt, hogy kinyomatás végett átküldhette Bercsényinek.[39] A fővezérnek azonban aggodalmai voltak s így a fejedelem elnöklete alatt 1706 február 6—8-ikán még egyszer átmentek a szövegen[40] és csak azután nyomatták ki.[41] Más keresztény nemzetek dicséretes példáját követték — a bevezetés szerint — addig is, míg több dolog és állapot bővebb leírásával készűlni kezdett haditörvényeik és egyéb rendszabásaik feltett szándékuk szerint kiadatnának. Ezeket a szabályokat a katonák előtt többször kellett fölolvasni. A fejedelem a székely hadi tiszteket külön is utasította szigorú megtartásukra, a mi annál érdekesebb, mert a székely hadak a császári hadiszabályzatok fordítójának, *Palocsay* Györgynek parancsnoksága alatt állottak.[42]

A haditörvényeknek az ország törvényeiből való kikeresésére[43] az ónodi gyűlés 1707 június 18-ikán bizottságot küldött ki, a mely 21-ikén már bemutatta a teljesen kész hadiszabályzatot.[44] Ezt a fejedelem július 5-ikén szentesítvén, Lőcsén 2000

35 Hornyik, u. o. IV. 335.

36 Thaly a Ludovika Akadémia Közlönyében, 1876.

37 Megjelent Egerben, 1705. Thalyé.

38 Arch. R. I. 8.

39 Magyar Könyvszemle, 1899. 319.

40 Szendrei, Miskolcz tört. II. 336—7.

41 Hadi Regulák avagy articulusok. Nagyszombat, 1706. 8-r., számozatlan 11 lap. Ismerteti Thaly, Tanulmányok, 315—327.

42 Rákóczi a székely tisztekhez 1706 május 26. Erdélyi N. Múzeum, okl. törzsgyűjt.

43 1706 deczember 12-én Bercsényi ezzel már foglalkozott. A mint a fejedelemnek írja, kihagyta a regulamentumból a beszállásolt hadak boritalát. «Miért? Ut gratia principis locum habeat. (Hogy alkalom legyen a fejedelem kegyelmére.) Ha már nagyságodnak udvarol a regulamentum: egy pohár bort ő kegyelmének, — egész kvártély s vendégség lesz belőle!» Arch. R. V. 336. 1707. február 15-ikéről azt írta, hogy körülbelűl négy nap múlva fejezi be a regulamentumot, mert több dolga van vele, mint vélte. U. o. 360.

44 Századok, 1895. 850—1., 854—5., 922—8. Ismerteti Thaly a Tanulmányok-

Exercitium Militare

Primo [illegible]ut'hoz a' fegyvert.
2do Tegyétek a' földre.
3tio Nyújtsátok [illegible] az [illegible].
4. Vegyétek föl a' fegyvert.
5. Karotokra az fegyvert.
6. Tegyétek [illegible].
7. Tegyétek a' Pofátokhoz.
8. Vegyétek le a' Pofátokrul.
9. Eresszátok a' karabinyt helyire.
Fordítsátok balra a' Karabinyt,
Vegyétek ki a' töltést.
Porozzátok [illegible]
Zárjátok be a' [illegible]nyt
Jobbra fordítsátok a' karabinyt: töltést: [illegible] Nyújtsa[illegible] a' Ve[illegible]
Háromszor húzzátok ki a' vesszőt.
16. Kurtán a' mellyedhez, tegyétek a' [illegible].
17. Adgyátok a' töltésnek három ütést.
18. Háromszorra húzzátok ki az vesszőt.
19. Kurtán az mellyedhez, tegyétek az előbbeni helyére.
20. Föl a' fegyvert: állyatok az előbbeni helyre.
21. Fel jobbra. 4.
22. Balra. 4.
23. Egyszer jobbra.
24. Egyszer vissza balra.
25. Egyszer balra.
26. [illegible]szer vissza jobbra.
27. Emeljétek [illegible] a' fegyvert.
28. Karotokra az fegyvert.
29. [illegible] ellen [illegible] a' fegyvert.

KURUCZ VEZÉNYSZAVAK.

30. Karotokra az Fegyvert.
31. Lábhoz a' Fegyvert.
32. Térdepellyetek le.
33. Kellyetek fel.
34. Karotokra az Fegyvert.
35. Első Rend fordúllyon jobbra. 13. Márs.
36. Fegyveretek bal lábhoz a' Fegyvert. [illegible] karotokra a' Fegyvert.
37. Vegyétek elől az Formatiomot. 13. A' Fegyvert kezében.
38. Vigyétek vállotokra az Formatiomot.
39. Tegyétek el a' Formatiomot. 13. Adonnal jobb lábhoz a' Fegyvert.
40. Karotokra az Fegyvert.
1. Az első Rend fordúllyon balra.
2. Két Rendbűl formállyatok hármat. 13. Czuggal fel jobbra, fel balra vagy Contra mars.
3. Jobbrul, balrul [illegible]?
Három Rendbűl formállyatok kettőt. 13. Jobbrul, balrul.
Hátulsó Rend előre; [illegible] Márs.
Hátulsó Rend lévén kész [illegible] Tüzet.
7. Az első [illegible] Térden kész; Tüzet egyszer.
8. Platony [illegible] Tüzet. 13. [illegible]abinnyal és Pisztollyal.
49. Antimarsírozzatok
50. Abmarsírozzatok Czugonként.
51. Balrul vagy jobbrul Contramarsírozzanak.
52. Czuggal avancsírozzatok.
53. Czuggal Retirállyatok.
54. Jobbrul balrul formállyatok Flankot Mars.
55. Formállyatok Svadronyos Carét.
56. Hátulsó Rendek Fegyverek kézben
57. Helyben Umingollyatok, és formállyatok két Treffet, umingollyatok előre, vagy balra Mars.
58. Két Trefbűl formállyatok négyet. Mars. Umingollyatok.
59. Négy Trefbűl formállyatok kettőt, Mars. Umingollyatok.
60. Két Trefbűl formállyatok egyet Mars. Umingollyatok.

darabban kinyomatta,[45] s több százat saját aláírásával és pecsétjével is ellátott. Magyarúl és latinúl adta ki, hogy az idegen tisztek is használhassák. Magyar műszavainak egy része az 1869-ben fölállított magyar honvédség szabályzataiba is átment. A fejedelem úgy hitte, hogy mikor kezünkbe veszszük a jó rendtartás erejét és ahhoz mérjük hazai természetünket, mely a német ellenségnél többet kibír, továbbá népünknek számosabb, virgonczabb, frisebb munkabírását, a magyarnak veleszületett vitézkedő vérmes indulatát: ellenségünk kezéből, igenis, kiveszszük hatalmaskodó eszközeinek s fegyverének erejét. Mivel a *fizetés* a rend és az engedelmesség zabolája, első sorban a tisztek, az altisztek és a közlegények fizetését szabta meg. Azután megállapította az *ezredek létszámát, a tisztek kinevezése és elmozditása módját, a mezei és kerületi tábornokok hatáskörét, az udvari vagy testörző hadak, tűzérség és helyőrségek szabályait.* Ezredesektől fölfelé a tisztek kinevezése jogát magának tartotta fenn; a többiét megosztotta a fő és vezénylő tábornokok s az egyes ezredesek közt. A második rész a hadak fizetéséről, ruházatáról, az ezredek pénztáráról szólt s kivette a katonaságot a közterhek viselése alól. A harmadik rész a hadiszemlékkel, ujonczozással, lovasítással, s a fegyverek és ruházat szolgáltatásával foglalkozott; a negyedik a téli szállásokkal, az ötödik a hadi pénztárakkal és a hadak fizetésével, a hatodik a hadbiztosság intézményével, a hetedik pedig, nagy általánosságban, a haditörvényekkel.

Ugyancsak 1707-ben jelentek meg «a magyarországi konfederált nemes státusok és rendek részéről szabott *hadi regulák, ediktumok és törvények*,[46] a melyek tizenkét czímre és sok szakaszra osztva tartalmazzák az első rendszeres magyar katonai büntető törvénykönyvet.[47]

ban, 278—294. Erdély számára a fejedelem a hadiszabályzatot Terebesen 1707 szeptember 3-ikán némi módositással és pedig az országgyűlésre való hivatkozás nélkűl, fejedelmi méltóságának teljességénél fogva adta ki. Thaly, u. o. 295—6.

45 Murányba még 1708 szeptember 6-ikán is 823 darab edictumot, 734 regulamentumot küldtek. Tört. Tár, 1882. 571.

46 Ívrétű 14 íven, vagyis 28 számozatlan levelen Nagyszombatban nyomatták ki.

47 Thaly, Tanulmányok, 297—315.

Abban a meggyőződésben, hogy «a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató regulái nélkül a hadakozásnak hasznosan és boldogúl folyni nem lehet»,[48] a hadiszabályzatokat folytonosan kiegészíteni és javítani igyekezett. Így a beszállásolás módját,[49] a támadás, üldözés és hátrálás ügyét.[50] Regulamentum számába megy a munkácsi vár védelmére kiadott utasítása is.[51]

Bizonyára szükségét érezte a *gyakorlati szabályzatok* elkészítésének is. Ezek még XIV. Lajos korának első felében is nagy ritkaságok voltak. Orániai Móricz már 1597-ben készített utasítást a pikák és puskák kezeléséről, de pl. Poroszország első gyalogsági szabályzata a puskákkal való bánásról csak 1702-ben kelt, Schulenburg Szászország első Exercier-Reglement-jét a gyalogság és Flemming a lovasság számára csak 1704-ben készítette el. A puskával való gyakorlatok szabályzatát Rákóczi alkalmasint lefordíttatta, de csak a nemestestőrétől, veszprémi *Badicz* Ferencztől följegyzett 36 vezényszó maradt reánk.[52] Irányt általában véve a császárnak képes Exercitium militaréja adhatott,[53] csakhogy a német vezényszavakat magyarokkal pótolták.[54] «Az Ausztriai Ház megigéri most, — írta Bercsényi a fejedelemnek[55] — hogy *holt still fon süs!* »(Halt! Still vom Schüssen!)« Tudom én azt, — tréfált máskor[56] — rechtz um, khert aich! Mindjárást ott fordúlok, a hol parancsolja felséged!»

48 Rákóczi, 1706. Tört. Tár, 1895. 558.

49 1706 deczember 5. Nagyszombati magyar-latin nyomtatvány, 1706.

50 Hadiparancs alakjában 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 273—7.

51 1711. február 10. Arch. R. III. 572—590.

52 Közli Thaly a Századokban, 1868. 741—2. A régibb kurucz vezényszavakra nézve l. dr. Stripszky Hiador értekezését a Századokban, a Kemény-féle följegyzés alapján. (1909.) 128—142. és 203—217., magáról Rákóczi fejedelemről különösen a 202. lapon.

53 Megvolt gróf Forgách Simon könyvei közt. Századok, 1882. 537.

54 A kurucz katonai műszavak egy része német és franczia maradt; pl. adjutant, artoleria (Artillerie), aufpot (Aufgebot, népfölkelés), berdo (Wer da ?), bogácsia, brigadéros, fasina, feldbábel (Feldwebel), flinta, generálstób, Haupt Wacht, infantéria, Kherausz (Gewehr heraus!), lajdinont vagy lajtenant, lavéta, marschutta (Marsch-Route), mundirung, muntir, order, placzmajor vagy Plotzmajor (még Munkácson is!), postirung, parátsoft vagy prajtsofft (Bereitschaft), ravelin, regiment vagy regyiment, reklutázás, rekruta, remunda, rostog (Rasttag), silbokt (Schildwacht), spanis rajter, torup (troupe), volenterség stb. Ezek a szók Rákóczi leveleiből valók.

55 1704 szeptember 12. Arch. R. IV. 136.

56 1709 október 7. U. o. VI. 366.

A szécsényi gyűlésről írt latin gúnyíratban németűl beszél a rendes katona: «Brauchst Geld, brauchst Curaschi; nichts Geld, nichts Curaschi!» Már a zsoldos katona legalább káromkodik egyet magyarul: «Ebteremtette!» Károlyi pedig magyarúl kiáltja: «Csak rajta! Csak rajta!»[57] Sokat küzdött Rákóczi a «Rajta, Miska!» csatakiáltás hívei ellen; de — ahogy Pálffy mondta, ki Rákóczi szerint maga is németűl szolgált a németnek,[58] minduntalan «kard, ki kard!» lett a dologból.[59] A hol — a kurucz nóta szerint — német sas vert fészket, mindenütt berdót (Wer da?) kiáltoztak;[60] míg a fejedelem táborában a tót kurucz is «magyarul szpivált».[61]

Károlyi Sándor 1703-ban nem vehette rá I. Lipótot a *magyar nemzeti hadsereg* megalkotására.[62] Ennek *ujjászületése Rákóczi nevéhez fűződik.* 1705 újesztendő napján a szenátus az ő javaslatára mondta ki a rendes magyar hadsereg fölállítását;[63] s az ő halhatatlan érdeme, hogy ezt a sereget nemcsak tanítani, hanem lelkesíteni is tudta. Igazi renaissance volt ez: a régi magyar hadviselésnek az európai hadakozáshoz való alkalmazása. A fejedelem, míg reformjaiban gátolta, gyakran kifakadt a régi magyar hadakozás, különösen a Thököly-féle hadviselés módja ellen; de idővel elösmerte, hogy «rekurrálnunk kell a mi magyar artikulusunkhoz, a mely még régi eleinktől hagyattatott ránk».[64] A könnyű lovasság, szétszórt csatározás, portyázás, apró harczok, meglepetések[65] és lesek,[66] a falvak fölége-

57 Thaly, Adalékok, II. 83—84.

58 1711. április 18. Károlyi önéletírása, II. 377.

59 1711 márczius 28. Arch. R. III. 603.

60 Thaly, Adalékok, II. 268.

61 U. o. II. 375—6.

62 Károlyi emlékirata, Századok, 1874. 330., 340. Takáts Sándor, kisérletek a magyar haderő feloszlatására U. o. 1904. 302. Később, 1706. január 22-ikén, Károlyi hajlandó volt százezer német lovas és gyalog katonát meghagyni az országban, de úgy, hogy ezek mindenben magyaroktól függjenek és az ország belsejében seholse állomásozzanak. Károlyi-oklevéltár V. 367.

63 Szalay, VI. 230.

64 Rákóczi 1709 augusztus 3. Arch. R. II. 509.

65 Azonban a kuruczok is gyakran meglepni engedték magukat s ilyenkor mindig vereséget szenvedtek. (Rákóczi eml. 104., 282., 283.) «Gyarló sikere szokott lenni a mi hadaink között az olyan aktusoknak — írja a fejedelem (Arch. R. II. 509.) — a hol idejök nincsen a hozzá való készülésre: obruáltatnak az ellenség hirtelen való jövetelétől.»

66 A lest Rákóczi már legelső támadásainál alkalmazta. (Eml. 39.) Erre az alföldi homokbuczkákat nagyon alkalmasaknak tartotta. (U. o. 156.) Szerinte a mulatozó

tése,[67] a falvak üresen hagyása az ellenség előtt,[68] a nép erejének megfeszítése együttvéve okozták hogy a nemzet a világ egyik legjobb hadseregével, a császárival szemben nyolcz esztendeig a sikernek sok reményével küzdhetett. Rákócziról elmondhatni, a mit ő másokra értett, hogy «jó a magyar, ha jól vezetik».[69]

VII.

RÁKÓCZI RENDES HADAI.

RÁKÓCZI ötszáz paraszttal kezdte a szabadságháborút, egynegyed esztendő múlva már 26,620-szal folytatta s háromesztendő múlva 116,700 katonája volt.[1] Ez annál beszédesebb adat, mert *III. Károly* király serege húsz esztendő múlva is csak 180—184,000 katonából állott.[2] 1706 közepéről 52 lovas és 31 gyalog, összesen 83 ezred ösmeretes, a hová azonban nincsenek beszámítva a tüzérek, aknászok, hidászok, az udvari külön csapatok, a szabad hajdúk és más szabad csapatok.[3] Velök az ezredek száma száz lehetett.[4] Ez százezer embernek

(hanyag) parancsnokok minden próbája abból áll, hogy messze helyezvén a lest, maguk sohasem támogatják; azért a közrend bizalmatlan is irántuk. (1708 augusztus 24. Arch. R. II. 305.) «Szoros földön = (defilé-vidéken) — mondta máskor — vagy harczolnunk kell, vagy csalokat vetnünk.» (1710 január 31. U. o. III. 13.)

67 Erre nézve l. e könyvben, II. 124—126.

68 Ez különösen 1706 óta, mind gyakoribb. Arch. R. I. 446—7., I. 540., II. 96., 109., 343., III. 171., VI. 289. stb.

69 1709 szeptember 16. Arch. R. II. 534.

1 A séllei tiszttartó és élelmezési biztos följegyzése 1706 augusztus 9. Hadtört. közl. 1896. 10. Maga Rákóczi (Önéletrajz, 169. és Emlékir. 129.) csak 75.000-et emlit; Boné András ezredes már 1703 őszén százezret (Arch. R. I. 329.), 1706-ban a kincstár 52.000 lovast és 27.000 gyalogot, összesen 79.000 vitézt fizetett (Századok, 1895. 637.), de ide csak a rendes katonák vannak beszámítva az erdélyiek nélkül, kiknek száma 1704-ben 18.082. (Hadtört. közl. 1896. 9.) A császáriak (Das verunruhigte und wieder beruhigte Königr. Ungarn, 66. l.) 1706 nyarán százezerre becsülték a jól begyakorolt kuruczok számát. A létszámra nézve részletesen l. különösen Thaly czikkeit: Hadtört. közl. 1891. 7—26., 153—179. és 1896. 4—10. l.

2 Gömöry Gusztáv a Hadtört. közleményekben, 1896. 366—7.

3 Thaly, Bercsényi, III. 711.

4 Thaly, Hadtört. közl. 1888. 16.

felelt meg, a mennyiben a fejedelem 1704 márczius 15-én meghagyta, hogy két hét alatt toborzás útján[5] minden ezredet ezer legényre egészítsenek ki; különben elmozdítja tisztjétől, a ki csak nevét akarja viselni kapitányságának.[6] Már 1705 deczember 26-ikán *Forgáchot*[7] és *Esterházy* Antalt tíz (6 gyalog és 4 lovas) új ezred fölállításával olyképp bízta meg, hogy minden gyalogezred 12 seregből (századból), összesen 1500 emberből

55. KURUCZ LOVASCSATA.

álljon: fegyverzetök flinta, fejsze, szurony legyen. Minden ezernek legyen egy zászlóalj pikása, s minden zászlóaljnak egy gránátos százada. Ruházata kékposztó, nyári abamente (köpenyeg helyett), ezerenként különböző színű hajtókával. A lovasezred ruházata sárgabőr dolmány és nadrág, zöld aba, nyári mente. Minden lovas ezernek lehetőleg 12 századból, összesen

5 1705 május 27. Károlyi okl. v. 209.
6 Arch. R. 1. 164–5.
7 Forgách már 1704 június 26-án sürgette őt rendes hadsereg fölállítására. Hadtört. közl. 1890. 453.

tehát 1200 emberből kellett állnia, ezerenként négy lándzsás századdal.[8] Esterházy Antal,[9] majd Bercsényi[10] Rákóczinak tervet mutatott be néhány ezred összevonásáról; mert képtelenség, hogy az egyik rendes ezredben 1000, a másikban 300 ember legyen. Hat lovas ezredet akart alakítani 750 emberről tíz században és hat gyalogezredet 1200 emberrel három zászlóaljban. De a fejedelem kevés kárt látott benne,[11] akár két csonka regiment szolgál annyit mint egy, akár az egy annyit mint a kettő. Később mikor új ezredeket akart gyüjteni, úgy gondolkozott,[12] hogy mindeniknek jogot ad tisztjei megválasztására; s akkor, ha nem volna is teljes a létszám, egy ezredeskapitány vagy egy százados-kapitány czíméért mégis indúlna mozgalom. A harcz viharai, veszteségei közt a *létszámot* valóban nem lehetett következetesen föntartani. Ha az ezredes csonka regimenttel bajoskodik is, noha csak olyan szolgálatot teljesít, a fejedelem szerint,[13] mégis jobb önmagára nézve. A hadi szabályzat nem tiltotta, a fejedelem megengedte kivételesen egy-egy *önkéntes* század alakítását; mert megbont ugyan néhány ezredet, de legalább megszűnnek a tiszteknek egymás közt való villongásai s állandóbbak lesznek a közkatonák is, mert a maguk jószántából mennek abba a századba.[14] Némelyik ezredbe csak úgy tódúltak a legények; pl. *Bottyán* huszárezrede 19 századra szaporodott s így hetet utóbb máshova kellett beosztani.[15] Ellenben *Bagosy* Pál régibb ezredének egy része eloszlott azon ürügy alatt, hogy átmegy *Lóczy* új ezredébe.[16] A regulamentum értelmében szabad volt más ezredekből ujonczozni, de csak az ezredesek tudtával. A fejedelem meghagyta, hogy az új ezredbe addig senkit se fogadjanak be, míg a legény a másik ezred fölszereléseit vissza nem adta.[17] A szenátus 1708 őszéig azt hitte, hogy a *fizetés* 72,000 emberre

8 Arch. R. x. 1–3.
9 1706 július 10. U. o. I. 562.
10 1706 deczember 12. U. o. V. 337.
11 1708 április 11. U. o. II. 235.
12 1709 november 6. U. o. II. 567.
13 1710 augusztus 5. Arch. R. III. 298.
14 1710 október 9. U. o. 179.
15 1706 februárius 24. U. o. IX. 286.
16 1708 október 16. U. o. II. 355.
17 1709 szeptember 23. U. o. II. 552.

teljes számban van fölvéve; azért csodálkozott hogy sehol sincs pénz, holott a hadsereg létszáma *nem teljes*. A fejedelem a had létszámának *leszállítását* óhajtotta úgy, hogy az ország a dunántúli hadakon kívül csak 30,000 embert tartana s a törzstisztek nagy számát is megszorítaná. «Ötnénk-vetnénk a mint lehetne s hajóznánk a sok szerencsétlenség habjai közt.«[18] Mindvégig hirdette, hogy a német ellen *rendes hadsereg nélkül*

56. KURUCZ HARCZOK ZSIBÓNÁL

nem boldogúlhatunk. Rajta volt, hogy a meglevőt szaporítsa és fentartsa azok helyett, kik nem tudnak harczolni és nem akarnak tanúlni.[19] Utoljára *Keczer* Sándor készített tervet a rendes, különösen az idegen hadseregről, a melynek szükségét maga a fejedelem igen szépen fejtegette.[20] Idáig *önkéntes* hada lévén, inkább hírével mint erejével tartóztatta az ellenséget.[21] Még a hadjárat végén is 19 gyalog és 36 lovasezrede s 2 lovasszázada volt.[22]

18 1708 szeptember 22. Arch. R. II. 335.
19 U. o. III. 11.
20 U. o. III. 61–64.
21 1710. márczius 8. írt levelében. U. o. III. 238.
22 U. o. VI. 492–4.

A legénység létszámát az ezredek egyenlőtlensége következtében biztosan megállapítani nem lehet. Rákóczi csak hosszas fáradozások után érhette el, hogy rendes ezredeinek létszámáról havonkint pontos jelentéseket kapott;[23] de ezeket a jelentéseket nem-igen merte közölni azokkal, a kikre valamely vállalatot, vagy külön hadműveletet bízott. Mert, úgymond,[24] nemzetünknek meg volt a haditudományokban járatlan népeknél általános hibája, hogy készségesen belekapott akármibe, de ha a valóság ki nem elégítette, mindent abbahagyott. Ha menetközben vagy a táborban látták, mekkora helyet foglalnak el, mindjárt támadni akartak; s ha a vezérek nem teljesítették kívánságukat, vagy hadicselből hátráltak, vezéreiket szidva hazakotródtak.« Pedig ha látták volna a létszámkimutatásokat, a nagynak látszó sokaságról másképp vélekedtek volna.» Remek a fejedelemnek az a levele, a melyben kifejti, hogy a nagy és a kis szám emlegetése egyaránt veszedelmes és mindakettő ok vagy ürűgy a katonai szoczializmusra. Éppen azért nem vette nagyon érzékenyen, ha a legénység hazaszökdösött. Majd felváltatja karácsony után más haddal. Kinyujtózik otthon, megúnja magát, elfelejti bosszúját s visszajön . . . Inkább küld válogatott jót, de szúnyogcsípésre így is elegen vannak. Forradalmi időkben élt s tudta, hogy az

57. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKEN.

[23] Mintaszerű a Károlyi hadtestéről (lovas- és gyalogezredeiről és 12 vármegye hadinépéről 1706 február 26-án Diószegen megkezdett «mustrakönyv», mely eredetiben 790 foliólapra terjed. (Kivonatosan közli Károlyi okl. v. 405–436.) E szerint 241 században 20.017 ember volt.

[24] Rákóczi eml. 98.

NOS FRANCISCUS II.

DEI gratia Sacri Romani Imperii & Transilvaniae Princeps RAKOCZY.

Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriae, Pro Libertate Confoederati Regni

RÁKÓCZI KUN ISTVÁNT EZREDESSÉ NEVEZI KI. (1708. OKT. 23.)

időt is az időhöz kell mérni; minden rendeletet végrehajtani nem lehet.[25]

A hadkiegészítés az 1707 július 5-iki törvény óta ujonczozás útján és territóriális alapon történt; vagyis a mely vármegyéből valamely ezredet állítottak fel, a vármegye területén levő helyőrséget is ahhoz az ezredhez sorolták s így az ujonczozás könnyebb és zavartalanabb volt.[26]

A hadsereg két főrészből állt: t. i. *rendes* (reguláris) és *mezei* hadakból, ezerekből. Amazok a hadsereg legértékesebb elemei, s köztük különösen az *udvari* hadak kitünően fölszerelve és kiképezve. Minden ezrednek volt egy törzskara, hová az ezredest, alezredest, őrnagyot, szállásmestert, hadbírót, káplánt, hadsegédet, titkárt, prófontmestert, szekérmestert, rézdobost és prófoszt számították. A századok száma 6—15, a legénység száma 300—1300 közt változott a szerint, a mint az ezredet valamely harcz jobban megviselte, vagy a szökés megfogyasztotta. Minden ezred és minden század a maga (egy vagy több színű) *zászlajára* esküdött fel.[27] Azért az ezredzászlókat selyemből, a századokét muszulyból nagy díszszel készítették,

58. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKEN

25 Említett levele. V. ö. 1706 deczember 1. Orosz Pálhoz. Arch. R. 1. 650—2.

26 1707 január 5. Károlyi okl. v. 594—5. Thaly, Tanulm. 285. Esze Tamás és Ecsedy János tisztjei személyválogatás nélkül fogdostak össze öreget, vént, falutartó és fegyverkezésre alkalmatlan embereket s kötözve magukkal hordozták mindaddig, míg magukat hadiszolgálatra nem kötelezték. E miatt a férfiak a falvakat pusztán hagyták, erdőkre s más félrevaló helyekre bujdostak el. (Eötvös Miklós levele 1707 november 22. Károlyi okl. v. 470.)

27 Czuberka (Kuruczkori fegyverek 116—120.) a zászlókkal aránylag röviden foglalkozik. A zászlófestészetre nézve l. Thaly tanulmányát, Arch. Ért. x. 69—77.

képek kel, czímerekkel, buzdító felíratokkal látták el[28] s többnyire a fejedelem jelenlétében, nagy templomi ünnepségek közt szentelték föl;[29] sőt a nemes ifjak zászlajának fölszentelésekor maga a fejedelem tartott a katonákhoz buzdító beszédet. Talán sohasem is esett zászlain akkora gyalázat, mint mikor a pápai katonák, leégett városuk láttára, az utcza porába dobták zászlaikat s káromkodva fogadták meg, hogy többet nem kuruczkodnak.[30] Különböző harczokban sok zászlót vesztett, de hozzá is sok elfogott zászlót küldtek; pl. a győrvári csatából 34-et, a kölesdiből 24-et stb. Az audiencziás sátrán levő kornyéta jelentette az ő főhadiszállását,[31] minden hadi elhatározás központját.

59. HARCZI JELENET A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Az udvari hadak első sorban a fejedelem személyét oltalmazták s az ő kornyétái alatt vonúltak harczba. A fejedelem fizette ezt a mintegy 5500 főnyi hadat saját uradalmai jövedelméből s udvartartása költségeiből. A szövetkezett magyaroknak egy vörös és az erdélyieknek egy kékruhás *palotás ezre* volt; amaz a fejedelem uradalmi jobbágyaiból, emez jobbadán a székelyekből került ki. Később, a mikor megfogyatkoztak, a fejedelem egy ezerbe egyesítette a kettőt. Az udvari

28 1706 február ius 23-án zászlókhoz 95 vég vörös, fehér, zöld és kék muszulyt (török, de Erdélyben most is divatos kelmét) vettek. Tört. Tár, 1882., 557. A lengyelek zászlait a fejedelem csak bagariából vagy festett vászonból csináltatta. Arch. R. III. 18.

29 Pl. Telekessy püspök Szécsényben 1705 szeptember 8-ikán húszat (Czuberka, 117—8.) és 1708 május 17-ikén Egerben tízet. (Rákóczi-tár, I. 124.) Különösen fényes volt a nemes ifjak zászlószentelése Sárospatakon 1709 május 26-ikán u. o. I. 200—1. A fejedelem nem volt jelen, mikor 1707-ben Zsolnán, Krmann luth. püspök Czelder ezredének 8 zászlaját felavatta. (Krmann: Actus inaugurationis vexillorum. Zsolna, 1707.)

30 1707 augusztus 16. Századok, 1879., 666.

31 Arch. R. III. 258.

gyalogsághoz tartozott egy *franczia gránátos osztály* 3—400 emberrel, a *zöld vadászok* puskáscsapata 60—200 emberrel; továbbá az *arnótok százada* (120 ember); s a *daliások* vagy a kapcsosok százada (100 ember). Az udvari lovashadak alkotórészei: a *karabélyos vörös huszárok; a székely kék kopjások*; *a lovas gránátosok;* Dittrich német gyalogjai; Charrière idegen (főképpen lengyel és svéd) lovasai, mind külön ezredekben. A *nemesúrfiak*

60. VÁROSTROMLÓ KURUCZ GYALOGSÁG.

vagy gavallérok kompániája (60—130 emberrel), az udvari hadak legfőbb dísze és reménysége volt.[32]

A gyalogságot a fejedelem a hadakozás leglényegesebb részének tartotta; Thököly korában azonban teljesen elhanyagolták. A nemesekkel alig lehetett volna megkedveltetni, s a vezetésre alkalmas tisztek alig akadtak. Hiszen a közmondás szerint «csak a kutya jár gyalog». Az infantériát hathatós fegyvernemmé, Rákóczi szerint, csak úgy lehetett volna tenni,

[32] Thaly, Hadtört. közl. 1888. 16—18. és 1891. 164—7. Az udv. hadak ékszerei, ruházata, fegyverzete. Tört. Tár, 1882. 556—7.

ha sikerül *a katonákat a néptől különválasztani;*[33] azonban ennek az osztályozásnak a nemzeti és a népszellem nem kedvezett. A fejedelem még a háború kitörése előtt[34] figyelmeztette a franczia királyt, hogy Magyarországban gyalogságból egész hadtestet szervezni s annak élére magyar tábornokot kapni nem lehet. *Sennyei* mindamellett már 1704 elején sürgette a fejedelmet, hogy gyalogságot szervezzen, mert a gyalog németben a lovas nem sok kárt tehet.[35] Pár hónap mulva, a koronczói csatáról szólva, a fejedelem el is mondhatta, hogy gyalogosai voltak legjobb s legrendesebben fegyverzett csapatai.[36] Gyalogság nélkül a németekkel szemben való harczot nem látta tanácsosnak.[37] Ezt a fegyernemet idegen módra szervezte s 1706-ban már elkészítette utasítását a gyalog tisztek számára.[37] Az 1708 év elejére gyalogságát teljesen kiegészítette és fölszerelte. Ez a fegyvernem ekkor volt a legszebb és a legfegyelmezettebb.[38]

61. HUSZÁR.

Rákóczinak összesen 31 *gyalogezrede* volt; ebből 17–24 a rendesek közé tartozott.[39] Mindenikben nyolcz század volt 150, valamennyiben tehát 37,200 (ebből a rendesekben 20,400–28,800) tiszttel és legény-

33 Rákóczi eml. 95–97., 110., 143.

34 1701 november 16. Thaly, Bercsényi II. 397.

35 Arch. R. I. 284.

36 Rákóczi eml. 92.

37 Rákóczi Károlyihoz 1707 augusztus 29. U. o. II. 90.

38 Említi Arch. R. I. 7.

39 Thaly, Hadtörténelmi közlemények 1888. 18. Az 1707 október 21-iki kimutatás Magyarországban 17, Erdélyben 7, összesen 24 ezredet említ. (U. o. 1891. 21.) Lónyay tábornok 1704–1710. évi kimutatásai (Arch. R. VI. 494.) 19 fizetett ezredet sorolnak fel. Az 1705 július 16-iki sistema totius militiae szerint (Thaly, Bercsényi, III. 709–710) a tiszáninneni hadtestben 7, a tiszántúliban 3, a dunáninneniben 7, a dunántúliban 3, az udvari hadakban 3, az erdélyiben 4, összesen 27 gyalogezred volt; ezt Thaly (u. o. 710–711.) Bercsényi udv. palotásaival, s Horváth Tamás, Sennyei Pongrácz, Winkler Vilmos ezredeivel 31-re egészítette ki.

nyel.[40] Később, a hadjárat vége felé 2000 gyalogot is alig tudott összeszedni és csak két udvari ezredét vitte táborba. A helyőrségeket sem láthatta el kellőképen, s a hegyszorosok védelmére egyáltalán nem maradt embere. Pedig szüntelenül munkálkodott, hogy gyalogsága számát, erejét növelje, gyarapítsa.[41]

A lovasság volt a *legnépszerűbb, legnemzetibb, legerősebb fegyvernem.* A szabadságháború első perczeiben Rákóczi 3000 emberének csak egy tizede szolgált lovon. A mint a hegyekből a síkra szállt alá, a lovasság száma egyre nőtt. Csak úgy «özönlött» táborába;[42] pl. Biharból egyszerre 3000. Ocskay és Borbély Balázs vezetése alatt 1703 június 30-ikán csatlakozott hozzá az első 200 *császári* huszár. Ez a két század lett Rákóczi híres rendes lovasságának a magva. Utóbb csaknem valamennyiből tiszt lett.[43] Azontúl mindvégig a lovasság volt a legnépesebb fegyvernem; de nagyobb részét a fejedelem sohasem tudta kellően fölfegyverezni és ruházni. A lovat a közkatona kimélte, mert a magáé volt;[44] de a hol kellett, ugyan megeresztette a kantárszárat. *Károlyi* lovasai Ausztriában (1705-ben) 9 nap alatt 345 kilométert nyargaltak fel s 30 helységet

62. HUSZÁR A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL

40 Ez azonban csak a regulamentumban követelt szám; a valóságban jóval kevesebb, mert némelyik ezred 3—400 emberre fogyott le, vagy szét is oszlott.

41 Rákóczi Bottyánhoz 1709 januárius 5. Arch. R. IX. 578.

42 Rákóczi eml. 31., 38., 39., 42., 43.

43 Thaly, Bercsényi, II. 519—520. Rákóczi sokszor elégedetlenkedett első tisztjeivel.

44 U. o. 243—4. Egy lovas fölszerelése körülbelül 100 forintba került. (Századok, 1895. 845.) Rákóczi 1704 május 9. megengedte Kecskemétnek, hogy a reá kirótt 600 lovas helyett ugyanannyi lovas eltartására 15.600 frtot (lovasonként 26 forintot) és dragonyosoknak való jól fölszerelt 30 lovat adjon. (Hornyik, Kecskemét tört. IV. 299—300.)

elégettek. Máskor egy nap 71 kilométert tettek meg. *Bezerédj* huszárai és dragonyosai 1706-ban egy etetéssel 24 óra alatt 150 kilométernél többet kalandoztak be, miközben ráértek várat vívni, zsákmányolni.[45] A fejedelemnek 52 lovasezrede volt[46] 10—10 svadronynyal s minden svadronyban, a tiszteken kívül, 80—100 közkatonával.[47] Így a lovasság száma 50—52,000-re ment. 1710-ben már csak 36 lovas ezredet és 2 dragonyost említenek,[48] a mi 30—36,000 embernek felelne meg. Öt dragonyos ezredet kivéve, a többi mind (rendes vagy mezei) huszár vagy lovas

63. ÁGYÚVONTATÓ KATONÁK.

hajdú volt. A *székely lovasságnak* kopját kellett hordania s Rákóczi 1707-ben egy ilyen kopjás ezredet toborzott.[49]

A négy *dragonyos* ezredet Rákóczi 1706 elején szervezte s a huszárság egy részével együtt gyalog-harczolásra is begyakorolta. Szerette, csaknem dédelgette testőrző lovas gránátos ezredét, a mely 12 században 1200 (de rendesen kevesebb) főből állt.[50] Voltak ezredei, a melyeket csak hiányosan, gyengén s nagyon egyenlőtlenül szerelhetett föl.[51] A lovasokat leginkább

45 Más példákkal együtt Thaly, Hadtört. közl. 1888. 19—20. Éble, Károlyi Ferencz, I. 8—10., Századok I, 2. 1880. 146.

46 Arch. R. IX. 302. Thaly id. h. 1891. 20—21. felsorolja névszerint is az ezredeket.

47 Bezerédj huszárezredében az önkéntes századdal együtt 1200 ember volt; Bottyán mezei huszárezrede pedig 13, sőt egyidőben 24 századból állt. U. o. 1888. 19.

48 Arch. R. VI. 492—4.

49 Rákóczi eml. 212—3.

50 Hadtört. közl. 1891. 15., 19.

51 Pl. Győri Nagy János ezredes 654 huszárja közül 110-nek lova sem volt; pisztolya pedig csak 85-nek, flintája 55-nek, kardja 228-nak. U. o. 18.

csak télen tudta együtt tartani s utána még a tavaszi fűveltetés alkalmával;[52] nyaranta, kivált egy-egy sikertelen csata után, sok baja akadt a mezei lovasok hazaoszlása miatt.

A tüzérség, a harmadik fegyvernem, már természeténél fogva a rendes hadsereghez tartozott. Alapját a fejedelem azzal a négy kis ágyúval és néhány mázsa puskaporral vetette meg, a mit 1703-ban a kállói várban talált.[53] Még az országba jöve-

64. VÁROSTROMLÓ KURUCZ TÜZÉREK.

tele előtt hadmérnököket, bombamestereket, pattantyúsokat kért XIV. Lajostól,[54] a ki tíz hónap mulva be is küldött néhány franczia hadmérnököt. A kurucz tüzérség szervezésében ezeknek (Le Maire, De la Motte, Damoiseau, Rivière, Bersonville, St. Juste) kétségtelenül nagy érdemük van. A fejedelem 1705 deczember 26-ikán a tüzérség fölállítását Szandai *Sréter* János tüzérségi főfelügyelőre (a volt franczia tüzérkapitányra) és De la

52 Rákóczi eml. 129., 242., 276.

53 U. o. 44. Rákóczi tüzérségéhez a legbecsesebb adatokat Thaly szolgáltatta: Hadtört. közl. 1888. 343–354. és Századok, 1898. 806–813.

54 1703 márcz. 17. Thaly, Bercsényi, II. 466.

Motte tüzérségi ezredesre bízta. Megengedte, hogy mester- és más szükséges embereket akárhonnan is fogadjanak.[55] A hadszertárak, gyárak igazgatása, a fegyverkészítés, az ágyúk és a bombák öntése a Sréter föladata volt.[56] Sréter, Bácsmegyei Ádám tüzéralezredessel együtt, gyakorlott franczia, osztrák, lengyel, olasz tüzéreket, magyar bányászokat és városi polgárokat fogadott zsoldba. A tüzérség ellátása — a szálláspénzen kívül — eleinte 46,572, utóbb — mindent beleszámítva — 106,990 forintba került.[57] Az egész tüzérség 6 században és egy munkásszázadban összesen 674 emberből állt.[58] Gyakorlatlanságuk következtében a fejedelem még 1706-ban is szerencsének tartotta, ha tíz lövés közül hárommal eltalálják az ostromlott vár falát,[59] s összeszidta a kassai tüzérparancsnokot, ki otromba hibát követett el.[60] Károlyinak is megmondta,[61] hogy pattantyúsokra ne várakozzék, mert azokat teremteni nem lehet. Nemcsak saját példájával biztatta tüzéreit, pl. Érsekujvár védelmében, hanem tanította is őket; pl. hogy lárma idején éjjel a várból, az ellenség számának megtudására, világító labdákat, koszorúkat dobjanak ki. Maga rendelkezett, az ágyúkat hogyan helyezzék el a várfalakon.[62] «Az artilléria státuszának» rendezését az ónodi gyűlés máskorra halasztotta.[63] Az erdélyi tüzérség szervezését, hogy «legalább egynéhány aprólékos helyet kifüstölgethessen», a fejedelem ugyanakkor még szükségesnek tartotta,[64] de egy esztendő mulva már fölöslegesnek nyilvánította.[65]

55 Arch. R. x. 4.

56 Századok, 1896. III.

57 Bercsényi 1709 június 18-án. Arch. R. VIII. 68. Sréternek sok baja volt a tüzérségre rendelt pénz összegyüjtésével s 1709 márczius 24-én a fejedelem bevallotta, hogy kifáradt az alap megszerzésében. Arch. R. II. 459.

58 Hadtört. közl. 1888. 344—5. De la Motte 1708 február 1-én 579-re tette a tüzérség létszámát. U. o. 347.

59 Rákóczi Károlyihoz 1706 augusztus 20-ikán Arch. R. I. 594.

60 Rákóczi eml. 196.

61 1710 szeptember 7-ikén. Arch. R. III. 156.

62 1711 február 10. U. o. III. 579—581.

63 Századok, 1895. 855.

64 1707 márczius 27-ikén Arch. R. II. 62.

65 1708 június 17-ikén. U. o. 614. Azért a máramarosi kénbányák jövedelmével másképpen rendelkezett.

VIII.

A MEZEI HADAK.

Hajdúk nem csekély számmal voltak a rendezetlen (irregularis) hadak közt. *Forgách* elpanaszolta[1] a fejedelemnek, hogy a koronczói csatában nem bírta támadásra, lövésre vinni 2300 hajdúját: «csak állottak, mint a barmok. Nehéz ezzel az állhatatlan magyarral hadakozni!» Másként kell ezzel a magyarral bánni; mert csak próbálni (portyázni) akarnának, csatára pedig nem akarnak menni». Forgách vádját a hajdúk magán a Dunán túl is megczáfolták, a hol pl. 30 puskás hajdú Csobáncz várát megvédelmezte oly neves katona ellen, a milyen Rabutin volt s 50 tisztjét, 300 gyalogját pusztította el.[2] A fejedelem is legszívesebben a várak őrségében alkalmazta a hajdúkat. «Ha a várakat meg nem tarthatjuk, — mondta[3] — mi hasznát veszszük a hajdúnak? Hiszen jobb lesz akkor tatárosan hadakoznunk». Thököly bujdosói elég tatárosan hadakoztak s Forgách úgy hitte, a hajdúsággal nem vihet végbe semmit; mert ha nyer: oszol s hazahordja a zsákmányt; ha veszt: úgyis. Az erdélyiek mégis inkább ezer fizetett hajdút kértek; mert «amazok keménységét csak a kerék töri meg s utálatosakká teszik magukat ezenhaza előtt».[4] De Lóczy és

65. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

[1] 1704 június 14. Hadtört. Közl. 448—451.

[2] Esterházy Antal 1707 márczius 11. Károlyi-Okl. v. 610.

[3] 1707 augusztus 23. U. o. v. 661.

[4] Radvánszky Rákóczihoz 1704 július 9. Tört. Tár, 1906. 32.

Nyáry «fene hajdúi» is egyszer már kardra mentek egymással. A fejedelem «ily rossz cselekedetet büntetés nélkűl nem hagyhatott», s a bűnösöket agyonlövette. Máskor ismét agyonlövetett néhány lázadó hajdút, hogy «10—12 ember halálával ezeren is tanúljanak, mert különben jó végét nem várhatjuk dolgainknak»;[5] és «jobb egész ezereknek inkább a tizedét megöletni, mintsem rossz voltuk miatt nagy fogyatkozásokat szenvedni».[6]

66. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL

A tíz hajdúváros főkapitánya *Budai* István, majd 1706-tól *Szemere* László volt. A hajdúvárosok többször kaptak parancsot személyes fölkelésre,[7] de rendesen odahaza maradtak, vagy hadakozásra alkalmatlan embereket állítottak maguk helyett. Hiában intette őket a fejedelem, hogy «nem ezt kívánja a haza szolgálata».[8] Sokszor tapasztalta gyöngeségöket.[9] Nem annyira a szabadságot, mint a hajdúszabadságot keresték. A salánkiak otthon káromkodtak, lövöldöztek, részegeskedtek s a legnyakasabbak mégis arra akarták kérni a fejedelmet, hogy dobot, zászlót adjon és hajdúvárossá tegye községöket;[10] de Rákóczi csak Göncznek és Tarpának adott hajdúszabadságot.[11] A piskoltiak, mielőtt hadba mentek, hitelben megitták

5 Arch. R. I. 628. Károlyi-Okl. V. 459.

6 1706 augusztus 18. Károlyi-Okl. V. 511.

7 Pl. 1704 május 7., 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 349., 400. Károlyi 1706 márczius 21-iki kimutatása szerint 8 hajdúvárosból összesen 652-en keltek fel személyesen, 151 állított helyettest, 147 zsoldost, 149 gyalog szolgált; 17 nem keltföl, 225 pedig vagyontalan volt. Károlyi-Okl. V. 435—6.

8 1705 augusztus 29. Arch. R. I. 400. Károlyi-Okl. V. 274.

9 1706 április 11. U. o. 521.

10 1703 november 14. U. o. I. 240.

11 Göncznek 1707 márczius 14. U. o. II. 54. Tarpának 1708 augusztus 25. Thaly, Bercsényi, II. 475—6. Horváth Sándor a Turulban, XXVII. 77—79. Lásd Márki, Rákóczi, II. 131. lapján Tarpa pecsétjét.

Pap Sámuel borait, de azután nem akartak fizetni; mert mindegyik azt mondta: «én katona s hajdú vagyok».[12] A császári rendes hadakban is sok baj volt velök. Gyulai Ferencz hajdúi, a kiknek az olasz csatatérre kellett menniök, Rákóczi fölkelésének hírére *Fejszés* András vezetése alatt 1703. julius 3-án Ecsed városában fölzendültek, kapitányukat s Pallosicsot, szét akarták vagdalni. Gyulai (mint naplójában írja) nagynehezen csillapíthatta le őket, de éjszakára a város négyszáz lakosával és régi katonájával vigyáztatott rájok. A szabad hajdúkat őrségben vagy ezredben alkalmazni nem volt szabad: «más lévén az ő hivatásuk».[13] A hajdúvárosok személyesen táboroztak és a haza szolgálatában fegyveresen foglalkoztak, az ezerek számára való szekerekről is maguk gondoskodtak.[14] Rákóczinak az országgyűlés még 1708 deczember 12-ikén is 12.000 új hajdút ajánlott meg olyképp, hogy a vármegyék minden 50 forint hadisegély fejében egy hajdút állítsanak.[15] A fejedelemnek saját örökös hajdúvárosaiból szedett ezre a háború vége felé úgy megfogyott, hogy egy zászló alatt csak 10—15 ember maradt; de a fejedelem a teljes létszámot követelte.[16] A hajdú — a fejedelem szerint — nyomorék, mert egész télen az utczákon vájt lyukakban, szalma és fa nélkül lakott. Az avart szaggatták, azt égették; a tisztek

67. HAJDÚ.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

[12] 1703 november 18. Arch. R. I. 243.
[13] Rákóczi 1710 április 1. U. o. III. 386.
[14] Rákóczi 1710 május 9. U. o. III. 422.
[15] Rákóczi-tár, I. 175.
[16] Rákóczi 1710 augusztus 8. és szeptember 24. U. o. III. 507.

töltöztek a szálláspénzzel s nem adtak sem a hajdúnak, sem a katonának.[17] Nem csoda, ha még a háztüzes, házhelyes gazdák is elszökdöstek az újonczozás elől; hiszen pl. Nógrádban egy évben háromszor is újonczoztak s kinek száz, kinek ötven forintjába került egy hajdú kiállítása. Nógrád el is határozta, hogy minden földesúr köteles fölszabadítani hajdújobbágyát.[18] A hajdúkérdésnek tehát, mint mindig, nemcsak katonai, hanem társadalmi jelentősége is volt.

68. SZÉKELY KURUCZ.
(Egykorú gobelin-munka. Pákey Lajos tulajdona.)

A *jászok és a kunok* külön ezerekben szolgáltak s közöttük a fejedelemnek már az első években 5—6000 «elég jó» huszárja volt.[19] Mikor saját földjükre várhatták az ellenség támadását, a fejedelem nem kívánta mindnyájoknak fölkelését, hanem megengedte, hogy egy részök otthon maradjon a menekülő családok költöztetésére.[20] Ilyen időben semlegességnél s a haza szolgálatának előmozdításánál egyebet nem várt tőlük.[21] «Csak el ne oszlattassuk a jászságot — szólt még a hadjárat vége felé is[22] —

[17] Rákóczi 1710 márczius 12. U. o. III. 65.
[18] Ráday Rákóczinak 1709 június 14. U. o. IX. 678.
[19] Rákóczi eml. 131.
[20] 1705 szeptember 5. Károlyi-Okl. V. 281.
[21] 1705 szeptember 8. U. o. V. 286.
[22] 1710 szeptember 4. Arch. R. III. 154. Bottyán 1709 június 9-ikén megírta Bercsényinek, hogy míg a fejedelemnél járt a haditanácsban, a jászság teljességgel eloszlott és alászökött, csupán a tisztek és az üres zászlók maradtak ott. Arch. R. IX. 674.

akár állandó katonánk, akár pénzünk legyen». A jászok azonban sokat panaszkodtak s a fejedelem hiában remélte, hogy «bereked a torkuk s megszűnnek a panaszló kürt fúvásától»;[23] viszont ő is szemökre lobbantotta, hogy nem gondoskodnak ezredök kiegészítéséről s elvonják magukat a haza közönséges szolgálatától.[24] A *kunoknak* szintén külön ezredök volt. A mikor őket más ezerekbe osztották szét, zászlóaljokat pusztán hozták utánuk. A fejedelem ezért nagyon haragudott. Az ilyen parancsolatokat másra magyarázó «haereticusokat» megbüntette, mert ebből jó nem következhetik.[25]

69. GYALOGOS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A *székelyek,* a hogy maguk mondták,[26] nem a zsákmány és szabadon uralkodás kedvéért fogtak fegyvert, hanem azért, hogy «szegény hazájok, édes nemzetök, feleségeik, házi tűzhelyeik, árváik, özvegyeik» megtámadói ellen védelmezzék magukat. Azonban a napra, a holdra, csillagokra kellett megfogadniok, hogy a németek ellen többé nem harczolnak.[27] Mindamellett Csík, Gyergyó és Kászonszékek Petky Dániel főkapitány alatt újból fölkeltek a szabadság védelmére és Csíksomlyón, Csíkszeredán tanácskoztak a Székelyföld védelméről.[28] A fejedelem a különböző ezredekben szolgáló székelyeket 1706 február 23-ikán külön csapatba szedette össze, de egész ezred nem telt ki belőlük.[29]

23 1709 április 7. Arch. R. II. 462.

24 1710 szeptember 23. U. o. 506.

25 1708 május 4. U. o. II. 258—9.

26 1704 márczius 14. a hermányi táborban. Urbarium, 61—67. (A dési gymn. könyvtárában).

27 Századok, 1875. 63.

28 1707 szeptember 4., október 28. és november 11. Székely Oklevéltár, VII. 137—8. Századok, 1899. 365.

29 Két levele Károlyihoz, Károlyi-Okl. V. 399., 404.

Erdély főerejének székelyekből kellett volna kikerűlnie, de kapzsi tisztjeik inkább elvonták őket a katonai szolgálatoktól, hogy velök földjeiket műveltessék.[30] A fejedelem szerint saját tisztjeik gazságai okozták, hogy nem voltak elégségesek az ország oltalmára. Az 1707. évi hadiszemlén meggyőződött, hogy a székely gyalogság nagy részének fegyverzete jobbadán csak botból állott. Csupán Cserey János kopjás ezrede felelt meg föladatának.[31] Sokat fáradozott a székelyek rendbeszedésén, de sikertelenűl.[32]

A *ruthén*, *oláh*, *tót* néphadaknak s szabadcsapatoknak érdemei és hiányai már ösmeretesek, azzal együtt, hogy Erdélyben az oláhok és a székelyek katonáskodását maga az erdélyi 1707 évi törvény tette majdnem lehetetlenné.[33] A *parasztdarabontokat* legszívesebben a várak őrzésére használták.[34] A *vármegyei ármások* (a fejedelem tréfás elnevezése szerint az «ármányos kapitányok») továbbra is a tolvajokat kergették.[35]

Nemesi fölkelést a fejedelem csak kivételesen hirdetett.[36] Az 1705 : IX. t.-cz. személyes fölkelésre kötelezte azokat az egyházi, úri és nemesi rendeket, a kik az országgyűlésen meg nem jelentek, vagy onnan a fejedelem híre nélkűl távoztak.[37] A nemesek különben, a fejedelem jóváhagyásával, maguk helyett

30 Az erdélyi 1707 : XXV. t.-cz. Apor István csíki jobbágyait felszabadította. Tört. Tár, 1897. 605.

31 Rákóczi eml. 212—3.

32 1708 márczius 24. Arch. R. II. 204—7.

33 L. ebben a könyvben, I. 476—489.

34 1706 július 24. U. o. I. 570.

35 1706 július 29. U. o. I. 443.

36 Pl. 1704 február 6. (Hornyik, IV. 279.), 1704 április 7. (Károlyi-Okl. V. 70.), 1708 augusztus 4. (Rákóczi-tár, I. 150.), 1710 július 25. (Arch. R. III. 138.). 1708 április 25-ikén egyenesen megrótta Pekrit, hogyan merte Erdélyben a vármegyéket régi szokás ellenére fölkelés kihirdetése nélkűl összegyűjteni? (Arch. R. II. 251.)

37 Rákóczi-tár, I. 444. A fejedelem levéltárában 1306. sz. a. parancsolat volt «az egyházi rendeknek regimentekbe való hozásáról.» Arch. R. I. 14. A fejedelem már 1705 szeptember 10-ikén intézkedett, hogy a városi nemességet ne kényszerítsék a vármegye zászlója alá menni. Károlyi-Okl. V. 287. Néha vakhír is elegendő volt a fölkelés kihirdetésére, pl. 1707 november 3-ikán, a mikor Szepes felől 2000 németet s az emberfői havasok felől is támadást vártak. 11-ikén már azt írta a fejedelem, (Károlyi-Okl. V. 730.), hogy a vármegyék mindenütt talpon vannak és csodálják a havasokból jött egerecskét. Minden hírt nagyítva, magunk szoktattuk rá az ellenséget, hogy egykét ezer emberkével, sőt kevesebbel is bátran sétálgasson az országban. A hírhordást máshol is kárhoztatta.

zsoldosokat küldhettek a táborba.[38] Zsoldosoknak nem holmi vándorlókat vagy csapongókat, hanem olyanokat kellett fogadniok, a kikben megbízhattak, hogy el nem szöknek. Az elszökött zsoldos helyett mást kellett állítani; sőt akkor is, ha a helyettes meghalt vagy elesett. Ha pedig valaki a mezei vagy fizetett hadból állítana zsoldost, ezt a fejedelem fölakasztatja, megbízóját pedig megbünteti.[39] Később a föl nem kelt nemesek jószágát elkobozni rendelte.[40] Az ország-gyűlések többnyire egyúttal a nemesfölkelők gyülekező helyei voltak, hogy azonnal az ellenségre indúlhassanak. A fejedelem utóbb a pataki országgyűlést tél-víz idején is fölkelésre s haladéktalan indúlásra sürgette, a nemesség pedig életét és vérét ajánlotta a szabadságért.[41] A fejedelem időnkint maga is megszemlélte a fölkelt nemességet; szónoklatot tartott hozzá s megbüntette az elmaradókat.[42] Ösmeretes, hogy a vármegyék egyesült ellenállását tartotta nemzeti háborúnak, szabadságharcznak.[43] Nem is helyeselte tehát egyes vármegyéknek azt a törekvé-

70. UHLÁNUS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

38 Bercsényi 1705 április 20. Hornyik IV. 353–6. Tanulságos adat, hogy a 12 északkeleti vármegyéből 1706 tavaszán 1695 lovas nemes jelent meg 2054 lóval és 250 szolgával; a távollevők maguk helyett 96 zsoldos lovast állítottak, de csak 51 lóval; a gyalog nemesek száma 1497, zsoldosaiké 28. Egyáltalán nem jelent meg 590, késedelmezésből van távol 631. Élükön 154 megyei és 82 országos tiszt áll s velök a főrendeknek 48 tisztje és szolgája. A vagyontalan és beteg nemesek száma 123. (Károlyi-Okl. V. 437.)

39 A zsoldosok állítását s a személyes fölkelést a fejedelem a szécsényi végzések alapján Miskolczon 1706 február 18-ikán 9 pontban szabályozta. Károlyi-Okl. V. 397–9. Ezt kísérő rendelete 23-ikáról az Esterházy-levéltárban 593. sz. (Erd. N. Múz.) és 24-ikéről Károlyi-Okl. V. 401–3.

40 1706 augusztus 28. Arch. R. I. 666.

41 1708 deczember 6. Rákóczi-tár, I. 173.

42 Pl. Makláron 1708 szeptember 2. U. o. 156–7.

43 Rákóczi eml. 63., 64. Igy volt ez 1809-ig, a fölkelések megszüntéig.

sét, hogy insurgensek helyett csupa zsoldosokat küldjenek a táborba;[44] azt pedig sohasem engedte meg, hogy, különösen a szegények rovására, a nemesek pénzen váltsák meg a személyes fölkelést.[45] Némelyik család valóban dicsőségesen megtette kötelességét; pl. *Somogyi* Férencz ezredesnek 8 fia szolgált a kuruczok közt, az egyik mint őrnagy; más kettő vérét ontotta a hazáért.[46]

Szökevények elég nagy számmal szolgáltak a kurucz seregben. A fejedelem nem sokat bízott bennök. Ilyen csapatokra — szerinte[47] — csak akkor lehet számítani, ha erősebbek vagyunk az ellenségnél. Védőháborúban, akármilyen jól vezetik őket, mindig kevesebben vannak azok, a kik kezökben fegyverrel akarnak meghalni, mint azok, kik élni igyekeznek, hogy föl ne akaszszák őket. A császári seregből átszököttek közűl egyes főtisztek (Ocskay, Scharudy, Breiner) valóban árúlással akarták elkerűlni a kivégzést.[48] A fejedelem a zsibói hadállás, Karva stb. elárulását ilyen szökevényeknek tulajdonította.[49] Tudta, hogy nagyon kell rájok vigyázni,[50] mégis pátenst bocsátott ki, hogy a ki szolgálni akar, befogadja; ha haza vagy máshová akarnak menni, fegyveröket, lovukat fejérpénzen megveszi s őket fegyveres fedezet alatt kikísérteti, mihelyt megesküsznek, hogy nem harczolnak ellene; a kik pedig Magyarországban akarnak letelepedni, lesz gondja rájuk.[51] 1703 június 30-ikán csatlakozott hozzá az első 200 szökevény huszár.[52] Dürnkrutnál a császári táborból egyszerre 40 legény állott át. Salvét lőttek s azt kiáltották: «Vivat princeps Rákóczius!»[53] Később, mikor a császáriakból dragonyos-ezredet akart alakítani, óvakodott attól a látszattól,

44 1706 június 27. Arch. R. I. 555.

45 1710 augusztus 8. U. o. III. 490.

46 Bercsényi Rákóczihoz 1710 június 1. U. o. VI. 512.

47 Rákóczi eml. 127.

48 Ellenben a dunántúli várakba Rákóczi éppen azért tett szökött császáriakat, hogy fel ne adhassák a németeknek, kik a kézrekerült szökevényeket kivégezték. Cserei, 420.

49 Rákóczi eml. 160., 191. Arch. R. I. 633.

50 U. o. 120.

51 1706 április 18. Arch. R. I. 532. Sőt a szökést a fegyverszünet idején is könnyítette az átállási levelek korábbi keltezésével. U. o. I. 545.

52 Thaly, Bercsényi, II. 519.

53 Bercsényi 1706 augusztus. Arch. R. V. 211.

hogy csak a desertorokra számít.[54] Neheztelt is Forgáchra, ki nem fogadta meg azt a parancsát, hogy inkább kiküldje az országból a medgyesi és szatmári németeket (császáriakat), mint hogy fontos helyekre vezényelje; és hogy magyarokkal egyvelítse a (német) századokat.[55]

Birodalmi *szászok* már 1703-ban jelentkeztek Rákóczinál szolgálatra; közűlök 1704-ben is néhány jó lovast, fegyvert és «finom» trombitást fogadott zsoldba.[56]

A szabadságharcz kezdetén Rákóczi és Bercsényi 20 század *oláh, lengyel* és *tatár* hadra szerződtek, századonkint havi 500, az egész évre tehát 120,000 tallér zsolddal.[57] Azonban ez a sereg sohasem verődött össze s az átkelésnél Rákóczinak csak két század oláhja és tatárja volt. Pekri Moldvában *tatárokat, oláhokat, szeményeket* akart fogadni. A fejedelemnek csak az utóbbiak kellettek, mert «ha maguk rosszak is, jók a puskáik».[58] Bercsényi a fölkelés kezdetén 20,000 fizetett tatárral fenyegette a császáriakat;[59] de csak kevés litvániai tatár (lipka) állt a fejedelem szolgálatába.[60] Később a ködmönös ruthéneket is tatároknak mondták.[61] Erdélyben Ujvári János a tatárok kapitányának nevezte magát. Báró Andrássy Miklós ferenczrendi barát («a dervis kapitány») alatt egy 400 főnyi *török-tatár* lovascsapat

71. VÉRTES A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

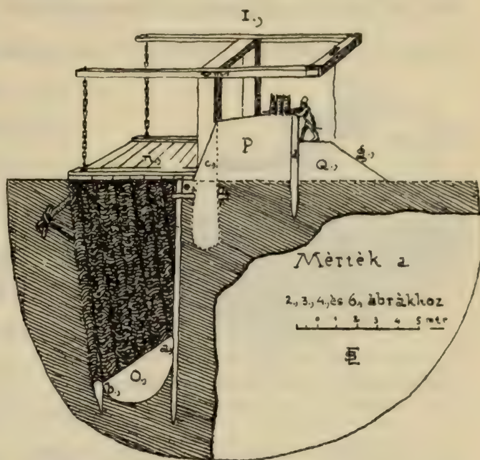
54 1710 augusztus 10. U. o. III. 303.
55 1706 márczius 19. U. o. I. 492.
56 Rákóczi eml. 58. Arch. R. I. 217.
57 Bercsényi 1703 június 15. Thaly, Bercsényi, II. 505.
58 1706 januárius 9. Arch. R. I. 465., 467., 473–5.
59 Századok, 1873. 21.
60 Rákóczi eml. 265.
61 Századok, 1873. 22.

híresedett el.[62] 1705 nyarán a fejedelem a fegyelmetlen tatárokat már megtizedeléssel (minden tizediknek fölakasztatásával) akarta féken tartani;[63] végre pedig[64] kijelentette, hogy neki többé nem kellenek a tatárok, a kik csak pusztításra valók. Törökországból már 1706-ben 10,000 *albán-arnót* hadra számított.[65] Később 30,000 forintot gyűjtött össze felfogadásukra,[66] de végre ennek a hadnak sokat igérgetett lejövetelében teljesen elvesztette bizalmát.[67] «Akárki mit mondjon — szólt[68] — csak jobb annál a *lengyel*, a ki már régtől fogva, ha rosszúl is, de hadakozik s a *puskaport* szagolja, amaz a *dohányt*. Amaz a pénz mellett a *dicsőséget* is szereti, de emez csak a *pénzt;* amannak praetensioitól nem tarthatunk, emennek saczczoltatása meg nem szűnik.» Pedig bizony 12,000 hosszúpuskás arnót gyalog nagyot változtathatott volna a hadjárat sorsán,[69] kivált ha *Omer* aga is arnót lovasokat szöktethetett volna be Rákóczi mellé.[70]

Lengyeleket a fejedelem már a fölkelés kezdetén akart, de csak a háború vége felé tudott zsoldba fogadni. Akkor is úgy hitte, hogy sok lengyelt tartani csoporton nagy bú és galyiba volna; őt magát hamarább kibosszantaná az országból, mintsem a németet kikergetné. De jobb a pénzt a rendes és lengyel hadra fordítani, mint olyanokra, a kik kapa helyett puskát vesznek a vállukra.[71] A lengyelek sem váltak be teljesen a rendes hadseregbe, a melynek végső rendezését az ő kimustrálásukkal kellett eszközölnie.[72] A *kozákokból* rendes hadat akart csinálni és jövendőben készen, oktatva visszaadni.[73] Kevés hasznát vehette annak a *svéd* csapatnak, a melylyel *Potoczkij* Mihály kievi palatinus különben is a háború vége felé menekült hozzá.

62 U. o. 1896. 776. Hadtört. Közl. 1888. 19.
63 1705 szeptember 7. Arch. R. I. 411.
64 1708 márczius 24. U. o. II. 206.
65 Rákóczi Eml. 231. Tört. Tár, 1882. 351. Thaly, Kalászok, 236.
66 1709 szeptember 23. Arch. R. II. 550. Máshol 9250 tallért említ. U. o. II. 547.
67 Arch. R. II. 553., III. 7., 34.
68 1710 február 18. U. o. 34.
69 Arch. R. IX. 706.
70 U. o. VIII. 190.
71 1710 február 18. U. o. III. 33.
72 1710 április 18. U. o. III. 101., 238.
73 U. o. III. 33. (Szentmártonkátáról, 1710. február 18.)

A *szekereseknek* külön szekérmesterök volt,[74] de a szekerészet szintén a rendezetlen hadak közé tartozott. Ha a vármegyék lovas vagy ökrös szekeren küldtek élést a táborba, a katonák a lovakat többnyire ott fogták, a szarvasmarhát pedig vágónak hajtották el.[75] Pest vidékén a kuruczok a tizenkét esztendőnél idősebb fiúkat megeskették, hogy a császáriaknak nem fuvaroznak s intőjelül minden községben akasztófát állítottak fel.[76] A fejedelem rossz néven vette, hogy a vármegyék nem szívesen adtak «forspontot»,[77] de fölháborodva utasította Sáros vármegyét, hogy a nemesi fölkelés czéljaira a szegénységtől kicsikart fuvart visszarendelje s a szegénységet kárpótolja.[78] A karabélyos ezred és más ezredek a szegénységet terhelték s a sereg mozgását akadályozták; később a fejedelem intézkedett, hogy az ezredek szekér nélkül, könnyű szerrel mozoghassanak.[79] Minden

72. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. I. A SÁNCZ ÉS AZ ÖREGKAPU SZELVÉNYE.

század mellett két *füvellőszekér* volt, kaszásokkal és béresekkel együtt.[80] Egész *szekérparkja* volt Munkácson, hol a marhákat vagyonos parasztemberek közt osztották szét tartásra és használatra.[81] A palotás-ezred szekerei és podgyásza Sáros vámegyében 30—40 faluban voltak elhelyezve; s a tiszteknek is feles számú szekereik voltak.[82] Nemcsak a fejedelem, hanem tisztjei is igen sok podgyászszal jártak,[83] a mi nagyon nehezítette a moz-

74 Arch. R. I. 572.

75 Vitnyédi Zsigmond mosonyi alispán levele 1704 márczius 12. U. o. I. 120.

76 Lamberg cs. biztos 1704 november. Hadtört. Közl. 1894. 552.

77 1706 április 13. Arch. R. I. 525.

78 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.

79 1709 deczember 10. Arch. R. II. 586—8.

80 1710 máj. 5. U. o. III. 257. és máj. 11., 261.

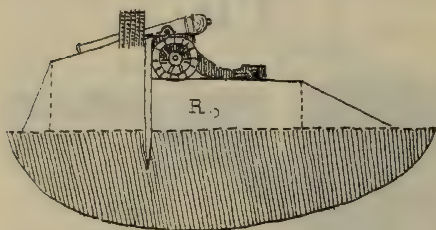
81 U. o. II. 588.

82 1710 január 2. U. o. III. 330.

83 1710 február 12. U. o. III. 24.

gást. A palotások és karabélyosok javított szekereiből, a melyek az udvari biztos felügyelete alá tartoztak, a fejedelem utóbb *prófont-szekereket* akart csináltatni.[84] A sok képtelen szekerezés ellen az egri konvent egy ízben magának a fejedelemnek jelenlétében tiltakozott[85] s a fejedelem a jogtalan zsarolások ellen intézkedett is.[86]

A *naszádosok* a fölkelésből sem tűntek el teljesen. Vajdájuk *Pap* István volt, a karvai révkapitány. Olyan időben, a mikor Szegedre a császáriak Gmundenből hoztak hajókat,[87] Rákóczi a bányavárosokban *rézhajót* csináltatott, a melyet a Garamon eresztettek le a Dunára.[88] A császáriak sarkas és egyéb hajóinak megsemmisítésére taraczkokat küldött s nem egyet megtámadott és elfogott.[89] A dunai hajók építése módját különösen Bottyán értette s fejszével maga is dolgozott rajtuk.[90] Nem egyszer fölverte a császáriak csajkás hajóit s neki magának is volt 22 hajója.[91] Hellebrandt szintén mester volt a kompok, hajók, csolnakok összeszedésében.[92] Károlyi a nép lelkes közreműködésével szerzett Erdélyben hajókat, a melyeket azután a nyári rekkenő hőségben kocsikon szállíttatott a Dunához;[93] viszont Szemere László a víz alá sülyesztve rejtette el hajóit a czirkáló rácz csajkások elől.[94] Több ezrednél egyáltalán nem volt víziedény még a Duna mentén sem;[95] pedig molnáraival a fejedelem minduntalan készít-

73. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. II. A LÖVEGPADOK SZELVÉNYE

84 1710 április 7. U. o. III. 90.

85 1708 május 30. Rákóczi-tár, I. 130.

86 Pl. 1710 januárius 26. meghagyta, hogy Grudzsinszky vezérőrnagy szabadon bocsássa a jászoktól — nemesi jogaik sérelmével — lefoglalt szekereket és barmokat. Arch. R. III. 339.

87 Gazdaságtört. Szemle, 1904. 102.

88 1705 július 16. Arch. R. I. 369.

89 Arch. R. I. 372., 575., 587. Simonyi, III. 131., 371., 374.

90 Rákóczi eml. 129.

91 1708 június 29. Arch. R. V. 670—1.

92 Arch. R. I. 108.

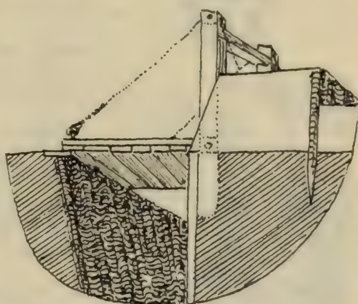
93 Rákóczi eml. 278.

94 Századok, 1879. 648.

95 Rákóczi 1709 augusztus 10. Arch. R. II. 516.

tetett új hajókat, ladikokat a hadak átszállítására,[96] Bottyán pedig, ha deszkája, gerendája nem volt, a sövényből font s náddal töltött hajókat sem vetette meg.[97]

A *műszaki* csapatok többnyire az ácsok, a molnárok, bányászok, kővágók sorából kerültek ki s jobbadán franczia hadmérnökök vezetése alatt állottak. Hídakat bámulatos ügyességgel és gyorsasággal tudtak készíteni s pl. Esztergom ostrománál is megmutatták ügyességöket az aknák készítésében. Az utászmunkához valamennyire minden közkatonának kellett értenie, a mit főképpen a sánczok építésében bizonyították be. Munkájukat a *sánczmesterek* vezették.[98] Mérnököket ilyen helyekre a fejedelem nem igen küldött, mert «a mennyiben a kommendók elméjét ismeri, eo facto rossz volna, ha más építené».[99] A hadmérnököket főképen a *várak* építésénél foglalkoztatta.

74. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. III. A KISKAPU SZELVÉNYE.

Hosszabb-rövidebb ideig összesen 147 kisebb-nagyobb vár és sáncz volt a kuruczok hatalmában; de a háború színterén 26 mindvégig a császáriak kezében maradt. Néhány elfoglalt várat lerontatott, hogy őrízetökkel ne kelljen vesződnie; ezek közé tartozott Szatmár, Léva, Likava. Hiszen egyik végzete volt hadjáratának, hogy a várak ostroma mindig aránytalanúl sok idejébe került, mert sok lovasa volt, kevés gyalogja.[100] Erdélyben nem volt erőssége, a melyre támaszkodhatott volna,[101] mégsem engedte meg Norwald és Vissenacque ezredeinek, hogy Kolozs-

96 Arch. R. III. 440.

97 U. o. II. 289. A folyók átúszásánál nádkévéket is használtak. U. o. III. 241. Rákóczi eml. 89.

98 Arch. R. III. 92., 450.

99 1707 november 15. U. o. II. 140. Kívánja Károlyinak, hogy a sok aprólékos kommendók véghezvigyék parancsolatit és szerencsésebbek legyenek Sennyeinél, Budainál, Tordainál és több szentjeinknél, a melyekből áll a sánczőrzők litháníája.

100 Rákóczi eml. 97.

101 U. o. 166—7. Csak Károlyi hadtestére támaszkodhatott.

vár falait kijavítsák.[102] Egyébként oly sokat költött a magáéból országos várak, különösen Érsekújvár, Kassa, Eger építésére, hogy a *labancz* udvari emberek szerint már ezért is megérdemelné az erdélyi fejedelemség czímét.[103] Kassát *Le Maire*, Munkácsot, Ungvárt, Ecsedet *Damoiseaux*, Nagybányát *Pap* Mihály tervei szerint építtette újra. *St. Just* különösen hídfő-erősségeket emelt, de terveiben Bottyán nem igen tudott megnyugodni. Károlyi szerint[104] a fejedelem Érsekújvárt úgy megépíttette, hogy akármely monarchiába is beleillenék s a német belé tehetné legnagyobb seregét. Máskülönben zsörtölődött a fejedelemmel,[105] hogy papiroson mindent eléje visznek, de a valóságban semmi sincs meg: «másnak megyen a feje főzti belőle!» A nagykárolyi vár tervezőjét, *Stampát*, maga a fejedelem is korholta,[106] hogy többet épített papiroson mint a földön; mert formális leczke a tervrajza, a hogy professzorok szokták elmagyarázni: miként lehetne a helységeket úgy megerősíteni, hogy mindenütt védhetők legyenek? Mérnökileg is érdekes bírálatát azzal végezte, hogy az most a legjobb, a mi leghamarább elkészűlhet.[107] De csak akkor erős a vár, — mondta máskor[108] — a midőn az oltalmazója elhiteti magával, hogy biztonságban van. Érsekújvár, Munkács, Ecsed, Kővár, Szolnok stb. építésének tervei és legapróbb részletei iránt is érdeklődött. Beniczky akárhányszor följegyzi naplójában, hogy ily tervezetek tanulmányozásával fog-

75. JELLEGZETES KURUCZ SÁNCZMUNKÁK A SARKADI VÁRBÓL. — IV. VIGYÁZÓ-TORONY.

102 1707 október 4. Károlyi-Okl. v. 705.

103 Századok, 1895. 775. Külön várépítési alapra csak később gondolt. «Már az evangeliumból tudjuk — írta 1708 április 13-ikán — hogy minekelőtte az ember építeni kezdjen, szükséges, hogy magának fundust csináljon, a melynek nagyságához mérje épületeit.» Arch. R. II. 240.

104 1705 augusztus 27. Éble, Károlyi Ferencz, I. 47.

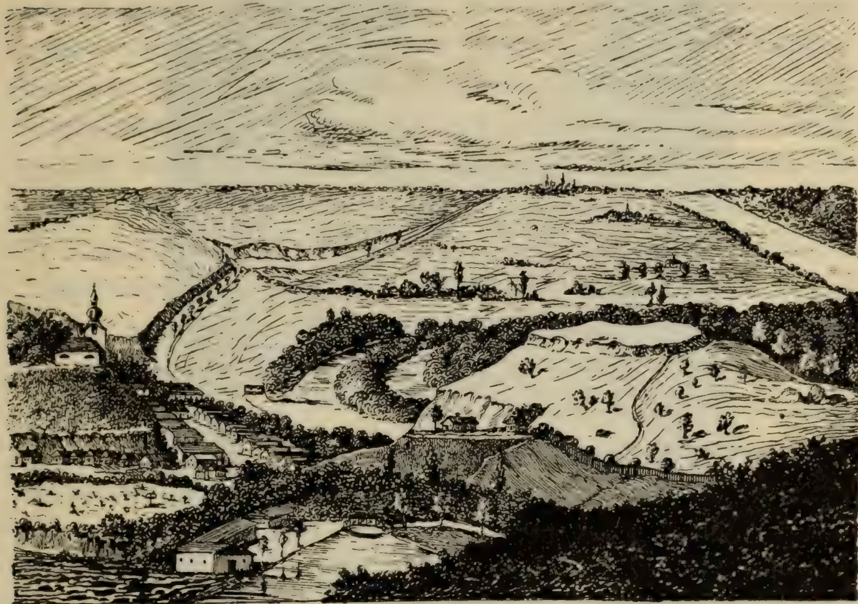
105 1705 október 4. Hadt. Közl. 1895. 309.

106 1710 május 25. Arch. R. III. 269.

107 Azért írta 1706 április 13-ikán is, hogy Belényesből nagy erősséget csinálni nincs időnk, kicsinyt és gyengét építeni haszontalan. U. o. I. 523.

108 U. o. II. 234.

lalkozott; de magát az építkezést is felülvizsgálta, s a helyszínén sok javítást, módosítást tett. Munkács nagyszerű megerősítésével várépítő feladatát befejezettnek tartotta. «Építeni már keveset fogunk» írta akkor[109] — s egy hét mulva parancsot adott ki a jászberényi erőd építésére.[110] Érsekújvár[111] és Munkács[112] várainak őrsége számára kiadott szabályzatai — de főkép az utóbbiak — megérdemlik, hogy a hadtörténetírók részletesen foglalkozzanak velök.

76. BOTTYÁN VÁRA.

A sánczokat, földvárakat (Karva, Imsód, Bottyánvára, Sarkad stb.) jobbadán magyarok építették, ősmagyar módon. Mikor a karvai sánczok ellen kifogásokat tettek, a fejedelem nem tudta elképzelni,[113] milyeneket építsenek ezután, hogy minden ember elméje megnyugodjék benne. Az ő korával a régi magyar sánczépítés is megszűnt s így nagyon is itt az ideje, hogy az

109 Arch. R. III. 51.
110 U. o. III. 55.
111 U. o. I. 547–8.
112 U. o. III. 572–590.
113 U. o. VII. 213. (1706. július 16. Bercsényihez.)

erődítésnek ezt a két század óta pihenő módját a hadtörténetírók szintén figyelmökre méltassák.[114]

Az élelmezési csapatok csak részben voltak szervezve. A had és tartományi biztosok a kincstári javakat nagyobbrészt bérbe adták s az árendások húzták, vonták a szegénységet.[115] A hadbiztosság részéről beadott sérelmeket az országgyűlés utóbb a regulamentumban orvosolta.[116] Egy svadronyhoz 3, egy gyalogszázadhoz 2 prófont-szekeret rendelt[117] s megállapította, hogy a tábori pékek és mészárosok hetenkint mennyi húsról és jól sült prófontról gondoskodjanak. Téli szálláson a gazda sütött húst és kenyeret.[118] De már régebben is adott ki a fejedelem szabályzatot a hadak élelmezéséről.[119] Sütőteknőkkel, lapátokkal, vakarókésekkel, szénvonókkal stb. a csapatok is el voltak látva[120] s a «proviánt-kemenczék» körűl ahhoz értő emberek forgolódtak.[121] Tárháznak (néha templomokban, vermekben) legalább minden napi járóföldön kellett lennie. Az élelmezési biztosok közt sok járatlan, gondatlan és csaló akadt;[122] de az ilyeneket a fejedelem vasraveretéssel fenyegette.[123] Tudta, hogy Bercsényinek van parancsolata kenyér iránt a biztoshoz és hogy van biztosa; de — úgymond — abban nem biztos, lesz-e kenyér? Szerette volna, hogy harmad-, negyednapra is előre gondoskodjanak kenyérről; de félt, hogy «ez a nagy regularitású commissariatus megfogyatkoztatja a hadat s ebből nagy kár származik».[124] Ugyanakkor a durván őrölt gabonakenyér Herbeville császári hadában betegségeket okozott.[125] Volt eset, pl. Ugocsában, hogy a szegénység s kétségtelenűl a katonaság is, «idegen ételnek nemeire, úgymint mogyorófa-barka és tengeri kocsány-kenyérre

114 A sánczokról most ír egy nagy munkát Soós Elemér honvédezredes úr, ki kéziratából több rajzot volt szíves átengedni könyvem számára.

115 Arch. R. IX. 445.

116 1707 június 15. Rákóczi-tár, I. 15.

117 Századok, 1895. 855.

118 U. o. 922., 925.

119 Pl. 1704 február 15. Hornyik, IV. 282.

120 Arch. R. I. 312.

121 U. o. I. 214.

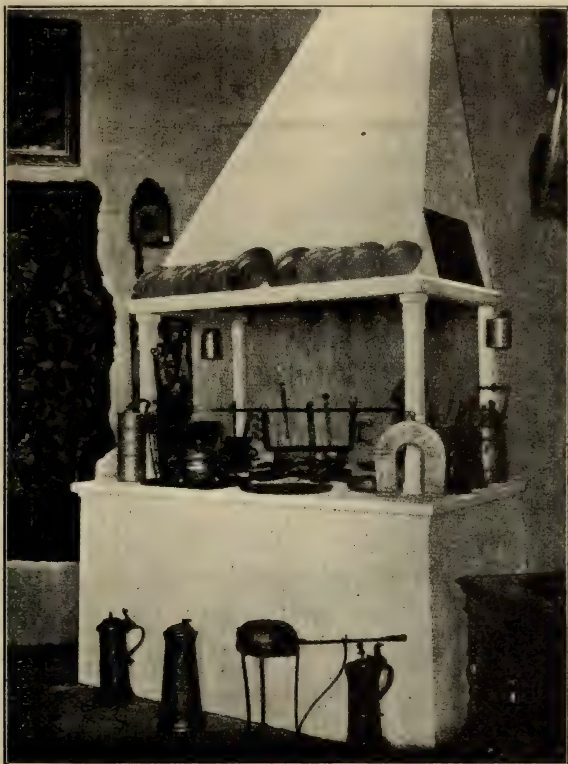
122 Rákóczi eml. 216—7., 272.

123 Károlyi Sándorhoz. 1705 október 1. Arch. R. I. 427.

124 Bercsényihez Mocsonokról, 1705 július 31. Arch. R. I. 383.

125 Rákóczi eml. 158.; de bevallja, hogy ugyanakkor Egregynél az ő hadának sem volt elég kenyere.

szorúlt és úgy tengette magát».[126] A fejedelem saját uradalmaiban «szaporasággal» süttette a kenyeret a hadak számára, egyébként pedig azt tartotta, hogy «a kenyérbeli szükség mindeneknek mestere lévén, magában is szab regulát.»[127]

77. KURUCZ KONYHA.

Az egészségügyi csapatok szervezését Rákóczi már a harmadik esztendőben megkezdte. Különösen a zsibói csatában boszszankodva látta, hogy a sebesűltek hazavánszorogtak s inkább gyógyíttatták magukat otthon kuruzsló vénasszonyokkal,[128] mint a

126 Ugocsa Rákóczihoz a szirmai gyűlésből 1709 márczius 20. Tört. Tár, 1901. 408. Több adat a Károlyi-levéltárban.

127 1707 október 15. Arch. R. II. 115.

128 Sőt 1707-ben Orosz Pál tábornok is egy érmelléki «boszorkány»-ra bízta magát. Századok, 1895. 719. De Marosfalván (Léva mellett) magasztaltak egy asszonyt, ki 1708-ig «Isten nevében» hatvannál több sebesűltet gyógyított meg. Arch. R. VI. 150. Az ápolás általában magánházakban történt.

táborban *katonaorvosokkal.* Ennek következtében sokan elnyomorodtak. A fejedelem tehát azokat, a kik idején visszajöttek, meg is jutalmazta.[129] A sebesültek számára eleintén a városoktól kért kölcsön *borbélyokat,*[130] vagy pedig olyan városokban helyezte el őket, hol több orvos és borbély lakott; pl. Debreczenben, hol 1704 tavaszán minden ház tele volt sebesülttel,[131] 1707-ben Szombathelyen,[132] 1708-ban Lőcsén és Egerben,[133] 1710-ben Miskolczon stb.[134] A dunántúli megyék panaszkodtak is,[135] hogy a mely helységben borbély van, annak a szomszéd falvakkal együtt a sebesek tartása miatt sok baja akad, mert a betegek ételben, italban válogatnak, a mellettök levő egészségesek pedig képtelenül terhelik a községeket. Ennek elkerülése végett a fejedelem intézkedett, hogy minden ezredben legyen 2–3 borbély,[136] a kiket az ezred pénztárából fizettetett. Nagyobb és sürgősebb munka idején külön is megjutalmazta őket, hogy «jobb kedvök legyen!»[137] Többször a szükséges orvosságok árát is a magáéból fizette ki s megtörtént, hogy ezeket saját négy lovas hintaján küldte a sebesültek után.[138] A kuruczok az ellenséggel szemben sem szívtelenkedtek; pl. a trencséni várba szorúlt labanczoknak megengedték, hogy a kurucz kézben levő trencséni jezsuita patikából gyógyszereket kapjanak.[139] A fejedelem 1705 tavaszán a katonák hópénzéből való csekély levonásokkal állította fel *az első katonai kórházakat* Kassán, Beszterczén, Debreczenben, Pápán és Gyöngyösön.[140] Később Szirmay István több elkobzott jószágának jövedelmét fordította a sebesültek ispotályainak költségére.[141] Ezek meg is énekelték[142] a gyöngyösi tábori kórházat:

129 Rákóczi eml. 163.

130 A debreczeniek ezeket 1703 november 23-ikán már visszakérték. Arch. R. I. 247.

131 Arch. R. I. 214.

132 Századok, 1880. 33.

133 Századok, 1872. 593. Thaly, Adalékok, II. 190.

134 Arch. R. III. 357.

135 1708 január 15. Tört. Tár, 1899., 230.

136 Megfogyott ezredekben kettőt is elégnek tartott. Arch. R. III. 537.

137 U. o. 345–6., 408., 454.

138 1710 február 11. U. o. 345–6.

139 1704 márcz. 29–31. Tört. Tár, 1896., 7.

140 Arch. R. IV. 350., 439.

141 1709 június 9. és 1710 július 22. U. o. II, 482. és III. 454. A költségeket emelte, hogy az orvosságokat többnyire Danczkából hozatta.

142 Erdélyi János, Népdalok és Mondák, II. 273. Korát kimutatta Thaly, Adalékok, II. 189.

«Körtefa, körtefa, gyöngyössi körtefa:
A szegény katona megpihen alatta;
Karddal szántja földjét, vérrel boronálja,
Mégis ő felségét igazán szolgálja.»

Szolgálhatta is azt a felségesen gondolkodó Rákóczit, a ki megírta,[143] hogy «a tisztben nemcsak vitézség, de több ész is kívántatik; mert hogy *Bagosi* László a sebeseit és szekereit elhozta, azzal én előttem nagyobb vitézségének jelét mutatta meg, mintha személyében húsz németet ölt volna. Dispositióit, a melyek ehhez kívántattak, oly szoros állapotban helyesen folytatta, azzal egész bátorságát mutatta».

IX.

A HADVEZÉREK.

HADSEREG ÉLÉN a fejedelem állt, a ki eleintén vitézűl részt vett a csatákban, azonban a pudmericzi nap (1705 augusztus 11-ike) óta tisztjei «harczolni nem engedték».[1] Három álló esztendeig (a trencséni csatáig) mérsékelte is magát, de akkor «átlátta, hogy hazánk közszolgálatja nem engedi annyira való elvonását a hadműveletek személye szerint való folytatásában, a mint némelyek javallják»,[2] s attól kezdve megint nem kímélte élete biztonságát.[3] 1705 szeptember 18-ikán ő lett a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme s ezzel a hadsereg feje. A jelszót (parolát) mindig ő adta ki tábornokainak; szokás szerint először Bercsényi főtábornoknak s Vay udvari főkapitánynak sugta meg, ezek tovább adták a jelenlevő tábornokoknak.[4] A tábori főstrázsamester a fejedelem tábora előtt hasonló módon tudta meg a jelszót az udvari főkapitány-

[143] 1760 szeptember 4. Arch. R. II. 534.

[1] Rákóczi 1705 augusztus 18. Arch. R. I. 394. V. ö. e könyvben I. 427.

[2] Rákóczi 1708 szeptember 14. Arch. R. II. 324.

[3] Pl. utóbb 1710-ben a betegeskedő Bercsényi helyett Károlyi és Esterházy Antal tábornagyokkal személyesen vezette a hadjáratot. Hadtört. Közl. 1890., 409.

[4] Rákóczi eml. 183.

tól.[5] A főhadiszállást is mindig a *fejedelmi kornyéta* (czímeres zászló) jelezte a fejedelem audiencziás sátorán.[6]

Fötábornoknak (generalissimusnak) a szécsényi országgyűlés óta Bercsényit tekintették, de ezt a tábornokok egy része, pl. Forgách, nem ösmerte el jogosnak.[7] A fejedelem is csak 1706-ban, mint már egyúttal érsekújvári főkapitányt tette meg fővezérnek.[8] A bécsiek gúnyosan magyar Cromwellnek nevezték.[9] 1707-ben a rendek őt választották meg a fejedelem helytartójának,[10] de a küzdelem vége felé inkább külföldi követségbe küldte, csakhogy tervezett hadjáratában «tétovázó szellemével, gyakori betegségeivel s egyéb alkalmatlanságaival terhére ne legyen».[11]

78. LOVAS KAPITÁNY A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Bercsényi elmenetelével, ahogy maga a fejedelem írta,[12] a fejedelem után *Károlyi* Sándor báróra esett «a dolognak a terhe». Károlyin kívűl *Esterházy* Antal és *Forgách* Simon grófok voltak a fejedelem tábornagyai. Esterházyt a történelem vitéz, de nem valami önálló vezérnek,[13] tábori könyve[14] lelkes katonának bizonyítja. A fejedelem szerint azonban tudatlan és határozatlan volt.[15] Ahogy máshol mondja, Károlyi jól s helyesen gondolkozik Esterházy kezéről, lábáról; csak a Hanczerli, Franczerli,

5 Hadtört. Közl. 1895. 300.
6 Arch. R. III. 258.
7 Rákóczi eml. 183.
8 U. o. 183., 201.
9 Horváth Czirill, M. Irodalomtört. I. 654.
10 Rákóczi eml. 227.
11 U. o. 282.
12 1710 november 15. Arch. R. III. 191. Jellemzése Márki, Rákóczi, I. 295–6. Éble, Károlyi Ferencz, I. 1–4. s több helyütt.
13 Hadtört. Közl. 1888. 22.
14 Kiadta Thaly Kálmán, 1901. 8r. XVIII. és 1032. lapon a két Esterházy életrajzával együtt. A hadjárat történetére nézve nagybecsű gyüjtemény.
15 Rákóczi eml. 137–8.

Speranczerli ne tegyen kárt a fejében; «mert az bizonyos, hogy a rémítő és magában indúlni szokott híreknek hitelt ad.»[16] «Egész hadunk nem volna neki elég».[17] Elelvesztette a tramontánát és gyermek-tanácson indúlt; de hát «csak az idő füstölgetheti ki a ködös párákat az emberek fejéből».[18] Később Esterházy szerette magát főgenerálisnak írni, holott a generalissimus czím csak Bercsényit illette meg. «Ha már ő a fő — írta Bercsényi a fejedelemhez[19] — örömest tudnám, én már mi vagyok?» *Forgách* teljesen elméleti ember volt. A Dunántúl s Erdélyben nem állotta meg a helyét. Erről a tündérországról, ahogy hallo-

79. GRÓF BARKÓCZY FERENCZ KÁROLYIHOZ.
(Károlyi-levéltár.)

más után nevezte, Károlyi Sándortól kért felvilágosítást, katonai és polgári tekintetben hogyan kormányozza.[20] Mindenesetre tanúlt, képzett, vitéz katona, elösmert taktikus, de népszerűtlen, a kiben katonái sohasem bíztak igazán. Rákóczi sem szerette, korán terhére vált, de nagy hasznát vette a hadak szervezésében.[21] Remélte, hogy «szép hadi tapasztalatai következtében az óránkint változó körülmények szerint fog idővel és alkalmatossággal úgy élni, hogy rövid idő alatt hasznos fáradságai által tett hadiműködésének hasznát fogja közügyünk tapasztalni».[22]

16 1707 október 24. Arch. R. II. 116.
17 1708 február 6. U. o. II. 165.
18 1709 július 27. U. o. II. 508.
19 1710 július 12. U. o. VI. 553.
20 1704 augusztus 5. Károlyi Okl. V. 103.
21 Rákóczi eml. 121., 172., 177., 181.
22 1706 április 2. Arch. R. I. 506.
23 1710 február 20. U. o. III. 41

Engedetlensége miatt végre is kénytelen volt elfogatni s «illetlen petyegéseiért»[23] még fogságában is megfenyegetni.[24] De bizonyára tévedett Esterházy Antal, ki szerint a rendes hadak Forgáchot káplárságra sem itélték elégségesnek[25] s később a tábornagy szemrehányást tett a fejedelemnek, hogy hisz minden szónak, a mely őt vádolja.[26] A negyedik tábornagy idősb gróf *Barkóczy* Ferencz († 1709.) vitéz katona volt, a ki már Rákóczi öregapja korában szolgált, de vezényelni nem tudott.[27] Mindamellett a fejedelem olyan tekintélyt adott neki, hogy «a mit a haza szolgálatában jónak és hasznosnak ítél, azt elkövethesse».[28]

Tábornagyi rangja volt báró *Vay* Ádám udvari főkapitánynak is. Vay a fejedelem udvarában az első személy,[28] a legbölcsebb magyar.[30] A fejedelem szerint haragudtak rá sokan, a kiknek délutánonkint általában ki szokta mondani gondolatait.[31] Mint hű szolgát, a legnagyobb kincsnek tartotta.[32] Maga mellett látta a nagyszombati, majd a trencséni végzetes csatákban.[33] Önálló katonai feladatokkal is megbízta; pl. mikor neki adta át Esterházy Dániel hadait,[34] majd a munkácsi várparancsnokságot.[35] A legfontosabb államügyekben az elsők közt kérte ki tanácsát. Vay mint politikai író is megmutatta, hogy ezt a kitüntetést a legnagyobb mértékben megérdemelte.

Tábornagyok álltak az *öt főkapitányság* élén. A fejedelem az *érsekujvárit* a fővezérnek, Bercsényinek adta. Az *alsómagyarországit* (a győri és kanizsai egyesítésével) Esterházy Antalnak. A *kassait* (mely a felsőmagyarországi 13 vármegyére terjedt ki) Forgách Simonnak. A *szolnokit* idősb gróf Barkóczy Ferencznek. A *tiszántúlit* (szatmárit) Károlyinak. Hatodiknak *Erdélyt* lehetne mondani Pekrivel. Minden tábornagy-főkapitányt

24 Pöre és mentsége. Hadtört. Közl. 1891. 433—461.

25 1706 deczember 12. Arch. R. v. 341.

26 1712 szeptember 7. U. o. VII. 205.

27 Rákóczi eml. 201.

28 Rákóczi, 1705 decz. 30. Arch. R. I. 440.

29 Főkapitányi utasítása. Tört. Tár, 1880., 571—6.

30 Századok, 1870., 2. Rákóczi önéletr. 120—1

31 1708 április 11. Arch. R. II. 236.

32 1711 február 18. U. o. III. 593. Károlyi önéletírása, II. 295.

33 Rákóczi eml. 118., 246.

34 1705 június 23. után. Arch. R. I. 354.

35 1711-ben. Rákóczi eml. 294.

altábornagyi rangú kapitány helyettesített.[36] Rendelkezésökre állott egy-egy tartományi *főhadbiztos*,[37] ki a tárházakról, élelmezésről gondoskodott; alattuk álltak a *pénztárnokok* s a *ruházati biztosok*. Minden tábornagy mellett volt *hadbíró*, a ki a becsukott vagy elfogott katonák és tisztek ügyeit intézte.[38]

Altábornagyi rangot gróf *Csáky* Mihály és gróf *Esterházy* Dániel nyertek. Amarról egykor megírta a fejedelem, hogy «ha csak így viseli magát, idején visszaküldi inkább, mintsem bajoskodjék vele».[39] Azonban Csáky kiment vele Rodostóba is és 1757 deczember 7-ikén 81 esztendős korában mint Rákóczi utolsó generálisa halt meg.[40] Esterházy Dánielt a fejedelem könnyen zavarba jövőnek tartotta, a kiben ennek következtében nem-igen bízott;[41] gyöngeséget látott benne, hogy mindent a haditanács alapján tesz;[42] s összeférhetetlenségről vádolta.[43]

Tábornok volt *Andrássy* György, a nagyszombati és pudmericzi hős. Iszákossága miatt Bercsényi korcsma-generálisnak hítta.[44] A fejedelem szerint is[45] szeles, részeges indúlatú, csak őrjáratokra való; de hát hiába büntetnék azt, kinek Isten a tanulásra észt nem adott. Szívesebben látta maga körül az udvarban mint a táborban. Dícsérte[46] igaz hazafiúskodását, követésre

36 Rákóczi eml. 201. Arch. R. I. 484., VII. 215.

37 Pl. Darvas Ferencz (a kiről azt írja Bercsényi a fejedelemnek, hogy «ha malom volna a szája, elgyőzné Ujvárt prófonttal, de sületlen maradna a lisztje». Arch. R. VI. 142.); továbbá Palkovich Ferencz, Szentgyörgyi Horváth Zsigmond, gr. Csáky István, Gyulai Ferencz, Eötvös Miklós, Gellén Gergely, Lipóczi Keczer Sándor szenátor, Beniczky Mátyás, Lónyay Ferencz, Utz Ferencz. Erdélyben Száva Mihály (Tört. Tár, 1906. 45.) A fejedelem méltán mondta (1704 november 13. Hornyik, IV. 336.), hogy a commissariátus is a jó rend és regula ereje és éltetője. Azonban a császári kor hadbiztosait hárpiáknak nevezte. (Önéletr. 72.)

38 Minden ezrednek külön hadbírája volt (Arch. R. I. 519.), de megesett, hogy egyik-másik a nélkül maradt (pl. Buday ezredes, mikor Kajdy István a fejedelemhez utazott. U. o. I. 301.) A hadbírák közt többször emlegetik Kajdy Istvánt, Farkas Mihályt, Horvát Györgyöt, Palugyayt, Szentiványi Ráfaelt, Kajali Pált, Grassalkovics Jánost.

39 1710 januárius Arch. R. III. 3. Egy 1709 évi névtelen levél szerint, könnyen elvesztjük egész hazánkat ha Csáky-féle parancsnokok alatt hadakozunk. Tört. Tár, 1908. 429.

40 Mikes levelei 1757 deczember 29.

41 1705 junius 23. Arch. R. I. 353.

42 U. o. I. 355.

43 1710 július 7. U. o. III. 129.

44 Arch R. X. 2.

45 1708 október 29. Arch R. II. 363–4. Részegessége miatt már 1705 szeptember 8-ikán megrótta. U. o. I. 409.

46 1710 május I. és augusztus I. Arch. R. III. 417., 475.

méltó hűséges magaviseletét s nem kételkedett «hazájához való tökéletes szeretetében való magagyakorlásáról». — *Andrássy* István egy ízben (1706 őszén) Alsómagyarország főparancsnoka volt, de gyönge vezér.[47] Forgáchot ő nevezte először árulónak[48]; később a fejedelem őt nevezte annak.[49] — *Bagossy* Pál, az ivreai hős, 1707 szeptemberében állott át Rákóczihoz, a ki azonnal vezérőrnagygyá tette. Becsülte a gyalogságot, értett vezetéséhez, látott rendszeres ostromokat, ütközeteket s Károlyit lassankint felvilágosította a hadviselésről.[50] *Berthóti* Ferencz szenátor, Forgách elfogatása után kassai helyettes főkapitány, régimódi, hű és eszes katona, ki I. Lipóttól már 1689-ben vitézségi érmet kapott.[51] Testvére *Berthóti* István, szintén régi katona, 1707—10. közt érsekujvári

80. BERTHÓTI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

parancsnok. Páratlanúl megbízhatónak, ügyes vezérnek tartották; pe lábbaja helyhez kötötte. Bercsényi azt mondta róla, hogy ha lábat lehetne cserélni, nem egy nyalkának srófolná ki a lábát.[52]

Bottyán János volt a legnépszerübb tábornok, a kire katonái rajongással tekintettek. Vay a fejedelemnek azt írta róla, hogy olyan engedelmes iránta, mint egy közönséges kapitány: csak tudnának vele bánni s néha el is szenvedni egyet-mást! Igaz, néha kemény, de erre elég okot adnak.[53] Katonái Bottyán apánknak, öreg apónak, Jóltevő Jánosnak,[54] a fejedelem *tigris apánk*nak nevezte.[55] Azonban elhamarkodó természetűnek tartotta.

47 Thaly jegyzete, Rákóczi eml. 234.
48 U. o. 92.
49 1710 február 23—24. Arch. III. 48., 50.
50 Rákóczi eml. 270.
51 Élete és hagyatéka. Hadtört. Közl. 1896. 141—160.
52 1706 márczius 25. Arch. R. v. 66.
53 Vay a fejedelemhez 1705 május 17. U. o. IX. 188.
54 Századok, 1879. 280.
55 1706 április 17. Arch. R. I. 527.

«Nincs kétségem benne — írta egyik hadivállalatáról[56] — lesz Hűbele Balázs: csak lovat adjon az Isten»! Eszében, megfontoltságában nem bízott.[57] Egyszerű ember volt az ő szemében, a ki nehéz teher neki; a vak, elszánt ábrázatú embernek, a ki emlékíratokkal gyötörte, nem győzött eleget prédikálni.[58] Katonai jelentősége kétségtelen,[59] de hírneves dunántúli hadjáratait emlékirataiban a fejedelem alig említi; néha még a nevét is elhallgatta, vagy nem adta meg neki a megillető czímet.[60] Nem

81. BOTTYÁN JÁNOS HÁZA LÉVAN.

56 1706 július 30. U. o. I. 576.
57 1706 szeptember 21. U. o. I. 626.
58 1708 szeptember 29. U. o. II.347.
59 Ezt bőven fejtegette Thaly Bottyán életében és Századok, 1879. 280.
60 Rákóczi eml. 171., 234., 240.

kételkedett hazafiúi kötelességérzetében,[61] «szíves indulatában», de nem titkolta, hogy a vezetésben sok zavart szokott okozni.[62] Egyszer bosszúsan «ő vakságának» nevezte,[63] a kinek mind esze, mind szeme vak lesz olyan földön, a hol sohasem volt.[64] Csak «vízi eszét», a vizek védelmében való ügyességét ösmerte el.[65]

Bezerédj Imre 1706 julius 19-ikén lett brigadéros, 1708 augusztus 9-ikén vezérőrnagy.[66] Édes hazája mellett való dicséretes cselekedetei hírével Európában egész tartományokat betöltött; a hadjáratban egymaga 72 tisztet vágott le s azért magyar Herkulesnek nevezték.[67] A fejedelem szerint is megérdemelte a jó tiszt nevet;[68] mégis mint árulót kellett kivégeztetnie. — *Buday* István bihari főispán,[69] a hajdúk főkapitánya, főképpen mint a szatmári ostromzár parancsnoka[70] és mint a szeredi csata egyik hőse tűnt ki.[71] Gróf *Csáky* István szenátor a pudmericzi csatában a legválságosabb pillanatban vallotta be a fejedelemnek, hogy a gyalogság vezetéséhez nem ért.[72] *Ebeczky* István a nagyszombati, pudmericzi, majd a stomfai, trencséni csatákban s Ungvár védelmében vitézkedett.[73] Gróf *Forgách* György vezérőrnagynak nem jutott jelentősebb feladat. Deregnyei *Galambos* Ferencz vezérőrnagy mint szenátor többnyire a fejedelem közelében tartózkodott. *Gyürky* Pál helyén volt az idegen lovasság élén, de, a fejedelem szerint, nem értett a gyalogsághoz;[74] «kételkedett ügyünk boldogulásában s azért nem juthata az igéret földjére»![75] Gróf *Mikes* Mihály nagy tekintetben állt a székelyeknél, a kiknek grófja volt; de könnyű és hiszékeny elméje miatt Pekri úgy forgatta, ahogy neki tetszett.[76] *Nagyszeghy*

61 1709 július 13. Arch. R. IX. 699., 711.
62 1709 junius 19. U. o. II. 487.
63 1709 junius 4. U. o. II. 478.
64 1709 április 14. U. o. II. 467.
65 1709 július 15. U. o. II. 500.
66 Arch. R. I. 567., II. 313.
67 Rákóczi-tár, I. 177—8.
68 1708 április 6. Arch. R. II. 230.
69 U. o. I. 281.
70 Mint ilyenhez, a fejedelem 39 levelet írt. Arch. R. I. 73—78.
71 Rákóczi eml. 136.
72 U. o. 143.
73 Rákóczi eml. 114., 117., 140., 239., 250., 295. Bercsényi még 1709 junius 14-ikén is kétségbevonta tábornoki rangját. Arch. R. VIII. 62.
74 Rákóczi eml. 185. Arch. R. II. 70.
75 Rákóczi 1710 junius 7. U. o. III. 119.
76 Rákóczi eml. 206. 1708 után ő volt a Moldvába szorúlt bujdosók feje, residense pedig utóbb Dániel Péter. Arch. R. III. 488.

«csak a panaszaiból vette észre, hogy él, nem a próbáiból,« mert leveleiben nem látott egyebet kinyomásnál vagy verésnél.[77] Eleget unszolta, de látta, hogy kevés kedve van az újításhoz; nem tudta, ilyen volt-e azelőtt, vagy csak most lett ilyen, de felettébb hanyagnak találta.[78] Bercsényi kezdetben rendkívül dícsérte Rákóczi előtt,[79] a ki azonban úgy hitte, hogy ő mindenkinél jobban ösmeri; a mint mondja, egyszer olyan levelet írt neki, hogy ha nem ismerné, ki írta, keserves lenne a válasza.[80] Azt valóban nem tűrte, hogy «csekély állapotát» szemére hányják, katonái előtt megmocskolják, becsületében sértsék.[81]

Báró *Palocsay* György ezredes Prágából 30 huszárral szökött haza Rákóczihoz. Csak a háború vége felé, 1710-ben lett tábornok a vitéz,[82] jó verselő ember.[83] A fejedelem szerint katonái benne, mint parancsnokban, nem igen bíztak, de hazaszeretetében kételkedni nem lehetett.[84] Gróf *Pekri* Lőrinczet a fejedelem csak nagynehezen vette át a császáriaktól, a kiknek kedvéért «vásárra vitte hitét,» hogy náluk katholikus, nála pedig megint kálvinista legyen.[85] Bizalmatlanságát Bercsényi is szította,[86] pedig rokonságban álltak; politikai magatartása miatt a fejedelem valóban idegenkedett tőle s kétszínű, fondorkodó embernek tartotta.[87] Pedig lelke üdvösségén kívűl Pekri semmit sem kívánt úgy, mint a fejedelem boldogúlását, hogy «azt a kegyetlen vasigát a szegény magyar nemzet nyakáról levenné»; s őt nem-

Bottyán Janos

82. BOTTYÁN NÉVALÁÍRÁSA.

77 1706 május 25. Arch. I. 549.

78 1706 április 21. U. o. I. 534.

79 1704 április 26. U. o. IV. 20.

80 1709 április 19. U. o. II. 471.

81 Sennyei Istvánhoz írt kemény levele 1704 január 3-án. U. o. I. 273—4.

82 Ezt 1710 deczember 29-ikén Rákóczi is kiemeli. Arch. R. III. 327.

83 Életrajza Századok, 1873. 173.

84 1708 január 6. és 1710 deczember 29. Arch. R. II. 276., III. 327.

85 Rákóczi eml. 81.

86 1704 május 26. Arch. R. IV. 42.

87 Rákóczi eml. 101. Pekri életrajza Szádeczkytől, (Gróf Pekri Lőrincz levéltára,) Századok, 1908. 305—311.

Gábor neve a görögkeletiek vallási küzdelmeiből lett ösmeretes. A magyarok Érsekujvár hős védelme miatt tisztelték. Csicseri *Orosz* Pál Erdélyben, majd a Tiszántúl harczolt. A fejedelem csak Moldváig és a tengerek széléig, hanem ha bujdosásra jutna, a világ tulsó széléig is elkísérné.[88] Ebben bízva, a fejedelem erdélyi fővezérré tette; azonban első sikertelen kísérletei után észrevette, hogy mások gyöngének tartják.[89] Szemére vetette, hogy nem ért a gyalogság vezetéséhez, nem hallgat más katonák tanácsára, szánandó mozdulatokat tesz.[90] Thököly hadakozásában sem lehetett rosszabb rendtartás az övénél; táborozása, járása felfordúlt eszeveszettség;[91] az ellenség az ő rossz magaviselete és rendelkezései miatt ment be Erdélybe[92] stb. Némileg

83. PETRŐCZI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

megnyugtatta, mikor értesűlt, hogy «a maga partjain kívűl kiterjedt elméjének árvize megtérni kezdett»;[93] de megrótta hanyag levelezéséért, melyből a fejedelem szolgálatának és az ország javának fogyatkozása következhetnék. Intette, ne hirtelenkedjék beszédében; ne fenyegetőzzék kibujdosással; ha panasza van, egyenesen hozzá fordúljon. «Mindezt atyai intésének vegye s dolgait úgy kormányozza, hogy az eddig nyert hírének, nevének gyarapítására ösztönt adjon és maga dícséretes cselekedeteinek s hasznos szolgálatainak jutalmát tőle s hazájától elvehesse».[94] Hiszen ellene «a maga nyelvénél egyéb nem áskál».[95] Nemcsak a fejedelem,[96] hanem a labanczság[97] is zsákmányra törekvőnek ismerte.

88 1706 február 6-iki és november 5-iki levelei. Antalffy, Petrőczy Katalin, 116.

89 Rákóczi eml. 206.

90 U. o. 233., 250.

91 1707 november 15. Arch. II. 138.

92 1708 február 3. U. o. II. 161.

93 Károlyi Sándorhoz, 1707 október 15. U. o. II. 115.

94 1707 október 27. U. o. II. 119.

95 1707 november 1. U. o. II. 122.

96 1707 november 15. U. o. II. 138.

97 Cserei, Hist. 415.

Báró *Petröczi* István Bukarestben 1703 november 29-ikén Bukarestből már késznek mutatkozott hazajönni, «ha bízhatik Rákóczi uram dolgaihoz».[98] A vén kurucz haza is jött és eleinte a csatatéren, 1708-tól pedig mint szenátor szolgálta a fejedelmet. 1712-ben férfiágon sírba vitte családját. Báró *Sennyei* István a háború kezdetén legtöbbet értett a hadakozáshoz.[99] 1706-ban az új kormánytanácsnak, majd a szövetséges rendeknek kanczellárja lett.[100] Nehezen vált meg katonáitól, de a fejedelem szerint,[101] «úgy sem illik a mankó s pálcza, a kalamáris és penna a kardhoz»! Áldotta igaz magyarságáért, vele való jótéteményeiért;[102] hiszen ügyünk igazságáért lelkesedve sokszor látta könybelábadni, majd fölragyogni a szemét![103] Gróf *Teleki* Mihálynak, mint belső tanácsúrnak, tábornoki rangja volt.[104] A fejedelem aggódott, hogy mint erdélyi tanácsurat hadi szolgálatra alkalmazza, mert teljes hadi fegyelem alá nem vethette, a mennyiben az ország alkotmánya értelmében a kormány rendelte melléje.[105] Határozottan tudtára is adta, hogy nem hadi, hanem politikai kérdésekben akar élni tanácsaival.[106] Pedig ebben a részben is nyugodt lehetett, mert nem kívánta saját gondolatait ura parancsolatai gyanánt véghez vinni.[107] *Thoroczkay* István előítéletes volt, nem modern, de megbízható;[108] 1705-ig mint Erdély főparancsnoka, azután mint az erdélyi szenátus elnöke tett szolgálatokat.[109]

A vezérkar a táborban el nem foglalt tábornokokból állt,[110] de a fejedelem időnkint a többieket is tanácsba gyüjtötte.[111] Kineveztetésök Rákóczinak sok nehézséget okozott; látta gyöngeségöket és jól megvizsgálta képességüket, mielőtt

98 Századok, 1908. 418.
99 Rákóczi eml. 51.
100 U. o. 177., 294. Századok, 1895. 851.
101 1706 május 15. Arch. R. I. 544. Károlyi okl. V. 475.
102 1709 április 20. U. o. II. 472—3.
103 1711 április 18. U. o. III. 624.
104 Rákóczi, 1711 április 23. U. o. III. 636.
105 1708 márczius 6. U. o. II. 178.
106 1710 április 29. U. o. III. 247—250.
107 1704 július 18. Tört. Tár, 1906. 40.
108 Rákóczi eml. 206. Rákóczi 1704 jan. 12. Arch. R. I. 158.
109 Századok, 1898. 224.
110 Az 1706 november 22-iki javaslat szerint. Arch. R. V. 3., 16. Bercsényi szerint a három Andrássy és 16 mas. U. o. V. 317.
111 Pl. 1709 május 23. U. o. IX. 671.

határozott. Inkább híveket, mint lángeszűeket akart látni maga mellett.[112] Ne gondolják a tábornokok, quod sint condomini imperii![113] A tábornoki tekintély sehol sem áll — szerinte — abból, hogy mindenki abszolutus úr legyen; hanem hogy a parancsolatokat végrehajtsa. Velük szemben nem akar gyönge fejedelem hírébe kerűlni.[114]

A fejedelem vagy a főtábornok parancsolatán kívűl a hadi fórumon senkinek sem illik felülvizsgálnia az ügyeket.[115] S méltán bosszanthatta a fejedelmet, hogy ha olykor ellenkeztek parancsai a Bercsényi parancsaival, megkérdezték tőle, melyiknek engedelmeskedjenek.[116] Nem tűrte, hogy parancsait hánytorgassák, felülbírálják s a haditanácsban «némely nagy dolgokat át nem látó, se messze nem néző tisztek» véleményére és szavazására bocsássák.[117] Tábornokai többet higyjenek maguknak mint másoknak s az ő rendeleteit és a haza szolgálatát nézzék.[118] Semmi jót sem várt attól, ha mindenki hozzászokik, hogy *saját fantáziája szerint* rendelkezzék a hadak közt.[119] Viszont azonban többször intette vezéreit *önállóságra* s adott esetekben fölhatalmazta őket, hogy azt tegyék, a mit a haza szolgálatában jónak és hasznosnak ítélnek.[120]

A fejedelem többnyire döntő elhatározások küszöbén tartott *haditanácsot.*[121] Egyszer-másszor le is szavazták őt: «mintha valami végzetes átok fogta volna meg az elméket».[122] Különben gyöngeség jelének tartotta, hogy mindent a hadak tanácsából

112 Bercsényihez, 1709 márczius 17. Arch. R. II. 467.

113 1709 augusztus 13. Arch. R. II. 518.

114 1710 július 6. U. o. III. 279.

115 1710 július 9. U. o. III. 281.

116 1706 október 2. U. o. I. 635.

117 1710 február 21. U. o. III. 42.

118 1710 május 11. U. o. III. 262.

119 1707 márczius 23. U. o. II. 59.

120 1705 deczember 30. és 1706 augusztus 20. Arch. R. I. 440., 594.

121 Pl. 1703 szeptember 10. Szatmárt, 1705 Verebélyen a nagyszombati csata után, majd a pudmericzi csata előtt augusztus 10-ikén, 1706 február 13-ikán Miskolczon, 1707 február 2-ikán Rozsnyón, 1708 július 24-ikén Krakovánban, július 29—30-ikán Brezován, 1709 január 15., február 18—19. Munkácson, május 27. Patakon, junius 10—12. Enyiczkén, július 3. Patakon, november 16—17. Varannón, deczember 8—9-ikén Hrabóczon, 1711 január 31-ikén Olcsván.

122 Rákóczi eml. 246.

vigyenek végbe;[123] hiszen «a jó Isten tudja, ő maga is micsoda bajban van azoktól, a kik egy órában akarják is nem is a dolgot».[124] A tábornokok tanácsába rendesen a brigadérosokat is meghíta.[125]

A brigadérosokat, «a harczrendelő mesterség tisztjeit» [126] a fejedelem 1704 óta azért nevezte ki, hogy «a nemeseknek saját jobbágyaik és alattvalóik fölött magasabb rangot adhasson.[127] *Babocsay* Ferencz, Béri *Balogh* Ádám, Galanthai *Balogh* István, *Bezerédj* Imre, *Csajághy* János, *Czelder* Orbán, *Fodor* László,[128] *Ocskay* László, *Szalay* Pál, *Szemere* László voltak a legjelesebbek.[129] A fejedelem velök nem tett kivételt, mikor leírta, hogy egyik sem ért a vezetéshez, különösen a gyalogság vezetéséhez.[130] Fegyelem és alárendeltség dolgában keményen akarta fogni a kényeskedő és szófogadatlan brigadérosokat; [131] de nehéz volt kiigazodnia illetekességök és az abból származott rossznak kikereséséből.[132]

84. CSAJÁGI JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

A többitől különböző helyzete volt *Sréter* János brigadérosnak, mint a tűzérség főfelügyelőjének. Feladatát a fejedelemnek 1705 november 23-ikán kelt utasításai szabták meg.[133] Érdemei ezen a téren elévülhetetlenek. A fejedelem dicséretesnek tartotta magaviseletét, hozzá való hűségét, nemzetünkhöz és hazánkhoz megbizonyított szíves szeretetét; [134] néha azonban, pl. mikor a

123 Arch. R. I. 355. Czélzása Esterházy Dánielre vonatkozik.

124 1706 február 24. Károlyi okl. V. 405.

125 Pl. 1708 július 24. Rákóczi-tár, I. 147.

126 Rákóczi 1708 február 25. Századok, 1873. 38.

127 Rákóczi eml. 97.

128 A fejedelem patikárius ábrázatúnak mondta. 1709 január 29. Arch. R. II. 440.

129 Mellőzve ezeket és a kik idővel tábornokok lettek, brigadérosok voltak: Chassant, gr. Csáky László, Damoiseau, Domokos Ferencz, Esze Tamás, báró Jósika Dániel, Kisfaludy György és László, Le Maire, De la Motte, Nárai Nyáray László, Ordódy György, báró Perényi Miklós, Radics András, Réthey György és János, báró Sennyey Ferencz helyettese, Szalay Pál, Szentiványi János, Szentpétery Imre, Szűcs István, Vass Sándor, Vay László.

130 Rákóczi eml. 97. és 1707 április 15. Arch. R. V. 397.

131 1708 február 6. U. o. II. 164.

132 1708 márczius 2. U. o. II. 174.

133 Századok, 1898. 811–813.

134 1710 márczius 19. Arch. R. III. 373.

tüzérségi munkák Kassán megszűntek, ellene is kikelt. Vádolta, hogy keveset törődik feladatával, mert azt hiszi, eleget tett annak, ha a francziák (a hadmérnökök) ellen való panaszait kiprüszkölheti.[135] Tapasztalva tapasztalta benne az illetékességnek a csendesség és jámborszívű szuszmaság hamvával elrejtett tüzét. Sréter azt gondolta, minden mentségének helyet ad a francziák ellen való panasz és az, hogy «megmondtam, megparancsoltam».[136]

A fejedelem, a ki annyira szigorú volt önmaga iránt, tábornokaival, brigadérosaival szemben is alkalmazta a szigorúságot. Csak így remélte, hogy valódi vezéreket állíthat a nemzeti ügy élére.

X.

A TISZTIKAR.

RŐS és megbízható, tanúlt, fegyelmezett tisztikar alakítására törekedett a fejedelem. Hosszas hadjárata a vitézségnek valódi iskolája lett, de tisztjeinek mindenkor ő maga volt legszigorúbb bírája.

Ezredeseinek (ezeres-kapitányainak) száma azokon kívűl, a kikből brigadérosok vagy tábornokok lettek, összesen 162-re tehető. Ez olyasmit jelent, hogy nyolcz év alatt minden ezred körülbelűl kétszer cserélt parancsnokot. Az ezredesek közül 12 német, 1 horvát (b. Vojnovics), 3 román, 7 franczia származású (Bonafous, Charrière, D'Absac marquis, Despignon, Fierville d'Hérissy, Rivière, báró Vissenacque); a többi tősgyökeres magyar. Köztük oly vitézek, mint Bay László, Berthóti Zsigmond, Bessenyey Zsigmond, Bokros Pál,[1] Boné András, Csáky András, Deák Ferencz, Eölyűs András, Gődény Pál, gróf Gyulai Ferencz

135 1708 márczius 2. U. o. II. 173.

136 Bercsényihez, 1708 márczius 30. U. o. II. 220.

1 Kikapó, de vitéz és literátus ember, írta Bercsényi a fejedelemnek. Arch. R. VI. 425.

és István, Halász Péter, a két Illosvay, Kaszás Pál, Kis Albert, Kos Mihály,[2] Lóczy András, Majos János, Máriássy Ádám — a fejedelem főhadsegéde, — Móricz István, Győri Nagy János, Ráttky György, báró Révay Gáspár és Imre, Szádeczky Gáspár, Vajda András,[3] báró Zay András és mások. Ifj. gr. BarkóczyFerencz, Béri Balogh Ádám, Bercsényi, Bezerédj, gr. Esterházy Antal, a két Kisfaludy, b. Perényi Farkas,

85. CSÁKI ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

Roth János, Sréter János, Szentiványi János, gr. Teleki Mihály stb., *ezredtulajdonosok* voltak. Ezredet és ezeres-kapitányi rangot egyedül a fejedelem adományozhatott.[4]

Bercsényi már idején kérte őt,[5] szoktassa el a tiszteket a szükségtelen *előléptetésektől.* «Könnyű az embernek tisztet találni, de a tisztre nehéz embert találni. Azért legyenek brigadérossá,

86. SZENTIVÁNYI JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

generálissá, hogy nekik az kell? Nem azért, hogy ők kellenetnek arra?» A fejedelem első tisztjei szabók, borbélyok, gulyások, kanászok, vagy Thököly-korabeli tisztek voltak. A későbbiek, vagy a Lengyelország felől jött franczia tisztek nem szerették, mert kalandoroknak tartották őket.[6] Rákóczi szivesen elcsapta volna fegyelmezetlen régi tisztjeit, de az iskolázottabb ifjak tiszti kinevezésének sok akadálya volt. A gyalogságnál, szerinte, igen

[2] A fejedelem szerint régi, tanúlt, kemény ember. U. o. I. 148.

[3] Őrmesterből lett huszárezredes. Századok, 1873. 179–181.

[4] Rákóczi 1710 február 21. Arch. R. III. 46. Az ezredekről való intézkedéseire nézve jellemző az 1707 április 24-ikén kelt parancsolat. U. o. III. 70–71.

[5] 1706 deczember 12. U. o. V. 338.

[6] Rákóczi Eml. 42., 84., 86., 94.

kevés okos tiszt akadt; katonáikat nem tudták vezetni. Csak franczia és német tisztjei értettek a rendes hadsereg dolgaihoz, de ezek mellé sem adhatott jó kapitányokat és hadnagyokat.[7] Nem vehette hasznát azoknak a *franczia* kalandoroknak sem, a kik lopott tiszti kinevezésekkel jöttek hozzá.[8] Első tisztjeit butáknak, részegeseknek, durváknak, de a hadak közt népszerűknek találta. A későbbiek műveltebbek, de a hadi dologban szintén járatlanok s a mellett népszerűtlenek.[9] Gúnyosan hősöknek nevezte azokat a vágvidéki tiszteket, a kik árulóknak mondták tanácsosait, mivel nem beszélték le róla, hogy *hadgyakorlatokkal* és vadászatokkal töltse az időt.[10] Ő maga szívesen eltávolította volna feleséges tisztjeit és tábornokait, a kik csak magukról és

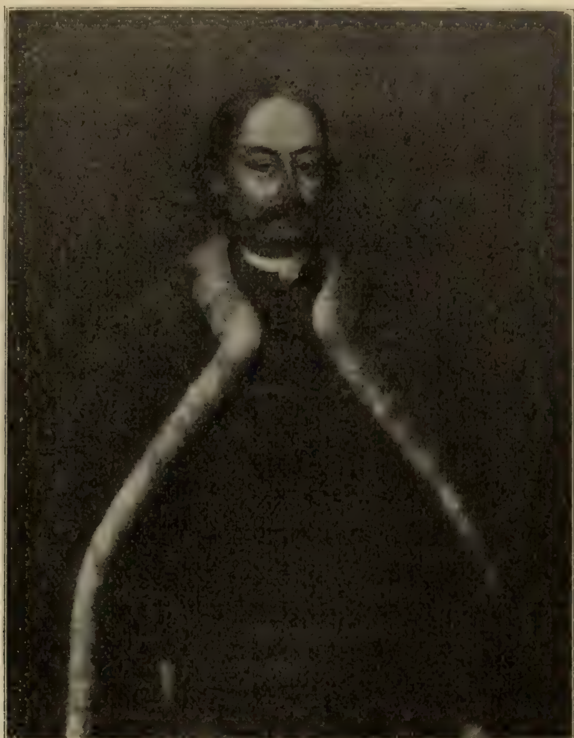
87. HALÁSZ PÉTER NÉVALÁÍRÁSA.

családjaikról akartak gondoskodni.[11] Pedig idején akart alapot teremteni *a rokkantak*, a szegény, megöregedett, ellovatlanodott, érdemes tisztek számára.[12] Elhinné, hogy a tisztek nem fizetésért szolgálják hazájokat, ha kell vagy nem kell, egyenlő értelemben nem sürgetnék előtte s nem kárpálnák cselekedeteit ... «Némelykor mindnyájan azt mondjuk: azért fogtunk fegyvert, hogy torkon verve elvert jogunkat igazságosan megnyerhessük, másszor pedig annak visszaadását kevés szolgálat nagymértékű megjutalmazásának állítjuk.»[13] Akárhány tiszt utazással töltötte idejét. Az ilyenek ok nélkül zúgolódtak fizetésök miatt, mert némelyikök szolgálatának még a rézpénz is érdemök felett való jutalma. Nem is fizette az olyan tiszteket, különösen ezeres-

7 U. o. 97., 116., 120., 125—7.
8 U. o. 127.
9 U. o. 215—6.
10 U. o. 240.
11 U. o. 284., 297.
12 1706 május 15. Arch. R. 544.
13 Károlyi Sándorhoz, 1707 szeptember 11. U. o. II. 99.

kapitányokat, kik néha egész nyáron nem voltak a maguk ezrei közt, s így azok eloszlásának legfőbb okai.[14]

A tisztikar helyzetét az ónodi *haditörvényekben és szabályzatokban* rendezte. Tábornokot, ezredest, ezeres-kapitányt a fejedelem, alezredest, őrnagyot — hármas fölterjesztés mellett —

88. GRÓF GYULAI ISTVÁN EZREDES.

a főtábornok nevezett ki. Haditörvényszéki eljárás nélkül tisztségétől senkit sem lehetett megfosztani.[15] Kezdettől fogva buzdította tisztjeit, hogy ne csak nevét viseljék tisztségöknek.[16] «*Vagyon urunk* — írta Orosz Pál; —[17] ha parancsolatának eleget teszek, jót mond érette.» A fejedelem megigérte, hogy nem

14 1707 szeptember 2. és október 14. Arch. R. II. 112. és Károlyi-Okl. V. 678.

15 1707 június 21. Századok, 1895. 854—5.

16 1704 márczius 15. Arch. R. I. 164.

17 Sennyey Istvánnak 1703 november 1. U. o. I. 235.

hagyja el őket a szerencse semmiféle forgandóságában, mert erre fölszentelte magát és tulajdon vérét hazájához és hozzájok való igaz szeretetből.[18] Megrótta az olyan tiszteket, a kik — inkább tudatlanságból mint gyöngeségből — a támadásban zavarokat okoznak. Vannak, kik — ezeröket vagy seregöket odahagyva — a katonaság javával rend nélkül rohannak az ellenségre; míg mások — az okosság ürügye alatt — katonáikat elöre küldik és saját életöket, véröket «hazájokért» kímélik.[19] «Oh kegyelmes uram, — sóhajtott Forgách is,[20] — de sok nagyhírü emberek!... De a harczon sohase!» A fejedelem tudta, látta tisztjei fogyatkozásait, hogy a hadról gondoskodni, összeköttetéseket fentartani s a dolog természetéhez képest maguknak tanácsot adni nem bírtak.[21] Úgy látta, boldogtalanságban vagyunk, mert a katona nem hisz a tisztnek, a tiszt a katonának.[22] Arra kérte az Istent, valahára adjon eszet az alantas tiszteknek, a kiknek gyöngesége vezette mindeddig hazánk dolgait. Szeleskedő, hebehurgyáskodó tétovázásuk naponkint növelte az ellenség szívét.[23] A balga tisztek a maguk kárán még annyi hadakozás után sem tanúltak. Két szélsőség volt bennök: vagy vakmerők, vagy felettébb okosak. Bárcsak Isten kormányozná eszöket![24]

A tiszteket nem szívesen csereberélte. A nemzeti hadat kezdettől fogva jó fegyelemre akarván szoktatni, tisztnek azt tartotta, a kit eléje terjesztettek, nem azt, a kit ő szeret, vagy nem szeret. Inkább kívánta az alantas tiszteket a feljebbvalókért, mint a feljebbvalókat az alantasokért változtatni.[25] A kényökön alvó, csak nyugodalmat keresö tisztekkel különben sem mehetett messzire.[26] Kereste, de későn találta meg a jó tiszteket;[27] pedig az volt az elve: *akárki legyen, csak hasznosan szolgálja hazáját.*[28] A haza szolgálatát azonban nem mindenkinek elméje

18 1708 szeptember 2. U. o. IX. 543.

19 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 274.

20 1704 június 14. U. o. 1890. 448.

21 1707 november 8. Arch. R. II. 135.

22 1708 október 9. U. o. II. 350.

23 1708 október 29. U. o. II. 363.

24 1709 január 29. U. o. II. 439.

25 1710 február 21. U. o. III. 45—46.

26 1710 márczius 8. U. o. III. 61.

27 1710 szeptember 24. U. o. III. 169.

28 1710 augusztus 10. U. o. III. 361.

szerint akarta folytatni, hanem a rendelkezéseit követő fő tisztjeinek parancsaihoz képest.[29]

Főhadsegédeit a jelesebb tisztek közül válogatta. Titoktartás mellett kellett megfogadniok, hogy a maguk nevében nem osztogatnak parancsokat és nem rendelkeznek.[30] Főhadsegédei közül

89. GRÓF GYULAI FERENCZ EZREDES.

ismeretesek: Perényi Zsigmond,[31] Grabarics Jakab, Máriássy Ádám — utóbb Rákóczi, majd Nagy Péter czár ezredese, végre Rákóczi József tábornoka,[32] — báró Fischer Mihály, Dániel György, Stössel Kristóf,[33] Józsa Mihály,[34] Huszár Imre,[35]

29 1706 május 26. Erd. N. Múzeum törzsgyűjt.

30 A főhadsegéd esküje: Tört. Tár, 1881. 171. l. (Formula juramenti generalis adjutanti.)

31 1704. Arch. R. I. 167.

32 1706. U. o. I. 445. 526. Tört. Tár, 1890. 417.

33 1707. Rákóczi-tár, I. 19., 42., 48., 83. Arch. R. II. 460.

34 1708. Arch. R. VI. 18. A trencséni csata után átszökött a császáriakhoz.

35 1709. U. o. I. 217.

Szakmári János, Szathmári Miklós, gróf Gvadányi Sándor, Nógrádi János, Rhédey Ferencz, Nagy Gábor[36] és Székelyhidy Mihály.[37]

Minden *ezrednek* volt ezredese, alezredese, őrnagya, szállásmestere, hadsegéde, hadbírája, káplánja, szekérmestere, mezei várnagya, sebésze, dobosa, kiket a *törzs*höz számítottak (officiales stabales). Volt az ezredben több kapitány, hadnagy, zászlótartó, őrmester, számvevő (fourir) és sebész, valamennyi *főtiszti* ranggal. A kürtösöket, pattantyúsokat, kézműveseket, káplárokat, közvitézeket a legénységhez számították.[38]

A meg nem felelő tisztekkel a fejedelem szigorúan bánt. «Bugdácsoljanak — mondta[39] — egymásután a pad alá, ha hiába vonjuk a padra a fejöket.»

Nem csekély baj volt a vezető tisztek gyakorta való *egyenetlensége*. A visszavonás miatt — a fejedelem szerint[40] — sokszor nagy fogyatkozások estek; pedig *Harley* angol miniszter megjövendölte, hogy ha a fölkelők egymás közt veszekednek, nyomorúságos körülmények közé jutnak.[41] A fejedelem, a jobbakkal együtt, remélte, hogy «ez a pártos nemzet dicsőséges lesz és irtózással, rettegéssel hall az osztrák kegyelemről és kegyességről.»[42] Tisztjeit milyen ékes szavakban tudta lelkesíteni egy-egy kivívott diadal, pl. a győrvári győzelem alkalmával! Kedvesen értesült,[43] hogy a magyar vérbeli, régi őseinktől reánk maradt s belénk oltatott virtust győzedelmes pálmaágakkal ékesítették.» Mind a mellett a kötelességet nem engedte érdemnek nevezni[44] s nagyon megválogatta, a legvitézebbek közül kit tüntessen ki adománynyal vagy más módon.

36 1710. Arch. R. III. 368., 386., 387., 390—1., 402., 504., 544.

37 1711. U. o. III. 692. Székelyhidy a számüzetésbe is követte a fejedelmet, ki Javoróvból több küldetéssel látta el.

38 Pl. 1707-ben a dunántúli hadtestben (3 ezred elhagyásával) 9039 embert mutattak ki; és pedig 81 törzstisztet, 578 főtisztet, 8315 legényt, 66 számfölötti és 179 önkéntes tisztet és legényt. Arch. R. IX. 452—3.

39 1706 február 9. Károlyi-Okl. V. 394.

40 1710 április 29. Arch. R. III. 249. Példák u. o. II. 113., 118., IX. 340. Simonyi, I. 240.

41 Simonyi, I. 342.

42 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Tört. Kalászok, 205.

43 1706 november 30. Hadtört. Közl. 1895. 323.

44 1710. Arch. R. III. 277.

Katonai érdemek jutalmazására használta a szabadságharcz kezdete, a szövetség megalakítása és az ónodi gyűlés emlékezetére vert arany, ezüst, bronz *érmeket*. Volt ezüst érdemrendje is az ország czímerével és saját arczképével. Mikor ezzel egyszer egy *Wagner* nevű gránátos kapitányt tüntetett ki, a többi tisztek zugolódtak, hogy nem magyarnak adta.[45] Voltak saját arczképével ellátott arany vitézségi érmek is.[46] A győrvári harcz vitézeinek, majd *Blaskovics* János őrnagynak arany érmeket adott.[47] *Horváth* György zászlótartót, ki a 65-ből életben maradt 16 görgényi hőst Munkácsra vezette, arczképes arany, a többit ezüst éremmel jutalmazta.[48] «Isteni Gondviselés» név alatt vitézi rendet is akart alapítani, de nem maradt rá ideje.[49]

90. ZÁSZLÓTARTÓ A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

Nemcsak jutalmazni tudott. Irgalmatlanul *büntette* a kötelességmulasztót, vagy éppen árúlót. Fölhatalmazott minden tisztet, hogy mint nyilvánvaló *árúlót* azonnal megölje azt a katonát, a ki a rendet megbontja, zsákmány kedvéért s egyéb okból előre megy, hátrább marad, vagy megfut.[50] Az egymás iránt való *bizalmatlanságot* mindenképpen irtogatta. Boldogtalanságnak tartotta, hogy a katona nem hisz a tisznek, a tiszt a katonának.[51] Mint a tükörben, úgy látta

45 Századok, 1886. 345–6.

46 U. o. 1888. 45. Egy ilyen tíz aranypénzt nyomott. Rákóczi emlékérmeiről öt kép kiséretében értekezett Rampacher Pál a Nummismatikai Közlönyben, 1907.

47 Rákóczi-tár, I. 45. és Hadtört. közl. 1895. 337.

48 Hadtört. Közl. 1891. 15.

49 Rákóczi eml. 213.

50 1710 február 25. Hadtört. Közl. 1892. 276.

51 1708 október 9. Arch. R. II. 350. Különben föltette, hogy Bercsényinek ő iránta is lehet balitélete. U. o. 369.

a jövendőt, ha a bizalmatlanságot szívünkben tápláljuk. S keserű gúnynyal tette hozzá, hogy mindnyájan készen vagyunk a halálra, csak — meg ne öljenek![52] Egyébiránt kevés tisztjében lévén nagy bizalma, saját nyilatkozata szerint[53] nem sokat csalódott.

A fegyelmet mindenkitől megkövetelte.[54] A ki istentelenségeket követ el, a kinek szeretete meghűl édes hazánkhoz és nemzetünkhöz, a ki a nemzeti ügyet fegyverrel szolgálni vonakodik, tisztjei iránt engedetlen, a zászlók alól elkóborol, a tolvajságokban elmerül; a ki a közjóért magyar szívvel, egy lélekkel nem kíván hadakozni, szenvedni és munkálódni: azt nem hazafinak, és magyarnak, hanem hazánk fattyának, nemzete árulójának nevezte.[55] Megmondta, meg is tette, hogy a mi kihágás történik a haditisztek lágysága vagy nemtörődömsége következtében, akármilyen rangú tiszt legyen, azt bünteti, nem a közlegényt vagy hajdút.[56] Harcza egyik előkészítőjét, *Kiss* Albertet fegyelmetlensége miatt főbelövetni akarta.[57] *Forgách* tábornagyot elfogatta, mert az engedetlenség szelleme ellen félrendszabályokkal élni nem akart;[58] pedig éppen Forgách hízelkedett neki azzal, hogy ösmeri a fejedelem szent ügyekezetét a jó katonai fegyelem iránt.[59] Vétkes tatár katonáit megtizedeltetni,[60] a lázongó hajdúk egy részét kivégeztetni rendelte, hogy «tíz-tizenkét ember halálával ezeren is tanúljanak; mert különben jó végét dolgunknak nem várhatjuk».[61] «Jobb egész ezereknek is inkább a tizedét megöletni, mintsem rossz voltuk miatt nagy fogyatkozásokat szenvedni.»[62] A rabok szabadúlásában bűnös

52 1709. szeptember 20. U. o. II. 548.

53 1710 február 27. Szalay, Rákóczi bujdosása, 3.

54 Levele Du Héronhoz 1702 április 7. Thaly, Bercsényi, II. 448. Első kiáltványa 1703 május 12. Önéletr. 161., 169. Eml. 95.

55 1704 augusztus 25. Károlyi-Okl. V. 149.

56 1705 április 26. U. o. V. 188.

57 1704 márczius 15. Arch. R. I. 80. Gödény Pált is a miatt nem büntette súlyosabban, mivel «egy lévén azok közől, kik elsőben fegyvert fogtak, nem kívánta szomorítani.» 1705 június 10. U. o. 219.

58 Rákóczi eml. 197. Forgách valóban már 1704 augusztus 5-ikén megírta Károlyinak, hogy ha a fejedelem idején nem vet kapuczámét a katonák orrára, az ördög kommandérozza őket. Károlyi-Okl. V. 102.

59 Századok, 1882. 534.

60 1705 szeptember 7. Arch. R. I. 411.

61 1706 április 8. U. o. I. 530.

62 Utasítása Károlyihoz, 1706 augusztus 17. U. o. I. 591.

Károlyi hadnagyot *csak* az akasztófára akarta függesztetni.[63] A fölkelés kezdetén még a tiszteket is szabad volt megpálczázni,[64] Bottyán tábornok pedig egy ezredest is karóba-húzatással fenyegetett meg.[65] A fejedelem szintén halállal ijesztette azokat a tiszteket és legényeket, a kik egy vár föladása után is erőszakoskodnak; «idegen országban is hadd lássák, mily keményen akar eljárni és ilyesmit korlátozni.»[66] *Szegedi* hadnagy, a kinek a hazaszökötteket kellett volna visszahajtania a táborba: »éjjel-nappal eszik-iszik, veszekszik: maga is olyan, mint a hada».[67] *Dévay* Mihály alkapitányt a fejedelem elfogatni rendelte, mivel ezredét engedelem nélkül odahagyta.[68] *Barkóczyt* megintette,[69] ne tűrje a fegyelmetlenséget Ilosvay Bálint ezredében, mely a vizsgálni akaró szemlebiztos ellen a multkor kifakadt, hogy «ne mustráljon bennünket az ilyen s ilyen-haszontalan német!» Megtörtént, hogy pl. *Bezerédj* Rákóczi parancsára sem mozdúlt Sopronból,[70] a tisztek gáncsolták a fejedelem parancsait[71] stb.

91. TROMBITÁS A GRÓF BETHLEN-FÉLE SZÉKRŐL.

A tisztek addig csakugyan nem tarthattak fegyelmet, míg megválasztásuk és letételük ezredöktől függött. *Kaszás* Pál regimentje még az ezredes fölesketése jogát is magának követelte, tehát azt akarta, hogy az ezredes tőle s ne a fejedelemtől függjön; *Kállay* István őrnagyot ezrede a fejedelem tudta és

63 1710 márczius 31. U. o. III. 223.
64 1703 szeptember 7. Tört. Tár, 1904. 37.
65 Századok, 1879. 380.
66 1703 november 24. Arch. R. I. 146.
67 1704 márczius 5. U. o. I. 214.
68 1706 augusztus 1. U. o. I. 443.
69 1705 deczember 20. U. o. I. 440.
70 Rákóczi eml. 193.
71 Vádolták, hogy gátolja őket cselekvésökben. U. o. 240.

törvénylátás nélkül akarta lefokozni, a mi szintén a fejedelem jogaiba ütközött.[72] *Esterházy* Antal ezredét a fejedelem maga mellé rendelte, hogy fegyelemre tanítsa s a szökdöséstől leszoktassa; mert tudja és kesereg a szíve, mennyi a panasz előtte.[73] Nem akart olyan rakonczátlan tiszteket, mint pl. *Csepregi* János főhadnagy, a kinél rosszabb természetű zenebona-indító ember kettő sem volt az egész seregben. Az olyanokat, a kiknek megfélemlett szívéből csak petyegő panaszokat hallhat, a mik zenebonára vezethetnek, szívesebben hagyta volna az ekeszarva mellett. Károlyinak megizente, mondja meg az efféle tiszteknek, hogy nem kíméli tőlük az akasztófát, ha parancsolatait véghez nem viszik.[74] Tábornokait intette, szorítsák tisztjeiket a rendeletek teljesítésére, hogy hazánk ne szenvedjen olyan károkat, a mikből nehéz lesz kigázolni; és kifakadt a sok tiszt éretlen tanácsa, szófogadatlansága ellen.[75] De azt sem engedte, hogy a falvakban halálra verjék a szegény embereket s némelyiknek orrát is levágják.[76]

Nagyon keserítette, ha *gyávaságot, félelmet* tapasztalt; mikor pl. a had ki sem lőtte a puskáját, hanem bálvány módjára nézte az ellenséget «s talán fává változott, az Ovidius metamorphosesi szerint».[77] «1050 hajdú, 2070 lovas per regulam czinczig-vanczig — mondta máskor[78] — 3120-at teszen,» — s ennyi elég volna 500 aradi rácz ellen; de «per regulam pigri et hazaoszláczionis, attól félek, kevesebb lesz belőle. És hogyha az elmult nyáron egy sertéspásztor elfutamtathatta Debreczen városát: adja Isten, ezen végházak kommendói többször el ne futtassák e télen.» De azután maga vigasztalta Dobozi debreczeni bírót, ki az ellenség támadása miatt aggódott. «Sokakat meggyógyít a félelem. Sohase búsúljon azon, hogy megyen? A beteg, ha lesz ereje, fölkel.»[79]

A határozatlanságot a tudatlanság következésének tartotta. Egyik tisztjét azzal rótta meg, hogy még a rosszlelkű ember

72 Tört. Tár, 1906. 23—24.

73 Forgách Simonhoz, 1706 szeptember 21. Arch. R. I. 627.

74 1706 április 13. U. o. I. 522—3. Károlyi-Okl. V. 448.

75 1706 július 23. U. o. I. 569.

76 1704 április 9. Károlyi-Okl. V. 75.

77 1707 október 7. Arch. R. II. 111.

78 1707 november 15. U. o. II. 140.

79 1708 november 3. U. o. II. 366.

sem szokott annyi zavart okozni a hadakozásban, mint a határozatlan, kétséges és szándékait változtató elme.[80] Quod dixi, dixi,

92. GRÓF ESTERHÁZY ANTAL GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

quod scripsi, scripsi — riadt ő maga a debreczeniekre, kik azt remélték, hogy megváltoztatja szándékait.[81]

«Eleintén kezdett keménykedéseinek és reguláinak»[82] köszönhette, hogy a fegyelmet — legalább a gyalogságnál — 1706-ban

80 1709 augusztus 6. U. o. II. 513.

81 1708 november 3. U. o. II. 366.

82 1710 április 4. Arch. R. III. 220.

már jónak mondhatta.[83] Azonban a fegyelem csak a dicsőség napjaiban tartott. Később, a hanyatlás korszakában, Bercsényi elösmerte, hogy igazsága van: nem jó a tiszteknek abaratlan forraniok a maguk levében; «de, felséges uram, most nehéz eret vágni, ha készen nincs a kötőeszköze, vagy messze....»[84] A fejedelem eléggé *elszántaknak* sem tartotta tisztjeit. «Adjon Isten valahára más resolutiót is nekik — sóhajtott egy ízben[85] – mert félek, úgy ne aludjunk el, mint a gyertya.» Panaszkodott, hogy sohasem vihette velök véghez, a mit idejében tervezett.[86] Keserű vallomás attól, a ki szerint boldogúlnunk vagy vesznünk kell: aut vincendum, aut moriendum est![87]

XI.

A HADSEREG FEGYVERZETE.

AZÁNKBAN a mesterségek kezdettől fogva első sorban a vitézek szolgálatában álltak. Bizonyos fokig vitézeink maguk is mesteremberek voltak, a kik béke idején fegyvereik, szertáraik, ruháik stb. egy részét maguk készítették, háború idején maguk pótolták, javították. Rákóczi valóban a nemzeti hagyományokat követte s egyúttal a körülményekhez alkalmazkodott, mikor a fegyver- és hadiszergyártás, a ruházati, bőr- és élelmezési ipar terén egyenesen a hazafiak ügyességére, képességére és szorgalmára hivatkozott. Hasonló hivatkozás másfélszázad múlva, a technikának sokkal fejlettebb korszakában is, azt a csodát művelte, hogy egyszerű székelyek fából és ércz-ből teljesen használható ágyúkat tudtak késziteni.

A *fegyvergyártást*, «hogy országunk szabadsága ellenségünk ellen stabilitáltassék»[1], Rákóczinak annyival inkább kellett fej-

83 Rákóczi eml. 238.

84 Bercsényi a fejedelemhez 1709 szeptember 24. Arch. R. VI. 346.

85 1708 szeptember. U. o. II. 321.

86 1709 márczius 13. U. o. II. 455.

87 1708 október 22. és 1710 márczius 12. U. o. II. 358., III. 65.

1 1704 április 26. utasítása. (Instructio pro generoso Francisco Lónyai.) Hadtört. Közl. 1891. 132.

SRÉTER JÁNOS.

lesztenie, mert a néphadnak kardon, vasvillán, kaszán vagy éppen boton kívül nem volt egyebe. A legjobban fölfegyverkezett katonának is kardján kívül csak kovás vagy kerekes puskája, a lovasnak két láb hosszú karabélya, nem elég kemény aczélú kardja, hitvány zablyája, rossz nyerge stb. volt. Danczkából, a nagy külföldi verseny és a szállítás nehézségei miatt, az egész hadjárat alatt csak 10,000, Hollandiából 8000 puskát hozathatott.[2] Hazai *fegyvergyárak alapításáról* 1704 április 26-ikán intézkedett először Meczenzéffen és Csetneken. Ezeken kívül még Krompachon, Remetén, Svedléren, Gölniczen, Szomolnokon, Stószon, Dobsinán, Rozsnyón, Kassán voltak fegyvergyárai, a hol puskákat, karabélyokat, kardokat, szablyákat, kopjákat készítettek.[3] Erdélyben, Toroczkón kardokat, szuronyokat, puskacsöveket, valamely szász városban pedig — Beszterczén vagy Medgyesen — puskalakatokat készíttetett.[4] Ő az első, a ki *Szaniszló* Zsigmond fegyvermesterrel Erdélyben először kiséreltette meg a puskacsövek csináltatását;[5] s az első, a ki észrevette, hogy Erdélyben könnyen lehetne olyan bombaöntő «laboratoriumokat» állítani, a melyekből más harcztérre is lehetne szállítani.[6] Erdélyben gr. *Forgách* Simon tábornok, Magyarországban *Sréter* János tüzérségi főinspektor állott a fegyver- és hadiszergyártás élén. Erélyök és fáradhatatlanságuk tette, hogy a szabadságáért küzdő nemzet a legmostohább körülmények közt sem szenvedett hiányt fegyverzetben. 1704 óta a kuruczok fő *hadszergyárai* Kassán, Érsekújváron és Beszterczebányán működtek s a legnehezebb munkákat: az ágyú- és puskacsövek öntését, fúrását végezték. *Fiókjaik* a dobsinai, tiszolczi, libet- és gölniczbányai bomba- és golyóöntők, kohók, hámorok; továbbá a csetneki, rozsnyói kard- és puskaporgyártó műhelyek.[7] 1705 őszén a kuruczok a Pápa és Kapuvár labanczaitól elszedett *szuronyok* (Szent Péter

[2] Rákóczi emlékiratai, 123. Arch. R. II. 170.

[3] Hadtört. Közl. 1891. 132—4. *Czuberka,* Kuruczkori fegyverek, 38—9.

[4] *U. o.* 1891. *Thaly,* Kalászok, 234.

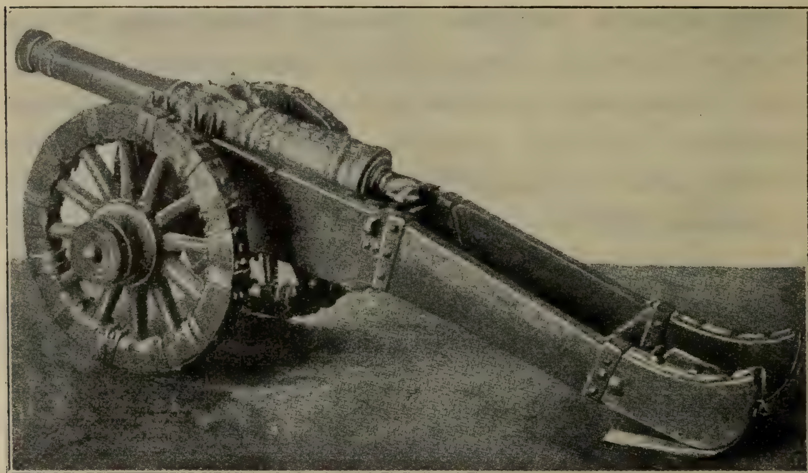
[5] *Szaniszló* naplója. Tört. Tár, 1890, 319.

[6] 1707 márczius 27. Arch. R. II. 72.

[7] Tört. Tár, 1882. 572., 574.; 1888. 790. Századok, 1898. 809. A puskakészítésre nézve l. *Czuberka,* 94—97.

kései) mintájára Beszterczebányán már 1706, Bajmóczon pedig 1707 óta szuronyokat is gyártottak.[8] A szelestei vashámorban ködmönös tatárok nyilakat kovácsoltak.[9]

A puskák, karabélyok, pisztolyok töltéset a kassai, érsekújvári, beszterczebányai és munkácsi hadszergyárakban szertüzérekkel s egyéb művesekkel készíttette s hordószámra szállíttatta a várakba, táborokba.[10] Az ágyúk öntéséhez Sréter János értett legjobban.[11] Az ágyú- és golyóöntés fő helyei Beszterczebánya

93. KURUCZ ÁGYÚ.

és (különösen ennek elvesztése után) Kassa, Szomolnok, Lőcse, Eger, Gölniczbánya, Tiszolcz, Debreczen voltak.[12] De az ágyúöntés időnkint a munkások fizetetlensége miatt megakadt.[13] Rákóczi Kistapolcsánban kisérletet tétetett, hogy a golyókat forma nélkül, fövényben, egyszerre százával öntesse, de ezek olyan varapotyosak lettek, hogy megrongálták volna az ágyúkat,[14] azért abba hagyatta. Sréter törzsében Bácsmegyei alezredesnek kellett az ágyúöntésre adott anyagot megmérnie,

8 Tört. Tár, 1882. 560.

9 Századok, 1873. 22. *Thaly*, Bercsényi, II. 521.

10 Hadtört. Közl. 1891. 135.

11 Századok, 1896. 111.

12 Századok, 1882. 576. Arch. R. v. 404.

13 Századok, 1882. 575–6. Arch. R. VI. 84.

14 1706 május 15. Arch. R. I. 545.

öntésöknél jelen lennie, a kész ágyút újból megmérnie s az öntőkkel leszámolnia.[15] Az ágyúk néha mint műdarabok is számot tettek.[16] Egy franczia a divatból kiment háromszázados bőrágyúk uj szerkezetével kisérletezett a fejedelemnél, ki utóbb csodálkozva kérdezte Srétertől, miért nem ír a bőrágyú csinálója felől? Mennyire haladt, tanúlja-e valaki a mesterségét?[17]

Puskaport az ország különböző részében gyártottak. Eleinte Munkács 12 kölyűs portörő malma látta el a fölkelőket s azután is ez maradt a legnagyobb puskaporgyár.[18] Beszterczebányán hetenkint 40 mázsát tudtak késziteni, de nem volt hozzá elég pénz.[19] A Felföldet ezeken kívűl Eger, Munkács, Huszt és Nagybánya, az Alföldet Debreczen, Erdélyt Beszterce és a marosszéki Náznánfalva, a Dunántúlt Sümeg, utóbb Várpalota s 3 más hely látta el puskaporral.[20] Mindezen helyek többnyire *kálisalétrom (KNO_3) -főzéssel* is foglalkcztak. Hogy az országban található salétromkészletet jobb móddal és nagyobb szorgalommal művelhesse, szaporítsa s az ország haszna öregbedjék, a fejedelem a salétromtermelést és annak műhelyeit 1705 április 29-ikén egy évre *Lányi* Pálnak adta bérbe.[21] A salétromfőzés középpontjává Nagykállót tette és 1707 április 13-ikán teljes megelégedését nyilvánította annak működése fölött.[22]

94. TULIPÁNOS PUSKAPORTARTÓ 1701-BŐL.

[15] 1708 jan. 13. Arch. R. II. 152. Rákóczi ágyúöntő műhelyeiről *Czuberka,* id. h. 76—8.

[16] Századok, 1882. 575. Rendesen Pro Libertate főlirattal voltak ellátva.

[17] 1710 szeptember 8. Arch. R. III. 533. V. ö. Arch. Közl. 1878. XII. 84.

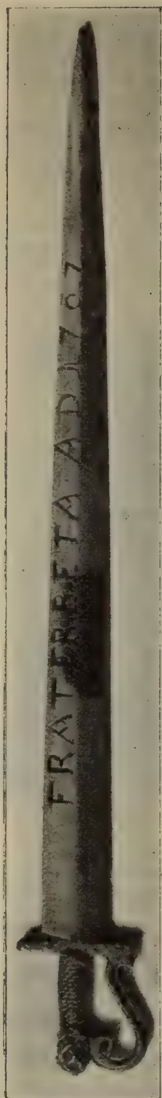
[18] Czuberka, id. h. 45.

[19] Tört. Tár, 1882. 575.

[20] Részletesebben Czuberka, id. h. 44—52. Gazdaságtört. Szemle, 1898. 418—9.

[21] Utasitása Gazdaságtört. Szemle, 1898. 529—532.

[22] *Czuberka,* 47—50. A gyár igazgatója, Bélay Ferencz szerint ott 1707

95. FRÁTER ERZSÉBET HAJTŰJE.

Később, mikor a salétromos gazdák Kállón munkájukat abbahagyták, Rákóczi a feltört salétromos szérűkre és a műhelyekbe rabokat akart beállítani munkásoknak.[23] Külföldről is hozatott salétromot; de Magyarország még sem szorúlt reá, mint Francziaország kilenczven esztendő mulva a forradalom idején, hogy polgárai, asszonyai a salétromot nyirkos falakról vakarják le, pinczék nedves földjéből úgyszólván kanalanként kaparják össze.[24]

Többször fölkereste és megszemlélte Rákóczi a *vashámorokat*, a melyek úgyszólván a szabadságharcz arzenáljai voltak. Leggyakrabban meglátogatta a munkácsiakat,[25] a melyekre a magáéból évenkint ezer forintot — abban az időben nagy összeget — költött.[26] Szomorúan értesült egy-egy hámornak, pl. a vaskohóinak pusztulásáról;[27] örvendezett, mikor a felvidéki hámorok, huták és öntőházak jókarba állításáról és fejlődéséről értesült.[28] Nem hanyagolta el a kisiparosokat sem. Utász- és aknászcsapatai számára a tömérdek ásót, kapát, csákányt stb. többnyire a gömöri és szepesi mesteremberekkel készíttette,[29] a megbomlott fegyvereket egri, munkácsi stb. lakatosokkal javíttatta ki[30] s a puska agyának részeit reájok bízta. A lőcsei híres lakatosok puskákat is gyártottak.[31] Rákóczi panaszkodott, hogy kevés a lakatos; minek következtében a köpenyegtartó pantallérvasakat czigá-

augusztus 1-től 1708 január 31-ikéig 15 főzőüst mellett 11 magyar és 4 német salétromfőző dolgozott: ez utóbbiak szertüzérségi hadifoglyok voltak. Tört. Tár, 1882. 573—4.

23 1707 márczius 10. Arch. R. II. 40.

24 Magyar Hírmondó, 1794. I. 205.

25 Rákóczi-Tár, I. 212., stb.

26 Arch. R. 624., 631.

27 1703 deczember 12. U. o. I. 193.

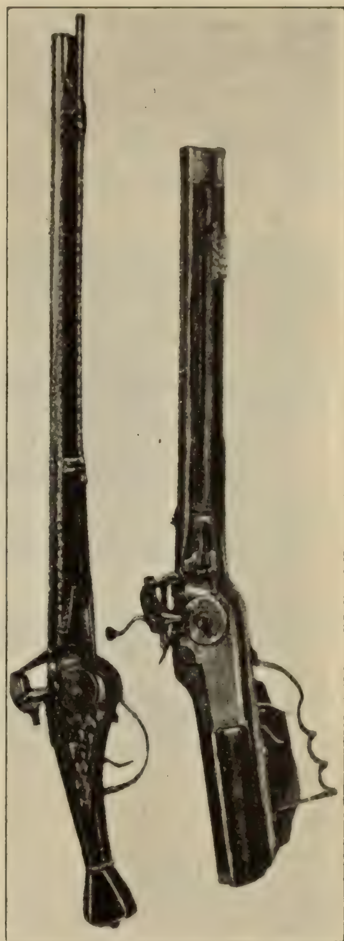
28 1706 április 3. U. o. I. 506.

29 *Thaly*, Tanulmányok, 38.

30 Arch. R. III. 396., 705.

31 Czuberka, 95.

nyokkal csináltatta.[32] A *kovácsoknak* nemcsak a lovak patkolásához, hanem azok gyógyításához is kellett érteniök.[33] A fejedelem lovai mellett mind ilyen kovácsok voltak; velök vasaltatta a házában gyártott szekereit is.[34] Mesterségök védelmére meghagyta, hogy kovácsműhelybe vagy malomba katonaságot senki se szállásolhasson, tőlük semmit se követeljenek.[35] Meghonosított egy új iparágat is, a *drótvonást*, s olyan mesterembereket keresett, a kik értenek hozzá s a drót feldolgozásához. A munkácsi vashámor mellett külön hámort építtetett számukra.[36] A *rézművesek* közül a rozsnyaiak a tábor számára is dolgoztak, pl. rézfazekakat csináltak,[37] sőt a selmeczbányaiak valóban nevezetes alkotásokra vállalkoztak, mert ők készítették a karvai révhez rendelt, de — sajnos — le nem írt rézhajókat.[38]

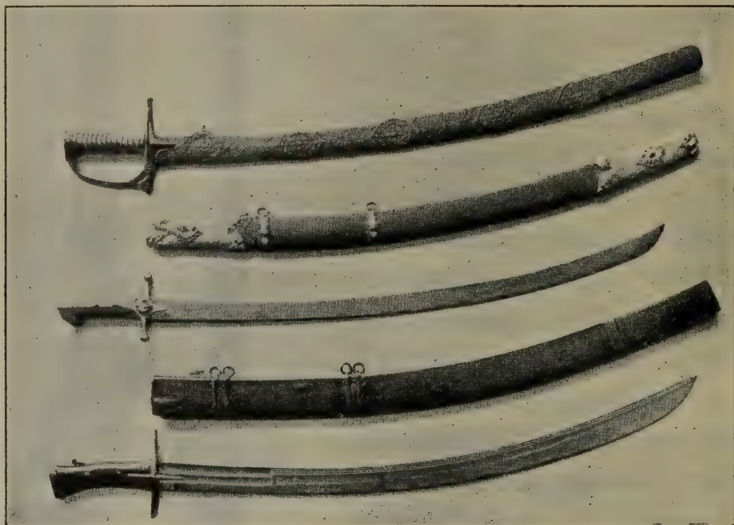
96. KARABÉLYOK.

Ezeket az adatokat csak akkor tudjuk igazán megbecsülni, ha nem felejtjük el, hogy hadjáratát olyanokkal kezdte, kiknek kardon, lándzsán, vasvillán, kaszán kívűl egyéb fegyverük nem volt; kovács vagy kerekes puskát csak néhány százan használtak. A legjobban fölszerelt lovas egy két

32 Arch. R. III. 222. V. ö. u. o. II. 42.
33 Tört. Tár, 1881. 165.
34 Thaly Kálmán adatai u. o. 1882. 564.
35 Századok, 1895. 926.
36 Perényi Miklóshoz, 1710 július 26. Arch. R. III. 464—5.
37 Tört. Tár, 1886. 595. Arch. R. II. 40.
38 Tört. Tár, 1888. 790.

láb hosszú karabélylyal bajlódott, a melynek szája az ágyú torkával vetekedett; kardja nem elég kemény aczél, zablyája hitvány, nyerge hiányosan fölszerelt. Az ezredek felét még ekként sem birták egyformán ellátni.[39] A székely gyalogság nagy része még 1707-ben is csak bottal akart indúlni az ellenségre[40] s néha száz hajdúra jutott egy töltés.[41]

Forgách tábornagy azt fejtegette a fejedelem előtt, hogy a puska kedvéért nem szabad elhanyagolni a kardot, dárdát, pikát

97. RÁKÓCZI-KARDOK.

vagyis lándzsát, kopját, nyilat sem. A magyar lovasnak «mezítelen fegyverrel» kell bevágnia a lövöldöző ellenségbe, a melyet rendesen a maga kára nélkül megszalaszthat. *A mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és a roham való:* táncz, nem sáncz; mert a magyart jó kedvvel, ugrálva kell vinni. A kard azonban nem való a gyalogságnak, mert könnyen megbotlik benne, ha

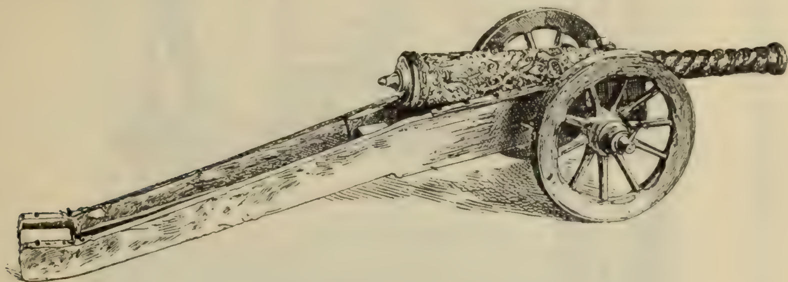
39 Rákóczi eml. 31., 90—99. Önéletrajz, 169. Arch. R. I. 177. Századok, 1874., 412. A részletekre nézve l. Czuberka többször idézett értekezését. (Kuruczkori fegyverek. Bpest, 1906. 8r. 159 lapon összesen hét fejezetben, a tárgyra vonatkozó bő bibliographiával.)

40 Rákóczi eml. 213.

41 Arch. R. I. 201.

hóna alá köti is. A kard valóban a lovasság fő fegyvere. Azonban találóan jegyezte meg a fejedelem, hogy nehéz a mi lovasunknak a német lovas tüze ellen a szorosokon próbát tennie, a hol nem fordúlhat meg s nem emberkedhetik kardjával, melyhez tágasság kívántatik. Fogalom lett a kurucz kard pengéjére bevésett FRINGIA szó, mely frankból (vasból) valót jelent, de hagyományos találgatás szerint ez az értelme: «FRANCISCUS RÁKÓCZI IN NOMINE GENTIS IMPETIT AUSTRIAM», vagy a két utolsó szó helyett: «INSURGIT ARMIS».[42]

Legszivesebben török és egyszerű síma magyar *parasztkardokat* hordtak. A tisztek föliratokkal, képekkel ékesítették

98. SUGÁRÁGYÚ.

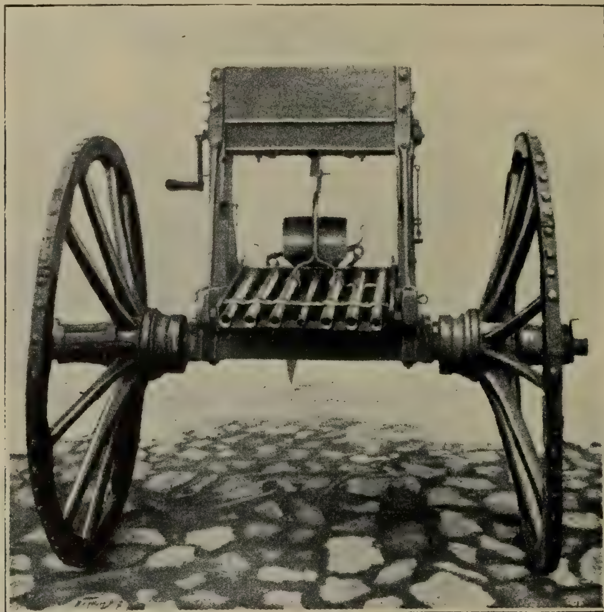
szablyáikat. (Különösen a Máriás kardokat). Gondot fordítottak a markolat és a hűvely csinosságára, sőt művészi becsére is. A fejedelemnek 17 díszkardjáról, 8 pallosáról (többnyire kétélű, széles, egyenes hadikardjáról) és 8 hegyes tőréről van emlékezet, az egyik palloson a Boldogságos Szűz és Szent Miklós képével. Aranyos buzogány, aranyos, rubintos kard volt fejedelmi hatalmának jele; a tábori életben és a csatamezőn finom, de egyszerű kardot viselt. Három ilyen kedves szolgálati kardjáról van emlékezet.[43]

42 Magyarúl ilyenformán lehetne: Fejedelem Rákóczi Isten Nevében Győzni Indúl Ausztriába.

43 A fejedelem fegyvereinek jegyzéke 1708-ból: Tört. Tár, 1879. 176–8. 1683. május 8-ikáról és június 22-ikéről U. o. 1889. 12–15. 1688-ban elkobzott családi kardjai: Radvánszky, Magyar Családélet, II. 387. Fegyverhordozóinak utasítása. Tört. Tár, 1881. 158–9. Rákóczi fegyvereinek leírása: Czuberka, Kuruczkori fegyverek, 20., 22., 31., 36.; a kurucz kardokról, u. o. 4–39. l. Czuberka a kurucz fegyvereknek megbízható és részletes leírását adja.

Új kardjainak tervét ő maga beszélte meg a csiszárral, különösen ha díszesebb munkáról volt szó. «Adjon Isten győzedelmet felségednek alatta», kívánta Bercsényi.[44]

A lövőfegyverek közül az *ijj* még nem ment ki egészen a divatból; Andrássy Miklós «dervis-kapitány» török-tatár csapata tüzes nyilakkal gyujtogatta föl a háztetőket.[45] Ösmeretes, hogy

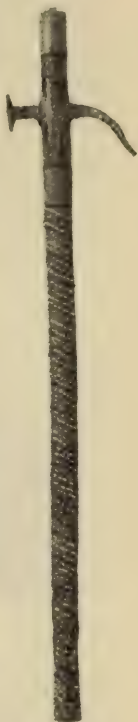
99. SEREGBONTÓ.

Rákóczi sokat tett a *puskapor* gyártása érdekében. Volt számos bomba- vagy pummahányó mozsara (olyan is, a mely két mázsás bombákat röpített), s voltak gránát-, labda-, kő- és tűzhányó mozsarai. Mindezeket többnyire várostromoknál használta. Némely mozsara csak jeladásra, vagy riadóra szolgált. Az *öregágyúk* 17—48, a *kisdedek* 3/4—5 fontos golyókat szórtak. A faltörő *kartány* (carthaune) volt a legöblösebb; a *falkonéta* (falconette)

44 Bercsényi bíráló levelei 1710-ből. Arch. R. VI. 516—7., 520., 523. 1711. deczember 23. Szalay, Rákóczi bujd. 227.

45 Mindjárt a hadjárat elején. Hadtört. Közl. 1888. 21. De ezt a fejedelem Szibériába valónak tartotta. Arch. R. II. 206.

körülbelül felenagy, a vári és a mezei öreg vagy apró *taraczk* a legkisebb. A *haubiczból* kőgolyókat lőttek. Használtak *sugárágyúkat* és hírmondókat is, az utóbbiakat csupán jeladásra. 1708 óta a fejedelem a forgalomból kivont libertásokból is ágyúkat öntetett[46] az ország és családja czímerével s Pro libertate fölirattal.[47] Voltak elül, a cső szájánál elsüthető ágyúk[48] és ú. n. *seregbontók* is, melyek 5—20 csőből a mai golyószórók (mitraillense) módjára, de szintén kevés sikerrel lőttek.[49]

100. KURUCZ FOKOS.

Az ágyúgolyókat csaknem kivétel nélkül itthon öntötték. Ungvár ostrománál a németek «holdsugárnál öntött» mérgezett golyókat használtak, a milyeneket Kállóban Klára András is akart késziteni; de a nemeslelkű fejedelem nem engedte meg, mert a mérges üveggolyóbis használata a keresztényeknél tilos.[50] Nagy gondja volt a golyó és por készítésére, mégis panaszkodott, hogy olykor töltetlen,[51] vagy pedig 1554-ből, 1605-ből stb. való ágyúkkal kell hadakoznia.[52] Az új ágyúkat és mozsarakat többnyire saját jelenlétében próbáltatta ki s «tárgyat lövetett» velök.[53] Hanem azért az ágyúk hiányos fölszerelése miatt 1707 nyarán a hős csobáncziak a futó németeket csak sziklák, malomkövek legurításával űzhették el a vár alól.[54]

Puskákkal[55] a seregnek csak egy részét láthatták el, mert Sziléziából és Hollandiából nyolcz év alatt 18,000-nél többet nem lehetett behozni, a belföldi ipar pedig még nem

46 Századok, 1882. 575.

47 Az ágyúk részletes ösmertetése Thalynál, Arch. Ért. x. 56. és Czuberkánál, 53—82.

48 Arch. R. VIII. 403. A bőrágyúk kimentek a divatból, de a fejedelem most egy franczia mester javítása szerint tett velök új kisérletet.

49 Czuberka, 80—82. Századok, 1879. 392.

50 Századok, 1874. 412. Arch. R. I. 110., 444.

51 1707 június 1. Századok, 1895. 636.

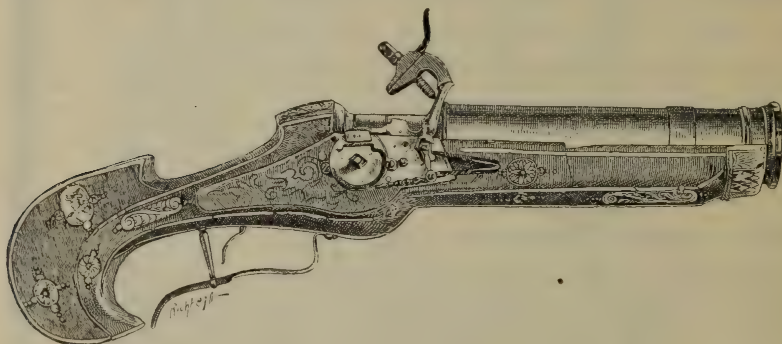
52 Arch. R. I. 92.

53 Pl. Kassán 1708 április 14. Rákóczi-tár, I. 115.

54 Századok, 1879., 394.

55 A kézi lövőfegyverekről Czuberka, 82—101.

volt elegendő a hiány pótlására. A szakállasok s a részben még kanóczos *muskéták* (muskotélyok) nagyon nehezek voltak; az utóbbiakat villára támasztva sütötték el. A vontcsövű stuczok kezelésére minden századból tíz legényt tanítottak be, hogy velök különösen az ellenséges tiszteket vehessék czélba.[56] A tessényi (tescheni), polhák (polyák, lengyel), jancsár és kozák puskák külföldi gyártmányok voltak. Itthon, Krompachban készűltek a saját rendszerű magyar gyalogsági *kompák-puskák*.[57] Franczia, kovás szerkezetű, újmódi kézifegyverek voltak a *flinták*, a gyalogságnál leginkább használt puskák; de a

101. MORDÁLY.

Csajági hajdúinak adott 800 flinta közt húsz sem volt ép.[58] A *mordálylyal* gránátot vetettek. A lovasokat karabélylyal és két-két pisztolylyal szerelték föl; pl. az egyik udvari (karabélyos) ezredet s a nemes ifjakat. «Rongyos karabélyos ezredemhez nem igen illik a pompa — sóhajtott a fejedelem;[59] — de semmi, — majd czifrább lesz!» A díszesebb karabélyokat Danczkában vagy Berlinben csináltatta s egy karabélyért s egy pár pisztolyért 9—10 tallért is adott. 1708-ban Danczkában 600 közönséges karabély 1500 tallérba, a németektől elkótyavetyélt 200 karabély csak 170

56 Rákóczi rendelete 1706-ból. Tört. Tár, 1882., 557. A fejedelem ezt jobbnak tartotta a kétkerekű seregbontónál, melyet Szentiványi javasolt.

57 1704-ből. U. o. 1884. 152. Rákócziéknak a regéczi várban már 1683-ben voltak díszes krompachi puskáik. U. o. 1889. 15.

58 Bottyán a fejedelemhez, 1709 junius 22. Arch. R. IX. 685.

59 1706 április 30. U. o. I. 539.

forintba került.[60] A puskákat, karabélyokat díszesen kivarrott pantallérra (bandelière-re) akasztva hordták.[61] A fejedelem még a karabélyok, pisztolyok csövének méreteit is maga határozta meg.[62] Egyébiránt azt tartotta, hogy «a mezítelen fegyver az ellenséggel bátran kongrediáló hadnak a pisztolynál a mint alkalmasabb, úgy hasznosabbnak is tapasztaltatik; és a ki azzal az ellenségre menni nem merészel, a pisztoly sem ad annak nagyobb bátorságot.[63]

A töltések, golyók és puskapor készítéséről már volt szó.[64]

Az ütőfegyverek közül a *buzogányt* csak az önálló parancsnokok használták. A balta, csákány, fokos a hajdúság szokott fegyvere. Magának a fejedelemnek is volt egy furulyával ellátott díszes csákánya.[65] A *szálfegyverek* közül a lándzsa, lobogós kopja, dzsida (török lándzsa) és az altiszti dárda még mindig megmaradt, de a fejedelem az 1705-ben fölállított hat gyalogezrednél a lándzsát már csak kényszerűségből tűrte.[66] Helyette, a hol csak lehetett, *szuronyokkal* látta el kuruczait; pl. 1707-ben egyszerre 1300 darabot osztott szét gránátosai közt.[67]

A *védőfegyverekkel* többé alig gondoltak. A fejedelem 1705 szeptember 7-ikén *pánczélingeknek* valót küldött a solti táborban levő hajdúknak[68] s őt magát és kis fiait is pánczélosan ábrázolják.[69] Vezérei: Bercsényi, Pekri, Bottyán sem vetették meg a pánczélt, de ez többé nem tartozott a kuruczok jellemző fegyverei közé. Támadó jellegét a szabadságharcz különben is csak az utolsó másfélesztendőben vesztette el.

60 Arch. R. II. 183., 392., 410.; III. 341–2.

61 A fejedelem pantallérja: Tört. Tár, 1882. 748.

62 Pl. 1706 november 28. Arch. R. I. 687.

63 1706 augusztus 11. U. o. 444.

64 Ezen fejezet élén, 214–15. l. Egyéb tüzes szerszámokról és hadi eszközökről l. Czuberkánál, 102–106.

65 A M. Nemz. Múzeumban.

66 Arch. R. X. 3.

67 Hadtört. Közl. 1891. 11.

68 Arch. R. I. 407.

69 Arczképeik e mű I. 232., 528., 530–1. l.

XII.

A HADSEREG ELLÁTÁSA.

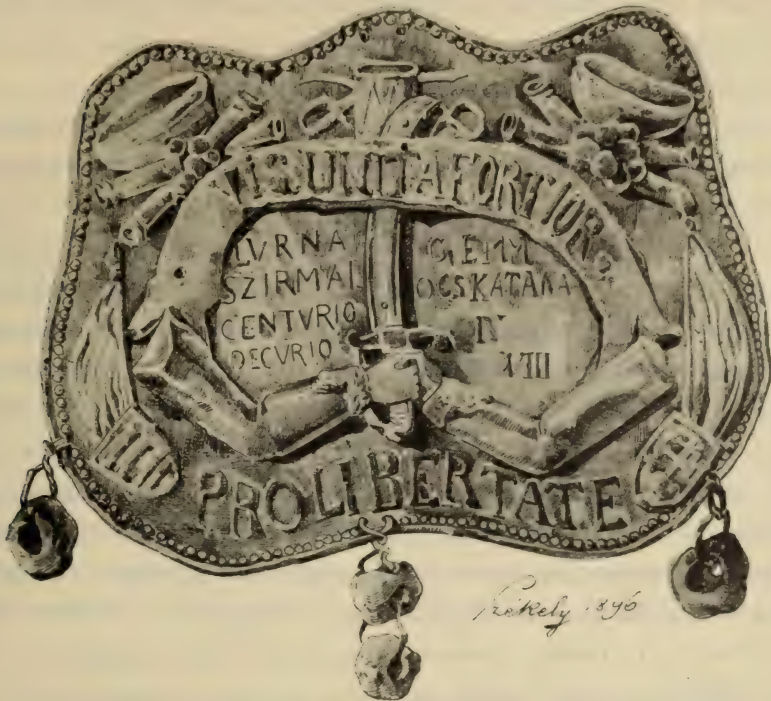
Halhatatlan érdeme a fejedelemnek, hogy nemcsak álmodozott az önálló nemzeti hadseregről, hanem meg is tett mindent annak valósítására, fegyverrel, ruhával, élelemmel, fizetéssel való ellátására.

Ruházatról, mindjárt az első hónapokban, mindenki maga gondoskodott. A fejedelem félmeztelen hadakkal kezdte hadjáratát,[1] de halállal fenyegette azokat, a kik a nemességgel angliai posztóba akarták magukat öltöztetni.[2] Szánakozással látta hadai ruhátlanságát; már 1703 október 27-ikén elrendelte, hogy a bányavárosokban posztót vásároljanak s mentűl hamarább köntösöket készítsenek számukra; november 18-ikán pedig a szatmári had számára már el is készűlt az első ezer és néhány száz köpönyeg.[3] A maga pénzén szabatott a legényeknek dolmányt és nadrágot abaposztóból; amaz darabonként 4 forint 50 dénárba, emez hetven dénárba kerűlt.[4] Később a hadak ruházatára való posztót az ország pénztárából fizette s nem engedte, hogy vásznon, zsinóron, gombon s ruhavarró mesterembereken kívül egyebet kívánjanak a vármegyéktől.[5]

Lónyay Ferencz főruhabiztossal együtt mindent elkövetett hadseregének egyenruházata érdekében.[6] 1704—1710-ig 5989 vég közönséges posztóból és 14,336 vég abából 30,558 darab posztó- és 11,304 abadolmányt, 25,248 abanadrágot, 524 «bruszflekket» (Brustfleck), 693 czafragot, 9648 tarsolyt és lódingot (tölténytáskát), 40,909 köpenyeget készíttetett.[7]

1 Rákóczi eml. 81.
2 1703 november 24. Arch. R. I. 146.
3 U. o. I. 136., 144.
4 U. o. I. 174.
5 Szigorú rendelete Károlyihoz Terebesről, 1707 szept. 10. Károlyi-Okl. V. 684—5.
6 Pester Lloyd, 1906. 263. r. sz. és Századok, 1880. 118. Történelmi Tár, 1882. 557.
7 Arch. R. VI. 496. (Extractus super universali perceptione et erogatione vestiturae militaris. U.-o. 492—7.)

Bottyán ezredének felruházását büntetésből egészen Kecskemétre rótta ki.[8] A szászoktól Boné András ezrede számára kékszínű remeket, vagy — ha nem lett volna elég — a törököktől veres abát vétetett.[9] 1706 márczius 6-ikáig aranyban 36,000 forintnál többet adott a törököknek abáért; s még ezer aranyat adott Károlyinak erre a czélra. Toldja meg kongóval,

102. OCSKAY LÁSZLÓ TARSOLYA.

ha kevés; ha pedig áprilist találna járni, küldje vissza, mert alig győzi a sok abaposztó-hozatást.[10] 1705 deczember 2-ikától 1708 szeptember 3-ikáig a franczia segélypénzből Konstantinápolyban 80,000 tallérnál többet fizetett ki posztóért.[11] A szaloniki görögöknél 1708 márczius 12-ikén egyszerre 100,000 vég

8 1705 október 11. Arch. R. IX. 239., 267—9.

9 Erdélyi Nemz. Múzeum, oklevelek törzsgyűjteménye.

10 1706. márczius 8. Egerből Károlyihoz. Arch. R. I. 480.

11 Remonstratio perceptionum et erogationum. Arch. R. II. 420—2.

festett abát rendelt meg, végenkint 15 poltura híján két tallérral.[12] Más török kereskedőknek 1708-ban egyszerre 43,800 forintot fizetett ki[13] s 1708 május 26-ikán a török fővárosban ismét 20,000 vég abát rendelt meg 63,000 magyar forinton.[14] Azonban az abát nem tartotta nyereségesebbnek a posztónál; mert úgy találta, hogy ha toldását keskeny voltához méri, annál a posztó jobb, ékesebb és a színe is tartósabb.[15] 1708 tavaszától fogva többé ravicsi[16] posztót sem vétetett, mert biztosai naponkint panaszkodtak rosszasága miatt.[17]

Volt idő, amikor elmondhatta, hogy ha hadai nem mind ruhások is, nyárban meg nem fagynak; s ha hazájokat szívesen szolgálni kívánják, azt, mint eddig, híven megtehetik.[18] Legrendesebben először is udvari hadait ruházta föl. Palotásai közül a magyarokat tetőtől talpig vörösbe, az erdélyieket kékbe öltöztette fekete süveggel, sárga deli csizmával. A daliások aranykapcsos dolmányban, kék nadrágban, deli csizmában; a francziák kékben jártak medvebőr süveggel; a vadászok zöldben; a testőrök vörös attilában, kék nadrágban, vörös zsinóros kék mentében; a testőr lovas karabélyosok vörös kalpagban, dolmányban és nadrágban, kék salavári fejér köpenyegben, sárga csizmában; a nemes úrfiak aranynyal gazdagon himzett égszínkék dolmányban, narancssárga nadrágban és királyvörös mentében. A rendes lovasok zsinóros vörös attilában, kék nadrágban, vagy kék attilában, vörös nadrágban, sárga csizmában, nemez csákóban, a gyalogosok szintén kékben vagy vörösben feszítettek. A lovas gránátosok vörös egyenruháját medve-

12 U. o. II. 385–6., 418–9. De csak 24.000 véget tartott meg. U. o. II. 162.

13 U. o. II. 419–420.

14 U. o. II. 375., 382–3.

15 1708 július 19. U. o. II. 293.

16 Rawitsch poseni várost 1632-ben sziléziaiak alapították, de éppen 1707-ben az oroszok fölégették s így a virágzó posztógyártás különben is megakadt.

17 Arch. R. II. 182.

18 1706 július 21. U. o. I. 563. Azonban Károlyi még a sereg ellátásának legjobb napjaiban is (1707 augusztus 24.) figyelmeztette a fejedelmet, hogy Bonefous ezredében a szolgálatra képes 200 ember »Ádám atyánk öltözetében nem tudja, októberben mint érkezik a berdó-kiáltásra.« De hozzáteszi, hogy ez nem a fejedelmen s nem az országon múlt, mert ezek kiadatták a szükséges posztót. (Károlyi-Okl. v. 663.) A posztó-kezelésről elég részletes adatok maradtak fenn.

bőr süveg egészítette ki. A németek és hajdúk sárga sujtásos kék attilában és vörös nadrágban jártak. A lovasok csúcsos kalpagján s a gyalogosok magas nemez süvegén Rákóczi czímere volt kiverve, «Pro libertate» körírattal.

Tigrisbőr kaczagányt és fekete kócsagtollas forgót csak a fejedelem és Bercsényi viselhetett. A többi vezér párduczbőr kaczagányban járt fehér kócsagos forgóval, de a vezéri aranyos buzogány őket is megillette. Az ezredeseknek párduczbőr kaczagányuk volt, forgójukban kékre festett három darutollal; a többi tiszt farkasbőr kaczagányt viselt fehér darutollakkal. Csákójukon ezüst, az altisztekén posztózsinór jelentette a rangot; de a csatákban kitűnő altiszt is megkaphatta a farkasbőr kaczagányt. A tisztek angol selyem, az altisztek remek, a legények abaposztóban jártak; valamennyinek ruháját dúsan ellátták sujtással, pitykékkel, gombokkal. A tarsolyok, lódingok, pantallérok a tiszteknél művésziesek, de a legénységnél is szemrevalók voltak.[19] Mindamellett a dunántúli katonák panaszkodtak, hogy mundér, csizma kell, mert némelyik katonának mezítláb kell lóra ülnie.[20] Az ónodi országgyűlés azonnal két ruházati főbiztost nevezett ki (Lónyay Ferencz, Beniczky Márton), s rájuk bízta, hogy mindenkinek két dolmányt, nadrágot, két esztendőre egy köpönyeget, két pár csizmát, két pár fehér ruhát és egy süveget oszszanak ki.[21]

Nagy feladat várt reájok, mert itthon még megfelelő és elegendő bélést, czérnát stb. sem mindig lehetett kapni,[22] holott tiszta arany skófiumból vitézkötéseket, aranyfonalat, gombokat stb. itthon is tudtak csinálni.[23] A fejedelem kitünően értett az adjusztáláshoz és folytonosan érdeklődött iránta; pl. maga írta meg, mi minden kell a gránátosok medvebőrös süvegének készítéséhez,[24] vörös dolmányukat hogyan prémezzék sárgával.[25]

[19] Ruhaszükséglet 3273 kurucz számára: Századok, 1880. 118.

[20] 1707 junius 11. Századok, 1895. 737.

[21] U. o. 855., 922.

[22] Arch. R. III. 221–2.

[23] Tört. Tár, 1882., 755., 758.

[24] 1710 április 27. Arch. R. III. 407.

[25] 1710 szeptember 7. U. o. III. 500.

Megengedte, hogy a camisole és a palást abából legyen, de hozzátette, hogy bőrös magyar nadrágot hordjanak hozzá.[26]

«A rongyos szolgát», kivált a palotán, nem szenvedhette; posztójukat tehát az esztendő leteltével, kérés nélkül is kiadatta.[27] Az egyenruhában eltérést nem tűrt. Azért pl. igen haragudott, hogy angliai ezüst kapcsos csatlósai csákósüvegben járnak s megparancsolta, hogy kalpagban járjanak.[28] Bagosi Pál ezrede egyik századának saját uradalmaiból adatott süvegnek való hat fekete medvebőrt, a nemes ifjak süvegére pedig száz pár nyestet.[29] Mivel nem mindig kaphatott elég posztót, belenyugodott, hogy udvari hadainak köpenyege ne legyen éppen egyszínű; mert másként nem lehet velök szolgálni a télen.[30] Nagyon bántotta, mikor Bagosi zászlóalja új dolmányokban, de rongyos gatyákban jött a táborba, holott már kiosztották a legények közt a nadrágokat.[31] Még jobban bosszantotta, mikor Károlyi csapataiban maguk a tisztek is rongyosak voltak, holott 500 sing angliai posztót küldött nekik.[32] Mindamellett büszkén és jogosan írhatta:[33] «Tekintse akárki is az Európában hadakozó királyokat és fejedelmeket, vizsgálja hadaiknak tartását: fel találja bizonyára, hogy *sehol jobb sorsa nincsen, mint ezen hazánkban levő mezei hadaknak;* a melynek ha köntöse rongyos, lába mezítelen: ne nekünk, de torkának tulajdonítsa; de ennek megtöltését mitőlünk ne várja.» Ezt azok a számadások is igazolják, a miket az *egyik* főruházati biztos, Lónyay tábornok terjesztett be 1704—1710-ről. E szerint szállítani kellett 2509 7/8 vég angol, 7349 közönséges ravicsi, 79,497 aba-, 44,082 török aba posztót, 3831 vég muszulyt, összesen 137,268 7/8

[26] 1710 február 6. U. o. III. 18. Camisole = chemisette = melltyű.

[27] Tört. Tár, 1882., 756. 1709 október 12-én udv. embereinek egy része már oly rongyos volt, hogy nem kísérhette el őt a huszti gyűlésre. U. o. 1883., 195. 1710 szeptember 27-ikén pedig Sibrik Miklós udvarmester azt írta Szerencsről, hogy az udvar ott fogyatkozott, ruhátlan állapottal van. Szégyenli így nézni egy fejedelem udvarát. U. o. 401.

[28] U. o. 1882. 758—9.

[29] Arch. R. II. 608—9.

[30] U. o. II. 345.

[31] U. o. II. 272.

[32] U. o. II. 287.

[33] Károlyihoz Egerből, 1706 január 9. U. o. I. 516.

véget; valóban szállitottak 175,871-et, az előirányzottnál tehát többbet.[34] Föltehetjük, hogy a másik fő ruházati biztoshoz körülbelül ugyanannyi posztó érkezett be, vagyis hogy a fejedelem mintegy 350,000 vég különböző posztót használt föl a sereg ruházatára, nem is szólva a köpenyegekről, csizmákról stb. A lovasságnál egy ember fölszerelése 60, a gyalogságnál pedig 20 forintba, a két fegyvernem tehát egymaga körülbelül négy millió forintba, mai értékben mintegy 80 millió koronába került.

103. CSATAKÉP A KURUCZ VILÁGBÓL.

1706 júniusában, mikor az érsekujvári hadiszemlén a fejedelem Ausztria, Anglia és Hollandia képviselőinek bemutatta, az egyenruhák díszét s a fegyverzetet és gyakorlottságot tekintve, a kurucz hadat Európa legjobb katonaságai közé számíthatták.

Az élelmezés olyan néptelen, szegény országban szintén a hadvezetés legnehezebb föladatai közé tartozott. Ennek főbb elveit a fejedelem már 1704 február 15-ikén megállapította.[35] A tábornok eszerint 25 személy és 25 ló után naponkint 50

34 Arch. R. VI. 492—7.

35 Közli Hornyik, Kecskemét, IV. 282.

font húst, havonkint pedig $12^1/_2$ köböl lisztet, $37^1/_2$ köböl abrakot kap. A közlegénynek naponkint két font hús és havonkint fél köböl liszt, lovának pedig havonkint másfél köböl abrak járt. Ételt, italt, főképpen bort, erőszakosan senkitől sem volt szabad elvenni,[36] de a fejedelem megengedte, hogy a régisége és dohossága miatt ehetetlen lisztet borért eladják és a korcsmában árúlják a nemes ország jövedelmének szaporítására.[37] A *bort* eleinte nem kímélte. A szatmári ostrom idején minden ezeres kapitánynak 9—10 tarpai hordó bort ajándékozott, hogy azt tisztjeikkel együtt költsék el.[38] Ecsedből egyszerre ezer köböl bort küldött a tokaji táborba,[39] hogy az ostromló vitézeket lelkesítse. Később mindenképpen korlátolta a részegességet, a tábori korcsmákat s a katonák rendes boradagát. Úgy hitte, nem jó dolog a katonáknak kijáró bor, mert ez minden vármegyében nem terem, a hol pedig bővében vannak, a korsót a gazda a maga részegeskedése kedvéért is az asztalra teszi s a szegény katona sem marad a nélkül.[40]

Mosolyogva fogadta a csodadoktor orvosságát, hogy a tábor akkor se éhezzék, ha kenyere nincs;[41] de mégis csak más módon gondoskodott a seregről. Mialatt a császári katonaság közt Pozsonyban az inség miatt majdnem lázadás ütött ki,[42] a kassai élelmezési biztos jelentése szerint 1706 augusztusában a kassai tárházakban 2337 kassai köböl gabona, $7404^3/_4$ köböl liszt, $2781^3/_4$ köböl árpa, $3098^1/_2$ köböl zab, 47,770 font só, 988

36 1704 szeptember 6. Borovszky, Csanád, I. 313—4.

37 Szendrei, Miskolcz tört. III. 410.

38 1703 deczember 21. Arch. R. I. 153.

39 1703 deczember 9. U. o. I. 191.

40 1706 deczember 15. U. o. I. 656.

41 1705 május 24. U. o. IV. 549. Szentiványi János viszont (1707 november 2.) arra kérte Károlyit, hogy «necsak az öt árpakenyeret, de ez a had nagyobbára kálvinista lévén — úgy hiszi, a pápista sem mond mást — a két hal helyett az Izrael népe idejében a pusztában repülő fürjhúst, akár pedig a Tiszán innen termett szarvashúst hozzon magával», mert a nép nagyon szorong s attól fél, az egész földön apostolok oszlása lesz. Károlyi-Okl. V. 720.

42 Stepney 1705 márczius 25. Simonyi, II. 51. A császáriak élelmezése ellen sok volt a panasz; pl. 1705 november 16-ikán Károlyi szerint «ma 15 napja, hogy (a császáriaknak) kenyerök nincsen: sült tökkel, tengerivel élnek». Századok, 1898. 735. A fejedelem is igen rossznak mondta a császáriak élelmezését. Eml. 158. és Századok, 1873. 22. Elég adat van erről a Feldzeuge des Prinzen Eugenben is.

máramarosi kősó, 70 oldal szalonna és 300 vágómarha volt készletben.[43] A fejedelem példásan büntettette az élelmezést megtagadó megyei tiszteket és falusi bírákat,[44] de a katonáknak és a biztosoknak is megtiltotta az élés pazarlását.[45] Még a táborban szolgáló kuruczok házanépét is kötelezte a kivetett eleség beadására.[46]

A nép különben ingyen és önként élelmezte a sereget, mert a marhatartás a fáradságon kívűl egyébbe nem került s gabonát a föld bőven termett, a fejedelem pedig az élést az adóba

104. CSATAJELENET A KURUCZ VILÁGBÓL.

is beszámította.[47] Tudta, hogy széllel nem élhet sem a katona sem a lova. Intézkedett,[48] hogy a falvakra kivetett eleséget, fegyelemretartó tisztek szedjék be és semmit se bocsássanak zsákmányra. Tartózkodniok kellett a nemes emberek háza és személye fölverésétől, marhahajtástól és a szegénység sarczoltatásától; de nem számította hívei közé, a ki «deli asztagocskáit» a hadtól sajnálta.[49] Legtöbb panasza volt Erdély hanyag élelmezése miatt, a mit annak tulajdonított, hogy parancsait nem

43 Arch. R. v. 263.
44 1704 április 20. U. o. I. 84.
45 1704 május 17. U. o. I. 87.
46 1704 január 30. U. o. I. 290.
47 Rákóczi eml. 175., 237. V. ö. 1706 márczius 29-iki levelével. Arch. R. I. 501.
48 1706 szeptember 22. Arch. R. I. 627.
49 1707 október 7. Arch. R. II. 111.

hajtották végre.[50] Károlyit is azért nem küldhette Erdélybe Pekri segítségére a kívánt időben, mert ha ennek előtte egynéhány szekér élés nélkül nem mehetett, hogyan menne most egy tarsoly éléssel.[51] Károlyi hadában azonban más vidékeken is gyakran uralkodott éhség; volt idő, mikor katonái négy napra kaptak egy prófontot s kenyérért ingöket, sőt fegyveröket is odaadták.[52] Máskor megint az alföldön öt napig egy falat kenyerök sem volt, mégis zúgolódás nélkül mentek a ráczok ellen.[53] Igaz, hogy Palocsay György tábornok egyidőben 20 németet küldött *Krucsay* főhadbiztosra, hogy erőszakkal is kényszerítsék a kenyér s vágómarha elküldésére; mert a fejedelem «azt nem parancsolja, hogy a had koplaljon, benn lévén az országban».[54] A fejedelem sohasem tiltotta, hogy a maga és a kincstár jószágaiban is szedjenek élést és vágómarhát a hadak számára. Büntetésre méltóknak tartotta tisztjeit, a kik másképpen cselekedtek.[55] Magára vállalta a haragot az ilyen lefoglalásokért; mert «az (a salánki asztag) sem jobb a szentelt kenyérnél, a melyhez Dávid nyúlt vala».[56]

Ösmeretes, hogy Kassán, Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban, Ecseden s máshol nagy *tárházai* voltak, máshol pedig vermekben, sőt templomokban is tartott gabonát.[57] Kitünően gondoskodott a munkácsi vár eleségkészletéről; pl. 200 embernek egész esztendőre való peszmeget (kétszersültet) halmozott fel ottan.[58] Eger tárházából még a szűk időkben is naponkint 831 adagot szolgáltatott ki.[59] Hatvan mellett egy ízben 60,000 kenyérrészletet gyüjtött egybe.[60] Csak a háború utolsó szakaszában volt oka panaszkodni, hogy *Nincs uram* lakik a prófontházakban s mindenütt üres a magazinum; mert pl. Kassára végrehajtás

50 1706 január 9. U. o. I. 466. Éble, Károlyi Ferencz, I. 52–53.

51 1707 szeptember 22. Arch. R. II. 105.

52 Rákóczi 1709. július 20. U. o. II. 502.

53 Károlyi a fejedelemhez, 1707. augusztus. Károlyi-Okl. V. 647.

54 1705 július 30. U. o. V. 257.

55 1706 április 9. Arch. R. I. 517.

56 1709 július 20. U. o. II. 503.

57 Arch. R. III. 271.

58 U. o. III. 573–4.

59 U. o. III. 384.

60 Medows Harleynak, 1708. márczius 31. Simonyi, III. 371.

105. CSATAJELENET A KURUCZ VILÁGBÓL.

útján is csak 9 köböl gabona került be két vármegyéből s nem volt embere, a kivel végrehajtani tudná rendelkezéseit.[61] Akkor már a pusztán maradt helységek vermeit is feltörette.[62] Mindenki éhségről panaszkodott a mindennel megrakott földön.[63] Élelmezési tisztjeit ilyen körülmények közt csalóknak, járatlanoknak vagy tudatlanoknak tartotta, tisztjei egy részét pedig arról vádolta, hogy a készletből dinom-dánomoznak.[64] Hol az eleséget adóba vagy készpénzfizetés mellett önként nem adták, az utalványokra való vásárlást tiltotta, mert «oly romlásától félt a vármegyéknek, a melynél nagyobb nem lehet s ezen kivetéssel jövendőbeli alapunkat fogjuk elrontani s magunkat kimeríteni».[65] A mikor Borsodvármegyét utasította, hogy az egri had mindennapi kenyeréről gondoskodjék, már búsan tette hozzá, hogy «ott kell vennük, a hol találunk».[66] De viszonzás nélkül akkor sem vett el semmit. Kikelt az olyan alispánok ellen, a kik nyilvánvaló zsarolásoknak mondták a tárházak megtöltésére kiadott parancsait; «mely gyalázatos szokás annyira eláradott hazánkban, mintha articulariter (törvényben) rendeltetett volna».[67]

A mikor lengyel hadai megtagadták az eleségszállítást, mint nemesekhez illetlen dolgot: fejedelem létére ő maga egy zsák gabonát vett föl magához a nyeregbe, hajdúi s udvari és idegen rendes hadai is hasonlót cselekedtek és így indúltak tovább Jászberényből Gödöllő felé.[68] A munkácsi éléshordásra szintén ő maga ügyelt föl: színek alá rakásra hordatta a zsákokat, eligazította a szekereket, a melyek tűzi vagy épületfákat, szénát, szalmát gabonát hordtak.[69] Éléstárai még a háború utolsó napjaiban is úgy tele voltak, hogy az ellenség faluról-falura csak napról-napra, ellenben a kurucz a várakból élelmezhette magát.[70]

61 Arch. R. II. 455., 467.

62 U. o. III. 88.

63 U. o. III. 190.

64 Rákóczi eml. 217., 272. L. különösen Thaly Ocskaiját, I–II.

65 Arch. R. II. 504.

66 U. o. III. 74.

67 U. o. III. 222.

68 U. o. III. 75–6.

69 U. o. III. 196.

70 Rákóczi eml. 284. Az ellenséget minden eleségtől elvágni törekedett.

Fizetett hadaktól remélte a háború győzedelmét s arra törekedett, hogy tisztjeit, legényeit jól fizesse, zsákmánytól, zsarolástól visszatartsa.[71] Hiszen *zsákmányolás* után hadai egy-időre jobbadán hazaszéledtek.[72] Hiában szabályozta a zsákmány megosztása rendjét.[73] Tűrnie kellett, hogy néha gyöngén vagy nem is fizetett hadai a nyereséget szétoszszák; csak legalább annyit akart elérni, hogy az eddigi mód szerint a hatalmasok és a gazdagok a szegényt meg ne rövidítessék, ne zaklassák.[74] Mezei hadainak kezdettől fogva adott némi fizetést, a mellett azonban arra buzdította őket, hogy hazaszeretetből és a szabadság megnyerése vágyától buzogván: *Vegyék szívökbe a dicsőséget fizetés gyanánt.* Hiszen más országok harmincz esztendeig is harczoltak szabadságukért, s fáradságuk fejében még sem kaptak egyebet a dicsőségnél.[75] Megértetni akarta a militiával, hogy *nemcsak három forintért szolgál,* hanem hazánk s önmagunk boldogságáért is.[76] Később Bercsényi szemére lobbantotta, hogy a mezei hadakat jobban fizeti, mint a rendes hadakat.[77] «Ha had uram fizetést kíván — fakadt ki egyszer a fejedelem,[78] — bajoskodjék érte: ne csak lógassa, tátogassa rám a száját». A hadak azonban elhitették magukkal, hogy a bányák tömérdeket jövedelmeznek s fizetésöket annyira sürgették «mintha idegen fejedelmet s nem hazájukat és magukat szolgálnák».[79] Mégis örök dicsősége ennek a hadnak, hogy — ha eleget zúgolódott is — az egész szabadságharczot libertásokkal küzdte végig s ezüstpénzt csak az idegen hadak kapták.

Hadserege valósággal rajongott érte. Kaszás Pál ezrede egy ízben kijelentette,[80] hogy «még lábának megcsókolásával s érette való vérünk kiontásával is életünk fogytáig mindeneket egész

[71] 1703 november 8. Arch. R. I. 142. 1704 október 11. U. o. I. 226. 1706 április 9. U. o. I. 516. 1707 november 15. U. o. II. 139.

[72] Rákóczi eml. 216., 256.

[73] 1706 Rákóczi-lt. 1793. és 1824 sz. Említi Arch. R. I. 33., 34.

[74] 1704 november 13. Hornyik, IV. 337.

[75] 1705 június 14. Arch. R. I. 432.

[76] 1706 deczember 1. U. o. V. 332–3.

[77] 1710 június 7. U. o. III. 271.

[78] 1710 junius 7. U. o. III. 271.

[79] Károlyihoz Egerből, 1706 április 18 U. o. I. 529.

[80] 1704. julius 8. Tört. Tár, 1906. 21.

készséggel cselekszünk»; ő pedig hadainak egy-egy diadala alkalmával[81] örült, hogy «a magyar vérbeli őseinktől reánk maradt s belénk oltott virtust győzedelmes pálmaággal ékesítették». Buzdította őket, viseljék fegyveröket tovább is oly vitéz bátorsággal, hogy «azáltal megdühödt ellenségünk mindenütt romoljon». S legyenek meggyőződve, hogy Isten őket tovább is megsegíti, és fegyverkezésök igaz voltát szabadságuk óhajtva várt révpartjára vezérli.

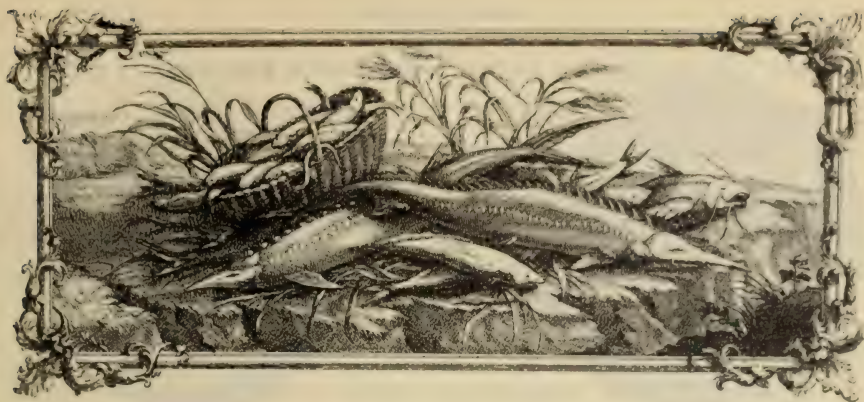
81 1706. november 30. Hadtört. Közlemények, 1895. 323.

106. PATRONA HUNGARIAE.

HETEDIK KÖNYV

A GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁG

107. DUNAI HALAK MARSIGLI «DANUBIUS»-ÁBÓL.

I.

RÁKÓCZI PÉNZÜGYI POLITIKÁJA.

(1703—1707.)

MAGYAR szabadságharczok abban a részben mindig eszményies küzdelmek voltak, hogy rendesen igen kevés pénzbe kerültek. Még az 1848/49 évinek költségei sem rúgtak többre hatvan millió forintnál, pedig a nemzet két nagy hatalmassággal állott szemben. És ennek a küzdelemnek a vezére, Kossuth, elösmerte,[1] hogy Rákóczi sem alkudozott. Kinyitották előtte minden kincsének, több mint fejedelmi birtokainak megajánlásával a megalkuvás kapuját, s ő nem alkudozott. «És e roppant áldozat, melyet elveiért hozott, emelik a nem alkudozó száműzött emlékét oly magasra, hogy az ily parányi ember, mint magam, szédeleg, ha hozzá föltekint.» Rákóczi a háború első öt esztendejében egyetlen egy garas adó szedése nélkül, pusztán a kincstári jövedelmek és az idegen segélypénzek fölhasználásával folytatta a háborút, melynek ebben a részben alig van párja a történe-

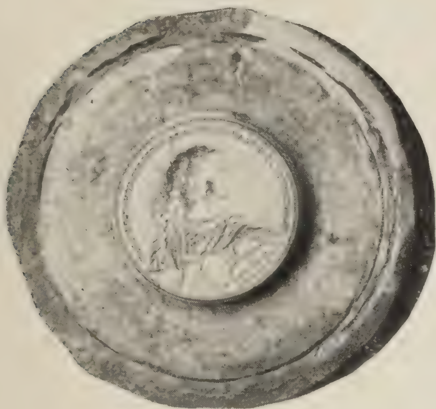
[1] Kossuth 1883 május 25. Komáromvárm. alispánjához. Iratai, x. 95.

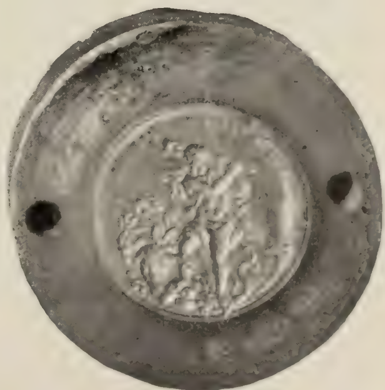
lemben.[2] Hová törpül e mellett a frondeurök kapzsisága s milyen hitványak azok a vádak, a miket Rákóczi önzése, haszonlesése czímén emeltek és emelnek! «*Szeretet* legyen a fejedelmek kincseinek összegyüjtője, sáfára — szólt, a küzdelemre visszatekintve.[3] — Ez kötelezi arra alattvalóikat, hogy megadják neki, a mit adhatnak; de a fejedelmeket is visszatartja attól, hogy tehetségükön felül követeljenek tőlük. A mit pedig követelnek, jóra és közhaszonra kell fordítaniok. Felhalmozódott kincseiket az állás és érdemek megkülönböztetésével és mérlegelésével kell szétosztaniok.»

Az ő felkelésének egyik legfőbb oka az elviselhetetlen adó volt, a melyet törvénytelenül, az ország megkérdezése nélkül szedtek. Szabad nemzet nem viselhetett el akkora szolgaságot. A Habsburgok egyetlen egy év alatt ötvenszerte nagyobb öszszeget hajtottak fel a népen, mint a törökök; behozták a katonai végrehajtást, az adósokat börtönbe vetették, fogyasztási adókkal a kiváltságosakat is megterhelték, szabad nyakukra a szolgálat örökké való jármát akarták vetni.[4] Az udvar már 1699-ben mindent elkövetett, hogy a főurak értekezlete önkéntes segélyt, állandó adót szavazzon meg.[5] Mikor azután a forradalom kitört, valami igen nagy dolgot vélt elkövetni azzal, hogy Magyarország négymilliónyi adójából egyet elengedett.[6] A megmaradt részt azonban újból katonasággal szedette be s így valósággal Rákóczi táborába kergette a nyomorgó népet.[7] Egyébiránt az elengedett egy millió helyett I. Lipót már előbb három milliót vett föl Oppenheimer bankártól Rákóczi lefoglalt javaira.[8] Tanulságos adat akkor, mikor Rákóczi arra figyelmeztette XIV. Lajost, hogy ha a magyar fölkelés megindítására 400,000 tallért áldoz, az ügyek úgy fordúlhatnak, hogy Olaszországban milliókat takarít meg.[9]

2 Thaly, Bercsényi, III. 518.
3 Önéletrajz, 174.
4 Rákóczi manifesztuma 1703 június 7. 14. pont. Rákóczi emlékiratai, 23.
5 Rákóczi önéletrajza, 74.
6 Stepney 1703 augusztus 15. Simonyi, I. 28. Whitworth deczember 12. U. o. 76.
7 U. o. 31., 62., 76.
8 Thaly, Bercsényi, II. 455.
9 Rákóczi levele 1702 április 7. U. o. 447

II. RÁKOCZI FERENCZ ÉREMNYOMÓI AZ ERDÉLYI N. MÚZEUMBAN.

Lipót kormánya a török háborúkban körülbelül 40 millió forint államadósságot csinált, a spanyol örökösödési háború kitörése pedig újabb kölcsönök kötésére kényszerítette. Fedezetet, a megszorúlt kormányok örök bölcsesége szerint, az adók emelésében keresett. Az adót azonban már csak úgy növelhette, ha a teherviselést a kiváltságos rendekre is kiterjeszti, a töröktől visszaszerzett területeken a gazdátlan, vagy nem könnyen igazolható jószágokat a kincstár javára eladatja vagy zálogba veti, a sót, dohányt stb. állami egyedárúságnak nyilvánítja. Idejárúlt, hogy 1696 óta jó érczpénz helyett rézpolturákat kezdett veretni, a mi IV. Béla kora óta nem történt. A forgalomban levő rézpénznek értéke a fölkelés kitörése esztendejében már 211,158 frt 51 krajczárra növekedett s így Magyarország újabb rézkorszaka Lipóttal kezdődött. Azt a pénzt, a mit boraiért a nép a lengyelektől, marháiért a németektől kapott, a fejedelem szerint az osztrákok mind elzsarolták tőle adó fejében.[10]

108. I. LIPÓT RÉZPÉNZE.

A szabadságharcz egyik legfőbb oka éppen a tűrhetetlen adózás lévén, természetes, hogy Rákóczi nem akart adót szedetni a néptől, a mely tulajdon fegyvereivel és lovaival szolgált, önmagát élelmezte s így már különben is nagy terheket viselt. Kezdetben a fejedelem azon gondolkozott, hogy a császár örökös tartományait adóztatja meg,[11] s ebből fedezi a háború költségeit; azonban nem volt annyi rendes hadserege, hogy ezeket a tartományokat állandóan megszállva tarthatta volna. Annak pedig határozott ellensége volt, hogy a sereg zsákmányból tartsa el magát, noha tudni vélte, hogy a Thököly-féle tiszteknek a zsákmány kedvesebb a szabadságnál, katonáit pedig egy-egy sikerült

[10] Rákóczi eml. 79. Skotka Mihály szatmári harminczados rettenetes rajza a nép adóra való képtelenségéről 1703 július 19. Századok, 1874. 399–400. V. ö. általában véve Mensi, Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1780. (Bécs, 1890.), kivált 3–4., 118–9. stb. ll.

[11] Rákóczi eml. 104.

zsákmányolás után nem tudja visszatartani a hazameneteltől.[12] Abrudbánya már 1703 deczember 4-ikén panaszkodott neki, hogy nem ország kell a kuruczoknak, hanem csak préda; a rozsályiak pedig 1704 márczius 9-ikén igaz lelkiösmeretök szerint írták neki, hogy — az egy levágáson kívül — a tatár sem bánt volna különben velök, mint a kurucz.[13] A fejedelem 1706 április 9-ikén megtiltotta, hogy hada tatármódra nyereségért szolgáljon. «Ha nyereségért kíván szolgálni, mondjon le fizetéséről s tatármódra érje be egy esztendőre egy tallérral, ködmönnel és korbácscsal.» [14] Nem irthatván ki, legalább külön rendeletben szabályozta a zsákmányolás elharapózott szokását.[15] «Hogyha eddig — szólt[16] — a gazdasági kormányzatban fogyatkozások estek, méltó azoknak gyógyításán fáradozni; de hogy hazánk jövedelmét azzal is megrövidítse, se kötelessége, se hivatala nem viszi rá.»

A kincstári javak jövedelme távolról sem volt elegendő a hadjárat és a kormányzat költségeire; hiszen Erdélyben a fölkelés kezdetén a kincstári javak értékét mindössze csak 75,655 forintra becsülték.[17] «Azt akarja-e akárki is — fakadt ki a fejedelem,[18] — hogy üres kézzel, puszta jószágban kezdjem Erdélyben a magyarországi gvarantiát? És midőn kiki jószágát építeni, kímélni és gyarapítni kívánja: a miénk nyereségnek (zsákmánynak) engedtessék?» Nem akarta követni a császári udvari kamara rendszerét a földek elrablásában, a földesurak megfosztásában, a koronajavak elidegenítésében, a harminczadok megkettőzésében, az árúsboltok bérbeadásában, a lelketlen adóztatásban,[19] vagy a bányáknál való rablógazdálkodásban. «Tudja meg nagyságod — írta neki Ajtai Mihály,[20] — hogy soha se királyok, se császárok a nagybányai bányákat nem műveltették.» Az eladósodott város, valamely miniszternek a markát megkenvén, a «bányákat az adóssággal együtt a jámbor császár

[12] U. o. 85., 105., 216.
[13] Arch. R. I. 189., 307.
[14] U. o. I. 516.
[15] U. o. I. 33., 34. (1793. és 1824. sz. a.)
[16] U. o. I. 516.
[17] Gazdaságtört. Szemle, 1905., 4—931.
[18] Arch. R. I. 516.
[19] 1703 június 7. manifesztuma 5., 9—14. pontja.
[20] 1703 november 22. Arch. R. I. 182.

nyakába vetette»; 3000 forintnál többet alig hajtottak. Ilyenformák voltak az állapotok a többinél is.

A kincstár jövedelmei közé sorozta a fejedelem a *papi tized váltságát* is; pl. Kecskemét, Nagykőrös és Czegléd a váczi püspököt illető dézma megváltása czímén évenkint ezer tallért fizetett volna, de a fejedelem Kecskemétnek megengedte, hogy, régi gyakorlat szerint, csak száz aranyat adjon.[21] A harminczadok jövedelmei a belső háború következtében nagyon megcsappantak, de meg sokat el is kellett törölni a törvénytelen vámok közül.[22] A fejedelem különben már 1703 november 1-én szigorúan tiltotta, hogy hadai a harminczadosakat tisztjökben és hivatalukban háborgassák; mert «a nemes ország sokféle szükségeinek megteljesítésére a harminczadokból várható költség igen szükséges».[23] Harminczadokat maga is állított föl, pl. Kecskeméten,[24] de meglehetősen megunta a velök való vesződést; mert, ahogy az erdélyiekről Radvánszky írta neki,[25] valóságos harminczadok azok: a fejedelmi jövedelemnek csak harminczadik pénze jut a főtisztek kezéhez. Arra el volt szánva, hogy a harminczadosaknak megengedi a régi stilus folytatását.[26] Régen elhitette magával és átlátta azt is,[27] hogy rossz harminczados szokott lenni a jó kapitány, jó harminczados a rossz kapitány; de csak akkor volt az szokás, mikor a békességes időben eléje tették a harminczadost a széleket őrző tisztnek. Később a harminczadokat alábbszállíttatta,[28] majd a magyarországiakat egészen, az erdélyieket pedig részben

109. RÁKÓCZI PÉNZEI. I.

[21] 704 április 22. és 1705 április 29. Hornyik, III. 493., IV. 359.

[22] Rákóczi emlékiratai, 79.

[23] Arch. R. I. 139.

[24] 1705 januárius 3. Hornyik, IV., 344.

[25] 1705 márczius 6. Tört. Tár, 1906. 438.

[26] 1709 augusztus 28. Arch. R. II. 523.

[27] 1708 július 28. U. o. II. 298.

[28] 1707 június 14. az ónodi országgyűlésen. Századok, 1895. 851.

bérbeadatta;[29] de ekkor azután sok panaszt is hallott a törvénytelen harminczadok miatt.[30] Külön kellett intézkednie, hogy a katonaság savának harminczadát, a mely az országot illette, sőt külön alapúl szolgált, ne szedjék két helyen is.[31]

Kezdetben nagy gonddal míveltette az arany- és ezüstbányákat, de ezek alig hozták be a rájok fordított költséget; így tehát a rézbányáktól várta a legnagyobb segítséget. Úgy találta, hogy ha a rézpénzt belső értéke szerint vereti, nem lett volna elegendő, nagysága miatt pedig kelendő. Azért tehát, az összes vármegyék és királyi városok beleegyezésével, a lévai tanácsülés (1705 január 3-ikán kelt) határozatából *rézpénzt* kezdett veretni, de nem a maga czímerével, hanem a közszabadság jelvényeivel.[32] A poltura egy drachmát nyomott s nyolczvan ért egy ezüst tallért. Egyik oldalán Magyarország czímere, a másikon a Boldogasszony képe volt Patrona Hungariae köriratttal. A kongópénz vagy libertás kétféle volt: tíz és húsz polturás; amabból nyolcz, emebből négy tett egy tallért. Egyik oldalán (Rákóczi kívánsága szerint) *Pro libertate* felírat (s a húsz polturáson a Boldogasszony képe), a másikon Magyarország czímere. A poltura és a libertás tulajdonképpen nem volt pénz, csak pénzjegy; de eleinte mindenki szivesen fogadta, mert a kincstári javakon kívül Rákóczi és Bercsényi óriási uradalmait is fedezetnek, kész biztosítéknak tartották teljes értékére nézve.

A fejedelem meg volt elégedve a rézpénz óhajtott keletével, minek következtében a hadsereget rendesen fizethette; s a jó arany- és ezüstpénzt megtakaríthatta külföldi fegyverek és szövetek bevásárlására. Azonban maga sem hitte, hogy a folytonosan szaporított váltópénz az arany- és ezüstpénz hiányát tartósan pótolhatja. A vármegyék őt 1704-ben két millió forint értékű rézpénz veretésére hatalmazták föl. A szécsényi ország-

29 1709 szeptember 1. Arch. R. II. 641.

30 Pl. Debreczen részéről 1710 márczius 28. Arch. R. III. 382.

31 1710 május 20. Arch. R. III. 427.

32 Rákóczi emlékiratai, 79—80. Szalay, VI., 230. 1704 szeptember 8. Bercsényi meghagyta Hellenbachnak, hogy a X-polturásról ne hagyja el a Boldogasszony képét, mert Rákóczi csak a felíratról rendelkezett, nem a képről. Arch. R. IV. 117.

gyűlés úgyszólván korlátlan hatalmat adott neki a pénzügyekben, de ő maga így is ügyelt a kellő mértékek megtartására.[33] A nagybányai, beszterczebányai, selmeczi, körmöczi pénzverőházak (monetaria) megbízható tisztviselők: báró Hellenbach és Ajtai Mihály felügyelete alatt állottak. A kassait egyidőre Szepesvárra helyezte át. Abrudbányán is akart fölállítani s Munkácson 1705 deczember 20-ikán fel is állított egy pénzverőt, a melyet 1713-ban a győztes hatalom oszlatott fel.[34] Azonban *hamis pénzverők* árasztották el gyártmányaikkal az országot s a fejedelem főképp ennek tulajdonítja, hogy ez a pénznem rendkívül elszaporodott.[35] Bercsényi arra figyelmeztette őt,[36] hogy csak Körmöczön több polturát vertek két millió forintnál, a mennyit az ország mindössze rendelt veretni. A hadjárat végéig már körülbelül 12 millió forint értékű kongó volt forgalomban.[37] Magyarországra nézve ez mindamellett sem jelentett akkora válságot, mint Francziaországra nyolcz évtized mulva az assignaták eláradása, vagy, mint Rákóczi ügyének bukása után éppen száz esztendővel, az osztrák devalvatio.

110. RÁKÓCZI PÉNZEI II.

Már 1705 október 29-ikén igen szigorúan intézkedett mindazok ellen, a kik a rézpénzt ingóságokért és árúczikkekért el nem fogadták, hogy pedig, ezüstre váltásánál, agiót vettek. Az ilyeneket fokozatosan vagyonuk negyedrésze, fele, majd teljes elkobzásával büntette.[38] Egyébiránt úgy tapasztalta, hogy

33 Rákóczi emlékiratai 79., 123., 153., 174.

34 A munkácsi pénzverésről Lehóczky az Archaeol. Értesitőben 1902. 316–322. V. ö. Tört. Tár 1881. 371–7.; 1906. 434., 443. Századok 1872. 589.; 1896. 111.; Arch. R. 1. 68., 506. stb.

35 Rákóczi emlékiratai, 175.

36 1707 november 3. Arch. R. v. 469.

37 Marczali, Wirthschaftl. Zustände in Rákóczi's Zeiten. Pester Lloyd, 1906. 263. sz.

38 Századok, 1874. 343.

ha a kereskedők fölemelték is portékáik árát, a vevők zugolódás nélkűl fizették a nagyobb árakat. Több zavart okozott, hogy a nemesség nem akarta elfogadnia rézpénzt, mivel adósságait csak ezüstben vagy aranyban törleszthette és zálogba vetett ősi birtokait sem válthatta ki «vöröspénzzel.» Annál inkább kereste a «fejérpénzt», mentül inkább szaporodott a «vörös.»

1706. elején a miskolczi tanácsülésben a szenátorok egy része a pénzverő-házak bezáratását és adókivetését javasolta, ebből a kettőből remélvén a rézpénz hitelének javulását. Ez ellen azonban február 7-ikén a fejedelem fölszólalt. Figyelmeztette őket, hogy a háború kitörésének fő okai éppen az adók és a velök járó sarczolások, végrehajtások, bosszantások voltak. A szabadságharcz kitörése óta a nép, mondhatni, ingyen és önként élelmezi a sereget, mivel a marhatartás és a gabonatermelés jóformán semmijébe sem kerűl. Marhája, gabonája eladásából csak nagyon kevés készpénzhez jut; ezt tehát valóban nem szabad elragadni tőle. A többségtől különben is hiában kérnék az adót pénzben; néhány gazdán kívül csak azok fizethetnének, a kiket a táborban zsoldért szolgáló, vagy zsákmányhoz jutó fiaik, rokonaik segítenének; ezek pedig méltán felzúdúlhatnának otthon levő családjaik zaklatása miatt. Ha a rézpénz bősége okozná az érték csökkenését, ezt a bőséget ne a nép, hanem a katonatisztek, nemesek s főkép a nagyurak közt keressék. Mivel pedig ezek nem adóznak, a pénzt ezen az úton bajosan lehetne forgalomba hozni. Nem is fogják mindaddig becsűlni és keresni, míg az arany és ezüst módjára nem élhetnek vele. Nem gyüjtenek és tartanak olyan pénzt, a melyet adósságaik kifizetésére, zálogos jószágaik kiváltására, ingat-lanok vásárlására, kamatozásra nem használhatnak. Tudja, hogy nagy baj volna, ha a rézpénzt mindezekre alkalmasnak nyilvánítanák; mert anyaga nem ritka, de könnyenutánozható. Igen nehéz lenne szaporításában a hamis pénzverőket, és becsempészésében a külföldi kereskedőket meggátolni; talán csak úgy, ha az idáig használt pénzt valami bajosan hamisítható jegygyel látnák el. Végre

pedig, ha a rézpénznek ez idő szerint kevés is a becsülete, még legalább három esztendeig forgathatják. Ha a háború tovább tart, még mindig módjukban lesz adót kivetni. Legalább addig sem zaklatják adóbehajtással a népet, a mely készebb elszánni magát a végsőre, mint fizetni.

A szenátus a fejedelem beszédének hatása alatt kimondta, hogy a régi pénz értékét leszállítja s ezután a libertásokra a Boldogságos Szűz nehezen hamisítható kis képét nyomatja. Oly esetekben pedig, a melyekben a szerződés a pénz nemét ki nem kötötte, megengedi, hogy a rézpénzzel adósságot fizessenek, zálogba vetett földeket kiváltsanak és azt mindennemű adás-vevésnél használják.[39]

III. RÁKÓCZI PÉNZEI. III.

Alig jöttek ki a tanácsból, Forgách megfenyegette Szirmayt, hogy nála zálogban levő jószágait kongóval váltja ki; mire azután a labanczok elhíresztelték, hogy az egész határozatot Bercsényi és más eladósodott urak kedvéért hozták.[40] Mindamellett a fejedelem, a szóbeszéddel nem törődve, már február 6-ikán nyilt parancsot bocsátott ki a rézpénz ügyében,[41] a melynek foganatosítása érdekében első sorban pénzügyminisztere, *báró Hellenbach* munkásságára számított.[42] A vármegyék azonban kedvetlenül fogadták a rézpénz kényszerített árfolyama iránt kiadott rendeletét. A fejedelem felvilágosította őket,[43] hogy nincs más útja, módja a korábbi keserves adózásokban megnyomorodott családok helyreállítására, az elszegényedek árvák és özvegyek fölsegítésére, a

39 Rákóczi emlékiratai, 174—6.
40 U. o. 176—7.
41 Századok, 1874. 254.
42 Rákóczi Bercsényihez 1706 április 2. Arch. R. I. 506.
43 Rákóczi a vármegyékhez márczius 23. U. o. I. 499.

hazájokért harczoló vitézek megjutalmazására. Ki keresné és gyüjtené a rézpénzt, ha adósságai fizetésére és jószágai kiváltására nem fordíthatná? A kik ezt a közjó szeretetének ürügye alatt gátolják, szívök mélyében hazájok szeretetét a maguk érdekei alá helyezték. Másnap meghagyta nekik, hogy a boltbeli portékák árát méltányosan megszabják (limitálják). Ne engedjék, hogy rézpénzért mindent drágábban adjanak mint ezüstért, mert ez a hadviselésben olyan fontos rézpénz értékének csökkenésével járna.[44] A rézpénz megvetését csaknem nagyobb bajnak tartotta akármely harcz elvesztésénél. «Ezért — úgymond április 17-ikén[45] — megmozdúlnunk méltó s mindenekre fakadnunk, a mik által ennek becsét helyreállíthatjuk.» Megparancsolta tehát, hogy a ki rézpénzben többet követel árújáért, annak a megtüzesített kongópénzt (a libertást) homlokára süssék. Mindamellett évek mulva is élnie kellett az 1705: V. t.-cz. értelmében nyert jogával, hogy t. i. a rézpénz forgalmának helyreállításában nem buzgólkodó vármegyék tisztjeit maga elé idézze.[46]

A fejedelem nagyon szívesen tért volna vissza a «bimetallismus»-ra, az arany-ezüst értékre; azonban a híres arany- és ezüstbányák nagyon bizonytalan jövedelmet hoztak.[47] A bányavárosok hol ide, hol oda húztak úgy, hogy Károlyi Sándor szerint az egyetlen egy tokaji hegy többet ér minden bányánál.[48] A fejedelemnek már a háború második esztendejében is nagy kára volt az abrudbányai aranyváltásból,[49] noha intézkedett a jövedelem fokozása érdekében,[50] s ott az aranybányák művelését, Selmeczen pedig ezzel együtt az érczolvasztást is javította.[51] Tervet készíttetett, miként lehetne egy márka ezüstből különböző értékű pénzeket veretni.[52] Stepney és Bruyninx egy ízben[53]

44 Századok, 1873. 105.

45 Arch. R. I. 527.

46 Pl. 1708 július 15. U. o. 107.

47 Rákóczi eml. 123.

48 Századok, 1904. 716.

49 Rákóczi Radvánszkyhoz 1704 november 9., deczember 10. Tört. Tár, 1906. 417—9., 426.

50 Rákóczi Radvánszkyhoz, 1704 június 13. U. o. 1906. 2.

51 U. o. 1879. 583.

52 Arch. R. I. 16., 18. (1706-ból 1333. és 1389. sz. a.)

53 1704 november 5. Simonyi, I. 557. Ezek a bányák Stepney szerint «the richest gold and silver of any in Europe.«

lementek egy selmeczi aranybányába, a mely leggazdagabb volt egész Európában. A két követ bámúlva jegyezte meg, hogy noha ezek a bányák most Rákóczi és Bercsényi kezében vannak, a sereget mégis rézpénzzel fizetik; s még jobban csodálkoztak, hogy ezt a pénzt országszerte készségesen elfogadják. Hellenbach, Rákóczi szerint, kitalált minden eddig nem ösmert módot az aranybányák művelésére; mégis csak egyszer örvendeztethette meg gazdagabb ér fölfedezésének a hírével.[54] Milyen különösen hangzik, hogy Európa Eldorádójában az aranyat a libertások rezében keresték! «Hogy a német a libertásból aranyat nem tudott csinálni — írta maga a fejedelem,[55] — abból még nem desperáltam, hogy ne lehessen. Arany nélkűl nincs, az bizonyos, mert Selmeczen megpróbáltatván, ott találkozott benne; de igen kevés lehet. Tehát oly titka a természetnek, a melynek következtében az olvasztás által történhető dissipatio (felbomlás) vagy evaporatio (elgőzölgés) akadályoztathatik s következésképp szaporodhatik az arany.» Kevéssel utóbb[56] már azon panaszkodott, hogy a rézbányák is elfogyatkoztak; korántsem adnak annyit, hogy a hadakat fizetni lehessen belőlük. Keserűen tréfálkozott Károlyival, hogy feltalálta a módját, a mit ő még a rézpénzverés előtt kívánt volna feltalálni s a melyet Érsekújvárban és Miskolczon a szenátusban annyit főztek, de nem akadtak reá. Fölöttébb illendő is, hogy a szegény vitézlő rendet ne csak két

112. RÁKÓCZI PÉNZEI. IV.

54 Rákóczi 1708 április 6. Arch. R. II. 231.
55 1706 május 25. Arch. R. I. 549. Századok, 1881. 776.
56 1706 október 9. Thaly, Kalászok, 235.

hónapra, de mindenkor aranyban, ezüstben fizessék. Ha megérti ennek a módját, vagy inkább a lehetőségét, Isten óvja, hogy elmulaszsza. De a Lengyelországba ment pénzre Károlyi még se építsen, kéthónapi fizetés pedig különben sem csinálna bőséget; mert most is sok polturát vernek, még sem látni, mivel a ládácskában hevernek.[57]

A pénzügyi bajokon az 1706 deczember 13-ára Rozsnyóra összehitt tanácsnak kell vala segítnie. A fejedelemnek nagyon tetszett az a kitűnően kidolgozott terv, a melyet a pénzügyek rendezése tekintetében ez alkalommal *Bercsényi* mutatott be. Rákóczi is kifejtette,[58] hogy a rézpénz már majdnem egészen elvesztette értékét; a háború nagyon lanyhán folyik. A tiszteknek s az idegen módra szervezett hadaknak ruházata hiányos, mert a török, lengyel és sziléziai kereskedők nem akarják többé elfogadni a rézpénzt, nekik pedig nincs egyebök. A bányák a rájok fordított költséget sem térítik vissza. Bercsényi tehát számba vette, mibe kerül a hadsereg ruházata, s itthon mennyi szabó van, a ki azt a ruházatot elkészíthetné. Kivetette, minden egyes vármegyének mi a termése, mennyi kell abból önmagának, mennyit adhat az ország czéljaira. Azt javasolta, hogy ezek a vármegyék adó helyett szarvasmarhákat adjanak, s ezekkel cseréljék be a morva és a sziléziai árúczikkeket, a mi ellen a bécsi kormánynak sincs kifogása. Ezek után Felső-Magyarországra két millió forint adót vetettek ki, de úgy, hogy ezt minden vármegye olyan terményben fizesse be, a milyenben leggazdagabb. Minden főkapitányság területére kerületi biztosokat rendeltek, a kik a vármegye tisztviselőitől az adó fejében beszedett tárgyakat elfogadják, forgalomba hozzák s a cserében vásárolt katonaruhákat a hadakhoz szállítsák. Utóbb (1707 február 3-ikán) a szenátus határozatából Galambos Ferenczet küldötte Szabolcs, Szatmár és Biharvármegyékbe, hogy a zúgolódókat felvilágosítsa, miért kellett rézpénzt veretni s idáig miért nem

57 1706 október 15. Arch. R. I. 638—9.
58 Emlékiratai, 199—200.

segíthettek azon a drágaságon, a mit a rézpénz értékének a csökkenése okozott. Megizente, hogy a rézpénz forgalma és emelése érdekében kellett némi adót kivetni az országra és hogy a természetbeli járandóságot az arany- és ezüstpénz szűke miatt cserélik be ruhavételre. Egyúttal megnyugtatta őket, hogy az országnak ebből még haszna is lesz, mert a csere útján szerzett árúczikkeket magyar iparosok dolgozzák fel.[59]

A világ különben azt hitte, hogy Rákóczi szabadságharczát *XIV. Lajos franczia király pénzeli*. Ez nagy tévedés volt. XIV. Lajos 1705 augusztus 20-ikán 93.000 livret utalt ki a fölkelés czéljaira.[60] 1703 deczembere óta 1705 májusáig havonkint 10.000, összesen tehát, ezen kulcs szerint, 170.000 tallért adott; akkor ezt az összeget havonkint 5000 tallérral emelte, vagyis évenkint 180.000 tallért biztosított.[61] 1707 április 15-ikén az évi összeg 200.000 tallérra, vagyis a havi segélyösszeg 16.666 tallérra, 40 polturára emelkedett.[62] Ehhez a pénzhez a fejedelem csak bajosan, váltók útján jutott Danczkában és Konstantinápolyban. Az 1707 július 15-ikén eszközölt leszámolás szerint a franczia király évi segítség fejében még 156.166 tallérral és 20 polturával tartozott Rákóczinak, a ki tehát az ő pártfogására sokat nem építhetett.[63]

113. XIV. LAJOS MINT NAPKIRÁLY

59 Arch. R. II. 12–14.

60 Szalay, VI. 99.

61 Rákóczi Krayhoz 1705. Arch. R. I. 452–4.

62 De Bonnac számadása. 1708 július 29. U. o. II. 408–411.

63 Kray Jakab, Ráday Pál, Berthóti Ferenc, Pápay János, De Bonnac és Des Alleurs számadásai 1708–9-ből. Arch. R. II. 374–5., 408–416., 420–9. a megfelelő fölmentvényekkel. V. ö. Rákóczi végrendeletével (1732.)

Az itt adott kulcs szerint a háború végéig, vagy inkább 1711 október 23-áig, midőn az eddigi összeget $^2/_5$-re szállították le, franczia segítségképpen 1,068.000 tallért kapott, vagy inkább kellett kapnia.[64]

Azonban csupán a hadsereg, a legszűkösebb számítással, már 1705-ben is 2,505.000 forintba került évenkint, holott 3,600.000 kellett volna.[65] Egy jó esztendő mulva az ezredek összevonásával akartak körülbelül félmillió kongót megtakarítani;[66] azonban az 1706 év zárószámadásai szerint a legnagyobb takarékosság mellett is csupán e czímen 2,998.967 forintot adtak ki.[67] Ezzel szemben az évi fedezet csak XIV. Lajos 170.000 tallérа s a kincstári javak és harminczadok alig félmillió forintnyi jövedelme volt. A többit a fejedelemnek jóformán a magáéból kellett előteremtenie.

A számok világa ilyennek mutatja azt az embert, a ki ellen nemcsak ellenségei, hanem a szövetség egyes tagjai is a haszonlesés vádját merték emelni. «Meglesz a haszon — írta Rákóczi már a háború első esztendejében;[68] — csak *előbb a szabadságot keressük.*»

II.

A BÁNYÁSZAT.

SAKNEM kivétel nélkül Rákóczi hatalmában voltak a bányák a háború első kétharmadában. Műveltette is valamennyit, s untalan kerestette a jól fizető arany- és ezüstereket; de csak a rézbányák jutalmazták fáradságát.[1] Nem hiába csodálkoztak az angol és a holland követek, hogy réz-

64 A fejedelem ezt az összeget mindig kamat-veszteséggel kapta és sok baja volt a «Wechsel»-lel. L. 1706-ra nézve Arch. R. I. 686—8. 1707-re nézve u. o. II. 82.

65 Bercsényi Rákóczihoz 1705 június 10., Arch. R. IV. 561.

66 Bercsényi Rákóczihoz 1706 november 22. U. o. V. 319.

67 1707 június 11. beterjesztett számadás. Tört. Tár, 1902. 416. Marczali (a Pester Lloydban, 1906. 263. sz.) 5,700.000 forintra teszi rézpénzben a hadsereg egész szükségletét.

68 Sennyei Istvánhoz, 1703 november 11. Arch. R. I. 1- 44.

1 Rákóczi eml. 79., 123.

pénzzel fizeti seregét, holott az övé *Európa leggazdagabb aranybányája*, a selmeczi.[2] A beszterczei, körmöczi s néhány selmeczi bánya valamennyire kifizette magát, de pl. a legfontosabb selmeczi bánya, a Szélakna, a művelés költségét sem adta meg. Már abbahagyásáról s arról gondolkoztak, hogy azon a költségen más bányáknál tesznek hasznosabb beruházásokat.[3]

114. A BÁNYAVÁROSOK TÉRKÉPE. (Marsigli után.)

Hellenbach János Gottfried,[4] a kit I. Lipót mint orvost tett meg cs. és kir. tanácsosnak, majd bárónak, mint bányagróf mindent elkövetett a bányák jobb karba helyezésére. A szabadság ügyéhez csatlakozva, elveszítette a császártól nyert uradalmait, de megnyerte az ország és a fejedelem bizalmát. Rákóczi-

[2] 1704 november 5. Simonyi, I. 557. Selmecz és Körmöcz 1740—70-ig száz millió p. forintnál több aranyat és ezüstöt szolgáltatott pénzverésre. Szentkirályi, Erdélyi bányászat ismertetése, 60. Delius, Anleitung zu der Bergbaukunst, II. 419.

[3] Bercsényi emlékirata 1707 november 5. Arch. R. v. 474—5.

[4] Életrajza (1659—1728.) Veszpréminél, Succincta medicorum biographia I. 63—5. Horányinál, Memoria, II. 90., Szinnyeinél, M. Írók, IV. 667—8.

nak valósággal pénz- és kereskedelemügyi minisztere volt s a bányaügyek is rá tartoztak. Különösen három nagy nehézséggel kellett megküzdenie: *a munkásviszonyokkal, a szükséges faszén hiányával és a bányavízzel.* A mikor az arany- és ezüstbányák munkásait kénytelen volt fehér (ezüst) pénz helyett kongóval fizetni, ezek föllázadtak ellene, megkövezték, fejét két helyen beverték;[5] mire ő katonaságot vezetett a sztrájkolók ellen, negyvenet agyonlövetett s a többit a munka folytatására szorította.[6] Ekkor a fejedelem gróf *Csáky* István főhadbiztos elnöklete alatt kilencztagú bizottságot küldött ki a kincstári bányák munkásügyeinek és egyéb bajainak megvizsgálására.

Baj volt az is, hogy a *szén szűke* miatt nem lehetett elég érczet olvasztani s új szénégető műhelyeket kellett volna fölállítani. Beszterczére s még odább délre Zsarnóczáról a Garam vizén kellett volna leúsztatni a szénégetéshez szükséges fát. Sőt vasbányát is kellett volna találni valahol a közelben, hogy a nemes fémbányák olcsóbban dolgozzanak, mivel «a bányákhoz számos vas kívántatik».[7]

Azonban a bányák legnagyobb veszedelme a *fölfakadó víz* volt. 1690 óta a selmeczi Szélaknán folytonosan vesződtek vele. Végre *Höll* Kornél bányagépmester új vízemelőgépet eszelt ki Szélakna alagvizeinek kiszivattyuzására.[8] Az eddigi 10 pár ló helyett öt párt is elengedőnek tartott a munka elvégzésére; ezzel azonban növelte a költségeket.[9] Bercsényi azzal biztatta a fejedelmet, hogy neki olyan találmánya van, mely többet ér a «Cornelius Tacitusénál».[10] A fejedelem sikert kívánt Cornelius Tacitusnak; de mi haszna, ha víznél egyebet nem húz ki a bányákból! «Talán csak elvesztett fundusnak tartsuk már azt; mert mentül tovább keressük, annál nagyobb kókót találunk s valóban experiáljuk az olasz proverbiumát».[11] Hitte, hogy ha

5 Bercsényi, 1707. április 5. Arch. R. v. 384.

6 Szinnyei, IV. 668.

7 Arch R. v. 478. és II. 108.

8 Tört. Tár, 1882. 569.

9 Arch. R. v. 597.

10 U. o. v. 540. «Nagyobb vödörrel húzzátok, több víz gyün ki», jegyezte meg — nem éppen tréfásan. U. o. v. 557.

11 1708 márczius 2. Arch. R. II. 173.

bevág Bercsényi találmánya, meghozza azt a 70,000 forintot, a mit a Kunstmeisternek (Höllnek) igértek. Nevetné, ha Bercsényinek sikerülne, a mi annak nem sikerült. «Nyernénk egy milliót az országnak vele».[12] Pár nappal ezután az elöntött aknában csakugyan egy 180 latos aranyat találtak s hitték, hogy gazdag érre bukkantak. «A rejtett dolgokról nem ítélhetünk», tette hozzá *Hellenbach*, a ki bízott az Isten áldásában, ha a bányákat szorgalmasan tovább művelik.[13] Bercsényi az új

115. BÁNYAMÍVELÉS A XVIII. SZÁZADBAN.

ér megtalálásakor azonnal meghagyta, hogy az első leleteket oszszák ki a szegények közt, a kik közül idáig 3—4000 ember, gyermek, asszony sírva könyörgött a szélaknai oszlop előtt, szánjon meg az Isten annyi ezer éhenhaló lelket s adja szent áldását a bányáknak.[14] A fejedelem 1707 július 3-ikán Selmeczen maga is megnézte Höll és Bercsényi vízimesterségét; saját kezével módosított egyet-mást a tervezeten s meghagyta, hogy

[12] Bercsényi Rákóczihoz, 1708 márczius 7. U. o. v. 565.
[13] Hellenbach a bányaügyi bizottságban 1708 márczius 31. U. o. v. 597.
[14] Bercsényi Rákóczihoz 1708 április 2. U. o. v. 593.

ilyen vízemelő gépet a munkácsi vár számára is készítsenek.[15] Július 7-ikén az újbányai bányákat is megvizsgálta.[16] Olyanformán gondolkozott, mint Bercsényi, ki nem ösmerte el, hogy a bányáknak hasznát ne vehessék. De hát úgy vannak velük, mint azokkal az ezredekkel, a melyekben aránylag sok a tiszt, kevés a közkatona s így több a fizetésök, mint a hasznuk. Szűkös időkben is annyit költenek a bányákra, mint a jó esztendőkben; ha eltalálják a helyes arányokat, mindenik meghozza a maga hasznát.[17] Mikor azonban éppen újabb erővel indúlt meg az arany- és ezüstbányák üzeme, a császáriak annyira fenyegették a bányavárosokat, hogy Bercsényi őszszel ismét víz alá merítette az aknákat, összetörette az el nem mozdítható gépeket és társzekereken elvitette a bányászok műszereit.[18] A győztes császáriak tehát nem vehették hasznát a bányáknak mindaddig, míg a fölkelés leveretése után III. Károly vissza nem hítta számüzetéséből és bányagróffá nem nevezte ki báró Hellenbachot,[19] ezzel is igazolván Rákóczi emberösmeretét.

A Duna és az Ipoly közt a *börzsönyi* hegységben az esztergomi érseknek jó arany- és ezüstbányái voltak, a miket azonban a szabadságharcz viharai közt műveltetni nem lehetett; az elhagyott bányákban fölhalmozott készletek elviteléről a bányaügyi bizottság csak 1707-ben intézkedett.[20] Ott különben *Venczel* János komáromi harminczados új bányát is talált; a fejedelem Bercsényihez utasította azzal a kérésével, hogy Budától északra, Pilis vármegyében is kereshessen bányát.[21]

Erdély aranybányáit a fejedelem szintén nem hanyagolta el. *Sennyei* István ottan már 1703-ban utasította *Bágyoni* Zsigmondot az *abrudbányai* bányák művelésére.[22] A talált arany

15 Tört. Tár, 1882. 570. Rákóczi-tár, I. 141.

16 Rákóczi-tár, I. 142.

17 1708 február 8. Arch. R. V. 540.

18 1708 deczember 8. Medows. Simonyi, III. 414. Rákóczi eml. 257., jegyzet.

19 Szinnyei, I. 668.

20 Arch. R. V. 478.

21 1707 november 11. U. o. IX. 445—6.

22 Vajda György halmágyi tiszttartóhoz, 1703 október 30. Arch. R. I. 231.

eladását, megváltását a fejedelem részére akarta biztosítani.[23] Néki kedveskedett az Abrudbányán talált aranyrögökkel is, hogy

116. SELMECZI BÁNYÁSZOK.

fölhijja figyelmét a hegyek gazdagságára és jövedelmes voltára.[24] A fejedelem valóban utasította *Radvánszky* udvari tanácsost, vizsgálja meg, hogyan jártak el idáig Abrudbányán és Zalatnán

23 Egy nehezék aranyért harmadfél forintot adtak. U. o. I. 177.
24 1703 deczember 3. U. o. I. 255.

a kéneső és az aranyváltás dolgában s ahhoz értő emberektől tanúlja ki, mit lehetne tenni a jövedelem fokozására.[25] Radvánszky nagyon károsnak találta az arany beváltását,[26] a fejedelem azonban erre a célra és a bányászok fizetésére mégis elküldte neki a szokott 10,000 forintot.[27] 1706-ban újabb nyomozást rendelt el az erdélyi arany és kéneső dolgában s az abrudbányairól kimerítő jelentést kapott.[28] *A nagy- és felsőbányai* arany- és ónbányák felügyelője számára adott bő utasítás élénk világosságot vet a bányarendtartásra.[29] A fejedelem gondoskodott a *kapnikbányai* bányák műveléséről,[30] s kétségkívül arról is, hogy *Szentpáli* István kapitány a felsőbányaiakat ne hátráltassa munkájukban.[31]

A rézbányák hasznosabbak voltak az arany- és ezüstbányáknál, mert Rákóczi a szabadságharczot jóformán rézpénzzel küzdötte végig, ennek anyaga pedig a haza földjének mélyéből került ki. A németek a rézbányákban annyi készletet halmoztak föl, hogy a fejedelem könnyen jöhetett a rézpénz veretése gondolatára. «Innen sült ki a sok kongó» — írja maga Rákóczi.[32] Sajnos, nem ösmerjük a feleletet a bányaügyi bizottságnak arra a kérdésére,[33] a vöröspénz veretése óta mennyi rezet fordítottak polturákra és ötgarasosokra? A legáldottabb rézbánya a *szomolnoki* volt (Szepesben), hol a rezet a bányákból kiszivárgó czementvízből nyerték. A közgazdasági tanács már 1706-ban utasítást adott ki a szomolnoki rézbányászat ügyében.[34] Kétszáz szomolnoki hevér (érczvágó) a fejedelemhez Gálszécsre papjaik vezetése alatt ment panaszkodni a miatt, hogy a vármegye tulságosan megrótta őket dikákkal. Gyülekezetes jövetelöket a

[25] 1704 június 13. Tört. Tár, 1906. 2. 1710-ben hazánkban a szabad aranyváltás középszámításban $^{16}/_{24}$ belértékkel (a többi ezüst lévén) 13630, — 1720-ban már 34949 nehezék. Ebből $53^{17}/_{19}$ = 1 bécsi gira, = $^1/_2$ font. (Szentkirályi, Erdélyi bányászat, 42.)

[26] 1704 november 9. U. o. 417—9.

[27] 1704 deczember 10. U. o. 426.

[28] Levéltára jegyzéke. U. o. I. 7., 13.

[29] Az udv. közgazd. tanács utasítása 1710. június 1. Tört. Tár, 1881. 371—377.

[30] 1708 május 24. és június 16. Arch. R. II. 612—3.

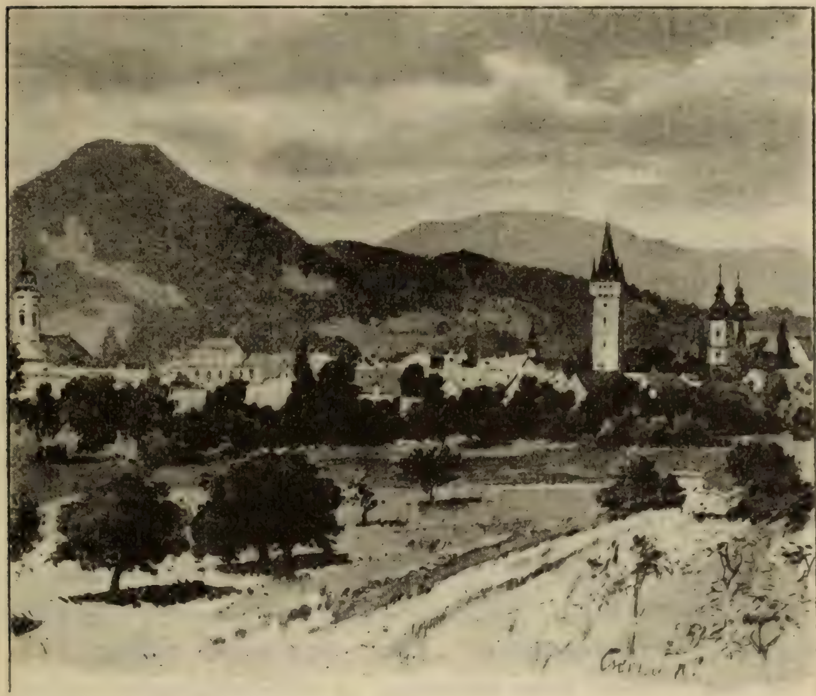
[31] 1710 június 2. U. o. III. 435.

[32] 1707 szeptember 27. U. o. II. 108.

[33] 1707 november 5. U. o. V. 478.

[34] Rákóczi-lt. 1689. sz. a. Említve u. o. I. 26.

fejedelem eleinte zavargásnak tartotta, de csakhamar belátta, hogy végső nyomoruságukban merő bizalomból folyamodtak hozzá. Fölvilágosította tehát őket eljárásuk helytelenségéről, s hazaküldte őket papjaik és a főbbek kivételével, kiket azután alaposan kihallgatott. Tőlük megtudta, hogy — úgymond[35] — «elég németek volnánk mi magunknak, ha szabad szakállra

117. NAGYBÁNYA.

bocsátanánk a dolgokat. A bányászok bérének saját adójukból kellett kitelnie; csak annyi bért kaptak, a mennyi az adó levonása után maradt. Azzal biztatták őket, hogy polturákban majd nagyobb fizetést kapnak. A bányászok azonban *ezüstben* kívánták megállapított béröket. A fejedelem nekik adott igazságot s erélyesen kérdőre vonta a gazdasági tanács elnökét, *Klobusicz-*

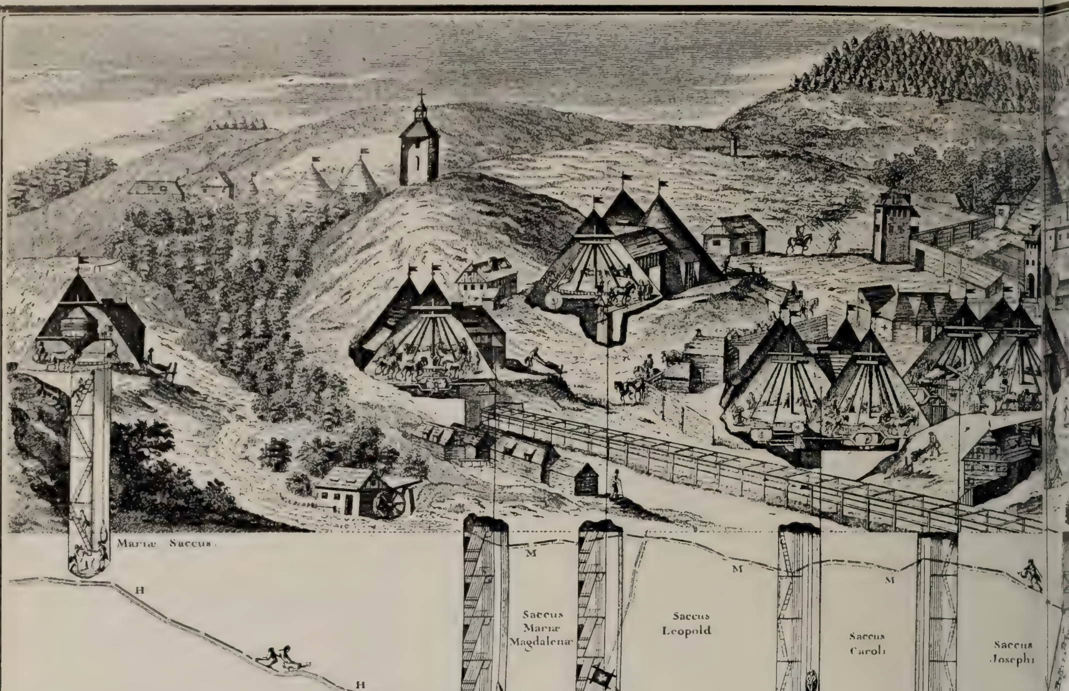
[35] 1708 márczius 22. U. o. II. 198—200.

kyt. «Mit gondol, — kérdezte tőle — melyik nagyobb ok a haragra: az-e, hogy annyi sok szegény embert éhhelhalóvá tesz, a rendet megbontja, a hadi szisztémát és annak órakerekét megállítja; vagy hogy az urak és mások fizetését ezen ország hasznáért nem tollálja, de csak differálja? És következett homilia sancti Gregorii papae et reliqua». Végre megparancsolta az elnöknek, hogy ilyen ügyeket többé ne hozzanak se ő hozzá, se Bercsényi elé, hanem azokat *a megírt szabályok szerint* folytassák. A bányászokat rendesen és olyképpen fizessék, hogy a fizetés egy részét beszámítsák adójukba, a többit pedig felében réz, felében ezüst pénzben kapják. Lássanak kereskedők után, kik a magános bányatulajdonosoknál levő rezet megvegyék s az urburát a bányászok fizetésére fordítsák. Készebb ezeket a bányákat is abbahagyni, mint hogy azokat haszon nélkül, mások kedvéért, az ország nagy költségével míveltesse.

A bányászok képviselői beérték ennyivel. Hírül adhatták az otthoniaknak, hogy a fejedelem alaposan ösmeri ügyöket, a bányarendet; bámulatos jártasságot tanusít a részletekben; erősebbek az érvei, mint magának a közgazdasági tanács nagyeszű elnökének s őszintén, szeretettel érdeklődik a bányászok, az ő munkatársai iránt. Ő örvendett legjobban, mikor «a szegény Gvadányiné» rézbányájában az Isten nagy áldást mutatott.[36]

Az ónt s ólmot, mely különösen az érczolvasztáshoz kellett, Rákóczi eleinte Sziléziából hozatta, mert Magyar- és Lengyelországban nem termett elég.[37] Golyóhoz való ónt azonban már kezdetben is szállítottak Nagybányáról,[38] majd Hodrus- és Újbányáról s Berzsenyről.[39] A bányamesternek kellett számot adnia róla, mennyi aranyat, ezüstöt nyer, mikor az ónt grébelyezik, a frisselt glétből mennyi ólom jön ki? Egy mázsa ólom 25 forintba került, egy mázsa glét 14-be.[40] A fejedelem már

[36] Bercsényihez. 1708 márczius 12. Arch. R. II. 189.
[37] Rákóczi eml. 123.
[38] Arch. R. I. 129.
[39] U. o. V. 598.
[40] Tört. Tár, 1881. 373., 375.

MAPPA METALLOGRAPHICA

CELEBRIS FODINÆ SEMNITZIENSIS IN HUNGARIÀ SUPERIORI

A QUÀ EFFODITUR ARGENTUM AURO MIXTUM, QUÆ HABENDA EST PRO SECTIONE MONTIS, IN CUJUS VISCERIBUS INSPICIUNTUR SUBSEQUENTIA

Perpendiculariter occurrunt sex Putei effossi in diversis profunditatibus ab Artificibus nominati Sacci, in quorum sectionibus visuntur machinæ pro eruendà aquà, scalæ ad sursum ac deorsum progrediendum, nec non cistæ ex corio queis extrahuntur Lapides incisi, et Homines ascendentes et descendentes et unicuique suum est nomen.

Lineæ fere horizontales diversis profunditatibus dispositæ sunt Cuniculi effossi juxta gressum lineæ metallicæ, per quos ambulant metalli Fossores, et ipsum extrahentes per illos sunt aquarum ductus ad loca præscripta, ut valeant commodius a Fodinis evehi. Singuli Cuniculi suo gaudent nomine.

DENOMINATIO CUNICULORUM

A A — LIK IL LAUFF — Habuit lineam cordis Fodinæ, latam orgy unam demptis duobus digitis, ad minus ditem quam angustiores
B B — ANGHEN STOL
C C — SARAGOZI LAUFF
D D — PAITERS LAUFF
E E — TUNFI SARGOZI LAUFF
F F — SEX SARGOZI LAUFF
G G — SIBENDE SARGOZI LAUFF
H H — OBER PITOS LAUFF
I I — KRENLON LAUFF
L L — SARGOZI LAUFF
M M — ERB STUL

Durities Lapidum in hac Fodinà diversa est. Lapides respicientes plagam Septentrionalem duriores sunt, quàm respicientes Meridionalem et inter primos copia est Cristallorum coloris albi, viridis, rubri, fusci, et Copia Cinnabari et Argenti rubri, dicti ROTH GULD HERTZ. Ex hàc observatione deducendum est in Lapidibus a naturà eumdem ordinem observari, qui servatur in lignis, quorum pars ad Septentrionem versa durior est, quàm quæ ad Meridiem.

A SELMECZI ALSÓ- ÉS FELSŐBÁNYAMŰVES

…S KÉPE MARSIGLI „DANUBIUS"-ÁBAN.

1704 január 21-ikén meghagyta Sennyeinek,[41] hogy a szatmári táborban felesleges ónt adja át *Ramocsaházy* Györgynek, mert azt, a bányák mívelésére, a bányavárosokba kell szállítani. Az ón hiánya következtében a munkálkodó emberek ott máris hátramaradást szenvedtek. Nagybányán *Ajtai* Mihály oly derekasan működött, hogy egy esztendő alatt 200 mázsa ónt adott ki, a mi megért tízannyi darab császári aranyat.[42] A munkácsi

118. SELMECZBÁNYA.

vár ablakaihoz szükséges két mázsa ónért sem kellett többé Sziléziába szaladni.[43]

A vasbányák — különösen a tiszolcziak — ügyében már 1706-ban készültek utasítások, a miket azonban nem ösmerünk.[44] Ugyanakkor *Ramocsaházy* György is jelentést tett a fejedelem-

41 Arch. R. I. 158.

42 1704 deczember 14. Arch. R. I. 194. De 1705 október 15. panaszkodott, hogy a fejedelem (nem tudja, kinek javaslatára) 2–2½ mázsa ónt befogadó mintákat küldött s a beleöntött ónnal, aranynyal, ezüsttel Körmöczre viteti. Károlyi-Okl. V. 311.

43 1707 deczember 10. Tört. Tár, 1888. 793.

44 Rákóczi-lt. 1525. és 1599. sz. Arch. R. I. 21., 24.

nek a belényesvidéki vasbányászatról.[45] A vasat 1707 április 21-ikén az erdélyi XIII. t.-cz. első sorban a fegyverek csinálására és a tüzérség felállítására kívánta fordítani és a kereskedést csak a fölösleggel engedte meg.[46] Jellemző különben, hogy a fejedelemnek a vasat Toroczkóról is pénzen kellett vétetnie.[47] A vasbányák igazgatója, *Lányi* Pál, országszerte megtette, a mit tehetett. Lányi Gömör vármegye 27 hámorában (melyekhez egy újat 2474 forint költséggel építtetett) 167 munkanapon 1206 hámoros munkással 35,000 mázsa vasat készíttetett 259,000 forint ertékben.[48] Nagy érdeme, hogy elegendő vassal látta el a sereget s minden elődjénél, jobban kiaknázta Gömör vármegye vasbányáit.

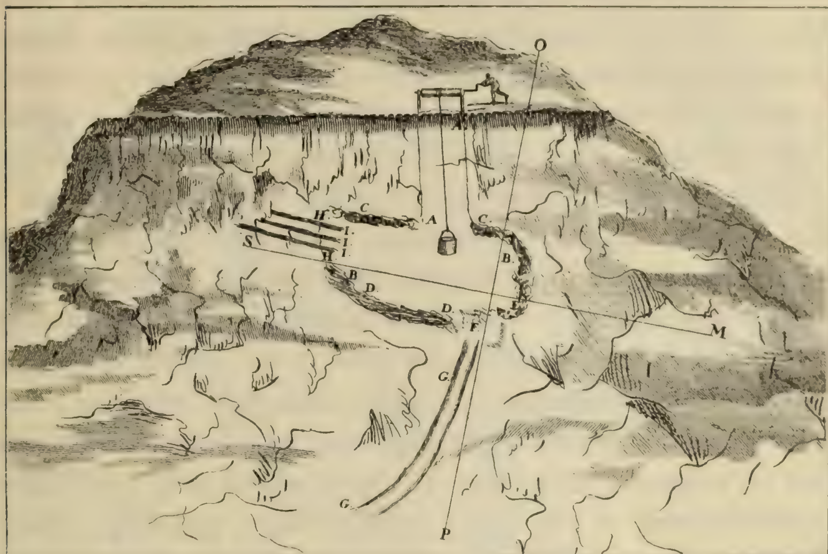
A kéneső (higany) hazánkban ma is csak Zalatnán, Porácson, Szlatinán található s itt is jobbadán czinóberből állítják elő. Abrudbányán a fejedelem az 1703 végén már valami 23 mázsára számított;[49] s 1706 május 15-iken ott ismét találtak czinóbert és ebből kiválasztható kénesőt.[50]

Kénre (büdöskőre) már csak a bányák művelése miatt is szükség volt, mert csupán Nagybányára havonkint 2—2$^1/_2$ mázsa puskapor kellett a robbantásokhoz.[51] A fejedelem a máramarosi büdöskőbányákat eleinte gróf *Bethlen* Jánosra, később (mikor az erdélyi tüzérség felállítását elhalasztotta) *Kismarjav* Albertre bízta.[52] *A dragomérfalvi* büdöskőbányát egyenesen ő kezdte míveltetni.[53] Ma ezt egészen elfelejtették, pedig onnan egyszerre 60 mázsa büdöskövet is szállítottak Munkácsra.[54]

A salétrom ásását 1706-ban *Lányi* Pálra és 1707-ben *Ramocsaházy* Györgyre bízta.[55] A középpont 1703 óta[56] *Nagykálló* volt,

45 U. o. 1608. sz. U. o. I. 26.
46 Tört. Tár, 1897. 594.
47 1707 márczius 2. Arch. R. II. 45.
48 Lányi számadásai 1707 április 20. — november 20. a M. T. Akadémia könyvtárában. Ismerteti a Budapesti Hírlap, 1908 211. sz., 22. l.
49 1703 deczember 3. Arch. R. I. 254.
50 U. o. I. 544.
51 1704 november 22. Arch. R. I. 182. Büdöskőről való relatio: Rákóczi-lt. 1235. sz. U. o. I. 12.
52 1708 június 17. U. o. II. 614.
53 Rákóczi-tár, I. 405.
54 1709 augusztus 30. Arch. R. II. 639.
55 Rákóczi-lt. 1205., 1209., 1627. sz. Említi u. o. I. II., 25. 1707 április 13. Károlyi-Okl. V. 619.
56 A fejedelem rendelete 1703 november 28. Tört. Tár, 1909. 151.

honnan 108—120 fontos csomagokban küldték szét.[57] Télen át a salétrom-eresztő mester 8 legényével többnyire hiában hevert. Májustól kezdve a porvonás annyi munkát adott, hogy német rabokat is kellett alkalmazni a vár árkában bőven található salétrom ásására, hordására, főzésére, a mi 64 kisebb-nagyobb kádban történt.[58] A fejedelem szerint nagy hasznunkra válnék, ha a Tiszántúlról szednék be a salétromot, mert legalább a hazában maradna a pénz. A mennyire a kállói föld viszonyait

119. BÁNYAMÍVELÉS TERVRAJZA. MARSIGLI »DANUBIUS«-ÁBÓL.

ösmerte, remélte, hogy polturáért is beadják; de nem hitte, hogy az áldott nyíri ember valami sokat hitelezzen Hellenbach bárónak.[59] Tasson Lónyay Ferencznének is volt 15 mázsa salétroma, a mit a fejedelem Munkácsra szállítani rendelt.[60]

Kőbányákra nagy építkezései miatt volt szüksége. Franczia mérnökök kíséretében tekintette meg a beregújfalvi erdőkön túl levő új kőbányát.[61]

57 1704 november 22. Arch. R. I. 182.

58 Ramocsaházy György jelentése 1707 február 13. Károlyi-Okl. V. 604—7.

59 1708 április 4. Arch. R. II. 228.

60 Eötvös Miklóshoz, 1710 november 12. U. o. III. 545.

61 Beniczky naplója, 1709 január 29. 185. l.

A só elvonását, mostoha kezelését a fejedelem már 1703 június 7-ikén a fölkelés egyik legfőbb okának mondta; hiszen e miatt az Isten szolgálója: a természet maga is vádolja az udvari kamara mondhatatlan fösvénységét.[62] A mije a szegény embernek az adóból megmaradt, azt a só felcsigázott árán vették meg rajta. A szegény embernek még sóra sem volt pénze s kenyerének, eledelének sótalansága miatt sok ember megbetegedett, sőt meg is halt. Mivel a sót egyedül az állam árúlhatta, a só drágasága tulajdonképpen közvetett adót jelentett, a melyet a nemesnek és a parasztnak egyaránt fizetnie kellett. A fejedelem 1704 november 24-ikén eltörölte ezt a monopóliumot; a régi törvények értelmében helyreállította a szabad sókereskedést s az ország szükségleteire a máramarosi bányákban igen mérsékelt áron adatta a sót.[63] Máramarosból már a háború első esztendejében 200,000, majd ismét 300,000, nem is egy esztendő alatt tehát félmillió kősó kiadását rendelte el, a mit méltán nevezett nagy és költséges munkának.[64] Meghagyta, hogy a kamaraispánok, mázsálók, sóvágók és az ottlevő szolgák ne sóban, hanem készpénzben kapják fizetésöket, mert *az összes sójövedelmet a hadiköltségek pótlására* kell fordítani. Azonban azt is megparancsolta, hogy a nemes darabot s a körüllevő szegénységnek a sót saját szükségletökre az eddigi módon kiadják, de úgy, hogy vele ne kereskedjenek. A só szállítására külön biztost nevezett ki s Máramaros vármegyét az 50,000 só szállításán felül terhelni nem akarta.[65] Azonban négy esztendő mulva megintette a vármegyét, mely az 50,000 kősónak még 1704-ben fölvállalt szállítását maig sem teljesítette.[66] Ettől fogva

62 Manifesztum, 10. p., 14. l. L. e könyvben, I. 245. Maguk Rákócziék I. Lipóttól 1669. február 10. nyertek engedélyt a munkácsi uradalomban sóbányák nyitására.

63 Rendelete Hornyiknál, Kecskemét tört. IV. 339—340. 1704 szeptember 6-ikán a kecskemétieknek az ország pénztárába befizetett 4000 forintért 2667 sókövet adatott. U. o. IV. 314. 1704. október 31. már munkálkodott a sókereskedés felszabadításán s 1705. május 19. könnyítéseket tett. Tört. Tár. 1908. 584., 587—8.

64 1703 november, 1704 február 4. és május. Arch. R. I. 70., 239., 292.

65 1704 február 29. U. o. 163—4.

66 1708 június 17. Arch. R. II. 614. Talán csak egy esztendei mulasztásról van szó; mert 1704-ben a vármegye Tokajig valóban leszállított 50,000, 1707-ben pedig 30,000 kősót. U. o. I. 70., II. 65.

a sót az aknán 25 pénzen adatta, gyakorlat szerint minden százra öt ráadással; a réven darabját nem engedte 40 pénznél

120. AZ ERDÉLYI BÁNYÁK TÉRKÉPE.
Marsiglitól (Danubius Pannonico-Illyricus.)

alább adni. A dézsmás sókat saját uradalma szükségleteire tartotta fenn.[67] Azonban sok panaszt hallott,[68] hogy Máramarosból

[67] U. o. II. 618.
[68] 1709 február 21. U. o. II. 444.

üresen bocsátják vissza a szálakat (tutajokat), sót pedig pénzen sem adnak, mert a tisztek másokkal összejátszva kereskednek vele.[69] Legigazságosabbnak azt tartotta, hogy mindazokkal, kik az aknára mennek sóért, számozott czédulákat húzassanak s ki hányadik, abban a sorrendben vegye a sót. Mindennap tapasztalta emberei gazdálkodásában, hogy a fösvény többet költ; de nem tudott velök mit tenni. A sószállítás eddigi késedelmes voltát annak tulajdonította, hogy Máramarosban hivatalosan 6 forintra becsűlték a szálak árát, mások azonban kéz alatt többet fizettek s megelőzték embereit, kik szálak nélkül maradtak.[70] Az oláhok már nem is igen faragtak szálfákat s így ez a kereskedelem hanyatlani kezdett.[71] Pedig, Pápai János számítása szerint, a máramarosi bányákban hónaponkint 21,000, évenkint tehát legalább 250,000 kősót lehetett termelni.[72] Csak kevéssel azelőtt romlott el az egyik akna; s a fejedelem mindjárt elrendelte egy újnak megnyitását.[73] Különben a máramarosi sóaknák termésének egyharmadát a nemesi társaság fizetésére rendelte.[74] A *sóvári* (sárosvármegyei) só jövedelmét a prófontsütésre fordítsák; mert «a biztosok is megtanúlták nyalni a sót» s máskülönben is bérbe akarta adni a máramárosi aknát; tehát bajos lett volna egyedül arra támaszkodnia.[75]

Az erdélyi sóból kevés haszna volt az országnak. Mikor 1703—4 telén a császáriak odahagyták *Désaknát*, a kuruczok ott csak 1500 kész kősót találtak; a többit a lakosok már széthordták.[76] A fejedelem 1704 június 4-ikén sietett utasításokkal ellátni *Kismarjay* Albert *dési* kamarai ispánt, kétségkívűl abban

69 Idejárúlt, hogy a szálak kormányosai az egész kősókból jókora darabokat levágtak s útközben eladogatták, úgy, hogy Tokajban az ilyen sikkasztások következtében a rendesnél jóval kisebb kősót alig lehetett eladni. Az országnak ilyen megkárosítói ellen a fejedelem 1709 május 22-ikén szigorúan intézkedett. Arch. R. II. 634.

70 1710 szeptember 24. Arch. R. III. 163. Pedig a fejedelem már 1709 április 14-ikén meghagyta, hogy míg az ő számára való 30,000 kősót Tokajra nem szállítják, addig le ne bocsássák másnak a szálját. U. o. II. 631.

71 1710 szeptember 4. U. o. III. 152.

72 1709 július 12. U. o. II. 637.

73 1709 május 12. U. o. II. 632.

74 1709 márczius 22. U. o. II. 629—631.

75 1708 január 13. U. o. II. 151.

76 Ramocsaházy jelentése 1704. febr. 4. Arch. R. I. 293.

a szellemben, mint a *kolozsit*. Fentartotta azt a rendeletet, a mit a sóbányák mívelésére nagyatyja, II. György még 1658 május 12-ikén kiadott.[77] Ilyen utasítás mehetett 1706-ban *Szigethy* Mihály *tordai* sóispánhoz is;[78] de ezeket épp olyan kevéssé ösmerjük, mint az ugyanakkor[79] a sókereskedésről szóló tervezetét s az erdélyi sóházak, aknák és kincstári jószágok ügyében való nyomozások eredményét. 1708-ban Erdélyt különben is elvesztette. Csak hírből hallotta, hogy az ellenség a dési aknákat attól fogva parasztemberekkel míveltette és széltében engedte kihordani a sót, minek következtében a máramarosi aknák jövedelmei jócskán megfogyatkoztak. Kénytelen volt tehát eltiltani a kuruczokat a dési só vételétől.[80] Ez az ország közjövedelmeinek megcsonkítása és a tisztességtelen verseny ellen való tiltakozást jelentette.

III.

A FÖLDMÍVELÉS.

Bercsényinek 1701 augusztus 4-ikén XIV. Lajoshoz intézett emlékirata szerint[1] a történelem a mellett bizonyít, hogy a gondviselés Magyarországot gazdag terméssel szokta megáldani azokban az esztendőkben, mikor a magyarok szabadságért harczolnak. Ugyanakkor báró *Palocsay* György, Rákóczi későbbi tábornoka, hosszú versben írta le, hogyan gazdálkodik a magyar ember az egész esztendőben.[2] Mint maga mondja, már ifjú korában megpróbálta, mire néha tudós emberek tanították s hű képet festett az akkori magyar mintagazdaságról, a mely lényegében ma sem változott. A törvénytudomány mellett a gazdaság volt az akkori magyar nemes legkedvesebb

77 Rákóczi-lt. 1890–1. Arch. R. I. 37.
78 U. o. 1892–3. sz.
79 U. o. 1175. és 1878. sz. Arch. R. I. 10., 37.
80 1709 február 12. Arch. R. II. 441.
1 Thaly, Bercsényi, II. 378.
2 Közli Thaly a Gazdaságtört. Szemleben, 1898. 204–210.

foglalkozása. A *marhatartás* némi fáradságon kívűl semmibe sem került, a föld bőven termett gabonát és mindenki a maga terméséből élt.[3] Az ország ugyan termékeny volt, de nem mindenütt egyformán s így az élést a kuruczoknak néha messzeföldről kellett szállítniok. Még a szabadságharcz befejezése után is, 1720-ban, a tulajdonképpeni Magyarországban csak másfél millió pozsonyi mérőre becsűlték a bevetett területet, kaszásszám szerint 274.000-re a szénafüves réteket és kapás-szám szerint 314.000-re a szőlőket.[4] Rákóczi maga dícséri a trencséni művelt dombokat, a nyitrai szőlőhegyeket, szántóföldeket, réteket, a jászsági, hevesi, pestvármegyei falvak gazdasági erejét, a mezőségi gabonát és füvet.[5] De ösmerte a földmívelés óriási nehézségeit is a háborús időkben; hiszen a nép néha még ekére való vasat sem kapott![6] Kuruczai tavaszszal szántani, vetni, nyáron aratni, betakarítani, őszszel nyomtatni, szüretelni, szántani, vetni akárhányszor hazaszéledtek s néha csak a tisztek maradtak a táborban.[7] Számolnia kellett egy néphadsereg természetével. Diószegi tiszttartója néha még télen is négy szérűn nyomtattatta a búzát;[8] s így történt ez a taraczközi, huszti, somlyai uradalmakban is.[9]

Valami sokat az uradalmak sem termeltek; pl. a hadadiban 1702-ben 1017, 1703-ban 1150 kalangya volt asztagban; tavaszbúza pedig csak 74, rozs 70. A sertések éhen vesztek, mert nem volt makk.[10] Megtörtént, hogy a kuruczok a várakba szorúlt labancz uraknak külön adtak engedelmet a szántásra, pl. Kende Zsigmond szatmári alispánnak Czégényben.[11] I. Lipót király és Heister tábornok intették a népet, hogy térjen vissza házi tűzhelyeihez és békésen művelje földjét;[12] azonban a fejedelem azt írta Bercsényinek, hogy a cs. tábornokok karóba-

3 Rákóczi eml. 76., 175., 214.

4 Kőszeghy a Gazdaságtört. Szemlében, 1894. 286–7.

5 Rákóczi eml. 214., 247., 253., 272.

6 Századok, 1895. 845.

7 U. o. 1879. 658.

8 1703 deczember 6. Arch. I. 190.

9 1703 deczember 13. U. o. I. 261., 265.

10 Arch. R. I. 267.

11 1704 június 2. U. o. I. 350.

12 1704 június 14., 17. Dési Urbarium, 78–81., 211–2. (Kézirat.)

húzással fenyegették, a ki tavaszbúzát vetne,[13] s Érsekujvár környékén a virágzó gabonát is lekaszáltatták.[14] Máskor megint a dunántúli vármegyék panaszkodtak,[15] hogy saját kuruczaik, tavaszra kelvén az idő, vetéseikre bocsátották lovaikat, azokat eltapodták, semmivé tették. Kaszálás után a kissé megszáradt szénát elhordták; mire az elkedvetlenedett szegénység a szénatakarítást abbahagyta. A tavaszi és egyéb gabonát a katonák már lábán megemésztik. A kepében levő árpát, rozst éjjel-nappal csépIik, abrakolják. 1707-ben sok ezer keresztet abrakoltak fel, azért a szegény emberek pénzen vettek maguknak kenyeret. A kölest a katona nem vette el abraknak, hanem a kenyérnek való gabonát etette lovával. *Esterházy* Antal tábornok megnyugtatta a vármegyéket, hogy a fejedelem mindezt halálos büntetés terhe alatt tiltja, és sokan már is elvették büntetésöket. De ki lakoltatta meg *Nehm* cs. tábornok katonáit, a kik Kőszeg és a Gyöngyös vize mellett az éretlen gabonát szintén lekaszálták![16]

A fejedelem 1704-ben, egyebek közt, azért kötött fegyverszünetet, hogy az otthon munkálkodó szegénység folytathassa gazdaságát; de ebben a császáriak meggátolták.[17] Ő maga két esztendő mulva szívesen fogadta *Károly* lotharingeni herczegnek azt a kívánságát, hogy a labanczokat háborítatlanúl engedje aratni.[18] Mikor 1710-ben kiküldte *Korponay* Jánost a hűtlenek javainak elkobzására, figyelmeztette, hogy ezekben a javakban is műveltesse a szőlőket, a vetéseket annak idejében betakaríttassa s illendő számadást adjon gazdálkodásáról; mert a hanyagságából következő kárt megtéríteni köteles.[19] Kevéssel utóbb[20] Pest, Heves és Borsod vármegyékben megtiltotta, hogy katonái a már megkezdett aratás alkalmával a mezőn maradt szemes

13 Okolicsányi Stepneynek, 1706 április 11. Simonyi, II. 600.

14 Rákóczi Bercsényinek, 1710 június 4. Arch. R. III. 117.

15 1708 januárius 15. Tört. Tár, 1899. 220–1.

16 1707 június 5–6. Századok, 1879. 485–6.

17 1704 szeptember 7. Hornyik, IV. 315.

18 1706 június 29. Simonyi, III. 95., 100.

19 1710 április 8. Arch. R. III. 398.

20 1710 július 9. U. o. III. 441.

életet csépeljék, nyomtassák, a lakosok szőleiben kárt tegyenek s őket munkájokban akadályozzák; különben a nép bántatlanúl megfoghatja őket.[21] A terményekben való adó behajtását megkövetelte, s nyugtatvány mellett szegénytől, gazdagtól beszedette; de a pénzbeli zsarolásokat még szorúltságában is tiltotta.[22] Nem helyeselte, hogy Csajághy tábornok éppen augusztusban követelt munkásokat Szolnok vára építésére; mert ilyenkor van a szegénységnek legtöbb dolga, azért még az ott munkálkodókat is hazabocsátotta.[23]

Békés időkben mit tehetett volna a földmívesekért olyan fejedelem, ki még a szabadságharcz legreménytelenebb napjaiban is így gondolkozott róluk! Igaz, hogy ösmerte nemzetét. Mikor nem tudta, ezredével hol van *Szentpéteri* Imre, egyenesen Szentpéterre írt neki, gondolván, «aratás alkalmatosságával» ott bizonyosan megtalálja.[24] Tavaszszal belenyugodott, hogy *Deák* Ferencz hadát szántás-vetés előtt nem lehet összeszedni;[25] nyáron tűrnie kellett, hogy *Bagossy*nak 30 hajdúja maradt, azzal is búzát nyomtat;[26] s őszszel ő maga rendelte ki *Megyeri* és *Géczy* ezredeiből a legényeket, hogy a hadak számára csépeljenek.[27] Sohasem állott közelebb az ősi magyar hadviselés módjához, mint mikor így rendelkezett. Seregét ilyen engedékenység nélkül el sem tarthatta volna.

121. BAGOSSY LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

Egy-egy *terméketlen esztendő* úgyis súlyossá tette a helyzetét. Pl. 1707 őszén Sziléziából vásárolt abrakot, mivel otthon nem termett; de hogy ezt a fogyatkozást a sziléziai kereskedők meg ne tudják s az abrak és a gabona árát föl ne verjék,

21 1710 július 9. Arch. R. III. 441.
22 1710 július 30. U. o. III. 470.
23 1710 augusztus 12. U. o. III. 504.
24 1710 július 27. U. o. III. 466.
25 1710 április 4. U. o. III. 227.
26 1710 július 27. U. o. III. 292.
27 Károlyihoz 1710 november 16. U. o. III. 227.

Bercsényi táborából küldetett élést a magáéba, mintha ott kelleténél több volna.[28] Akkor maga is 28.000 forint ára gabonát adott el az országnak, egy esztendő mulva pedig ezer hordó hegyaljai bort — egyszerű nyugtatványra.[29] A közgazdasági tanács útján el is tiltotta a terményeknek, főkép a gabonaéletnek halomra gyűjtését. A ki ezt a maga szükségletén felül tette, arra kötelezte, hogy a fölösleget a hadaknak vagy a szegényeknek megállapított áron adja el.[30] A papok 5–6 esztendőről is meggyűjtötték az élelmet; s az 1709. szűkös esztendőben jobbadán hozzájok fordúltak, a kiknek pénzen kellett venniök a kenyeret.[31] A hogy a fejedelem maga írta,[32] az idő terméketlensége miatt neki sem termett több mint másnak. Zemplénben, Abaújban, Beregben, Ungban, Ugocsában 1709-ben általán módtalan terméketlenség uralkodott,[33] de már pl. Borsodban, Nógrádban Isten áldását bővebben tapasztalták.[34] Rákóczi szerint Isten bő áldást adott 1710-ben,[35] de sok helyütt a *sáska* pusztított,[36] máshol meg a pestis miatt kevés volt a munkáskéz.[37] Pl. a Hegyalja vidékén a nyájak pásztor nélkül gázolták a vetéseket s a marhák Bercsényi garami és ungvári ménesével együtt a hegyeknek szaladtak. Sok tábla maradt aratatlan, mert az oroszt (ruthént) a hegyről a síkra tüzes vassal sem lehet leűzni mezei munkára.[38]

Takarmányban néha akkora volt a szükség, hogy kuruczok és császáriak még a zöld gabonát is lekaszáltatták. A Duna-Tisza homokbuczkái közt széna csak a laposabb helyeken termett; annál dúsabb volt a fű meg a nád a Tisza-Körös közében s az erdélyi Mezőségen.[39] A fejedelem már június 4-ikén meghagyta a székelyeknek, 6-ikán pedig a vármegyéknek, hogy ne vona-

28 1707 november 8. Arch. R. II. 131.
29 U. o. II. 215.
30 1707 januárius 29. Hornyik, IV. 396.
31 1709 június 9. Arch. R. IX. 673., 678.
32 1709 augusztus 28. U. o. II. 522.
33 Arch. R. III. 356.
34 U. o. III. 377., IX. 678.
35 1710 szeptember 12. Tört. Tár, 1901 411.
36 Pl. Máramarosban. Arch. R. III. 504 Máshol u. o. VIII. 288.
37 1710 július 15. Tört. Tár, 1883. 399.
38 1710 július 7. Arch. R. VI. 548.
39 Rákóczi eml. 156., 158., 214.

kodjanak kaszálni, takarodni, mert a takarmány nemcsak a hazáért küzdő hadseregnek kell, hanem az ő házi szükségleteikre is.[40] «Én bizony szénát nem teremthetek — fakadt ki egyszer; — lássa *Orosz* Pál, hogy élődhetik!»[41] Mikor azonban híre járt, hogy az ellenség Szolnokról Pest felé jön, Pest körűl két mérföldre fölégetni rendelte a takarmányt.[42] *Bottyán* viszont felakasztással fenyegetett minden községi bírót, a ki nem gyűjtött szénát a lovasság számára.[43] Volt idő, mikor pl. a Mátrában se széna, se szalma nem termett;[44] ilyen szűk világban a fejedelem meghagyta, hogy *Esterházy* Dániel és *Andrássy* Pál generálisok a szénát fontszámra adják ki.[45] Ösmeretes, hogy a takarmány beszerzéséről, és kiosztásáról a hadi szabályzatokban, sőt személyesen is gondoskodott. A magánuradalmakban a gazdálkodás gondja a vitézek feleségeire maradt. «A gazdálkodáson — írta urának Károlyiné[46] — a mint a dobogó szív engedi, rajta leszünk.»

A szőlőmívelés érdekében a fejedelem sokat tett, mert a bor eladásából szerezte meg a szabadságharcz költségeinek egy jelentős részét. «A nemes ország mostani szükségének fölsegélésére akarjuk — írta már a fölkelés elején[47] — az egész hegyaljai fiskális szőlőket megszedetni és az ország közönséges hasznára fordítani.» Szőleinek és dézmás borainak főinspektorává már 1695 április 18-ikán kedves emberét, *Kőrösy* Györgyöt nevezte ki.[48] Rajnavidéki tapasztalatait értékesítette abban a szabályzatban, a melyet, *Rácz* Mihály közreműködésével, a hegyaljai szőlőmívelésről 1700-ban márczius 5-ikén adott ki.[49] Ennek 48 pontja a magyar gazdaságtörténelem legbecsesebb adalékai

40 Székely Oklevéltár, VII. 125. Hornyik, IV. 303.

41 1706 április 13. Arch. I. 524.

42 1706 szeptember 12. U. o. I. 616.

43 1707 június 26. Századok, 1879. 640.

44 1710 márczius 18. Arch. R. III. 73.

45 1710 október 14. U. o. III. 184.

46 1705 szeptember 30. Éble, Károlyi Ferencz, I. 51.

47 1703 szeptember 29. Tört. Tár, 1909 150.

48 Conventio vinorum inspectoris. U. o. 1900. 349—350. Mihalik, 84.

49 Közli 46 pontban Thaly, Tört. Tár, 1879. 584—592. és — ezt nem említve — Szamota 48 pontban (melyek közűl új a 3 utolsó). Gazdaságtört. Szemle, 1894. 78—87.

közé tartozik. Nem-igen tetszett a nagyobb szőlősgazdáknak, de, *Babocsay* Izsák nyilatkozata szerint, valóban alkalmas volt arra, hogy a hegyaljai szőlők vinczellérjeit és munkásait rendbehozza.[50] Az öreg urat, a tarczali kincstári szőlők inspektorát, 1705 márczius 7-ikén, *Szalay* Pál lovaskapitány helyébe a kincstári szőlők inspektorának nevezte ki. Helyettesének *Héczey* Istvánt rendelte, ki már tíz esztendeje szolgált apósa, a tapasztalt Babocsay mellett.[51] 1706-ban a fejedelem újabb rendszabályokat bocsátott ki a szőlőmívelésről,[52] a miket érdekesen egészíthetnének ki *Bottyán*nak a győriek számára 9 pontban adott szabályzatai.[53] Ezeket ösmerjük, amazokat nem. Mennyi gyöngédség és okosság van a fejedelemnek abban a rendeletében,[54] melynél fogva *Károlyi*nak meghagyja, hogy a gyöngyösieknek első sorban a szőlők miatt tett panaszain segítsen. A labanczok szüretelését lehetőleg gátolta. Bosszankodott, mikor a pozsonyiak potomáron, 4500 forinton váltották meg a szüretet,[55] vagy mikor a hajdúk meg nem gátolták a galgócziak szüretjét.[56] Jó néven vette, hogy a budai hegyekben a kuruczok a szőlőmunkára kijárókat s katonai fedezetöket untalan támadták, míg 1707 július 20-ikán vereséget nem szenvedtek.[57] A szüretet, behordást, szőlőmunkát tábornokai csak váltságdíj mellett engedték meg. Így a soproniaknak és budaiaknak,[58] a győrieknek, esztergomiaknak stb.[59] Mikor a győrieknek Fodor és Palásthy mégis 600 akónyi kárt okoztak, *Bottyán* benyujtotta lemondását.[60] A *Perényi*-család magán az egri országgyűlésen panaszkodott Vas Sándor egri várparancsnok ellen, ki az egri szőlőket, réteket stb. pusztította.[61] A kuruczok 1707-ben azért foglalták el a budai magaslatokat, hogy a szüretet megakadályozzák s a tulajdonosok nem bírták kifizetni a kivetett nagy váltság-

50 Századok, 1874. 127.
51 U. o. 130—2., 162.
52 Rákóczi-lt. 1547. sz. Arch. R. I. 22.
53 1707 szeptember 22. U. o. IX. 425—7.
54 1705 szeptember 17. U. o. I. 414.
55 1706 október 19. U. o. I. 640.
56 1706 november 5. U. o. I. 643.
57 Századok, 1879. 649.
58 1707 szeptember 22. U. o. 1880. 43.
59 U. o. 44—45.
60 U. o. 127.
61 U. o. 1895. 847.

dijat.[62] Viszont 1704 öszén a császár egyrészt éppen azért nem adott fegyverszünetet, hogy a fölkelők békében ne szüretelhessenek s az eladott bor árából a hadjáratra pénzt ne szerezhessenek.[63] Idejárúlt a birtok bizonytalansága. Pl. a kistoronai, újhelyi, bényei, sárospataki szőlőskertekből a fejedelem 1704 áprilisáig húszat foglalt le a kincstár javára 18.998 forint értékben[64] s az így elkobzott javakkal többnyire tisztjeit jutalmazta.[65]

A kincstári szőlők és a dézmaborok jövedelme a kincstárt illette. A kuruczok azonban nem igen engedték boraikba bemártani az akót s egyáltalán nem akartak dézmát adni; sőt a parasztság is a dézma elengedésében reménykedett.[66] Mindazoknak, kik vele személyesen táboroztak, a fejedelem valóban kezdettől fogva elengedte a neki járó bordézmát; de kegyelmével sokan visszaéltek, mert hazájokat nem szolgálták. Végre is összeíratta az ilyen szőlőket, hogy elkobozza mindazoktól, kik nem katonáskodnak.[67] Már 1707 október 8-ikán a gazdasági tanács elé terjesztette azt a tervet, a melyet a dézmás hegyaljai szőlők haszonbérbe-adására ő maga készített.[68]

Bortermése fedezte a háború költségeinek egy részét. Mikor az országba jött, beérte egy kulacs borral, melylyel *Majos* János megkínálta.[69] Háztartását akkor *Antalóczi* János látta el borral, de néhány hónap mulva[70] már megadhatta tartozását és *Sennyei* Istvánt is megajándékozhatta 300 cseberrel,[71] mert sok és jó bora termett. Így pl. az ecsedi uradalomban 1133·6 köböl majorsági, 1395·6 dézma, 291·11 czenzuális és 597·13 köböl lefoglalt bor, összesen tehát 3419·3 köböl. Félt, hogy ott vesznek a hegyeken, mert a kamarákban nem fértek s a színekben álltak.[72] Hordókat csak igen bajosan kaphatott.[73] Maga a fejedelem és

62 Medows 1707 október 12. Simonyi, III. 342—3.

63 Stepney 1704 szeptember 6. U. o. I. 418.

64 Arch. R. I. 218—9.

65 U. o. I. 133—4.

66 1703 deczember 10. Arch. R. I. 258.

67 1710 augusztus 24. U. o. III. 526.

68 Rákóczi-tár, I. 57.

69 1703 július 11. Századok 1873. 22.

70 1704 február 19. Arch. R. I. 162.

71 1703 október 17. U. o. I. 171.

72 1703 november 24. U. o. I. 248.

73 U. o. I. 237.

udvara néha oly «nyomorúlt» bort ittak, hogy majd elvesztek tőle. Pedig az utolsó magyarországi szüret is remek bort adott, mert reménységök felett sok *aszúszőlő* volt, sok helyütt a termésnek majdnem fele megaszott s így módjukban állt asszúszőlőbort csinálni.[74] Az utolsó szüretkor finom, de kevés bora termett a fejedelemnek. A tokaji *Aranyos* és *Vitéz*, a tarczali *Szarvas*,

122. RÁKÓCZI TOKAJI PINCZÉI.

a tállyai *Báthory*, a zombori *Nagykirály*, *Lajos*, *Virginás* és más hegyaljai szőlők: a *Hétszőlő*, a Tatai, Szerémi, Barát, Borkút, Palota-meggy, *Hasznos*, *Sas*, *Messzelátó* stb. 1750 akót adott, a mihez más hegyvidékekről még 3302½ akó járúlt, pedig a császári hadak is sokat lefoglaltak.[75] «Mikor idejök volt a korcsmáknak», Ecseden egymagában 6000, sőt annál több köböl bor is elkelt s búzáért minden parasztember vett magának.[76]

74 Ottlyk levele 1710 október 16. Tört. Tár, 1883. 396–7.

75 U. o. 402–5. részletesen.

76 1703 deczember 9. Arch. R. I. 101.

A Szilágyságban 2—3 polturán vesztegették a bort,[77] Szatmárban legfeljebb 9 pénzt adtak egy ejtelért.[78] A nagybányai bornak Máramarosszigeten csak úgy volt kelete, ha — nagyobb itczével mérték.[79] Tehát Sziget is megkapta a czinkotai itczét. Ilyen bő termés volt 1707-ben is, minek következtében a bornak nem volt ára; mivel pedig a bor jövedelme a háború pénzforrásai közé tartozott, a fejedelem addig akarta árúltatni borát a korcsmákon, míg kitelik a dika-pénz s míg «a korcsmák folyása» kívánt forgalmat csinál a rézpénznek.[80] Nagy termés idején hol a kuruczoknak, hol a labanczoknak ártott meg az újbor.[81] Egyik kapitányát a fejedelem azért büntette meg, mert a táborba visszahajtott katonákat hordós és átalagos borokért ismét hazabocsátotta.[82]

A tokaji hegy valóban többet ért az aranybányáknál. Termését a fejedelem a nemzeti háború czéljaira fordította, ideértve azt is, hogy a külföldi uralkodók és diplomaták jóindúlatát tokaji borokkal igyekezett még jobban megnyerni. Maga is szerette a *szinelt tállyait*, melyből rendesen két nagy palaczkkal vitt egy-egy útjára.[83] A Hegyalján *ürmös* és *örvényes bort* is csináltak számára.[84] Nagyon bántotta, mikor értesűlt, hogy borai nem tetszettek az orosz uraknak. Hiszen az 1708-iak akárkinek a pinczéjében is megváltoztak s nem teremnek itt minden esztendőben olyan borok, mint ők képzelik.[85] Most ő maga adott utasítást a czárnak küldött tokaji bora szállításáról és kezeléséről.[86] Maga gondoskodott a porosz királynak szánt bor eladásáról is.[87] Volt oka reá, mert 1709/10. telén borai hűtelen kezelés következtében megfagytak, megromlottak s a külföldön szégyent vallott velök.[88] Hanem azután — az ő társaságában — «egy korty tokaji bor» ízlett is *Péter* czárnak,[89] s *Marlborough* herczeg

77 Arch. R. I. 262., 271., 276.
78 U. o. I. 269.
79 1704 január 15. U. o. I. 279.
80 1708 márczius 2. és 30. U. o. II. 175., 219.
81 Rákóczi eml. 89., 196.
82 1705 deczember 18. Arch. R. I. 439.
83 Tört. Tár, 1882. 751—2.
84 U. o. 572—3.
85 1709 szept. 5. Arch. R. II. 538., 548.
86 1709 szeptember 2. U. o. II. 529.
87 1711 június 18. U. o. III. 722.
88 1710 február 20. U. o. III. 40.
89 1711 augusztus 21. Rákóczi önéletr. 233.

mindenkit megkért, hogy Magyarországból Londonba indított több hordó borát háborítatlanúl és szabadon bocsássák át.[90] Tapasztalta a fejedelem, hogy a külföldi diplomatáknak pénzre nincs szükségök, de «makacs kívánói a magyar bornak». Hágai követének, *Klement*nek ezt értésére is adta egy nő, kinek ura nagy befolyást gyakorol majdan a béketárgyalásokra. Négy antal (átalag) tokaji bornak tehát a fejedelem nagyobb hasznát veheti, mint néhány ezer tallérnak.[91] A diplomatákat a tokaji bor jobban lelkesíti a szabadságnál és a vallásnál.[92]

IV.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS A VADÁSZAT.

SEMMIJÉBE sem került a népnek a marhatartás, legfeljebb egy kis fáradságába; adója egy részét tehát *barmokban* fizette le s velök a szomszédos osztrák tartományokban is cserekereskedést folytatott.[1] A kuruczok hadi zsákmánynak tekintették az ostromlott várakba szorúlt labanczok marháit és azokat minden koczkáztatás és veszedelem nélkül elhajtották.[2] 1704 májusában Buda alól egyszerre 2500-at tereltek a solti táborba.[3] Sárvár alól *Károlyi* 1704 júliusában «gyönyörű ménest, gulyát, svájczer teheneket, különös fajtájú kecskéket, ménlovakat, szekeres lovakat» hajtatott hazafelé.[4] Az így elhajtott jószágot

90 1709 április 28. Simonyi, III. 436–7.

91 Klement, Rákóczihoz 1712 január 1. Szalay, Rákóczi bujd. 252.

92 Január 8. U. o. 265–6. 1881-ben Rudolf trónörökös lakodalmára az udvar tokajit kért báró Vay Miklós koronaőrtől, a ki Rákóczi egykori golopi pinczéjéből küldött is 200 (félliteres) palaczkot – Rákóczi korából és borából. Mikor az udvar a számlát kérte, az öreg báró mosolygott. «A Habsburgok nagyon gazdagok – szólt – de borért annyit ők sem adhatnak. Fogadják el hódolatom jeléül.» Valóban az a 200 üveg, a mely 1701-ben a mi pénzünk szerint «csak» 2000 koronát ért, 1881-ben már 8.182,000 korona értéket képviselt a kamatok kamatjával.

1 Rákóczi eml. 175., 200.

2 U. o. 216.

3 Arch. R. I. 223.

4 Károlyi Okl. V. 81., 83. A svájczer tehenekről elmondja, hogy azok igen hasznosak, mástéle bikát nem kell hozzajok ereszteni; háromszor kell fejetni, őszre kelve abrakon istállóban tartani, s vakarni mindennap.

a fejedelem többnyire megváltotta a kincstár számára s darabonkint 32 tallért is adott; de már 1706-ban «megunta a tőzsérséget».[5] Nagy istentelenségnek tartotta, hogy az «ökör-kommisszáriusok» kedvök szerint szabják meg a marha árát s azt rézpénzben fizetik meg.[6] 987 darabot, a melyet *Szluha* ilyen módon vett meg, Eger alá hajtatott, hogy ne tengődjenek a Tisza mellett ember és gondviselő nélkül.[7] Nemzetünk legnagyobb terhe és pusztulása, szerinte, abból származott, hogy a marha és gabona bevásárlásával megbízottak maguk limitálták a marhát és «torkon verve vették el a szegénységtől».[8] Hiszen ha pénz helyett marhát adhat, elpusztítják a szegény embert, a mint tapasztalta is Szatmárban, hol kereskedésre való ökröt válogatván, észrevette, hogy már *szántani sem tudtak, mert eladták az ekehúzó ökröket*. Széltében folyt az «istentelen cserebere». A legnagyobb baj, hogy mivel minden embernek van olyan marhája, azt a falu nem téríti meg annak, a ki adta s így sok szegény ember koldussá lett. A mikor kiszedik is a jószágot, rosszúl viselnek rá gondot, lesoványkodik s a kereskedő rá sem néz, vagy mód nélkül olcsón kívánja.[9] Már 1708 végén Magyarországnak marhákban való adósságát erdélyi ökrökkel kellett kiegyenlíteni; ezeknek árában az adott 500 vég posztón kívűl az erdélyi hadaknak is akart juttatni valamit.[10]

A fejedelem maga sok *gulyát* tartott s tisztjei nyugat felé élénk marhakereskedést folytattak.[11] Ő maga gondoskodott,[12] hogy az uradalmaiban levő szarvasmarhák és juhok számára málha-diribdarab sókat szállítsanak s később, bujdosása kezdetén, ő maga bérelt 7000 forintért legelőt a bujdosók marháinak tartására.[13] Nagy kérdés volt, a szerencsi uradalmába küldött *fejős és meddő tehenekből* külön gulyát alkosson-e, vagy más gulyákba ossza szét?[14] Más nagyobb uradalmakban is, pl. *Sennyei* István

5 1706 augusztus 23. Arch. R. I. 595.
6 1708 szeptember 12. U. o. II. 321.
7 1708 szeptember 18. U. o. II. 331.
8 1708 szeptember 22. Arch. R. II. 335.
9 1708 október 12. U. o. 353.
10 1708 november 2. U. o. 365.
11 Tört. Tár, 1879. 583.
12 1708 szeptember 10. Arch. R. II. 619.
13 1711 június 14. Arch. R. III. 721.
14 1704 május 2. U. o. I. 323.

uradalmában, nagy gonddal osztották szét majorságokra az öreg meddő teheneket, ötöd-, negyed-, harmadfű tulkokat, öreg bikákat, tavalyi herélt borjúkat, öreg ökröket[15] stb. A bitang marhákat, bivalyokat, lovakat a katonák, a szegénység nagy megrövidítésére, a falvakkal tartatták[16] s kuruczok, labanczok egyaránt elhajtották a másik fél barmait. Pl. 1707-ben *Rabutin* sok ezret hajtatott el a dunántúliaktól,[17] a következő esztendőben pedig *Esterházy* Antal Horvátországból Magyarországba terelt át sok ménest és gulyát.[18] Marhatenyésztésre tehát senkinek sem lehetett valami nagy kedve.

123. ÖKÖRHAJTSÁR.
(Marsigli rajza. Szendrei után.)

A *lótenyésztés* általánosságát bizonyítja, hogy a szegény kurucz is a maga lován katonáskodott s azért, a hol lehetett, kímélte paripáját. Bánffy gubernátor Gyulai Ferencznek 1703-ban Delia nevű pej és Fáta nevű szürke paripáját csak mint atyafiának adta oda nyolczszáz forinton, mert különben ezerkétszáz forint volt az ára; de Bethlen János semmi áron sem adta oda a lovát.[19] Selejtesebb lovat 4—6 márjáson, elromlott német katonalovat 6—7 forinton is lehetett venni.[20] A katonaló napjában kétszer 3—3 marok abrakot kapott, sőt éjfélkor is egészen abrakolt. A katona két kezét összetéve taszította ki az abrakot a rostába úgy, hogy két lóra valót is adott a lovának.

15 1703 november 30. U. o. I. 252—3.

16 Pl. Dés vidékén. U. o. I. 259.

17 A dunántúli vármegyék panasza, 1708 január 15. Tört. Tár, 1899. 219.

18 Rákóczi eml. 255. jegyz.

19 Gyulai kézirati naplója (az 51. gyalogezred könyvtárában), 4., 5.

20 Arch. R. I. 183., 207.

A kölest nem vette el abraknak, hanem inkább a kenyérnek való gabonát etette paripájával. 14 lóra egy pozsonyi csapott köböl jutott volna, de a katona mindig többet juttatott lovának.[21] Háborúba csak tavaszi *füvellés* után ment vele. Rendesen hat hét kellett a füvellésre,[22] mely a télben éhező szegény jószágot kellően följavította. «Bárcsak békével engedne füvelleni az ellenség — sóhajtott Rákóczi egy ízben,[23] — mert magam sem hinném, ha nem látnám, mennyire megnyomorodott a katona lova s megtúrósodott a kila-hordásban.» Legbajosabbnak tartotta, hogy a fű előtt semmire sem mehetnek; mert «igen búsúlnak a hadak lovai s nézik a földet».[24] De azután «akármennyit sírjanak, ríjjanak a katonák», hadba vitte lovaikat, mihelyt «megvelősödtek».[25] Azonban akkor is nagy gondja volt rá, hogy hosszas menetekkel a ló meg ne romoljon s ilyképpen egy-egy ezred alkalmatlan ne legyen a szolgálatra.[26]

A kuruczok nagyon szerették a *fakó* lovakat, vezéreik is jobbadán fakó lovon mentek a csatába, mert ezt a színt szerencsésnek tartották. A tisztek egy-egy jól begyakorolt paripáért 2—300 aranyat, a fakóért 5—800-at is adtak. A svéd hadaknak a fejedelem 33 lovat 917 rajnai forinton s egy karabélyos alá való lovat 18 forinton vásároltatott.[27] *Ottlyk* Györgynek egy *holdas* lóért 50 aranyat s a Jászságban 7 lóért összesen 140 tallért adott.[28] A csatában az ellenségtől elfogott lovakat rendesen elkótyavetyélték. Mikor *Liechtenstein* herczeg visszavásárolni akarta ilykép eladott lovait, a fejedelem azt felelte, hogy illetlen volna néhány kanczáért összegázoltatni az országot, mert olyan embereknél vannak, a kik pénzért nem adják, erővel pedig nem vehetik el tőlük.[29] Nyert csaták után a vezérek a legszebb lóval rendesen a fejedelemnek «udvaroltak».[30] *Bezerédj* azzal dícsért meg egy lovat, a melyet száz talléron váltott meg a seregtől,

21 Tört. Tár, 1899. 225—6.
22 Arch. R. III. 106.
23 1710 április 7. U. o. III. 90.
24 1710 április 4. U. o. III. 229.
25 1710 május 17. U. o. III. 264.
26 1710 szeptember 20. Arch. R. III. 165.
27 1710 május 17. U. o. III. 264.
28 1710 szept. 10. U. o. II. 49., III. 534.
29 1706 május 13. U. o. I. 543.
30 1704 június 3. U. o. IV. 47.

hogy «felséges urunknak is merné prezentálni: igaz *angliai ló*, — egy szóval nem egyéb a jónál».[31]

A «német» lovakat szívesen tartották meg maguknak. Csinom Palkó nótája szerint «enyím a német kanczája, tiéd a lódingja»; de nem kellett nekik a horvátok «hosszú nyakú, kurta farkú görhes paripája». Nóta kél Bezerédjről, a ki «tánczoltatja a lovát» és «a kurucz jó paripán» követi. Dalolnak Nagy Bercsényi Miklósról: «Járjad, lovam, járjad Újvárnak mezejét, hogy megszégyenítsük ellenség erejét». A székely kurucz «Bukefál barnáján repül, ha a koncz-osztásra kerül. Bukefál lovát szorítja, kardját, fogát vicsorítja». Balogh Ádám «fakó lova, a Murza, Lajta vízét megúszsza . . . Bécs alját ha nyargalja, császár azt megsiratja». És hangzott a dal arról is, hogy «Esztergom várába Rákóczi felnyargal: Esztergom utczáin szikrát hány patkója». A lóra termett magyar vezére csak kitűnő lovas és alapos lóismerő lehetett.

A fejedelem ménesei a leghíresebbek közé tartoztak. Kétesztendős korában már volt egy kis *ponnyja*; de csak kilencz-esztendős korában tanúlt rendszeresen lovagolni. Munkács első védelmekor már a katonák előtt is lóháton jelent meg. Neuhausi diák korában gróf *Slavata* Joachim gondoskodott róla, hogy rendesen lovagoljon. Visszakerűlve a hazába, a tizenhat esztendős ifjú nagy lovaglásokat tett gróf *Batthyány* Ádám uradalmaiban. Ez a gyakorlat rendkívűl gyönyörködtette Olaszországban is, hol Firenzében néhány olasz főúrral minden reggel kilovagolt. Egy háromnapos lovaglása, Firenzéből Sestrébe, még évtizedek mulva is borzalommal töltötte el. Külföldi útjait szívesebben tette meg lóháton, mint kocsin.[32] Külön lovászai, fullajtárai, kocsisai voltak, a kik összesen 44 hátas lovát gondozták. Ezek közé tartozott egy kedves *angol* és fehér *spanyol* lova. A fejedelemné számára két angol paripát, egy fekete angol lovat stb.

[31] 1707 október 13. U. o. IX. 435–6.

[32] Thaly, Rákóczi ifj. 17., 56., 75., 125., 165., 195. Rákóczi öneletr. 30–40., 50

taníttatott be[33] s nevette feleségét, a ki lovait meghízni engedte, mert ritkán használta.[34]

Fölovászmestereinek nagy érdemei vannak a hazai lónemesítés körül. 1692 től 1701 végéig báró *Vissenacque* de Scutriy Sándor János volt a fölovászmestere. Parancsnoksága alatt álltak az ifju fejedelem karabélyos testőrei, a kik a fejedelem hintaja mellett lovagoltak; továbbá a palotás hajdúk, dobosok, trombitások, puskások, puskatöltők, vadászok, lovászok, kocsisok, fullajtárok, kengyelfutók, peczérek és a szekérmester, kovács, nyerges. 1704 elején a fejedelem lovas gránátos ezredessé nevezte ki «kedves, igaz, régi, hű és tökéletes szolgáját», a ki őt minden hadjáratában elkísérte. Két kedves lova volt: az egyik *pej*, a másik gesztenyeszínű, magyarosan *szeg*. Három hátas paripát és hintajába hat kis lovat az ezred adott neki használatra. A derék ezredes 1707 november 23-ikán húnyt el.[35] A szabadságharcz idejében Rákóczi valóságos fölovászmestere *Giczey* Zsigmond volt, a kit 1706-ban a *tatárokhoz* lovakat vásárolni küldött[36] és csak külföldi bujdosása kezdetén bocsátotta el szolgálatából.[37] Csebi *Pogány* Ádám, majd *Jávorka* Ádám már a bujdosás éveiben voltak fölovászmesterei.

A lovászmestereknek úton vagy hadjáratban mindig a fejedelem oldalán kellett lenniök és pedig ütközet idején három felkészült paripával. Szükség esetében saját paripájukat kellett a fejedelem alá adniok. A vezetéklovakat hűséges lovászokra bízták, kik közt megosztották a *paripák, pajzán és szekereslovak* gondviselését a szerint, ki mihez értett inkább. Éjjel-nappal, helyben vagy táborban néhány lovas mindig készen állt nyergelt paripákkal a fejedelem vagy a futárok szolgálatára. Lovai mellett

33 Tört. Tár, 1900. 358., 383–4. Talán ugyanaz a fekete angol paripa volt ez, a melyet elfogatása után 1701-ben b. Vissenacquenak ajándékozott. U. o. 384.

34 Önéletr. 142. A menekvö Rákócziné fogata. Histor. Bildersaal VII. 96.

35 Thaly közlései a Tört. Tárban, 1880. 181–9. és 1900. 354–5.

36 Bay és Pápay naplója, Századok, 1873. 611.

37 Sz. Király Ádám naplója. Rákóczi-tár, I. 240.

a fejedelem jó kovácsokat tartott, a kik a lovak patkolásához, sőt gyógyításához is értettek.[38]

A fejedelem Konstantinápolyból, Moldvából, Krimből hozatta lovait s ezt a *keleti fajt spanyollal keresztezte.*[39] Fajlovai után a török nagyvezir is vágyakozott.[40] Daliás jelenség lehetett, mikor pompás török pejlovon vonúlt be a körömi felsíkra, az ónodi országgyűlésre,[41] máskor meg Kassa alá.[42] A mellett azonban

124. RÁKÓCZINÉ FOGATA.

igazi *úrlovas* volt, a kit senki sem múlt felül a sétalovaglásban. Lovaiban mint valódi műértő és szakember gyönyörködött. 1705 márczius 21-ikén Maklár alá hajtatta ménesét,[43] hogy sétalovaglásai közt Egerből minél többet láthassa. 1709 július 5-ikén szerencsi ménesét szemlélte meg s másnap tizennégy vezetéklóval ment tovább Sárospatak felé.[44] 9-ikén már Munkácson

38 A lovászmesterek utasitása: Tört. Tár, 1881. 163–5.

39 Tört. Tár, 1879. 583.

40 M. H. H. XXVIII. 233.

41 Rákóczi-tár, I. 5–6.

42 1707 deczember 4. U. o. I. 80.

43 Wass Gy. naplója. M. H. H. XXV. 452.

44 Rákóczi-tár, I. 6.

nézegette, Csebi Pogány Ádám milyen lovakat hozott neki Törökországból.[45] *Oskolás lovait* nyáron a hűvösben minden reggel és este gyakorolták; ő maga is többször résztvett a művészi lovaglásban, vagy legalább az ablakból nézte a gyakorlatokat.[46] Giczey Zsigmondnak néha valamennyi hátas és vezetékparipáját föl kellett vezetnie. Ilyenkor néha (pl. 1707 november 7-ikén) maga rendelte el, melyik aranyos szerszám mely nyeregre és melyik paripára való.[47] A *ménes* megválasztása, szétosztása, ha csak lehetett, az ő jelenlétében történt.[48] Barátainak ménesei iránt is érdeklődött. Pl. megtekintette *Bercsényi* lakárdi ménesét,[49] Kassán pedig néhai *Erdődyné*nek Zboróról hozott lovait.[50] Barátait szívesen megajándékozta 1—2 nemes fajlóval; pl. szerencsi méneséből Bercsényinek 2, Esterházy Antalnak egy szép *török* paripát ajándékozott.[51] *Hátas paripái* közül történeti nevezetességű lett a *Pandur*, mely a trencséni csatában nyakát szegte s majdnem végső veszedelemre juttatta a fejedelmet,[52] ki utóbb különösen a *Szarvast* kedvelte.[53]

Még ügye hanyatlása idején sem hanyagolta el méneseit. A Kúnságból két jó katonát rendelt ménespásztora mellé, kiknek fizetéséről s ellátásáról a ménesgazdának kellett gondoskodnia.[54] S mikor már Lengyelországba vetette ki a sors, ménesének a kapcsikonti mezőn ő maga jelölte ki a helyet. Utasította Vayt, hogy annyit fedeztessen, a mennyit a ménes mostani állapotához képest lehetőnek tart s vétesse számba, mennyi anyaló hiányzik. Mezőt, ha lehet, annyit foglaltasson, hogy még a künmaradt udvari emberek lovai is eltengődhessenek a ménessel.[55]

45 U. o. I. 25.

46 U. o. 26., 28., 33., 182.

47 U. o. 60., 183., 193.

48 U. o. 203.

49 1707 július 16. U. o. 27.

50 1708 január 19. U. o. 89.

51 1707 október 31. U. o. 55. Károlyinak 1708. márczius 6. kesely lovat adott. Károlyi-lt.

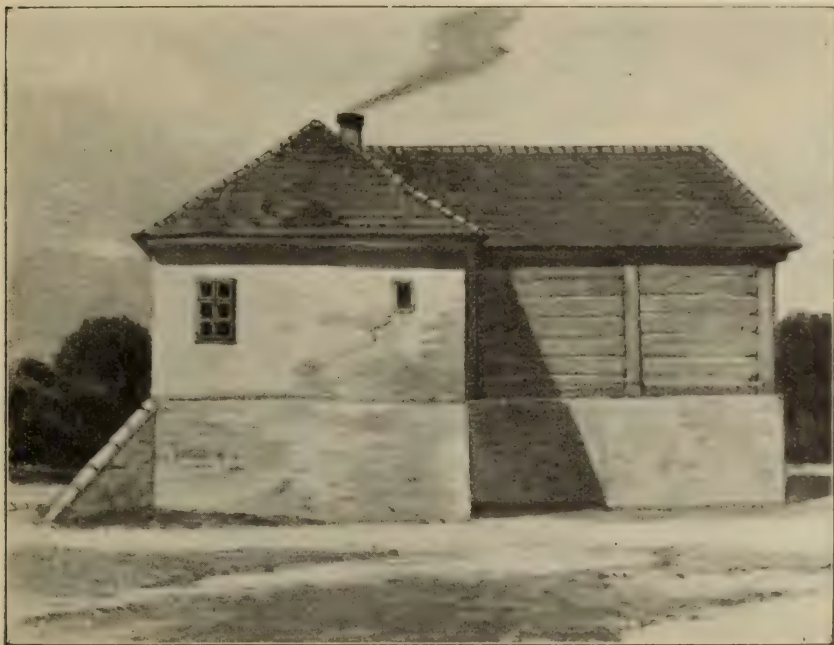
52 1708 augusztus 3. U. o. I. 150. Rákóczi eml. 251.

53 Arch. R. VI. 451. A lovaglásnál vörös és másszínű salavárdiát (török lovagló nadrágot) használt, a melyet fölkapcsoltak vagy fölvarrtak a rendes nadrágra. Tört. Tár, 1882. 764.

54 1710 május 17. Arch. R. III. 425.

55 1711 május 11. U. o. III. 653.

Az állattenyésztés többi ága nem érdekelte annyira, de ezeket sem hanyagolta el. Ősi módon folytatta a *sertéstenyésztést* s oly nagy arányokban, hogy pl. Huszt várából egyszerre ezer oldalszalonnát szállíttathatott Munkács várába.[56] A *méhtartásra* a Rákócziak mindenkor gondot fordítottak. 1708-ban ezer tallért vett be a mézből, mikor a *méz* csebrét 18 máriáson lehetett eladni.[57]

125. A MUNKÁCSI FEJEDELMI ISTÁLLÓK ÉS KOCSISZINEK CSOPORTJÁBÓL.

A *halászatot* pártolta, már csak azért is, mert minden hétfőn és pénteken böjtölt. Sárospatakon a Bodrog partján maga is szívesen halászott.[58] Gyanakodott, hogy a parasztok azért nem akarnak hídhoz való kasokat csinálni, mert halásztanyájokat féltik; hiszen a hol a kasokat lehányják, ott halászni többé nem lehet.[59]

A vadászatot nem csupán úri kedvtelésből űzte. Vadászni alkalmasint gróf *Slavata* Joachim tanította a csehországi Neu-

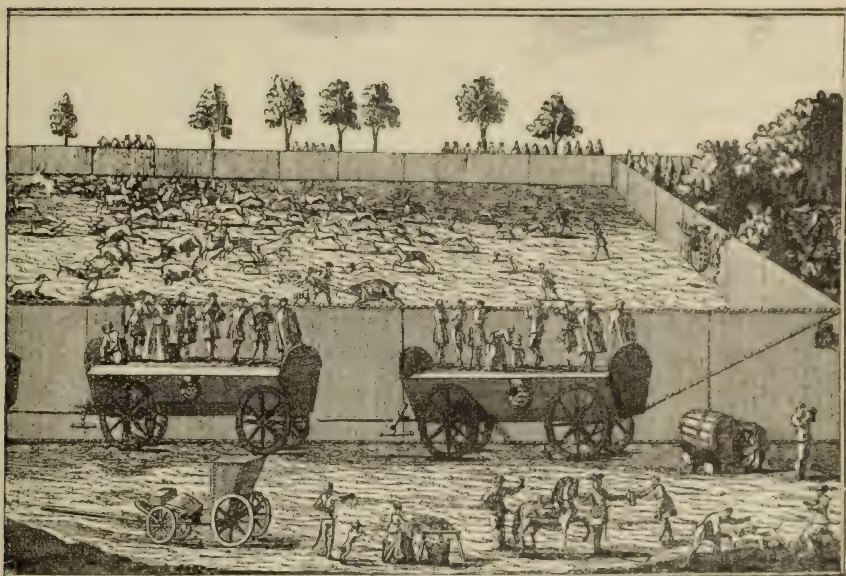
56 1707 márczius 9. U. o. II. 34.
57 U. o. I. 258., II. 287.
58 Pl. 1709 június 20. Rákóczi-tár, I. 204.
59 1706 július 28. Arch. R. I. 572.

hausban. Négy esztendő mulva, 1692-ben gróf *Batthyány* Ádám rohonczi, németújvári, körmendi birtokain már elösmert vadásznak tartották.[60] Mint fiatal férj, Balsánál feleségével együtt napokon át sátrak alatt tanyázott, hogy kedvökre vadászhassanak[61] s Bercsényivel azontúl is többnyire vadászatközben beszélgetett a haza bajairól.[62] Szerencsi vadászata elfogatása következtében maradt el.[63] Lengyelországi bujdosásában vadászgatva szórakozott s akkor is vadászatból tért haza, mikor a magyar elégületlenek küldötteit fogadta.[64] Már a nemzet vezére volt, mikor *Ujhelyi* István prédikátor kérve-kérte, tartózkodjék az életébe kerülhető vadászatoktól.[65] A felsővadászi templom egyik misemondó ruhája, hagyomány szerint, a Rákóczitól elejtett őz bőréből készült.[66] Fővadász-mestere, *Toldalaghy* Mihály, sokat írhatott volna vadász-szenvedelméről, de naplójának csak nagyon kései töredékei maradtak reánk.[67] A fejedelem maga is dícsérte a Tisza-Körös közét, mely bővelkedett mindenféle vadban, különösen gimben és vaddisznóban.[68] Tréfálkozott, hogy a kormányon is úgy jár, mint *ennekelötte* vadászó idején tapasztalta vadászata szerencséjét a sok különféle nyomhajtó kopó közt.[69]

Vadászkutyáival sokat törődött. Megajándékozta azt a «jágert» és «jágermestert», a ki öt *tarka kopót* (chien courant, a hogy akkor írták, sinkuránt) hozott neki.[70] Négy forintot adott egy kopóhozó parasztnak ugyanakkor, mikor a *vizslák* gyógyításáért 2 forintot fizetett.[71] Öt vizslája és 17 kopója volt már vagyona 1701. évi lefoglalásakor.[72] Országos gondjai közt még arra is talált időt, hogy Szerencsre küldött kutyái számára árpa- vagy

60 Thaly, Rákóczi ifj. 125., 165.
61 1697 június 26–28. U. o. 313., 314.
62 1697–9. Thaly, Bercsényi, II. 280–1., 297. Önéletrajz, 107.
63 Önéletrajz, 117.
64 U. o. 158–9. V. ö. Thaly, Bercsényi, II. 428.
65 1703 deczember 5. U. o. III. 49.
66 Mihalik, Rákóczi-kiállítás, 146.
67 1734–5 márczius 13. Az Erdélyi Nemz. Múzeumban.
68 Rákóczi eml. 158.
69 Károlyihoz Tótfaluról (talán egy vadászat hatása alatt) 1706 április 30. Arch. R. I. 646.
70 1706 október 22. U. o. I. 566.
71 U. o.
72 Tört. Tár, 1900. 384.

zablisztről ő maga gondoskodjék.[73] A mikor kedves vizslája, *Róland*, elpusztult, «ő felsége úgy szánta, hogy meg nem mondhatni».[74] Egyedül vagy társaságban szívesen vadászott *foglyokra, nyulakra, őzekre, szarvasokra*,[75] egyfolytában néha tizenkét óra hosszat is.[76] Ottlyk Pál írja,[77] hogy mióta Szerencsre jöttek, a sok *foglyázás* és *kacsázás* közben a fejedelem öt pár csizmát szaggatott el. De mikor néha úgy elfogyott a nyúl, hogy három

126. VADASKERTI VADÁSZAT.

óra hosszat is kellett keresnie![78] Egyszer *pacsirtázott*,[79] máskor[80] *medvére* vadászott. *Kerecsenmadarakat* nem küldhetett Haszán szaloniki basának, mert Magyarországban *mostan* nem kaphatott;

73 1707 márczius 11. Arch. R. II. 44.

74 1709 augusztus 30. Tört. Tár, 1883. 188. Beniczky nagyon dícséri ezt a hűséges állatot, mely nemcsak az idegeneket nem engedte a fejedelem közelébe jönni, hanem délutáni vagy éjtszakai álma közt még a legbenfentesebbeket sem. A fejedelemnek föltétlenül engedelmeskedett s visszajött, ha megszidta is. «Sok oly állapotokat követett el, a kit eszes embernek is kellett volna cselekedni, oktalan állatban pedig csodálatos volt.» Rákóczi-tár, I. 213—4.

75 Rákóczi-tár, I. 7., 11., 35—38., 82., 97., 117., 162., 193—6. stb. Arch. R. II. 467., 534. Tört. Tár, 1882. 765.

76 Rákóczi-tár, I. 94.

77 1707 október 24. Tört. Tár, 1882. 563.

78 1708 április 25. Arch. R. II. 250.

79 1708 szept. 29—30. Rákóczi-tár, I. 162.

80 1709 szeptember 23. Arch. R. II. 550.

de remélte, hogy ha az Isten beviszi Erdélybe, *sólymokkal* és *rárókkal* kedveskedhetik neki.[81] Huszti jobbágyait *róka-* és *nyest-* bőrök szállítására kötelezte.[82] A hadsereg ruházatánál tömérdek elejtett vad bőrét használták föl kucsmának, prémnek, kaczagánynak, bélésnek stb.

«Meglátszik, hogy nem vadászó ember kelmed s a mezőket nem járja, — írta egyszer Esterházy Antalnak[83] — a midőn a fű nem létéről panaszkodik; mert ha az egész tábor lovainak egyfelé való járásáról, de különb-különb strázsáltatásukról rendelést tesz: magam sem kívánnám, hogy annyi ideig azon táborban hevernénk, míg a füveket megétetjük.» Nem heverés, hanem nyugodalom kedvéért vadászott;[84] s nem is a vadászat, hanem a dolgok megfontolása kívánta, hogy «a reggeli nyugodalom és úgymondván, a vánkos tanácsával éljen».[85] Mert bizonyára «ő sem töltötte csak vadászattal az időt».[86] «Mi az ember, uram, hogy úgy felmagasztalod? — fohászkodott vadászat közben[87] — Mindeneket lábai elé vetettél s a mezőnek minden állatát alája rendelted. Engedd, hogy neked én is úgy alárendeljem itéletemet, a mint látom, hogy azokat jóságos intézkedéseddel te vetetted én alám. Hogyan köszönjem meg neked, uram hogy a vadászok tőrétől lelkemet kiszabadítottad? A mikor azonban én vadászok, ellenségeim reám is vadásznak. Tördd össze tőreiket, hogy hálójukba ne kerítsék lábaimat s ne hozzájok közeledjem, mikor feléd kell ügyekeznem. Munkára születtem, munkában telik gyönyörüségem; oh Szentlélek, töltsd el szívemet ezzel az édes érzettel! Mert akármit teszek ebben a világban, te-nélküled munka az és bánat.»

[81] 1708 május 18. U. o. II. 374.
[82] 1708 szeptember 15. U. o. II. 619.
[83] 1710 május 11. U. o. III. 261.
[84] 1710 augusztus 4. U. o. III. 145.
[85] 1708 június. U. o. II. 280.
[86] 1708 október 12. U. o. II. 352.
[87] Vadászimádsága az akad. Önéletrajzban, 392—3.

V.

RÁKÓCZI ÉS A KINCSTÁR URADALMAI.

Szent László, Hunyadi János, II. Rákóczi Ferencz roppant uradalmaik jövedelmeit önzetlenül fordították egy-egy nemzeti küzdelem költségeire. *Rákóczinak egy millió háromszázezer holdja volt s ingóságait önmaga három millió forintra becsülte.*[1] Bercsényinek Ungvár, Hódmezővásárhely, Brunócz, Temetvény stb. körül voltak óriási birtokai. Utánuk Forgách Simon volt a leggazdagabb földesúr. De valamennyi latifundium a nemzet rendelkezésére állott, a nemzet erőforrásai közé tartozott. Mély értelme van annak, hogy Rákóczi még hivatalos czímében is munkácsi herczegnek, Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod örökös urának nevezte magát. Ez a kilencz uradalom csak egy része volt családi vagyonának, de fő tényezője a fölkelés gyors elterjedésének és meggyökerezésének. Munkácsot s általában véve örökös uradalmait a szabadságharcz vége felé olyan külön területnek tekintette, a melyet a czár Magyarország és a szövetséges hatalmak ügyeibe való avatkozás nélkül szállhatna meg, négy más vármegyével együtt.[2] Mint Szent László a bihari herczegségből, Csák Máté a Mátyusföldről: saját uradalmára támaszkodva akart daczolni a királyi hatalommal; de nem az az oligarchai gőg vezette mint Csákot, hanem az a hazaszeretet, mint Szent Lászlót, kinek sisakját az ő kincstárában őrízték.[3]

Rákóczi uradalmainak fő tömege a (Greenwichtől számított) keleti hosszúságnak 21—23. és az északi szélességnek 47—49. fokai közt terjedt el. Ebbe a keretbe tartoznak öröklött uradalmai, melyekre pénz- és katonai ügyekben a fölkelés egész ideje

[1] Tört. Tár, 1886. 768—789. Századok, 1891. 736. Vagyona, holdját mai értékben 600 koronájával számítva, 780 millió koronát érne.

[2] 1710 május 30. Szalay, Rákóczi bujdosása, 5—6.

[3] Komáromy, A Rákócziak kincse Munkács várában, Századok, 1891. 746.

alatt első sorban támaszkodott. Rákóczinak azonban nem hét, hanem 27 vármegyében[4] voltak családi birtokai és pedig — alapúl a községek mai határát véve — a következő terjedelemben:

a) *Magyarországban:*

Abaújban ...	13	falu	41.632	k. hold
Árvában ...	1	»	4.510	»
Barsban ...	2	»	4.575	»
Beregben ...	194	»	418.848	»
Biharban ...	5	»	48.491	»
Borsodban ...	3	»	14.261	»
Gömörben ...	5	»	21.835	»
Hevesben ...	8	»	49.816	»
Jásznagykunszolnokban ...	1	»	71.281	»
Liptóban ...	2	»	23.785	»
Sárosban ...	6	»	14.929	»
Szabolcsban ...	32	»	169.288	»
Szatmárban ...	23	»	109.550	»
Szepesben ...	1	»	9.618	»
Szilágyban ...	50	»	130.085	»
Trencsénben ...	19	»	18.159	»
Ungban ...	7	»	10.083	»
Zemplénben ...	24	»	137.729	»
18 vármegyében	396	falu	1,288.675	k. hold

b) *Erdélyországban:*

Alsófehérben ...	12	falu	27.250	k. hold
Fogarasban ...	1	»	3.950	»
Hunyadban ...	4	»	6.329	»
Kisküküllőben ...	6	»	12.400	»
Kolozsban ...	8	»	22.532	»
Marostordában ...	13	»	17.900	»
Nagyküküllőben ...	2	»	8.552	»
Szolnokdobokában ...	3	»	7.335	»
Udvarhelyben ...	1	»	3.093	»
9 vármegyében	50	falu	109.341	k. hold
A két országban	446	»	1,398.785	» [5]

4 Ezeknek, különösen Erdélyben, mostani beosztását véve.

5 Nagyapjának, II. Györgynek ennél sokkal több vagyona volt. 1652-ben a mellett ingóságait tíz millió forintnál, évi jövedelmét félmillióná többre becsülték. Acsády a Szilágyi-féle mill. történelemben, VII. 22—24.

c) *Lengyelországban:*

Jaraszló fele	1.309	k. hold
Wysocko	1.891	» »[6]
Összesen	3.200	k. hold

Rákóczi magyarországi uradalmainak nagyságát csak akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hogy ma az *összes* kisbirtokok

127. GYALÚ VÁRA ÉS KÖRNYÉKE.

száma csak 600,000 katasztrális holddal nagyobb az ő jószágainál. Ezzel szemben hazánkban ma is 16 millió k. hold esik a latifundiumokra, 6 millió a középbirtokra s így Rákóczi földjeinek terjedelmén nincs miért megütődni.

Főbb örökös uradalmai *Magyarországban:* a ledniczei Trencsénben; a jolsvai Gömörben; az ónodi Borsodban; a

[6] Ma csak 303 hold a wysockói uradalom, a többi a lakosoké. (Gemeindelexikon von Galizien pro 1900.)

sárosi és a regéczi Sárosban; a makoviczai, sárospataki és tokaji Zemplénben; a munkácsi és a beleékelt szentmiklósi Beregben; az ecsedi Szatmárban, Szabolcsban és Beregben; a diószegi és a sólyomkői Biharban; a tasnádi, somlyói és krasznai Szilágyban. *Erdélyben* levő apai örökségének visszaadását nénjével már 1694 július 20-ikán szorgalmazta a tordai országgyűlésen, s a szilágysági és a bihari javakon kívűl a fogarasi, gyalúi, görgényi, radnóti, balázsfalvi és daróczi uradalmakat kérte visszaadni. A rendek július 20-ikán mély tisztelettel üdvözölték őt, hogy magyarországi javai a gyámság alól felszabadúltak, de, a hazai törvényekre hivatkozva, kijelentették, hogy erdélyi uradalmait nem vehetik vissza a mostani tulajdonosoktól. A fejedelem megbízottai, *Badinyi* János és *Brezinay* János, ez ellen az ország színe előtt tiltakoztak, mivel azokat a javakat törvénytelenűl s minden jog nélkül foglalták le a Rákócziaktól. Ezt a rendek július 23-ikán tudtúl vették, de a mint az 1694:IX. t.-cz.-ben is kimondták, «nincsen a nemes ország authoritásában, hogy a méltóságos Rákóczi-ház praetensiója szerint a projectumban specifikált és beadott jószágokat restituálhassa».[7] Egyébiránt erdélyi javai összevéve sem voltak nagyobbak az egyetlenegy munkácsi uradalom harmadrészénél. A mikor tíz esztendő mulva Gyulafehérvárott fejedelemnek választották, a rendek kikötötték, hogy a kincstárra szálló javakat ne tartsa meg magának.[8] Nagyon jellemző, hogy magánvagyona visszaadásáról akkor sem szóltak, mikor Bercsényit visszafogadták erdélyi hazafiúnak;[9] talán azért, mert ezt választott fejedelmöknél immár magától értetődőnek tartották. De bizonyos, hogy Rákóczi nem háborgatta öröklött javainak azon idő szerint való birtokosait. Valóban, nem hivalkodás az a később tett vallomása, hogy

7 Az idevonatkozó okiratok Szilágyinál, Erdélyi országgy. emlékek, XXI. 208—212., 215.

8 Márki, Rákóczi, I. 456. Azonban az 1707: I. t.-cz. XVIII. pontjában és a XXIII. t.-cz.-ben ezt már mellőzték. Tört. Tár, 1897. 583., 604.

9 Az 1707: IX. t.-cz.-ben. U. o. 592.

fejedelemsége korában a gazdagságot megvette;[10] azt csakugyan nem a maga, hanem a haza érdekében tartotta kívánatosnak.

Mialatt végrendeletében az öreg *Kapy* Gábor arra intette Rákóczit, hogy pótolja a javaiktól megfosztott hazafiakat; a hazafiakat pedig arra, hogy kárpótolják Rákóczit sok elvesztett jószágáért:[11] annál mohóbban sürgették javai elvételét azok a királypártiak, kik az elkobzott jószágokban része-

128. PUDPOLOCZ, RÁKÓCZI FALUJA. (AZ A HÁZ, A HOL 1703-BAN ÉJSZAKÁZOTT.)

sülni reméltek.[12] Pedig gyaníthatták, hogy a hatalmas uradalmak nagy részét nem a királyi táborban is gyanús magyarok fogják kapni.

Rákóczinak az egymással összefüggő Bereg, Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Szilágy területén minden megyében legalább

[10] Önéletr. 78. V. ö. Arch. R. II. 99. és sok más helyen.

[11] 1708. Urbarium, 262. (A dési gymn. könyvtárban.)

[12] Medows Boylenak, 1709 junius 22. Simonyi, III. 446. Ellenben: «Nem most az ideje — irta Rákóczi Károlyinak 1705 november 27-ikén — az eleim és a Koháryak jószágát disputálnunk, de hazánkat oltalmaznunk». Károlyi Okl. V. 334.

százezer, összesen majdnem egy millió holdja volt. De nem tőrekedett jobban ezeknek a vármegyéknek biztosítására, mint azoknál, a hol magánvagyona kevesebb volt, vagy a hol egyáltalán nem is tartozott a földesurak közé.

Huszonegy esztendős korában arra gondolt, hogy magyarországi uradalmait egy németországi vagy ausztriai egyenlő értékű uradalomért cserélje el; de a bécsi udvar maga figyelmeztette, hogy ekkora uradalma nincs s Magyarországban különben is hasznosabban szolgálhat mint máshol.[13] Később, a

129. RÁKÓCZI FÜZÉRI VÁRÁNAK ROMJAI.

fölkelés második esztendejében, *Stepney* szintén észrevette, hogy békekötés esetében legbajosabb volna Rákóczit kárpótolni és számára más országban megfelelő birtokot kihasítani.[14] Hétezernyolczszáztíz km², vagyis majdnem 136 □ mfd ura, keserűen mosolyoghatott, mikor a császár a 220 km² *Leuchtenberg*, vagy a még kisebb *Burgau* uradalmát kínálta neki cserébe.[15] Mosolyát az udvarban megérthették, mikor — már a fölkelés végén — elképedve beszélték, hogy a czár *Ukrajnában* egy

[13] Önéletr. 68. Thaly, Rákóczi ifj. 336—7.

[14] Simonyi, I. 478—9.

[15] Márki, Rákóczi, I. 512.

144.000 km^2 (2500 □ mfd) nagyságú, tehát az akkori egész Ausztriával fölérő területet adott neki.[16] Rákóczi Antaeusnak érezte magát, kinek a szülőföld ad erőt; s Archimedes módjára nem akart helyet keresni a Földön kívül, hogy azt sarkaiból kizökkentse. Nem a latifundiumhoz ragaszkodott, hanem a hazához. Vagyonát már idáig is kétszer kobozták el: 1688-ban és 1701-ben. Erre *XIV. Lajos* franczia király azt jegyezte meg,[17] hogy ha Rákóczi és Bercsényi rávehetik a svéd királyt Szász- és Csehországok megtámadására, Rákóczi könnyen találhatna kárpótlást Magyarországban elkobzott birtokaiért. Lengyel-

130. JARASZLÓNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE.

országban 1706-ban csakugyan megvette neki a *jaraszlói* (jaroslaui) uradalom felét.[18] Öt esztendő mulva, a mikor már harmadszor lett hontalan, a fejedelem egy keserű pillanatban arra gondolt, hogy a czár közbenjárásával ugyan visszanyerhetné magyarországi jószágát, de akkor is jobb volna azt pl. Mencsikoff herczegnek eladni s árán Lengyelországban venni örökbirtokot. Mert *szabad nép közt jobb középszerűnek lenni, mint szolgaság alatt elsőnek.*[19] Szebb és igazabb mondás ez a

[16] Klement Rákóczihoz 1711 október 20. Szalay, Rákóczi bujd. 137.

[17] 1702 márczius 2. Thaly, Bercsényi, II. 435.

[18] Jaroslau (az Allgemeines Ortschaften-Verzeichniss und Gemeindelexikon pro 1900 szerint) mindössze 2617 hektár vagyis 4549 kat. hold.

Caesarénál, mely szerint jobb elsőnek lenni egy faluban, mint másodiknak Rómában. A bécsi udvarnak, mely egyidőben a legnagyobb csehországi uradalom, *Poděbrady* odaigérésével akarta sarkalni a béke megkötésére, azt felelte, hogy odaadja legszebb uradalmát is annak, a ki tartós, szilárd, őszinte békét szerez hazájának.[20] A ki így gondolkozik a latifundiumról, azt köz- és nem magánvagyonnak tekinti.

Holdanként manap csak tíz korona tiszta hasznot számítva, Rákóczi évi jövedelmét Magyarországban 12, Erdélyben 1 milliónál többre kellene becsűlnünk. Azonban gyermekkorában a gyámság, ifjúkorában a bujdosás ideje alatt uradalmait gondatlanúl kezelték, beruházásokkal nem törődtek,[21] jövedelmét a kincstárba szállították vagy elharácsolták s a birtok értékét alászállították. A hadjárat idején a háború gyakran folyt Rákóczi uradalmaiban, az udvari hadak többnyire ott táboroztak; más uradalmak pedig, pl. Trencsénben és Erdélyben, jobbadán az ellenség kezére kerűltek. Az erdélyi javak inkább csak igény, mint valóságos birtok gyanánt szerepeltek s így is csupán rövid ideig, csak 1705—1708 közt. *Thököly* Imre javait 1705 szeptember 3-ikán, *Rákóczi* Erzsébetét 1707 végén örökölte ugyan, de fejlesztésökre, sőt békés művelődésökre is alig gondolhatott. Idejárúlt, hogy nénjének a fölkelés kitörése előtt még a fiúágat megillető javak egy részét is átengedte. A mellett uradalmainak egy része zálogba volt vetve; pl. az ecsedi (a melyhez 44 falu, puszta és részbirtok tartozott és a melyet a kincstár 193118 forint 25 krajczárért tett eladóvá) 53.000 forintért gróf *Bánffy* Györgynek, a majtényi 8000 forintért és

19 Rákóczi a czárhoz 1710 május 30. és Forgáchhoz 1711 november 26. Szalay, Rákóczi bujd. 5., 187.

20 Stepney 1705 szeptember 11. Podubraknak, később 1706 július 20-ikán Oudeprachnak s a császári kincstár legtekintélyesebb cseh uradalmának nevezi. (Simonyi II. 242., III. 160.) Poděbrady, a nagy György cseh király szülőhelye, az Elbe jobb partján, Prága és Königgrätz közt fekszik. Határa 3297½ kat. hold. (1322 hektár az Allg. Ortschaften-Verzeichniss szerint.)

21 Rákóczi sem költhetett beruházásokra. Ajtai szerint (1706 április 19.) «ez a méltóságos herczegi dominium annyira szállott, hogy oly rossz épületet sem erigálhatna, kit senki sem hihet». Károlyi-Okl. V. 462.

Tervezte és rajzolta Márki Sándor.

2000 körmöczi aranyért báró *Károlyi* Sándornak,[22] az érdiószegit pedig (1699-ben) *Gronsfeld* cs. tábornok bérelte. A regalékat jobbadán a «kisemberek» tartották bérben.[23] Nem hanyagolta el gazdasága ügyeit, de beruházásokat alig tehetett, mivel a tiszta jövedelmet, a termést, sőt a földjére fölvett kölcsönt is legnagyobb részben az állam pillanatnyi szükségleteinek a fedezésére fordította. Maga írja,[24] hogy volna vagy hatvanezer forintja jószága jövedelméből, a mit előlegezne az államnak. Adó és államadósság nélkül különben nem folytathatta volna a küzdelmet; s a dikák alól saját földjét sem vonta ki. A nagybirtokosok az állam természetes hitelezői voltak; de a háború sikerétől függött, az állam beválthatja-e a nekik adott nyugtatványokat, az ilyképpen csinált államadósságot törlesztheti-e? «Ha az ország adósságait fizetni kezdjük» — mondta,[25] — akkor

131. GR. BÁNFFY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

[22] Éble, Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza, 8.

[23] L. különösen a munkácsi uradalom haszonbérleti szerződéseit. Tört. Tár, 1907. 84—89.

[24] 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. V. 689.

[25] Nem kicsinylendő összeg; hiszen 1694-ben csak 30.000 frtot akartak adni ledniczai uradalmáért, a mely pedig kerek számban 18.000 hold volt. Még ennél is nagyobb dolog, hogy az ecsedi uradalomért, mely hat vármegyére szólt, és a mely a Bánffyaknál volt zálogban, Bánffy György 1731-ben 30.000 rajnai forintot ajánlt a kincstárnak, pedig 1724-ben 193.118 forintra becsülték, s gróf Károlyi Ferencz 1747-ben végre is (a zálog kiváltásával) 153.000 forintért vásárolta meg. Az Aspremont-részt (a Rákóczi-uradalom másik felét) 1746-ban 130.000 forinton váltotta magához. (Éble, Az ecsedi uradalom. 9—24., és az 1747 deczember 12-én kelt extractus Bereg vármegye levéltárában, Cameralia, fasc. XXIII. nov. 28. Arday Pál szíves közlése). S a kir. kamara még meg is dicsérte Károlyit, hogy ilyen jó szolgálatot tett a kincstárnak. 1747-ben Mattyasovszky a liekavai uradalomért is csak 212.000 forintot ajánlott. (U. o. 20.) A latifundiumok tehát még nem jelentettek dúsgazdagságot; Károlyi Sándor szerint «bizony

neki panaszkodnia kellene, hogy Károlyit a közgazdasági tanács hamarább elégítette ki; pedig 1707-ben ő is 28,000 forint ára gabonát,[26] s 1708-ban 1000 hordó hegyaljai bort adott nyugtatványra. Hallotta ugyan, hogy ő többel tartozik az országnak mint más; de saját személyére ő sem kíván több szabadságot nyerni másnál; miért kell tehát többet költenie mellette? Egyedül azért, mert többet adott az Isten és többet nyerhet az erdélyi fejedelemség által? Lehet. A mit adott, ennélfogva nem sajnálta; s nem sajnálja. Hiszen az erdélyi menekültek egy részének is saját makoviczai és scsavniki uradalmaiban adott szállást és minden ellátást.[27] De mikor *Nyuzó* Mihály ezereskapitány Nyíradonyt kérte tőle, mást nem felelhetett annál, hogy az saját jószága lévén, örököseinek kárával nem idegenítheti el.[28]

Uradalmainak nemcsak önmagukat kellett fentartaniok, s nemcsak a fejedelem magánjövedelmét biztosítniok, hanem közczélokra is nagyon jelentékeny összeget szolgáltatniok. A fejedelem azért egységesen és a legszigorúbb gazdasági elvek szerint igyekezett azokat szervezni. Szakított tehát a *jószágigazgatóság* személyes rendszerével. Igaz, hogy ebben a rendszerben is voltak derék munkatársai; mint régebben *Klobusiczky* Ferencz és *Badinyi* János, újabban pedig *Körössy* György s Erdélyben *Pápay* János, kiknek hűségében és tudásában teljesen megbízhatott. Azonban Klobusiczky után *Jantó* János esete megmutatta, hogy veszedelmes dolog egy kis királysággal fölérő uradalom igazgatását egyetlenegy emberre bízni.[29] A fejedelem

százszor könnyebb jószágot találni s venni, mint gazdaembert belé». (U. o. 12. l.) Az az ezer hordó tokaji, a melyet Rákóczi az államnak adott kölcsön, legalább százezer forintot jelent, tehát az akkori bizonytalan időkben 40—50.000 kat. hold vételárával ér föl. Ezzel szemben a kurucz nyugtatványok sem voltak biztosabbak, mint 80 esztendő mulva a franczia assignaták; s így Rákóczi óriási áldozatot hozott.

26 1708 márczius 28. Arch. R. II. 215.

27 1707 november 1. U. o. II. 124. 1711 február 16. U. o. III. 706.

28 1707 augusztus 10. Károlyi Okl. V. 655.

29 Jantót Rákóczi 1693 végén nevezte ki, de Badinyit rendelte melléje 1702-ben a szepesi kamara egyedül állította őt az elkobzott Rákóczi-javak élére. Thaly kapzsinak, hazafiatlannak és hűtlennek tartja. Arch. R. IV. 72. V. ö. Tört Tár, 1900. 348—9. Lehóczky, Munkács, 23.

1707-ben, a tapasztalatakon okúlva, *udvari gazdasági tanácsot* szervezett, a melynek elnöke önmaga, alelnöke pedig *Ottlyk* György főudvarmester lett. A négy tanácsosi állást négy uradalmi prefektussal töltötte be. Főügyésznek Okolicsányi Mihályt, számvevőségi igazgatónak Bulyovszky Dánielt, titkárnak Beniczky Gáspárt nevezte ki. Évenkint négy gyűlést tartott velök, többnyire Patakon vagy Munkácson. «Mint minden okos embernek»,

132. A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI-HÁZ.

nagyon tetszett neki az igazgatás új módja.[30] Beniczky följegyzései szerint sokat foglalkozott gazdasága ügyeivel. Tisztjeit a köznemesség sorából választotta. Szentiványi Mihály, Krucsay Márton prefektusok, Semsey Péter sárosi,[31] Szádeczky Miklós ledniczei,[32] Raszlaviczi István makoviczai,[33] Gáll Márton,[34] majd

30 Bővebben Ottlyk emlékir. M. H. H. XXVII. 105., 7.

31 Tört. Tár, 1900. 365.

32 Mihalik, 84.

33 Thaly, Rákóczi ifj. 344.

34 Lehóczky, Munkács, 133.

38*

Kálnási János munkácsi,[35] Hagara György pataki,[36] Csetneki János jolsvai,[37] s más tiszttartók nem voltak a szó szoros értelmében magántisztviselők, mert hűségök és tudásuk következtében igazán a közügynek tettek szolgálatot. A fejedelem saját uradalmaiban is a kincstári uradalmak rendtartását követelte meg. Ebben a tekintetben némileg a máramarosi kincstári jószágigazgató (Kálmánczai József) részére kiadott utasításai tájékoztatnak bennünket.[38] Törvényes büntetéssel fenyegetett minden gazdatisztet, a ki számadását nem adja be.[39] Minden számadást két példányban kellett beadni: egyiket a számvevőséghez, a másikat az udvari kanczelláriához; és megkövetelte, hogy három hónap alatt az egész jövedelmet beszolgáltassák a pénztárba.[40] Szigorúan megintette a hátralékos tiszteket.[41] *Eötvös* Miklós kincstári jószágigazgatónak meghagyta,[42] hogy a hivatalukban rest tiszteket büntesse, az alkalmatlanok helyett másokat fogadjon.[43] Hasonlót már földesurasága kezdetén, 17 éves korában elrendelt,[44] s most a gazdasági tanács megalakúlása után prefektusai jelentéseihez képpest valamennyi uradalmában megváltoztatta gazdatisztjeit.[45] Képzelhetni tehát, milyen szigorú volt magukban a kincstári uradalmakban.

133. EÖTVÖS MIKLÓS NÉVALÁÍRÁSA.

35 Tört. Tár, 1882. 569.
36 U. o. 562.
37 U. o. 568.
38 Gazdaságtört. Szemle, 1897. 69—78. (1704 deczember 6.)
39 1708 október 5. Arch. R. II. 620.
40 1708 deczember 31. U. o. II. 623.
41 1709 február 21. U. o. II. 626.
42 1711 márczius 3. U. o. III. 709.
43 1711 márczius 3. Arch. R. III. 709.
44 1693 november 28. Tört. Tár, 1900. 348.
45 1708 január 5. Rákóczi-tár, I. 85. Érdekes, hogy 1701 július 21-ikén b. Thavonat kamaragróf a lefoglalt Rákóczi-javakban annak idején többnyire meghagyta a régi tiszteket. Thaly, Bercsényi, II. 322.

A kincstári uradalmakat magánuradalmaitól sokkal jobban elválasztotta, mint nagyapja és dédapja, I. és II. György. Erre megválasztásakor az erdélyiek határozottan kérték is. Fölöslegesen tették. A fejedelemnek sohasem volt szándéka, hogy hazájának akármely szerencséjében is fáradsága jutalmát vagy költségét vérétől s nemzetétől kívánja, vagy új uradalmak és jószágok megnyerésében fáradozzék. Lelkiismeretét jobban megnyugtatta, hogy inkább hazafiúságának elégtétele legyen jutalma, mint új szerzéseinek a híre.[46] Mikor 1706-ban a hűtelen erdélyi nemesek birtokait elkobozta, ezt — saját nyilatkozata szerint[47] — nem oly véggel tette, hogy meg akarván azoktól fosztani az ország lakosait, velök fiskusát kívánta volna terjeszteni és bővíteni; hanem elsőben is fejedelmi jogát igyekezett ebben is fentartani. Különben is megengedte, hogy a károsodott nemesek birtokaik visszaadása iránt fejedelmi kegyelméhez folyamodjanak. Egyáltalán nem könnyen osztogatta a megürűlt jószágokat, pedig «sok volt előtte a kérő és az illetlen informáczió». Rákóczi nem azért kötött fegyvert s nem arra esküdött meg, hogy elvegye a másét (azokon kívűl, a kik a szövetséghez nem csatlakoztak) és azokat másoknak oszsza ki; hanem azt fogadta, hogy mindenkit megtart szabadságában és jószágában, a ki ügyünkhöz esküdött. Rossz is volna azt mondani, hogy a mely jószágot a szegény legény vérével szerez, az az övé legyen; mert így szépen behoznák a neo-acquistumot, a melytől annyira irtóznak. Minden kérelmet tehát nem teljesíthet; de helytelen vád, hogy nem adja meg, a mit adhat. Szeme előtt van ítélője, az Isten, a ki előtt számot kell adnia s a kinek inkább akar tetszeni, mint az embereknek. Ha minden jószág azé lenne, a ki vérét ontotta érte: Nagykároly is másé lenne, az erdélyi fejedelemség is; mert ezeket sok szegény legény vásárolta a vérével.[48]

46 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. v. 690–1.
47 Az 1706 október 30-iki resolutióban. Erdélyi Nemz. Múzeum.
48 Rákóczi Károlyihoz 1706 október 12. Károlyi Okl. v. 537.

A fejedelem, a hol tehette, már a hadjárat kezdetén lefoglalta a *kincstári javakat* az állam részére,[49] de azokból 1705 szeptember 30-ikán a szécsényi országgyűlésen visszaadatta az eperjesi vértörvényszék áldozataitól s a Thököly Imrétől elvett jószágokat.[50] Az 1705: XVIII. t.-cz. felhatalmazta, hogy a kincstári javakat eladományozza, vagy a haza szükségeire megtartsa. Már azelőtt is élt az adományozás jogával, pl. Pekri Lőrinczczel,[51] Orosz Pállal,[52] Bottyán Jánossal,[53] Balogh Jánossal szemben.[54] Azután nyert adományt Jánoky Zsigmond,[55] Páska Gábor atyja,[56] Vay Ádám,[57] Sámboki Nagy István,[58] Andrássy István,[59] Béri Balog Ádám,[60] Rétey Ferencz,[61] Kolozsváry Dávid,[62] Telekesi Török István,[63] Vécsey Sándor,[64] Borvinszky Gál,[65] Nyuzó Mihály,[66] Szilágyi András,[67] Illésházy Imre,[68] Máriássy Ádám,[69] Illosvay Bálint,[70] Bulyovszky Dániel.[71] Esterházy Antal, kinek 2—3 dunántuli kincstári uradalmat igért,[72] sokadmagával tapasztalhatta, hogy «nem volt könnyebb tőle kérni, mint adni és osztogatni a fiskális

134. NYUZÓ MIHÁLY CZIMERE.

49 Pl. Pestvármegyében 1703 deczember 19. Hornyik, IV. 267.

50 1705: VII. és VIII. t.-cz.

51 1705 február 5. Századok, 1908. 418

52 1704 május 1. Arch. R. I. 165.

53 1705 július 21. Arch. R. IX. 201—2. A tábornok 1708. szeptember 30-ikán újból kért tőle jószágot. U. o. II. 347.

54 1705 augusztus 3. Fac-similéje Márkinál, Rákóczi, I. 384.

55 1706 április 9. Mihalik, 113.

56 Páska Gábor Szebennél elesvén, a vitéz közkatona atyjának a fejedelem 1706 június 28-ikán egy oláhláposi malom vámját adta. Erd. N. Múzeum okl. törzsgy.

57 1706 július 3. U. o. Kemény-gyűjt.

58 1706 augusztus 8. Mihalik, 117.

59 1706 deczember 20. és 1707 szeptember 13. Századok, 1874. 271.

60 Hadtört. Közl. 1895. 324—7.

61 1707 február 4. Arch. R. II. 15.

62 1707 február 13. U. o. II. 20.

63 Arch. R. IX. 445.

64 1707 november 8. U. o. II. 132., de a fejedelem ezt sem adatta ki.

65 1707 deczember 6. U. o. II. 146.

66 1707 deczember 13. Turul, 1895. 52.

67 1707 deczember 19. Arch. R. II. 146.

68 1710 U. o. II. 648—9.

69 1710 márczius 3. U. o. III. 363.

70 1710 szeptember 24. U. o. III. 542.

71 1710 szeptember 26. U. o. III. 543.

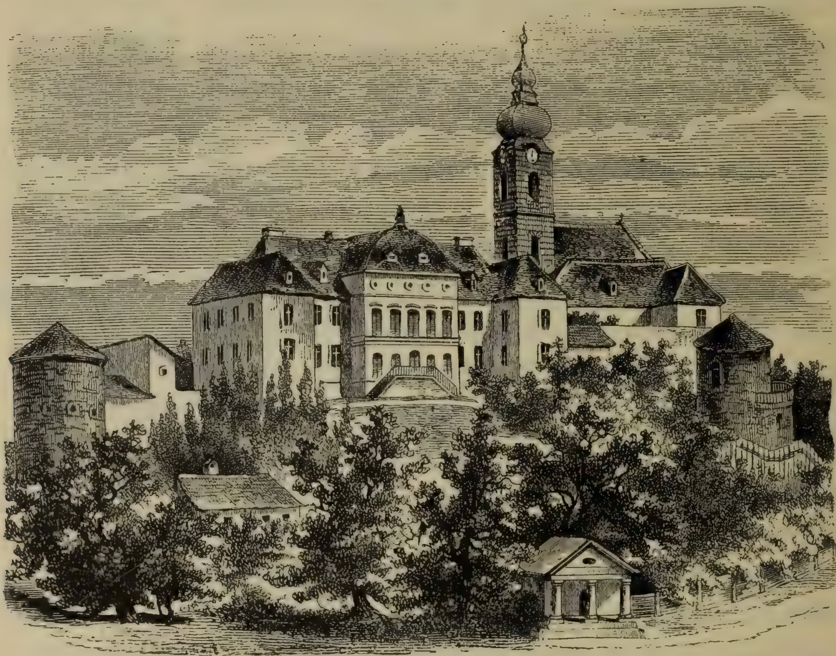
72 1708 Egerben kelt levele szeptember 5. U. o. II. 313.

jószágokat és jövedelmeket, míg módja vala benne». A tiszántúliak ugyan nem kaptak uradalmakat, de csak azért, mert ott nincsenek elajándékozható uradalmak. «Abból, a mi elajándékozható volt — kérdezte Károlyitól[73] — mi maradott még hátra?» Hiszen szűkös helyzetének így is az az egyik oka, hogy érdeme jutalmát mindenki időnek előtte kívánta, hazáját bérért, fizetésért, jószágért szolgálta. A kötelességet érdemnek nevezvén, a véghetetlen kívánságoktól meg nem szűntek.[74] Mondogatták, azért fogtak fegyvert, hogy torkonverve elvett jogaikat világosan megnyerhessék; de a birtok visszaadását akárhányszor mégis kevés szolgálat nagy mértékű megjutalmazásának állították. Nem keresték, a fejedelem igaz igényt vagy kegyelmet teljesített-e, hanem gáncsolták eljárását.[75]

Volt idő, mikor a fejedelem pénze annyira megfogyatkozott, hogy az érdemet inkább jószággal jutalmazta.[76] De ha kikelt is a kapzsiság ellen, vasraverette *Faindl* eperjesi volt kamaratisztet, a ki a haza ügyében elesettekről jegyzéket kezdett nevezni, hogy birtokaikat majdan labanczoknak szerezze meg.[77] Óvakodott a balítéletektől, hogy a mostani szük időkben másoknak ajándékozza az ország jövedelmét; lebeszélte tehát *Bercsényit* arról a tervéről, hogy a gróf Homonnai *Drugeth* Zsigmondné halálával a kincstárra szállt Homonnát megvegye vagy kibérelje; mert ha tízszer annyit ad is, mint más, Rákóczit kivéve senki sem hiszi el, hogy nem ingyen jutott hozzá.[78] Jószágaik elkobzásával fenyegette a fölkelni vonakodó nemeseket,[79] de ezt a jogát még a hűtlenekkel szemben is ritkán gyakorolta. Atyafinak ugyan nem szívesen adta az atyafi részét,[80] de az elkobzott birtokot mégis lehetőleg a családban hagyta. Pl. a hűtlen Palocsay Mihály javait Palocsay György,[81] Andrássy Istvánét Andrássy Pál és György kapta.[82]

73 1706 október 17. Károlyi Okl. v. 543.
74 1710 július 6. Arch. R. III. 277.
75 1707 szeptember 11. Károlyi Okl. v. 690.
76 1708 október 4. Arch. R. II. 349.
77 1709 november 29. U. o. II. 572—3.
78 1710 július 31. U. o. III. 144.
79 1706 augusztus 28. U. o. I. 666.
80 1710 június 27. U. o. VI. 538—9.
81 1708 januárius 28. Századok, 1873. 180.
82 1710 márczius 10. Arch. R. 307.

A szécsényi országgyűlés már 1705 szeptember 30-ikán fölállította a *közgazdasági tanácsot* (consilium oeconomicum), mely 1706 újesztendő napján[83] kiterjesztett hatáskörrel lépett a szepesi kir. kamara helyébe. Elnöke *Klobusiczky* Ferencz. Tagjai:[84] Radvánszky János kincstartó, Krucsay Miklós és Spáczay Gábor kanonokok, Szentpétery Imre, Fodor László, Szepesy Pál, Pápay János, Prileszky Pál, Izdenczy Márton, Pálóczi

135. A SZÉCSÉNYI VÁRKASTÉLY.

Horváth György, Olasz Ferencz,[85] Szirmay Péter, Keczer Sándor, Platthy Sándor. Főügyész Okolicsányi Mihály, alügyész Dolinai Gábor, számvevők Bulyovszky Dániel s Kovács János. A tanács rendesen *Beszterczén*, néha *Kassán* (itt bizonyára elnökének, Klobusiczkynak házában) gyűlésezett. *Hatásköre* kiterjedt az országban levő minden kincstári javakra és jövedelmekre,

[83] Mint Rákóczi 1706 január 2-ikán írta, «e napokban». Károlyi Okl. v. 354.

[84] Rákóczi-tár, I. 440.

[85] Előbb a tanács titkára; rendes tagnak a szenátus 1707 február 5-ikén választotta meg. Arch. R. II. 18.

a Hellenbach igazgatása alá nem rendelt bányákra és pénzverőházakra, a harminczadokra, vámokra, salétromos helyekre, portörő malmokra, a kereskedelemre s mindezeknek tisztjeire. A fejedelem abból indúlt ki, hogy «hadakozásunk ereje kiváltképen az oeconomiának jó rendekre való hozatásában áll»; 1705 október 7-ikén tehát 23 pontban részletes utasításokat adott ki a közgazdasági tanács részére.[86] Apasztotta a fölösleges gazdatiszti állások számát, a meg nem felelők helyébe másokat fogadott, a búzatermelést elsőrendű szükségnek nyilvánította, a jobbágyok robotolását karhatalommal is biztosította, a kincstári javak magánkézbe juttatását szabályozta, a kincstári javakon levő szegénység érdekeit oltalmazta, a számadásokat szigorúan megvizsgáltatta stb.

A fejedelem olykor maga is résztvett a tanácskozásokon,[87] s többször megütközött a közgazdasági tanács helytelen kívánságai és nagyzolása miatt. Figyelmeztette, hogy a szövetkezett rendek nem törvénytelenségek elkövetésére állították fel s ilyest ő meg sem engedne; a feleket egyoldalú vádlásra elmarasztalni, a hamis pereket folytatni nem hagyja.[88] Csodálta, hogy a tanács magát talán a rendek közé számítja, mindenkor törvényhozási intézkedést vár maga iránt s ilyenek hiányában mellőzi parancsait. Tudnia kellene, hogy a régibb intézkedéseket az újabbak megszüntetik.[89] *Bercsényi* is úgy vélékedett, hogy az Oeconomicumban[90] a két C-nek régen közibe ugrott az O és Coconomicum (kotkodácsolás) lett belőle. Sohasem is lesz már ebből patronomicum (nevének megfelelő), «hanem ha patronus a patrando dictus».[91] A vezérek tehát elégedetlenek voltak a tanács működésével; pedig *Klobusiczky* elnököt a fejedelem őszintén szerette mint volt jószágigazgatóját s gazdasági ügyekben tanácsadó-

86 Közli Gazdaságtört. Szemle, 1897. 115—123. Ennek mintegy kiegészítése az udv. gazd. tanács utasítása 1710 június 1-ről a nagy- és felsőbányai bányák s a munkácsi pénzverő ház inspektora számára. Tört. Tár, 1881., 371—7.

87 Pl. 1708 június 13-án Egerben. Rákóczi-tár, I. 135.

88 1706 április 9. Arch. R. I. 517.

89 1709 június 22. U. o. II. 475—6.

90 A consilium oeconimicumnak.

91 1708 április 5. Arch. R. V. 604.

ját.[92] Időközben őt a pataki országgyűlés a hadbiztossági számadásokat vizsgáló bizottság elnökének is megtette,[93] a fejedelem pedig követségbe küldötte Lengyelországba és szenátorrá választatta.[94] Klobusiczky a gazdasági tanács okiratait magánál tartotta Rovnán. A mikor a falu 1710-ben leégett, ezek közűl csak néhány ládát menthettek meg.[95] Ez annyira elkeserítette, hogy többé elnöknek sem tartotta magát s visszautasította az utalványok kifizetését. Bercsényi azonban nem fogadta el lemondását s Homonnára küldte ülést tartani.[96] Rákóczi már úgy is régen tapasztalta, hogy Klobusiczky nem elnök. De ha nem akar is az lenni — tette hozzá,[97] — eltörölhetetlen jelleg a német;

136. TELEKI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

pokolban is az lesz, ha odakészűl (t. i. ha labancz akar lenni). «Rajta marad a bűz, a melyet megszagol Szirmay István, Tolvay és Thavonat; és mivel mindene megégett, a mije nincs, azt is elveszik tőle.»

Erdélyben a fejedelem *Teleki* Mihályt szintén a magyar gazdasági tanácsnak adott utasítások megtartására intette, különösen a jószágok visszaadása ügyében; de kijelentette, hogy *Erdély számára külön gazdasági tanácsot* állít fel. Sőt 1707 június 26-ikán a Részek gazd. ügyeinek vezetésére is külön felügyelőt rendelt *Sztojka* László személyében, a kinek azonban *Barcsay* Ábrahám belső tanácsostól és erdélyi kincstartótól kel-

[92] Thaly, Rákóczi ifj. 254., 349—350.
[93] 1708 deczember 14. Rákóczi-tár, I. 176.
[94] U. o. I. 49—50., 176.
[95] Ezek most az orsz. levéltárban vannak. V. ö. Bercsényi levelével 1710 június 10. és 27. Arch. R. VI. 525., 538.
[96] 1710 július 6. U. o. VI. 548.
[97] 1710 július 3. U. o. III. 128.

lett függnie.[98] A fejedelemhez hű kamaraispánokat, ha időközben szolgálniok kellett is a császáriaknak, elüldözni nem engedte, s munkájok folytatásában őket karhatalommal is támogatni rendelte.[99] Mind a két országban voltak jóravaló kincstári tisztviselői; mint Ajtai Mihály, Darvay Ferencz, Grabarics Jakab, Kismarjay Albert, Veress Ferencz, Szlopnai János, Berhelyi György, Horváth Gábor, Móricz István, Görgei Imre, Szilvási István, Németh Péter, Bakai Ádám; de akadtak, a kik – mint pl. Szluha György – ügyei hanyatlásával odahagyták, labanczok lettek s ezzel nagy zavarokat okoztak.[100] «Rontáshoz tudunk, az építésre semmi gondunk!» zsörtölődött Ajtai a fölkelés elején.

137. AJTAI MIHÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

«Ha mindenből úgy gazdálkodunk, hogy csak a készhez nyúlunk és mást helyébe nem teszünk, minden dologtól megcsendül a garadunk.»[101] A fejedelem maga is buzdított a gazdálkodás jobb rendjének behozatalára, hogy kára ne legyen a hazának.[102] Elért annyit, hogy a kincstári és a magánuradalmak a nemzeti küzdelem kincsesbányái lettek; maradandóbb alkotásokat azonban nem tehetett. Bölcsen mondta, hogy «a mint időben élünk, minden dolgot idővel kell a maga jó rendjére s folyamatjára hoznunk és igazgatnunk».[103]

98 Károlyi Okl. v. 633–4. és 667.

99 Utasítása 1706 augusztus 22. Erdélyi n. múz. okl. törzsgyűjt. A consilium oeconomicum helyreállítását Bercsényinek már augusztus 20-ikán megigérte. Arch. R. I. 593.

100 1710 augusztus 6. Tört. Tár, 1883. 393.

101 1704 november 22. Arch. R. I. 181.

102 1706 szeptember 5. U. o. 666.

103 1705 október 7. Gazdaságtört. Szemle, 1897. 123.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A MAGYAR IPAR.

Z ÁLTALÁNOS szegénység s a nép lustasága egyik okát a fejedelem abban kereste, hogy a Habsburgok nem törekedtek a magyar népet iparra és kereskedelemre szoktatni; másrészt azonban megrótta azokat a nemeseket, a kik gyermekeiket vagy a nemességhez nem illő kereskedésre adták, vagy mesterségekre taníttatták. Viszont az osztrák uralkodás emlékoszlopának tekintette, hogy a szabad királyi városok népessége csökkent s a mesterségek és az ipar hanyatlása következtében szegényebb lett. Szerinte mindez azt mutatja, hogy az ország árvaságra jutott és az árvák javait az osztrák gyámok eltékozolták.[1]

Mint az ország vezérlőfejedelme, nemcsak a tékozlás folytatását akarta megakasztani, hanem *az ipar fejlesztésére, új iparágak meghonosítására* is gondolt. Ebben a részben érdeme nem kisebb nálunk, mint nagy kortársának és barátjának, Péter czárnak érdeme Oroszországban. Nem volt ékes tervezetbe foglalt iparpolitikája, de bizonyos, hogy Mátyás király óta — Erdélyt nem tekintve — a tulajdonképpeni Magyarországban a XVIII. század kezdetéig senki sem tett Rákóczinál többet a magyar ipar érdekében. Általában véve hamis vád, hogy az úgynevezett forradalmi idők a mesterségeknek nem kedveznek. Elnyomnak ugyan néhány iparágat, de fölvirágoztatnak másokat, amikre a katonaságnak van különösebb szüksége. Péter czár, I. Frigyes Vilmos porosz király, sőt bizonyos fokig utóda Nagy Frigyes is, a hazai ipart első sorban éppen a katonaság szükségleteinek kielégítése végett teremtették meg. A külföldtől jobbadán elzárva, a behozatalban korlátozva, a nyolcz esztendeig tartó szabadságharcz segítő eszközeit Rákóczi szintén a haza földjén akarta előterem-

[1] Rákóczi emlékiratai 65., 77., 78.

teni, s a nemzetben szunnyadozó tehetségeket a mesterségek terén is fölébreszteni. S a forradalmi idők találékonyakká tették az embereket. Rákóczi Colbertje, *báró Hellenbach*, a bányaművelésnek és az érczíparnak olyan lendületet adott, hogy tehetségeit, a szabadságharcz befejezése után, az osztrákok sem akarták nélkülözni. Maga Rákóczi Munkácsból a szabadságharcz idején teremtett gyárvárost.

Ösmeretesek a fegyver- és puskaporgyártás, valamint a vasipar terén szerzett érdemei,[2] a mik oly szorosan összefüggnek a had fölszerelésével. Külön még csak a *vasmetszőket* kell említeni, a kik finomabb munkákat végeztek; pl. pecséteket metszettek, a pénzek mintáit készítették.[3] Mikor a nagybányai vasmetsző — mindjárt a háború első esztendejében — eltávozott s a polturák veretése megakadt, *Ajtai* Mihály azzal vígasztalta a fejedelmet: «Hadd menjen, tudom, visszajön; de a mint a német vályúján híztak, nehéz nekik, hogy úgy nem élhetnek.»[4] Híres vas- vagy példametsző volt ebben a korban *Ocsvay* Dániel és *Enyedy* Dániel,[5] de a legszebb érmek mintáit a franczia *Warrou* Dániel véste.[6] A *pénzverő műhelyekről* már volt szó.[7]

A *ruházati ipart* a hadjárat sok tekintetben fejlesztette.[8] Rákóczi rajta volt, hogy a *posztót* idővel a hazai ipar szállíthassa. A Vág vidékén a puchovai (puhói) posztósokat épp úgy foglalkoztatta, mint a németprónai szűrszabókat és csapókat, a kik köpenyegnek és nadrágnak való durva, de igen erős abaposztókat készítettek a kurucz hadak számára.[9] A disznódi szűrposztócsinálókat szerszámaikkal a szászvárosokba rendelte, hogy Pekri tábornok rendeleteihez képest folytonosan dolgozzanak.[10] Saját várában, Munkácson, 1707-ben posztómetsző műhelyt alapított,

[2] L. ebben a könyvben, II. 213—224.

[3] 1704 februárius 8. Arch. R. I. 162.

[4] 1703 november 13. U. o. I. 176.

[5] Tört. Tár, 1881. 371. A pénzverők személyzetéről. Arch. Értesítő, 1902. 320.

[6] Arch. Ért. u. o. Néhány ilyen minta az Erdélyi N. Múzeumban, a melyeket mellékletben a jelen munkában is bemutattunk olvasóinknak.

[7] Ebben a könyvben, II. 245.

[8] Erről u. o. 224—230.

[9] Tört. Tár, 1888. 791—2. Századok, 1873. 667—8.

[10] Tört. Tár, 1882. 559.

melynek felügyelőjévé *Kálnási* Jánost tette. Meghagyta neki, vigyázzon, hogy a posztómetszők Munkácson mindenképpen megéljenek és dolgozhassanak. Vizsgálja meg időnkint mind a szerszámokat, mind a posztócsináláshoz való egyéb eszközöket s a hibásokat javíttassa ki. Senkinek se engedje bántani, károsítani a mesterembereket s legyen rajta, hogy ne csak ezek maradjanak meg, hanem mások is jöjjenek hozzájuk s így ez az *iparos gyarmat* folytonosan bővüljön, fejlődjék.[11] Egyszerre mindjárt 1500 forintot adott nekik birkagyapjú vásárlására.[12] Később a számüzetésben Mikessel együtt arra gondolt, hogy Magyarországban gyapotot is lehetne termeszteni és selyemhernyót tenyészteni; akkor legalább az országban maradna az a pénz, a mit a szabók és magánosok most gyapot- és selyemszövetekért adnak ki.[13]

A *szabókat* a fejedelem állandóan ellátta katona-munkákkal.[14] Ő neki magának külön udvari magyar és német szabói voltak, a kiket mind maga tanított tovább, mert saját ruháinak legapróbb részleteire nézve is megjegyzéseket tett, utasításokat adott stb.[15] Híres munkácsi szabóját, *Szabó* Gáspárt még kedves kamarása, Kőrössy György kedveért sem akarta elbocsátani, mert sohasem volt ilyen jó szabója. Drótmunka alá ő varrta legszebb skófiumos ruháit s még a hintóhoz való bársonykörnyületet is ő czifrázta.[16] Mikor egy görög szabó nem mert vállalkozni drága paplana kiszabására, Szabó Jánost rendelte melléje, hogy el ne rontsa; mert, a hogy mondta, «nem érdemel az oly szabó kenyeret, a ki paplant sem tud csinálni».[17] Nagyon bosszantotta, mikor egyik új szabója kiszabta a ruhájából; de évelődött Bercsényivel, a kinek a szabó úgy csinálta meg a nadrágját, hogy toldozás nélkül végre süveg sem telt ki belőle.[18] Gyöngyösi szabóival

[11] Arch. R. I. 35.; II. 37—38., 608. Tört. Tár, 1882. 559. Különben azelőtt 1688-ig, a vár feladásáig, Munkácson a várnak külön posztómetszői voltak. V. ö. Tört. Tár, 1900. 336., 341.

[12] Tört. Tár, 1882. 565.

[13] Mikes levelei, 138.

[14] Hadtört. Közl. 1891. 133.

[15] Bővebben Tört. Tár, 1883. 192.

[16] U. o. 196—7. és 1882. 752—3., 755—8., 767.

[17] Tört. Tár, 1883. 189.

[18] 1709. július 15. U. o. 1882. 766—7. Arch. R. II. 499.

főképpen katonaköpenyegeket, az egriekkel a nemes ifjak társasága számára egyenruhákat csináltatott.[19] Ha sürgős volt a munka, kocsikon szedette össze s valamely meghatározott helyre, pl. Ónodra küldte ki a városi és falusi szabókat, hogy közösen dolgozzanak, a mire karhatalommal kényszerítette, de egyúttal jól fizette őket.[20] 1706-ban készségesen elfogadta Bercsényinek azt a javaslatát, hogy *a hadsereg egész ruházatát hazai mesteremberek készítsék.*[21] A pompás egyenruhák ellőállításánál az *ötvösök, skófiumgyártók, hímvarrók, gombkötők* is sok foglalatosságot találtak. Ezeknek többnyire maga adott utasításokat, hogy szép, ízléses, szabatos munkát végezzenek. A hímvarrók a vastagabb vert drótból való mintát előbb mindig neki mutatták be; s ha nem tetszett, újabb mintát rajzoltatott képírójával, Mányokival.[22] Valóságos műremek volt a nemes ifjak társasága zászlajának hímzése.[23] Saját dolmányait, köntöseit többnyire a munkácsi *varrókkal* hímeztette.[24] Nem akarta őket elbocsátani még ügye hanyatlásakor sem; de megengedte, hogy asztalt tartsanak maguknak és darabszámra dolgozzanak.[25] Sárospatakon, Munkácson külön *gombkötői* voltak, a kiknek munkáit hol igen mocskosoknak, hol igen jóknak találta.[26]

Skófiumvarrók akkoriban Beszterczén, Radványban,[27] Bártfán voltak,[28] de 1708 óta a munkácsi állami skófiumgyár volt a legnevezetesebb.[29] Ott azok az örmények működtek, a kiket török ügyvivője Konstantinápolyból küldött számára. 1709-ben 481 $^2/_3$ lat finom ezüstöt, 5 lat aranyat dolgoztak föl *Duley* mester vezetése alatt.[30] De a fejedelem haragudott rájuk, nem bízott mesterségökben s a finomabb skófiumot ezentúl is a bártfai *Ganzaug*nál vonatta.[31]

19 Arch. R. III. 464–5., 471.
20 U. o. 472., 516.
21 Rákóczi emlékiratai, 200.
22 Tört. Tár, 1882. 754–6.
23 Leirása Rákóczi-tár, I. 200.
24 Tört. Tár, 1883. 378.
25 U. o. 1883. 378.
26 U. o. 188., 192.
27 U. o. 1888. 791.
28 U. o. 1882. 563.
29 U. o. 571. Állami gyárnak nevezhető, mert a mestereket a közgazd. tanács fizette s a fejedelem magán-megbízásáért külön díjazás járt. U. o. 402.
30 U. o. 402.
31 Tört. Tár, 1883. 188., 386.

A *süvegesek* a kuruczok kalpagjait, csákós süvegeit nem magyar, hanem morvaországi és sziléziai gyapjúból készítették; ezt is harmadkézből, a háború miatt a szokottnál jóval drágábban kapták. A rozsnyóbányai süvegesek mindjárt kezdetben folyamodtak is a fejedelemhez, hogy védelmezze őket Gömör, Zemplén, és Borsod vármegyék alacsony árszabása ellen.[32] A hadakban szolgáló idegenek kalapjait a magyar iparosok még a hadjárat vége felé sem igen tudták csinálni s azokat a külföldről kellett hozatni.[33]

A *szőnyegkészítést* Rákóczi nagyon pártolta. Egyik inasát már a háború előtt szőnyegeshez adta tanulóságra,[34] azután pedig száműzetésében maga is megnézte és tanúlmányozta Páris mellett a francia király szőnyegcsinálóinak munkáját;[35] de a háború nem kedvezett ennek az iparágnak. Annál nagyobb keletök volt a *sátormestereknek*, a kik nemcsupán közönséges vászonból dolgoztak, hanem az ország, Rákóczi és a főbbek számára kordoványbőrökből, veres bagazsiából stb. pompás díszítésekkel, famunkákkal stb.[36] Még az ágyhoz való menyezetet (superlátot) is a sátormesterek csinálták s egyéb kárpitos munkákat is végeztek.[37] A konyhasátorok, paripák sátorát stb. többnyire sátorcsináló zsidók állították fel.[38] Sátrakat Törökországból hozattak s jellemző, hogy a szécsényi országgyűlés sátrait — bécsi szabók készítették.[39] A *kötélverőkre* nemcsak a sátrak, hanem a hajóhidak, hajók stb. építésénél is nagy szükség volt. A debreczeni, nagykárolyi kötélverők elég drágásak voltak, mert négy szál kötélért abban a pénztelen világban 200 forintot is kértek.[40] A sóaknákhoz Beszterczén megint másféle köteleket gyártottak 90—120 öl hosszaságban, 272 szálfonál vastagságban.[41]

A *bőripart* Rákóczi jobbadán a hadsereg számára foglalkoztatta. Már a hadjárat előtt voltak udvari czipészei, szíj- és nyereg-

32 U. o. 1884. 728—9.
33 Arch. R. VI. 476—7.
34 *Thaly,* Rákóczi ifj. 344.
35 Rákóczi-tár, I. 287.
36 Arch. R. III. 398., 425., 443.
37 U. o. III. 710. Tört. Tár, 1882. 572.
38 Tört. Tár, 1882. 572.
39 Arch. R. II. 380. Tudománytár, VI. 172.
40 Arch. R. I. 173., 256.
41 U. o. I. 279.

gyártói.[42] A hadjárat alatt is csinált *Sankó* uram a fejedelemnek hosszúszárú veres karmazsin és sárga stb. csizmákat.[43] Hanem «az Isten büntesse meg azt az udvari csizmadiát» — haragudott Fogarassy főpohárnok — Sárospatakon négy pár czizmánál többet nem varrt s a karmazsint és a fekete kordoványt pénzen kellett venni a fejedelem számára.[44] «A csizmadia — kérdezi máskor[45] — varr-e csizmákat a fejedelemnek? Ha nem varr, megvarrom én a testét egy bottal, hogy bizony megemleget, míg él!» Rákóczi szintén nehez-telt a kecskeméti csizmadiákra, a kik csak hazugsággal tartják s elzáratta a bírót, míg a sereg a megrendelt csizmákat teljes számban meg nem kapja.[46] Az egri «idegen nemzetbeli mester-embereket» pedig arra figyelmeztette, hogy mennél nagyobb számban készítsenek dragonyosoknak való német sarukat, mert idegen hadai számára jó pénzen eladhatják.[47] A lőcseiek jó hosszúszárú és deli csizmákat csináltak.[48] Magának szintén csináltatott szederjes karmazsinból vagy csak feketéből lutheránus (vagyis bőszárú, se nem magas, se nem alacsony) csizmát, a melyre ezüst sarkantyút veretett.[49] Voltak udvari vargái, szíj- és nyereggyártói is. Hintait, pompás karmazsin és egyéb lószerszámait rendesen saját szíjgyártójával készít-

138. VÁNDORLÓ LEGÉNY.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

[42] *Thaly*, Rákóczi ifj. 257.
[43] Tört. Tár, 1883. 196—7.
[44] U. o. 185.
[45] Tört. Tár, 1882. 760.
[46] 1710 augusztus 12. Arch. R. III. 494.
[47] 1710 február 10. Darvas Ferenczhez. U. o. III. 345.
[48] Századok, 1872. 590—1.
[49] Tört. Tár, 1882. 758—9.; 1883. 198.; 1900. 362—4.

tette.[50] Párduczbőreit rozsnyói *szűcsökkel* dolgoztatta ki,[51] pedig Munkácson és Szerencsen neki is voltak szűcsei.[52] Huszton 1708-ban *szines bőrgyárat* állított, a melybe a karmazsin, szattyán és kordován bőrök keleties kidolgozására Törökországból hozatott örményeket.[53] Sok költséggel nem azért hozta ki őket, — mondta néhány hónap múlva[54] — hogy csak elkezdjék a munkát és mikor munkájokban már naponkint haladhatnának, ennyi heverésök után elmenjenek; hanem hogy addig működjenek, míg másokat is megtaníthatnak arra a mesterségre. Nem engedte őket szétmenni. Máramarosból és máshonnan Husztra hordatta a kecskebőröket karmazsin-csinálás végett.[55] *Alboér* konstantinápolyi zsidót megbízta, hogy tímárságuk folytatásához mindenféle szerszámokat szerezzen be, mivel eszközeikből teljesen kifogytak.[56] Törökök voltak a munkácsi *karmazsinos tímárok* is. Rákóczi maga rendelt számukra üstöket, festékmerítő rézkupát, gubicsot és timsót; s nagy örömére 1709 július 12-ikén végre munkához láttak.[57] Egyébiránt éppenséggel nem esett kétségbe, ha nem volt elég mesterembere. Igaz, hogy a dragonyosai pantalléraira rendelt bőrök megtöretése végett külön mesterembereket kerestetett. «Ha azonban — szólt[58] — a dragonyosok bőrt sem tudnak törni, megtaníthatják rá őket Eszterházy Antal magyar katonái. Erre se időt vesztegetni, se mesterembereket keresni nem kell; mert a bőröket ezredekre osztván, a katonák a maguk mulatságára is megtörik: csak ne tudják, mire való!» Még a dobokat is az országban, Lőcsén stb. készítette.[59]

Az élelmezési ipart a hadsereg szempontjából különös figyelmében részesítette. A *malmok* elégetését kezdetben tiltotta,[60] utóbb százával dúlta az ellenség területén.[61] Az ellenség az övéit

50 Tört. Tár, 1882. 763.; 1883. 194.
51 1707 február 8. Arch. R. II. 20.
52 Tört. Tár, 1883. 384.
53 Tört. Tár, 1879. 583.; 1883. 400.
54 1709 július 31. Arch. R. II. 63.
55 U. o. II. 646.
56 U. o. II. 650.
57 Arch. R. II. 630—1., 636.
58 1710 május 11. U. o. III. 261—2.
59 Századok, 1872. 591.
60 1703 május 12. *Thaly*, Bercsényi, II. 471.
61 Századok, 1880. 25., 26.; 1898. 734. Arch. R. I. 622.; II. 86., 370.; IX. 424. Károlyi Önéletírása, I. 169. stb.

szintén egyre pusztította,[62] de ő, a hol lehetett, a leromboltakat újra építtette.[63] Gondot fordított a vízimalmokra. A somkúti felülcsapó malom a Borszópatakon két kőre épült, de csak tavaszszal és esős időkben fordúlván, *pokolidő malmának* nevezték.[64] 1708-ban két kerékre készítette az érsekújvári vízimalmot.[65] Úgy vélte, hogy a Dunán egy malmot sem lehet *kas* nélkül építeni.[66] Az ellenség és az árvizek dúlásai a vízimalmokban sok kárt tettek; a németek módjára tehát, kik a seregben vas kézimalmokat használtak,[67] szükségesnek tartotta a kézimalmok beszerzését,[68] hogy a nép és a katonaság ne mozsarakban törje meg a búzáját.[69] Szárazmalmokat is csináltatott, pl. Kézsmárkon a kuruczok építették az elsőt;[70] de nem csak a régi módon, hanem pl. Szendrőn, Debreczenben, a berzéki erdőben, Hernádnémetiben és Munkácson *Rouvier* kapitány és *Schwartz* gépészmérnök tervei szerint a népiesnél sokkal nagyobb arányban.[71] A munkácsi és a berzéki erdőben, a zemberi földvárnál és Hernádnémetiben a Hernádon franczia módra építtetett jeles műmalmainak tervei fenmaradtak.[72] *Koncz* Márton tarlósi molnár,

139. SZÁSZ IPAROS.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

62 Rákóczi emlékiratai, 158. Századok, 1879. 665.
63 Arch. R. II. 86. Századok, 1880. 26.
64 Tört. Tár, 1889. 392.
65 Arch. R. IX. 559.
66 U. o. I. 320.
67 Rákóczi emlékiratai, 158., 177—8. Arch. R. II. 502.
68 Arch. R. III. 575.
69 U. o. II. 164.
70 Rákóczi Esterházy Antalnak, Arch. R. III. 256. Századok, 1872. 594.
71 U. o. II. 50., 51., 56.; III. 575.
72 Tört. Tár, 1882. 569. Rákóczi-tár, I. 119., 122., 161., 201., 208.

a kuruczok Habakukja, és egy másik jövendőlgető molnár[73] a megmondhatója, hogy ezekben a forradalmi időben miért kellett a szárazmalmoknak fölváltva fejér lisztet és fekete puskaport őrölniök s Háromszéken még a kásatörő malmokat is lefoglalni a puskaporgyártók számára.[74] A sereg részére Rákóczi helyenként *kenyérsütő kemenczéket* állíttatott,[75] s azokban sütötték a katonának való peszmeget, vagyis kétszersültet is.[76] Különben a helységek látták el őket kenyérrel. A marhákat maguk a katonák vágták le s így a pék- és mészáros mesterséget a táborban szinte fölöslegessé tették. Irataiban Rákóczi csak a pesti és a gyöngyösi mészárosokat említi különösen.[77] Az *italt* iparszerűen mérette ki s maga is tartott korcsmákat. Ecsedi uradalmában 10, a diószegiben pedig 6 új korcsmát nyittatott; [78] nem haszonlesésből, hanem azért, mert a rézpénznek értéke és forgalma nem lévén, addig kellett árúltatnia a bort a korcsmákban, míg kitelik a dika. A pénz forgalmát a korcsmák látogatásától remélte.[79] Olyan állami jövedelemforrás volt az, mint manap az ital-regále, mely a korcsmák látogatását szintén állami érdekké teszi. A sereget *Laczikonyhások* kísérték. Mivel a nemes ifjak társaságának Laczikonyhásai az ország számára se bort, se sört nem akartak árúlni, Rákóczi meghagyta a kompánia őrnagyának, Haller Gábornak, hogy erre kényszerítse őket.[80] Neki magának a Hegyalján (Tokajon, Tályán, Fónyban, Ardón) négy *sörháza* volt, a melyeknek gondviseletét 1706 július 6-ikán *Bükhelyi* Györgyre bízta azzal a kötelezettséggel, hogy Trencsén tájáról jó serfőzőket hozasson. A sört árpából és komlóból főzette; a ritka sörből azonban pálinkát is égetett.[81] Sörháza Munkácson is volt, de szívesebben itta Bercsényi ungvári

73 Századok, 1881. 46–60.

74 *Thaly,* Kalászok, 211.

75 Arch. R. I. 214., 312., 400.

76 U. o. III. 573–4.

77 Arch. R. III. 302., 397.

78 Szentgyörgyi József Ramocsaházyhoz 1704. deczember 9. U. o. I. 191–2.

79 Arch. R. II. 175., 219. Tört. Tár, 1900. 353–4. A nagybányai 400 köböl bor Máramarosszigeten az ottani mérték szerint csak 353½ köbölnek felelvén meg, oda *nagyobb itcze* kellett, hogy a korcsmának kelete legyen. Arch. R. I. 279.

80 Rákóczi utasítása, Gazdaságtört. Szemle, 1897. 260–1.

81 Arch. R. III. 527–8.

sörét.[82] Utóbb Munkácsról máramarosi uradalmaiba szállíttatott sörneveléshez és pálinkaégetéshez szükséges üstöket.[83] Séllén, Esztergomban, Kassán s az ország több más helyén szintén voltak sörfőző-házak.[84]

Az *agyagipar* a megszokott formák közt maradt; de számüzetésében Rákóczi aligha csak egyszerű kiváncsiságból tekintette meg a saint-cloudi porczellángyárat. Talán a jövőre gondolt, mikor visszatérhet hazájába s a porczellángyártással maga

140. TÁNYÉR 1706-BÓL.

is kísérletet tehet. Már 1698 februárius 28-ikán intézkedett, hogy a regéczi *üveghutákban* Thomas *Hutnik* hutás vezetése alatt öreg kristályos karikákat, parasztkarikákat, poharakat, pinczetokokra való sótos üvegpalaczkokat készítsenek.[85] 1707 januárius 8-ikán a stomfai finom üvegcsináló morva hutások közül néhányat a munkácsvidéki hutákba rendelt. Közönséges üveghutái Munkácson, a sárosi Kurimán és a Mátrában voltak.[86] Foglalkozott

82 Tört. Tár, 1900. 369.

83 Rendelete Ottlyk Györgyhöz 1708. november 3. Arch. R. II. 621.

84 Arch. R. I. 192.; II. 571., 621; VIII. 433.; IX. 527.

85 Gazdaságtört. Szemle, VII. 1900. 142. (Tagányi közlése az orsz. levéltárból, Lib. Rajcsányian. tom. XX. nro. 50.)

86 Tört. Tár, 1882. 559. *Thaly,* Tanulm. 38. Századok, 1873. 667.

a borhídi lerontott huta fölépítésének gondolatával is.[87] Beszterczebányán akkor cserépből és szarvból ezüstös pipákat készítettek.[88] Rákóczinak hagyomány szerint volt *tajtékpipa*-faragója is; egy vadászjelenetekkel ékesített tajtékpipája ma is megvan.[89]

Az *építőipart* hogyan ne pártolta volna az a fejedelem, ki utóbb Grosboisban, majd Rodostóban — mint kortársa, Péter czár — maga is épített egy-egy kis kerti házat?[90] Már 1694-ben udvari építész-mérnöknek szerződtette *Freyssing* János Antal tiroli mérnököt és építőmestert,[91] a hadjárat idején pedig főképpen *Le Maire* és *Stampa* hadmérnökök tervei szerint új várakat építtetett, vagy régieket alakíttatott át. A terveket teljes önállósággal bírálgatta s kérlelhetetlen kritikáját különösen Stampa tapasztalta.[92] Szigorú volt sánczmestereivel szemben is; pl. Esztergom átellenében a sánczásást 1706 augusztus 6—7-ike éjjelén saját jelenlétében kezdette el.[93] A kőmíveseket az ország fizette.[94] Ebből a korból egy kőfaragójának neve is ösmeretes, a *Gerliczky* Györgyé.[95] Volt a fejedelemnek gyantározója (mázolója), gipszelője, meszelője és több kőmívese, téglavetője.[96] A *téglacsinálásról* külön tervezetet készíttetett.[97] A Husztról hozatott mészköveket, úgyszólván saját szemeláttára, Munkácson égettette ki.[98]

A *faipart* nemcsak megbecsülte, hanem később maga is űzte.[99] A finomabb asztalos munkákat (pl. összetolható hálószéket, fegyverrámát, könyvtokot stb.) *Merscher* Antal és *Mertz*

87 Arch. R. I. 182.

88 Tört. Tár, 1882. 574—5.

89 *Thaly* Kálmán tulajdona (előbb, Rákóczi ajándékából, a Forgáchoké). Mihalik, a kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás lajstroma, 119. Némelyek szerint 1753 táján egy Kovács nevű pesti vésnök faragta volna az első tajtékpipákat.

90 Önéletrajza, 316. *Mikes,* 282.

91 *Thaly,* Rákóczi ifj. 226.

92 1710 május 25. Arch. R. III. 269.

93 Arch. R. I. 581.

94 Századok, 1872. 591. V. ö. Arch. R. I. 283.; VIII. 433.

95 Arch. R. VIII. 433. Tört. Tár, 1882. 559.

96 Tört. Tár, 1882. 559. De pl. Ecsed javításánál felföldi tót és német mestereket alkalmazott. Károlyi-Okl. V. 270.

97 Arch. R. I. 19. (1706.) Ramocsaházy a téglavetésről 1705 augusztus 23. Károlyi-Okl. V. 270.

98 1707. márczius 9. Darvay Ferenczhez, U. o. II. 38.

99 Mikes Törökorsz. levelei, 226., 284., 296. Egy sajátkészítésű borstartója Thaly Kálmán hagyatékából jelenleg a magyar nemzeti muzeumé.

János érsekújvári műhelyében rendelte meg.[100] Udvari bognárát az uradalmi pinczék, kerékgyártóját a sok kocsiszín számára folytonosan foglalkoztatta. Szekerei egy részét egri kocsigyártó csinálta, egri kovács vasalta.[101] Egy hintója Lőcsén készült, de a hozzávaló üveget külföldről kellett vásárolnia.[102] Máskülönben csézáit a külföldről hozatta;[103] s a mint mondta: «azt a hintót veszi meg, a melyik a legszebb; mert gyermekségében megverték, ha a *szépet* nem akarta szeretni».[104] De udvari szabója a külföldi hintón is talált díszítni, bársonykörnyülettel, paszománttal czifrázni valót.[105] Az épülethez szükséges sok deszkát, zsindelyt jobbadán saját erdeiben fűrészeltette. Munkácsi és hernádnémeti műmalmait franczia *ácsok* és molnárok építették.[106] Panaszkodott, hogy pl. az ecsedi erődítés munkálataihoz ácsokat és molnárokat nem kapott.[107] A meglévő erőket a sánczok, várak, hídak, malmok, házak stb. építésénél állandóan foglalkoztatta. Nagyon bánthatta Bottyán jelentése, hogy *hajóácsokat* nem kapott; mert — parancsa szerint — kerestetett ugyan molnárokat, ácsokat, faragókat, de egyrészt seholsem talált olyanokat, a kik feleségök, gyermekök elhagyásával olyan messzeföldről (Érsekújvárról Eperjesre) mennének, másrészt nem is olyan derék mesterek, hogy

141. SZÉK BETHLEN MIKLÓS KASTÉLYÁBÓL.

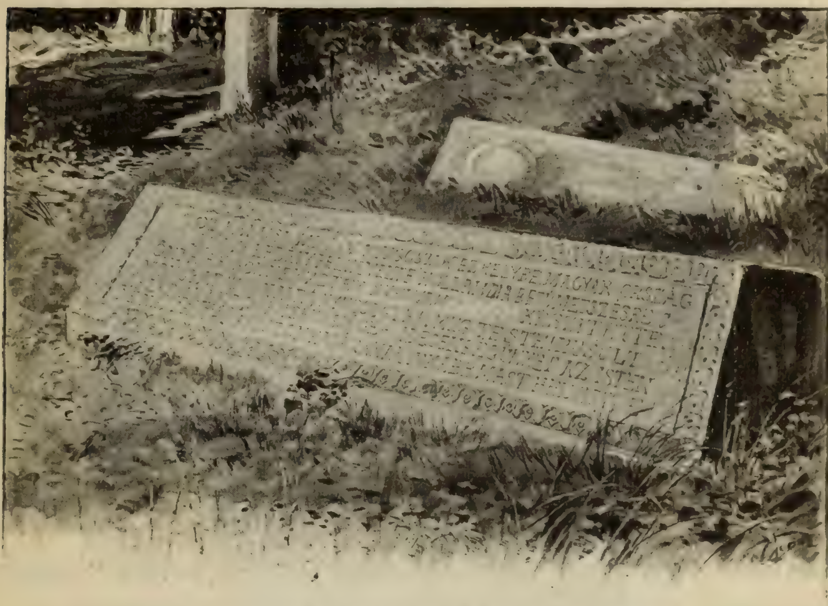
100 Tört. Tár, 1882. 558.
101 Tört. Tár, 1882. 564.; 1900. 362–4.
102 U. o. 1882. 573.
103 Arch. R. I. 676.; II. 28., 75., 159., 193.; III. 299.; V. 420., 426. Tört. Tár, 1882. 571. Rákóczi-tár, I. 258.
104 Arch. R. II. 188.
105 Tört. Tár, 1882. 756., 759.
106 U. o. 1882. 569.
107 1707 szeptember 18. Arch. R. II. 105. A munkások pecsétes rézpénz helyett ezüstöt követeltek.

maguktól rendesen — ex arte — tudnának hajót fölépíteni. Mikor ő maga csináltat is: elejökbe nyírja, szabja; Rivière hadmérnök pedig nem akarja elbocsátani a keze alatt levő két mesterembert, a kik pedig alkalmasint értettek a hajócsináláshoz.[108] Bottyán nem csak jól tudta a dunai hajók építése módját, hanem fejszével maga is dolgozott.[109] *Pap* István naszádos vajda szintén jó ladikokat készíttetett; Rákóczi ezek közűl egyet kocsin Szerencsre vitetett, hogy készítése módját az odavaló molnárok is megtanúlják. A *sarkas hajókon* kívűl[110] ennek a kornak egyik nevezetessége volt az a *rézhajó*, a melyet Rákóczi 1705-ben a bányavárosokban csináltatott.[111] A Dunán egyébként olyan könnyű csolnakokat is használtak, hogy két rácz, a vízből kikapva, vállán könnyedén elvitte egy mértföldre is és ott eresztette ismét vízre, a hol neki tetszett. Az ilyen csolnak «úgy megyen a vízen, csak úgy suhog».[112] Károlyi Sándor is megtette, hogy Erdély határáról a kocsikon szállíttatott hajókat a dunamelléki Szalkszentmártonba.[113] A Tiszán, Dunán, Dráván stb. tömérdek hajót, sajkát sülyesztettek el,[114] a miknek pótlására mesteremberek nem mindig akadtak. Szálakon (tutajokon) csinálták a karvai hídat,[115] az esztergomit[116] stb. s azokon szállították a sót;[117] sőt Rákóczi olykor csekélyebb eszközökkel is beérte. Bottyánnak azt írta, hogy ha deszkából nem csináltathat hamarjában hajókat, szükség esetén ne vesse meg a sövényből fontakat és náddal töltötteket se, a melyeknek szintén jó hasznát vehetni.[118] De, a hol lehetett, jó móddal építtetett; pl. Szolnokon bizonyos hajók készítésére két mázsa vasat és 400 szál deszkát rendelt.[119]

A hadviselés szolgálatában állt az irodalom czéljait előmozdító ipar is, a melyet Rákóczi szintén melegen pártolt. Például

108 1708 május 5. U. o. IX. 478.
109 Rákóczi emlékiratai, 129. kiméletlen megjegyzése. Arch. R. V. 670–1.
110 Arch. R. III. 440.
111 U. o. I. 372.
112 U. o. I. 304.
113 Rákóczi emlékiratai, 278.
114 U. o. III., 130. Századok, 1879. 648. Arch. R. I. 108.
115 Rákóczi emlékiratai, 182.
116 Arch. R. I. 509.
117 U. o. I. 172.
118 U. o. II. 289.
119 U. o. III. 440.

a vasmegyei Lékán *papirosmalmot* állíttatott s Felsőmagyarországból Erdélybe is küldött papiroscsinálókat.[120] 1705 februárius 28-ikán erdélyi kanczelláriája már a Nagyenyeden készített papirosból rendelt tíz kötést.[121] A *könyvnyomtató műhelyek* közül a bártfai, kassai, kolozsvári, lőcsei, nagyszombati főképpen a kuruczok, a komáromi, pozsonyi, szebeni a labanczok számára dolgozott.[122] A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702

142. MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS SÍRJA A KOLOZSVÁRI TEMETŐBEN.

márczius 20) húnyt el Misztótfalusi *Kis* Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója,[123] de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a nemzeti ügyet. Rákóczi hivatalos nyomdája sokáig *Brewer* lőcsei, majd kassai műhelye volt, hol a törvényczikkeket, hadiszabályzatokat, a kuruczok hírlapját (a Mercurius Veridicust) és a kalendáriumokat nyomatta.[124] Lőcsén

120 *Thaly*, Tanulm. 38.

121 Az erdélyi kanczellária Enyedi István nagyenyedi tanárhoz, 1705 februárius 18. Teleki-levéltár.

122 Szabó, Régi M. Könyvtár, I. 657—700.

123 Életrajza Dézsitől, Magyar író és könyvnyomtató. Budapest, 1899.

124 Századok, 1872. 587. Bercsényi ezt a nyomdát 1710-ben átköltöztette Kassára. Thaly. Az első hazai hírlap, 41—44.

Miskolczy Ferencz volt a «typographiae cultor»;[125] Debreczenben Dobozi István főbíró, Kassán Berthóti tábornok ügyelt föl a nyomtatásra.[126] A törvényczikkek kéziratát sajtóba adás előtt maga a fejedelem is átnézte[127] s pl. Berthótit egy ízben intette, hogy ne siessen a kanczelláriából nyomtatni küldött könyv kiadásával, annak és a Szirmai Istvántól küldött prédikácziók tartalmáról tegyen jelentést és sürgesse a Heliotropium kiszedését.[128] A könyvkereskedést nehezítette is, midőn 1705 nyarán a kassai

143. RÁKÓCZI-KORABELI KELYHEK.

könyvkötők kérelmére megtiltotta, hogy a czéhen kívül álló könyvnyomtatók és papíros-kereskedők könyveket árúlhassanak.[129]

Udvarában tartott ugyan *órást*,[130] de a finomabb szerkezetű órákat Nagyszombatból és Bécsből hozatta. Volt közte ismétlő óra és olyan, mely a napot is mutatta.[131] Az órásmester időnkint sorra járta kastélyait s megigazította a fejedelem s mások óráit.[132] Órákat ajándékokba szokott osztogatni, de panaszkodott, hogy megbízottja nem igen ért a vásárláshoz, mert kopottakat is vett.[133]

125 Levele Thury Miklóshoz 1704. január 10. Arch. R. I. 277.
126 Arch. R. I. 238., 511.
127 U. o. I. 664.; II. 509.
128 1706 április 6. U. o. I. 511.
129 U. o. 190.
130 Thaly, Rákóczi ifj. 257.
131 Arch. R. IV. 756.
132 Tört. Tár, 1882. 759., 760., 764.
133 Arch. R. I. 461.

Az *ötvösöknek* mindig tudott munkát adni; a mi természetes, mert még katonasága egy részét, a testőrséget, udvari hadakat, a nemes ifjakat is arany- és ezüstgombos egyenruhákban járatta. Családi ékszerei milliókat értek s ezek számát Danczkából,

144. CSEREI MIHÁLY ÉS FELESÉGE IVÓPOHARA 1709-BŐL.

Bécsből stb. vétel útján szaporította. Többre becsülhette azt a magyaros női ékszert, egy eperjesi ötvös művét, melylyel a sárosi urak lepték meg a feleségét, mikor (1695) először hozta közéjök.[134] A kassai ötvösöket sokat dolgoztatta,[135] de bosszan-

134 Thaly, Rákóczi ifj. 254.
135 Tört. Tár, 1883. 384.

totta, hogy a munkácsi ötvös igen keveset, vagy talán semmit sem ért az ezüst patkó csinálásához. A maga csizmájára, sőt parádés lovai számára is az ezüst patkókat rendesen Selmeczen verette.[136] Újra csináltatta trombitásai gombjainak ezüstkapcsait, mert sehogysem tetszettek neki.[137] A nagyszombati egyetlenegy ötvös lassan, alaposan készítette aranyforgóját.[138] Kedvelte a losonczi, különösen pedig a rimaszombati ötvösöket, a kik a rézpolturából aranyat tudtak kivenni.[139] Nagybányán a pénzverőházban ezüstből gyertyatartókat, koppantókat, tányérokat, sarkantyúkat veretett.[140] Ha egy-egy díszkardot vagy egyebet csináltatott, a mesternek bőven adott utasításokat; s műízlésének Bercsényinél talán csak önmaga volt szigorúbb bírálója.[141] *Szőlősy* Gábor ötvös ez időből (1705) jegyezte föl az aranyolvasztásnak akkor szokásos módját.[142]

Magáról a fejedelemről nemcsak a számüzetés idejében lehetett elmondani, hanem most, a dicsőség napjaiban is, hogy mestember módjára dolgozott és úgy izzadt, mintha arcza izzadságával kellene keresnie kenyerét. »Isten, a ki engemet semmiből teremtettél s a te gazdaságod munkájára a földön oly magas állásra emeltél: segíts, hogy semmit se tegyek önmagamért, hanem érted éljek és dolgozzam.» Dologba fogva, mindenkor így imádkozott,[143] a nemzet első napszámosa és munkása, a ki azt vallotta, hogy munkára született és a munka az ő gyönyörűsége.[144]. Mesterembereink iparostársukat, politikusaink iparpolitikájuk igazi megindítóját találják benne. A független magyar ipar megteremtése Rákóczi eszméinek győzelmét fogja jelenteni.

[136] U. o. 764–5.
[137] U. o. 756.
[138] Arch. R. IV. 46.
[139] Századok, 1881. 776.
[140] Arch. R. I. 182.
[141] U. o. III. 118.; VI. 516–7., 520., 523.
[142] Gazdaságtört. Szemle, 1897. 528–9. a M. Nemz. Múzeum levéltárából.
[143] Egy fejedelem áhításai, 392.
[144] U. o. «Inter venandum».

VII.

RÁKÓCZI ÉS A KERESKEDELEM.

MEGRÓTTA a fejedelem a Habsburgokat, hogy nem iparkodtak a nép közé bevinni a kereskedést; de megrótta azokat a magyar nemeseket is, a kik fiaikat kereskedésre adták, a mi «nem illik a nemeshez.»[1] Ezt nem azért mondta, mintha a kereskedőket lenézte volna. Hiszen, mint már fejedelem, maga elnökölt azokon az egri és kassai értekezleteken, a melyeket a magyar kereskedelem előmozdításának megbeszélésére tartott s a melyre Bercsényin, Klobusiczkyn, Berthótin kívül a kereskedők képviselőit is meghítta. Magyar- és Lengyelország közt a kereskedés oly közönséges volt, hogy, feltűnés elkerülése végett, első bujdosása idejében kereskedőnek adta ki magát.[2] Fölkelésre szólító lengyelországi szózatában azonnal megtiltotta a kereskedők háborgatását.[3] Mint termelő maga is foglalkozott eladással, kereskedelemmel; s érezte, hogy a termést magának a termelőnek kell forgalomba hoznia. A polgárok maguk is szegények voltak és csak mint a danczkai, boroszlói nagykereskedők ügyvivői, viszontelárúsítói élhettek meg a kereskedésből. Ennek következtében mikor a rézpénz nagyon elszaporodott, a magyar kereskedők fölemelték az árakat, hogy megbízóiknak ezüsttel fizethessenek, a miben a vevők zugolódás nélkül megnyugodtak. Ugyan kellett óvakodni, hogy külföldi kereskedők rézpénzt ne csempészhessenek be; míg viszont ők egyáltalán nem akarták elfogadni a rézpénzt. Terményeket eladni nem lehetett; készpénzhez a nép a kereskedés és az

[1] Rákóczi eml. 65., 77.

[2] Öneletr. 151. Bercsényi is kereskedőnek adta ki magát. (Thaly, Bercsényi, II. 10.) Már előbb, 1697-ben, Tokay Ferencz kalmár képében járt faluról falura, hogy fölkelésre buzdítsa a népet. (Károlyi önéletírása, I. 54.)

[3] 1703 május 12. Thaly, Bercsényi, II. 471.

eladás pangása miatt nem juthatott, s így mindenki a saját terméséből élt.[4] Pedig Ausztria, mely a hús drágasága ellen védekezett, a leghevesebb háborúk idején sem gátolta, hogy a kuruczok a morva és sziléziai kereskedőktől barmokért szerezzék be szükségleteiket. A fejedelem báró *Hellenbach* bányagrófot bízta meg a *baromkereskedés* vezetésével.[5] Csakhamar észrevette, hogy Hellenbach emberei ezüstpénzen nagyszámú marhát vásárolván össze, Ausztriában enyhítették, de itthon növelték a hús drágaságát.[6] E miatt a vármegyék is panaszkodtak előtte; de — Rákóczi válasza szerint[7] — annyi felesszámú marhát még nem vittek ki, hogy azért elegendő kereskedelmi czikket szállíthattak volna a haza lakosainak. *Mindenféle kereskedelmi szükségletet* oly hirtelen nem elégíthet ki, de ha az *árszabást* megtartják, a marhák vásárlásában is helyesebb módon járnak el. A *cserekereskedés* elegendő külföldi árúczikket vonz a hazába a nélkül, hogy a marhaállomány észrevehetően megfogyatkoznék. Tapasztalta, hogy némelyek egyedül a maguk hasznát keresik s tömérdek marhát, sót, göbölyöket s egyéb élelmiszereket összegyüjtenek és velök az ország romlására nyerekednek. Elrendelte tehát, hogy *a ki igazságtalanul kereskedik* és összegyüjtött javait a limitatio szerint árúba nem bocsátja, attól az ilyen jószágot el kell kobozni.[8] Majd meghagyta, hogy a vármegyék a maguk terményadóját az arra rendelt biztosokhoz szállítsák. Egyrészt azért, hogy *az ország kereskedését* a szükséges portékák *cserélésével* megindítsák, másrészt, hogy a ki nem vihetőket a hazában levő mesteremberekkel fölmíveltessék s a hadak számára és ruházatára fordítsák.[9] Jobbnak tartotta az ország részére szedett és vásárolt marhá-

4 Rákóczi eml. 79., 173., 174–6., 200. Várnay Gáspár szerint is (1703 decz. 12.) a szegénység semmivel sem kereskedhetik, marhája senkinek sem kell. Arch. R. I. 194.

5 U. o. 200.

6 Bercsényihez, 1706 április 11. Arch. R. I. 521.

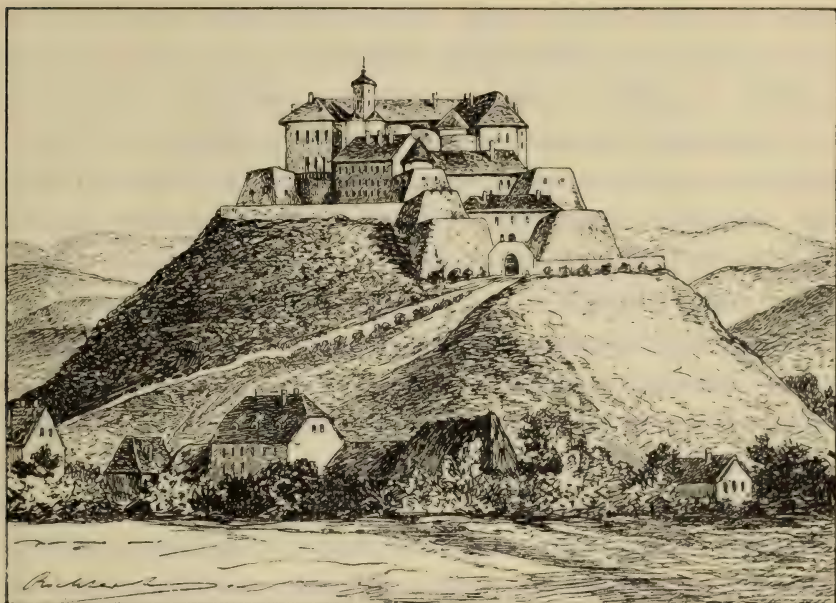
7 1706 augusztus 28. U. o. I. 665.

8 1706 július 18. Tört. Tár, 1991. 404. V. ö. 1706 deczember 21. Károlyi-Okl. V. 581–2.

9 1707 február 3. Arch. R. II. 13. Károlyi-Okl. V. 603.

kat, adott esetekben, posztóért *elcserélni*, mint pénzzé tenni. Hirtelen úgysem adhatók el, mert *nincsenek olyan pénzes kereskedők, a kik elég tőkét tehetnének le, vagy elég foglalót adhatnának.* Már pedig nincs haszon belőle, ha a marhát darabszámra adják el s úgy szedik föl a pénzt.[10]

A kik a *cserekereskedést* már a XVIII. század elején is anachronismusnak találják, ne felejtsék el, hogy a marhakeres-

140. A MUNKÁCSI VÁR ÉS A SÓHÁZ KÖRNYÉKE.

kedés, mely két századon át az országnak a legtöbb és legbiztosabb jövedelmet hajtotta, éppen a karlóczai békével végződő török háborúkban ment tönkre. A marhatőzsérek mind megbuktak s Felső-Magyarországban már nem akadt vágni való marha. A drágaságot is el lehet képzelni, mikor pl. 1695-ben Erdélytől Győrig egy marha után 55 czímen fizettek vámot, illetéket stb.; pedig a jószágot még tovább is kellett hajtani Bécsbe.[11]

[10] 1708 július 19. Arch. R. II. 292.

[11] Takáts, Külkeresk. mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Gazdaságtört. Szemle, 1899. 346–7.

Ez a nyomorúság Rákóczi fölkelésének főbb, de nem igen hangoztatott okai közé tartozott. A fejedelemnek tehát elsőrendű kötelességei közé tartozott, hogy ezen a gazdasági és kereskedelmi válságon segítsen. Éppen a fölkelés kitörése esztendejében érte a vásárló Ausztriát a pénzügyi bukás; az eladó Magyarország pedig – ösmert okokból – visszaesett a «rézkorszak»-ba. A Libertás csak neki kellett, nem a külföldnek; hanem a magyar ökörért az ellenséges Ausztria is szívesen adott iparczikkeket; mert így könnyebben jutott hozzájuk, mint ha lengyel kereskedők útján vásárol magyarországi szarvasmarhát. A gazdák is jobban jártak, mert ügynökök kizárásával s a mindenféle hajtási illeték és bajoskodás elkerülésével egyenesen a magyar államtól kapták meg pénzöket. Rákóczi tehát egy veszendőbe ment nemzeti tőkét akart megmenteni a cserekereskedés behozatalával. Nem az ő hibája, ha a teljesen bizonytalan, háborús időkben a marhahízlalásra, göbölyök tenyésztésére nem nyilt alkalom. «Országostúl nincs nekünk szerencsénk a kereskedésben,» fakadt ki[12], mikor *Szluha* Ferencz az állam részére egyszer ezer olyan hitvány marhát vásárolt, hogy a kereskedők rájok sem akartak nézni.

Cserekereskedést azonban a fejedelem azelőtt is és más árúczikkekkel is folytatott. Ösmeretes, hogy I. Lipót udvari zsidajától (Hofjud), Oppenheimer Sámuel bankártól feleségének már 1694-ben 2000 mázsa *lisztért* vásárolt gyémántokat. Még ösmeretesebb, hogy tokaji és más finom borokért fegyvereket, szöveteket stb., sőt – szövetségeseket is ügyekezett vásárolni a külföldön. A borért készpénzt is szívesen adtak. Állami egyedárúságot semmiből, a sóból és a marhakereskedésből sem akart csinálni; hiszen a monopólium ellen már híres manifesztumában kikelt és a só-monopólium megszűntetésekor azonnal helyreállította a sóval való *szabad kereskedést*.[13] Az állam és a közönség érdekeit *az árak megszabásával* (limitatióval) akarta megóvni.

[12] 1708 szeptember 22. U. o. II. 335.
[13] 1704 november 24. Hornyik, IV. 339–340.

Már eleinte[14] kikelt az olyan kereskedők ellen, a kik lelkiösmeretökkel, a fejedelemhez és a nemes országhoz tartozó kötelességökkel, a hadaknak a közjó előmozdítására tartozó mindennapi szolgálatával semmit sem törődvén, az eddig csinált s mindenütt árúlt kaszatöltéseket megkisebbítik s azt az illendő áron felűl adni merészlik. Ezt országos nagy kárnak, a fejedelem és az ország iránt való szeretetlenségből, pártos indúlatból származó cselekedetnek és csalárdságnak nyilvánította. A hazai kereskedelem föllendítése végett 1705. június 11-én az egri táborban *magukkal a kereskedőkkel* tartott értekezletet s erre az enquêtere minden város két kereskedőt küldött.[15] Tehát a *kereskedők meghallgatásával késziilt az a törvényjavaslat*, a melyet a fejedelem nemsokára, szeptember 22-ikén, a szécsényi országgyűlés elé terjesztett.[16] Törvény mostan még nem lett belőle, mert az országgyűlés a munkálat kiegészítését rendelte el. E végből a fejedelem 1706-ban bekívánta több vármegye limitatióját, a királyi városokban levő boltosok árúczikkeinek részletes kimutatását, a főbb török kereskedelmi czikkek árjegyzékeit stb.;[17] s így azután a kereskedők dolgában újabb tervezetet készített.[18] A dolgot siettetnie kellett, mert az év vége felé a rézpénz értéke megromolván, az árak tűrhetetlenek, az eddigieknél ötszörte, hatszorta nagyobbak lettek. Pl. egy hordó bor 20 forint helyett 100 forint, egy rőf angol posztó 6 helyett 40 stb.[19] Ide járult a vármegyékben megindúlt izgatás. A fejedelem és a szenátus a hallatlan *drágaság* megszüntetésére már 1707. január 21-ikén az árszabások szigorú megtartására szólította fel a vármegyéket.[20] Tíz nap mulva kiadott hirhedt körlevelében Turócz vármegye arról

[14] 1704 február 24. Hadtört. Közl. 1891. 134–5.

[15] 1705 május 13-ikán kelt fölhívása. Századok, 1872. 587.

[16] Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 428.

[17] Rákóczi-lt. 1625., 1829. sz. Említi Arch. R. I. 25., 35. A limitatio dolgában Szepeshez 1706 márczius 24-ikén. Századok, 1873. 105.

[18] Rákóczi-lt. 1403. sz. Arch. R. I. 18.

[19] Tsétsi krónikája. Monumenta Hungariae Historica, XXVII. 301.

[20] Századok, 1896. 12.

[21] 1707 január 31. Századok, 1895. 714.

panaszkodott,[21] hogy drága minden, a mit a külföldről kell vásárolnunk: mindenféle posztó, fűszerszám stb.; minek az az oka, hogy *nincs szabad kereskedelem*. Már azt sem tudják, micsoda köntösben járjanak, vasat a maguk és a szegénység szükségére honnan vásároljanak, fűszerszám és só nélkűl való ételekkel hogyan éljenek?

A fejedelem és a szenátus 1707 február 5-ikén valóban elkészítette az *országos limitatiót*, de csak a negyedik hetivásáron hirdettette ki. Azt, a ki drágábban árúlja holmiját, a vételárának egyharmadával s külön (a haza szükségleteire) 20 talérral rendelte büntetni.[22] Ennek az a váratlan következése lett, hogy a piaczok üresek maradtak; a kereskedők valósággal sztrájkoltak. A fejedelem tehát már márczius 13-ikán utasította Keczer Sándor szenátort és főhadbiztost, hogy *módjával* függeszsze föl a limitatiót, míg a piaczok megbővűlnek.[23] A rendek az ónodi országgyűlésen[24] maguk is a sérelmek közé sorolták, hogy só és vas egyáltalán nincs a kereskedésben, vagy pedig méregdrága, minek következtében a nép sótalanúl eszi kenyerét s még ekevasa sincs. Kérték tehát a *szabad kereskedés* akadályainak elhárítását. Feltűnést keltett a kereskedőkre vonatkozó két javaslat. Az egyik (június 8.), hogy a királyi városokban levő kereskedők is adózzanak; s a másik, a mit *Klobusiczky* (június 20.) tett, hogy a királyi városok ne fogadjanak be polgárokúl akármicsoda görögöt, vagy más olyan kereskedőt, ki a harminczadnak csak egyharmadát fizeti s megtöltvén erszényét, kimegy az országból.[25] Egyébiránt a mesterség és kereskedelem utáni jövedelmet még 13 esztendő mulva is csak 76,000 forintra becsűlték a városokban, 133,000-re a vármegyékben[26]; Erdély árúforgalma pedig most még jóval kisebb lehetett, mint 1701-ben, mikor legfeljebb 1,300.000 forintra ment.[27] A mi különben Magyarországban nem sikerűlt, Erdélyben 1707 április 21-ikén

[22] 1707 június 14. U. o. 845.
[23] Arch. R. II. 49.
[24] Századok, 1895. 845—6.
[25] Századok, 1895. 732., 854.
[26] Gazdaságtört. Szemle, 1894. 286—7.
[27] U. o. 1897. 397.

törvény (1707 : XXII. t.-cz.) szabályozta a termények és készítmények árát.[28]

A városi kereskedés akkor sehol sem elégíthette ki a kívánatokat. *Munkácson*, a székhelyen, a fejedelemnek 21–22 patikája (boltja) volt a görög kereskedők számára épített bazárban. A munkácsi kereskedőknek 1649-ben nyert szabadalmait még 1697 január 9-ikén megerősítette.[29] A munkácsi kereskedők idáig mind görögkatholikusok voltak. Mivel azonban Lengyel-

146. A MUNKÁCSI BAZÁR.

országban és hazánkban a hadakozás és a pénzek kelletlensége miatt a kereskedők a régi szabadsággal nem járhattak s kereskedésöket nem folytathatták, a fejedelem 1707 május 29-ikén megengedte, hogy munkácsi prefektusa (Krucsay) a korcsmákat lengyel zsidóknak adja bérbe posztóért; sőt 1708 február elsején egy Abesztanczi Jakab nevű zsidó már két boltot árendált.[30] A fejedelem *Érsekujvárt* is megengedte Keppisch Ábra-

[28] Közli Tört. Tár, 1897. 599–604.
[29] Lehóczky, Munkács, 210., 244. és Bereg tört. III. 436.
[30] Tört. Tár, 1907. 485–6.

hám, Jakab s Mózes és Tapoltschán Lázár zsidó kereskedőknek, hogy boltot nyissanak.[31] Utóbb ezek árúlták el várat a császáriaknak. *Kassa, Eperjes* és *Lőcse* különösen a Krakkó, Varsó, Danczka felé folytatott kereskedelem miatt volt fontos. 1703 óta selyemgombot és zsinórt, angliai posztót, pennacsináló kést, tintához való gubacsot, «czitromot, limoniát, kaperlit (olajbogyót), faolajat, kondért, óntálat, tányért, habarniczát, stokfist, sáfrányt, tengeri aprószőlőt, fenyőmagot, keménymagot, greizt» stb. nem egyszer Lőcséről szállítottak a fejedelemnek s tábornokainak.[32] Igaz, hogy volt idő, mikor hét koncznál több papirost a fejedelem Lőcsén sem kaphatott;[33] s finomabb papiros után *Nagyszombatba* kellett küldeni: a külföldi követek boltjába, hol vastag bőrkeztyűket is árúltak.[34] Megtörtént, hogy *Kassán* a fejedelem sátra számára sem fehér, sem vörös czérnát, sem vörös bagazsiát nem kaphattak mivel a kereskedők a vásárokra eloszlottak.[35] Posztót, nyusztot, skófiumot, rézedényt sem lehetett találni a mestereknél s a boltokban;[36] de máskor a fejedelem attól remélt egy kis segítséget, hogy a kassai kereskedők pénzét a kassai őrség ellátására nyugtatvány mellett lefoglaltatta.[37] A különben királypárti *pesti* hatósággal utóbb kereskedelmi szerződést kötött posztó stb. szállításra.[38]

Kecskeméten a kereskedők kényelmére harminczadot állított fel[39] s mivel a hadakozás miatt a kereskedelem nem biztos, ezt a várost jelölte meg olyannak, a meddig a délfelől jövő török kereskedők szabadon feljöhetnek. Arra, hogy *Gyöngyösön* árúlhasson, török kereskedő már csak kivételképpen nyert engedelmet.[40]

A magyar kalmárok különben akkor többnyire *czéhekben* éltek. A *szatmári* kalmárok magyar czéhszabályait a városi

31 Századok, 1904. 699.
32 Századok, 1872. 582—3.
33 1703 deczember 6. Arch. R. I. 257.
34 1706 ápr. 26 és május 9. U. o. 537., 541.
35 Tört. Tár, 1883. 391.
36 1705 április 22. Károlyi-Okl, V. 184.
37 1710 deczember 29. Arch. R. III. 326.
38 1710 július. Tört. Tár, 1883., 394.
39 1705 januárius 3. Hornyik, IV. 344.
40 1708 május 18. Arch. R. II. 372.

hatóság 1705 július 25-ikén erősítette meg.[41] Ebben, a régi módhoz alkalmazkodva, meghagyta, hogy a jogosúlt kalmárokon kívül a városba az elűljáróság engedelme nélkűl senki se hozhasson be portékát, s vidéki kereskedő a városban ne tehesse le jószágát, csak azért, hogy onnan külső sokadalmakra járhasson, de a kalmárbírák pecsétje alatt árúczikkeit egyik helybeli vásártól a másikig ott tarthassa stb. Ennek a szabályzatnak harmincz pontja mindenesetre megvilágítja az akkori kisvárosi kereskedők helyzetét.

A tábori markotányosok, a legszükségesebb holmikon kívül, nyalánkságokat is árúltak. Bercsényi azt mondta,[42] hogy az ő ungvári új palotája igen jó volna — markotányboltnak. «Citroni, lemoni und allerhandt Gefróreneszt jó lesz árúlni bennök; de Palastnak — nix dájcs!»

Vásártartásra 1703—11 közt 336 helységnek volt (most 1590-nek van) joga.[43] A vásárnapok száma összesen 1277-re ment, melyből 1045 Magyar- és 232 Erdélyországra esett.[44] Horvát-Szlavonország s a Temesköz teljesen hiányzik a jegyzékből, söt kimaradtak oly nevezetes helyek is, mint Pécs, Kaposvár, Mohács. A fejedelem nem osztogatott s maga I. József is csak négy helyiségnek adott ilyen jogot a fölkelés egész ideje alatt.[45] A fejedelem még az 1706 május 8-iki fegyvernyugvás idején sem ment bele szívesen, hogy Győr, Komárom, Esztergom, Buda és Székesfehérvár közelében a polgári lakosok számára szabad vásárokat engedélyezzen.[46] Ezt azonban katonai okokból tette, hogy a labanczok kerített városai ne láthassák

41 Gazdaságtört. Szemle, 1898. 79—86.

42 1708 deczember 25. Bercsényi a fejedelemhez. Arch. R. VI. 177. E szerint a «nix dájcs!» legalább is 80—90 esztendővel régibb szállóige, mint Tóth Béla hitte. (Szájrúl szájra, 67.)

43 A vásárok jegyzékét közli Neubárt János asztrologus kolozsvári Új és ó kalendárioma Christus Urunk születése után való 1707. Esztendőre. Teljes jegyzéket adott 1703—1708-ig; 1709-től már csak az erdélyi sokadalmakat vette föl.

44 A legtöbb (147) vásárt júniusban, a legkevesebbet (56) februáriusban tartották.

45 Ez a négy község: Brezova, Facsét, Gergetek, Ireg (Gazdaságtört. Szemle, 1899. 422., 424—6.) nincs meg az említett naptárban.

46 A közbenjárók utasítása Hughes angol követségi tiszthez 1706 május 24. Simonyi. III. 49—51. A biztosok jó pénzen ott vásárolhassanak, a hol lehet.

el magukat egykönnyen. Éppen azért nagyon helytelennek tartotta, hogy *Boné* András, a Váradot megszálló kuruczok vezére, megengedte a szegény vidékieknek a váradi vásárokra való bejárást. Vizsgálatot rendelt el, a tisztek ily alkalommal nem vettek-e el fizetést a szegényektől s nem engedték-e meg, hogy eleséget vigyenek be, a megszorúlt ellenségnek.[47] A vásárbírákat a nemzet elszegényedése főbb okainak tartotta, kik a szegénységet kínozzák.[48] A vásároknak még mindig sajátságos jelleget adott, hogy a kuruczok rendesen ott kótyavetyélték el az ellenségtől nyert mundért, lovakat, német nyergeket stb.; a fejedelem azonban ezeket egyik-másik ezred részére, ha lehetett, előre és egy tömegben megvette.[49] Elnézte, hogy a galgóczi vásárról hazatérő pozsonyi és nagyszombati kereskedőket kuruczai fölverték.[50] De védelmezte az elfogott kereskedőket az ellen, hogy árúczikkeiket azonnal elkobozzák, mert ezt sem az ő, sem más keresztény fejedelmek hadi törvényei meg nem engedik. A mit ilyen igazságtalanúl elvett pénzen építenének, az Isten igazságos keze elrontja s ha ő ilyesmit elszenvedne, hazájára s magára hozná az Isten ostorát![51]

Belső bajokkal küzdve, új kereskedelmi czikk meghonosítására nálunk jóformán csak *Ráday* Pál gondolt. A máramarosi sziliski tavakon az ott található *puszpángfa* értékesítése végett egy kis várost vagy falut szeretett volna építtetni, hogy ott a máramarosiak és moldvaiak közt kereskedelmi lerakó hely (locus depositionis mercium) keletkezzék.[52]

A hazai kalmárokat készségesen védelmezte a tisztességtelen *külföldi verseny ellen.* Helytelenítette,[53] mikor Károlyi kereskedői pátenst adott egy görögnek, mert ez az ország végzésével és tilalmával ellenkezett. A görög ugyan hazai lakos, de társai a külföldön laknak, érintkezik velök és az ezüstpénzt hozzájuk

47 1707 szeptember 2. Károlyi-Okl. v. 679.
48 1708 szeptember 22. Arch. R. II. 335.
49 1710 szeptember 5. U. o. III. 499.
50 1709 július 3. U. o. IX. 696.
51 1710 deczember 5. U. o. III. 317–9.
52 1709-ből. Rákóczi-tár, I. 405–6. Szilisk alatt kétségtelenül Szelistyét értette az Iza völgyében, Dragomérfalva közelében.
53 1707 november 15. Arch. R. II. 140–1.

küldi. Másként is lehetetlen, hogy a kereskedők a maguk árúit ezüstön árúlják és adják a lakosoknak, az ország javait pedig rézpénzen vegyék, magukat azzal töltsék s a hazát ilyen kereskedés nevével megcsalják. A közgazdasági tanácsnak is megírta, hogy mivel a hazába beszármazott, de nemzeti előjogokat nem gyakorló és nem honosított kereskedők sok csalárdságot követnek el, a határokon levő harminczados tisztek mindenütt vigyázzanak, s a kiknél olyan kereskedők által vásárolt borokat találnak, rézpénzben visszaadván a vételárt, kobozzák el az ország számára.[54]

A külfölddel a háború miatt bajosan ment a kereskedés. «Az idegen országban való cambiumot dobra nem üthetjük — írta,[55] — mert nem tanácsos, hogy minden ember tudja, honnan, minemű portékák és materiálék micsoda alkalmatosságokkal szállíttassanak.» Károlyi az uralkodóházzal való kibékülés elengedhetetlen föltételének tartotta, hogy a külföldiek és a honfiak egyaránt szabadon kereskedhessenek országokról-országokra.[56]

Törökországgal elég élénk volt a kereskedelem, hiszen a fejedelem egyszerre százezer vég posztót is rendelt török kereskedőknél.[57] Abát, kénesőt, puskaport, metélt dohányt, sorbetet, párduczbőrt, czitromot, stb. nem egyszer hozatott onnan.[58] A basák nagyon erős védelmet követeltek tőle a török kereskedők részére. A temesvári basa már 1705-ben kész volt a szomszédságot, barátságot felbontani, ha a fejedelem ki nem viteti *Csáky* Andrást, ki török kereskedőket elfogatott, megverte, megkárosította őket.[59] A labancz ráczok tették, de Rákóczinak is sok kellemetlenséget okozott, hogy 1707 április 3-ikán Kecskeméten számos török és görög kereskedőt megöltek.[60] Hasonló bajok megelőzése végett a fejedelem a török

[54] Berthótinak, 1706 szeptember 12. U. o. I. 676.

[55] Ugyanannak 1707 márczius 11. U. o. II. 44.

[56] 1706 januárius 22. Károlyi-Okl. V. 373.

[57] 1708 februárius 3. Arch R. II. 162.

[58] U. o. II. 60., 161., 162., 266., 513., III. 551—2., VI. 476., IX. 422. stb.

[59] 1705 januárius 14. Tört. Tár, 1899. 462.

[60] Csamasir Ibrahim basa, Ozmán Aga és Haszán basa levele a kecskemétiekhez. 1707 április 7. Hornyik, IV. 415.

kereskedők útját ezentúl csak Kecskemétig biztosította, de azért hoztak azok párduczbőrt neki Rozsnyóra is[61] és nem kerülték el Gyöngyöst,[62] Egert s Kassát sem.[63] Törökországból érkező politikai leveleit többnyire «a gyakorta és szaporán járó» török kereskedők hozták el, kik így saját ügyöket is előmozdították. Kereskedésök jogának elvételével fenyegette őket, ha pontosan át nem adnák leveleit; de magához illetlennek tartotta, hogy «minden dibdáb (török) kereskedőt maga elé bocsásson.»[64] Kérte a basákat, hogy a határon egy kereskedőt se engedjenek át útlevél nélkül, mert maguk lesznek az okai, ha ezekben a bátorságtalan hadi időkben a tolvajok fölverik őket, vagy más bajuk történik. Inkább üljenek otthon, mint hogy útlevél nélkül járkáljanak; ha neki lesz szüksége valamely portékára, inkább beküld érte, vagy ír, hogy kihozzák.[65] Szerette volna, ha Törökországban vett holmiját a nándorfehérvári szerdár útlevelével s ajándékaképpen hiteles, idejáró kereskedővel küldenék ki, mert így, a szerdártól félve, az ellenség is jobban megkímélné.[66] A passus nélkül czékázó török kereskedőket a temesvári basa kívánságára sem fogatta el, hanem szép módjával kiküldte az országból.[67] Ha baja esett a török kereskedőnek, kárát a tettessel megteríttette,[68] de a passus nélkül járók kárát nem vállalta magára. Nem adhatott melléjük mindig kísérőt, az ellenség pedig néha éppen kurucznak öltözve támadta meg őket.[69] Az is bosszantotta, hogy a kereskedők mindjárt a nándorfehérvári vagy a temesvári basánál panaszkodtak, a helyett, hogy az ő illetékes parancsnokló tábornokához fordúltak volna, kik, tisztök szerint, illendő elégtételt szerezhetnek nekik.[70] Bántotta, hogy a

61 1707-ben. Arch. R. II. 60.
62 Arch. R. II. 372.
63 Rákóczi-tár, I. 115.
64 1708 február 3. Arch. R. II. 159.
65 1708 május 20. Arch. R. II. 379.
66 U. o. 380.
67 1708 június 29. Arch. R. II. 401.
68 1710 augusztus 5. U. o. III. 299. 1710 október 1. U. o. III. 512. 1706 április 6. vizsgálatot rendelt hat török kereskedőnek 3556 r. forintra becsült kára ügyében. A kereskedők kiemelték, hogy a császáriak Kolozsvárt és Fehérvárt nemcsak nem bántották, de őríztették is portékáikat. Károlyi-Okl. V. 442—3.
69 1710 augusztus 3. Arch. R. III. 477.
70 Musztafa temesvári basának, 1710 aug. 12. U. o. III. 496.

147. KRAKÓ.

török kereskedők rézben kétannyi pénzt követeltek, mint ezüstben. Az ezüstpénz kivitelét nem akarta megengedni, a rézpénz hitelét pedig nem áshatta alá saját maga azzal, hogy teljesíti kívánságukat; azért inkább megfelelő súlyú mázsás rezet ajánlott fel nekik.[71] Viszont azonban megmondta,[72] hogy ha a török kereskedőnek pénze nincs, *török barátságon* az ő marháit meg nem veszi; czivódjék bár rajta az ördög az angyallal, akármelyik vigye el, nem bánja! Egyébiránt jellemző, hogy később, 1709-ben, követei az erdélyi fejedelemség athnaméjában a törökökkel *a szabad kereskedelmet* kívánták biztosítani,[73] s nemsokára egy millió tallér kölcsönt keresett a konstantinápolyi oláh, örmény és franczia kereskedőknél.[74]

Moldvából sertéseket vásárolt.[75]

Lengyelországgal fentartotta Felső-Magyarország élénk kereskedelmi összeköttetéseit. Jellemző, hogy *Ross* Vilmos krakói kereskedő és postamester iránt, a kivel elégedetlenkedett, Stepney angol követ engesztelte meg.[76] A fejedelem a krakkói várparancsnokot egy ízben megfenyegette,[77] hogy ha rossz szomszédja lesz, a *szüntelenül fel- s alá járó krakói kereskedőket* megárestáltatja, míg kárát meg nem térítik. Még barátnéja, Szieniewszka herczegné emberétől is elkoboztatta a gyapjút és csak később engedte szabadon kivinni.[78] Borát és néhány mázsa rezét lengyel kereskedőknél angliai posztóért s jó vastag skarlátért akarta elcserélni.[79] Szerződést kötött Karácsony Sándorral, kinek lengyelországi görög czimborái is voltak és a kiknek kész bőrárúkért ökörbőrrel akart fizetni. Ilyen alkura korábban egyes

[71] 1706 január 23. Károlyi-Okl. v. 375—6. Irinyi Zsigmond a pénzben válogató külföldi kereskedők árúinak elkobzását ajánlta. U. o. 379.

[72] 1709 május 25. Arch. R. III. 268.

[73] 1709 márczius 14. M. H. H. XXVII. 225.

[74] 1712 január 22. Szalay, Rákóczi bujd. 293—4. Rákóczival ezek a török kereskedők álltak összeköttetésben: Ajvas (Hajvas) Nili, Alboér Ábrahám és Mózes, Ali, Alifaj, Engörli Musztafa, Hadsi Ali Manoli, Hadsi Memhed, Musztafa, Szalo Zaim, Szulimán, Tukovics Ferencz és György. (L. az Arch. R. indexét).

[75] 1709 július 31. Arch. R. II. 638.

[76] 1706 augusztus 9. Simonyi, III. 186—7. Több adat van róla az Archivum Rákóczianum II. kötetében.

[77] 1706 szeptember 19. Arch. R. I. 685.

[78] 1707 február 27. U. o. II. 25.

[79] Utasitása Kray Jakab számára 1709 márczius 9. U. o. II. 451.

krakói kereskedők is készek voltak.[80] Fegyverszállító kereskedőket már 1705-ben az akkor lengyelországi Danczkában keresett.[81] Ott csak annyi posztót akart vásárolni, a mennyinek nevezete alatt a fegyvereket kihozhassa. *Kray* Jakab kézsmárki kereskedő és főbíró feladata volt, hogy a fegyvereket ily módon becsempészsze.[82] Neki kellett lebonyolítnia azokat a danczkai váltóügyleteket is, a miket a lengyelországi puskapor- és salétrom-

148. KRAY JAKAB.

vásárlások fedezésére kötött.[83] *Paip* György danczkai bankár még mintaposztókkal söt gyógyszerekkel, kristályüvegekkel is ellátta a fejedelmet,[84] s fizetés fejében bort is elfogadott.[85] Két másik *Paip*, Sándor és Gáspár, személyesen is jártak a fejedelemnél üzleti ügyekben; [86] mint bizományosok tehát meg lehet-

80 1710 márczius 27. U. o. III. 221.
81 Arch. R. I. 454.
82 1706 szeptember 12. U. o. I. 675.
83 1707 márczius 11. U. o. II. 44.
84 1707 április 13. U. o. II. 67. 1708 november 1. Tört. Tár, 1882. 750.
85 Tört. Tár, 1883. 405.
86 1709-ben Rákóczi-tár, I. 196., 208.

tek elégedve. Legjobban kelt Lengyelországban a bor. Az öreg Kőrösy György főkamarás még be is rugatta a lengyelországi kereskedőt, hogy drágábban vegye meg a fejedelem borát.[87]

Poroszországban egy Wagner nevű berlini kereskedő vásárolt magyar borokat, de az elszámolásnál nagy különbözetek voltak.[88] Berlinben a fejedelem *Klement* Jakabot bízta meg holmi «enczenbencze-vásárlásokkal,» de nem látta sem a pénzt, sem az árúczikkeket.[89] Fontosabb ennél, hogy a porosz királynak 1708. évi engedelme következtében a berlini és königsbergi kereskedők puskákat és pisztolyokat adhattak el a kuruczoknak.[90]

Oroszország többnyire lengyel kereskedők útján vásárolta a magyar bort. 1708 óta szőrmeárúi is útat találtak hazánkba. Mikor a fejedelem ott *fekete rókabőrt* akart venni bélésnek, félmillió forintra tartották, holott egy esztendeje háromszáz aranyon árúlták Ilyvóban. A fejedelem azt felelte,[91] hogy «ha csak főnix-madár formára szaporodik a fekete róka, oly mód nélkűl megbecsesedvén, *Nedeczky* ne is gondolkozzék megvételéről; csak farkast hozzon.[92] Kitelel ő Isten kegyelméből róka nélkűl is!» Borért azonban szívesen venne nyusztot, fejér és szép podoliai rókamállat, nyak- és hátbélléseket. Kijevben szintén rendelt *fejér farkasbéllést,* sőt *teát* (a hogy ő írta, herbatheát) is «olyan embereknél, a kik ahhoz értenek.»[93]

A nyugati államokkal még gyöngébben folyt a kereskedés. *Ausztria* felé majdnem teljesen megakadt a marha-, búza-, liszt-, borkivitel, a magyar kivitel legfőbb czikkei. Bécsből a fejedelem csak bizalmas úton remélhetett egyet-mást, de még a fölkelés vége felé is érkezett onnan «ferslógja.»[94] Morvaországból és

87 1710 február ius 23—24. Tört. Tár, 1883. 398.
88 Arch. R. VI. 50., 53.
89 1710 április 16. Arch. R. III. 99.
90 Századok, 1870. 75.
91 1708 június 23. Arch. R. II. 395.
92 1708 február ius 12 ikén a fekete rókabéléssel együtt rendelt meg három nagy fejér farkasmentét, vagyis vilcsurát. U. o. II. 168.
93 1709 szeptember 5. U. o. II. 538. A teát ajándékban kapta.
94 Bercsényi a fejedelemhez, 1710 július 26. Arch. R. VI. 584.

Sziléziából gyapjút már alig és csak másodkézből lehetett venni, a mi a süvegesipart hazánkban majdnem tönkretette.[95] A fejedelem ugyan szabad kereskedést biztosított a fölkelő sziléziaknak,

149. KÜLFÖLDI BANKÜZLET.

míg ellenségeskedésre okot nem adnak,[96] de az ok nagyon hamar bekövetkezett. Egyébiránt a határszélek kölcsönös pusztítása következtében kereskedelmi összeköttetésre gondolni sem lehetett.

95 Tört. Tár, 1884. 729.
96 1708 szeptember 8. Arch. R. II. 317–8.

Angol és holland kereskedők még a fölkelés elején is jártak-keltek hazánkban. *Stepney*nek 1703 augusztus 15-ikén Aleppóból, Szmirnából, Törökországból, Bukaresten, Aradon, Szegeden át jövő angol kereskedők hoztak hírt a fölkelésről.[97] Az *angol posztót* azontúl is árúlták, de már nagyon drágán, mert másodkézből vették hazánkban. *A hollandok* sem igen foglalkoztak többé a magyar borok vásárlásával azóta, hogy a kuruczok 1703 végén elfogták azt a 800 budai akó bort, a melyet *Taschenmacher* hollandus kereskedő Londonba akart szállítani.[98] I. Lipót király egyetlen anyagi kedvezés gyanánt azt igérte, hogy magyar alattvalói gazdagodását a borkereskedés fölvirágoztatásával mozdítja elő[99]; de az ebben a kérdésben megindított tárgyalások[100] néhány szép tervezeten kívűl alig vezethettek egyéb eredményre. Mindenesetre van része benne Rákóczi fölkelésének, hogy a bécsi udvar gondolni kezdett a magyarok gazdasági érdekeivel. Kurucz kereskedők pedig az egész idő alatt oly nagy számmal jártak nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is, hogy a szatmári békében utóbb külön is kikötötték megkegyelmezésöket.

A fejedelem *vezető eszméje* a kereskedelemben is a szabadság volt. Nemcsak királypártiaknak, hanem külföldieknek is megengedte a kuruczokkal való kereskedést; de nem engedhette meg, hogy a kereskedők szabadon járván-kelvén a hazában, annak katonai állapotát kikémleljék. Tehát csak a fejedelem vagy *Nagyszegi* Gábor útlevelével is csak Jászberényig jöhettek be Ausztria felől. Ha beljebb jöttek, vásárolt marhájokat elkoboztatta. Minden vármegyének vigyáznia kellett az idegen tőzsérekre és más kereskedőkre. Azonban ez a rendelete is fentartja azt a szép elvét, hogy a «*a haza közönséges hasznára van a kereskedésbeli kommercziumnak szabados folya-*

97 Simonyi, I. 28–29.

98 Whentworth 1703. deczember 29. Simonyi, I. 84.

99 1704 junius 20. Horváth, VI. 352.

100 Részletesen Takáts a Gazdaságtört. Szemle 1899. évi kötetében. (Külkeresk. mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Négy közlemény.)

matja.» [101] Osztozott tehát a dunántúli tíz vármegyének abban a felfogásában,[102] hogy nem kell csak bizonyos személyekre bízni és szabott áron szállítani az idegen földről hozott és «hazánk hűsége alatt» nem található árúczikkeket; «mert valamentűl több kalmárok és kereskedők lehetnének, az árújok is úgy árúltatnék meg.»

VIII.

A KÖZLEKEDÉSÜGY.

Olyan árvizeket régen nem értek az emberek, mint éppen az ónodi gyűlés idejében. Magát a gyűlést is a szomszédos körömi felsíkon kellett megtartani s a vármegyék egy részének követei az *árvizek* miatt csak elkésve érkeztek be. Néhol lehetetlen volt szekerekkel járni; pl. a Sajó mindenütt elszaggatta a hídakat, csak holmi gyalogpallók mellett úsztatva, lóháton lehetett átkelni. «Én pedig — írta Bercsényi [1] — semmivel sem vagyok jobb úszó a fejszefoknál, a száltenczerséget (kötéltánczosságot) sem tanúltam: nem merek a pallón lejtőzni.» Így történt, hogy a Lévától toronyirányban Ónodig levő 175 kilométeres út, a valóságban háromakkorát jelentett, mert északfelé óriási kerűlőt kellett tenni a vizek miatt. Újesztendőre Erdélyben is nagyokat kerűltek a roppant árvizek miatt.[2] Ungban iszonyú vizek voltak.[3] A Maros, Körös és Sárrétje, a Berettyó, Hortobágy, Tisza úgy kiáradtak, hogy a hódmezővásárhelyiek Nagykároly felé keresvén a fejedelmet, Csongrádig csak hajón juthattak el és Tokajnál költöztek vissza a Tiszán. A víz a Tiszaháton néhány falut elvitt. A fejedelem szerint az árvizek alá vetett földön a nép sok helyütt a gólya-

[101] Pestvármegyéhez 1710 május 9. Közli Zoltán Vilmos a Független Magyarországban, 1907 márczius 15., 96. l.

[102] 1708 január 15—24. Tört. Tár, 1899. 213.

[1] Bercsényi a fejedelemhez 1707 május 16. Arch. R. v. 426.

[2] Rákóczi Károlyihoz, 1708 január 8. U. o. II. 149.

[3] U.-ő 1708 február 6. U. o. II. 163.

fészkekben, a ház hiúján lakik; vízimalmokat az áradat elsodorván, nem őrlik, hanem mozsarakban törik a búzát.[4] 1709-ben három hónapig a Garam és az Ipoly környéke merő tenger volt; a laponyagok még azontúl is színig voltak. Szekérrel, sőt lóháton sem lehetett arrafelé közlekedni. *Bottyán* tábornok összeíratta azokat az öreg embereket, a kik ilyen tavaszi árvizeket sokszor tapasztaltak.[5] Újesztendőtől április végéig az árvizek magát a fejedelmet is «áristomban» tartották Munkácson.[6] A Duna is hatalmasan megdagadt s Kalocsán a szegény emberek nem tudták, magukat vagy gyermekeiket mentsék-e előbb.[7]

150. AZ ECSEDI LÁP.

Ezek a más esztendőkben is gyakran mutatkozó nyomorúságok már 1705-ben arra az elhatározásra késztették a fejedelmet, hogy a folyókat, tavakat, lápokat *szabályoztassa, csatornáztassa.* Úgy tudta, hogy az Ecsedi-tó száz ölnél mélyebb s hogy ingoványai télen sem fagynak be, csak meghártyásodnak. Egyelőre beérte volna annyival, hogy a tőzegen át új csatornákat vágasson s a körüllevő vidékkel így tartsa fenn a közlekedést. Később,

4 Rákóczi 1708 február 6. U. o. 164.

5 Bottyán a fejedelemhez és Károlyihoz 1709 márczius 26., 28., április 6., 22., jun. 9. Arch. R. IX. 641., 643–4., 648., 661., 673. Rákóczi junius 4. U. o. II. 477.

6 1709 április 28. U. o. II. 475.

7 1709 április 19. U. o. IX. 661.

a terepviszonyok alaposabb tanulmányozása után, azon tünődött, Munkácsot és Ecsedet, a melyet egymástól a Tisza választott el, nem köthetné-e össze csatornával? A két város távolsága egymástól toronyiránt (légvonalban) alig 70 kilométer; de csak az *Ecsedi-láp* hosszát 50 (szélességét 30), a *Szernyei-mocsárét* pedig 30 kilométerre becsülték.[8] Munkácstól a Tiszáig, a fejedelem szerint, rengeteg tölgyesek és roppant mocsarak váltakoztak, melyeket a máramarosi hegyekről leömlő vizek alkottak. A vizek lefolyását a beléjök dőlt fák akadályozták s annyira meglágyították a földet, hogy az útakon csak kemény télben lehetett járni. A Latorcza folyóból, mely egy puskalövésnyire folyik a munkácsi várhegytől, a különben is igen mocsaras rónaságot egyetlenegy zsilip segedelmével víz alá lehet ereszteni s a várat megközelíthetetlenné tenni. A vizek észszerű vezetése következtében csatornákkal lehetne összekötni Munkácsot és Ecsedet, a melyeknek fekvése oly rendkívüli s annyira ellenkező.[9] Ezzel a csatornahálózattal Munkácsot és Ecsedet tette volna a független Magyarország bevehetetlen váraivá. Készen állt reá, hogy zsilipjei segítségével vízbe fullaszsza az ellenséget; holott, mint valaha a hollandok, béke idején a víztől akart elhódítani művelhető területeket.

Mindez első lépés lett volna a *Tisza szabályozásához*. A második az, szintén 1705-ben,[10] hogy eltöltette a *Karcsát*, a Tiszának egyik ágát, a melyet pedig a zempléniek 1646-ban hollandus mérnökökkel kotortattak ki, hogy újra hajózhatóvá tegyék. Rákóczi gátja következtében támadt a *Hosszúrét*, a mely legnagyobb kiterjedése idején 460 km²-re növekedett s magában foglalta a Bodrogköz délkeleti felét. Erre az áldozatra a feje-

8 Körülbelül 1751-ig, mikor Bereg vármegye lebontatta Gátnál Rákóczi malmát, mely miatt a vizet idáig felduzzasztották. (Hunfalvy, Magyarorsz. term. viszonyainak leírása. II. 687.)

9 Rákóczi eml. 168–173. Érdekes, hogy mikor a mérnök az Ecsed város mellett levő árokból akarta elvezetni a vizet, a fejedelem 1707 szeptember 11-én megjegyezte, hogy előbb a Kraszna folyását kellene elgátolnia; különben erőt vevén a vizek, a munka kétannyi költséget okoz. Arch. R. II. 105.

10 Hunfalvy, II. 685–6. A Karcsa erét s a közte és a Tisza közt levő Hosszúrétet újabb térképek is jelzik.

delem a sószállítás és rendes hajózás biztosítása végett valószínűleg 1705 őszén szánta el magát, mikor a Tisza oly kicsiny volt, hogy nem lehetett rajta kősót szállítani Tokaj és Szolnok felé.[11] Az ér fejénél a tárkányi, közepén a lányvári s torkolatánál a kenézlői tiszai révet és átkelőt fentartotta; a Hosszúréten keresztűl tehát töltéseket és hidakat kellett építtetnie.

A Tisza legjobb átkelő helyeinek Tokajt, Szolnokot, Csegét tartotta[12]; de csupán Szolnoknál volt biztos hídja és átkelője.[13] A többi csak tutaj és hajóhíd volt; felűlről lefelé menve — Námény, Aranyos, Csap, Tárkány, Leányvár, Kenézlő-Balsa (Aranyosmező), Tokaj-Rakamaz, Lucz, Csege, Szeg és Szolnok réveit használták legjobban; Csongrádét, Szegedét az ellenség miatt ritkábban. A fejedelem nagy gondot fordított biztosítására még az áradások idején is; mert a Tiszát természetes frigyesének tekintette a németekkel szemben.[14] Felső és középső szakasza állandóan az ő hatalmában volt s minden zegét-zugát jól ismerte Huszt és Szeged közt. Néha hajón is bejárta; pl. 1708 január 30-ikán Rakamázról paripán ment a Tisza partjához és a hajóba az udvari kapitánynyal, udvarmesterrel, fegyverhordozókkal s más szolgálattevőkkel beülvén, a víz ellenében Aranyosig 20 kilométerre ment fölfelé a folyón.[15]

[11] Rákóczi Bercsényihez 1705. deczember 10. Arch. R. I. 456.

[12] 1706 április 18. U. o. I. 530.

[13] Rákóczi eml. 56., 279.

[14] 1710 április 23. Arch. R. III. 104.

[15] Rákóczi-tár, I. 91. Aranyos alatt csak a Balsa és Vencsellő közt levő Aranyosmező érthető. Beniczky naplója szerint (U. o. I. 163.) Szerencsről a fejedelem csapatai 1708 okt. 3-ikán éjfélkor megindulván, a társzekerek Tokajnál, a hadak a fejedelemmel a Tisza másik pontján keltek át s az aranyosi mezőn szállták táborba. Ezt a mezőt a sárospatak-nyiregyházai út metszette; harmadnap a tábor valóban Nyiregyházára ment át. (U. o. 76. l.) — Aranyos a szintén szabolcsi Bácsaranyos, mely a Tisza mellett fekszik, nem lehetett, mert akkor 1708 január 30-ikán a fejedelemnek Rakamaztól odáig víz ellenében télvíz idején egy nap körűlbelűl 160 km. útat kellett volna megtennie, hadai fölött szemlét tartania, s vadászgatva még aznap beérnie Kállóba, hová onnan csak dűlőútak, míg Balsáról elég jó karban tartott útak vezettek. De Bácsaranyoson is járt a fejedelem, mikor Munkács felől 1707 november 24-ikén itt kelt át a Tiszán Kisvárdára (Rákóczi-tár, I. 66.) s a szatmári Atyáról 1710 deczember 6-ikán is itt akart átkelni Kisvárda felé. (Arch. R. III. 204.) Aranyosmezőt és Aranyos falut az egykorú följegyzések egyébként is megkülönböztetik.

A Tisza jobbparti mellékvizei inkább nehezítették, mint könnyítették a közlekedést. Ezt a *Bodrogon* főképpen a tokaji és a sárospataki hídakon keresztül bonyolították le[16]; de pl. a folyó zajlása miatt Rákóczi 1707 deczember 2-ikán csak bajosan kelhetett át rajta: népe Zemplénnél és Szőlőskénél, őmaga szintén az utóbbi helyen.[17] Munkácsról Ungvárra menet — lovon, kocsin vagy hajón — a *Latorczán* többször is át kellett kelnie.[18] 1708 tavaszán a Hernád nagyon kiáradván, a fejedelem a szélvész miatt eleinte nem mehetett át rajta csolnakjával s kisérletét csak a vihar lecsöndesedése után ismételhette.[19] A Tisza, Borsova s a már balparti Szamos roppant áradásai fölött, mint maga mondja,[20] hadjárata kezdetén csak hadainak bátorságával és a szükség érzetével győzedelmeskedett. Első dolga volt az ellenséges hajók elfoglalása. Hosszabb vonalon, kivált Szatmárban és a Szilágyságban, jól ismerte a *Szamos* völgyét,[21] melyet, különösen erdélyi szakaszában, nyíltnak és igen kellemesnek találta. Ismerte, de közlekedő vonalakúl nem használta a *Körösöket*, a melyekről megírta, hogy lapos mellékeiket dús fű és nád fedi. Az eső és hólé ezeken megállván, mocsarakat alkotnak, a mik nyáron át kiszáradnak s a gémek és vaddisznók tanyái.[22] A *Maros* völgyét a Szamosénál is sokkal kiesebbnek s nagyon fontosnak találta, mert kettéhasítja az erdélyi fejedelemséget. A Maros és az aranyos fövenyű Aranyos völgyét mosolygónak s kellemesnek mondta, a melynek tájképeit gyönyörűség szemlélni. Egyúttal ez volt a német hadak útja Erdély felé[23] s így a közlekedés czéljaira alig használta fel; de a császáriaknak az 1706 májusi fegyverszünetben megengedte, hogy arra járjanak.[24]

A Duna-hajózás jobbadán a királyiak hatalmában volt. A hannoveri Becker csak nemrég (1702) találta fel a francziák

16 Rákóczi eml. 56., 193.
17 Rákóczi-tár, I. 69.
18 U. o. I. 193.
19 U. o. I. 116.
20 Rákóczi eml. 38.
21 U. o. 46., 48., 54—55., 160—1., 168.
22 U. o. 158.
23 U. o. 214., 233.
24 Kistapolcsányban, 1706 május 13. Károlyi okl. V. 474.

rezes hajóinál sokkal könnyebb és jobban kezelhető bőrös hajókat s a Dunán Lipót császár jelenlétében készített belőlük hajóhidat.[25] A császáriak dunai hajózását különben Rákóczi kuruczai majdnem lehetetlenné tették. Réveket, átkelőket a legkeskenyebb, de egyúttal legmélyebb, legsebesebb helyeken kerestek ki. Így, folyam mentében haladva, Somorja, Seprős, Néma, Karva, Esztergom, Szalkszentmárton, Solt-Földvár, Harta, Dunapataj, Imsós-Kömlőd, Paks és Foktő voltak a kuruczoknak, Dévény, Pozsony, Tamásháza, Nagymagyar, Guta, Komárom, Buda a királyiaknak főbb révei.[26] Amazoknak biztosítására, emezeknek háborgatására a fejedelem mindent elkövetett; de néha csak sövényekből font, náddal töltött hajókkal kellett beérnie.[27] Seprősnél (Óvár és Győr között) Bercsényi 3 jó kompon és 10 hajón (melyek közől ötöt Somorjánál elrejtve talált) egy nap alatt 3—4 ezer embert remélt átszállítani a Dunán.[28] A küzdelem vége felé a fejedelemnek a hatalmas folyamon már egyáltalán nem voltak biztosított révei és hajói; ez utóbbiakat Erdély határairól kocsikon kellett hozatnia.[29] Bőröshajókat is csináltatott,[30] de hajók még jobb időkben sem álltak a réveknél elegendő számmal. Így történt, hogy 1706 szeptember 27-ikén a karvai sánczból Lóczy 200 hajdúja közől csak tíz szabadúlt meg: «része hajón, része fasinán (rőzsecsomón), némely pediglen az anyja övedzőjével általverekedvén a Dunán.[31] Olyan emberek kellettek ide, a kik, mint *Török* Peti, sokszor általúszták a Dunát,[32] vagy a kik — mint Károlyi — a Duna jegén keltek át.[33] Apró csolnakokkal, tutajokkal és rőzsékkel a Dunántúlt biztosítani s a Dunát a közlekedés hálózatába bevonni nem lehetett. A naszádosok és csajkások székhelyé-

25 Histor. Bilder-Saal, VI. 546. képpel.

26 A hidakkal a labanczoknak is sok bajuk volt. 1705-ben Herbeville egyik pesti hídját leúsztatta a Dunán s azután felvontatta Szegedig, hogy a Tiszát ott kösse át a németek és ráczok egyesűlésére. Éble, Károlyi Ferencz, I. 49.

27 Arch. R. II. 289.

28 1706 augusztus 4. U. o. V. 194.

29 Rákóczi eml. 276., 278.

30 1707 szeptember 11. Károlyi okl. V. 692.

31 Arch. R. I. 633.

32 Rákóczi 1709 szeptember 10. U. o. II. 543.

33 Rákóczi eml. 83.

A DUNA TÉRKÉPE MARSIGLI »DANUBIUS«-ABÓL.

nek, *Titel*nek elfoglalása sem sikerült, pedig Károlyi már tervet is készített, hogy a Duna mellett Sóvár táján erős sánczot építtet a titeli hajóknak s a dunai révnek biztosítására.[34]

A Duna balparti mellékvizei is inkább katonai, mint közlekedési tekintetben voltak fontosak. A *Morván* többnyire Szakolczánál vezetett a hadak útja az örökös tartományokba. A *Vágon* Sók, Séllye-Vecse, Szered-Sempte, Bánka-Szerdahely voltak a

151. A DUNA TITELI RÉVE.

főbb hidak; de azon kívűl is sok gázlója lévén, kevés had meg nem oltalmazhatta.[35] Lipótvár és Komárom közt 1703—1708-ig a harczok sohasem szűntek meg; azért a Vágot még tutajozásra is alig lehetett használni. A fejedelem a *Nyitra* folyócskát közlekedési vonalnak szintén nem tekintette; de szerette széles völgyét, a melyet rétek borítottak és szántóföldek, szőlőhegyek szegtek be.[36] Tapasztalta a «folyócska» hatalmát, mikor

[34] Projectum a nyári operatiók folytatásáról, 1707 elején. Károlyi okl. v. 592.

[35] Rákóczi 1706 szept. 5. Arch. R. I. 606.

[36] Rákóczi eml. 253.

árvizek idején Károlyi hajókon szállította be Érsekújvárra az eleséget.[37] A *Garamot* a fejedelem már alkalmasnak tartotta arra, hogy a bányavárosokban csinált rézhajót azon szállíttassa le a Dunára.[38] A faúsztatást, tutajozást az egész vonalon nem engedte akadályozni.[39] Árvizek idején nagyobb eleségszállító hajókat is küldött a Garamra,[40] melynek bényi, csatai és macskarévi hídjait katonailag megerősíttette. Az *Ipoly* völgye szintén többször volt a hadak útja.[41]

A Duna balparti mellékvizei közül a fejedelem egyidőben hajlandó lett volna a *Lajta* és *Rába* közének semlegességét elösmerni.[42] Mind a két folyó útja, de gátja is lehetett az Alsó-Ausztriával és a Stájerországgal folytatott élénk közlekedésnek. Azonban éppen a két folyó köze nagyon erősen szenvedett a háborúban, miért is a Lajta hídjait a császáriak 1706-ban elhányatták.[43] A mocsaras folyóközben Bottyánnak egyszerre hét hídat is kellett csináltatnia,[44] de csak katonai czélokra. A Rába és Rábcza átkelőit — a kapuvárit és az árpásit kivéve — a kuruczok egyidőben mind bevágták,[45] mivel az ellenség a Rábaközt elárasztotta, vagyis «a Rába a Dunára hozta a partját».[46] Pedig a Rábaköz Bécs és Grécz kapuját bezárhatja![47] Egy 1706. évi kurucz térképen a Nagy- és Kis-Rába, a Répcze és Gyöngyös folyókon, a szélesség 47—48. foka közt 32 helység van ábrázolva hidakkal.[48] Várkesző, Malomsok, Abda, Kapuvár, Lébényszentmiklós voltak a legféltettebb átkelők. A császáriak mindent elkövettek, hogy a Rábát — a római császárságnak már Nagy Károly idejében határvonalát — minden körülmény közt megtartsák. — A *Drávának* csak egyes pontjai voltak Rákóczi hatalmában. A Muraközt Horvát- és Alsó-Stájerország

37 U. o. 273. A részletekre l. Hadtört. közl. 1890. 411—2. Bercsényi László levelei alapján.

38 1705 julius 16. Arch. R. I. 368.

39 Századok, 1895. 846.

40 Rákóczi eml. 273.

41 U. o. 261.

42 1706 április 2. Arch. R. I. 504.

43 1706 május 2. U. o. V. 114.

44 1707 november 12. U. o. IX. 448.

45 Bercsényi 1704 szeptember 8. Arch. R. IV. 120.

46 U.-ő, 1704 szeptember 12. U. o. 136.

47 U.-ő, 1706 április 17. U. o. V. 102.

48 U.-ő, 1706 márczius 27. U. o. V. 69. A térképet, sajnos, nem mellékelhetjük.

erős bástyájának tekinthette.[49] A szerbek és horvátok ellen eleinte úgy védekezett, hogy a Dráva mellékét megjáratta, minden megtalált kompot, hajót, csolnakot megégettetett,[50] s jó darabon mind a két partot sánczokkal erősíttette meg.[51] 1706-ban, mikor a tenger felől a fejedelem franczia segítséget várt, a közlekedés biztosítása végett Bercsényi a Dráva vonalának megszállását s áthidalását sürgette.[52] Utóbb már inkább a Dráva és a Kulpa jegén át akart lovasokat beküldeni;[53] majd meg abban reménykedett, hogy Dályok és Mihócz közt két pár hajóval átkötheti a Drávát;[54] térképe azonban teljesen félrevezette.[55] Az 1707. és 1709. évi szokatlanúl nagy árvizek a Dráván keresztűl egyidőre különben is lehetetlenné tették «az operácziók szabad útját».[56]

A vízi útaknál csak a *szárazföldiek* lehettek rosszabbak. Az ország nyugati részében elég széles *országútak* voltak;[57] de pl. Sárospataktól Ungvárig még a fejedelem lovaival is másfél napig tartott az utazás.[58] Erdélyi útját csak nagy ügygyel bajjal követhette, mert «sár nélkűl veték vala a kompútust az útakkal», ő pedig elhatározta, hogy bemegy, «ha a torony összedűl is».[59] Erdélybe különben sok út vezetett s a fejedelem szerint[60] *Pekri* tábornok minden szorgalmával sem vágathat be minden útat és ösvényt annyira, hogy az ellenség vigyázását megcsalhassa». Az útaknak ez az elrontása kedvezett a hadi terveknek, de esztendőkre visszavetette a rendes közlekedést. Másképp volt, mikor a bejövő Rákóczi és Bercsényi előtt egyengették, tisztogatták a Beszkidek útjait![61] «Oly országon vagyok — írta a fejedelem Jászberényről[62] — a hol út nélkűl is jár-

49 Szarka Zsigmond, 1704 február 17. U. o. I. 107.

50 Hellebrandt 1704 febr. 26. U. o. I. 108.

51 Zana György 1704 márcz. 2. U. o. I. 111.

52 1706 április 17. Arch. R. V. 102.

53 1707 október 22. U. 456.

54 1707 november 1. U. o. 465.

55 Dályok Mohácstól délre a Dunánál van s Mihócz (Dolnji Miholjac) attól 43 km-re délnyugatra a Dráva mellett.

56 Horváth Ferencz 1707 november 26. U. o. IX. 454. Esterházy Antal 1709 február 19. U. o. 617.

57 Pl. Trencsénnél, Rákóczi eml. 249.

58 U. o. 282.

59 U. o. 60–61.

60 1707 szeptember 11. Arch. R. II. 102

61 Várnay György levele, 1703 junius 7. Thaly, Bercsényi, II. 490.

62 1710 február 24. Arch. R. III. 49.

hatni.» De szívesen vette, mikor a vármegyék, pl. a dunántúliak, az útak, hídak, révek kijavításáról s a posták felállításáról intézkedtek.[63]

A postaútak hosszát Rákóczi idejében a fő- és mellékvonalakon 2200 kilométerre tehetni.[64] A fejedelem gondoskodott róla, hogy Nagyszombattól Kolozsvárig 530, Zólyomtól Nagybányáig 400, Lévától Eperjesig 270, vagy a Dunántúl Kőszegtől Etéig 165 km. hosszan a közlekedés meg ne akadjon. Nem kis érdeme, hogy háborús körűlmények közt *nagyobbra fejlesztette a postai közlekedést mint a milyennek találta.* A közlekedés folytatására legszükségesebbnek[65] a posták jó móddal való fölállítását tartotta. Mindjárt fölkelése elején megpálczáztatta a postást, ki egy levelet megkésve adott át neki.[66] Az olyan posta halálnak volna jó, a melyik Szatmárról Ecsedre 12 nap alatt hozza meg a levelet.[67] De nem is mehetett nagy rendben a dolog, pl. Hatvanban, melynek postamestere egyúttal kuruczezredes volt s a levelek expediálásánál fontosabbnak tartotta, hogy a Csepelszigetre betörve, Ráczkeviről elhajtassa Savoyai Jenő herczeg ménesét.[68]

A fejedelem először 1703 november 11-ikén rendezte a postaszolgálatot és *Szepesi* Jánost nevezte ki *országos főpostamesternek.*[69] Deczember 12-ikén hat postát állított fel Szatmár vármegyében.[70] A főpostamester meghagyta a Szerencstől Szatmárig járó postáknak, hogy a fejedelem levelét éjjel-nappal, életök veszélyeztetésével is vigyék Szatmár alá Sennyey tábornokhoz és följegyezzék, mely nap, mely órában kapták s viszik tovább a levelet.[71] Ugocsa vármegye hamarjában ezer forint rendkívűli

[63] 1708 január ius 15—24. Tört. Tár, 1899. 214—5.

[64] A mellékelt térképvázlatról lemérve.

[65] Tört. Tár, 1899. 215.

[66] 1703 október 23. Arch. R. 1. 134.

[67] Szentgyörgyi József 1703 deczember 9. U. o. 1. 191.

[68] Whitworth Hedgesnek 1704 január ius 12. Simonyi, 1. 99. Távozásakor a fejedelem csodálkozott, hogy megint egy kapitány, Szabó Márton kéri a hatvani postamesterséget; de Károlyi kedvéért megadta neki, 1705 november 4. Károlyi okl. v. 319.

[69] Borovszky, Magyarorsz. Vármegyéi, 1. 448. és Tört. Tár, 1909. 151.

[70] 1703. deczember 12. Arch. R. 1. 260.

[71] 1704 február ius 9. Arch. R. 1. 295.

A KURUCZOK
POSTÁI,
HÍDJAI S RÉVEI.
LENGYELORSZÁG
MORVAORSZÁG
ALSÓ AUSZTRIA
STAJERORSZÁG
TÖRÖK HÓDOLTSÁG
Hanusfalva
Késmárk
Lőcse
Eperjes
Kassa
Munkács
Huszt
Szatmár
Nagybánya
Kolozsvár
Zilah
M. Zsombor
Várad (ostromzár)
Debreczen
Margitta
Kálló
Nyírbátor
Tokaj
Szerencs
Eger
Gyöngyös
Hatvan
Verpelét
Szolnok
Szeged
Szalkszentmárton
Dunapataj
Paks
Földvár
Szekszárd
Losoncz
Zólyom
Beszterczeb.
Selmeczb.
Léva
Érsekújvár
Köszeg
Szombathely
Pápa
Sümeg
Jánosháza
Szentpál
Regede
Szakolcza
W. Neust.
Maros f.
Tisza f.
Szamos f.
Dunaf.
Vágf.
Mérték 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 km.
Tervezte és rajzolta Márki Sándor.

adót vetett ki a jobbágyokra, mivel a fejedelem meghagyta, hogy minden faluban postalovat kell tartani.[72]

A fejedelem az ország szolgálatának nem kevés előmozdítását látta abban,[73] hogy rendes helyeken postákat állítson fel s a postamestereket az eddigi visszaélések ellen megvédje. Elrendelte tehát, hogy a kik a nemes ország szorgos szolgálatában az ő parancsával járnak, azokat ingyen tartozzanak tovább szállítani, ellenben a parancsnokló vagy várbeli tisztek az útlevelével járókat pénzért, a szokott díjak lefizetése mellett, küldjék állomásról állomásra. A kiknek nincs ilyen útlevelök, azokat a postamesterek és postások necsak ne hordozzák a postán, hanem azonnal hírt is adjanak az állomásukon levő tisztnek, hogy az ilyeneket elfogassa.

Minthogy azonban ezek a panaszok meg nem szűntek s a vármegyék nem gondoskodtak a területökön működő postamesterek fizetésének és természetben való illetményeinek kiszolgáltatásáról, a fejedelem újból[74] szigorúan intézkedett «a nemes ország szolgálatában idáig történt káros fogyatkozások orvoslásáról». Hiszen a postalovak néhol úgy leromlottak, hogy még a fejedelem futárainak is gyalog kellett folytatniok siető útjokat. Meghagyta tehát, hogy a vármegyék mindenütt gondoskodjanak jó lovakról s elegendő szénáról, abrakról, «ezt javalván a közjó, hozzánk s azon közjóhoz a nemes vármegyének eleitől fogva mutatott zélusa, avagy készsége».

Korszakalkotó a fejedelemnek az a rendelete, a melylyel 1705. újesztendő napjától a magyar- és az erdélyországi *postákat újraszervezte*.[75] A posták ingyen, illetőleg államköltségen fuvarozták a fejedelem követeit, a fővezér s a parancsnokló tábornokok futárait (kurírjait) s készfizetés mellett az útlevéllel ellátott

72 1704 január 10. Tört. Tár, 1899. 215.

73 Vihnye, 1704. október 22. Nyitra vármegye levéltárában.

74 Vihnye, 1704. október 25., u. o. Felolvasták Nyitra vármegye lukai közgyűlésén, november 10.

75 A postamesterekhez 1705 márczius 4. kiadott 9 pontú utasitása: Nemzetgazd. Szemle, 1883. III. füzet; ismerteti Szádeczky, Gazdaságtört. Szemle, 1898. 244–7.

magánosokat. A leveleket és csomagokat rendes vagy — sürgősség esetében mint stafétákat — külön postajáratokkal küldték rendeltetésük helyére. A rendes posta hetenkint kétszer közlekedett szigorúan meghatározott díjak és szabályok mellett, s a postások nemcsak kártérítéssel, hanem esetleg hivataluk elvesztésével, sőt halállal lakoltak az okozott bajok miatt. Minden község köteles volt rendben tartani a maga postaútját. A postás fizetése évenkint 240, a fiókpostásé (veredariusé) 96 forint volt, a levelek, staféták s utasok szállítási díján kívül.[76] Így a posták fentartása az államnak évenkint körülbelül 25—30.000 forintjába került. Éppen azért, hogy a nemes országnak több költséget ne okozzon, a fejedelem csak a legszükségesebb vonalak fölállítását engedte meg; pl. 1706 márczius 1. Losoncz és Besztercze közt,[77] julius 28-ikán Csege felé.[78] Szurdokról Abrudbányára rendes postákat még nem állíttatott, hanem kivezényelt katonákkal folytatta a levelezést.[79] Általában véve Erdélyben és a Partiumban az egész 1706. esztendőben csak katonák postálkodtak; de a fejedelem gondoskodott, hogy a helyökből ki nem bontakozott postamesterek megkapják fizetésöket.[80] Postamestereket egyszer-másszor már azelőtt is a katonák közt keresett.[81] A miben lehetett, könnyített a postások anyagi bajain; pl. minden postahivatal lovai számára réteket (ú. n. postaréteket) rendelt kihasítani;[82] mikor pedig értesült, hogy egyes községek a postalovakat eltartani nem tudják, utasította a hadi biztosi hivatalt, hogy egyelőre gondoskodják szénáról, abrakról.[83]

76 Ez mégis fizetésjavitás-számba ment. Pl. 1703 október 20-iki jelentés szerint Huszton, hova 2 posta kellene, azelőtt a maguk lován szolgálók a fejedelemtől 64 forintot, négy köböl búzát, egy verő (a mezőre kivert) sertést kaptak; a kik pedig az öt város által adott postalovakon jártak, csak 45 forintot. Arch. R. I. 228.

77 Szepesi levele 1706 márczius 14. Postaközlöny, 1869. 23. sz.

78 Arch. R. I. 574. Erre Dobozi István észrevétele 1706 augusztus 26. Károlyi okl. V. 519.

79 1706 április 9. Arch. R. I. 520.

80 1706 deczember 26. Károlyi okl. V. 548.

81 Pl. Hanusfalvára 1704 január 13., mivel a vármegye mást nem talált, katonát keresett. U. o. I. 278.

82 1705 április 29. Hornyik, IV. 360.

83 1707 márczius 11. Arch. R. II. 43.

A német hadak mozgalmai miatt néha a kurucz posták egy része «helyéből kibontakozott» s e miatt a levelek egy része eltévedt,[84] vagy nagyon megkésett.[85] Maga a fejedelem is úgy látta, hogy a posták nevezetei megvannak ugyan, de némely helyütt hol az öregasszony, hol gyalog parasztember, hol falábú koldús hordja a leveleket.[86]

152. POSTAKOCSIS.
Akad. kézír. (Szendrei után.)

Sokat panaszkodtak a postamesterek fizetésök elmaradása, a háborúban esett káraik és a tömérdek szolgálat miatt,[87] minek okát a főpostamester, *Szepesy* János kapzsiságában, sőt hűtlen pénzkezelésében keresték. 1706 május 16-ikán már a fejedelem előtt állottak a posták fogyatkozásairól való panaszok.[88] A fejedelem egyrészt ezeknek figyelembevételével *szervezte az erdélyi postaügyet*[89] s megállapította főpostamester és a postamesterek eskümintáit.[90] Magát Szepesyt még nem tartotta hibásnak, de megkérte Barkóczy zempléni főispánt, hűséges szolgálatai után, jelölje őt alispánságra és — ha megválasztják — állítsa be tisztjébe.[91] — A mellett azonban vizsgálatot indított

[84] Rákóczi Szirmainak 1705. januárius 4. U. o. I. 462.

[85] Pl. Bercsényinek Bajmóczról 1706. deczember 1-én írt levelét a fejedelem Rozsnyón csak 8-ikán kapta meg. U. o. I. 653. A posta még a rozsnyai tanácsülés meghívásait is rendetlenűl küldte és kézbesítette. Bercsényi szerint «nyilván jezsuitával álmodott a postamester». U. o. V. 345.

[86] 1707 márczius 23. U. o. II. 60.

[87] Bőven Postaközlöny, 1869. 10., 31., 32. sz. és Szádeczky, II. Rákóczi Ferencz postái. Gazdaságtört. Szemle, 1898. 249—251.

[88] Rákóczi lt. 1880. sz. Említi Arch. R. I. 37. A fejedelem is haragudott (1707 márcz. 19.) hogy a posták dolga teljes zavarban van; a Tiszántúl sehol sem állították fel, a leveleket a szegény lakosok hordják nagy késedelemmel. Károlyi okl. V. 613.

[89] U. o. 1836., 1886. Említve Arch. R. I. 37.

[90] U. o. 1873., 1887. sz. Említve u. o.

[91] 1706 augusztus 5. U. o. I. 444.

ellene. Bercsényi éppen a fejedelem harminczegyedik születésnapján jelentette,[92] hogy Szepesy állítólag már mindent rendbehozott s kifizetett; de hiány mutatkozik, a mit Beszterczén maga akar megvizsgálni. A fejedelem tehát Szepesy helyébe 1707 augusztus 5-ikén *Kossovics* Márton máramarosi hadbiztost nevezte ki főpostamesterré s kötelességévé tette, hogy postamesternek csak jó hazafit, tanúlt embert, s legalább is *írástudót* nevezzen ki.[93] A részére adott utasítások[94] a postaszervezetnek minden részére kiterjednek s a fejedelem csodálatos tájékozottságáról tesznek tanulságot.

Kossovics már első körútjában kiáltó hiányokkal találkozott s tiltakozott az ellen, hogy ezeket valaha neki tulajdonítsák;[95] de a fejedelem nemsokára mégis megpirongatta a posták késedelmes járásáért.[96] Kossovics a felelősséget a közgazdasági tanácsra hárította, melyet a fejedelem föl is hitt a postamesterek rendes fizetésére;[97] ezek azonban egyenesen Kossovics ellen emeltek panaszt. Bercsényi maga elé rendelte, hogy hanyagsága miatt a haza szolgálata hátramaradást ne szenvedjen.[98] Pedig nem ő volt az oka, hogy a postamesterek már nem akartak külön stafétákat küldeni, hanem maguk a tábornokok, kik ilyen követelésekkel zaklatták őket, de az előírt díjakat meg nem fizették.[99] A fejedelem — megint éppen a nevenapján[100] — *fegyelmi vizsgálatot* rendelt el Kossovics ellen és azt éppen a közgazdasági tanács elnökére, a staféták és kurírok küldése ügyét pedig, számadás terhe alatt, *Krucsay* István szenátusi titkárra bízta. Már azelőtt[101] megfenyegette azokat a postákat, a melyeknek nem tetszett, hogy a kurírokat rézpénzzel fizeti.

92 1707 márczius 27. U. o. v. 372.

93 Gazdaságtört. Szemle, 1898. 251.

94 Közli Postaközlöny, 1869. 28. 29. sz. Bőven ismerteti Szádeczky, Gazdaságtört. Szemle, 1898. 251—4.

95 Bercsényihez 1707 augusztus 17. Postaközlöny, 1869. 19. sz. Gazdaságtört. Szemle 1898. 254.

96 1708 márczius 2. Arch. R. II. 174.

97 1709 július 20. U. o. VIII. 121.

98 1710 márczius 7. U. o. VI. 470.

99 Bottyán a fejedelemhez 1709 junius U. o. IX. 691.

100 1710 márczius 27. U. o. III. 220. Ennek következtében április 29-én Bercsényi a vizsgálati iratokat Klobusiczkyhoz tette át. U. o. VI. 503.

101 1707 november 1. U. o. II. 124.

Dőry Pal, Hadadi György, Antalóczy János, Sugó János, Kéry Zsigmond s más *futárok* gyorsaságukkal s megbízhatóságukkal néha valóban szolgálatot tettek az országnak.[102] A fejedelem még a *galambpostákat* sem vetette meg. A Jászságban ugyan – mint maga írja – mikor a németek egyszer rajtuk ütöttek, a galambkosár elveszett; «de a galamb, mivel még nem szárnyaszegett s jó repülő, el nem vész, hanem mindaddig kering, míg valakinek az ablakán berepül s ott magának nyugvó szállást szerez».[103] Kevéssel azután [104] a levelezések folytatására a fejedelem jóváhagyta a *parasztposták* fölállítását. A pestis miatt akkor már «postamestereink szellőztetik, mert későn hozzák a leveleket».[105] Nincs többé posta, a kurír sem járhat: elvesznek, eltévelyednek.[106]

153. SEREMETJEV OROSZ TÁBORNOK.

A fejedelem udvarából a *kurírok* a szükséghez képest indúltak; a *rendes posták* minden szerdán és pénteken.[107] Postanapon a fejedelem szüntelenül írt, diktált s többnyire nem is ebédelt együtt udvara nagyjaival. «Ha oly szaporán vehetné Károlyi leveleit, mint ő íratja, nem lehetne panasza, hogy függőben maradnak a dolgok.»[108]

102 A főpostamester mellé beosztott hat czímeres kurír Rákóczi czímerét hordta a nyakában. (Gazdaságtört. Szemle, 1898. 252.) A kurírt útjában mindenki köteles volt gyámolitani. Hadady Györgyöt azonban a fejedelem fecsegőnek tartotta s megrotta 1706. április 19. Arch. R. I. 512–3.

103 1710 márczius 15. Tört. Tár, 1883. 378.

104 1710 márczius 31. Arch. R. III. 86.

105 1710 május 24. U. o. III. 109.

106 1710 május 29. U. o. III. 112.

107 Mosonytól Munkácsra a kurír tíz, a rendes posta néha kétannyi nap alatt járta meg az utat. Éble, Károlyi Ferencz, I. 14.

108 1706 április 18. Arch. R. I. 531.

Megkövetelte, hogy a posta pontosan szállítsa a leveleket, de, egy-egy megfigyelés alatt álló úrral szemben, korlátozta a levelezés szabadságát.[109] Abban a hiszemben, hogy sürgősek, a Károlyi nevére érkezett levelek némely részét egy ízben maga is felszakította-[110] Kivételképpen saját levelei fölbontását is megengedte tábornokainak[111] s volt rá eset, hogy Bercsényi feltartóztatta a fejedelem leveleit.[112] Ez tehát nem jelentette a levéltitok megsértését, mint a császáriaknál, kiknek kiváncsisága ellen a külföldi követek felszólaltak. Pl. Hamel-Bruyninx egy ízben panaszkodott, hogy Rákóczinak hozzá intézett levelét felbontották és visszatartották; Salms herczeget és Wratislaw grófot felszólította, kerestessék meg a levelet, mely azután meg is került.[113] Már azelőtt is lefoglalták a fejedelemasszonyhoz írt levelét s a posták jól értettek a gyanús levelek felbontásához és feltűnés nélkül való bepecsételéséhez.[114]

A fejedelemnek különösen *Bécscsel* és a *külfölddel* való levelezésében kellett óvatosnak lennie. Törökországi levelezéseit az odavaló kereskedők többnyire ingyen szállították.[115] Orosz- és Lengyelországba rendesen egy *Miklós* nevű czímeres oláh kurírja vitte leveleit,[116] de más futárokat is gyakran használt erre a czélra. Különben állandó összeköttetésben állt *Ross* Vilmos *krakói* postamesterrel. A fejedelem egy ízben száz tallért igért neki, ha hat hét alatt válasz jön Miller Péterhez írt levelére.[117] Majd megkérdeztette tőle, mi módon állíthatna fel olyan biztos *magánpostát*, a melynek útján külföldi levelezéseit bátrabban és gyorsabban folytathassa. Legjobbnak tartaná, hogy erre a szolgálatra lengyeleket vagy oláhokat fogad-

109 Pl. 1704 április 24. Sennyei István esetében. Közli Magyarország, 1907. 4. sz.

110 1709 november 24. Arch. R. II. 570. Károlyinak 1705. április 3-iki levelét vissza is tartotta, hogy a rossz hírrel meg ne rémítse Károlyinét. Éble, Károlyi, I. 17.

111 1710 április 18. Arch. R. III. 187.

112 Pl. 1710 július 14. U. o. VI. 560.

113 1706 november 15., 28., deczember 15. Simonyi, III. 261., 285—7.

114 U. o. 261. V. ö. Szalay, Rákóczi bujd. 265.

115 Erre 1708 május 20-ikán őmaga figyelmeztette Pápay Gáspárt. Arch. R. II. 379. Hanem azért Ternovai Todorán is sok szép pénzt kapott Rákóczitól mint törökországi posta. Tört. Tár, 1882. 566.

116 U. o. VIII. 190.

117 1705 július 30. Arch. R. T. 382.

jon, kiket ösmerősei az országutakon bizonyos helyekre rendeljenek a levelek elhordása végett. Ha a postamester erre vállalkozik, *Kray* Jakab a posták fogadása és elhelyezése iránt oly feltétel alatt szerződjék vele, hogy innen *Danczkára*, onnan pedig vissza a legnagyobb sietséggel szállítsák a leveleket. Mindig jegyezzék rájuk az időt, hogy tudhassa, hány nap alatt jártak. Szabja meg büntetésöket az egy-egy napi késedelemre stb. Mindezekért a postamester a posták fizetésén kívűl 400 forintot kap. Ha Ross nem vállalkoznék, Kray valami kereskedőt keressen, hogy az fogadjon postákat.[118] Ross azonban 1707. szeptember 25-én már meglátogatta a fejedelmet Sárospatakon[119] s megkötötte a szerződést Rákóczi *lengyelországi magánpostájára.*

154. MAZEPPA.

Mazeppa Iván Sztepanovics kozák ataman és *Golovkin* orosz főkanczellár felszólítására a fejedelem utóbb *Oroszország felé* is intézkedett a posták fölállításáról; de ennek csak úgy jósolt jövendőt, ha a bécsi udvar megtartja igéretét s Moszkva és Bécs között a postáknak «birodalmunkon való által menetelét nem ellenzi».[120] 1706 január 11-ikén meghagyta *Bay* Andrásnak, hogy *Moldva* felé négy jó, hű postát fogadjon s általuk a máramarosi havasokon vagy Lengyelországon át mentűl gyakrab-

118 Rákóczi Krayhoz 1707 augusztus 16. Arch. R. II. 80.

119 Beniczky naplója 48

120 Rákóczi Nedeczkyhez 1708. junius 23. U. o. II. 392–3.

ban tudósítsa.[121] Néha még párisi leveleit is Konstantinápolyon át kapta, mi óriási késedelmet okozott. Párisi levelezéseit tehát a *danzig—krakó—munkácsi* magánpostára terelte s mikor ez a pestis miatt megszakadt, *Ross* krakói postamester által nyitott reá újabb útat[122]

Útlevél nélkül Európában akkor senki sem járhatott s ezt az ónodi országgyűlés[123] 1707-ben hazánkra nézve is megkövetelte. A varsói szerződés kimondta, hogy a magyar és orosz útlevelek kölcsönösen érvényesek, a mit azonban *Jahnus* orosz tábornok nemigen vett tekintetbe. Az oroszoktól megszállott területeken át a moldvai vajda sem fogadta el a Rákóczitól adott útlevelet s ennek érvényessége tekintetében *Seremetjev* orosz tábornokot kérdezte meg.[124]

Maga a fejedelem — két skoliei (galicziai) kirándulást kivéve[125] — 1703 junius 16-ikától 1711 februárius 18-ikáig nem hagyta el a hazát. Ez idő alatt — az oklevelek bizonysága szerint — az országnak 350 helyén tartózkodott hosszabb vagy rövidebb ideig s a Dunántúl kivételével bejárta a szövetséghez tartozó hazát, a melynek szabadságát, sok egyéb között, a közlekedési viszonyok javításával akarta biztosítani.

121 Arch. R. I. 462.

122 Bercsényihez, 1710 februárius 20. U. o. III. 40.

123 A hadiszabályzat IV. része 18. pontjában. Századok, 1895. 926.

124 Mindezekről Rákóczi eml. 274—5., 300.

125 1710 novemberében (u. o. 285—6.) s 1711. januáriusában (Arch. R. III. 562—7.)

155. POSTAKOCSIS, MAGYARORSZÁGI PAPIROS VÍZJEGYÉN.

NYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI MŰVELTSÉG

156. A VALLÁSSZABADSÁG EMLÉKÉRME.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I.

A VALLÁSSZABADSÁG.

Rákóczi az állam boldogúlását és felvirágzását nemcsak gazdasági, katonai és politikai, hanem szellemi intézményeink, különösen a *vallásosság* és *közerkölcsiség* fejlesztésétől is várta. Az egyház és az állam közt, az ő felfogása szerint, olyan harmóniának kell lennie, mint a test és a lélek közt; amaz a jövendő, emez a jelen élet biztosítására törekszik. S minden szeretetnek, tehát a hazaszeretetnek is forrása a hit, a mely Istennek világossága s nem emberi munka. Vallásosságot követelt *minden felekezettől*, mert csak istenfélő emberektől várt alattvalói hűséget.[1] Egy nappal fölkelésének megkezdése előtt papot kért maga mellé Ungvárról, mert hite nem engedi, hogy sokáig legyen lelkiatya nélkül. A papot, ki hivatását teljesíteni készült, a császáriak elfogták.[2] Mint vezérlő fejedelem, udvari főkapitányának első gondjává tette, hogy ápolja az isteni félelmet és a vallásosságot s mindenkit a maga vallása szerint való istentiszteletre szorítson.[3] A táborba mindenüvé magával vitte térdeplő keleti szőnyegét,[4] és kápolnás ládáját a kereszttel, kehelylyel

[1] Rákóczi önéletr. 51–2., 173., 180., 184.
[2] Thaly, Bercsényi, II. 503–4.
[3] Tört. Tár, 1880. 572.
[4] 1708 augusztus 8. U. o. 1882. 748.

stb.[5] Ő is, Forgách tábornok is, imádságokat írt a vitézek számára,[6] s képmutatónak ezért épp oly kevéssé tarthatták, mint a hadak élén imádkozó Bethlent, Gusztáv Adolfot, Cromwellt, a kik valamennyien protestánsok voltak. A kálvinista Róma bírája, *Dobozy* István is arra intette a debreczenieket,[7] hogy elfordúl tőlük az Isten, ha jobban nem térnek hozzá. «Nem volna ideje még az urak sok vendégeskedésének, tánczolásának s afféléknek. Éjjel-nappali *könyörgés, böjtölés* volna tisztünk. Bizonyára tartok, arra ne jussunk, a mire a zsidók.» A fejedelem kezdettől fogva megkövetelte a katonák reggeli s esteli imádkozását.[8] Minden ezredbe tábori papokat rendelt, hogy elejét vegye a hadak közt elterjedt «buzgóságtalanságnak» s az istentiszteletet mindenki a maga hite és vallása szerint gyakorolhassa, az erkölcstelen életet megjobbítsa.[9] Mikor *Bercsényi* a szécsényi országgyűlésen a vallásvita hevében elkáromkodta magát, a fejedelem nyiltan megkérdezte tőle, hogyan legyen a katonaság jámbor és ájtatos, ha a tisztek sőt a tábornokok maguk is mosdatlan szájjal *káromkodnak?* «Felséged katonái olyanok, mint az apáczák lovai — felelt *Forgách* Simon. — Azok sem mennek, ha a nyeregből amúgy istenesen, síma szelíd hangon szólnak hozzájok; de ha káromkodik, szitkozódik az ember, mindjárt neki vágtatnak a legnagyobb akadálynak és semmitől sem tartva, összegázolják».[10]

Külön lesz még szó arról a mély vallásosságról, mely az ő nagy lelkét betöltötte,[11] de már itten is utalni kell rá, hogy *a nép valóban hitt az ő mély vallásosságában.* Ezért történt, hogy kuruczai, a kik kilencztizedrészben protestánsok voltak, zúgolódás nélkül nézték, midőn az állam öröm- és gyászünnepeit katholikus szertartás szerint ülte meg. Mindennap, még a legkisebb faluban is, misét hallgatott. A nagyhéten szorgalmasan járt a templomba;

5 1710 januárius 22. U. o. 1883. 376.
6 Századok, 1882. 617–8.
7 1704 februárius 16. Arch. R. I. 296.
8 1703 szeptember 7. Tört. Tár, 1904. 37.
9 1705 október 11. U. o. 1904. 41.
10 Szalay, VI. 283.
11 Fraknói, II. Rákóczy Ferencz vallásos élete és munkái. Budapest, 1906. 8-r. 62 lap.

a feltámadásra éjfél után szövétnekek világítása mellett ágyúdörgés és puskaropogás közt vonúlt; hajadonfővel haladt az úrnapi körmenetben. Az egyházi ünnepeket nagy fénynyel tartotta meg, miközben a nép szemeláttára földreborúlva ájtatoskodott. Hadjáratba vonúltakor az oltár előtt térdepelve fogadta a püspök áldását, hogy az Úristen szerencséssé tegye hadakozását.[12] Ki vonhatta volna ki magát annak a jelenetnek varázsa alól, mikor a nemes ifjak új zászlaját az oltár előtt szívéhez szorította, megcsókolta s könnyeivel áztatva nyújtotta oda a haza reményeinek, hogy majdan győzelemre vigyék?[13] Ki gúnyolódott volna azon, hogy szabadulása emlékére minden hétfőn böjtölt?[14] Hiszen ez a szabadúlás hozta meg a nemzet reményét; s a *pénteket* éppen a protestáns többségű sárospataki országgyűlés rendelte *országos böjtűl*, hogy megengesztelje Isten haragját.[15] Volt a népben még vallásosság s azt a nemzetet fentartó erők közé sorolták. A fejedelem pedig azt a szabadságot, a melyet a maga hitének nyilt és férfias megvallásában követelt, más felekezeteknek is biztosítani kívánta.

Már a Recrudescuntban a *vallásszabadság eltiprását* mondta a fölkelés tizenhatodik okának.[16] Nem ösmerte el a magáénak, de figyelemreméltónak tartotta azt a mindenütt terjesztett manifesztumot,[17] mely szerint a protestánsok vértanúinak vére követeli az elnyomott lelkiösmeret szabadságát és a templomok visszaadását. «Hogy a szép egyesség a hit s vallások közt megmaradjon», mindjárt akkor (1704 januárius 27-én) megtiltotta a templomok és az iskolák erőszakos visszafoglalását s *a vallási ügyek rendezését az országgyűlés feladatának mondta.*[18] A bécsi udvarnak tulajdonította, hogy vallásügyekben katholikusok és protestánsok egyaránt bizalmatlanok voltak iránta. Hír szerint a franczia királylyal titkosan szövetkezett, hogy franczia hadak

[12] Sok adat Beniczky naplójában. (Különösen Rákóczi-tár I. 80., 112—4., 136.)

[13] U. o. I. 200.

[14] U. o. I. 6.

[15] 1708 deczember 15. U. o. I. 176.

[16] Manifesztum, 17—18.

[17] Márki, Rákóczi, I. 304.

[18] Arch. R. I. 95—97. Századok, 1873. 103. Károlyi okl. V. 33. Ezt a rendeletét megújította 1704 augusztus 13. U. o. V. 122.

segítségével irtsa ki Magyarországból a protestánsokat.[19] Különös föltevés, mivel — saját adata szerint — hadainak $^{9}/_{10}$-e protestáns volt. Ha ilyesmit akar, olyan nemes haraggal nem kél ki az ellen, hogy hadaiban elhanyagolják az istentiszteletet s nem rendeli el, hogy azt *mindenkinek vallása szerint* szünet nélkűl gyakorolják. Minden ezredhez az ezred többségének hite, vallása szerint rendelte ki a *tábori lelkészt*. Megkereste a különböző felekezetek megyés papságát, hogy hadaiba mindenütt «oly alkalmatos személyt állíttasson, a kinek mind tanítása által, mind kegyes élete példaadásával a vitézlő rend a kegyesség követésére indíttassék és az isteni tisztelet minden napokban az anyaszentegyház bevett szokása szerint gyakoroltassék».[20]

Gyöngyössy Istvánnal, a költővel együtt, a *katholikusok* bíztak a katholikus fejedelemben és vezérekben. A költő szerint az volna a dolgok szerencsés folyamának jó kezdete, ha — különösen a vallás ügyében — holmi újításokkal nem idegenítenék el az elméket; hanem félretévén mindent, a mi kedvetlenséget okozhat, szép egyességgel munkálkodnának a haza javán. Azonban a katholikusokat már nemcsak titkon, hanem nyíltan is üldözik; nem a fejedelem parancsából, hanem az ő elnézésével. Ha *Telekessy* püspök fel nem szólal a fejedelemnél, a prédikátorok majdnem mindenüvé bejutnak s elfoglalják a katholikusok templomait.[21] A püspök nem járt hiában a fejedelemnél, a ki azonban a nem-katholikusokat is «a jövendő elégtétel reményének fölkeltésével» akarta megnyugtatni. Míg Telekessy I. Lipóttól már 1700-ban kérte a kath. papságot sértő régi törvények eltörlését vagy módosítását, Rákóczitól az ágostaiak a gyöngyösi első értekezleten a vallás szabadságát biztosító törvények helyreállítását követelték.[22]

19 Önéletrajz, 179.
20 1705 deczember 11. Károlyi okl. v. 342—3.
21 1703 deczember 7. Leskó, Adatok az egri egyházmegye történetéhez, IV. 370—1.
22 Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. IV. 135—6.

Ebben a *király*, ügyes politikával, megelőzte. 1704 július 20-ikán a vallás szabadságát az 1681. és 1687. évi törvények értelmében biztosította.[23] De Rákóczi mind a két országgyűlést erőszak alatt állónak tartotta s egyéb törvényeit ez okból nem fogadván el, ezeket sem fogadhatta el.[24] Azonban a királyéhoz hasonló biztosítást az *Okolicsányi* Pálra hallgatók a gyöngyösi második értekezleten már hűségök jutalma gyanánt követelték tőle.

A fejedelem — a vármegyékhez intézett rendeletében[25] — kikelt «némely észvesztésnek nemzetünk közt levő eszközei» ellen, kik boldogan folyó nemzeti munkáját azzal akarják zavarni, hogy a hit és vallások közt egyenetlenséget, kedvetlenséget, haragot támasztanak. A fejedelem, az országgyűlés jóváhagyása reményében, már előbb megengedte *a hit és vallások szabad gyakorlatát*. Újból elrendelte, hogy a hitet és vallásokat mindenütt szabadon gyakorolják, a templomok és az iskolák a mostani tulajdonosok birtokában maradjanak, de templomokat, iskolákat — a bennök való *szabadtanítás* joga alapján — más felekezetek is szabadon építhessenek. A dézmák, kvarták, oktávák, szedeczimák a mostani gyakorlatban maradjanak. A *stólát* mindenki a maga egyháza papjának fizesse. A halottnak a közös haranggal valláskülönbség nélkül harangozzanak, de a harangozás díját annak az egyháznak adják, a melyhez a halott tartozott. Megkövetelte parancsának szigorú végrehajtását és addig is, míg az ország határozni fog, férfiúnak, nőnek egyaránt megtiltotta a templomok és az iskolák elfoglalását.

Az ágostaiak 1704 november elején sérelmeiket külön emlékiratban terjesztették a hollandi rendek és Anna angol királyné elé. A császár szövetségeseinek megmagyarázták, hogy Rákóczihoz éppen vallásuk régi szabadságának visszavívása reményében csatlakoztak.[26] Azonban Rákóczi rendelete a Nyitra és a Vág vidékén rettenetes lármát csinált. Itt az idáig csendben levők

23 U. o. 138–9. Lehóczky, Bereg, I. 220. Simonyi, I. 430.
24 Önéletrajz, 179. Leskó, IV. 376–8.
25 1704 augusztus 12. Hornyik, IV. 306–8.
26 Zsilinszky, IV. 145–8.

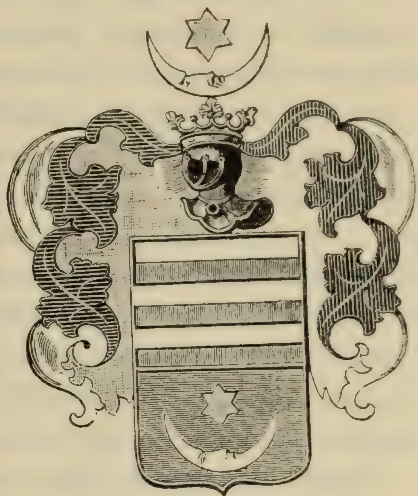
fölébredtek; pl. Nagyszombatban tíz kálvinista sincs, de már is berzenkednek s mindent követelnek.[27] Néhány hónap múlva a zólyomlipcsei uradalomban s másutt a protestánsok csaknem szemmel látható támadással foglalták el a kath. templomokat; a kelyheket, szentségtartókat kinevették, a papokat pedig kiverni készültek.[28]

Erőt kellett adnia az 1647: V. törvényczikkelynek, a mely a vallásszabadság ügyében dédapja és III. Ferdinánd között kötött linzi békét a Corpus Jurisba iktatta; s a kiegészítésére hozott VI—XIV. törvényczikkelyeknek, a melyek a vitás templomokról intézkedtek. Az evangelikusok panaszkodtak, hogy a VI. t.-cz.-ben felsorolt *90 templomot* maig sem kapták vissza. A fejedelem vizsgálatot rendelt és pedig az 1647 : VI. t.-cz. 9. §-a alapján Turóczban is. *A turóczi prépostság*, mely már régebben hűséget esküdött neki, 1705 február 3-ikán felszólalt javai összeírása ellen, a melyre okot nem adott s 6-ikán tisztelettel kérdezte, *elkobzás* czéljából történik-e ez és *Beniczky* Márton s *Prileszky* György birtokosok kinek a parancsából járnak el? A prépostság két tagját emlékirattal küldték a fejedelemhez, ki 8-ikán Kistapolcsányban fogadta őket. A feledelem nem nyilatkozott az összeírás czéljáról s így megmaradt az a gyanú, hogy a papi javakat az állam részére lefoglalni, *szekularizálni* akarja. De a turócziakat az újabb emlékiratukra február 10-ikén adott válasz megnyugtatta.[29] A fejedelem különben is fonákságnak tartotta, hogy a VI. t.-cz.-ben felsorolt olyan templomokat, a melyeknek hívei az utóbbi félszázadban megint katholikusok lettek, újból a protestánsoknak adjon vissza. Az 1647 : XI. t.-cz. értelmében viszont azt sem akarhatta, hogy a tizedet oly kath. papok húzzák, a kiknek az illető községekben már nincsenek híveik. Nem akarta, hogy a máshitűek e miatt továbbra is gyűlöljék a kath. főpapságot, melyet vallásosságból, igazságból,

[27] Bercsényi Rákóczihoz 1704 augusztus 25. Arch. R. IV. 90.
[28] Bercsényi Rákóczihoz 1705 május 5. U. o. IV. 492.
[29] Katona, XXXVI. 636—644., 647—8.

politikából egyaránt kímélni szeretett volna; de esküje s a törvények értelmében a protestánsok jogos kívánságait is teljesíteni óhajtotta. Olyan *barátságos kiegyezést* ajánlott, melynek egyetlen alapja a lelkiösmeret szabadsága, a vallások háborítatlan gyakorlata legyen.[30]

«Micsoda hazafia volnék én, ha nem munkálkodnám hazámnak lelki, testi szabadságát? — írta[31] a tiszántúli ref. püspöknek, a ki 14 egyházmegyével bejelentette hódolatát. — Kegyelmetek megmaradása, vallásának szabadsága országunknak törvényén fundáltatott.» Annyira azonban nem mehetett, mint *Platthy* Sándor turóczi ügyvéd, a ki szerint a vallásszabadság helyreállítása a világi szabadság helyreállításánál is fontosabb. A szécsényi országgyűlésen[32] a megyékkel és felekezetekkel külön tárgyalt ebben a kényes ügyben, mely a szövetséget oly könnyen megbonthatta. Néha négy órahosszat is beszélt velök, hogy engedésre bírja őket. Pedig maga sem engedett mindenben.[33] Pl. kijelentette, hogy a *sárospataki* templomot nem adja vissza az evangelikusoknak, mert ott nyugosznak ősei s az a város az ő székhelye; de hasonlót építtet nekik. Ellenben nem teljesítette a kath. papok kérelmét, hogy a pataki templomhoz tartozó alapítványokat is hagyja meg a katholikusoknak; mert dédanyja,

157. A PLATTHY-CZÍMER.

30 Rákóczi eml. 154.

31 1705 május 8. Zsilinszky, IV. 155.

32 Ennek vallásügyi viszonyai u. o. IV. 152—165. A budapesti növendékpapság magyar egyházirod. isk. munkálatai, XLVI. kötet, 369—400.

33 A protestáns rendek követelései s a katholikusok felelete 1705 szeptember 23. Leskó, IV. 383—395.

Lórántfy Zsuzsánna, megátkozta, a ki azokat elvenné a pataki egyháztól és kollégiumtól. S mikor egy protestáns újból faggatta, remélhetnek-e, ingerülten pattant fel: «Édes uraim, miért kínoztok engem, miért vertek keresztre? Hányszor fogadtam esküvel, hogy adott szavamat beváltom s ti még sem hisztek, mégis háborogtok?»[34]

Időközben, 1705 szeptember 19-ikén, mint vezérlő fejedelem ünnepélyesen megesküdött, hogy a három (katholikus, ágostai, helvét) religiót a maga törvényes szabadságaiban megtartja és másokkal is megtartatja. Október elsején pedig a XIII—XVI. törvényczikkelyek (az 1608., 1647., 1681. évi törvényczikkelyek s az 1659. évi hitlevél értelmében) újból biztosították «barátságos szerződés alapján» az ágostai és helvét hitvallásúak szabad vallásgyakorlatát, az 1647-ben átadásra kijelölt 90 templom ügyének csöndes megegyezéssel való elintézését. Felhatalmazták a fejedelmet, hogy a templomok szétosztására biztosokat nevezzen ki. A rendek tudtúl vették a katholikus papságnak mindezek ellen való tiltakozását, de kijelentették, hogy a hozott törvény értelmében s a szövetséglevél erejénél fogva az is köteles az evangélikus státust megvédeni a maga törvényes követeléseiben és jogaiban.

Sokan úgy találták, hogy katholikus létére Rákóczi ebben a kérdésben nem volt önálló s protestáns tanácsosainak befolyása alatt állt. De tudnivaló, hogy a vallás kérdése miatt a poroszokon és svédeken kívül még a császár holland és angol szövetségesei is jóakarattal viseltettek iránta; ezt az európai érdekű kérdést tehát diplomácziai tapintattal kellett megoldania.

A fejedelem már október 6-ikán meghagyta a biztosoknak, hogy működésöket azonnal megkezdjék, s a megjelölt templomokat, iskolákat, parochiákat átadják. A hol a gyöngébb fél kívánja, templomok, iskolák, parochiák építésére helyet jelöljenek ki. Ne engedjék meg a szent eszközök megsértését s a hol a kath. templom a protestánsoknak jut, a plébánosok magukkal vihessék

[34] Szalay, VI. 283—4.

misemondó ruháikat s más egyházi szereiket. A katholikus is, a protestáns is csak a maga papjának fizessen. A harangozás, temetés közös legyen; s a halottat, bármilyen vallású, magába a templomba a templom tulajdonosainak szertartása szerint temessék. *A kórházakban* a betegeket és koldusokat *vallás-különbség nélkül* ápolják. Az átmenet évében a termés azé legyen, a ki vetette; s a szüret, a ki a szőlőt kapáltatta. Október 17-ikén a fejedelem a bizottságok hatáskörét a királyi városokra is kiterjesztette.[35]

A Bars, Esztergom és Komárom vármegyékbe kiküldött bizottságnak ránk maradt jegyzőkönyvei szerint[36] az osztozás *barátságos úton*, legfeljebb csöndes tiltakozással történt meg. Háborgásnak máshol sincs nyoma. A még vitás kérdések elintézésére a miskolczi tanácsülésből 1706 február 5-ikén egy héttagú bizottságot küldöttek ki.[37]

A visszavett templomok közűl a legtöbbnek papja sem volt. Némelyik katholikus templomnak alig volt tíz híve a teljesen protestáns községben. A városokban azelőtt a lakosokat erőszakkal térítették vissza a katholikus hitre s így adták nekik a templomokat. A fejedelem, mint a régi királyok tették, megesküdött azokra a törvényekre, a melyek tiltották az ilyen erőszakot. Nem hallgatott azokra, a kik «biztatva és hízelkedve csalogatták a protestánsok épülő kőtemplomainak visszafoglalására, de lerombolták a szeretet lelki templomát, mely igazán Isten lakása».[38] S ezzel szemben figyelmet érdemel, hogy a *labancz klérus* a bécsi béke eltörlését éppen a századik évforduló idején sürgette s minden vármegyében legfeljebb egy helyen akarta megengedni a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Hiszen a protestánsok még mostani katholikus vezéreik alatt is

35 Tört. Tár, 1886. 354–6. Leskó, IV. 395–7.

36 1705 október 30. — november 25. Közli Zsilinszky Mihály. U. o. 1886. 357–368., 521–535. Ugyanő, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, IV. 166–200. A szatmári egyházmegye 1896. évi schematismusában is több érdekes adat van a szétosztásról.

37 Thaly, Bercsényi, III. 517–8.

38 Bártfai napló, Monum. Hung. Historica, XXVII. 173.

elfoglalják a katholikus templomokat s elkergetik a katholikus papokat, pedig nem a vallásért, hanem a közszabadságért fogtak fegyvert.[39]

Az ónodi országgyűlésen ekkor (1707 június 22-ikén) többen azt javasolták, hogy törvényt hozzanak *a szécsényi vallástörvény teljes végrehajtására* s az akadékoskodók megbüntetésére. A fejedelem ezt szükségtelennek tartotta. A törvény meghozatala óta nincs ellentét a katholikusok és protestánsok közt, csak helyenként gördűltek akadályok a végrehajtás útjába. Úgy hitte, senki sem akarja a szécsényi végzéseket bolygatni s a viszályt felújítani, a végtelenségig nyujtani; csak a mulasztásokon kell segítni.[40] A panaszokat a következő napokban meghallgatta s rendeletek útján segített rajtok.

Erdélyben könnyebb, de nem sokkal könnyebb volt a helyzete. Ott úgy találta, hogy a protestánsok nyomják el a katholikusokat, a kiknek püspöksége helyreállításáról tudni sem akartak. Fejedelemmé beiktatásakor hitlevélben esküvel biztosította a négy bevett vallás jogait.[41] De mindjárt azután — mint maga írta[42] — «a religiók dolgában valóban nehéz kérdések jöttek elő.» Bebizonyította, hogy az unió színe és neve alatt egyik a másiknak bevallott elnyomására törekedett. «De talán azokon is vigasztalással átsegít az Isten.» Át is segítette azzal, hogy a katholikus püspökség helyreállítása kérdését levétette napirendről.[43]

Franczia és angol tudósítások[44] méltán tulajdonították a fejedelem tapintatának az ügy kiegyenlítését. Az esztendő végén[45] Rákóczi azt írhatta XIV. Lajosnak, hogy ezentúl az sem árthat neki, a ki — a főhatalomban osztozkodni akarván vele — kéz

39 Rákóczi önéletr. 180—2.

40 Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 283—290.

41 Pokoly szerint (Az erdélyi ref. egyház története III. 65.) ebben «nem volt teljesen őszinte»; mert «egyik legfőbb gondja az volt, hogy a r. kath. püspököt reáerőszakolja az erdélyiekre». Szerinte a fejedelemséget is csak azért fogadta el, hogy valamiképpen a lutheránus Thökölyt ne válaszszák meg. (U. o. 64.) Erdélyi egyházpolitikájával különben nem foglalkozik. Zsilinszky erről bővebben ír (IV. 275—281.)

42 Berthóti Ferencznek, 707 április 13. Arch. R. II. 66.

43 Márki, Rákóczi, I. 611.

44 Stepney jelentése 1705 november 21. s a hozzá mellékelt franczia naplójegyzetek. Simonyi, II. 243—4.

45 1705 deczember 30. Fiedler, II. 455.

alatt ellene ingerelte a klérust és saját javára akarta kiaknázni a vallásügyet. Ő azonban azt hiszi, hogy szerencsésen és jól oldotta meg a kérdés, a melyet a közügyre kezdettől fogva igen veszedelmesnek tartott s mely valóban rendesen megbontotta a legjobb egyetértést. A pártok és felekezetek egyetértésével intézte el azt az ügyet, a melytől a bécsi udvar a szövetség bomlását remélte. A fejedelem a helyett éppen az egyetértés helyreállásának s annak örömére veretett emlékérmet,[46] hogy *katholikus, ágostai és helvét vallású papok egyaránt táplálják a hazaszeretet tüzét.* Vádolták ugyan, hogy ezzel «sokat tett az igaz hit kárára»; de e miatt még számüzetésében sem bántotta a lelkiösmeret. Fáradozásának végső czélja a *szeretet* visszaállítása, az egyenetlenség, gyűlölség s a belőlük eredhető vérontás okainak megszüntetése volt.[47] Őt, ahogy Jablonszky porosz szuperintendensnek írta,[48] kisded korától fogva, mióta a római katholikus hitvallás ágozataiba avatták, s mióta eszét tudja, az aggasztotta legjobban, hogy annyi a szakadás a csak névre, de nem lényegre nézve eltérő keresztény vallások közt. A mióta azután ennek a szabad népnek ügyét felkarolta, szivén az feküdt leginkább, hogy *kiegyenlítse a vallások viszályát,* a melynek magvát a gonosz vetette. Kölcsönös *szeretetre* akarta bírni azokat, kik — kereszténységökről megfeledkezve, — egymást határtalanúl gyűlölték. Őszintén hitte, hogy eljárása tetszett Istennek, mert *véghezvitelére erőt adott neki.* Alázatos imáival tovább is kérte kegyelmét, hogy a neve dicsőítésére kezdett munkát foganatosítsa. Mert hiszen igen jól tudta, hogy *ő csak elhintette a magot,* mely különféle földre esett s rossz ember könnyen szórhat bele konkolyt.

A konkolyvetők megjelentek, de az 1708—9. évi pozsonyi labancz országgyűlésen, a hol a vallás ügyét hevesebben tárgyalták mint a kuruczoknál.[49] Az a mag, a mit Rákóczi vetett,

46 Ennek képe az I. kötet 35. lapján.
47 Önéletrajza, 180.
48 1708 október 8. Szalay a Századokban, 1870. 81—87. egész levelét közli.
49 Ezekről Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, IV. 282—397. s u.-ő: Egy forradalmi zsinat története 1707—1715. Budapest, 1889.

valóban kikelt, sőt termést is hozott, mert a *vallás szabad gyakorlatát* még a szatmári béke is biztosította. Rákócziról is elmondhatni, a mit Deák Ferencz mondott a negyvennyolczadiki törvénykönyv alkotójáról, hogy művének ez a része a bekövetkezett szerencsétlen események után is fenmaradt s «fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll; s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva».

II.

RÁKÓCZI ÉS A KATHOLIKUSOK.

I. A PÁPA ÉS A KEGYÚRI JOG.

AGYAR népünk — a fejedelem szerint [1] — természeténél fogva tisztelte a papságot, de ennek még hazafias része is azt hitte, hogy a kath. egyházat csak az osztrák kormány biztosíthatja; tehát kész veszedelmet és egyházi átkot hozna reájok, ha fegyvert fognának Ausztria ellen. A nádor eleinte azt szerette volna, ha a közbenjárást maga a pápa, *XI. Kelemen* (Francesco Albani) fogadná el; de a titkos tanács [2] ezt nem helyeselte, mert a protestáns kuruczoknak nem kell a pápa, a ki a protestáns hatalmak társaságában különben sem vállalhatná a kezességet. A pápa is hinni látszott, hogy Rákóczi olyasmire vágyik, mint a Cevennekben Jean *Cavalier*, a ki a fölkelő franczia protestánsok, a *camisardok* (ingesek) élén éppen akkor erőszakolta ki a lelkiösmeret és vallás-szabadságát. Egy akkori német röpirat [3] valóban összehasonlította Rákóczi fölkelését a camisardokéval s a vallásszabadság elvételét, a lelkiösmeret kényszerítését mind a két helyen a pápa befolyásának

[1] Rákóczi eml. 71.
[2] 1704 január 31. Tört. Tár, 1897. 406.
[3] Die Ungarische und Sevennische Unruhen. Köln, 1705. 4r. 120 lap. Különös, hogy Philippson is (Ludwig XIV., 410.) a camisardokéhoz hasonlónak, de sokkal fontosabbnak tartja Rákóczi fölkelését. A camisardok fölkelése 1702—5-ben volt.

tulajdonította. Ellenben Rákóczi már a Recrudescuntban sem a pápát és a kath. papságot, hanem az Ausztriai Házat vádolta a vallásháborításért; sőt védelmezte is a *magyar* kath. papságot az *idegen* papokkal szemben;[4] Cavalier szerepére pedig nem vágyott.

A pápa mégis azt hitte, hogy protestáns fölkelés élén áll és szemrehányást tett XIV. Lajosnak, a ki pártolja. Lamberg császári követ hivatalosan közölte vele azokat a nagyon protestáns szellemű pontokat, a miket Rákóczi 1704 elején a béke föltételei gyanánt terjesztett volna elő. A fejedelem 1704 november 19-ikén gyönyörű levélben[5] nyugtatta meg a pápát. Apostoli áldását kérte a szabadságért küzdő hazára s a legteljesebb fiúi alázattal, egyúttal azonban hazafiúi hévvel és önérzettel figyelmeztette a nemzet jogaira. Levelének híre örömmel töltötte el még a kisázsiai remetét is, Thökölyt, a ki úgy hallotta,[6] hogy a pápától jó választ kapott. Ez nem volna utolsó vigasz: «ő szentsége lévén feje az egész kereszténységnek». A pápát a politikai viszonyok is a Habsburgok katholikus ellenfeleinek, a francziáknak és a spanyoloknak részére hajlították; kezdetben azért nem lépett föl Rákóczi ellen sem. Erősödött a bizalom, mikor a pápa nem ösmerte el Károly főherczeget spanyol királynak s visszautasította az éppen trónra lépő József király kívánságait, a miket Lamberg 27 pontban terjesztett elő. József király azonnal megszakította összeköttetéseit *Davia* nuncziussal s ridegen felelt a pápának, ki trónraléptekor üdvözölte. Az ellentéteket József küldötte, Grimaldi bíbornok sem oszlathatta el. A pápa nem ösmerte el a császárt Milano herczegének, mire a császáriak téli szállásra az egyházi államhoz tartozó területekre mentek. A pápa ekkor (1707 január 4-ikén) egyenesen megírta Józsefnek,[7] hogy ha szép szerével ki nem viszi,

[4] Manifesztum, 1704. 16. pont.
[5] Teljes szövege Márkinál, Rákóczi, I. 249–251. facszimilével.
[6] 1705 márczius 7. MHH. XXIV. 585. XI. Kelemen válaszát nem ösmerem.
[7] Közli Lünig, Epist. Proc. Europae. III. 957–961.

erővel veri ki katonáit Parmából, Piacenzából és Szent Péter örökségéből.

Rákóczi tehát sietett elsimítani azt a rossz benyomást, a melyet Rómában az által keltett, hogy a magyar trónról letett József király emberével, *Sigray* Jánossal szemben mint a magyar királyi jogok *tényleges* gyakorlója, *Brenner* Jánost nevezte ki szepesi prépostnak. XI. Kelemen pápa ezt 1707 április 2-ikán a törvényes királylyal és az egyházzal szemben egyaránt jogbitorlásnak nevezte. Hamis és vakmerő felfogásnak nyilvánította, hogy a világi kegyurak necsak kinevezzék és birtokba iktassák, hanem a lelki ügyek végzésére is felhatalmazzák jelöltjeiket, a velök nem tartó papokat pedig, ha jónak látják, megfoszszák javaiktól s helyökbe mást nevezzenek ki. Rákóczi rendeletét, a melyet különben csak hírből ismert, a pápa az egyház törvényei és alkotmánya értelmében semmisnek nyilvánította. Fölhítta az új esztergomi érseket, *Keresztély* Ágost herczeget, hogy erősen szembeszálljon az ilyen törekvésekkel s védje meg az egyház szabadságát a világi és törvénytelen hatalom beavatkozása ellen.[8]

Ez téveszthette meg *Manchester* lordot, ki szerint[9] a bécsi udvar a pápától kiátkozó bullát eszközölt ki Rákóczi és a többi katholikus vezér ellen, de ezt még titokban tartják. A lord azt hiszi, csalódni fognak várakozásaikban, mert a felkelők inkább elhagyják katholikus vallásukat. Egyébiránt *Brenner* egy névtelen röpiratban sietett kifejteni a magyar királyok kegyúri jogait;[10] s kétségtelenűl ennek a szellemében igyekezett fölvilágosítani a pápát, a kihez Rákóczi már május 6-ikán követségbe küldte.[11] Néhány hét múlva a pápa Taxis herczeg római palotájáról rendőrökkel vétette le a császár arczképét. Az ellentétek egyre növekedtek s a császáriak Nápolyba és Ferrarába is

8 XI. Kelemen Keresztély Ágostonhoz, 1707 április 2. Urbarium, 1714., 168—170. (Dési gimn. könyvtár). V. ö. könyvemben I. 620.

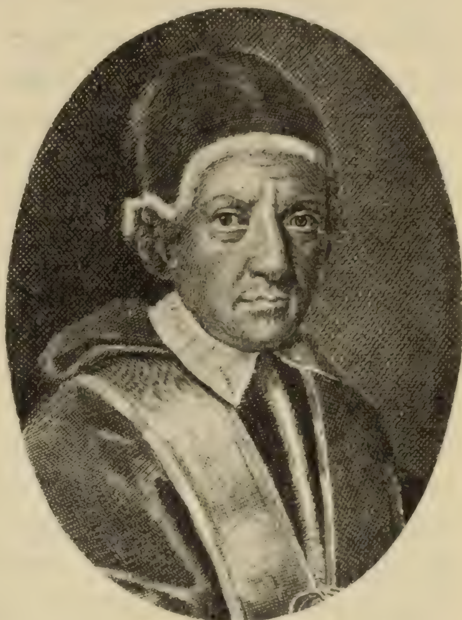
9 Harleyhoz 1707 április 30. Simonyi, III. 316—7.

10 Peculiares principum Hungariae in ecclesia Dei praerogativa. Lőcse, 1707.

11 Rákóczi megbizó-levele Brenner Domokor számára XI. Kelemenhez 1707 május 6. A vatikáni levéltárban. (Veress Endre szíves közlése).

bevonúltak, mikor Brenner oda hagyta az örökvárost. Törökországon keresztűl[12] tért haza és július 27-ikén jelentkezett a fejedelemnél.[13] Követsége jutalmáúl a csanádi püspökséget kérte; mivel azonban nem volt fölszentelve, Rákóczi nem teljesítette kívánságát, hogy a papságot meg ne botránkoztassa.[14] A pápa tiltakozása óvatossá tette; de különben is ez időben remélhetett legtöbbet a szentszéktől.

XI. Kelemen ugyanis élesen szemére lobbantotta a császárnak az egyházi állam megszállását. «Látod, császár — írta egyebek közt[15] — mindez az apostoli székkel és a velünk szemben köteles tisztelet ellen a te nevedben az egyház jogai és érdekei ellen történik». Június 16-ikán már megfenyegette,[16] hogy ha tovább is ellenségesen viselkedik, erőszakra erőszakkal felel s *kiátkozza;* mire József császár nagyon erélyes tiltakozással felelt. «Bizony, gyönyörűséges manifesztum — lelkesedett a labancz Cserei;[17] — melléje tehetik a Rákóczi jezsuiták ellen való írásának s méltó hogy a császár példája szerint felnyissák szemöket a több pápista religión levő királyok». A császár mint Olaszország ura viselkedett s Nápolyt nem ösmerte el többé a pápa hűbérországának. *XI. Kelemen* tehát

158. XI. KELEMEN PÁPA.

[12] Rákóczi szerint (1708 május 19.) Nándorfehérváron át. Arch. R. II. 270.

[13] Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 148.

[14] Rákóczi Bercsényinek, 1708 szeptember 21. Arch. R. II. 333.

[15] 1708 június 2. Lünig, III. 971—3.

[16] U.-o. 973—5. XI. Kelemen összegyűjtött bullái, beszédei és levelei két kötetben már 1729-ben megjelent.

[17] Hist. 407.

fegyverkezett. Valóban időszerűtlen volt, hogy a fejedelem éppen ekkor kereste a porosz királynak a császár és pápa ellen való szövetkezését.[18] Kétségkívül inkább is osztozott Bercsényi felfogásában, hogy «már bizony majd a kálvinista katona is szentnek kiáltja a pápát».[19] «Minden rend erőt vett», maga Rákóczi is bízni kezdett arra a hírre, hogy a pápa a franczia királylyal s a velenczei és a genovai köztársaságokkal szövetkezett, a kiátkozást kihirdette[20] s hadserege élére a magyar viszonyokat jól ismerő Marsigli grófot állította. Azonban a gróf első sikerei után a pápa kibékült a császárral,[21] sőt utóbb[22] a magyar papságot is felszólította, hagyja oda Rákóczi zászlait s térjen vissza törvényes uralkodójához. Hiszen a ki keresztény kegyelettel nézi azt a vad háborút, a mely a hajdan oly virágzó magyar királyságot már évek óta emészti, belsejében megindúltan és szomorúan gondol a bajok szerzőire vagy részeseire. Vakságukban ezek annyira mentek, hogy a nyugalom visszatérésének és a törvényes király elösmerésének reménye eltűnt, sőt a hit maga is veszedelemben forog. Atyai szereteténél fogva keservesen látja a nép nyomorúságát, de ennél is jobban lesújtja, hogy az egyháziak közűl is sokan megfeledkeztek állásukról s nem borzadtak a lázadókhoz csatlakozni. Megparancsolta tehát a világi papoknak és a szerzeteseknek, hogy ezen breve kihirdetése napján azonnal szakadjanak el a lázadóktól s többé semmiféle újítókhoz ne csatlakozzanak, mert különben nemcsak méltóságaikat, hanem világi kegyuraktól nyert javadalmaikat is elveszi s őket többé sohasem alkalmazza. A végrehajtással a prímást bízta meg, a ki az egyházi jog és a pápai felhatalmazás

[18] 1708 október 18. Jablonszkyhoz. Századok, 1870. 82–84.

[19] 1708 november 3. Arch. R. VI. 157.

[20] 1708 október 4., 14. U.-o. II. 349., 354.

[21] 1709 január 15. Du Mont, Noveau recueil de traitez d'alliance, II. 345. Corps universel diplomatique de gens, VIII. 233. Zink, Ruhe des jetzt (1726.) lebenden Europa. II. suppl. 177. Ranke, A pápák, III. 163. Téved tehát Szalay (Századok, 1870. 83.), mikor ezt a békét 1708 január 15-ikére teszi s Rákóczinak Jablonszkyhoz október 18-ikán írt levelét az e miatt érzett fölindulásnak tulajdonítja.

[22] 1709. augusztus 17. Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem. Közli Leskó, Adatok az egri egyházmegye történetéhez, IV. 427–8. A primás a brevét október 3-ikán hirdette ki s Telekesy november 1-én kapta meg. U.-o. 425–9.

értelmében teljes hatalommal járjon el azok ellen, kik a papi rend csúfságára hasonló merényletekkel föl nem hagynak és ilyen botrányoktól vissza nem riadnak.[23]

Később kijelentette,[24] hogy, a szentszék igen régi gyakorlata szerint, nagyméltóságú személyekről lévén szó, a püspökök javadalmainak elvételét csak a szentszék s az is csupán igen súlyos esetekben mondhatja ki. Azonban kész egy *másik* brevében felhatalmazni a prímást, hogy eljárhasson azokkal a püspökökkel szemben, a kik a fölkelők pártján megmaradnak s a király iránt a köteles engedelmességet megtagadják.

Ide zsugorodott össze az a bécsi hír, hogy a pápa Rákóczit és a fölkelőket kiátkozta.

A fejedelem[25] megbízta Brenner prépostot, tudja meg a varsói nuncziustól, a pápa miért foglal el most vele szemben más álláspontot, mint a milyenről *Brenner* útján biztosította. Fejtse ki a nunczius előtt, hogy a rosszakaratú feladások következtében hamarosan kiadott bullák ártanak a szentszék tekintélyének s minden katholikus hívőben megingatják a papság iránt táplált bizalmat. Vége az lehet, hogy a nagyobbszámú protestánsok. megkísértik a katholikus hit elpusztítását. Ő ugyan ezt mindenképpen gátolni fogja, de mégis jobbnak tartaná, hogy az apostoli szék, ha tekintélyét megrontani nem akarja, hagyjon fel efféle villámlásokkal. Azt ugyan fölteszi minden épeszű és józan ítéletű ember, hogy a pápa senkinek sem akar ártani s nem tör egy állam alkotmánya ellen; de ha tenné s a neki alárendelt klérus

[23] Ez azonban nem jelentette azt, hogy a primás javadalmaitól megfoszthassa a püspököket, sőt hogy ellenök egyáltalán el is járhasson. Piazza pápai nunczius szerint igaz ugyan, hogy Telekesy a császárnak mint magyar királynak letételét aláírta, de «mint mondják», kierőszakolva, könnyes szemmel. Különben a primás is kijelentette, hogy ő nem tette le a püspököt, csak végrehajtotta a brevét. (A nunczius, Spada pápai államtitkár és a primás levelei Leskónál, IV. 454–469.) Magát a brevét Bercsényi már 1709 október 30-ikán elküldte Rákóczynak, ki – úgy látszik – Viza püspök tollával válaszolt reá, mert Bercsényi november 10-ikén, Vizát ajánlva, kérdi Rákóczitól: «Ki merné Rómában disputálni most is a brevét?» Arch. R. VI. 379., 406.

[24] Spada pápai államtitkár Piazza nuncziushoz 1710 szeptember 20. Leskó, IV. 461–2.

[25] Brennerhez Munkácsról, 1709 decz. 4. Arch. R. II. 581–2.

engedelmeskednék, megeshetik, hogy Lengyelország példájára azt a rendek sorából kizárják. A római kúria tehát jól teszi, ha gondolkodását mugváltoztatja, vagy enyhíti. A pápa később valóban megsemmisítette a prímás intézkedését, a melylyel a kurucz püspököt letette.[26]

II. A VILÁGI PAPSÁG.

A fejedelem panaszkodott, hogy a katholikus papság nem csatlakozott hozzá azonnal; de az első hónapokban a nemesség sem csatlakozott. Amaz a protestánsoknak, emez a parasztoknak a vezérét sejtette benne. «Istenünk ő felsége ellen, melynek nevében s dicsőségének előmozdításában kötöttük fel fegyverünket, s úgy az anyaszentegyház ellen nem harczolunk» -- szólt a fejedelem, mindjárt fölkelése elején[27] s visszaadni rendelte a *szolnoki* vár elfoglalásakor a templomból és a barátoktól elvett dolgokat. Kuruczai a *veszprémi* egyházmegyében 12 plébánost egyetlenegy éjszaka kergettek el.[28] A *rákosi* templomban az oltárt megfosztották, az orgonát összerontották. «Ne hagyja fertőztetni a templomokat, mert reánk száll az Isten ostora!»[29] *Herkó* Fülöp móriczhidai plébánosra a falusiak kétszer is rátörtek, 53 pápista hívét félholtra verték, őt magát majd megölték.[30] *Zólyomvármegyében* meghagyták, hogy «pápista» papnak még pénzért se szántsanak s dolgozzanak. Nagyszombat tele volt a sok panaszkodó pappal. «Alamizsnával sem győzöm szegényeket — írta Bercsényi a fejedelemnek.[31] — Ne vétsek vele nagyságodnak, kegyelmes uram: valjon nem azért ver-e Isten bennünket?» A fejedelem megtette, a mit Lipót király sem mert megtenni, hogy a jobbadán unitárius és protestáns Kolozsvár kapitányává katholikust nevezett ki;[32] vezérei általában véve a

[26] A primás rendelete 1709 deczember 8. a pápa brevéje 1711 február 28. Ezek s az ügyre vonatkozó iratok Leskónál IV. 429—432. és Történ. Tár, 1896. 654—656.

[27] 1703 szeptember 29. U.-o. V. 33.

[28] Arch. R. I. 95.

[29] 1704 január 31. U.-o. I. 98.

[30] 1704 márczius 10. U.-o. I. 315.

[31] 1705 november 25. Arch. R. IV. 743.

[32] Vass György naplója. MHH. XXXV. 441.

katholikusok közül kerültek ki. «Eddig is pápista tisztekkel, fegyverrel és észszel voltam itt őrállója a hazának — írta neki Bercsényi;[33] — most regimentszámra 26 ezer hada van itt mellettem nagyságodnak s a hazának: több óbester húsznál közülük pápista. Generálisait s az itt körülöttem levő vármegyék tisztjeit nagyságod ítélje; mégis: *a pápistának nem kell hinni.* Ők mondják, kik a fejedelem udvarában csak protestánsokat szeretnének látni».

A fejedelem hazafias szellemű magyar papságot akart. Már első manifesztumában kikelt az ellen, hogy a papok idegen nyelven prédikáljanak, a püspökséget idegeneknek adják; majd az ellen is, hogy a szerezetesrendek külföldi rendtartományoktól függjenek. Nem is Rákóczi személye, hanem protestáns környezete miatt a szécsényi országgyűlésen (1705 szeptember 19-ikén) a klérus, zajos jelenetek után, úgy tette le a hűségesküt, hogy kikötötte a katholikus egyház érdekeinek megóvását.

A fejedelem, a mennyire a háború viszontagságai megengedték, gondosan ügyelt ezekre az érdekekre. Mint vezérlő fejedelem és erdélyi fejedelem a politikai ünnepeket mindig katholikus egyházi ünnepekkel vezette be. De az aggodalmak új erővel támadtak fel a papi tized,[34] a templomok és az iskolák tulajdonjoga, a jezsuiták kiutasítása, a templomoknak néhol hadi czélokra fordítása[35] stb. ügyében. A saját elhatározásából folyó dolgokon mindenkor segíteni ügyekezett. A hazafiságában gyanús plébános ügyét előbb a püspökkel vizsgáltatta meg.[36] A *jász* papoknak teljes elégtételt ígért, mert mindeneket az egyházi rend megnyugtatására kívánt elintézni.[37] Felhítta a katholikus

[33] 1705 május 5. Arch. R. IV. 494.

[34] 1705 április 29. a klérust illető minden dezsmát bérbe vett az ország számára Hornyik, IV. 359. Ennek nehézségeire Kecskemét, Körös és Czegléd őt már május 26-ikán figyelmeztette. U.-o. 361–2.

[35] Károlyi a gabonaadót a jászberényi templomba hordatta (Rákóczi eml. 272.), mire a falak vért izzadtak. (Századok, 1881. 125.) Ottlyk főudvarmester a fejedelem újborát a munkácsi templomba rakatta be, mivel pinczében még nem tarthatta az újbort. Tört. Tár, 1883. 397.

[36] 1710 február 11. Arch. R. III. 347.

[37] 1710 február 12. U.-o. III. 349. Századok, 1881. 125.

és a református papokat, hogy személyes szabadságuk megsértéséről azonnal s ne akkor tegyenek jelentést, mikor a hadak már másfelé hadakoznak s így a kihágókat kinyomozni bajos. Egyúttal azonban felszólította a püspököt, hogy *néhány* plébánosa hazafiatlanságát ne tűrje.[38] A papok úgyis kedvetlenek lévén, nem akarta kedvetlenségök okát szaporítani.[39] S a klérus valóban, még az 1709. évi pápai breve után sem fordúlt el tőle teljesen.

Az egyházmegyék papságának egy része a kuruczokkal, a másik a labanczokkal tartott, de vezető szerepet nem vállalt sem az egyik, sem a másik párton. Semlegesnek mutatkozott maga az *esztergomi érsekség* is, a melynek élén pedig 1707-ig Kollonics bíbornok állott. Papjai, sőt kanonokjai közűl sokan Rákóczi hívei voltak. Akadtak, a kik koadjutorában, majd utódában, *Sachsen-Zeitz Keresztély Ágoston* bíbornokban titkos kuruczot sejtettek. Viza cz. püspök azzal hitegette Bercsényit, hogy az új prímás kész lejönni Nagyszombatba olajszentelésre. Protestásnak született, csak 1689-ben tért vissza a katholikus hitre; bízhatnak tehát türelmében s a magyarok iránt való jóindúlatában. A pápa bíbort küldött neki, ő pedig megmutatni szeretné magyarságát, remélve, hogy a nemzet sem akar ártani az igaz hitnek. «Legyen hát kuruczczá»! mondta Bercsényi. Viza ezt is lehetségesnek tartotta. Hiszen az a fejedelem Bécsben csak Isten jóvoltából él. Egyik is híjja ebédre, a másik is; szóval elégedetlen. Mint Ágost szász választó (a lengyel király), ő is mindenét elvesztette az udvari szép szó miatt. Kész tehát kijönni.[40] A protestánsok is bíztak benne, mert kijelentette, hogy szerinte *csak tudománynyal és jó példával lehet téríteni;* később azonban, a pozsonyi országgyűlésen, olyan javaslatot tett a kibontakozásra, hogy ennek következtében minden népszerűségét elvesztette. Idáig közbenjárónak, ezentúl az udvar

38 1710 február 26. Arch. R. III. 358–9.

39 1708 szeptember 30. U.-o. II. 516.

40 1707 márczius 16., 31., április 27. U.-o. V. 375., 381., 416. Keresztély életrajza Töröknél, Magyarországi Primásai.

emberének tekintették.[41] Neki tulajdonították, hogy a pápa keményebben lépett föl a kuruczok ellen.

A békének igazi apostola volt *Széchenyi* Pál kalocsai érsek. Egyidőben panaszosan írta, hogy nem tudja, hova legyen, ha a fejedelem nem könyörül rajta s kenyérrel nem tartja.[42] A fölkelés első esztendejében ő maga buzdította Károlyit Regede körülzárására s a németekkel tartó őrségiek megfékezésére.[43] Heistert csak Lipót király parancsa gátolta meg, hogy e miatt elpusztítsa jószágait.[44] A fölkelők előtt népszerű és tisztelt ember volt.[45] Becsülték szép tulajdonai és a haza szabadsága iránt való buzgósága miatt,[46] pedig tudták, hogy híve a királynak, noha csak Isten előtt lehetett bátor «az ausztriaiak vadászata» ellen.[47] Kanonokjai jobbadán Rákóczihoz csatlakoztak. Széchenyi tiltakozott a függetlenségi nyilatkozat ellen s a fejedelem még sem kételkedett abban, hogy «a szegény nem-érseknek jó szándékai vannak, mert annak előtte is sokat és szívesen segítette a nemzet dolgait».[48] Hitte, hogy a királyért «lelkét is széltébe köti»,[49] de észre kellett vennie, hogy a főpap majdnem teljesen visszavonúlt a közügyektől. *Telekesy* István 1699-ben vette át az egri egyházmegye kormányát s a következő évben káptalanával együtt terjedelmes és megdöbbentő jelentést adott be a primáshoz a katholikus hitélet szomorú állapotáról. Egyúttal felsorolta azokat a törvényeket, a melyek a Corpus Jurisban az egyháziakra nézve sérelmesek.[50] 1703 október 28-ikán kívánt

159. AZ EGRI KÁPTALAN PECSÉTJE.

41 1708 június 13. Medows Harleynak. Simonyi, III. 383.

42 Károlyi Okl. V. 116.

43 1704 február 12. Arch. I. 106.

44 1704 szeptember 10. Simonyi, I. 426–7.

45 1704 november 12. U.-o. I. 552.

46 Rákóczi eml. 87.

47 Egy lengyel kir. tanácsos levele. Thaly, Kalászok, 205–6.

48 1708. február 18. Arch. R. II. 169.

49 1708 márczius 30. U.-o. II. 220.

50 Leskó, Adatok, IV. 271–343. V. ö. u.-o. 438. és 437–440.

először «nagy jó reggelt szerető fiainak», az Eger városát ostromló hevesi kuruczoknak; de Szent István király haragos átkával fenyegette őket, ha bántanák a püspökséget.[51] A sereg tisztelettel felelt[52] s a püspök csakhamar csatlakozott a fejedelemhez, ki megnyugtatta, hogy a háborút nem a katholikus vallás elnyomására folytatja.[53] A fejedelem a káptalant is oltalmába fogadta,[54] és katholikus ügyekben Széchenyi Pálon kívűl Telekesyt hallgatta meg legszívesebben.[55] Az ország keleti részén ő volt az egyetlen, a ki helyén maradt s a katholikusok nehéz sorsán könnyíteni törekedett.[56] Hazafisága, egyszerűsége, felebaráti és szabadságszeretete, előkelő származása miatt a fejedelem atyjának nevezte, a püspök pedig úgy bánt vele, mint fiával. Büszkén hivatkozott reá, hogy ezekben a forradalmi időkben nemcsak a 12 vármegyéből álló *egri*, hanem a *nyitrai*, *váczi*, *váradi*, *erdélyi egyházmegyékben is püspöki hatalmat gyakorolt.* Tizenkétezer embert bérmált meg s Egerben, Gyöngyösön, Kassán maga a fejedelem is megjelent mint bérmaapa. Olajat, vizet évenkint szentelt; 40 hordozható oltárt és 30 harangot áldott meg, 110 subdiakonus és 100 diakonus közűl 96-ot szentelt föl papnak. Mindezt Isten segítségével és Rákóczi fejedelem pártfogásával a legkisebb akadály nélkűl tette. Püspöki tisztét szabadon gyakorolta, az egri és a gyöngyösi gimnáziumokat a magáéból tartotta fenn, Eperjesen, Ungvárt saját papjaival neveltette az ifjúságot. Visszaszerzett tíz falut, a miket elődei már kétszázesztendeje elvesztettek. «Mindezekért — úgymond[57] — ha megérdemlem, hogy megkövezzenek, ám lássátok: István vagyok, a kövekhez hozzászoktam, semmitől sem irtózom.» Nemes példája a kuruczok részén tartotta azokat a papokat,

51 U.-o. 362—4.

52 U.-o. 365—6.

53 Rákóczi eml. 57. Ez akkor történhetett, mikor Telekesy Gyöngyösynek 1703 deczember 7-iki fölhívására (Leskó, IV. 370—1.) a fejedelemnél a katholikusok érdekében szót emelt.

54 1704 január 21. Leskó, IV. 374—5.

55 Széchenyi Kollonicshoz 1705 május 25. Miller, Epist. Georgii et Pauli Széchenyi, II. 166—7. Leskó, IV. 578—9.

56 Széchenyi Scalvinioninak 1705 június 20. Miller, II. 171—3. Leskó, IV. 381—2.

57 Hevenesi Gáborhoz 1708 október 10. Leskó, Adatok, IV. 411—412. Tört. Tár, 1896. 646.

kik — a fejedelem szerint — nem követték a jezsuiták elveit. A függetlenségi nyilatkozathoz csatlakozása miatt a prímás megfosztotta püpökségétől. Telekesy önérzetesen jelentette ki, hogy a pápa brevéje rá nem vonatkozhatik. Csak nem vétett a pápa és a császár ellen azzal, hogy a forradalmi időkben helyén maradt s a maga és a szomszéd egyházmegyék juhait megvédte a farkasok ellen? Pásztorbot volt a fegyvere, püspöksüveg a sisakja. Nem harczolt mással, mint *az egyház ellenségeivel;* ebben pedig *a fejedelem is segítette.*[58] A pápa valóban nem talált benne kánoni vétséget, mire a király visszahelyezte méltóságába.

A fölkelés elején a megyés püspökök közül *Nesselrode János Vilmos pécsi püspök* is gyanúba esett a bécsi udvarnál, mivel a császárné útján kieszközölte, hogy a Wacquerbarth lengyel követ Rákóczinak felajánlja ura közbenjárását.[59]

Az egyházmegyék püspökei a királynak, káptalanai azonban több esetben a kuruczoknak engedelmeskedtek, ha csak kényszerűségből is. A *váczi* egyházmegyét, a melynek püspökei változtak, *Berkes* András nagyprépost mint a szövetség híve kormányozta. «Ne félj, édes papom!» biztatta a fejedelem az ónodi véres jelenetnél; de Berkes hazament s a függetlenség kimondásában már nem vett részt.[60] Másképp látta most már a dolgokat, mint mikor Bottyánnak mint még császári ezredesnek azt mondta, hogy százötvenezer kurucz fogott fegyvert.[61] Mikor híre futott, hogy Egerből a német kezén levő Váczra akar visszaköltözni, Bercsényi megfenyegette, hogy egy órával előbb

58 Hatalmas védőiratának egy félbemaradt fogalmazata 1710-ből Leskónál, IV. 432—6., Belez Mátyás jezsuitához 437—440. és magához a primáshoz április 2. U.-o. 441—444. Belez előtt kiemelte, hogy egyházmegyéjében ő a protestánsok szabad vallásgyakorlatát Gyöngyös és Jászberény kivételével mindenütt megakadályozta. (U.-o. 439.) A primás villáma ellen a tridenti zsinat, a kánonok és a pápai dekretumok védelme alá húzódott (443. l.) s kiváló tudósokra is hivatkozott (433. l.). Jellemző, hogy a bibornokhoz intézett választ április 25-ikén a fejedelem is átnézte. Arch. R. III. 105.

59 1704 február 27. Whitworth Hedgesnek. Simonyi, I. 152—3.

60 Életrajza Nagy Ivántól. (M. Sion, 1869 és Tragor, Váczi Könyv, 52—70.)

61 1703 szeptember 29. Arch. R. IX. 115—6. Berkes Andrásnak eddig ösmeretlen arczképe: Márki, Rákóczi, II. 7.

berekre viteti. «Egerből datáljon, ne Váczról, mert látom, hamis pap. . . . Pastores animorum s maga hitének farkasa»![62] Berkes azonban tényleg a legkitűnőbb papok s a legjobb hazafiak közé tartozott. — A *váradi* nagyprépost *Bakó* János és néhány papja 1703 őszén fogolyként került Rákóczihoz, kit odáig «az eretnekek bajnokának és egyházi átok alatt levőnek» tekintettek, mert katholikus pap nem volt mellette.[63] A fejedelem sohasem tudta, mit csináljon az óvatos Bakóval; úgy hitte, «könnyű volna valamely kolostorba dugni».[64] De mindvégig Rákóczinál maradt és csak a küzdelem utolsó napján esküdött megint hűséget a királynak, ki méltóságát is visszaadta.[65] A *nyitrai* püspökség ügyeit Mattyasovszky kanczellár halála óta *Pyber* László cz. püspök vezette. Bercsényi, Pálffy és Heister közt nem egyszer járt közben; Bercsényinek néhány vármegye nevében megmondta, hogy nem harczolnak tovább, ha a király szabadságot ad; de Pálffynak is hét pontban fejtette ki, mit kíván a magyar nemzet. Bercsényi külön íratban nyugtatta meg, hogy a papság leteheti az esküt a szécsényi szövetségre, mert az nem vére ontását, hanem holtig tartó hűségét kívánja. Pyber letette az esküt és sokat buzgólkodott, hogy a jezsuiták külön magyar tartományt alkossanak s a szemináriumokban jó magyar papokat neveljenek. A függetlenségi nyilatkozat után «rövid és barátságos» emlékíratban bizonyította, hogy a római katholikus klérusnak, szent helyeknek és szenteknek adott egyházi jószágokkal nem lehet úgy elbánni, mint ahogy az angolok bántak VIII. Henrik idejében. A törvényekre hivatkozva kimondta, hogy azokra az evangelikusok nem támaszthatnak jogot, míg vissza nem térnek a katholikus hitre.[66] A mellett azonban a labanczokat is Rákóczi pártjára csalogatta, mire a fejedelem megjegyezte, hogy «csalogattatik az, a ki csalogat». Azonban

[62] 1709 augusztus 4. U.-o. VI. 251—2.

[63] Rákóczi eml. 71. Görgey Imre levele 1724 május 14. és június 19. Említi Keresztúri, Episc. Varadienses, II. 104.

[64] 1710 márczius 26. Arch. R. III. 81.

[65] B. Löffelholz kassai cs. parancsnok útlevele Bakó számára 1711 május 1. Keresztúri, id. h. II. 291.

[66] Ösmerteti Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 269—275.

nemannyira a győri püspökség felajánlása, mint, a trencséni vesztett csata után, kicsinyhitűsége vette rá, hogy *Spáczay* Gábor kanonokkal, a közgazdasági tanács tagjával együtt odahagyja a szövetséget. Bercsényi szerint ezért még az esztergomi érsek is megharagudott reá.[67]

Mathai *Viza* János neszterfejérvári cz. püspök és kalocsai nagyprépost, labancz békekövet volt 1707-ig, mikor átállott Rákóczihoz, ki megjutalmazta,[68] de megvetett és megbízhatatlan embernek tartotta.[69] A mikor «a vizát hálójába rekesztette»,[70] nem ígért neki püspökséget, sőt hűségesküjét sem akarta bevenni, és fogságban tartotta egyideig, mert «tökéletlen csabziság a dolga».[71] Bercsényi szintén azt tartotta, hogy «Viza keszegnek is rossz lesz».[72] A fejedelem azonban csakhamar őt bízta meg a *kalocsai érsekség uradalmának* igazgatásával.[73] Két esztendő mulva már Bercsényi is úgy gondolkozott,[74] hogy magukból űznek csúfot a mi papjaink, a mikor Vizát kisebbítik. Egyetlen szökevény püspökünk van, az is kókó, hanem azért a fejedelem ne engedje kínozni szegényt! Ugyancsak nevezetes ember volt, a mikor (az 1704—6. békealku idején) a császár képét viselte; és nagy embereknek tetszeni nem utolsó dícséret. Másként sem oly véggel lett kurucz, hogy csak Bakó váradi nagypréposttal hadakozzék. Akárhogy van is, azért már sok dolgot nyifogott ő végbe Bécsben és Rómában; s azt hiszi, senki sem meri most is vitatni a brevét Rómában.

A nemzeti ügyhöz más czímzetes püspökök is csatlakoztak. Így *Pethes* András ansariai cz. püspök és egri nagyprépost, a ki egy ízben kálvinistákat is megidézett a katholikus szentszék elé, mire a fejedelem az ország törvényei alapján megintette,

67 Az Arch. R. indexében felsorolt oklevelek alapján.

68 Századok, 1882. 489.

69 Rákóczi eml. 218.

70 1707 április 24. Arch. R. II. 71.

71 1707 április 28., július 31. U.-o. II. 71., 28.

72 1707 május 6. U.-o. V. 423.

73 1707 november 8. U.-o. II. 132. különben már I. Lipót valóságos püspökséget igért neki s ő a nyitrait szerette volna, bár ennek jövedelmét a kuruczok szedik. Stepney Simonyinál, II. 238—9.

74 1709 november 10. Arch. R. VI. 406.

hogy más ember aratásába ne bocsássa sarlóját.[75] Pethes különben szenátor volt s a szövetkezett rendeket Barkóczy Ferencz tábornokkal ő képviselte a fejedelem erdélyi beiktatásán.[76] Más megbizatásokat is végezvén, a fejedelem ezer forinttal jutalmazta, de megjegyezte, hogy a többi szenátor a hazának ajánlotta föl fizetése hátrálékát.[77] Pethes részt vett Rákóczinak minden országgyűlésén s ő szentelte föl a nemes ifjak társaságának zászlaját.[78] A fejedelem nem hitte el az ellene szórt rágalmakat, «jóllehet ő is pap».[79] Pethes Eger veszedelme után a káptalannal Kassára telepedett át[80] s a város parancsnoka, Berthóti tábornok őt tette meg testamentuma egyik végrehajtójának.[81] A fejedelem gondoskodott róla, hogy az egri káptalan Kassára húzódva is megkapja jövedelmét.[82] Pethes volt az öreg egri püspök vikáriusa. — *Esztergomi* vikáriusnak a fejedelem báró *Pongrácz* Imre cz. püspököt és esztergomi kanonokot tette meg, mert bízott magyarságában. A papok ellen emelt panaszok megvizsgálásával őt bízta meg.[83] Később is némi kedvezésekben részesítette.[84]

Illyés István samandriai cz. püspök és szentjobbi apát szenátor lett, az esküt is letette; de nem akart a fejedelem mellett tartózkodni.[85] Mint gyanúsat, később fölmentették a szenátorságtól.[86] A jeles író valóban a labanczokhoz csatlakozott; részt vett a pozsonyi országgyűlésen s még abban az esztendőben (1708 november 30-ikán) mint esztergomi nagyprépost halt meg.

A győri egyházmegye püspöke (1695—1707.) Keresztély Ágost herczeg volt, a kit a nemzeti ügy jóakarójának tartottak. Kanonokjai közűl gróf *Zichy* Pál 1706 november 23-ikán nyiltan

75 1705 június 27. U.-o. I. 357. Leskó, IV. 382.

76 Megbízólevele, 1707 márczius 3. Arch. R. II. 32.

77 1708 januárius 7. U.-o. II. 148. és Leskó, IV. 383.

78 Beniczky naplója 1709 május 26. 126., 170., 199., 200.

79 1710 márczius 26. U.-o. III. 81.

80 1710 május 31. U.-o. VI. 507.

81 1710 november 3. U.-o. III. 188.

82 1709 július 9. U.-o. VIII. 100.

83 1708 szeptember 17. U.-o. II. 328. Ezt éppen Kürtössy András esztergomi prépost javaslatára is tette.

84 1709 június 2. U.-o. VIII. 50.

85 1705 deczember. U.-o. X. 9.

86 Századok, 1896. 18.

kurucz lett, állítólag azért, mert nem kapta meg a váczi püspökséget s mert remélte, hogy a fejedelem visszaadja régi családi birtokát, a veszprémi palotát.[87] Most a fejedelem udvari papja lett s az erdélyi fejedelmi beiktatáson ő végezte az erdélyi püspököt megillető egyházi szertartásokat. Oly szegényesen élt, hogy téli köntöst is a fejedelem csináltatott neki, mert a felséges udvar gyalázatára mente nélkül van, fizetéséből pedig nem telik.[88] Mint tábori pap, «szegény, csak ő egyedül szolgál és legfrissebb is a többi közt».[89] A fejedelmet utóbb bujdosásában is követte.[90]

A veszprémi egyházmegye sem zárkózott el egészen. Kevés kedve is lehetett a labanczságra, mert 1704 májusában a veszprémi székesegyházat a kanonokok házaival együtt éppen a császáriak hamvasztották el, a templomban vért ontottak, a kelyheket s más szentedényeket stb. elrabolták, stb.[91] Így történt, hogy Kecskeméthy Mihály prépost mint Fejérvármegye követe vett részt a dunántúli kurucz vármegyék sümegi gyűlésén.[92] Veszprémi kanonok volt *Brenner* Antal Domokos is, a kit Rákóczi 1706 végén szepesi prépostnak nevezett ki.

A szepesi prépostság élén XI. Kelemen pápa nem tűrte meg Brennert, a ki röpiratban és Rómában személyesen hiában védelmezte Rákóczi kegyúri jogát és a kinevezés helyességét.[93] Bercsényi is kérte a fejedelmet, ne akarjon börtönbe vetni minden papot, olyan derék embert is, mint a lőcsei plebános. Mikor az esztergomi vikárius jubileumi hirdetést küldött a szepesi káptalanba, Brenner levágta Pyber pecsétjét s nevét és a magáét tette oda. A lőcsei plébános tiltakozott, mire Brenner a káptalan elé idéztette s javadalmaitól, lelkészségétől megfosztotta. Bercsényi ezért megintette, Berthóti pedig megizente, hogy ad neki száz forintot: menjen vissza Francziaországba,

87 Arch. R. v. 324.

88 1710 szeptember 13. U.-o. III. 536. Tört. Tár, 1883. 396.

89 Sibrik udvarmester 1710 szeptember 27. Tört. Tár, 1883 400.

90 Tört. Tár, 1899. 216.

91 Széchenyi Pál a királyhoz. Thaly, Kalászok, 204.

92 U.-o. 1899. 216.

93 Márki, Rákóczi, II. 376. l.

mert nem szenvedi meg Lőcsén.[94] Egyik kanonoka, *Fray* József, a legbuzgóbb kuruczok közé tartozott. XII. Károlynál is járt követségben Benderben, de «eljárt a szája». E miatt a fejedelem Munkácsba vitette, hogy misemondáson és istentiszteleten kívűl ne legyen egyéb dolga,[95] mert «szégyenére volt nemzetünknek».[96] Később megbocsátott neki;[97] hiszen ha élesen beszélt is, azt mindenkor Magyarország védelmére tette; pl. Jahnus orosz tábornoknál nyakon akart csapni egy alezredest, ki megsértette a magyarokat.[98]

Az erdélyi püspökség helyreállítása lett volna egyházkormányzati téren Rákóczi legnagyobb alkotása. Az öreg Dr. *Illyés* András mint kinevezett erdélyi püspök Gyulafejérvárott a székesegyházban száz esztendő óta az első misét 1697 május 19-ikén mondta.[99] A gubernium azonban kiutasította Erdélyből, hogy ne háborítsa a haza csendjét, törvényét, unióját.[100] Nagyszombatból másodszor a fölkelés kitörésekor látogatott el egyházmegyéjébe, a hol körűlbelűl egy esztendőt töltött. A fejedelem bizonyára szívesen látta volna pártján a nagytudományú öreget, az elösmert írót és egyházi szónokot; Illyés azonban 1704 október 4-ikén ismét visszatért Nagyszombatba s távol maradt a politikától. A fejedelem az 1707. évi marosvásárhelyi országgyűlésen a rendek akaratával szemben nem bírta helyreállítani az erdélyi püspökséget. Azonban előkészítette a közhangulatot s kilencz esztendő múlva báró Mártonffy György már a protestánsoktól visszavett gyulafejérvári székesegyházban mondhatta el beiktató miséjét.[101]

A fejedelem figyelme még *a külföld magyarjaira* is kiterjedt, mert 1705—9. közt *Lippay* János magyar misszionáriust küldte a tatárországi (bessarabiai) Csobordsa falunak magyar katholikusai közé.[102] Ellenben néhány magyarországi álkeresztény törököt

94 1707 április 5. Arch. R. v. 386.
95 1710 július 19. U.-o. III. 136.
96 1710 július 27. U.-o. III. 142.
97 1710 július 31. U.-o. III. 145.
98 1710 július 26. U.-o. VI. 584.
99 Szinnyei, M. Írók, V. 48.
100 Rákóczi-tár, I. 416. Századok, 1881. 125
101 Illyés András élete Szinnyeinél, V. 48—52. III. 754—5.
102 Századok, 1873. 614.

inkább visszaküldött a szerdárnak; mert «ha hitökben most sem keresztények, mindegy, akarhol viszi el őket az ördög».[103]

A görögkatholikusok püspökségei közül Rákóczit a *munkácsi* érdekelte legjobban. Ennek viszonyai *De Camelis* püspök halá-

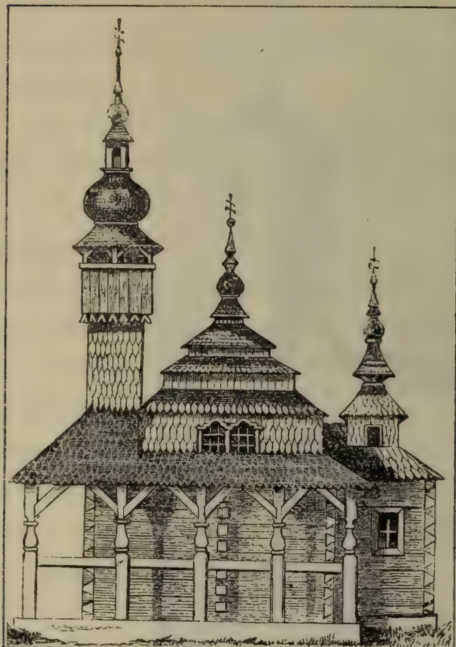

160. A GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

lával (1706 julius) nagyon összezavarodtak. A papság *Vinniczky* Györgyöt választotta meg, a kit XI. Kelemen pápa 1707 április 7-ikén meg is erősített. A császár *Hadermarszky* János szerzetest nevezte ki, de ez ellen a zempléni főesperesség — Vinniczky

[103] 1707 április 29. Károlyi-Okl. v. 626.

érdekében — július 10-én tiltakozott.[104] A fejedelem — mindakettővel szemben — 1707 február 26-ikán *Kamenszky* Petroniust mint a kievi érsek suffraganeusát tette meg püspöknek. Emlékeztette a kievi érseket a lefolyt lázongásokra, mikor az Ausztriai Ház uralma alatt a görög szertartású egyházakat a legszentségesebb római katholikus egyházzal egyesítették. Ezen püspökség hosszú időn keresztül a kievi érsek invesztiturájától függött; azonban az unió óta ennek és az ő kegyúri jogának sérelmével az esztergomi érsekség alá került. Most már a mindenható Isten bosszúálló fegyverei következtében az egész haza visszanyervén szabadságát és kiváltságait, ő ezt a püspökséget a régi szokáshoz és gyakorlathoz képest visszaállítja a kievi egyházmegye hatósága alá. Kéri tehát, hogy Kamenszky Petroniust a püspökségbe bevezesse, fölszentelje s megerősítését a pápánál is kieszközölje. Harmadnap (február 28-ikán) Kamenszky kolotkai prépostot tudománya, hite, jámbor erkölcsei, buzgósága és hazafiassága jutalmául valóban kinevezte görögkatholikus püspöknek, és márczius 12-ikén a püspökség ingóságait is kezéhez adatta.[105] A császár püspöke nem

161. A PODHERINGI FATEMPLOM.

[104] A magyarországi ruthének egyházi viszonyaira nézve az 1706. évig l. a budapesti növendékpapság Munkálatait, 1888. 399—449. l. és Zsatkovics a Századokban, 1896. 563.

[105] Arch. R. II. 24—25., 27., 45—46. Feltűnő, hogy Kamenszky püspökségének ezt a három okleveles adatát Zsatkovics (Századok, 1896. 563.) nem vette figyelembe s Lehóczkyt 1896-ban szólítja fel a

hagyta annyiban a dolgot. Bécsi pénzzel jött le a Krajnába, hogy az oroszokat Rákóczi ellen izgassa. Néhányad magával *Palocsay* Mihály (a kurucz tábornok öcscse) is csatlakozott hozzá, de harmincz magyar lovasnál több katonája így sem volt. Palocsay György kurucz tábornok előnyomúlásának hírére s a bécsi pénz

162. VERZÁR ÖRMÉNY-KATHOLIKUS PÜSPÖK.

fogytával az ellenforradalom megbukott.[106] *Kochlarovics* bukóczi pópa még azután is bujtogatott a császár mellett[107] s a fejedelem

kinevező okirat közzétételére, holott az már 1873-ban megjelent. Ezek az okiratok bizonyítják, hogy Kamenszky mégis csak látta a munkácsi egyházmegyét, a melyben Rákóczi volt az úr. Hiszen csak munkácsi és szentmiklósi uradalmaiban 92 pap függött tőle! (Lehóczky, Beregm. kath. lelkészségek tört. 16., 17., 152.)

106 Palocsay György jelentései Palocsáról 1707 deczember 5., 15., 19. Károlyi Okl. V. 744–8.

107 Századok, 1881. 124.

elfogatta a homonnai papot is, mert a «nem-püspök» Hadermarszky-vel levelezett.[108] Kamenszky halálával a püspökség javait a fejedelem *Byzanczi* György kállai orosz papnak, az eddigi vikáriusnak, adatta át s az oroszvégi klastromot is gondjaira bízta.[109] Az a körülmény, hogy a kegyúri jogot ilyen uralkodói módon gyakorolta s a munkácsi püspökséget egyidőben hajlandó volt a magyar egyháztól elszakítani, egyik nevezetes oka volt a pápa brevéjének. Ennek kiadására első sorban éppen a kegyúri jog gyakorlása adott alkalmat; s talán az, hogy Erdélyben nem gátolta a görögkatholikus unió ellen irányuló mozgalmakat, sőt egyik kedves tábornoka éppen ezen mozgalom vezére, *Nagyszeghy* Gábor volt.[110]

163. VERZÁR (VERZERESKUL) KERESZTJE.

Az örménykatholikusok erdélyi püspökségét Bocsánczi *Verzár* (Verzereskul) Oxendius alapította, a ki az örményeket Minász moldvai püspökkel és 3000 családdal együtt a görögkeleti vallásról a római katholikus hitre térítette vissza. 1690—1715-ig mint aladai cz. püspök és apostoli vikárius Beszterczéről, majd az újraalapított Szamosújvárról kormányozta az erdélyi örmény, sőt időközben az erdélyi római katholikus püspökséget is.[111] Az örmé-

108 1708 márczius 17. Arch. R. II. 185.
109 1710 szeptember 20. U.-o. III. 541—2.
110 Márki, Rákóczi, I. 485.
111 Életrajza Szongottnál, Szamosújvár tört. I. 257—296. A mellékelt képek is onnan valók.

nyektől már 1703 szeptember 6-ikán ötezer rajnai forintot eszközölt ki az erdélyi gubernium számára,[112] mely őt csakhamar a székelyek lecsöndesítésére küldte ki;[113] azonban Rozsnyó és Törcsvár között a kuruczok elfogták gróf Mikes Mihálylyal, Boldogfalvi Jánossal, több nemes emberrel és némettel együtt.[114] Eleinte kemény fogságban tartották, majd Rákóczihoz küldték, a ki — Cserei szerint[115] — «eléggé kényszerítgeté, hogy az ő hűségére álljon, de rá nem veheté. Sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá». A rabság különben mesebeszéd, mert az örmény püspök Kassán szabadon járt, kelt s végezhette papi kötelességeit.[116] Erdélyben elfogott örmény kémek azt vallották, hogy Rabutin a főnemeseket s külön az örményeket keményen megsarczolván, az ország könnyen meghódolna a kuruczoknak.[117] A fejedelem a zsibói vereség után visszavonulás közben egy éjszakát töltött Szamosújvárt, de észre sem vette Verzár alkotásait és csak a vár iránt érdeklődött.[118] Azonban ezek az alkotások valóban megérdemlik, hogy Szamosújvár szobrot állítson ujjáalapítójának, Verzár püspöknek, a legnagyobb magyar örménynek.[119]

III. A SZERZETESRENDEK.

A fejedelem szerint ilyen háborús világban a klastrom nem klastrom.[120] A szerzeteseket nem részesíthette mindig a kívánt oltalomban; nagy részök mégis vele tartott s lelkesítette a népet, a melyre nagy hatást gyakorolt.

A benedekrendiek pannonhalmi apátsága hazafias folyamodás-

112 U.-o. I. 272–3.

113 Bővebben Cserei, I. 326–7.

114 A brassai bírák a guberniumhoz 1704 márczius 15. Mike-gyüjt. az Erdélyi Nemz. Múzeumban. Gróf Mikes Mihály levele márczius 18-án u.-o. Hozzáteszi, hogy «az örmény püspöknek recipe kell pro acqua nervina». Cserei szerint (id. h.) Hermány faluban fogták el.

115 U.-o. 327.

116 Szongott, I. 272.

117 1704 október 12. Arch. R. I. 169.

118 Rákóczi eml. 165–6.

119 A szobor felállítását Merza Gyula indítványozta 1893-ban s ő buzgólkodik legjobban az örmény püspökség helyreállításán. Lásd a kolozsvári lapokba s az Erdélybe írt czikkeit.

120 1705 szeptember 7. Károlyi Okl. V. 284.

ban kérte őt, engedje meg, hogy az elhunyt *Karner* Egyed főapát utódjává megválasztandó rendtag továbbra is a németek kezén levő Győr várában székeljen, mert ott van a levél- és kincstáruk. A németek különben is gátolni akarják őket az apát szabad megválasztása jogában, hogy *idegent* ültessenek a nyakukra.[121] A szövetséghez való hűségöket számtalan cselekedetökkel bizonyították. Bercsényi a fejedelem nevében azonnal biztosította szabad választásukat, de úgy, hogy az új apát ne Győrött lakjék, hanem csak koadjutorát küldje be vigyázni a levél- és kincstárra. Az új apát *Göncz* Coelestinus lett.[122] A benedekrendiek *szekszárdi* apátsága czímét ekkor *Mérey* Mihály bozóki prépost és fejedelmi tanácsos viselte. Még a trencséni csata után is Bercsényi táborában volt s a fővezér őt «cum infula» vitte magával a fejedelemhez.[123] Majd gyanúba fogta, hogy Bozókban elfogatta magát a németekkel. «Már nem tudom soha: kell-e papnak hinni»?[124] Utóbb maga mondta, hogy egy rongyos alsó reverendában akarata ellen fogták el. Bercsényi most már beizent Nagyszombatba, hogy soha sem papnak, sem káptalannak nem lesz előtte hitele, a Vágon túlról 40 papot hozat el, ha ki nem bocsátják; s kérte a fejedelmet, valamiképpen el ne kobozza holmicskéjét.[125] «Szabadítsuk szegényt — válaszolta a fejedelem[126] — mert még ez sine exemplo est. Valamennyi pap, barát van: mind odaadnám érte»! Hiszen nem egyszer gyönyörködött szép deák egyházi beszédeiben.[127] A benedekrendiek *zalavári* elpusztúlt apátságának uradalmát *Ujváry* Gergely kőszegi plébános,[128] Rákóczinak egyik leglelkesebb híve kérte adományúl a fejedelemtől.[129] Az apátságot III. Károly király csak 1715-ben állította helyre.

121 1708 május 25. Arch. R. IX. 483—5.
122 Fejér Ipoly, Győr leírása, 619.
123 Arch. R. VI. 45., 191.
124 1709 augusztus 4. U.-o. VI. 251.
125 1709 augusztus 7. U.-o. VI. 255., 263.
126 1709 augusztus 10. U.-o. II. 516.
127 Pl. 1709 márczius 3. és 17. Rákóczi-tár, I. 190., 193.
128 Bottyán 1707 februárius 3. már apátúrnak nevezte. Arch. R. IX. 337.
129 Bezerédj a fejedelemhez 1707 július 17. U.-o. IX. 389.

A ferenczrendieket közönségesen kurucz barátoknak hitták, a miért Heister föl is verte kolostoraikat. Rákóczi szerette őket; hiszen az öreg *Bárkányi* János, most gyöngyösi házfőnök, mint kis fiút, gyakran ölébe vette.[130] A ferencziek voltak Bottyán legjobb kémei 1709-ig, mikor a tábornok megtagadta tőlük az útlevelet.[131] Azonban holtan is mind máig a gyöngyösi franczis-kánusok közt maradt.[132] Az Egerből kiszorúlt ferenczrendieknek

164. A FERENCZRENDIEK GYÖNGYÖSI TEMPLOMA.

és fejöknek, *Komlós* Placidus atyának, a fejedelem Hevesben egy ügyvéd házában jelölt ki ideiglenes szállást.[133] Alamizsnát adott a *szegediek*nek is, kik szintén miatta hagyták oda a várost.[134] *Szolnok*ból az egyetlen pátert, a csöndes, becsületes[135] *Jávorszky* Mihályt Munkácsra, maga mellé rendelte lelkiatyának. A szolnoki vár ujraépítése következtében a rendház úgy sem maradhatna mai

130 Századok, 1888. 54.
131 1709 február 20. Arch. R. IX. 518.
132 U.-o. IX. 793. Bottyánnak a templomban emléktáblája van.
133 Oltalomlevele Miskolczról, 1704 febr. 1. Leskó, IV. 375–6.
134 1704 augusztus 26. Hornyik, IV. 312.
135 Tört. Tár, 1883. 394.

helyén; a fejedelem alkalmasabb helyet jelöl ki számára és biztosítja a kecskeméti guardiánt, hogy azt saját költségén építteti föl.[136]

A *minoriták* tartományfőnökét, a ki *Eperjesen* lakott, igaz embernek és jó kurucznak tartotta, a ki megzabolázza az olyanokat, kik, mint pl. a huszti minorita, a Rákóczi szolgálatában álló németeket bűneiktől nem akarta feloldozni.[137] A *nagybányai* minoritákat már a fölkelés kezdetén biztosította a kilenczed szedésében.[138] Páter Josephus minoritának a szerzet szükségeire tíz aranyat adott.[139] Egyik udvari káplánja a minorita gróf *Kéry* Ádám volt, a kit kisebb küldetésekre alkalmazott. Nagy népszerűségnek örvendett báró *Andrássy* Miklós, minorita létére a török-tatár légió vezére, a kit közönségesen derviskapitánynak vagy Andrássy basának híttak. 4500 emberre becsülték a valóságban csak 7—800 emberből álló hadát, melyet legszívesebben Ausztria pusztítására vezetett. Azonban negyedfélesztendei küz-

165. A FERENCZRENDIEK GYÖNGYÖSI TEMPLOMÁNAK BEJÁRATA.

[136] 1710 július 8. Arch. R. III. 439—440. Páter Mihály Munkácson 1710 augusztus 11. foglalta el hivatalát. Tört. Tár, 1883. 383.

[137] 1708 május 31. U.-o. II. 274.

[138] 1703 deczember 28. U.-o. I. 154.

[139] U.-o. IX. 793.

delem után elbúcsúzott a kuruczoktól; «mert ha Péter, Judás, Tamás a Krisztus oskolájában megtántorodtak, nem csoda, ha ő is megbotlott e síkos világ törzsökiben«.[140] Ki nem elégített dicsvágy szakította el a nemzeti ügytől. «Igazán elvette jutalmát Magyarország szabadságáért való hadakozásának.»[141]

A szerviták (élükön Egerben *Oroszvári* Imrével) Rákóczi hívei voltak.[142]

A czisztercziek Zirczre csak 1701-ben telepedtek vissza, de ott emelt két kápolnájukat és 13 czellájukat a kuruczok 1704 elején már elpusztították. Az apátság administratora, a sziléziai *Sebastian* Vilmos, Pápa elfoglalásakor Rákóczinak hűséget esküdött, de annak megszegése miatt csakhamar az árvai vár börtönébe, majd — Rákóczi kegyelme következtében — Egerbe, a püspök felügyelete alá került.[143] A rend badacsonyi szőlejét a csobánczi hősök kapták[144] s a cziszterczick csak 1726-ban telepedtek vissza Zirczre.[145] A pásztói új apát, a wellehradi *Nezorin* Flórián s administratora, *Zborka* Methód, nem csatlakoztak a szövetséghez; a rend osztrák tartományától függtek s így uradalmuk jövedelmét nem élvezhették.[146]

166. FERENCZRENDI BARÁT. Marsigli rajza. (Szendrei után.)

A prémontreiek jászói és leleszi prépostsága 1697, a türjei

[140] Átpártolásának története 1707 szeptember 3-ikán a tanúvallatásokban, Károlyi-Okl. v. 680–2.

[141] U.-o. v. 599–600.

[142] Leskó, IV. 453.

[143] Rainiss, A cziszterciek a Rákóczi-korban. Századok, 1881. 155–6. Thaly, a zircz-cziszterczick administratora a Rákóczi-korban. U.-o. 768–775.

[144] 1707 május 4. Századok, 1881. 66–67.

[145] A zirczi cziszt. rend emlékkönyve, 28.

[146] Békefi, A pásztói apátság tört. II. 4., 63.

1669 és a nagyvárad-hegyfoki 1705 óta s a csornai és horpácsi már régebben az osztrák pernetzi prépostságtól függött, mely azonban a szabadságharczban kevés hasznukat vette; azért 1710-ben valamennyit a morva lukai és gradetzi apátságoknak adta el.[147] A magyar prémontreiek jobbadán csatlakoztak a szövetséghez, *Lelesz* és *Jászó* váraiba kurucz őrségeket fogadtak be[148] és Leleszen szívesen látták a fejedelmet, ki ismételten megszállt náluk.[149] A leleszi országos levéltárból elvitt okíratok egy részét a császáriak a töltényeknél használták föl; a Bercsényi által megmentett 1699 okíratot maig is Bercsényi-aktáknak nevezik.[150] *Csornán* a kuruczok és császáriak felváltva táboroztak.

A kamaldoliak zoborhegyi remeteségét és székházát Rákóczi egy ízben meglátogatván, két remete eltartására és ugyanannyi remetelak állítására ezer forintot ajándékozott. A felavatásnál helyette 1708 július 14-ikén Bercsényi jelent meg. O maga sem gondolta, hogy a vele járó szertartás olyan nagy dolog; de azt hitte, hogy szép látszatja lesz a munkájának s «ha elkészűl, felséged örök emlékezetére bízvást megérdemli felséged emlékezete viselését».[151] Ennek a szigorú szerzetnek ma már egy háza sincs hazánkban.[152]

167. WELLEHRADI NEZORIN FLÓRIÁN NÉVALÁÍRÁSA.

A pálosok csatlakoztak a szövetséghez, sőt képviseltették is magukat az ónodi országgyűlésen, hol Barsmegye egyik követe *Wohlmuth*, az elefánti prior és a sátoraljaújhelyi pálosoké *Enyiczkey* István volt. Majthényi Pál, Blaskovich Imre és Dáni

147 Szöllőssy, Szerzetesrendek, I. 32—33. Nátafalusy szerint (A jászóvári prém. kanonokrend névkönyve, 1872., 40.) az 1710 október 26-ikán jóváhagyott szerződés értelmében 234,600 forintért.

148 Arch. R. III. 193., 292., 466—7., 518.

149 Rákóczi-tár, I. 25., 50., 52.

150 Nátafalussy a Századokban, 1871. 599. és 603.

151 Arch. R. VI. 6. Rupp, Magyarország helyr. tört. I. 642.

152 A zoborhegyiről szóló latin ének Szőllőssynél, I. 129—130.

Jáczint pálosokat a prímás utóbb megfosztotta állásuktól,[153] mire a fejedelem Majthényit a sárospataki plébánia vezetésével bízta meg.[154]

A kegyesrendiek (piaristák) Magyarországban még nem telepedtek meg; de volt házuk a Lengyelországhoz tartozó szepesi *Podolin*ban. A fejedelem hálából, hogy üldözői elől ott egykor elrejtették, a háború ideje alatt évenkint 20 hordó bort ajándékozott a podoliniaknak,[155] s misealapítványt akart tenni náluk.[156]

Az Orsolya-apáczákat, a kiknél nénje, Julia növekedett, mindenkor gyöngéd figyelemben részesítette. Mikor a szécsényi gyűlés vallásügyi biztosai a kassai apáczák templomát és iskoláját visszaadták a reformátusoknak, megvette nekik a két szomszédos házat, hogy zárdának és kápolnának alakítsák át.[157] Sajátjából bort is adatott az apáczáknak[158] s 1708 január 22-ikén meglátogatván őket, a fejedelemasszonynyal hosszasabban társalgott.[159]

A jezsuiták a köztudat szerint 1700-ban segítettek Rákóczinak és Bercsényinek a menekülésben. A fölkelés kezdetén a jezsuita generális igen keményen meghagyta a rend tagjainak, hogy *a háború ellen senkise szóljon és senkinek se vétsen*. A mikor Nagyszombatból a németeseket kiutasították, a magyar érzelmű jezsuiták emlékiratban kívánták tudatni a pápával, hogy *nem a katholikus hit gyűlölete vagy a szent rend megvetése*, hanem a maguk rosszasága és nemzeti érzésöknek hamissága vezette ki őket.[160] A szatmári jezsuitákkal sokkal kíméletesebben bántak.[161] A jezsuitákról ellenőrízhetetlen hírek jöttek forgalomba. Pl. hogy az *ungvári* jezsuiták — holott, az országba jöttekor, a fejedelem tőlük kért gyóntatót[162] — holdvilágnál öntöttek mérgezett golyó-

153 Keresztély Ágost 1709 deczember 18. Leskó, IV. 431—2.

154 A gazdasági tanácshoz 1710 augusztus 18. Arch. R. III. 523.

155 Tört. Tár, 1883, 403.

156 Önéletrajz, 146. A podolini házfőnök úr szíves értesítése szerint nincs nyoma ily misealapítványnak, de a fejedelem ott tartózkodását emléktábla jelöli.

157 Tüdős, Rákóczi-emlék, 20.

158 1707 márczius 5. Arch. R. II. 33.

159 Rákóczi-tár, I. 89—90.

160 Bercsényi Rákóczihoz 1704 június 8. Arch. R. IV. 51—2.

161 1704 január 22. U.-o. I. 203.

162 1703. június 15. Thaly, Bercsényi, II. 503.

kat a várvédő németek számára,[163] a szökevény németeknek pedig nem adtak addig feloldozást, míg visszaállásukat meg nem igérik.[164] Bercsényi megkérte a fejedelmet, írja meg a római jezsuita generálisnak, hogy *ha Ausztriától független magyar jezsuita tartományt nem csinál, minden jezsuitát ki kell utasitaniok;* mert Ausztriával egy tartományban még a magyar érzelmüek sem lehetnek jók és hívek.[165] Ez annyira nem volt forradalmi kívánság, hogy utóbb (1709 július 24-ikén) a pozsonyi labancz országgyűlés is ismételte.[166] Az angolok a jezsuitákat vádolták, hogy a császári tábornokokat a kurucz protestánsok kiirtására s a fölkelésnek fegyverrel való elnyomására izgatják.[167] A szécsényi országgyűlés 1705 szeptember 30-ikán a VI. törvényczikkben[168] csak az osztrák rendi tartománytól való elszakadásuk és a szövetséghez csatlakozásuk kijelentésével akarta megtűrni őket az országban. A németeket, mint a magyar ifjúság nevelésére alkalmatlanokat, így is *kiutasította*, a világi klérus rovására szerzett vagyonukat ennek visszaadatni rendelte s eredeti hivatásukhoz képest működésöket az ifjúság tanítására korlátolta. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turócz és Árva vármegyék ezen törvénynyel szemben a fejedelemhez tiltakozást nyujtottak be,[169] a melyben egyenesen arra kérték, hogy ne hajtsa végre a már szentesített törvényt. Annál inkább sürgette Bercsényi a fejedelmet, hogy a jezsuitáktól azonnal vegye el a parochiákat és csatolja a bujdosó (exulans) papok eltartása alapjához.[170] A fejedelem sokszor kikelt azelőtt is, azután is, a jezsuiták ellen, de *a hat vármegyének az ő nevében adott fele-*

163 Századok, 1881. 125.

164 Rákóczi 1706 deczember 15. Arch. R. I. 656.

165 1704 augusztus 29. U.-o. IV. 100. 118.

166 Zsilinszky, Vallásügyi tárgyalások, IV. 397.

167 Stepney Hedgesnek 1704 június 11., Marlboroughnak június 18. Simonyi, I. 307—8., 319.

168 Közli Rákóczi-tár, I. 441—2.

169 Ad Franciscum Rakoczium supplicatio et protestatio sex comitatuum in causa exilii Societatis Iesu. Latin és német szöveggel. 4r. 2 levél. Apponyi Sándor, Hungarica, II. 343. Bod Péter, Historia Hungarorum ecclesiastica II. kötet, III. könyv, 322—324. Tartalmát magyar kivonatban közli Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, IV. 203—4.

170 1705 október 20. Arch. R. I. 456.

letet[171] maguk a jezsuiták sem tartották hitelesnek.[172] Lehetetlen, hogy szóba ne hozták volna, mikor ismételten hozzáfordúltak,[173] s különösen mikor 1707 május 8-ikán az esztergomi érsek előtt kiűzetésük ellen tiltakoztak.[174] «Magyarországból — irták — felséges Rákóczi Ferencz fejedelem parancsára s a hozzáragaszkodó hazafiak egy részének akaratából ártalanúl küldik számüzetésbe a Jézus társaságát.» Ebben a *nemesi személyes szabadság megsértését* látják, mert megelőző megidézés és ítélet nélkül büntetik őket. *A jezsuiták hazafiak és jobbadán nemesek;* s ezt a jellegöket nem veszthették el az egyházi rendbe lépésökkel. Oly súlyos büntetésre, mint a *számüzetés*, csak törvényes eljárás után ítélhették volna őket. Bűnűl csak azt róhatják föl nekik, hogy — kánoni tilalom következtében — nem tettek esküt a szövetségre. Ha ez bűn, bűnösek a Macchabeusok is, a kiket pedig a Szentírás a hazai törvények rettenthetetlen, bátor és állandó védelme miatt dicsőít. A jezsuiták hány ezer lelket adtak

171 Szövegét bőven ismerteti Zsilinszky, id. h. 205—225. A Kéler-féle gyűjt. alapján. Cserei is tudja (Hist. 379.), «hogy czikkelyenként fölvevé Rákóczi a vármegyék supplicatióját s remonstrála erős és megczáfolhatatlan ratiókkal, hogy nem tudják, mit kivánnak és mind maguknak, mind az egész országnak romlására, veszedelmére czéloz a jezsuiták mellett való instantiájok. Az Isten csodálatos vezérléséből pápista emberrel mondatá ki az igazságot és a jezsuitáknak minden istentelen praktikájokat napfényre vele kiadatá.»

172 Katona (Hist. Crit. XXXVII. 402—9.) egyenesen hamisításnak mondja. 1784-ben egy névtelen 8r. 48 lapon adta ki, állítólag a bécsi cs. könyvtár kéziratából. De ott Denis Mihály könyvtárnoknak 1784 május 1-én kelt levele szerint ilyen kézirat nincs. 1784-nél korábbi kiadása vagy kézirata sem ösmeretes. Katona szerint Rákóczi jellemével össze sem férnének a jezsuiták ellen abban összeszedett gyalázó adatok, unalomig elkoptatott érvek, sikamlós mesék. Hitelességét igen bőven czáfolja s e czáfolat hatása alatt nem foglalkozhatom vele. A josephinismusnak mindenesetre kapóra jött, hogy a jezsuita-rend eltörlését Magyarországban Rákóczi nagy nevére hivatkozva tegyék teljesen népszerűvé. A semmiesetre sem hivatalos jellegű responsumnak számos későbbi másolata ösmeretes, de eredetije — tudtommal — ismeretlen. A nemz. múzeum 1784. évi kiadásához is csak a supplicatio (a hat vármegye kérelme) van mellékelve. Azonban figyelmet érdemel, hogy Bod Péter Historia Hungarorum ecclesiastica cz. munkájában, (II. 324—340.) a Responsum föl van véve. Ez a mű ugyan csak 1888—1890. jelent meg, de irója már 1769-ben, tehát 1784 előtt 15 esztendővel, meghalt. Cserei is említette, Hist. 407.

173 Pl. 1706 szeptemberében a besztercze-bányai jezsuiták. Rákóczi-lt. 1738. sz. (Említi Arch. R. I. 31.) 1706 deczember 12-ikén maga Bercsényi is hozzá utasította őket. U.-o. V. 340.

174 Katona, XXXVII. 392—6. Zsilinszky, IV. 226—230. Szerzője dr. Berzeviczy Henrik, a nagyszombati jezsuita-kollégium aligazgatója, ki Apologia czímmel már 1706-ban kiadott egy tiltakozást.

vissza az egyháznak, hány bűnöst mentettek meg a kárhozattól; mennyit tettek az öregek, koldúsok, rabok, haldoklók vígasztalására s mennyi önfeláldozással működtek a pestis idején?! S most a társaságnak ki kell mennie Mária országából! Kérdhetnék, mint Jézus a zsidóktól: «Sok jó dolgot mutattam nektek atyám nevében; melyikért köveztek meg engem»? Kimegy a társaság szülőföldje határaiból; kimegy idegen tartományokba, de kényszerítve, erővel és hatalommal kizavarva; vígan megy, mert nincs bűne. Apostolaik is örömmel távoztak a tanács elől, mert méltóknak találták őket, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek. Kimegy hazájából a társaság, mert honfitársai kizárják; de elmondhatja a Szentírással: «Anyám (Magyarország) fiai harczoltak ellenem». Elmegy: téríteni barbár népeket, pedig az apostolokkal elmondhatná a vele mostohán bánó hazának: «Először is nektek kellett volna az Isten igéjét hirdetnünk; de mivelhogy megvetitek azt és magatokat méltatlanoknak tartjátok az örökéletre, ime, a pogány népek közé megyünk». Azonban az őket betelepítő 1687: XX. t.-cz. értelmében tiltakoznak a száműzetés ellen, hogy hallgatásuk beleegyezésnek ne lássék.

Harmadnap, május 10-ikén [175] 34 jezsuita indúlt a Morva vize felé. «A lutheránusok — írta egy erdélyi jezsuita [176] — meghúzatták a harangokat, s Te Deumot (?) tartottak a Szent Jakab-útczában. Holott Erdélyben a háború alatt ha ki tartott haragot, de harangot senki nem vont reánk e mai napiglan. Pater *Kapy* Gábor pedig, ki az *egész* jezsuita-rendet igazgatni érdemes lett volna és nálunk azután is fő tisztségeket viselt, holtig le nem dörgölheti vala magáról a nyelvek szólását és a portát,» t. i.

[175] Tehát nem 1706 deczember 31-ikén, mint a fejedelemnek Bercsényi deczember 12-ikén javasolta. (Arch. R. v. 340.) Ennek oka az lehetett, hogy a fejedelem — éppen Bercsényi tanácsára — újból meghallgatta őket. Azonban a fejedelem 1706 augusztus 1-én újból intézkedett a szatmári, ungvári, pataki, kassai, eperjesi, egri és gyöngyösi jezsuiták javainak lefoglalásáról (Leskó, IV. 398—9.) s a kiköltöztető biztosok működését 1707 január 20-ikán megsürgette. (Századok, 1881. 41—2.)

[176] Gyalogi János: De rebus memorabilibus Transylvaniae anni 1705. Kézirat az Erd. Nemz. Múzeumban. Kemény, Collectio minor, XXXIV. 353—4.

hogy Kolozsvárt a fejedelmet diadalkapuval várta. Fejedelemmé avatásánál Rákóczi a jezsuiták templomában hallgatott misét[177] s másnap, mikor gróf Mikes Mihály figyelmeztette, hogy Pekri a jezsuitákkal szemben az erdélyi országgyűlésen a magyarországinak megfelelő végzést indítványozott, ezt felelte:[178] «Gróf uram, odaki a magyarok példáját ide alkalmaztatni nem lehet; mert mi a magyaroknak ura nem vagyunk, hanem elöljárójuk. Ittbenn parancsolunk mint urak és nem hogy megengednénk, azoknak bántására végezzenek Erdélyben; sőt ha Isten továbbra boldogítja igaz ügyünket, odaki azokat is, a kik kimentenek, és ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket.» Az örök igazsághoz írt ajánló levele szerint is[179] «meg volt győződve, hogy ha erdélyi fejedelemségének békés birtokába jut, oly befolyása lesz a magyar király udvarában, hogy az orthodoxus vallás ellen intézett támadásokat megsemmisítheti és idő folytával a béke és egyesség helyreállván, szelid és békés eszközökkel visszavezetheti vala a szétvált feleket a valódi katholikus egységre». A jezsuitákat *mint tanítókat*, szükségeseknek tartotta.[180]

A hat vármegye, mikor újból tiltakozott a jezsuiták kiüzetése miatt, Rákóczit a haza atyjának nevezte, kinek a vallás, ha nem is a legnagyobb, de nem is a legkisebb gondja. A fejedelem azzal nyugtatta meg őket, hogy ebből nem következik veszedelem a hitre és az iskolákra.[181] Később — egy protestáns hatalom képviselője előtt[182] — úgy nyilatkozott, hogy ezt a háborút a jezsuita-tételek és elvek korlátlan garázdálkodása idézte föl. A rendek határozatát hajtotta vegre, mikor eltávoli-

177 U.-o. 353. «A nép csak akkor tudta meg, hogy pápista.» Kolozsvárt is a jezsuitáknál hallgatott misét a monostori kath. templommal szemben levő bezárt kápolnában.

178 U.-o. 353.

179 Rákóczi eml. 18.

180 Kazi, Hist. univ. Tyrnaviensis, 171. Baranyi Pál jezsuita még 1708 május 24. is lehetőnek tartotta, hogy «hazafiaink használt szeme előtt viselvén», Telekesy püspök közbenjárására a fejedelem «az alföldi magyarság vigasztalására s hasznára» legalább Egerben és Gyöngyösön helyreállítja a szerzetet. Leskó, IV. 409—410.

181 Katona, XXXVII. 397.

182 Jablonszky porosz superintendenshez 1708 október 18. Századok, 1870. 84.

totta őket az országból. Álláspontját világosan jelzi őmaga,[183] mikor elmondja, hogy a státusok őt a szécsényi confoederatio alkalmával a jezsuitáknak kiigazítására s nem sarczoltatására utasították. «Valóban is akkor menne füstbe a confoederatio, a midőn a feje meg nem tartaná ígéretét». Alkotmányos kötelességét teljesítette; a mint a jezsuita-törvény végrehajtóitól is megkívánta, hogy ne a jezsuita-szerzethez legyenek hívek, hanem a hazához.[184]

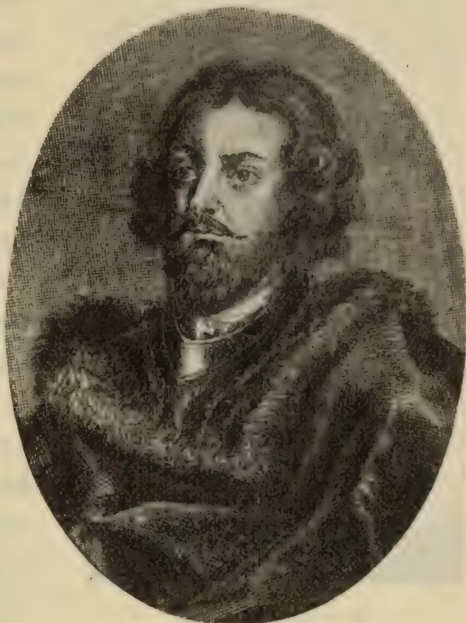
III.

RÁKÓCZI ÉS A GÖRÖGKELETIEK.

Rákóczi őszintén írhatta, hogy kezdettől fogva pártfogolta az erdélyi *görögkeleti* egyházakat. Ellenben vádolta az Ausztriai Házat, a mely pedig Erdélyen csak két évtized óta uralkodott, hogy elnyomni törekedett ezeket az egyházakat, a melyek «gonosz terveit» gátolhatták. Durva és tanulatalan emberekkel akarta kormányozni s papjait a népek köznevetségének tárgyaivá tenni. Csodálatos módon az egyház követői mindmaig oly elvakúltak, a mit főképp az orosz népnél lehet tapasztalni, hogy minden javukra szolgáló munkában és igyekezetben saját romlásukat sejtik. Lelkök gondozását a fejedelem olyan férfiakra és püspökökre szeretné bízni, a kiknek segítségével nemcsak az egyházak állapotát javíthatná, hanem megbeszélhetné velök az egyházi fegyelem és a jó erkölcsök helyreállításának a módját is. Mivel azonban ilyeneket saját országában nem talált, nem csoda, hogy idáig zavaros állapotok uralkodtak és hogy maguk sincsenek vele tisztában, a római katholikusokhoz vagy a reformátusokhoz csatlakozzanak-e. Hozzá annál könnyebben fordúlhatnak főpapért, mert ő *velök tolmács*

183 Bodolóról Károlyihoz, 1706 október 15. Arch. R. I. 637.
184 1707 január 20. Századok, 1881. 42.

nélkül beszélhet. Kantemir havasalföldi sztolnik ösmerheti tetteiből az ő buzgóságát, a melylyel Magyar- és Erdélyországok szabadságának helyreállítására törekszik; elhiheti tehát, hogy nem kisebb gonddal és ügyekezettel gondoskodik az ő jövendő megmaradásukról. Hiába való dolog volna valami jót akarni, ha annak megtartására szilárd alapot vetni nem törekednének. Ezért a két országért századok óta az ottomán sárkány és az Ausztriai Ház császári sasa marakodott; mindakettő inkább elnyelni mint megvédeni törekedett. A szabadságért harczolókat azzal akarták megtéveszteni, hogy az egyik ellen a másiknak fegyverével küzdöttek. Egyszer az egyiknek, másszor a másiknak kedveztek, a háború végén pedig az egyiknek lábáról levett bilincseket a másikra verték.

168. KANTEMIR DEMETER MOLDVAI VAJDA.

Ki nem látja, hogy Isten kegyelméből most más idők járnak? Ezektől az időktől nem a rabságnak más alakját, hanem a szabadságnak virágzását remélhetjük; csakhogy verni kell a vasat, a míg meleg s a verés munkájában minden szomszédnak részt kell vennie. De valamint a hámorban nem mindenki verheti a vasat, hanem némelyek a fúvó alá tüzelnek, mások a szenet szítják s közvetve vagy közvetlenül egyébként foglalkoznak: a keresztény köztársaság műhelyében is egyenlő és közvetlen munkát várnak mindazoktól, a kik a szabadság drágakövét becsülni és használni akarják. A havasalföldi fejedelemtől ő nem katonai segítséget vár, mert tudja, hogy nem adhat; csak arra kéri, hogy

a czár hozzá és a ráczokhoz fegyveres szövetség eszközlésére követet küldvén, ezt a törekvést s vele az erdélyi fejedelemségnek s az egész keleti egyháznak javát előmozditsa.[1]

Ebből kitűnik, hogy a fejedelem, a ki a munkácsi görög kath. püspökséget kész volt a kievi érsek hatósága alá helyezni, kész lett volna az erdélyi oláh s délmagyarországi rácz görögkeletiekre nézve elösmerni főhatóságnak az *orosz államegyházat*, a melynek megalkotásán szövetségese, Péter czár, ekkor dolgozott legjobban. Az orosz patriarchaság napjai már meg voltak számlálva s a helyébe tervezett szent zsinat magyar állami szempontból nem látszott veszedelmesnek. S ha áldozat lett volna is, úgy hihette, hogy ezt megéri *a görögkeletieknek a magyarsággal való kibékítése.* Az eszme sem az oláhokat, sem a szerbeket nem találta készületlenűl; hiszen *Brankovics* György szerb «deszpota» hasonló gondolat fölvetése miatt ezért volt mostan is az osztrákok foglya.[2] Nem merték szabadon bocsátani, mert a czár és Rákóczi tervét veszedelmesen előmozdíthatta volna; sokkal jobban mint a hogy az erdélyi oláhok kurucz vladikája, *Circa* János tehette.[3] Brankovics, a ki a háromszáz év előtti Brankovics szerb despota és dúsgazdag magyar földesúr ivadékának, egyúttal a görög császárok rokonának mondta magát,

169. GÖRÖG-KELETI PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

[1] Rákóczi latin levele Kantemirhoz 1708 márczius 24-ikén. Arch. R. II. 207–210.

[2] Thallóczy Századok, 1888. 703–710.

[3] A szerbek és oláhok e korbeli viszonyairól bővebben szól ezen könyv első kötete. (344–351, 484–486.)

nemcsak azelőtt, hanem fogságában is kereste a czár pártfogását; aligha nem támogatta volna tehát ennek szövetségesét, Rákóczyt, ki nem idegenkedett a kievi érsek primátusságának Magyarországra való kiterjesztésétől. Részben ezért kellett Brankovicsnak mindhalálig (1711. szeptember 19.) Ausztriában maradnia. Igy az ellenségeskedés tovább tartott; s Rákóczi restelte is, nevette is, hogy egy ízben kuruczai a pünkösdi körmenetet kocsikon, dobszóval, zászlókkal járó ráczoktól megszaladtak, mire «ennek bűzétől, mint a bakszakál füstjétől megijedvén a gulya», a Tisza partjain levő helységek is menekültek.[4]

170. GÖRÖG-KELETI PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

Tanulságos a fejedelemnek az a megjegyzése, hogy a mohammedán török hatalom Európában sohasem tudott erőre kapni a keleti egyház határain túl, pedig két határvonalon, Spanyol- és Magyarországon át a nyugati egyházat is megtámadta. Spanyolországból teljesen kiverték s Magyarországból csak azokat a részeket tartotta meg, a melyekre egykor a görög szakadás kiterjedt. A görögkeletiek közt — szerinte — él ugyan az őskeresztyénység hagyománya, de babonáktól, visszaélésektől, koholmányoktól eltorzítva. Imádkoznak, böjtölnek, arczukat megsoványítják, de nem ismerik a szeretetet; kihányják a legyet és szúnyogot, lenyelik a tevét. Meg volt győződve, hogy a keleti egyház az idők végeztéig szétszórt állapotban marad.[5]

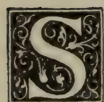
4 1709 junius 25. Arch. R. II. 491.
5 Önéletrajz, 353—4.

Itthon pedig fenmaradt 1707-ből a rácz papokra csinált kurucz nóta:[6]

«Ah, vízzel keresztelt dühödött pogány pap,
Hogy még a te szád is emberhúst rág, harap!
Jő még oly nap,
Hogy téged is elkap,
Fegyverével sátán pokolra csap!»

IV.

RÁKÓCZI ÉS A PROTESTÁNSOK.

TEPNEY a szabadságharcz kitörésének évfordulóján panaszkodott, hogy a császári tábornokok, a jezsuiták biztatására, a lázadás elnyomásának ürügye alatt, kiirtják a protestáns vallást. Irtják *az angol királyné vallását*, míg seregei az osztrák ház fentartásáért véreznek.[1] Az angolok úgy tudták, hogy a protestánsok nagyon bíznak Rákócziban, de ellenségöknek tartják Bercsényit. Whitworth és a hollandus Bruyninx *Okolicsányi* Pált a császár protestáns szövetségeseinek támogatásáról biztosították, ha Rákócziék békülni nem akarnának; mert a császár igen sokkal tartozik szövetségeseinek, ők pedig készek Magyarországban is erősen védeni a protestánsok ügyét. Már pedig a protestánsok ünnepiesen kijelentették Rákóczinak, hogy hazájukat nem teszik ki idegen *(franczia-bajor katholikus)* érdekek miatt romlásnak, ha elfogadható föltételeket nyernek; s vele szemben is kérni fogják Anglia és Hollandia közbenjárását.[2] Rákóczi akkor megnyugtatta őket. Vihnyén az ágostai és a helvét hitvallású rendek már arra kérték az angol királynét, hogy fegyverrel is segítse fölkelésöket, ha a császár a vallásszabadság biztosításával békét kötni nem akarna. Kérték, hogy a talán meglevő európai protestáns szövetségbe a magyar protestánsokat

6 Székudvari Jánostól. Thaly, Adalékok, II. 167.

1 1704 junius 11. Simonyi, I. 307–8.

2 1704 szeptember 27. U. o. I. 455–6.

is fölvegye.[3] Az ágostaiak, Rákóczi engedelmével, *Szirmay* Miklós és *Meltzl* Mihály útján XII. Károly svéd királynál is elpanaszolták, hogy *a császáriak üldözik vallásukat.* A király kijelentette, hogy őt a vallás közössége s az Isten igaz tisztelete köti hozzájuk; kedves kötelessége tehát vigaszt és segítséget nyujtani s ezt meg is teszi minden időben.[4]

A fejedelem úgy hitte, hogy az ágostaiak szivesebben látnák a nemzeti ügy élén *Thökölyt,* mint őt,[5] ki a fölkelést protestáns irányba terelni nem engedte. Az angolok, hollandusok, svédek mindenesetre többet tettek volna érte, ha protestáns színezetet ad a fölkelésnek; de a fejedelem *a vallás ügyét csak részletkérdésnek tekintette.* Ösmeretes, hogy a vallásszabadság dolgát elsőrangú feladatai közé sorolta; közelebb is vitte a megoldáshoz, de nem engedte ürűgyül használni, hogy gazdasági, politikai és katonai dolgokban *felekezeti* szempontok döntsenek. Ezt elég keservesen tapasztalta Turócz vármegye, a mely lutheránus többségű vármegyékből készült alakítani békepártot. Mikor a fejedelem az érsekújvári hadparancsnokság élére katholikus tábornokot akart állítani, hozzátette, hogy lutheránus lesz a viczéje, mert másképpen felpattan a lutheránus, tót imperium *Petröczivel.*[6] *Hellenbach, Radvánszky, Gerhard, Kray, Ottlyk, Szentiványi* s más ágostaiak főtisztségeket viseltek udvarában. Az utóbbinak meg is írta, hogy ne legyen se kálvinistává, se baráttá, hanem csöndes elmével folytassa eddigi hűséges és hasznos szolgálatait.[7] Hellenbachhal pedig eltréfált, hogy «úgyis lutheranus lévén, feltalálja *in, cum, sub*» a maga követelését a bányákban.[8]

Az ágostaiak egyházi vezérei *Pilárik* István és *Krmann* Dániel (1663–1740.) superintendensek voltak.[9] Különösen ez utóbbi buzgólkodott az egyházi reformok érdekében; két év

3 1704 november 1. Simonyi, 624–631.
4 1705 julius 28. A svéd orsz. levéltárban, a kir. döntvenyek alosztályában.
5 Rákóczi eml. 149.
6 1706 július 22. Arch. R. VII. 215.
7 1711 május 11. U. o. III. 652.
8 1706 szeptember 11. U. o. II. 100.
9 Krmann életrajza Zsilinszkytől, Budapest, 1899. s Mencsiktől és Kluchtól MIHI. Script. XXXIII. 424–450.

alatt négy egyházi gyűlést tartott s nagy része volt a *rózsahegyi zsinatban.*[10] A fejedelem szerint[11] állítólag csak az *egyházi fegyelem* javítása volt oka gyűlésöknek, a melyre régen készültek. Ugyanis a szécsényi egyezség következtében sok templom jutván kezökhöz, «szakácsból, miből tettek papokat, a kik az abuzívus keresztelést is behozták». Ezeket nem úgy írta, mintha megnyugodott volna benne, hogy alatta más nem fekszik s gúnyosan idézte Dr. Neapolitánusnak egy prognozisát. Igy nyilatkozott a fejedelem arról a zsinatról, a melyet a labanczok *forradalminak*, az ő érdekében tartottnak neveztek.

ACHATES
Evdoxiæ, favoris, Testimoniorū, fidißimus,
qvem, ut
VIRI,
Titul. Titul. Titul.
ACHATE,
hoc est
gemmeis Nominum suorum significationibus, a virulentis
Scorpionum ictibus vindicent,
humillimâ devotione, & devotâ recordatione invitat
Philothecarius
Daniel Kermannus Trenchinio Hun.

171. KRMANN KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

A zsinat főbb embereit számüzni akarták, mert ők is «számüzték Krisztus keresztjét» s a temetéseknél használt fakeresztek elhagyásával *új felekezetet* alapítottak. Ezért a pozsonyi labancz országgyűlésen utóbb éppen Spáczay apátkanonok, a volt kurucz szenátor, támadta őket legjobban.[12] Azonban a kurucznak mondott zsinat nagyon óvatos volt. Fölkérte *XII. Károly* svéd királyt, hogy az ágostaiak ügyében közbenjárjon a császárnál; mivel azonban a világi urak nagyobb része kurucz volt, Rákóczi jóakaratát is biztosítani kívánta. A fejedelemnek nem volt kifogása sem a XII. Károlyhoz küldött követség, sem az ellen,

10 Zsilinszky, Egy forradalmi zsinat története.

11 1707 április 24. Arch. R. II. 68–69.

12 Zsilinszky, IV. 360., 364., 379–390.

hogy *négy egyházmegyét szerveztek;* de a kereszt számüzetését s a törvényes ünnepek eltörlését valóban szentségtörés az ő nevével hozni összeköttetésbe, mint ezt utóbb a pozsonyi labancz országgyűlés tette.

Azok az értekezletek, a melyek ezt az országgyűlést bevezették, két szélsőség közt mozogtak: a bécsi béke és vele a vallásszabadság eltörlése, másrészt pedig az 1681 évi vallástörvény fentartása közt, holott a protestánsok ezt mindenkor ellenezték.[13] A megjelent 235 pap, nemes és polgár közt valóban csak 2 helvét és 8 ágostai hitvallású akadt. Hogy azonban a vallás ügyében mégis helyt álljanak, a Pozsonyhoz közelebb álló városok tanácsadókat rendeltek melléjük. 30 taggal így alakúlt meg 1708 márczius 13-ikán *az első evangélikus konvent*, mely ettől fogva a rendi országgyűlésekkel egyidőben tanácskozott a vallás ügyeiről.[14] Sérelmeiknek bőséges jegyzéke[15] elég érthetővé teszi, ezen a néhány protestánson kívül a többi miért maradt meg Rákóczi táborában. A labancz protestánsok is figyelmeztették a rendeket, hogy a vallási és polgári jogaiban megsértett népet a sok halogatás miatt *nem lehet eltántoritani Rákóczitól*, a ki különben is *mindenkor hajlandó volt segíteni bajaikon*.[16] A miatt, hogy ki nem békülhetnek vele, *Okolicsányi* Pál a kath. rendeket vádolta, a kik türtnek nevezik a két protestáns vallást, holott — az éppen százéves törvény értelmében — azt a király is bevettnek ösmeri el. A mostani «átkos» háborút nem protestáns érdekből indították; hiszen vezetői és hívei jobbadán római katholikusok. A királyhoz intézett külön feliratukban kifejtették, hogy a mostani kurucz háború *vezérei* az ő megnyerésök, vagy inkább rászedésök végett az evangélikusoknak teljes szabadságot engedtek. Abból a sok száz templomból, iskolából és papilakból, melyeket tőlük a katholikusok 1647 óta elszedtek, némelyeket önként visszaadtak.

13 Medows és Bruyninx jelentése 1707 deczember 17. Simonyi, III. 354. V. ö. Zsilinszky, IV. 282—292.

14 Zsilinszky u. o. IV. 311—314., 352—3.

15 U. o. IV. 318—322., 324—327.

16 U. o. IV. 324.

Minthogy azonban a király nem ösmerheti el a szécsényi határozatokat, azoknak szellemében a pozsonyi országgyűlésnek kell intézkednie.[17] A rendekhez beadott nyilatkozatukban valósággal *követésre méltónak tüntették föl Rákóczi és Bercsényi egyházpolitikáját;* mert ha kelleténél kevesebb elfoglalt templomot adtak is vissza, a vallás szabad gyakorlatát evangélikus társaiknak mindenütt megengedték. Azért tették, mert tudták, hogy hétannyi evangélikus van mint katholikus. Ezeket a király ellenében nem csatolhatták másként magukhoz, mint *a szécsényi szemfényvesztéssel*, mely néhány templom odaigérésével csalta meg és tartotta pártjukon őket; ellenben vad kegyetlenséggel végeztették ki a jobbadán evangelikus Turócz követeit, kik a kibékülést akarták.[18]

József király már 1708 július 28-ikán semmiseknek nyilvánította a «törvénytelen» szécsényi, rozsnyói és ónodi «konventikulumok» összes vallásügyi végzéseit, de csak 1709 deczember 12-ikén biztosította a protestánsokat vallásuk szabadságáról; s visszahelyezett mindent abba az állapotba, a melyben «a zavargások» előtt voltak.[19] Mit nyertek vele, a protestánsok könnyen kiszámíthatták, mivel egyrészt éppen vallásuk sérelme miatt fogtak fegyvert. Valóban különös, hogy a protestánsok vezérének mondott Rákóczi egyházpolitikáját éppen a protestánsok előtt tegyék gyanússá s a protestáns többségű «konventikulumok» határozatait a protestánsok érdekében semmisítsék meg, holott ezéket a határozatokat éppen a nekik adott kedvezések miatt gáncsolták.

Rákóczi a szécsényi és az ónodi országgyűlések után is többször fogadott protestáns küldöttségeket; pl. a dunántúliakét, kik *Karcsay* Jánost és *Losonczy* Sámuelt küldték hozzá.[20] Sárospatakon három tanácsülést is tartott a varrannói ref. egyház dolgában és pedig ref. papok jelenlétében.[21] Saját ura-

17 U. o. 361–366.
18 U. o. 377–378.
19 Ú. o. IV. 399–403.
20 Beniczky naplója, 1708 július 12. Rákóczi-tár, I. 143.
21 1709 augusztus 7–9. U. o. I. 210.

dalmaiban anyagilag is kedvezett a protestánsoknak; pl. Munkácson[22] és Tállyán[23] telket adott templomépítésre; Miskolczot egy tizenegy mázsás ágyúval,[24] Serkét libertásokból öntött haranggal ajándékozta meg,[25] az iskolákat pedig mindenütt pártolta.

A császáriak hitegetéseivel szemben figyelmeztette az erdélyi ref. egyházat, hogy elolvadt már az *Apafi* Mihály idejében éles horgára ragasztott jóízű eledel édessége, mely testi és lelki szabadsággal csalogatta. Az egyház csaknem későn vette észre a torkába ragasztott horgot, a melylyel kihúzták a szabadság elevenítő és tápláló kies forrásából.[26] Már lezajlott a szabadságharcz, mikor még mindig akadt annak hirdetője,[27] hogy a református vallás csakhamar elenyészik Magyar- és Erdélyországban, ha ott a császár lesz a korlátlan úr. Nincs más mód ennek a vallásnak fentartására, mint fejedelmet vetni Erdélybe, jobban mondva: Rákóczinak szerezni meg ezt a fejedelemséget. Szelídsége, áhítatossága, buzgósága, kedves modora a kath. hitet is jobban felvirágoztatta volna ottan, mint az erőszak, a melyet Ausztria alkalmazott a protestánsok ellen. Az ugocsai protestánsok pedig a nagy esztendőkben minden hónap elsején imádkoztak és böjtöltek, hogy Isten a haza fegyveres ügyét szerencsésen vezérelje.[28]

166. MAGYAR KÁLVINISTA PAP.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után)

22 1707 január 6., 1709 június 7.

23 1710 augusztus 22. Arch. R. III. 525–6.

24 Szendrei, Miskolcz, II. 311–2.

25 Felirata: Márki, Rákóczi, I. 38. Gagyon is van még egy libertásokból öntött harang. Orbán, Székelyföld, I. 121.

26 1710 április 29. Arch. R. III. 246–7.

27 Vetésy a dauphinhoz, 1711 deczember 1. Szalay, Rákóczi bujd. 206.

28 Lehóczky, Bereg, I. 220.

V.

RÁKÓCZI ÉS AZ ISKOLÁK.

Rákóczi, a mikor visszatekintett nyolczesztendei szabadságharczára, a veszteséget annak tulajdonította, hogy nem voltak népének tanítói. A mi történt, — szerinte [1] — «jele és keserű gyümölcse az Ausztriai Ház atyáskodó uralkodásának, mely alatt az egész nemzet olyan tulajdonságokat vett föl, mint a rosszúl nevelt gyermek; s ezekért a tulajdonságokért csak az atyát lehet kárhoztatni.» «Mert — kérdezte tovább — melyik ausztriai király alapított *kollégiumokat* az ifjúság erkölcsi művelésére? Melyik állított *akadémiákat*, hogy ezt a nemzetet a tudományokban és a szépművészetekben oktassa?» Kérdése annál súlyosabb, mert egykori gyámja, *Kollonics* bíbornok, Magyarország újjászervezéséről 1689-ben a királyhoz benyujtott tervezetében [2] valóban iavasolta, hogy I. *Lipót* király Budán és Kassán *egyetemet*, más városokban pedig fő- és középiskolákat állítson; a miből azonban semmi sem lett. A fejedelem azzal vádolta a kath. papságot,[3] hogy a káptalanok egészen abbahagyták, vagy inkább a *jezsuiták*nak engedték át az ifjúság oktatását. A jezsuitáknak egykori jeles tanítványa ezzel a váddal nem a jezsuiták tudományát, hanem *tanításuk szellemét* akarta sújtani. Úgy találta, hogy a jezsuiták nemzetköziek voltak, a kik a nemzeti szellemet megrontották. Ausztriai főnökeik hatása következtében élénk gyűlöletet keltettek a magyar ifjakban Luther és Kálvin követői ellen. Balítéletekkel és vakbuzgó elvekkel töltötték el az ifjakat s az egyházi rend és a tanári pálya számára a legtudósabb, de egyúttal a legodaadóbb fiatalokat nyerték meg lovaguknak. A leggazdagabbakat Bécsben nevelték

[1] Rákóczi eml. 65.
[2] Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn. Kivonatban: Horváth, VI. 255—6
[3] Rákóczi eml. 70—71.

s Ausztria szeretetére buzdították.[4] Jó hazafi — Rákóczi szerint[5] — nem nézhette fájdalom nélkül a kisebb nemességet, a melynek nevelését az ausztriai kormány teljesen elhanyagolta. A nemes ifjú a latin nyelv elsajátítása és az iskolai tanulmányok bevégzése után rendesen hazament, megházasodott, s gazda lett vagy prókátor. Gyermekeik nevelésével keveset törődött s már olyanok is akadtak, a kik kereskedésre vagy mesterségekre adták őket, hogy taníttatásuk gondjaitól könnyebben szabadúljanak. A fejedelem szerint[6] valóban senki sem csodálkozhatik *a magyarok csekély műveltségén.* Senki sem vetheti meg őket, ha látja a nemesség járatlanságát a tudományokban és a katonai ösmeretekben. Ferdén nevelték a magyarokat, a kik pedig örömest tanúltak volna.[7] Tisztjei közűl sokan elmondhatták Dálnoki *Veres* Gerzson kapitánynyal, hogy «nem laktak skólát akadémiában, nem tanúltak a híres Hollandiában», hanem önképzéssel pótolták neveltetésök hiányait.[8]

173. SZÉKELY KATH. TANULÓ.
Marsigli rajza 1702 (Szendrei után.)

A nemzetietlen és felületes neveléssel szemben Rákóczi, a mint kezébe vette a közszabadság ügyét, *nemzeti és alapos neveléssel* akarta elősegíteni a független Magyarország megalapítását. *Abban kereste egész dicsőségét és gyönyörűségét, hogy az ifjúságot hazája szolgálatára nevelhesse.*[9] Mintha csak dédszüleitől, I. György fejedelemtől és Lorántffy Zsuzsánnától

4 U. o. 73.
5 U. o. 76.
6 U. o. 77–78.
7 U. o. 78. és 97.
8 Századok, 1904. 663–4.
9 Rákóczi, 1710 július 6. Arch. R. III. 279.

örökölte volna az iskolák szeretetét! I. György példájára ő is magát a fejedelmi udvart tette *a nemes úrfiak* iskolájává. Erre nézve kiadott utasításában[10] kiemelte, hogy «az idegen nemzet nemzetünket letapodó és annak minden dicsőségét gyászba öltöztető kegyetlen szándékai és cselekedetei közt nem utolsó vala az is, hogy az úri és nemesi ifjakat rendök szerint való nevelkedésétől és minden úri és nemesi erkölcsök gyakorlásától megtiltsa.» A fejedelem már hadakozásának kezdetétől fogva «hazánk és országunk több és nagyobb szerencsétlenségei közt is szánakodó szemmel szemlélte» az úri és nemesi ifjak rendetlen növekedését. Udvarát tehát «minden hozzájok illendő erkölcsökkel tündököltetni kivánta»; azért részletes szabályokat alkotott udvartartásáról. A főbb urakat intette, «úgy viseljék mind maguk becsületét, mind a fejedelem méltóságát, hogy az udvarban levő s növekedő ifjúságnak tükrei és példái lehessenek.»[11] Hiszen a szülők és az atyafiak az ifjakat azért adták ide, hogy az isteni félelemben és a nemesi erkölcsökben gyakorolják magukat.[12] Az *udvarmester* föladata volt, hogy őket mindenféle illetlen pajzánságtól visszatartsa, a feljebbvalóknak és az idegeneknek megbecsülésére és minden nemesi vérhez illő emberségre oktassa; ha pedig nem engedelmeskednének, megbotoztassa, sőt a szolgálatból is elbocsássa őket. A bejáró és az inaskodó nemes ifjak mintaképe és mestere első sorban a főbejáró legyen, a ki udvariasságra tanítsa őket, de ne pajtáskodjék velök.[13]

Mindjárt eleinte sokat foglalkozott egy magyar- és egy erdélyországi *katonai akadémia* fölállításának tervével. Már 1705. november 23-ikán megbízta *Sréter* tűzérségi főfelügyelőt, vegye

[10] Történelmi Tár, 1880. 571.

[11] U. o. 574.

[12] Azonban Koháry Judit grófné vejének, Károlyi Sándornak, ki gyönge fiát hadba vitte, élesen megírta, hogy «a gyermekek nevelése nem is illet férfiat». Éble, Károlyi Ferencz, I. 35. Ez azonban saját családjában is tarthatatlan elv volt, mert még leányunokáját, Károlyi Klárát is Szuhányi Márton, a későbbi helytartótanácsos tanította nemcsak tudományokra, de mozdúlatokra, tánczra is. (U. o. 73.)

[13] Rákóczi udvartartási szabályzata. Tört. Tár, 1880. 578—9.

át a tervezett akadémiák gondnokságát, hogy az ott tanuló ifjúság isteni félelemben és szorgalmas tanulásban növekedjék.[14] A viharos időkben tervét nem valósíthatta, de el sem ejtette. Kolozsvárt 1707. április 24-ikén száz válogatott nemes ifjúból megalapította a *nemes társaságot*, hogy a tudományokban, a katonai ösmeretekben, vitézségben, lovagiasságban ez a tanúlt, művelt fiatalság legyen az ország reménye, szemefénye, büszkesége. Azt akarta, hogy «az ausztriai kegyetlen uralom idejében letaposott régi dicsőséges magyar nemzet és a sok mellőzött úri és nemesi család hajdani boldogságát helyreállítsa s az igaz nemes magyar vérből származott ifjak szerencséjét előmozdítsa.» Ezek az ifjak gyakorolják magukat a jóságos cselekedetekben, küldjenek számkivetésbe minden feslett erkölcsöt és szüntelenűl a fejedelem szeme előtt forogjanak. A fejedelem őket mint valami fiatal fákat szeretné országunkba beültetni, hogy jó és tökéletes felnövekedésök következtében édes hazájok szolgálatára hasznos gyümölcsöt teremjenek.[15]

168. MAGYAR KÁLVINISTA DEÁK.
Marsigli rajza. 1702. (Szendrei után.)

Nemes apródjai számára még később, francziaországi számüzetésében is tanítót tartott; a hogy az egyik bujdosó apródja írta, «iskolák porában nyughatatlankodtam, rongyos állapotban, gyakran koplalásban».[16] Már a külföldön kérte *Bercsényi*, paran-

[14] Századok, 1898. 813.
[15] Beniczky naplója 1707. november 13. Rákóczi-tár, I. 62.
[16] Thaly, Adalékok, II. 386.

csolja meg a fiának, mit tanúljon. Alkalmazza őt a mindennapi dolgokban, hogy egy kis ügyességre és önbizalomra tegyen szert. Mert ezután is a fejedelemnek köszönheti inkább, ha lesz belőle valami s mindenkor megösmerheti atyáskodó kegyelmességét.[17] Ebből a fiúból utóbb csakugyan «lett valami», mert mint Francziaország tábornagya halt meg. Más fiatalemberek tanulását szintén figyelemmel kísérte s elősegítette. Gondoskodott későbbi titkárának és naplóírójának, Szatmári *Király* Ádámnak[18] és a görgényi hős, *Ráthonyi* János árváinak neveléséről, a mire — jellemzően — egy huszti korcsma jövedelmét szánta.[19] Örült, a mikor megkapta *Kray* Jakab fiának mennyiségtani dolgozatait. Intette is Krayt, taníttassa fiát szorgalmasan a *mérnökségre*, hogy jövendőben a haza szolgálatára alkalmazhassa.[20] Talán fülében csengett nénjének, Rákóczi Ilonának tanácsa, hogy ő maga *külföldön* ne tanúljon jogot és metafizikát;[21] de a nyelveket és reális tudományokat tanuló ifjúságot nem akadályozta a külföldre menetelben. *Csuzy* Jakabot (1704—8.) Konstantinápolyban egy tallér napidíjjal saját költségén képeztette ki a török irodalmi nyelvben és hivatalos levelezésben.[22] Jablonszky porosz udvari szuperintendens ajánlatára egy *Schwarcz* nevű mathematikai hallgatónak 500 tallért adott tanulmányai végzésére abban a reményben, hogy annak idején szolgálatába áll.[23] Segítette főudvarmesterének, *Ottlyk* Györgynek Poroszországban tanuló fiát is.[24] *Dobozy* Istvánt szintén oda akarta küldeni, hogy Jablonszky államtudományokra tanítsa,[25] de ez a kiküldetés elmaradt. XII. Károly 1705 július 28-ikán megigérte, hogy a porosz *greifswaldi* akadémián[26] négy magyar protestáns tanuló számára ösztöndíjat alapít.[27] A hollandus *franekeri* (franequerai) egyetemet[28] 1623—

17 1712 május 8. Arch. R. VII. 137. V. ö. IV. 420.

18 Szinnyei, M. Írok, VI. 211—2.

19 1708 június 25. Arch. R. II. 616.

20 1708 június 8. U. o. II. 390.

21 Thaly, Rákóczi ifj. 158—9.

22 Századok, 1874. 56., 1894. 905. 1708. május 20. Arch. R. II. 378.

23 1707 augusztus 16. U. o. II. 82.

24 1710 szeptember 3. U. o. III. 532.

25 1708 október 18. Századok, 1870. 82.

26 Története Minerva (Jahrb. d. gelehrten Welt), II. 274.

27 Századok, 1880. 795.

28 Tört. Tár, 1886. 600.; 1887. 197—8. Ez az egyetem 1810-ben megszűnt.

SZENT IMRE KÉPE A KOLOZSVÁRI EGYETEMMEL 1728-BÓL.

1700-ig 486, 1703—1711-ig 42 magyar protestáns ifjú látogatta; számuk tehát még emelkedett is.[29] A szabadságharcz leverése után a kuruczok a szatmári békében ki is kötötték, hogy idegen országokban tanuló fiaik kegyelmet nyerjenek, ha idején hódolnak.[30]

Jellemző a *tanulás szabadságára* nézve, hogy Németországban gróf *Batthyány* Ferencz 1704-ben azért nem akart hódolni Rákóczinak, mert félt, hogy veszedelem éri a gráczi egyetemen tanuló kedves fiát s Bécsben levő három lányát. Azzal ijesztgették, hogy ha a várat feladja, gyermekeinek a fattyúk közt sem lesz helyök.[31] Ezzel szemben a kuruczok Szatmár körülzárásakor kibocsátották *Erős* Gábornak s másoknak ott tanuló gyermekeit s utóbb, a szülők esdeklésére, bizonyosan kibocsátották *Irinyi* Zsigmondnak és *Eötvös* Miklósnak fiacskáit is, mert «ezeket jure naturae et gentium áristomban nem tarthatják.»[32] *Esterházy* nádornak elég volt figyelmeztetni *Andrássy* Pált, hogy ne ostromolja Kismartont, mert bajuk eshetnék a kurucz Esterházy Antal testvérhúgának s Esterházy Dániel két lányának, kiket ott az

175. SZÁSZ TANULÓ.
Marsigli rajza 1702. (Szendrei után.)

29 Pákei János (1682—1748) 1704-ben egy erdélyi kurucz főtiszt íródeákja lett; a családi verses krónika szerint a külföldön, kivált Szászországban igen sokat tanúlt, a mikor lehetett, előadásokat is látogatott s hazajövet, Kolozsvárt theológiát tanúlt. »Nem próbálta a koplalógiát: adott (Pálffy unitárius püspök) neki jó asztalógiát.« (A Pákei — vagyis Nemes Tamás — ágnak leirása Pákei Jánostól, 1793. 19—21. l. Kézirat Pákei Lajosnál.) Károlyi is írja, hogy a táborban csak három inasa van, a többi mind íródeák, kiknek se éjjelök, se nappaluk a sok írnivalótól. (Éble, Károlyi Ferencz, I. 34.) A tanúlt fiatalembereknek tehát volt keletök.

30 Károlyi önéletirása, II. 430.

31 Arch. R. I. 118.

32 1703 november 14. és 1704 január 19. Arc. R. I. 240., 334.

apáczák nevelnek.[33] A Brünnbe zárt *Görgey* Jánost felesége azzal vigasztalhatta, hogy itthon «Palkó, Laczkó tanúlnak: mellettök van a perczeptoruk.»[34]

Az országnak akkor három egyeteme volt: a kolozsvári, kassai és a nagyszombati. Mind a háromban jezsuiták tanítottak s mind a három csatlakozott a nemzeti ügyhöz. A *kolozsvári* jezsuiták 1704-ben megkezdték új akadémiai palotájuk építését, még pedig ugyanazon a helyen, a Torda, Farkas és Fogoly útczákra néző helyen, a hol a mostani egyetem középponti épülete emelkedik, s a melyben ma Rákóczi bölcsőjét őrzik. A jezsuita tanárok abban az évben diadalkapuval várták egyetemök dicső alapítójának, Báthory István lengyel királynak ivadékát.[35] Valóban nem érdemelték meg, hogy kinevessék őket, mikor a zsibói veszedelem hírére a kaput sietve lebontották. *Körmendy* Imre tanár meg is mondta a császári auditornak: «Miért nem álltatok elejébe ti? Azt vártátok, hogy mi papok, szerzetesek kereszttel, olvasóval, szenteltvízzel menjünk ellene? A kuruczok a diadalív felállítását sem parancsolhatták ökröknek, hanem embereknek, a kik tudtak hozzá».[36] A *kassai egyetem* jezsuita tanárai közűl a németesek az 1706 július 23-iki fejedelmi rendelet következtében eltávoztak, de a magyarok folytatták előadásaikat. Lipóczi *Keczer* Sándor főhadbiztos és szenátor 25.000 rajnai forintot ajánlt föl egy kánonjogi tanszék megalapítására s ajánlatát a szabadságharcz végével megkétszerezte.[37] A *nagyszombati egyetem* templomában a magyar jezsuiták a kuruczok szomolányi diadala hírére 1704 június 2-ikán Tedeumot tartottak, mire az egyetemi ifjúság a német rektor, német tanárok elkergetését követelte. Bercsényi a jezsuiták költségén *magyar ruhát csináltatott az ifjaknak*, a tanítást *magyar jezsuitákra bízta*, a németeket június 8-ikán katonai fedezet alatt a határszélekre küldte s minderről azonnal

33 Századok, 1883. (melléklet), 73.

34 1708 január 21. U. o. 1904. 145.

35 Márki, Rákóczi, I. 472. és Márki, a kolozsvári egyetem tört. 15.

36 Gyalogi, De rebus memorabilibus Transylvaniae Anni 1705. (Kemény, Collectio minor manuscriptorum, XXXIV. 349. az erdélyi n. múzeumban).

37 Farkas R. a Kassai Egyetem cz. emlékkönyvben 45—46.

176. A KASSAI EGYETEM TEMPLOMA ÉS ÉPÜLETE.

jelentést tett Rákóczinak.[38] De nem engedte meg, hogy az egyetemi hallgatók szembeszálljanak azzal a háromszáz bécsi egyetemi hallgatóval, kiket a császáriak az osztrák határon levő sánczok védelmére küldtek. Félesztendeje[39] a bécsi egyetem tanára felhítta a bécsi tanulókat, hogy a milyen jól forgatták a tollat, olyan jól forgassák most a kardot. Rákóczi és Bercsényi ellenben nem akarták, hogy a most már kurucz ifjak az egyetemet a csatatérrel cseréljék föl; mert *elég katonája, de kevés tudós embere van a hazának.* Mindamellett nem éppen elszigetelt adat

177. A NAGYSZOMBATI EGYETEM.

a *lőcseiek* lelkes határozata, hogy új támadás esetén *a tizenkétéves fiúktól fölfelé* mindenkinek fegyvert kell fognia.[40] Forgách Simon apródja, *Kiss* András, Szebenben szemébe mondta *Rabutin* császári tábornagynak és tisztjeinek, hogy nem áll át hozzájuk, mert ő magyar fiú. Éltette Rákóczi Ferencz fejedelmet s hozzátette: «Mi magyarok országúl fegyvert fogtunk a németek ellen; hát én sem szolgálok németet, akármilyen jó dolgom lenne is». «Hallottátok, urak? — kérdezte Rabutin. — Hogy bírjak én ezekkel a rebellis magyarokkal, *mikor még a magyar gyerek is ilyen nagy kurucz?*»[41]

[38] Hadtört. Közl., 1892. 25—26. Thaly, Bercsényi, III. 178—9.

[39] 1704 január 3. Hadt. Közl., 1892. 238.

[40] 1709 deczember 14. Századok, 1872. 600.

[41] Hadtört. Közl. 1891. 451—2.

178. DEÁK ÉS SZENIOR.

Így éreztek azok a tót deákok is, a kiket ekkor a fejedelem engedelmével, a beszterczebányai gimnáziumban 1706 óta *Bél* Mátyás tót nyelvre is tanított.[42] A *debreczeni kollégium* ifjúsága pedig ismételten föllázadt, mivel az elüljáróság az akkor (1704) először kinyomtatott iskolai törvényekbe nem vitt be elég szabad szellemet. «Isten csöndességet adván, a kollégium dolga újabb vizsgálódásra elővétetik» — nyugtatta meg az elüljáróság; vagyis megigérte, hogy *az iskolai törvényeket az ifjúság kívánságainak figyelembevételével alakítja át*».[43]

Erre, különösen a *református kollégiumokban*, majdnem mindenütt szükség volt. Fölkelése kezdetén Rákóczi az eperjesi, sárospataki stb. kollégiumokat becsukva találta. Győr, Komárom, Fejér, Veszprém és Vas vármegyékben a református tanítókat kevéssel azelőtt dragonyosok kergették ki az iskolákból.[44] Protestáns ifjaknak a külföldi egyetemek látogatását megtiltották. Ugyanekkor Bottyán cs. ezredes, a későbbi kurucz vezér, a nyitrai kegyesrendi gimnáziumban tekintélyes alapítványt tett, a melyet — bár «lázadó»-tól eredt — utóbb III. Károly is fentartani rendelt.[45] Európa egyszer-másszor meglepetve hallhatta, hogy az iskolákat nem a barbár kuruczok, hanem a császáriak dúlják föl. Pl. *Thoroczkay* István annyira kímélte a nagyenyedi kollégiumot, hogy ennek tanárait a város megszállásakor föl sem eskette a Rákóczi hűségére s egyik tanár szerint, «éppen semmi tekintetben nem akart alkalmatlankodni a kollégiumnak».[46] Ellenben b. *Tige* cs. tábornok az ő távozása után 1704. márczius 16-ikán[47] a várossal és a templom kastélyával együtt a kollégiumot is

42 Haan, Bél Mátyás, 22. Molnár, A közoktatás tört. I. 366. Más megítélés alá esik, hogy a bécsi kormány a 1710 után nem gátolta a szerbeknél az orosz tanítók bejövetelét, az orosz könyvek behozatalát, majd az orosz nyelv tanítását. Századok, 1898. 63—64. (V. ö. Deszpotovics, Skole Szrba u Ugarszkoj i Hrvatskoj 1690—1740.)

43 1704 aug. 22. Tört. Tár, 1885. 615—9.

44 Thaly, Adalékok, I. 292. Bercsényi, II. 286.

45 Arch. R. IX. 55—57., 67—70., 810—811.

46 P. Szathmáry, a Bethlen-főtanoda 131.

47 Bajcsi András lelkész, a tanárok, a deákok és polgárok csakhamar megfogadták, hogy a szomorú virágvasárnapja emlékét ezentúl évenkint megűlik. (U. o. 143.) Virágvasárnapja 1704-ben márczius 16-ikára esett. Bethlen Miklós 1704 április 2-ikán kelt levele (Irodalomtört. Közl. 1906. 450.) valóban márczius 16-ikára teszi az esemény idejét.

fölégettette. Két tanító és 8 tógás deák hősiesen esett el a küzdelemben. Emléküket a kápolnadombi síremlék és a miriszlói mezőn s Jókainak egy szép elbeszélésében a többinek vitézségét «a nagyenyedi két fűzfa» őrzi.[48] És az a gyönyörű hagyomány,

179. AZ ENYEDI KURUCZ DEÁKOK SÍREMLÉKE.

hogy a bujdosó diákok azután egyideig *a Székelykő barlangjaiban* hallgatták tanáraik előadásait.[49] 1706. szeptember 20-ikán a

48 Mind a kettőnek fényképét a kollégium és Bodrogi János tanár úr szívességéből közlöm. Az emléket a kollégium ifjúsága és a város 1896-ban állította fel. A latin felirat szerint a deákok közűl 1704 márczius 16-ikán elestek s itt nyugosznak: Debreczeni István, Szászhalmi György, Szotyori Imre, Dobolyi Ferencz, Zágoni András, Váradi Bányai András, Krizbai György, Marosvásárhelyi Péter, Kaposi Rigó János, Magyari István, Szitai András, Vajai György, Szemeriai György.

49 Szathmáry, id. h. 130—137. Cserei, 335. A nagyenyediek emlékírata 1703—10. évi szenvedéseikről. Kézirat a Teleki-levéltárban, T. S. oszt. 834—5. sz. A barlang a Székelykő nyugati falában Toroczkó és T.-Szentgyörgy közt most nehezen

labanczok hasonló módon égették föl a *miskolczi* ref. iskola könyv- és levéltárát.[50] 1706—7 telén pedig Rabutin hadai a *debreczeni* kollégium könyvtárát, a melyet ki is fosztottak.[51] Egy császári tiszt a theológiát, igazságot, okosságot, csillagászatot, geometriát, filozófiát, bátorságot, jogot, reményt ábrázoló képek alá az auditórium falaira gúnyos verseket írt.[52] Mert hiszen —

180. A SZÉKELYKŐ BARLANGJA MINT KOLLÉGIUM I.

csúfolkodott a Reménynyel — ki remél szabadságot, boldogságot ottan, a hol senki sem mer a házában megmaradni? Most már

hozzáférhető helyen fekszik. Két szertőlött nagy és egy kisebb kapu vezet a roppant nagy, mintegy 1500 m² világos szép terembe. A deákok és a tanárok ebben a belső fal mellé állított sátrakban tanyáztak és tanteremnek a három nagy ajtón át jól világított középső részt használhatták. A terem alján őskori és újabb cserépedények töredékei találhatók. (A barlangról szóló adatokat Téglás Istvánnak, a fényképeket Wolf Gyulának köszönöm). A szülék Toroczkára is azért küldték szívesebben a fiaikat az unitáriusokhoz, mert tudták, hogy ott barlangok vannak, hová veszedelem idején elrejtőznek. (Pákei János: A Pákei vagyis nemes Tamás-ágnak verses leírása. 18. l. Kézirat Pákei Lajosnál.)

50 Szendrei, Miskolcz tört. II. 449.

51 Bombardi, Topogr. regni Hung. 470. Szűcs, Debreczen tört. 721.

52 Teleki-levéltár T. S. oszt.

remélhetnek: Isten végét veti ennek, vagy kötelet ad azoknak, a kik hűtlenek akarnak lenni. A visszatérőket a király a régi kegyelemben részesíti s a réz libertásból mindjárt arany lesz!

A hajléktalan iskolákat a fejedelem és a megbotránkozott

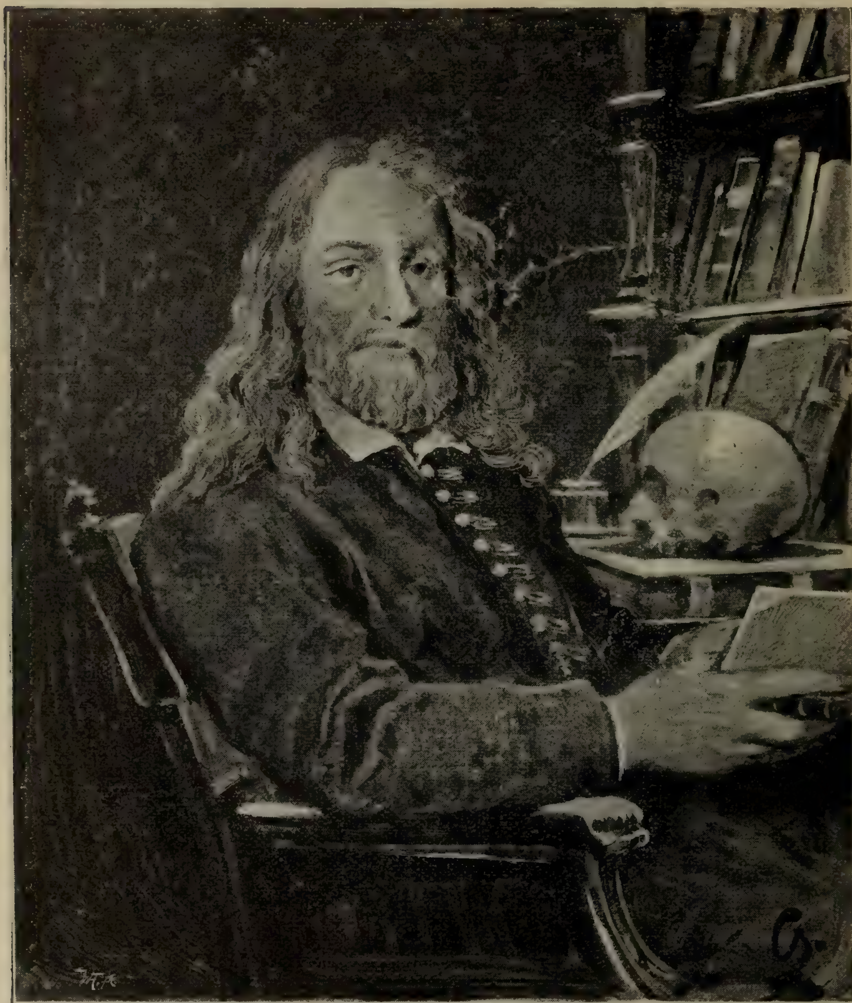

181. A SZÉKELYKŐ BARLANGJA MINT KOLLÉGIUM II.

külföld fogadta oltalmába. A fejedelem a bujdosó nagyenyedi deákokat *Máramarosszigeten* telepítette le s gondoskodott róluk, különösen a tudós Pápai *Páriz* Ferenczről és *Enyedi* Istvánról.[53] A *debreczeni* kollégium ifjúságának 1706-ban Beregszászon, majd Nagybányán adott menedéket, a következő esztendőben pedig

53 Századok, 1894. 906–7., 1895. 178.
54 U. o. 1897. 253.

1000 kősóval segített a hazatért főiskolán.[54] A *kolozsvári* ref. kollégiumnak is megadta a máramarosi aknákból évenkint járó

182. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ.

100 forintot.[55] A *sárospataki* kollégium ifjúságát, mely 1687 óta Gyulafejérvárt, Gönczön és Kassán bujdosott, *Csécsy* János

55 Rákóczi-lt. 1092. sz. Arch. R. I. 6.
56 Szinnyei, M. Írók, II. 223.

vezetése alatt 1705. május 14-ikén visszatelepítette Sárospatakra[56] és a labancz Cserei szerint is régi szép virágzó állapotába helyezte vissza.[57] Örömmel hallotta ezt Csécsytől, ki őt 1707. szeptember 20-ikán a kollégiumi ifjúság élén üdvözölte.[58] A mikor ráért, a pataki tanárokkal mathematikai és természettudományi tételekről vitatkozott.[59] Különösen szerette *Simándy* tanárt, a kit mathematikai eszközeivel szívesen látott a várban s vele déltől

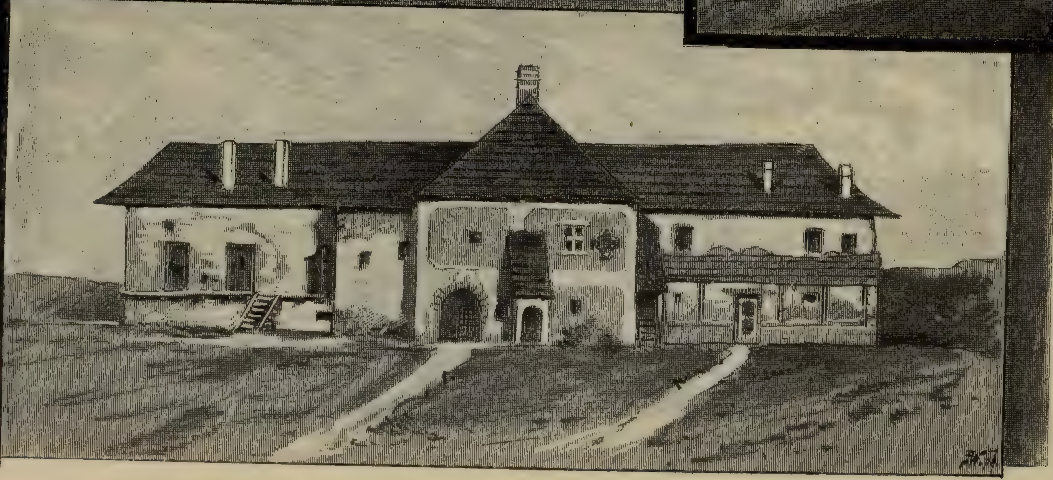

183. A NAGYENYEDI KÉT FÜZFA.

estéig «sok szép diskurzusokban múlatta magát».[60] Nagybátyjával, Rákóczi Zsigmonddal tartott, ki többre becsülte a tudós kincsét a gazdag aranyánál.[61] Milyen másképp hangzik az a tudósítás, hogy ügyének bukása után a császáriak elvették a sárospataki kollégiumot, 19 ellenálló deákot kard élére hánytak s a többi deákot a tanárokkal együtt Erdélybe szalasztották![62]

57 Cserei, Hist. 459.
58 Szinnyei, id. h. és Rákóczi-tár, I. 47.
59 Tört. Tár, 1879. 583.
60 1709 június 29—30. Rákóczi-tár, I. 205.
61 Tört. Tár, 1907. 516.
62 Cserei, Hist. 459.

184. A SÁROSPATAKI KOLLEGIUM RÉGI ÉPÜLETE.

Rákóczinak az angolok és a svédek is kezére jártak a labanczoktól lerombolt iskolák helyreállításában. *Stepney* már 1704. május 17-ikén közölte az angol kormánynyal a *nagyenyedi* «egyetem» földúlatása hírét, mely a valónál sokkal rémesebb volt, mert számos tanár és több száz tanuló megöletéséről szólt.[63]

185. HARLEY RÓBERT.

Fölháborodva írta,[64] hogy Salms herczeg azért gátolja a király és Rákóczi kibékűlését, mert elveszthetné a 600.000 forintos hatvani uradalmat, a melyet József király *neveléséért* kapott. Pártolta az erdélyiek kérését a református egyetem helyreállítása ügyében, mi végből 30—40.000 forint kárpótlást kellene kieszközölni a császáriaktól. *Harley* minisztert és a canterburyi

63 Simonyi, I. 272—6.

64 1704 szeptember 3. U. o. I. 415—6

érseket arra buzdította, hogy biztosítsák 10—12 erdélyi ifjú ingyenes nevelését a két angol egyetemen.[65] Anna királyné megengedte, hogy a templomokban gyűjtsenek az enyedi kollégium számára, s ilyképp 11.000 font sterlingnél (275.000 koronánál) jóval több jött össze.[66] Viszont XII. Károly 1709-ben a Rákóczi engedelmével nála járó Krmann szuperintendens útján 20.000 tallért ajándékozott az *eperjesi* kollégiumnak.[67]

A katholikus tanügy legégetőbb kérdésének *Pyber* László nyitrai püspökhelyettes a *papnövelést* tartotta[68] és ezt sürgette Bercsényi útján a fejedelemnél. «Sehol sincs már akadémiánk — szólt[69] — és kifogyunk a papoknak okosából; úgy sem sok van.» Bercsényi is figyelmeztette a fejedelmet, hogy ha más vallásúak nagy költséget sem szánnak az ilyen tanulóktól, talán mások sérelme nélkül engedhetnének ebben a tekintetben, hogy oly színben ne tűnjenek föl, mintha ártani akarnának a kath. egyháznak.[70] A fejedelem azt felelte, hogy a kispapokról valóban gondoskodni kell s ebben Pyber bízvást fáradozhat, mert szükségesnek látja, hogy a tanuló papok meg ne fogyatkozzanak.[71] Ez nem volt egyszerű szólam. Mert igaz ugyan, hogy a váczi egyházmegyében csak 4—5 plébános volt, de az egriben a «forradalmi» Telekesy 200 papnál többet ordinált s 1709. augusztus 4-ikén kiadta az *egri papnövelőnek* s a nemes ifjak nevelőintézetének alapítólevelét is.[72] A tanúlt papok megfogyatkozásának egyik oka a külföldieskedő *jezsuiták* eltávolítása volt. A hogy a szécsényi országgyűlés az 1705 : VI. t.-czikkben[73] kijelentette, a jezsuitákat annak idejében az ifjúság oktatására hítták be a hazába.

65 1704 október 6. U. o. I. 479—480.

66 Szathmáry, Bethlen-főtanoda, 158—9.

67 Krmann naplója. MHH. Script. XXXIII. 439.

68 I. Lipót már 1701 április 9-ikén elrendelte, hogy minden püspöki megyében legalább egy jól fölszerelt papnövelő intézetet alapítsanak (Szalay, VI. 63.), de ez csak néhol történt meg.

69 1708 április 5. Arch. R. V. 603. Telekesy panasza a papnövelés nehézségeiről 1707 januárius 12. Leskó, IV. 401.

70 Beszterczéről, 1708. április 5. Arch. R. V. 603.

71 1708 április 13. U. o. II. 378.

72 Leskó, IV. 413—424.

73 1705 szeptember 20. Rákóczi-tár, I. 441—2. V. ö. u. o. 432.

A számukra emelt kollégiumok, akadémiák, szemináriumok alapítványaiból az oktatás rendét bízvást folytathatták volna; ők azonban, jövedelmeik növelése végett, a világi papság és régi szerzetek részére fentartott egyházi javadalmakat is maguknak foglalták le. A szécsényi országgyűlés most ezeket a jószágokat visszaadta régi földesuraiknak és tanári, tanítói működésöket csak két kollégiumban engedte meg. *A tanítás hazafias szellemét* akként kívánta biztosítani, hogy kiutasította azokat a «németes» jezsuitákat, a kik ezentúl is osztrák és nem magyar tartományi főnök (provincziális) alá akartak tartozni.[74] Vagyonukat a szenátus a régi tulajdonosuknak és azoknak szánta, kik helyettök tanítanak és iskolákat állítanak. A németeseknek Nagyszombatból 1707. május 10-ikén valóban távozniok kellett. Mikor Pongrácz Imre megkérdezte a fejedelmet, hogy ha kiűzik a jezsuitákat, kik tanítják gyermekeiket tudományokra és erkölcsökre, Rákóczi azt felelte, hogy ehhez hasonló érvekkel már ő is előállott, de senkit sem győzött meg velök.[75] Olyan lelkes magyar jezsuita tanárok, tudósok és írók, mint *Bchus* András, Vízkeleti *Csete* István, *Gyalogi* János, *Kapy* Gábor, *Kazy* János, *Körmendy* Imre, az öreg *Szentiványi* Márton[76] és mások nagyon örültek,[77] hogy a nemzetietlen elemektől megszabadúltak. Tanítványaik deákúl, de magyar érzéssel énekelték a templomokban:

Nostros duces,	(Vezérinknek,
Hosti truces	Védőinknek
Robore fac coelico!	Mennyei malasztot adj!
Rákóczium,	Egy Rákóczit,
Bercsénium	Egy Bercsényit
Ausu juva bellico!	Megsegítve győzni hagyj!)

74 Igaz, hogy az ausztriai provincziális éppen egy tudós magyar: Hevenesi Gábor volt.

75 Kazy, Hist. univers. Tyrnaviensis, 171.

76 Időközben, 1705 márczius 29-ikén meghalt. Mikor a németek őt 1704-ben magukkal hitták, azt felelte: «senki sem kerget sem szóval, sem tollal, — nem megyek.» Arch. R. IV. 52.

77 Bohus szerint (1704 junius 8.) «nagy az örömük a magyar jezsuitáknak, szegényeknek». U. o.

S ajkaikon felhangzott a nemzeti szövetség himnusza:

Probum ducem,	(Fejdelmünket,
Nostram lucem	Mi fényünket
Sanctus regat spiritus!	A szentlélek vezesse,
Super statum	Szövetkezett
Foederatum	Fő rendeket
Favor fluat coelitus! [78]	Az Isten is szeresse!)

Mikes Kelemen utóbb a fejedelemmel beszélgetve juthatott arra a gondolatra, hogy a magyar iskolákban nem kellene oly sok időt fordítani a latin nyelvre, s jó volna egyrészt gyakorlatibb, másrészt irodalmibb irányba terelni a gimnáziumi oktatást. Mint hazafiak, azt akarták, hogy ne a tudatlanság, hanem a tudomány legyen közönséges a házában s a leányok neveltetésére is úgy vigyázzanak, mint a fiúkéra. Hiszen majdan, mint anyáknak, nekik kell fiaikat nevelniök, oktatniok, tanítaniok, az ország szolgálatára alkalmatosakká tenniök.[79]

A népiskolák ügyében fontosak a fejedelemnek 1705. október 6-ikán és 17-ikén kelt utasításai, melyeket a szécsényi országgyűléstől a katholikus, református és lutheránus templomok, parochiák, iskolák és kollégiumok ügyében kiküldött bizottságokhoz intézett.[80] A nagy részletek nem tartoznak ide; de ide tartozik az az elv *(a tanítás szabadságának elve* a XVIII. század elején!), a mit a megyék előtt Rákóczi már 1704. augusztus 12-ikén kifejezett,[81] hogy *mindenütt szabad legyen iskolákat állítani és azokban szabadon tanítani.*

Ennél többet a nemzet napszámosai ma sem kívánhatnak. Megérdemel ilyen fejedelem olyan tanítót, mint *Lippay* István, a ki egy bessarábiai magyar faluból azt írta neki,[82] hogy míg maradhat, lelkesen tanít; sok jó könyvétől elválik, de míg egy hallgatója lesz, ott marad.

78 Thaly, Adalékok, II. 441. és 444.

79 Mikes, Törökorsz. levelek, 1725 junius 11., 79—81. l.

80 Közli Századok, 1886. 355—7. A bizottságoknak erre tett jelentései u. o. 357—368. és 521—535. Közli Zsilinszky Mihály.

81 Hornyik, IV. 307.

82 1706 augusztus 6. Századok, 1873. 615.

VI.

RÁKÓCZI ÉS A TUDOMÁNYOK.

I. RÁKÓCZI A TUDOMÁNYRÓL ÉS A BABONÁRÓL.

RÁKÓCZI szerint[1] az osztrák írók, durváknak, otrombáknak, barbároknak mondták a magyarok szokásait és szemökre vetették, hogy a tudományokban, szépművészetekben járatlanok. Maguk a püspökök sem annyira a tudományukkal, mint szent hivataluk méltóságával tűntek ki. A Habsburg-ház az iskolákkal, tudományokkal oly keveset törődött, hogy senki sem csodálkozhatott a magyarok csekély műveltségén, s nem vethette meg a nemeseket, kik járatlanok voltak a tudományokban és a katonai ösmeretekben.[2] Az ország élén Rákóczi már egyházi, hadi és tanügyi politikájában megmutatta, hogy ösmeri, mik a kötelességei a mulasztásokkal szemben. Éppen a hazai tudományok csekély gyakorlása következtében tartotta szükségesnek, hogy a főbb dolgokat «pennára tegye», s ne érje be azzal a mondással: «mitte rhetorem et nihil ei dixeris».[3] A mikor munkácsi levéltárát rendezték, megtalálták saját kezével írt dialogusait, szónoklatait s az Arany Szabadságról írt értekezését. «Aranyra és czédrusra érdemesek» tette hozzá a leltár készítője.[4]

Mátyás király es Bethlen Gábor óta az első és utolsó magyar fejedelem, a ki gyönyörűségét találta a magyar tudósokkal való vitatkozásban.[5] Megvallotta, hogy keveset tud a *arithmetikához,*[6] *alchymiához,*[7] de nagyon szerette a *hit- és természettudományokat,* a történelmet és a taktikát. Érdeklődött a geológiai képződmények iránt.[8] Csataközben észrevette, hogy az ágyúk dörgése

[1] Rákóczi eml. 65.
[2] U.-o. 77.
[3] 1711 február 10. Arch. R. III. 572.
[4] U.-o. I. 46–47.
[5] 1709 június 29. Rákóczi-tár, 123. és Századok, 1894. 907.
[6] 1708 szeptember 12. Arch. R. II. 322.
[7] 1708 szeptember 21. U.-o. II. 334.
[8] Rákóczi eml. 169.

megszakítja a hófelhőket.[9] Az Istennek szolgáló természetben[10] szívesen búvárkodott mikroszkópiummal,[11] vagy nagy messzelátóval.[12] Azt, hogy a rézben arany van, a természet titkának mondta,[13] de kutatás tárgyává tétette; ellenben kételkedve fogadta, mikor dr. *Parazzi* arra vállalkozott, hogy rézből aranyat csináljon.[14] Orvosa, dr *Lang* részére maga kerestetett bizonyos tinkturák készítéséhez termésaranyat.[15] Ösmerte s még metafizikai magyarázatra is alkalmazta a delejes erőt, melynél fogva a delej a vasat és a vasra függesztett súlyt vonzza és magához emeli.[16] Szerette a kísérleti természettant és a csillagászatot s örömest társalkodott annak egyik hírneves tanárával, *Simándi* István tanárral.[17] Fizikai dolgokról utóbb száműzetésében is gyakran vitatkozott barátaival.[18] Mindennek természetes magyarázatát kereste, pl. az érsekújvári titokzatos dörgések esetében. Azt, a mit ezeknek okáról beszéltek, nagyon meseszerűnek találta, mert azokkal tartott, kik csak azt hiszik el, a mit érzékeikkel megfoghatnak. Legkönnyebben a földrengést kísérő morajra gondolhatott; de nem hallotta hírét, hogy — valahol Komárom

180. CSILLAGVIZSGÁLÓ ANGYAL BARANYI «VIATICUM SPIRITUALE»-JÁBÓL.

9 U.-o. 117.
10 Recrudescunt, 14. l. 10. p.
11 1706 július 24. Arch. R. I. 570.
12 1709 július 12. Tört. Tár, 1883. 187. U.-o. 1879. 175.
13 1706 május 25. Arch. R. I. 549.
14 Tört. Tár, 1883. 390.
15 Károlyi Sándorhoz, 1708 május 31. Arch. R. II. 271.
16 Önéletr. 228.
17 Szinnyei, M. Írók, XII. 1028.
18 Önéletr. 260.

körül — földrengés lett volna s így beismerte, hogy a tünemény okát nem bírja megfejteni.[19]

A fejedelem *földrajzi* megfigyelései és leírásai alaposak, kedvesek s megkapó a természet szépségei iránt való lelkesedése.[20] Éppen a *térképirás* reformjának a korában élt;[21] s ő, a ki már kis fiú korában tudta olvasni a térképet, ezt a háborúban még szorgalmasabban tanulmányozta.[22] Nemcsak mérnökei és vezérei (Bercsényi, Károlyi) készítettek számára térképvázlatokat és tervrajzokat, hanem maga is csinált efféléket, pl. udvari hadainak egri táboráról.[23] A hídvégi pusztán geometrice ő maga mérte ki a majorház, kert és az istállók helyeit.[24] Szabadságharczának utolsó keserves perczeiben is vágyakozással gondolt Königsbergben megrendelt mathematikai eszközeire.[25]

A *gépek* iránt nagyon érdeklődött. Ösmeretes, hogy *Höll* Kornél vízemelő gépének tervrajzán sajátkezűleg tett javításokat.[26] *Damoiseau*val Murány várában csigát csináltatott, körülbelül a siklók modorában, de gőz helyett lóerőre.[27] Szendrőn és Munkácson műmalmokat *Rouvier* kapitány, Munkácson száraz és portörő malmokat *Schwantz* gépészmérnök tervei szerint építtetett.[28]

A régiségeket szerette. Megörült, mikor Karván a hídfő védelmére sánczokat készíttetvén, római castrumra bukkant, melyben ásásközben igen sok régi emléket és feliratot találtak.[29] Erdélyben is kutatta a római régiségeket; majd az ecsedi vár középkori épitési rendszerét s a nyírbátori templom műemlékeit

19 Rákóczi eml. III. Hozzáteszi, hogy a dörgést ágyúlövések sem okozhatták. Lehet, hogy dörgéssel kisért meteor-hullás volt, a milyet 1705 május 13-ikáról Réthey György ezredes ír le. Századok, 1875. 420—1. V. ö. Márki, Rákóczi, I. 370.

20 Rákóczi eml. 54., 111., 113., 158. 159., 165—7., 168—171., 214.

21 Erről Sandler, Die Reformation der Kartographie um 1700. München, 1905.

22 Rákóczi-tár, I. 25., 28., 67., 88., 111., 112., 141., 184., 202., 203., 208., 213., 215—6., 231. Arch. R. I. 354., 493., 505., 521.; II. 239.; IV. 48., 468.; V. 168., 384—5.; VI. 7., 158. stb.

23 1708 május 14. Rákóczi-tár, I. 123.

24 1708 május 3. és 11. U.-o. 120—122.

25 1711 április 5. Arch. R. III. 615.

26 Márki, Rákóczi, II.

27 Tört. Tár, 1888. 794—5.

28 Arch. R. II. 51., III. 575. Gépezetök rajza fenmaradt Vörösváron. Tört. Tár, 1882. 569.

29 Rákóczi eml. 182.

tanulmányozta.[30] Attila pajzsát, tollas buzogányát, Lehel kürtjét, Szent László sisakját, Báthory István kardját stb. ereklyék gyanánt őrízte gyűjteményében.[31]

A czímer- és pecséttanban is járatos volt. Ő az első magyar fejedelem, a ki a színeket vonalakkal jelző állampecsétet használt, a miben III. Károly királyt öt esztendővel előzte meg. Színjelzése ugyan nem egyezik a most általánosan elfogadott Vulson de la Columbière, vagy Petra Sancta-féle módszerrel, de akkor hat-hét színjelző módszer divatozott s az ő pecsétvésője franczia mester volt. Rákóczinak hétféle pecsétje ösmeretes: a nagy állami, a kisebb fejedelmi, két nagy családi, egy monogrammos, egy gyűrűs és egy a maga és felesége czímerével ellátott pecsét.[32]

Történelmi érzéke nagyon erősen kifejlett. Meg volt győződve, hogy a történelmi eseményekből tűnik ki az Isten gondviselése, a melylyel mindent kormányoz és az emberek előtt ismeretlen czélok felé vezérel. Kevesen tudják a megtörtént dolgokat, pedig sokan fecsegnek róluk. Azokat az igazság föltárása és az események összefüggésének megértetése végett kell elmondani.[33] Az emlékíró saját lelkiösmeretéről adjon számot s ne az idők történetét írja meg. A világtörténelem feladata, hogy a *belső állapotokról* ítéljen, azonban többet beszél a fejedelmek hőstetteiről, vitézségéről. A bűnt erénynek szokta mondani, a középszerű tettet — a mellékes körűlmények elhallgatásával — a legnagyobbra fújja fel s az ellenségnek legnagyobb tetteit is fitymálja. Szánalmas az olyan fejedelmeknek hiúsága, kik gyönyörködnek végbevitt tetteik megíratásában és azt hiszik, hogy az utókor szemében nagyok lesznek. Azonban a többi fejedelemnek is vannak költői, történetírói, a kik a maguk emberét mint hőst énekelik meg és dicsőítik. Különböző jellemzéseikkel annyira összezavarják a dolgokat, hogy a legigazabb dolgokat is két-

30 Thaly, Rákóczi ifj. 104.

31 Századok, 1880. 486.; 1886. 441—3., 544—5.; 1891. 746.; 1896. 773—7., 942—4.; 1897. 171—2., 262. Tört. Tár, 1886. 772. stb.

32 Sebestyén József úr szíves közlése, mely megdönti Heffnernek (Die deutschen Kaiser- und Königssiegel, XXVIII. tábla, 154. ábra) állítását, hogy VI. Károly császártól való az első színjeles állampecsét.

33 Rákóczi önéletrajza, 150.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

ségbevonják s a kétségeseket igazaknak állítják. Természetes sorsa ez mindazoknak, kik hiábavalóságok után járnak és az erényektől eltérnek. A szentéletű fejedelmek emlékezete örökké való és folytonos dicsőség a része. Mindenkinek az igazságot kell keresnie és követnie, mert egyedül ez tesz bizonyságot tetteiről.[34] Magáról Rákócziról már életében életrajzok jelentek meg. Eleinte talán vádolta is magát, hogy nagy benne az önszeretet ingere, a tetszés vágya. Azoknak dicsőségére gondolt, kiket a történelem dícsérettel halmoz el és a régi világ módjára emlékekkel magasztal. De Isten csak az *egész embert* szereti s azért a hiúságról való lemondást követeli.[35] Hiszen elmúlik minden s még a történetek emléke sem marad meg sem a rosszról, sem a jóról.[36]

Mindamellett ő maga már a küzdelmek hevében megírta magyarúl a szabadságharcz történetét, mely azonban elveszett;[37] beszédeiben, leveleiben gyakran hivatkozott Magyarország történetére, sőt a portugálok, svájcziak, hollandusok szabadságharczainak históriájára is. A történelem bizonyította, hogy az Isten mindenkor megvédte szabadságunkat,[38] s hogy a históriák igazán írnak az osztrákok szabadságrontó törekvéseiről.[39] De ki olvashatta volna a históriában, hogy mióta kijöttünk Scythiából, valaha több okunk lett volna a reményre?[40] A történelem bizonyára mérsékelte az ő fiatalos hevét; de a történelemmel mégis hányszor gyujtotta lángra nemzetét?!

A hittudományokban később szerzett olyan meglepő jártasságot s elmélkedéseit, emlékiratait, önéletrajzát is akkor írta. De már is nemzetének elsőrangú írói közé tartozott *katonai és politikai szabályzataival*, legfőképpen azonban *leveleivel*, a melyeknek nagy tudása, mélységes gondolatai és nem ritkán csodás szép-

34 U.-o. 215.
35 U.-o. 177.
36 U.-o. 111.
37 Rákóczi eml., előszó, III. 1703-tól 1087-ig tett jegyzetei megvoltak a munkácsi levéltárban az 1710 június 2. tett leltározás szerint. Fasc. 1., 2., 12., 31., 70., 102. L. Arch. R. I. 39–43.
38 1710 november. Arch. R. III. 108.
39 Recrudescunt, 5.
40 Károlyi Sándorhoz, 1711 m jus 10. U.-o. III. 649.

ségei nagy nemzetek irodalmában is számot tennének.[41] Népdalok lettek a neki tulajdonított *költemények*, -- szállóigék *szónoklatainak* legszebb mondásai.

Nincs az akkori irodalomnak, tudománynak egyetlen ága sem, a mely iránt a fejedelem nem érdeklődött volna; s ő védte legőszintébben a lelkiösmeret és a gondolat szabadságát, mely nélkül irodalom és tudomány nem virágozhatik. Így történt, hogy nemcsak a politikában és a csatatéren, hanem az irodalomban és a tudományban is vezére lett nemzetének.

A tudomány útját *a babona irtogatásával* egyengette. Még a felvilágosodott Bercsényi Miklós is meghallgatta a «látókat»: *Koncz* Mártont és Benedeket, nemcsak mint kémeket, de mint jósokat is; kihallgatta a csallóközi táltosasszonyt, idézgette a táltos-orákulumokat a fejedelem előtt is. Sokszor forgatta Drabicius jóskönyvét, mely sejteni engedte, hogy Rákóczi valamikor király lesz Budavárában. A földindulást, mennykőcsapást figyelmeztető jelnek tekintette. Gondolkodóba ejtette, mikor méhraj szállott az újvári ágyúra, vagy mikor egynap kétszer is leszakadt a zablyája. A kurucz vitézek hitték, hogy Bottyánt, Ocskayt, Csajágit golyó nem fogja, fegyver nem járja.[42] Bercsényi éjszaka is fegyveresen aludt, mert hitte, hogy a fegyverviselő nem hal meg pestisben.[43] Egy kicsikét a legvitézebb kurucznak is megborzongott a háta, mikor a szentgyörgyi csodaállat vérengzéseiről,[44] a murányi láthatatlan emberekről,[45] vagy a fekete halál idején az eperjesi ördöngös öregről stb. hallott.[46]

Rákóczi hadi szabályzatai az ország törvényei értelmében irtóztató halállal, megégetéssel büntette az ördöngösöket, boszorkányokat, varázslókat, bűbájosokat.[47] Saját tábornokai is szóba

41 Írói munkásságáról a III. kötet szól.

42 Mindezekre nézve l. Thaly: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. Századok, 1881. 40–60., 115–132. Drabeciusról vagyis Drábik Miklósról l. Kvacsala, Századok, 1889. 745–766.

43 1704 szeptember 17. Arch. R. VI. 335.

44 1704 július 28. Apponyi, Hungarica, II. 341–2.

45 1710 július 7. Arch. R. VI. 544–5. Századok, 1873. 516. és 1881. 128–130.

46 Századok, 1881. 127–8.

47 Hadi regulák (1706.) 45. §. Hadi Regulamentum (1707.) I. 1. §. Századok, 1881. 126–7.

állottak a boszorkányokkal,[48] kik alatt különben jobbadán kuruzslókat, kenőasszonyokat értettek; Géczy ezredes meg éppen lódingba való boszorkánytörő czédulát hordott magával.[49] Sőt a protestánsok rózsahegyi zsinata is komolyan fölvetette azt a kérdést, hogyan kell védekezni a hazajáró lelkek, kísértetek ellen.[50] A fejedelemnek tehát számolnia kellett a *közhiedelemmel.* Azonban a szabadságharcz idejében csak egy asszonyt végeztek ki boszorkányság miatt, s Rákóczi tiszántúli javainak aligazgatója, *Bakay* Ádám, ezért mindjárt fejvesztéssel fenyegette meg a nyírbátori bírákat.[51] Egy tokaji lányt pedig, a ki «az ördögökkel tánczolt», *Keresztes* Ferencz főjegyző azzal mentett meg a máglyától, hogy negyvenesztendős lánynyal az ördög sem tánczol.[52]

Rákóczi már fogsága idejében foglalkozott az *okkultizmusra* vonatkozó ritka könyvekkel, bűvészek koholmányainak, csillagjósok jövendöléseinek olvasásával; de azokat csak kíváncsiságból s nem azért olvasta, hogy igazságokat keressen bennök. Tudta, mit irogatnak az ördöngösségről a balgaságok vizsgálói és a hazugságok tudákos kutatói; de nem tudta, mit mond a bibliában az isteni szellem a jövendőmondó asszonyokról s a babonaságról, a melyet oly komoly törvények tiltanak és büntetnek. Azzal vigasztalódott, hogy csak Isten tudhatja, mennyiben volt bűnös az ő tudatlansága.[53] A mikor a miatta becsukott Kertzl hadnagy 1706-ban kiszabadúlt a győri fogságból, eszébe jutott az asztrológus, ki szerint, *ha mondását hinni kell,* hadakozásának még csak négy esztendő mulva lesz szerencsés vége.[54] Szívesen fogadta a Bercsényitől «pro curiositate»[55] küldött *kabalát* is. «Adja Isten — tette hozzá szelíd humorral,[56] — hogy oly elízio ne legyen a prófécziájában, mint a versében!» Nea-

48 U.-o. 1881. 119—120. Pruzsinszky az Urániában, 1906. 193—4.

49 Századok, 1904. 651.

50 Zsilinszky, Egy forradalmi zsinat, 57.

51 Századok, 1881. 131—2.

52 Siegmeth, Vándorlás Rákóczi birodalmában. Turisták Lapja, 1907. 40.

53 Önéletrajz, 137—8.

54 1706 május 13. Arch. R. I. 543.

55 1708 február 27. U.-o. V. 554.

56 1708 márczius 2. U.-o. II. 177.

politanus asztrológiai jóslatait Bercsényi magyarázgatta neki;[57] ő maga is félig komolyan, félig tréfásan bíztatta Forgáchot, olvassa a boroszlói, komáromi, lengyel és az angol igazmondó kalendáriumok prognosztikumait[58] s kalkulálja Drabeciust: akkor azután eleget remélhet, ha remélni akar. Ha pedig mindezeket úgy, mint bizonytalanokat megveti, és csalhatatlan reménységet kíván, emlékezteti arra az igazságos mondásra: Spes confisa Deo, nunquam confusa recedit, — ki Istenben bízik meg nem csalatkozik.[59]

A tudomány sem kellett neki *hit* nélkűl; de a hitet nem engedte összetéveszteni a *babonával*. Mikor híre futott, hogy a Jászságban a katonai czélokra használt jászsági templomok falai vérrel verejtékeznek, vizsgálatra a *protestáns* Szentpétery Imre brigadérost küldte ki, a ki azt jelentette, hogy a fal nem véres, hanem veres festékes.[60] Ilyen ad hominem bizonyítás volt az is, hogy kiásatta a templomból Bezerédjt, hadd lássa a babonás nép, hogy a lefejezett áruló nem élt az eltemetéskor s nem mozdíthatta meg a földet maga fölött.[61]

Tudományos munkákat nemcsak munkácsi, szerencsi és sárospataki pihenései közt olvasott,[62] hanem útközben és a táborban is. A posta minduntalan hozott neki új könyveket;[63] s Aesopus, Ovidius, Seneca, Caesar, Tacitus mellett az európai, különösen a magyar irodalom ujdonságai is érdekelték. Jogosan írhatta magáról, hogy Magyarország szövetségének gondjai közt az irodalom nem volt utolsó gondja.[64] De ha szerette és oltalmazta is a vélemény szabadságát, a haza szabadságáért küzdve, nem tűrhette, hogy a tudomány és az irodalom *a haza érdekeit*

57 1707 május 2. U.-o. v. 419. «Nem hiában szokták mondani síró-rívásnak — írta Károlyihoz 1710 szeptember 4-ikén — planétája Károlyiban is influált.» Arch. R. III. 152.

58 Ilyeneket a lőcsei, nagyszombati, kolozsvári, szebeni kalendáriumok is közöltek. Pl. 1710. áprilisra; «A tudomány a vitéznek ékességére van és ugyanannak hasznára.» Sok bennök a politikai vonatkozás. A kolozsváriból mutatóban közöltem az 1709-re irtakat az 1909-re szóló Kossuth-naptárban, 69—70. l.

59 1712 márczius 12. Arch. R. III. 739.

60 Századok, 1881. 125.

61 Tsétsi János havi krón. MHH. XXVII 380.

62 Többször említi Beniczky naplója.

63 Rákóczi-tár, I. 54., 57.

64 1707 július 11. Tört. Tár, 1879. 400.

sértse. Kedvetlen tapasztalatok birták reá őt és a szenátust, hogy 1707. február 3-ikán visszaállítsák a *czenzurát.* Két-két szenátorra bízták a vallási, erkölcsi, társadalmi művek és a tankönyvek átvizsgálását, míg a tisztán politikai és katonai munkák megelőző átolvasását maga a fejedelem és Bercsényi vállalta magára. Kijelentették, hogy vét a szövetség ellen, a ki botrányt okozó könyvet kinyomatni enged; de a régibb írók munkáinak eltiltását, elnyomatását nem engedték meg.[65]

II. A LEGINKÁBB MŰVELT TUDOMÁNYOK.

A hittudományokban Rákóczi a háború izgalmai közt nem mélyedhetett el annyira, mint később, a számüzetés nyugalmasabb éveiben. Sohasem szerette, hogy a tudósok a hit szent egyszerűségébe annyi mindent belemagyarázzanak. De ha a hitet a bölcsek kathedráiról számüzik is, menedéket talál az az Isten választottai szívének rejtekében; mert egyedül a hit: az alázat leánya, a szeretet testvére képes a rejtett dolgokat megfejteni.[66] Isten választott népének tartván nemzetét, mindjárt szabadságharcza kezdetén kinyomatta és országszerte elterjesztette a haza boldogságáért könyörgő «*alázatos imádságát,* melylyel az ő urának, Istenének orczáját mindennapon engesztelni szokta».[67] Ezt az imádságot a nemes ifjak minden reggel és este elmondották.[68] Imádságot írt zászlajuk fölszentelésére[69] s akkor is, mikor a hazából eltávozott.[70]

Kanczellárja, *Ráday* Pál, Benderben a török vezír és a svéd király feleletére várakozva Lelki Hódolás czímmel fejezte be imakönyvét.[71] *Forgách* Simon tábornagy a fogságban készítette

[65] Thaly a M. Könyvszemlében, 1895. 371.

[66] Önéletrajz, 396.

[67] Debreczen és Lőcse 1703.; Nagyszombat, 1704. Összesen 3 levél. V. ö. Simonyi, I. 125–6., 128–9. Dézsi a Századokban, 1904. 721–2.

[68] Rákóczi-tár, I. 63.

[69] U.-o. I. 200.

[70] Thaly, Adalékok, II. 321–2.

[71] U.-o. I. 401. Először Kassán jelent meg 1710-ben; legutóbb Budapesten 1889. (Olcsó Könyvtár, 256. sz.) Dr. Ferenczi Sári (Ráday Pál «Lelki Hódolás», 6.) kiderítette, hogy az első kézirat 1705–6-ból való.

el «Győzhetetlen és minden testi és lelki ellenséget meggyőző fegyverét», mely a haza szabadsága mellett vitézkedő bujdosó magyarok számára imákat és vallásos elmélkedéseket tartalmazott.[72] Ebben az imádságot Istennel való beszélgetésnek nevezte, melyben az elme Istenhez fölmenvén, Istentől illendő dolgokat kér. *Petrőczi* Kata Szidónia a szebeni fogságban[73] fordította le Arnd imádságos és elmélkedő könyvét, a Tizenkét Liliomot. *Kazai* János, Soós István kurucz szenátor udvari papja Noé Galambja, Pápai *Páriz* Ferencz nagyenyedi tanár Pax Crucis és a labancz *Torkos* András győri ág. h. pap Engesztelő Áldozat czímmel írt imádságos könyvet. Közkézen forgott herczeg *Esterházy* Pál nádortól «A boldogságos Szűz Mária szombatja», mely mind maig a legelterjedtebb kath. imakönyvek közé tartozik s német, horvát, orosz nyelvre is lefordították. Történelmi nevezetességre vergődött *Ács* (Aachs) Mihály imádságos könyve, a «Boldog halálnak szekere». A höchstädti csatában ugyanis nagy számban találták Marsin tábornagy elesett katonáinál. A dolognak az a magyarázata, hogy a Bajorországon át Magyarországba nyomuló localhost francziák ezt akarták barátságuk jele gyanánt szétosztani a magyarok közt.[74]

A fejedelem nemcsak meghallgatott olyan *egyházi szónokokat,* mint Telekessy, Fray, Illyés István, Kürtössy András, hanem pl. a nemes társaság zászlószentelésén, a pataki templomban, maga is mondott imaszerű beszédet.[75] A kor leghíresebb egyházi szónokai közé tartozott dr. *Illyés* István püspök és Vízkeleti *Csete* István jezsuita. Illyés 1707. január 24-ikén azon okból mondott le a szenátorságról, hogy egyházi munkákat akar írni;[76] de már mint labancz rendezte sajtó alá magyar szent beszédeit három kötetben. Csetének, a «magyar Cicerónak» (vagy inkább

72 Thaly a Századokban, 1882. 617–8. Az imádságról ekkor (1707.) külön kötetet írt Szakmári *Pap* János «Negyes ajakak áldozó tulkai» czím alatt.

73 Antalffy, Petrőczy Katalin, 104.

74 Ezt Czvittinger (Specimen Hungariae literatae, 1711. 14–15. l.) Strassburgban 1705-ben egy szavahihető embertől s Reitlingenben egy elfogott franczia kapitánytól hallotta.

75 Rákóczi-tár, I. 200.

76 Századok, 1896. 18.

Lactantiusnak) 1611 beszéde maradt fenn, de nyomtatásban csak két kötetre való jelent meg.[77] A kurucz idők megítéléséhez érdekes adalék, hogy a német hitszónoklatokat sem hanyagolták el. Mikor a jezsuitáknak távozniok kellett, Telekessy püspök a ferenczrendiektől kért német hitszónokot.[78]

A theológia terén az öreg *Szentiványi* Márton nagyszombati egyetemi tanár még most, élete alkonyán is, oly buzgón működött, hogy a fölkelés kezdetétől 1705-ben történt haláláig 9 művet adott ki, sőt halála után is jelent meg egynéhány. Majdnem minden munkáját latinúl írta; de 1703-ban magyarúl fejtegette azt az ötven okot és indúlatot, melynél fogva «a mostani keresztények közt levő vallásokból egyedűl a közönséges római vallást kell választani».[79] Javában munkálkodott még tanártársa, dr. Otrokocsi *Fóris* Ferencz is, a ki külön könyvet írt arról, hogy Luther és társai nem voltak az Istentől küldött igazi reformátorok, ellenben Róma az Isten szent városa, az egyház feje. Most különösen a Theologia Propheticával s a magyarok régi vallásáról írt könyvével keltett föltűnést, melyben, Szent Istvánnak fiához intézett intelmei nyomán, a magyar protestánsokat a katholikusokkal való egyesülésre buzdította.[80] Dr. *Hevenesi* Gábor, az

LELKI HODOLÁS,
Avagy,
Az igaz Kereſztyénhez illő
BUZGO IMÁDSÁGOK;
Mellyekkel,
Mintegy parantsolat ſzerént való bizonyos adóval az ő URának 's ISTENének bé-hódolni tartozik.
Mellyet,
Már azelőtt maga gyakorlására (*in privato*) el-készítvén, most, némelly hozzá-tartozóinak kívánságokra, és másoknak-is hasznokra, ahoz alkalmaztatott
ISTENES
UJ ÉNEKEKKEL
ki-adott
RÁDAI PÁL,
A' Magyar Koronának, (Tit: 4. Part. I. Op: Decr: Trip:) *és annak betsülhetetlennek* (1Pét. 5: 4.) *egyik méltatlan tagja.*
DEBRECZENBEN.
Nyomt: MARGITAI JANOS által, 1735. Eſztend.

187. RÁDAY «LELKI HÓDOLÁS»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

77 Ezekre s a következőkre nézve l. Szinnyei, Magyar Írók, az írók neve alatt s a Szabó–Hellebrandt-féle Régi M. Írókban.

78 Leskó, IV. 402–3.

79 Danielik, Magyar Írók, I. 148.

80 Ezt a kurucz Matthaeides Sámuel greifswaldi doktori értekezésében (Roma et Geneva Hungariae irreconcibilis, 1708.) képtelenségnek mondta.

osztrák és a magyar jezsuiták tartományfőnöke, most adta ki Szent Ignácz szikráit (latinúl), mely rövid idő alatt 45 kiadást ért s németűl, spanyolúl, lengyelűl is megjelent. Más vallásos latin iratai szintén elterjedtek. A protestáns, de labancz dr. *Köleséri* Sámuel előszóval látta el (1709) Gardenus Theologia pacificáját. A kurucz ifjabb *Ács* Mihály Magyar Theológiát írt, a melyet Bercsényi jószágigazgatójának, Szirmai Miklósnak ajánlott. Kuruczok voltak, de latinúl írtak: *Simonides* Pál az evangélikus egyház örökös voltáról, *Debreczeni* András az Istenről, *Pányoki* András a Szentháromságról, *Kocsi* (Major) Ferencz a Szentírásról. A fejedelem ezt az érsekújvári prédikátort megajándékozta,[81]

188. ENYEDI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

s gyámolította *Enyedi* István és Pápai *Páriz* Ferencz nagyenyedi theológus írókat is.[82]

A nevezetesebb hittudományi magyar munkák közé tartozik *Némethy* Mihály Mennyei tárháza, *Técsi* Miklós Lilium humilitatisa, *Diószegi* Lelki fegyvere, *Debreczeni* Péter tizenkét üdvösséges elmélkedése, *Huszti* István Égre kézen fogva vezető kalaúza (a melyet Vay Ádámnak s feleségének, Zay Annának ajánlott), és »Paradicsomkertecské«-je, *Polgári* Gáspár Mérges golyóbisa (melyben a kuruczok káromkodásai ellen kelt ki), *Tarnóczi* István Holtig való barátsága, *Zólyomi* Boldizsár Szentséges elmélkedései, *Madarász* Márton elmélkedései (Szent

81 1706 szeptember 13. Tört. Tár, 1882. 565.
82 Századok, 1895. 278.

Bernát nyomán), a melyeket kiadójuk (Aachs Mihály) Szentiványi János kurucz brigadérosnak ajánlott. *Petróczi* Kata is most, a fogságban fordította le a pietista Arnd Jánosnak az igaz keresztyénységről való négy könyvét, s huszti betegségében az Igaz szívet.[83]

A bölcsészetet a fejedelem csak a magányban kedvelte meg s ott bölcselőnek vallotta magát.[84] Udvari kanczelláriájában akkor még nagyon jelentéktelen ember volt *Kiss* István, a ki negyedszázad múlva, a számüzetés kényszerű nyugodalmában kitűnő magyarsággal írta meg filozófiáját.[85] *Kassai* György külföldön, a wittenbergi egyetemen tanított és írt bölcseletet. Itthon a kuruczok védelme alatt fejtette ki dr. *Rajcsányi* György nagyszombati egyetemi tanár a legélénkebb filozófiai munkásságot, a mennyiben 1706—1709 közt a maga és tanítványai neve alatt hat füzetet adott ki. Legfontosabb a Harmonia philosophica és az Ars recte philosophandi. Egy névtelen «Ébresztő kakasszó» czím alatt bölcselkedett az igaz barátság természetéről, mivoltáról, gyümölcseiről.

189. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ «DICTIONARIUM»-ÁNAK CZÍMLAPJA.

[83] Antalffy, Petróczy Kata, 104., 117—8.

[84] Önéletr. 282.

[85] Alexander, Magyar filozófia Rodostóban. (A Kisfaludy-Társ. Rákóczi-ünnepén 1906. október 27-én. Budapesti Hírlap, 1906. 296. sz.)

A neveléstudományba, mely még mindig Amos Comenius hatása alatt állt, új eszméket vitt be a «legnagyobb magyar pietista», *Bárány* György azzal, hogy lefordította a hallei hírneves paedagógusnak *Francke*-nak oktatását a gyermeknevelésről. Ebben a szüléknek és a tanítóknak «jó és kegyes tanácsot» adott, «mint viseljék magukat jólelkiösmerettel a gyermekek körül, hogy tisztökben az Isten bőséges áldását várhassák magukra». Kétségtelen, hogy a fordító már ebben a szellemben tanította a sárosi kurucz alispánnak, Roth Mihálynak gyermekeit, kiknek a könyvet ajánlotta. A tankönyvek közöl csak katekizmusok jelentek meg nagyobb számmal.

190. MARSIGLI.

A nyelvtudománynak nevezetesebb gyarapodása idősb *Csécsy* János sárospataki tanár latin értekezése a magyar helyesírás főbb elveiről, a mely éppen halála esztendejében (1708) jelent meg. Függeléke volt ez *Pápai Páriz* Ferencz latin-magyar szótárának, melylyel különösen az erdélyi iskolák szükségletein akart segíteni. Könyve teljesen különbözött Szenczi *Molnár* Albert százesztendős szótárától, melyet vele egyidőben (1708) újra kiadtak. Páriz a régi magyar nyelvet és a tájszólásokat is figyelembe vette. Rajta volt, hogy a magyar nyelv minden sajátságát feltüntesse s a középkori latinság szókincsét is megmentse. Mivel németül, angolúl, francziáúl is tudott, s a népies nyelvet és tájszólásokat is ösmerte, a szók és szólásformák szabatos, magyaros megállapításában, értelmezésében elődeinél szerencsésebb volt. Műve összesen öt kiadást ért és

száz esztendeig a legtekintélyesebb szótár volt.[86] A szebeni gimnáziumban azonban beérték *Heltzdörffer* Mihály háromnyelvű kis szótárával. *Bél* Mátyás tót, *Gretser* Jakab görög, *Kaposi* (Juhász) Sámuel héber nyelvtanai kéziratban maradtak.

Irodalomtörténetet először *Czvittinger* Dávid selmeczi magyar nemes írt (1711). Bántotta a német Reinmann Frigyes állítása, hogy irodalomtörténetében magyar írókról azért nem szólhat, mert a magyarok többet adnak a tüzes lóra s a kivont kardra, mint a tudós könyvre.[87] Ő erre 250-nél több magyar író latin életrajzával felelt. Ezért — Baier altdorfi rektor verse szerint — Magyarország annyival tartozik neki, mint Francziaország Saint-Martinnak, Olaszország Tomasininak, Németország Adamnak, Belgium Miraeusnak. Egy másik német tanár pedig magasztalja, hogy a mikor hazájában Mars dühöng, ő Pallas szolgálatában áll. Hildebrand szerint megmutatta, hogy hazájának a háború ezer viharában is voltak tudósai; s a ki az írók örök dicsőségét fentartja, hazájának most maga is dísze, büszkesége.[88] *Spangár* András ugyanakkor magyarúl szerkesztette Magyar könyvtárát, mely azonban kéziratban maradt, pedig sok magyar író életrajzát tartalmazta.[89] A soproni *Serpilius* György regensburgi superintendens mutatványokkal adta ki az egyházi és világi énekköltők életrajzait.[90]

191. BÉL MÁTYÁS.

A földrajz számbavehető módon nem gyarapodott, pedig

[86] Dézsi, Magyar Író, 295–301.

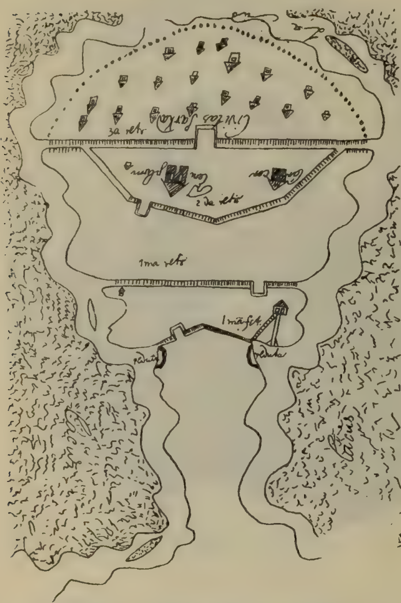
[87] Czvittinger, Specimen Hungariae literatae. Frankfurt, 1711. az előszóban.

[88] U.-o. tizenegy üdvözlő vers.

[89] Szinnyei, M. Írók, II. 558., XII. 1333.

[90] 1704. U.-o. XII. 945.

két olyan geografus szolgált a kuruczoknak, mint gróf *Marsigli* Alajos és *Bél* Mátyás. Nagy műveik még Rákóczi életében, de az ő hatása nélkül jelentek meg. Rákóczi híve volt dr. *Hidi* Gergely nagyszombati tanár is, a ki éppen a fölkelés kitörése előtt írta le Magyarország nevezetesebb városait. Művét *Timon* Sámuel egészítette ki. Németül a labancz *Cordato* István adott leírást Magyarországról. *Buchholtz* György (az öregebb) ismertette a Kárpátokban 1664 óta főképpen botanikai czélokból tett útjait, de munkája kéziratban maradt. Dr. *Csiba* István nagyszombati egyetemi tanár már megírta, de még nem adta ki Magyarország hegyeiről és gyógyító forrásairól szóló könyveit. Kéziratban maradt egy névtelentől Magyar- és Erdélyország leírása is 1710-ből.[91] *Sinapius* Dániel lőcsei ág. lelkész az alsósziléziai Oels-fejedelemséget írta le.[92] Az iskolákban Szőnyi *Nagy* István, *Bél* Mátyás és ifj. *Csécsi* János a földrajzot új, helyesebb módszer szerint, a *térképek* fölhasználásával tanították. *De l'Isle, De Fer, Jaillot, Sanson* magyar térképei voltak legjobban elterjedve; Rákóczi maga is többnyire ezeket használhatta.[93] A labanczoknál *Weigel* éppen a fölkelés kezdetén adta ki Magyarország új térképét, mely a karlóczai béke alapján 26 hónapi munkával megállapított új határokat tüntette

192. SARKAD TÉRKÉPVÁZLATA KÁROLYITÓL.

[91] A budapesti egyetem Kaprinay-féle kézirataiban. 16a. ívrétű kötet, 230—335. l.

[92] Olsnographia. Lipcse, 1707.

[93] A Histoire des revolutions 1739. évi kiadásához is De l'Isle térképe (Carte de la Hongrie, de la Transilvanie et de la Sclavonie) van mellékelve. De l'Isle térképét Marsigli már 1703-ban javította.

föl;[94] s 1709-ben maga József király nyomatott ki egy térképet, melynek lemezét a m. kir. kamarában őrízték.[95] A postaállomásokon kifüggesztették a térképeket,[96] s Forgách a fogságban az «országmutató mappákkal» vígasztalódott.[97] Ha a konstantinápolyi erdélyi házban nem hiányozhattak «valamely kopott topographia-mappák»,[98] elképzelhetni, hogy Rákóczi, Bercsényi, Károlyi stb., kik maguk is értettek vázlatok készítéséhez, azok nélkűl nem lehettek el, s a követek (Bay, Bivolinyi, Krmann, Nedeczky, a két Pápay, Szirmay, Vetésy stb.) sem indúlhattak el útjaikra. *Vogemonte* Lothár már fölvetette és tervrajzokkal is megvilágította a duna-fiumei csatorna kérdését; igaz, hogy a német és az osztrák kereskedelem érdekében.[99]

A mathematikai irodalmat a fejedelem nemcsak személyes hajlamai következtében, hanem tűzérsége érdekében is törekedett fejleszteni; szívesen pártolta tehát a külföldön tanuló mathematikusokat. Hajdúhadnagya *Tolvay* Ferencz — Radvánszkynak ajánlva — újra kinyomatta magyar arithmetikáját, melynek rendszerét ő maga, az ifjak számára, igen világosnak tartotta. Az olasz practica arithmetika, azaz számvető tábla, újabb kiadásban jelent meg (1709), hogy megkönnyítse a kereskedők dolgát.[100] *Kaposi* (Juhász) Sámuel sárospataki tanár kéziratban hagyta mathematikai, csillagászati és naptárszerkesztési iratait.[101] A szepesmegyei *Pater* Pál danczkai mathematikai tanár külföldön írta és adta ki müveit. Itthon — néhány tanáron kívűl — ennek a szakmát müvelői közül csak a *kalendáriumcsinálók* boldogúltak. Sok naptár jelent meg;[102] de megesett, hogy Fogarasy, Rákóczi

[94] Szentkláray, Száz év, I. 13.

[95] Minnichsdorfer János György levele 1712 július 16. Bécsből. Orsz. levéltár, kincstári osztály; a pozsonyi kamara iratai közt.

[96] Szentkláray, Száz év, I. 116. és Márki, Arad története, II. 811.

[97] 1708 január 5. Századok, 1872. 621.

[98] 1708 május 28-iki leltár. MHH. XXIV. 662.

[99] Trattato intorno allo stabilimento del Commercio. Bécs, 1709.

[100] Századok, 1875. 97.

[101] Koncz, A marosvásárhelyi ev. ref. főiskola tört. 141—3.

[102] Jegyzékök Szabó—Hellebrand Régi Magyar Könyvtárában.

főpohárnoka, 1709-ben, aranyon sem vehetett, mert sehol sem talált kalendáriumot.[103]

A természettudományi kísérletekről már volt szó,[104] s mint azoknak legbuzgóbb munkásairól, az orvosokról is.[105]

Az orvostudományt nem annyira irodalmilag, mint gyakorlatilag művelte a nürnbergi dr. *Lang* Ambrus, a fejedelem háziorvosa, a ki sírfölirata szerint a kémia és a természet titkait a legpontosabban kutatta és minden betegséget ösmert.[106] *Huszti* (Szabó) István debreczeni tanár és debreczeni, majd máramarosi orvos szintén kedves embere volt a fejedelemnek.[107] Négy füzet élettani és számos más orvosi értekezéssel alapította meg hírnevét. Rákóczi híres tábori orvosát, *Moller* Károlyt, idővel a magyar Hippokratesnek nevezték. A háború alatt írta le az essentia dulcisszal Beszterczebányán kitűnő sikerrel folytatott gyógyításmódot s a pestis és más mérges nyavalyák ellen való védekezést, a mely azonban csak harmincz esztendő múlva jelen-

PAX·
CORPORIS.
Az-az:
Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, s azoknak Orvoslásának módgyáról való
TRACTA.
Mellyet mind élö Tudós Tanítóinak szájokból, mind a Régieknek tudos Irásokból, 's mind pedig maga sok Betegek körül való Tapasztalásiból summáson öszve-szedett, és sok ügye-fogyott Szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett, értelmesen 's világosun Magyar nyelven kiadott:
Ez harmadszori kiadással pedig sok helyeken, utól nevezet szerint a' *Nyóltzadik* egész *Könyvvel* bövitett
PÁPAI PARIZ FERENCZ,
M. D. *Helvétiában azon* Facultás*ban Hites Assessor: az Enyedi Collegiumban egyik Tanító*
1 Ján. III. v. 18.
Tselekedettel és valósággal.
KOLOSVARATT,
'Nyomt. M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS által
1695. *Esztendöben.*

193. A «PAX CORPORIS» CZÍMLAPJA.

[103] 1709 januárius 16. Tört. Tár, 1882. 755–6.

[104] Ebben a fejezetben, II. 437–439. l. V. ö. Szinnyei, Magyarország természettud. és mathem. könyvészete. Budapest, 1878.

[105] II. kötet, 185–87. l.

[106] Rákóczi eml. 335.

[107] 1708 június 19-ikén még száz forintot adott moldvai útjára (Arch. R. II. 615.), tehát nem halt meg 1704-ben, mint Szinnyei (IV. 1469.) gyanítja. A másik Tóth István († 1710.) theológiai író volt.

hetett meg. Nagy érdeme, hogy *klinikát, laboratóriumokat rendezett be*, s így sok derék orvost nevelt a hazának.[108] A selmeczi *Hellenbach* János gyakorló orvost és írót az események más térre sodorták, mert a fejedelem bányagrófnak nevezte ki. Régi ösmerőse volt a fejedelemnek *Spielenberger* Dávid lőcsei főorvos, a ki a zsigerekről s az időszaki betegségekről írt; de a fölkelés kitörésekor elhúnyt. Sebek gyógyítására rendszeresen ő használta először a libánusolajat, a melyet kortása, *Buchholz* György, a Libanus Carpatica héjából és gallyaiból készített.[109] A fejedelem tábori orvosa és lelkes híve, a trencséni *Lischovini* Ferencz, a tudós orvosról írt értekezésével tűnt fel. Pápai *Páriz* Ferencz — bujdosása közben — a fejedelemasszonyt, sőt magát a fejedelmet is gyógyította.[110] Azonban a «Pax Corporis»-nak a belgyógyászatnak) hírneves írója irodalmi babérait most más téren kereste. A labanczok leghíresebb orvosa *Köleséri* Sámuel volt, a ki a földközitengeri skorbutról és a pestisről írt könyveket; a nép számára a rendes orvoslásnak közönséges reguláit adta. A kuruczoknak nem volt elég gyakorló orvosuk,[111] de tudomány dolgában nem szorúltak a «széleseszű» alchimista csodadoktorra,[112] vagy a kapzsi Habtergeldtekre, a kik előre kérték béröket, mert tapasztalták, hogy *nem fizet a magyar, ha meggyógyúl.*[113]

194. PÁPAI PÁRIZ FERENCZ NÉVALÁÍRÁSA.

[108] Ernyei József, Orvosi magániskolák a XVII—XVIII. században. (Felolv. a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi vándorgyűlésén, 1907 augusztus 28.)

[109] Melczer, M. Plutarch, II. 121—2.

[110] Századok, 1888. 53.

[111] «Több itt (Szatmárt) a doktorné a doktornál» tréfálkozott Fogarasy főpohárnok 1708 október 27. Tört. Tár, 1882. 749.

[112] 1705 május 24. Arch. R. IV. 549.

[113] Bercsényi a fejedelemhez, 170 augusztus 25. U.-o. VI. 38.

III. POLITIKA, HÍRLAPÍRÁS ÉS TÖRTÉNELEM.

A jogtudósok Rákóczi korában különösen mint törvényhozók mutatták meg erejöket. A *kuruczok* 1704-ben Gyulafehérvárt, 1705-ben Szécsényben, 1706-ban Huszton, 1707-ben Marosvásárhelyen és Ónodon, 1708-ban Sárospatakon és Sümegen, 1711-ben Szatmárt tartottak teljes vagy részleges országgyűléseket; a *labanczok* 1705-ben Szebenben és Segesvárt, 1708–9-ben Pozsonyban, 1709 ben Nagyszebenben. A fejedelem Gyulafehérvárott 10, Szécsényben 19, Vásárhelyen 26, Onodon 24, a 4 rendes országgyűlésen tehát 79 *törvényczikkelyt szentesített.* A hadi regulamentum és sok más rendelet ezen kívűl is élénken tanúsította a kuruczok kodifikáló képességét. A bíróságok új szervezése szintén ösmeretes. «Törvény s tudomány az instructioja a bíráknak — írta Bercsényi Rákóczihoz;[114] — nem lehet más instructio, quam ut juste judicet et competenter.»

A politikai röpiratok előkelő színvonalon állottak. Kéziratban lappang *Rákóczi* Arany Szabadsága, de ösmeretesek manifesztumai, melyeknek, a történelmi becsen kívűl, irodalmi jelentőségük is van. Neki ajánlta *Forgách* Simon Zrínyi Miklós halhatatlan röpiratát a török áfium ellen való orvosságról. Forgách írta a Rákóczi Discursusai czímen ösmert tanulmányt,[115] mely a magyar alkotmányos kormányformát, különösen azonban a hadszervezetet ösmerteti és bírálja, még pedig *Magyarország teljes függetlensége szempontjából.* Azonban egy esztendő múlva, József halála után, «A veszélyes zűrzavarban habozó magyar elmének tusakodása» czímű röpiratában már a *kiegyezést* sürgette, a nélkűl, hogy azt, a szatmári föltételek szerint, elfogadta volna. A fölkelés jogosságát legszebben és legalaposabban *egy lengyel királyi tanácsos levele* védelmezte meg, a mely 1710-ben

[114] 1705 február 22. Arch. R. IV. 377.

[115] Kiadta Császár Ferencz 1848-ban 8r. XVIII., 58 l. Ösmerteti Thaly a Századokban, 1882. 542–556.

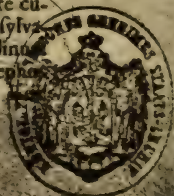
1705 1.

Mercurius Hungaricus.

Agriâ 30. Maji.

Ereniſſimus Princeps Tranſylvaniæ, ob liberiorem ſalubrioremq; auram, Civitate hâc, tota cum ſua Aula exeundo, in apricis ejuſdem campis tentoria fixit, ac in dies, quà venationibus, quà exercendæ regulari Militiæ vacando, pro continuanda Campania, de apparatibus belli ſedulò diſponit omnia. Illuſtriſſimus Dominus Comes DANIEL ESZTERHAZI Junior de Galantha, ob præclara ſua in Patriam merita, & proxime oſtenſos ad Civitates Sancti Georgii, Bazinium, & Modor, generoſos Actus, quibus peditatum hoſtilem duobus millibus numeroſiorem, cuncta tormenta & munitiones, omnem bagacsiam & arma noſtris cedere ignominioseq; exire coëgit in Generalem Campi Marſchallum ſublimatus eſt, & cùm Sua Serenitas bellum ad partes Trans-Danubianas transferendum reſolverit, ad commendandam ibidem Armadæ partem eundem certò præfeciſſe dicitur, prout jam pro expeditione illa decem Regiminia Equeſtria, præter peditatum, Danubium partim transiviſſe, partim ad tranſitum in procinctu eſſe, ex fideli relatione innotuit, quin & Artilleria eò deſtinata, ex Montanis Civitatibus, unà cum tormentis, ac ſufficientibus requiſitis adducta, Hatvaninum appulit, ac rectà ad pontem ſuper Danubio ſtratum devehitur. Archiepiſcopus Koloczenſis, nec non Baro *Stephanus Szirmai* Legati Cæſarei hic adhuc morantur, ſuccenturiatos ſuos Epiſcopum *Viſa* & *Paulum Okolcsány* Viennâ præſtolantes, quos quandoquidem Sereniſſimus Princeps, cum confœderatis Hungaris, eâ cum reſolutione, ad Legatos Angliæ, & confœderati Belgii (qui hactenùs mediationem ſuam offerebant) remiſit, ut experimentum, ſimulq; affidationem à Sua Majeſtate, de admiſſione guarantiæ, pro futuri tractatûs pacis ſecuritate neceſſaria, ſumentes, quantocyus informationem ſuam dare velint, intereà verò temporis Suâ Majeſtate Cæſarea fatis cedente, tantò jàm avidiùs eosdem cum reſponſoria reſolutione expectamus, quantò magis novum ſucceſſoris Regimen, quæ circa res Hungaras ſit intentio, ſcire cupimus. Sereniſſimo Principi, de Regimine Principatûs Tranſylvaniæ, quod adhuc vivô Cæſare, per liberum Statuum & Ordinum Votum obtinuit, multi eò magis congratulantur, quòd Joſephus

(1.)

A „MERCURIUS VERIDICUS“ 1705. MAJUS 30-IKI SZÁMÁNAK I. OLDALA.

magyar, latin és franczia kiadásokban jelent meg.[116] Eleinte Rákóczit, utóbb Ráday Pált, de legtöbb valószínűséggel[117] *Vay* Ábrahámot tartották a röpirat szerzőjének. Bárki volt, a magyar közjognak olyan gyönyörű és meggyőző védelmét nyujtotta egy római birodalombeli úr részére, mint másfél század múlva Deák Ferencz Lustkandellel szemben. Hatalmas államjogi vitairat az az *apológia* is, melyet *Vay* 1706-ban a béke-alkudozásokról 1706-ban «a szabadság negyedik esztendejében» *Veracius Constantius* néven írt és «egy szabad ország szabad városában» nyomatott ki. Rendre veszi a kuruczok 23 békeföltételét s a császári békebiztosok feleleteire pontonkint válaszol.[118] A fejedelem oly nagyrabecsülte, hogy még követutasításban is hivatkozott reá.[119] *Rákóczi, Bercsényi, Károlyi*, vagy *Esterházy* Pál, *Széchenyi* Pál, *Szirmay* István egyes levelei maguk is valóságos politikai röpiratok. Bercsényi szerette volna magyarra lefordítani a labancz *Szirmay* «Fenestra obscura Rákóczianá»-ját, mert

SYMBOLUM
ILLUSTRISSIMI DOMINI
COMITIS
NICOLAI ZRINYI:

Nemo me impunè lacessit.
Dulce & decorum est pro Patria mori.
MORS & Fugacem persequitur Virum.

Excusum Anno 1705.

195. AZ ÁFIUM 1705. ÉVI ELSŐ KIADÁSA.

[116] Kiadta Thaly, Kalászok, 122–206. V. ö. Előszó, VIII–IX.

[117] Ráday keresett, Vay — mint a névtelen — keresetlen s mégis méltóságos magyarsággal írt.

[118] Remarques apologetiques. Közli a Histoire des revolutions de Hongrie. (A hágai 4r. 1739-iki kiadás 459–504. lapján.)

[119] Brenner préposthoz, 1710 április 17. Arch. R. VIII. 237.

«igazán ezen a Rákóczi-ablakon át világosodik fel Magyarország az osztrák zsarnokságról». «Igen kitetszik belőle német uramnak foga fehére — mondta. — Talán csak ez is fölséged gondolkodásának más útját nyitja; noha elhiszem, ezt csak úgy kell nekünk becsülnünk, mint ők Veracius uramat.»[120] A tárgyalások kezdetén gróf *Bethlen* Miklós «Olajágat viselő Noé galambja»[121] keltett nagy és jogos feltűnést kiegyezési tervével, a melyet a kuruczok és labanczok, Rákóczi és a király egyaránt elvetettek. Bethlen önvédelme szerint[122] azonban hadi, politikai vagy pénzügyi értekezést, könyvet azért adnak ki, hogy az olvasó megfontolja s használja, ha tetszik; tegye félre, ha nem. Ilyen iratokat a fejedelmek nem hogy büntetnének, de kedvesen is fogadnak, sőt megjutalmazzák. Nevét azért hallgatta el, mert az igazságot nem mindenki tűri, sőt a szerzőt, ha névtelensége vagy álneve kiderül, meg is büntethetik. Hova lenne a vélemény joga és tanácsot ki merne osztogatni a fejedelmeknek, ha csak azt lehetne elmondani, a mi a hatalmasoknak tetszik!

A kegyúri jogról két latin röpirat keltett nagyobb érdeklődést. Az egyik egy *névtelennek* rövid és barátságos fejtegetése az egyházi javak adományozása módjáról, a másik *Brenner* tanulmánya a magyar fejedelmek egyházi kiváltságairól. Amaz támadta, emez védte Rákóczi egyházpolitikáját.

Az első magyar politikai hírlap a fejedelem támogatásával jelent meg. A német hírlapok 1688. márcziusa végén kezdtek foglalkozni Rákóczival,[123] ki már fiatalon megszokta a bécsi, az olasz és a franczia hírlapok olvasását.[124] Később hamburgi, stettini, varsói, hágai lapokat olvasott.[125] «Mi haszna írom ezeket magyarúl, — fakadt ki Bercsényi[126] — mikor tudom, már francziáúl olvasta felséged!» A szabadságharcz első felében a

120 Bercsényi 1708 márczius 7. és 13. U.-o. v. 561., 567–8.

121 Fridericus Gottfridus Veronensis néven. Kiadta Tört. Tár, 1891. 39–45. Sok másolata ösmeretes.

122 Tört. Tár, 1891. 47–48.

123 Thaly, Rákóczi ifj. 103.

124 Bercsényi 1701 április 5. Thaly, Bercsényi, II. 299.

125 Arch. R. II. 453., VII. 31. Szalay, Rákóczi bujd. 252.

126 1711 július 14. Arch. R. VII. 9.

fejedelemnek és Bercsényinek külön levelezője volt Pozsonyból, *Reszler* (Röszler) András, a ki «alkalmas curiositásokat» küldött, de mindenkor megbízható hírekkel látta el őket úgy, hogy «hírein építeni lehetett».[127] Nagy levelezést nem vállalt[128] s utóbb, mikor a pozsonyi országgyűlésen mint Pozsony város követe jelent meg, levelezése miatt az udvar kemény inquisitiójától tartott.[129] A Wienerisches Diarium és a bécsi Mercurius oly megbízhatatlan, rosszakaratú híreket közölt a fölkelésről, hogy Bercsényi ezeket, a Wiener Blattelt[130] és az utánuk induló német újságokat csak nyomtatott hazugságoknak nevezte.[131] Hogy tehát «ne láttassék mind igaznak lenni, a kit az idegen nemzet szokott promulgálni novellákban», gróf *Esterházy* Antal tábornok Kassáról 1705 április 14-ikén egy latin nyelven nyomtatott *magyar hírlap* első számával lepte meg a fejedelmet. Fölkérte, bízzon meg valakit a szerkesztéssel s kijelentette, hogy a lapnak maga is munkatársa lesz.

A magyar hírlapírás megalapításának dicsősége tehát gróf Esterházy Antal nevéhez fűződik.[132] Éppen kétszáz esztendő múlva hazánkban 1615 magyar és 342 nem — magyar nyelvű, összesen tehát 1957 hírlap és folyóirat jelent meg; de a kétszázados évfordulón jóformán senki sem emlegette az első magyar hírlapot s megalapítóját, Esterházy Antalt.

Rákóczi szívesen fogadta Esterházy eszméjét; valamennyi tábornokát utasította, hogy rövid, megbízható hírekkel lássák el az új hírlapot, mely *Mercurius Hungaricus* czímmel mint hetilap indúlt meg s *Mercurius Veridicus ex Hungaria* czímmel folytatta pályafutását. Legrégibb ösmert száma 1705. május 30-ikáról

127 Arch. R. IV. 94., 154.; V. 210.

128 1704 augusztus 25. U.-o. IV. 89.

129 1708 június 28. U.-o. V. 667. V. ö. Zsilinszky, IV. 301.

130 Arch. R. VII. 63.

131 Thaly, Az első hazai hírlap, 7.

132 Az első magyar hírlap története megíratásának érdeme viszont a Thaly Kálmáné. Ide vonatkozó több értekezései: Nyomtatott hírlapok a kuruczvilágban. (Vasárn. Újság, 1866. 11—12. sz.) Az első hazai hírlap. Bp. 1879. (Akad. tört. ért. VIII. kötet, 4. sz. 8r. 48 lap). Kurucz hírlapok 1705-ből Berlinben. (M. Könyvszemle, 1883. 229—245., a könyvünkben is közölt facsimilével.) Zuboly (Bányai Elemér), Kétszáz éves kurucz hírlap. (Pesti Napló, 1905 április 15. sz.)

kelt s naplószerüen, röviden közölte az eseményeket. Csak 1710-ben alakúlt át havi szemlévé.[133] A lengyel urak s maga XII. Károly már az első hetekben nagyon érdeklődtek iránta; s az angol és hollandus közbenjárók is teljes példányt kértek belőle, mert «históriákat iratnak ezen mi aktáinkból».[134] Híreit a fejedelem, majd Bercsényi kanczelláriájában s kétségtelenűl a fejedelem és Bercsényi közreműködésével állították össze.[135] «A bécsi ujságok hazugságokat írnak, de a mi a Mercuriusban van, igaznak kell tartani — írta Bercsényi jogos önérzettel.[136] — S elég azt, a mit *naponkint* hazudnak, a Mercuriusban *havonkint* igazsággal megczáfolni.» A hivatalos titkok kiírását, az érdeklődés felcsigázását Bercsényi nem akarta.[137] A lapot eleinte Kassán, majd Lőcsén, Bártfán s 1710 április 5-ike óta ismét Kassán nyomtatták, hol *Berthóti* tábornok ügyelt föl reá.[138] Sajnos, mindössze csak hat számát ösmerjük az első hazai hírlapnak.[139] Sajátságos, hogy *Urbich* bécsi orosz követ 1710 nyarán a Rákóczihoz még hű Eperjesen is nyomathatott oly ujság-lapot,[140] mely a fejedelem csüggetegségéről adott hírt. «Több hazugság is mondatott már én felőlem, nemcsak az *eperjesi gazéta*» — jegyezte meg erre a fejedelem.[141] Különben már régen tapasztalta, hogy «van valaki udvaránál, a ki (külföldiek számára) firkál, de ez nem tud írni, legalább nem a belső valóság, hanem a külső jelenségek szerint ír s mindenkor hazudik».[142] «Azt mondják uram azt mondja» — gúnyolódott máskor;[143] s a sok fecsegést parasztok, öreg asszonyok híreinek nevezte. Az

133 Bercsényi 1710 márczius 10. Arch. R. VIII. 207.

134 Bercsényi Rákóczihoz 1705 november 7. U.-o. IV. 731. Thaly, Az első hazai hírlap, 17.

135 Története Thalytól: Az első hazai hírlap 1705—1710. Budapest, 1879. 8r. 48 lap. (Akad. Tört. Ért. VIII. 4.) 1706 augusztus 19—26. a lap híreinek eredeti fogalmazványa maig is megvan a vörösvári Rákóczi—Erdődy-levéltárban. Közli Arch. R. IX. 299—301.

136 1710 márczius 18. Arch. R. VIII. 112.

137 1709 november 6. Századok, 1872. 610.

138 Arch. R. VIII. 213.

139 Hellebrant a Tört. Tárban, 1895. 619. U.-o. 620—629. l. közli a február 3—27. és február 28. márczius 26-iki 4—4 levélnyi szám teljes tartalmát.

140 1710 június 24. Arch R. VI. 530.

141 1710 június 27. Arch. R. III. 126.

142 1708 márczius 20. U.-o. II. 195.

143 Károlyi Sándorhoz, 1708 június 30. U.-o. II. 287.

MERCURIUS VERIDICUS
EX HUNGARIA.

Nitriæ, 16. *Mensis Augusti.* 1705

TError panicus invaserat primùm has oras, ex moderno prælio, ad Arcem Veres-kő inito, qui tamen post meliùs cognitum rei statum, certásque relationes, subitò resedit, rebus hoc modô se habentibus: Postquàm Hostis ad extrema redacto fortalitio Leopoldino succurrere conatus est, strato super Danubium ponte eôque trajectô, in campis Arcis *Szente* castra metatus est, ac sub mediam noctem Vallum nostrum, ad Fluminis Vagi ripam pro conservatione pontis positum, furiosô impetu aggressus, postquàm insultum ter repetiit, toties itidem virtute Baronis *Nicolai Primji*, Cohortium Pedestrium Brigaderi, repulsus est, tàm exquisita sui cum clade, ut cæsis quàm plurimis, ac pluribus sauciatis, aliquot currus cadaveribus repleret, ac ad tegendum occisorum numerum, eadem nocte humaret. Quamvis verò datis Serenissimi Principis ordinibus, magna pars Exercitûs, per superiorem pontem eô fine transire jussus est, ut hostem (qui Armadam Nostram abesse ratus securiùs quievit) ante auroram summâ vi adoriretur: nihilominùs ob nimiam cunctationem res effectu caruit, cùm aliàs communi opinione credatur, hostem eâ nocte internecione deleri potuisse. Altero itáque die, rectà Leopoldinum iter suum direxit, ac insidiarum nescius, denuò in alterum Vallum incidit, ac per certos ictus adeò feliciter repressus est, ut viam longiorem quærere cogeretur, ac tantoperè confunderetur, ut si hic denuò à Nostratibus invasus fuisset, certò certiùs profligatum lugeret nunc Austria; verùm Deo aliter disponente, intentionem suam assecutus est, ac dum miles Rákóczianus prælium distulit, hostis dictum Fortalitium commeatu juvit, militéque præsidiariô auxit, tanto furore in proximam Civitatem *Galgócz* irruens, ut eam totam cum Arce pulcherrima igni daret, ac pluribus Incolis contra Cartellam cæsis, ne mendicis quidem in Xenodochio repertis parceret. Intereà Exercitus Noster exitum Hostis à valle Leopoldina avidè præstolabatur, quem ut Generales Cæsarei conspexerunt benè ordinatum, hæsit diutiùs totus exercitus hostilis viam effugii quærendo; ideòque hinc inde cavillando, ac nunc Moraviam versùs, nunc retrorsùm iter suum dirigendo, magnô fatigiô Nostrates vexavit, eô potissimùm certo fine, ut constrictum locum commodè pro tuta-

A mine

A „MERCURIUS VERIDICUS" 1705. AUG. 16-IKI SZÁMÁNAK I. LAPJA.

első híren nem örült, nem szomorkodott, de sohasem is vette alapúl[144] s únta a sok pletykát és novinkát.[145] Annál jobban szerette a megbízható tudósitásokat; pl. *Sugó* György jelentéseiben hibát nem tapasztalt. Becsülte benne, hogy sem okosabb, sem bolondabb nem akar lenni az eszénél. Hallgatással nem akar okosabbnak látszani, sokatmondással nyelve nem jár szaporábban az eszénél.[146] Az első magyar hírlap alapítója éppen a hamis és hazaellenes hírek megakasztása végett állította vissza a *czenzurát.*

Emlékiratok és naplók nagy számmal készültek a szabadságharcz idejében. Maga a fejedelem csak később, a számüzetés idejében állította össze emlékiratait és önéletrajzát; de már itthon gondoskodott az események följegyzéséről. Magát a Mercuriust is nyilt naplónak lehet tekinteni. Titkára, *Beniczky* Gáspár, 1707 május 24-től 1710 február 28-ig a fejedelemnek úgyszólván minden lépéséről számot adott diáriumában.[147] A megszakadt fonalat 1711 február 29-én Szatmári *Király* Ádám vette föl s 1717 április 24-ig, majd *Mikes* Kelemen a fejedelem haláláig folytatta;[148] de ez már a bujdosás korába esik. *Pongrácz* György erdélyi udvari titkárt maga a fejedelem bízta meg, hogy naplót vezessen a nagyszombati békealkudozásról s vele naponkint közölje, mivel néha a részletes tárgyalásokból kell világosságot venni az ilyen állapotokban.[149] Nagyon becsesek *Károlyi* Sándor «maga életének s azalatt történt állapotoknak emlékezetes folyási»;[150] a napló azonban 1706 november 16-ával megszakadt[151] és csak 1726-tal folytatódik. Még kiadatlan gróf *Teleki* Mihály naplója, mely 1690-nel kezdődik s az egész korszakot

[144] 1709 január 26. és 29. U.-o. II. 438., 439.

[145] 1708 január 29. U.-o. II. 157.

[146] 1708 márczius 2. U.-o. II. 176.

[147] Kiadta Thaly, Rákóczi-tár, I. 1—232. Pest, 1866.

[148] U.-o. 233—396.

[149] 1706 július 6. Arch. R. I. 560.

[150] Kiadta Szalay (Thaly előszavával) Gróf Károlyi Sándor önéletirása és naplójegyzetei czímmel, Pest, 1865. Két kötetben.

[151] Az I. kötet 201. lapján. A kor története szempontjából nagyon becses kiegészitése Pulay János tanulmánya a szatmári békességről (U.-o. II. 183—506.), melyet latinul 1712-ben írt a külföld tájékoztatására; magyarul Nagyszombatban csak 1718 április 14-én készült el.

felöleli[152] s kiadatlan gróf *Gyulay* Ferencznek is a fölkelés első éveiről és a spanyol örökösödési háboruról 1703—4-ben vezetett naplója, mely jelenleg az 51. ezred tulajdona. *Szaniszló* Zsigmond erdélyi nemes naplója 1682 április 2-tól 1711 április 27-ig terjed.[153] *Wesselényi* Istváné az 1704 április 27-től szeptember 6-ig közöl becses adatokat.[154] Gróf *Bethlen* Miklós önéletírása csak 1703-ig terjed.[155] Az 1703—4. évekről Czegei *Vass* György naplója tájékoztat.[156] *Cserei* Mihály protestáns létére erős labancz szellemben írta meg históriáját,[157] a melyben még Rákóczit is önzéssel vádolja. Könyve írásához 1709 deczember 16-ikán fogott s benne az 1661—1711. év eseményeit rendkívűl vonzóan beszéli el. *Apor* Péter Rákóczihoz való hűsége miatt 1706—7-ben fogságot szenvedett, a melyet életének egyéb eseményeivel együtt csak III. Károly korában írt le, mikor örökbecsű munkáját, a Metamorphosis Transylvaniaet is alkotta.[158] *Bay* Mihály megírta az 1692—3. évi török követsége diáriumát.[159] 1705—6-ban együtt járt követségben a tatár kánnál *Pápay* Gáspárral, ki erről naplót vezetett.[160] *Pápay* János viszont gróf *Teleki* Mihálylyal együtt írt naplót 1709. évi nándorfehérvári követségökről.[161] *Kazinczy* András, ki az ónodi országgyűlésen is részt vett, 1683-tól naplót vezetett, mely azonban még nincs kiadva.[162] *Rozsnyai* Dávid negyven esztendőről

[152] Eredetije a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban; könyvemben többször idéztem. Jellemzése Századok, 1901. 433.

[153] Kilencz darabban közölte Torma Károly a Tört. Tár 1889—1891. évi folyamában.

[154] Közli Szathmáry K. u.-o. 1891. 13—59.

[155] Kiadta Szalay két kötetben, 1858—60.

[156] Kiadta Nagy Gyula, MHH. XXXV. kötet (Írók), 1896. A napló 1676-on kezdődik. Rákóczi korát tárgyalja a 358—468. lap. Fia László, kivel Rákóczit követte, a naplót csak 1714-ben folytatta.

[157] Kiadta Kazinczy Gábor az Újabb Nemz. Könyvtár I. kötetében, 1852. Egyéb munkáiban is vannak a korra vonatkozó némi adalékok; pl. jegyzőkönyveiben (közli Szádeczky Lajos, Tört. Tár, 1903. 481—582. és Századok, 1903. 891—906.); de 1746 január 10-ikén kelt végrendeletében (közli u.-ő, Erdélyi Múzeum, 1895., négy közlemény) élete folyásáról nem szól. 1698-ban kezdődő naplója kiadatlan.

[158] Munkáit kiadta Kazinczy Gábor 1863. (MHH. XI. kötet, itt különösen 136—153.) és verses műveit s leveleit Szádeczky Lajos 1903. (U.-o. XXXVI—XXXVII. két kötet). Balló István szerint (Apor élete és működése 63. l.) kortársaival szemben részrehajlatlanabb mint Cserei és Bethlen.

[159] MHH. XXIII. 459—650.

[160] Kiadta Thaly a Századokban, 1873. 538—552., 602—618.

[161] MHH. XXVII. 174—256. (Írók.)

[162] Szinnyei, M. Írók, V. 1260.

Anno 1703.

23. Junij Indultam meg Paczalbol minden Bagaciástol,
Ettem ebédet az Ermellet az mezöben, Délután
mentem Karolyban, holot láttam az Urat Karolyi Sándor Bátyám
Uramat, láttam az Asszonyt nem találtam, hanem csak az Prae-
fectust, és az nagy Asszonyt Barkoczi é Asszonyomat; Mi-
vel Karolyi Uram Bécsben ment volt, az elöt egynihány
nappal vervén fel az kuruczokat Dolha közül, le vagván
bennek 70, feleyt el fogván és három Aranyos
Záslot, es közönséges zászlót kettött nyervén, [illegible] Aranyos
zászlokon ez volt írva Franciscus Rakoczi Sacri
Romani Imperij Princeps: Ezen öt zászlot vitte
volt fel magával Udvarhoz Bécsben. Karolyiné
Asszonyom penniglen az Jászai kuthoz és Csatárra volt
Processio járni. Az mely kurucz Rabokat fogot volt
Karolyi Uram, azok is ot voltak fogva Karolyban Vasba,
kik közöt volt Bellinyi is fogván, ~~volt~~ ki az kuruczok
közöt Draskovicsnak mondotta magát [illegible], s. nagy [illegible]-
[illegible], mely miat ö oly hirt csinált hogy már Groff Dras-
kovics [illegible] eljöt az Dunan tul valo urakkal követtel es
Rövid nap alat mind Ban Uram ö Excellentiája Bottyáni [illegible]
Uram s. mind az töb Dunantul valo Urak közzéjek men-
nek, mely miat az öszve Gyülekezet kuruczok [illegible]-
vén igen Animálodot volt, és Draskovicsnak hitték lenni.

23 [illegible]

196. EGY LAP GYULAY NAPLÓJÁBÓL.

szóló történeti munkáját 1705 május 5-ikén nyujtotta át a fejedelemnek,[163] ki *Babocsay* Izsákot éppen akkor jutalmazta meg Tarczal és a Hegyalja 1670—1700. évi viszontagságainak leirá-

[163] Századok, 1874. 54. Rozsnyay D. tört. maradványai. Kiadta Szilágyi Sándor, 1867. MHH. VIII. kötet. (Írók.)

sáért.[164] Valószínű hogy bécsi fogságában *II. Apafi* Mihály is folytatta 1694 augusztus elsejével megszakadt naplóit.[165] Rákóczi küzdelmeinek becses forrásai egyebek közt *Szakál* Ferencznek 1660—1718. és Vízaknai *Briccius* Ferencznek 1693—1711. évi naplói,[166] ifjabb *Inthell* János Tagebuchja,[167] *Komáromi* János törökországi diáriuma 1696—1705,[168] *Ottlyk* György önéletírása, *Péchy* Ádám bártfai követ naplója az ónodi országgyűlésről, ifj. *Csécsy* János havi krónikája, *Bivolinyi* István 1710—11. évi labancz naplója,[169] egy névtelennek töredékes naplója a szécsényi országgyűlésről,[170] *Ráday* Pál 1709. évi benderi követségének naplója,[171] *Rabutin* de Bussy mémoirejai,[172] *Szirmay* András 1680—1705. évi naplója,[173] Hans *Tschány* Ungarische Chronikja 1670—1704-ről,[174] idősb *Buchholtz* György diáriuma,[175] *Schmeizel* Márton hallei egyetemi tanárnak kéziratban maradt jegyzetei Erdély 1700—1706. évi történeteiről,[176] *Illyés* István szenátor krónikája,[177] *Ritter* György soproni polgár följegyzései 1701—19-ről,[178] *Graffius* Lukács emlékirata Medgyes[179] és *Fabri* Jánosé Szelindek viszontagságairól.[180] Mind bizonyságai annak a pezsgésnek, a mit Rákóczi hozott a közéletbe.

A történelem elé nemesebb föladatokat senki sem szabhatott, mint Rákóczi Ferencz, ki maga is az örök igazság nevében fogott emlékiratai elkészítéséhez.[181] Bárki légy — intette a históriкust[182] — ne dicsérj, ha megírod tett dolgaim történetét. Nem adhatott más intelmet *Brenner* Domokos hántai prépostnak

164 Századok, 1874. 127. Kiadta Rumy, Monum. Hung. I. (1815.)

165 Tóth Ernő, I. és II. Apafi Mihály naplója. Kolozsvár, 1900. 45—55. l.

166 Lugossy stb. Tört. Eml. 1760. II. kötet.

167 Kemény, Deutsche Fundgruben, 1840. III. 354—378.

168 Kiadta Nagy Iván, 1861.

169 Mindezeket kiadta Thaly, MHH. XXVII. kötet, 1875.

170 Kiadta Lugossy az Új M. Múz.-ban, X. I.

171 Közli Jerney, Tudománytár, 1841. IX.

172 Kiadta de Ligne hg Drezdában, 1795.

173 Közli Tört. Tár, 1882. 401—418.

174 Kiadta Paur Iván, Tört. Tár, 1858. V.

175 Ösmerteti Melczer Jakab, Nemzeti Plutarkus, 1816. II. 121—2. Ezt a Historischer Geschlechtsberichtet Zsilinszky 1888-ban a kézsmárki ev. lyceum levéltárában megtalálta. Századok, 1889. 72.

176 Vincze Károly, N. Plutarkus, I. 239.

177 Közli Knauz, M. Sion, 1863., 1865.

178 MHH. XXVII. 433—607.

179 Historisches Tagebuch, kéziratban.

180 1705—7-ről. Korrespondenzblatt, 1908. 144.

181 Rákóczi eml. 17., 63—66., 68.

182 Önéletrajz, 177.

sem, mikor ez fölajánlotta szolgálatát, hogy «hűségét historizáló pennájával bizonyítsa».[183] Nem teljesedett Brenner vágya, hogy valamely egyházi javadalomban, pl. a szepesi prépostságban, csöndesen írja meg Rákóczi küzdelmeinek történetét. De most, a hadjárat zajában, mint a fejedelem munkatársa, hiteles források alapján kezdte egybe állítani Magyarország forradalmainak történetét, melyben azt fejtegette, hogy a nemzet Szent István korától 1711-ig mindig csak törvényes kormányának biztosítására kelt föl.[184] Francziáúl írt, mert elsősorban a külföldet akarta tájékoztatni a nemzet jogos küzdelmeiről. Rendelkezésére álltak a fejedelem és az ország minden levéltárai, melyekből közölt is okiratokat. A fejedelem okleveleket, «régi fragmentumokat» kerestetett *Vay* Ádámmal is, mikor az erdélyi fejedelmek udvartartásáról s uradalmairól akart tájékozódni.[185] *Hevenesi* Gábor jezsuita tartományfőnök Kolonics bibornoktól majdnem száz kötet kéziratot kapott Magyarország egyházi s ő maga 91 kötet kéziratot gyüjtött Magyarország történetéről. Még csak gyermek volt, de már is gyüjtögetett *Kolinovics* Gábor, ki 1728-ban csakugyan megírta az 1701—1720-ig terjedő idők oknyomozó történetét.[186] Gondolt erre *Károlyi* Sándor is, de — saját nyilatkozata szerint — sem ideje, sem alkalma, sem tudománya nem lévén reá, levelekkel színig tölt ládáját feldolgozás végett fiára hagyta.[187] Megbízásából *Reviczky* Imre is írt egy történelmi munkát, a melynek teljességéhez okiratokat és nyugodt lakást kért megbízójától.[188] *Spangár* András jezsuita atya és pesti plébános szintén gyüjtögette már Pethő Gergely krónikája toldalékához a fölkelés idejére vonatkozó adatokat. Okiratok felhasználásával készűlt Rákóczinak egy életrajza, mely már 1707-ben

183 Bercsényi Rákóczihoz 1705 április 4. Arch. R. IV. 437. Róla bővebben a harmadik kötetben lesz szó.

184 Histoire des révolutions de Hongrie. Hága, 1739. Hat kis kötet. A két utolsó Rákóczi és Bethlen Miklós emlékiratait tartalmazza. Ugyanakkor a mű két nagyobb kötetben is megjelent. (4r. 504 és 258 lap.)

185 1707 január'us. Arch. R. II. 8. Rákóczi eml. 207.

186 Historiarum de rebus novissimae confoederationis Ungaricae, pace belloque gestis libri XII. Eredetije Thaly Kálmáné.

187 Károlyi önéletírása, I. 98.

188 1706 január'us 10. Károlyi-okl. V. 359. Neve az irodalomtörténetben ösmeretlen.

megjelent franczia nyelven.[189] Szerzője állítólag *Lenoble Ernst.*[190] Német nyelven Lipcsében 1711-ben jelent meg a fölkelés első teljes leírása.[191] Királypárti szempontból *Wagner* Ferencz gyüjtögette «Nagy Leopold», majd József császárok életéhez adatait,[192] de ezek csak 1719 után jelentek meg. *Rásid efendi*, a szultán udvari történetírója, Wagner könyvének megjelenése előtt három esztendővel járt hazánkban, de már írta 1660-on kezdődő történetét, a melyet azután 1721-ig folytatott. Rákócziról mint Erdély királyáról emlékezik meg benne.[193] A fejedelem különben úgy vélte,[194] hogy akárki mit mond, vagy ír a magyar háború okairól, lefolyásáról s következéseiről, — akárki vádolja *őt* hiszékenységgel, lanyhasággal, *másokat* pedig kapzsisággal: igazán csak az Isten tudja, miért fejlődtek úgy az események, a hogy végződtek.[195]

VII.

RÁKÓCZI ÉS AZ IRODALOM.

RÉGI kurucz verses krónika szerint «Homérus ha előjönne és e mai napon élne: az ő bölcs elméjének is adna gondot és dolgot.»[1] Homérus nem jött elő, epikusa maig sincs Rákóczinak. Költője maga a nép. A nép, a mely olyan könnyen felejt, őt sohasem felejtette el. Szívében

189 Histoire du prince Ragotzi, ou la guerre des mécontants sous son commandement. Páris, a király jóváhagyásával és szabadalmával. Két kötet, összesen 8r. 424 oldal. Másik párisi kiadása egy kötetben 424 és a kassai kiadás 352 oldal. Mindegyik a fejedelem arczképével.

190 Baranyai Béla, Rákóczi bibliographusa szerint. Századok, 1904. 726. Nevét franczia encyklopaediákban nem találom.

191 Wahrhafte curieuse Beschreibung von dem mit 1701—1711. gewährten neunjährigen Rebellionskrieg in Ungarn. 12r. 167 oldal.

192 Historia Leopoldi Magni, két kötet Augsburg, 1719—31. Historia Josephi caesaris. Bécs, 1745.

193 Karácson Imre, Kath. Szemle, 1893. 753—9.

194 Önéletrajz, 191. (1717-ből).

195 A régibb korral csak kevesen foglalkoztak. Pl. Csiba István névtelenül írt latin könyvet Vak Béláról mint Nagyszombat alapitójáról s arról az öt főpapról, ki Nagyszombatot leginkább fejlesztette. A pozsonyi Moller Dániel altdorfi egyet. történel. tanár 184 könyve közt több értekezés van a Habsburgokról; a hálás I. Lipót császár ezekért pfalzi grófi czímmel jutalmazta.

1 Thaly, Adalékok, II. 337.

hordja, ajkára veszi a nevét. A búcsúzó Rákóczi megjósolta, a hálás magyarság valósággá tette:

Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország
S holtig szán, holtig bán;
Még a gyermekök is
Tudom, visszakíván.
Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtotok,

Mikor rég meghaltam,
Akkor is sirattok.
— — — — — —
Haló poromból is
Föltámasztanátok, —
Összeszednétek még
Porhanyó csontimat!

Porhanyó csontjait és a kuruczok dalait, a mikben lelke él, *Thaly* Kálmán valóban összeszedte; és haló porából a fejedelmet igazán ezekkel a dalokkal támasztotta fel. Rákóczi lelke ég, lobog, gyujt a dalokban; hisszük is, hogy egyiket-másikat maga Rákóczi írta. Fegyverrel akarta visszavívni, de énekben is visszasóhajtotta a Szent István, Mátyás, Bocskay, Bethlen Gábor korát.[2] Istent is arra kérte, mutassa meg, hogy ő a mi Istenünk; s a népet buzdította, hogy a vezércsillag fényességére nézzen.[3] Intette, ne higyjen a németnek, akármivel hitegetik.[4] És megsiratta nemzetét, mikor minden elveszett.

Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél;
Rád borúl a nagy tél,
Mikor semmi sem él,
Én Magyarországom![5]

De a számüzetésben is táplálja reménysége, hogy szívére még öröm száll, nem bú. Mert minden csak Istenen áll, a ki megalázhat, de föl is magasztalhat.[6] Elhiszik, hogy ő írta,[7] pedig utána sóhajtozva, hozzá írhatták azt a szép verset:

[2] Rákóczi éneke Bocskayról. Thaly, Adalékok, I. 285. Sinay Miklós kéziratai' XII. kötete 408. lapjáról.

[3] Rákóczi Ferencz éneke. U.-o. II. 13—19.

[4] Ne higyj magyar a németnek. U.-o II. 115.

[5] Rákóczi búcsúja. Figyelő, 1877. III. 124., VIII. 208.

[6] Sok búkat árasztott .... Thaly, Adalékok, II. 407—410.

[7] Beöthy, Irodalomtört. I. 425. A vers és dallama nagyon elterjedt Rákóczi ruthénjei közt is.

Repülj, fecském, ablakára,
Kérjed, nyissa meg szavadra;
Mondd, ezüstös lapot vevék,
Rá aranynyal írom nevét.
Képét gyémánt lapra festem,
Rubinkő-ládába rejtem
S azon leszek, hogy nevének
Nagy ünnepet szenteljenek.

Debreczeni lakodalmakon a vőfély még talán most is biztatja a czimbalmost:

Verd el a Rákóczi híres áriáját,
Melyet dalolt, mikor vítta Regécz várát! [8]

S hány szívet dobbant meg ma is ez a *Rákóczi-nóta*, mely elsiratja Rákóczit, Bercsényit, vitéz magyarok vezérit, magyar népnek élő tűkörit, nemzetünknek hírszerzőit, fényes csillagit! [9] A fejedelmet Isten csodálatosképpen tartotta meg a magyarságnak; [10] és, bizony, éltesse is az Isten Rákóczi Ferenczet, mi édes urunkat s minden vezéreket, hogy tovább is serényen oltalmazzák a magyar nemzetet s üzzék ki a németet az országból! [11]

Látván sok országok, érdemét csodálják.
Méltó fejedelem: népnek így javalják,
Magasztalják
S dolgait számlálják.
Úr követe — magyarok gondolják. [12]

A szegény katona él-hal érte. «Karddal szántja földjét, vérrel boronálja: mégis ő felségét igazán szolgálja.» [13] Rákóczi sem hagyta cserben, a mikor kibujdosott országából, drága, kedves, jó hazájából: csak Istennek könyörgött, nem az embereknek. [14]

8 Thaly, II. 239. Regécz helyett talán Trencsénnek kellene állnia, mivel a Rákóczi-nóta keletkezését a trencséni csatával hozzák összeköttetésbe.

9 Thaly, A Rákóczi-nóta. U.-o. II. 208—246. Seprődi, (Erdélyi Hirlap, 1907. 5. sz. A Rákóczi-nóta és valtozatai.)

10 Thaly, Adalékok, II. 8., 73.

11 Vak Bottyánról való éneke. U.-o. II. 107.

12 Kecskemét pusztulásáról. U.-o. II. 157.

13 Musztafa, Karafa . . . U.-o. II. 187.

14 A kibujdosó Rákóczi imája. U.-o. II 322.

GRÓF KOHÁRY ISTVÁN.

A «csillagnéző magyar» szemében azért olyan nagy, hogy csak az imádság ér föl hozzá, nem a hízelkedés. Ez különben is ösmeretlen fogalom a népdalban. A szomolányi diadalról való énekben *Ujvári* Tamás kántor jól mondta Rákóczinak, hogy magyar közmondás szerint «a ki miként tanúlt, csak úgy tud szántani».[15] Nép és fejedelem érzése mennyire összeforrt, bizonyítja, hogy Bercsényi mindjárt megküldte Rákóczinak a legújabb kurucz népdalt:[16]

Széna fogytig,
Szalma elig;
Abrak termett, —
Ásd a vermet.

Hús, kenyér, a kvártély
S ha nem alszol ne félj:
Így él a kurucz.
— — — — — — —

A nemzetet elfogta Rákóczi és Bercsényi szent lelkesedése. «Az egész magyarság zászlaja alatt az egész magyarság lantja zengett.»[17] A tábortűz mellől nézték a világot, az elhagyott nádas házat is, a hová visszavágyakoztak: patyolat kuruczok gyöngy feleségeikhez. Csinom Palkó, Csinom Jankó büszke önbizalmát ma is érezzük a fölcsendűlő dalban.[18] Az önbizalom magasra csapong egy-egy diadalnak, le-lelohad egy-egy vesztességnek a hírére. De a kurucz sohasem önmagát siratja, hanem a kuruczvilágnak, a szabadságnak a veszedelmét. Azért kérdi:[19] «Mikor virrad megint, hejh, olyan szép idő: híres Bottyán hírét, a Bezerédiét egekig emelő, Balogh Ádám nevét, vitéz kuruczokét feltündököltető?!» Kerekes Izsákkal hányan fogadkoztak:[20] «Kiontatom vérem apámért, anyámért, megöletem magam szép gyűrűs mátkámért, — meghalok én *még ma* magyar nemzetemért!» Nem kellett Rákóczinak «még egyszer» izennie, hogy mindnyájan elmenjenek érte! Bíztak benne a megpróbáltatások idején is.

15 Thaly, Adalékok, II. 43.
16 1708 november 3. Arch. R. VI. 158.
17 Beöthy, A kuruczvilág költészetéről. (A Kisfaludy-Társaság Rákóczi-ünnepén. Budapesti Hirlap, 1906., 296. sz.)
18 Thaly, Adalékok, II. 87—94.
19 U.-o. II. 144.
20 U.-o. II. 147—9. Vikár Béla a Budapesti Hirlapban (1907. 60. sz.) egy hasonló hangulatú székely verset közöl.

Kél a szél, a fákat vígan legyinti,
Kuruczokat a jó Isten segíti, –
Országunkat még egyszer megépíti,
Német ebtől valahára megmenti.[21]

Nemzetünk oszlopa, sok vitéz legénynek édes apja is arra inti a magyarokat, hogy soha ne higyjenek, csak jól forgódjanak, csak emberkedjenek. Majd megsegíti Isten az ő hű népét, győzedelmeket ad a szegény kuruczoknak![22] Rákóczi nótájában is[23] arra kérik az Urat, nézzen le rájok a mennyből, mentse meg őket attól a csúf ellenségtől, mely a híres magyaroknak véréből épűl. Ne hagyja, hogy ilyen dühös, rút, irígy német ellenség gyalázza, mocskolja, kínozza s megfossza nevétől, mindenkoron győzedelmes dicsőségétől! Senki sem foszthatja meg attól Balogh Ádámot, a kinek törökbársony a süvege, most éli gyöngyéletét. Vele megy, a ki vitéz; fakó lovával megúsztatja a Lajtát, Bécs aljába nyargal, hogy a császár is megsiratja. Ha a császárt kinn kapja, hacsérosit lecsapja; magát is megugratja, Bécs várába futtatja.[24] «Mely nagy vitézséget minden nemzetségek álmélkodva csodálják».[25] S mikor minden vitézség kárba veszett, a bujdosó kurucznak nincs egyéb kívánsága, «csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom . . .»

Az a hatalmas, mindent befogadó *nemzeti érzés*, a mely a kurucz költészetben megnyilatkozott,[26] *a független Magyar-*

21 Bezerédj nótája. U.-o. II. 184–7.

22 Bercsényi nótája. U.-o. II. 206–7.

23 U.-o. II. 208–214.

24 Balogh Ádám nótája. U.-o. II. 261–2.

25 Újváriak dícséreti. U.-o. II. 277–282.

26 A Rákóczi-korabeli kurucz verseket először Thaly Kálmán gyüjtötte össze. (Régi Magyar Vitézi Énekek. Két kötet, 1864. Ennél teljesebb és rendszeresebb: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Második kötet, 1872.) Könyve 1703–11-ből 61 verset tartalmaz – a változatok nélkül, – de csak kisebb részben népdalokat. Thaly ezeket az adatokat már 1877-ben pótolta a Figyelő III. kötetében, 1885-ben az irodalom- és művelődéstört. tanulmányok toldalékában s több más közleményben. Káldy Gyula 1892-ben a XVII. és XVIII. századból egy kötetben 30 kurucz nótát adott ki (Kurucz dalok a XVII. és XVIII. századból). 1893-ban férfikarra átírva adta ki a szebb kurucz dalokat, melyek azóta országszerte újból elterjedtek. A kurucz költészetről tanulmányokat írtak: Badics Ferencz Beöthy Irodalomtörténetében, 1896. (I. 413–445.) Horváth Cyrill, 1899. (A régi magyar irodalom története. 625–660.) Ferenczi Zoltán 1880. (Figyelő, VIII. három közlemény.) Arany László, 1874. (Budapesti Szemle, 7. sz.) Jancsó Benedek, 1879. (Havi Szemle.) Kis Sándor, 1888. (A kuruczvilág költészete.) Beöthy

országnak valódi eleme. Mindig azok voltak a legnagyobb nemzeti hősök, a kiket seregök a szabadság kivívására dalolva követett. A nyergesujfalusi ostromban tíz fejsebet kapott az a két latin poéta, a ki princeps poetarumnak, a költők fejedelmének nevezte Rákóczit.[27]

Nincs is elérhetetlen távolság ezen korszak népdalai és műkölteményei közt. A névtelen költők közt ott volt Bercsényi énekese, a ki 1710 május 30-ikán pestisben halt meg Kassán.[28] Talán nem ő volt az utolsó hegedős; de bizonyára az utolsók közé tartozott. *Ujváry* Tamás, *Miszlai* András, Dálnoki *Veres* Gerzson, *Szencsey* György,[29] *Kurtis* Lőrincz, *Novák* László nagyon közel állhattak hozzá. A szomolányi diadalt, a koronczói harczot, a Dunántúl siralmait, a bujdosók szenvedéseit, az egész kuruczvilágot úgy énekelték meg, a hogy éppen tudták; de a leggyöngébb verset is széppé tette, hogy a költő ott írta: a «holttetemek között való létetében». S ott sem magára gondolt: édes hazánknak, édes országunknak, magyaroknak kívánt szabadúlást.[30] Egy névtelen is mint szemtanú írt balladát a kölesdi harczról:

A kölesdi harczon, a kölesdi harczon
Hejh, én is ott voltam! — Elejének vágtam,
Elejének vágtam, közepét bontottam,
Mint kaszás a füvet döntöttem, rontottam.[31]

Arany Jánosnak a hangja ez és Arany János megírta, hogy «sok tudott honáért élni, halni olyan, ki feledve nyugszik egy hitvány zugolyban». Azért tehát «légyen emlékezet róluk, kik ezt néhány szép verset kezdték s írták».[32]

Zsolt, 1906. (Budapesti Hirlap, 296. sz.) Kohlmann Dezső (Zombori áll. gimn. ért. 1906—7., 22—41. l.). Lengyel Miklós, 1907. (Kurucz énekek) Deák Ferencz, kuruczkori irodalomtört. tanulmányok. stb.

27 Kurtis Lőrincz és Novák László folyamodása 1706-ból. Rákóczi válasza 1706 deczember 16. Figyelő, XV. 237. A chronostikon szerint *C*ontra ger*m*anos *D*e*v*s est prote*c*t*i*o nostra. Magyarúl ilyenformán: Né*m*etek e*l*len, hajh, *c*sak az *I*sten *véd*i hazánkat!

28 Bercsényi Rákóczihoz. Arch. R. VI. 506.

29 Thaly Adalékainak II. kötetében.

30 Miszlai verse u.-o. II. 50—51.

31 U.-o. II. 247. Ferenczi Zoltán megjegyzése: Figyelő, VIII. 128—9.

32 Miszlai verse u.-o. II. 67.

Rákóczi ügyéhez csatlakozott *Gyöngyösi* István, a Murányi Vénus költője, a ki mint gömöri alispán, mindvégig megtette kötelességét.[33] Gróf *Koháry* István eleinte kicsinyléssel írt a kuruczokról,[34] s karddal és versekkel harczolt Rákóczi ellen. 1706-ban és 1708-ban egész kötetekre való verseket írt össze és kifakadt Rákóczi ellen, ki «ravasz csalárdsággal sokakat csábított, tűzzel-vassal rabolt, égetett, pusztított». Így történt, hogy «aranynyal tündöklő hazánk szabadsága rézzé vált időnkben». Fájt neki, hogy csábrági vára elfoglalásakor «unalmában szerzett verseit» a kuruczok eltépték, szaggatták.[35] Éppen a fölkelés kitörése esztendejében hunyt el *Kőszeghy* Pál, Bercsényi titkára és házasságának, tetteinek megéneklője. Gróf *Zichy* Péter 1701-ben csínos verseket[36] írt Drugeth Klárához, ki felesége halála után 1708-ban, királyi főasztalnok létére, feleségűl vette a kurucz fővezér leányát, Zsuzsikát.[37] Zichy mindhalálig (1726) labancz maradt. Ellenben báró *Palocsay* György labanczkapitányból lett kurucztábornok költeményeinek nagy része még kiadatlan;[38] de «szívvel nőtt verseit» pennája jobbadán a kuruczok táborában «végezte». Utána már sehogysem tetszett neki az «új idő, új világ, új élet, új újság».[39] Annál jobban dicsőítette *Tolvay* Imre jezsuita azokat az urakat, a kik

197. GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÖREGKORI ARCZKÉPE.

33 A katonák összegyűjtése ügyében 1704 április 18. Tört. tár, 1884. 728. De már szeptemberben meghalt. Élete Gyöngyösy Lászlótól, Irodalomtört. Közl. 1904. 385—436.

34 1703 június 11. és augusztus 3. Thaly, Adalékok, I. 332—6.

35 Koháry: Keserves életem. Thaly, Adalékok, II. 198—205.

36 Ösmertettem Irodalmi Értesítőmben, 1874. 75—76.

37 Bercsényi 1708 január 23. Arch. R. V. 521. 1710 július 25-iki levele szerint már két gyermekök volt. U.-o. VI. 580.

38 Thaly birtokában. Gazdaságtört. Szemle 1898. 204.

39 Ötöt adott ki Thaly az Adalékokban, II 21., 275., 379., 382.. 387. l.

ZICHY PÉTER.

a XVII. században a kuruczok, törökök és protestánsok ellen küzdve szolgálták az uralkodóházat.[40] *Csécsi* János, *Páriz* Ferencz, *Felvinczy* György (a labancz színigazgató) s mások kisebb verseit mellőzve, inkább terjedelménél, mint értékénél fogva említhető fel a kuruczvilágról két *históriás ének;* az egyik *Tolvay* Ferencz ritmusos históriája, melynek körülbelűl 1200 versszakából csak 114 maradt fenn;[41] a másik Dálnoki *Veres* Gerzson verses krónikája 225 versszakban,[42] de ennek első és szebb része egy névtelen kurucz verselőtől van.[43] *Radvánszky* János szenátor fiatal korában szerelmes verseket írt[44] s Mu-

198. PALOCSAY GYÖRGY EGYIK VERSÉNEK (A »NEUSTADTI HARCZ«-NAK) ELSŐ KÉT VERSSZAKA.

40 «A megkoszorúzott XVII. század» Hegedűs István felolvasása a filológiai társaságban 1909 márcz. 10.

41 Thaly a Figyelőben, III. 116–7.

42 Thaly, Adalékok, II. 332–372.

43 R. Kiss István a Századokban, 1904. 654–687.

44 Közli B. Radvánszky Béla, Irodalomtört. Közl. 1904. (két czikkelyben).

zsájához talán a szabadságharcz idejében sem lett hűtelen; hiszen rágondolva írta 1734-ben:

Láttam igaz ügyet, hogy lenyomattatott,
Láttam sok ártatlant, hogy sok vért hullatott . . .
Láttam fejedelmi magát szegénységben,
Sárból emelteket bővelkedni kincsben.

199. MUTATVÁNY RADVÁNSZKY JÁNOS «VERSESKÖNYV»-ÉNEK KÉZIRATÁBÓL.

Az istentelen ügy kiált diadalmat,
Jajuk eget érik s nem látnak oltalmat
Krisztus követői, se mi nyugodalmat,
Hanem *számkivetést* s mindentől tilalmat.[45]

Wienerneustadti «szomorú rabságában» *Vay* Ádám is versekben írta meg fiatalsága történetét, a melyet azzal fejezett be:

Ez legyen Vayak, nektek regulátok:
A görög ábéczét ha nem szavaljátok,
Csak a rendes számnak tízét számláljátok![46]

45 U.-o. 282–3.

46 Budapesti Hirlap, 1906. 169. sz.

Igazi forradalmi költőnő volt *Losárdi* Zsuzsánna. Követte bátyját, Miklós zászlótartót a háború zajába is, hazafias dalokat szerzett és énekelt a kuruczoknak, ápolta sebesültjeiket. Rákóczinak fejedelemmé választásakor dicsőítő ódát írt Erdély rendeihez, s ezt a fejedelem, kivel a zsibói csata napján együtt ebédelt, több ezer példányban kinyomatta. Mikor mindezekért a császáriak elfogták, megmondta: «Ha jó uram ő nagyságát, fejedelmünket és táborát követtem, azért császár ő felségét, a ki talán egy szót sem tud rólam, még meg nem sértettem. Énekeimet nem azért éneklem, hogy német uramékat kiirtsam, hanem hogy hazámat hazámban megsirassam».[47] Itéletének végrehajtása elől 1706 május 29-ikén Törökországba menekült. Az erdélyieknek is eszökbe jutott *Losárdi* Zsuzsánna Rákóczi-nótája,[48] a melyért oly sokat szenvedett:

Dobszó, trombita-zendűlés
Hallatik, ágyú-rendűlés;
Oh, mely iszonyú, rettentő,
Lőni vagy vágni serkentő;
Látjuk hanyatlani honunkat.
Vérbe keverve országunkat.
Magyar vér, magyar vér,
Ránts mérges kardot hazádér'!
Rajtunk az ellenség: pusztítsuk,
Hazánkat boldogítsuk.

Minden erőnk' országunk
Védelmére fordítsuk.
Törjük le azoknak szarvukat,
Kik fölemelték magukat
S a magyar nemzetnek
Nyakára ülni szeretnek.
Rontsuk el országukat.
Pusztítsuk hazájokat
S csináljunk egymás közt
Boldog társaságokat.

Pekri Lőrinczné (Petrőczy Kata Szidónia) szintén rabságot, üldözést szenvedett a hazáért. Negyvenöt verse közt talán az a legszebb, a melyet betegen, mint a fejedelem huszti vendége 1708-ban Kemény János nótájára írt: esztendői, keserves napjai múlását siratva. Búslakodott, hogy «mindennap meghalván, még sem jön halála»; pedig még azon év őszén elhunyt a fejedelem

47 Marosvásárhelyi Füzetek, 1860. I. 143—7. Szinnyei, VII. 1044—6. Versei — az alábbit kivéve — nem maradtak reánk.

48 Gróf Kemény József szerint ezt a marsot egy asszonynak tulajdonitják; de — kétségkivül helyes érzékkel — a Losardiról szóló kéziratok közé tette. (Miscellanea MSS. 20. az Erd. N. Múzeumban.)

szentmiklósi kastélyában.[49] «Hazaszeretete — mondja egyik életírója[50] — odaemeli őt Rákóczi mellé, ki mellett, mint férfiideál mellett, e kor női eszményképeként ragyog». Valamivel előbb (1707 november 8-ikán) halt meg *Rákóczi* Erzsébet, a fejedelem nagynénje, a ki örömtelen ifjúságában valaha költeményeket írt.[51]

200. PEKRI LŐRINCZNÉ PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA ARCZKÉPE ÉS NÉVALÁÍRÁSA.

A *vallásos költészet* legszerencsésebb művelője maga *Esterházy* Pál nádor volt, a kinek kéziratban maradt énekei közől a legtöbb a Boldogságos Szűz dicséretét hirdeti. Pompás magyar-

49 Október 21-én. Szádeczky a Századokban, 1908. 311. Élete Thalytól, Athenaeum, 1874. U.-ő, Irodalomtört. Tanulmányok, 117—210. l. és Antalffytól, Petrőczy K. Sz. élete és munkái, 1903.

50 Antalffy, 122.

51 Thaly, Rákóczi Erzsébet mint költő. Századok, 1900. 481—494. Angyal Dávid megjegyzése u.-o. 1901. 359—360. Sírjáról Thaly u.-o. 1891. 764—5.

sággal kéri: «Én nyelvemnek és elmémnek adj, Szent Anya, oly erőt, hogy teneked, szent nevednek írhassak aranybetőt.»[52] A forradalmi *Ráday* Pál, a tüzes manifesztumok írója, éppen a szomorú 1710. évben gyüjtötte össze istenes énekeit, a melyeket a szabadságharcz alatt szerzett; s ezek közől a templomokban most is hangzik Szent Bernát éneke a Jézus nevéről.[53] *Illyés* András kegyes tanköltemény az emberi élet bölcs berendezéséről, *Esterházy* nádor, *Páriz* Ferencz zsoltára, *Serpilius* egyházi énekei stb. a maguk nemében figyelemre méltó alkotások. Dávid hárfájában a szász *Teutsch* András is zsoltárokat írt s hálát adott az Isten végtelen jóságáért, hogy az utolsó két században az egész szentírást német anyanyelvükön és hangosan olvashatják.[54]

201. A PETRŐCZY-CZÍMER.

A *műfordítók* sorából élt még *Rozsnyay* Dávid, a Pantsatantra meséinek (Horologium Turcicum) első magyar fordítója[55] és gróf *Bethlen* Miklós, ki bécsi fogságában most fordította le Ariosto Orlando furiosóját.[56]

Szinműveket is írtak. Kolozsvárt működött *Felvinczi* vagy Vinczi György, ki I. Lipóttól még 1696 október 26-ikán szabadalmat kapott,[57] hogy magyar és latin nyelven költeményeket és rímes verseket szerkeszszen, összegyüjtsön, elrendezzen, fölszereljen és előadjon, ezeket párbeszédekben felvonásokra és jelenetekre oszsza és komikus vagy tragikus darabjait Erdélyben

52 *Merényi* Lajos közlései az Irodalomtört. Közleményekben, 1892. és a Kath. Szemlében, 1892.

53 Ráday Pál Munkái (Négyesy előszavával) 1889.

54 Teutsch, Gesch. der siebenb. Sachsen, II. 41.

55 Ösmerteti Perényi, Rozsnyay Dávid, 41—75.

56 Irodalomtört. Közl. 1905. 159.

57 Közli Jakab Elek, Kolozsvár, Tört. Okl. II. 432—7. Facsimilében s magyar fordításban Váli, Magyar Szinészet Tört. 54—56.

bárhol eljátszathassa. Kolozsvári hagyományok szerint[58] a széles, kinyúló ereszű házak széles padlásablakaiból tartott előadásokat, a miket a közönség az utczán álldogálva hallgatott. Az Árusok dicsérete, a Nyavalyák gyűlése vagy históriája, a Hegedű dicsérete, a Nyergesek dicsérete, Trója históriája, Kolozsvár a kurucz ostrom alatt: mind előadásra szánt párbeszédek vagy monologusok lehettek. Egy ilyen 1706-ból való, mikor kurucz sereg tekereg vár körül a hadban: «szőlőnk' szűri, népünk tűri; van éhség sok házban!«[59] A fejedelem maga is nagyon szerette a színészetet; tiszteletére már gyermekkorában rendeztek színielőadásokat.[60] A bécsi színházak szorgalmas látogatója itthon csak iskolai drámákban gyönyörködhetett. 1705-ben a kolozsvári jezsuiták komédia előadásával is várták,[61] de ez elmaradt; ellenben pl. a kassai jezsuiták kollégiumában három óránál tovább múlatott a «régi Mátyás király dicső cselekedetei» előadásában; a sárospataki szemináriumnak egy komédiáját is végig nézte.[62] Lehet, hogy labanczok el is játszották azt a *latin paródiát*, a mit a szécsényi országgyűlésről valami békepárti ember vagy éppen labancz írt.[63] A beszterczebányai cs. parancsnoknak bizalmas embere volt egy *Zbiskó* nevű «tréfás vagyis játékos», a ki azonban a kuruczok javára kémkedett.[64]

Még a *latin poéták* is a hazát, a fejedelmet, s Bercsényit dicsőítették,[65] de őket gúnyoló labancz versek sem hiányoztak.[66] Rabutin egyik katonája a debreczeni kollégiumnak, egy másik pedig Teleki Pál kendilónai puszta házának falait írta tele pasquillusokkal. Az utóbbiakra *Zilahi* András tanár ugyanazon

58 Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színészet tört. 1904.

59 Thaly, Adalékok, II. 121–9.

60 1683 február 17-ikén Eperjesen (Irodalomtört. Közl. 1904. 134.), 1688 április 3-án a neuhausi jezsuita kolostorban (Thaly, Rákóczi ifj. 113.).

61 Századok, 1889. 101.

62 Beniczky naplója 1707 deczember 28. és 1709 augusztus 5. Kolozsvárt Mikes már 1702. julius 8. játszott egy Mátyásról szóló darabban. 1909. 46–53.

63 Közli Thaly, Adalékok, II. 81–85.

64 1709 május 14. Arch. R. IX. 668.

65 Néhányat közöl Thaly a Figyelőben VII. 210–221., XV. 236–7. és Adalékok, II. 439–445.

66 1706 márczius 8-ikán Stepney Bécsből küldött néhányat Bruyninxnek. Simonyi, II. 563.

módon válaszolt;[67] Bercsényi pedig, annyi jó epigramma szerzője, latinúl iratta föl egy libertásokból öntetett ágyúra:[68]

A haza pénze valék én, eszköze hadviselésnek;
Most a szabadságnak hirdetem a jogait!

VIII.

RÁKÓCZI ÉS A MŰVÉSZETEK.

Tárogatók szava zeng riadót rohanó csapatoknak. Tárogatók szava kíséri a régimódi nótákat, a kuruczok dalait; az emeli a múlató társaságok jókedvét.[1] Másfélszázadra kiment a divatból; de újjászületett a fejedelem 216-ik születésnapján, mikor *Káldi* Gyula a M. Néprajzi Társaságban tárogató kíséretében mutatta be Rákóczi nótáját és a bujdosók énekét.[2] Ez a néhány dal és a tárogató vezette be az újabb nemzeties korszakot és igazolta Rákóczit, a ki az irodalom és művészet fejlesztésében is kereste nemzeti politikája diadalát.

Az egyházi zene szépségei betöltötték a szíveket, mikor *Cedron* Imre, Bercsényi, majd Rákóczi udvari karnagya, franczia, német és olasz zenekarával 1707 pünkösd napján s más ünnepeken az országgyűlés ónodi templomsátorában zenésmisét adott elő.[3] Ez a zenekar más templomokban is emelte a fejedelem és a hívek áhítatát. Ők muzsikáltak 1707 karácsony ünnepén a kassai öreg templomban és 1708-ban a kassai jezsuiták

67 A marosvásárhelyi Teleki-lt. T. S. osztályában 68. Arch. R. VI. 84.

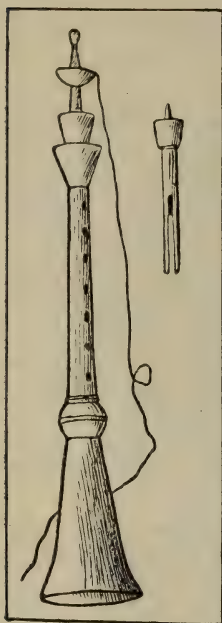
68 Arch. R. VI. 84.

1 Apor, Metamorph. Trans. 330. A tárogató leírása Tóth Bélától Hegedűs Pál Rákóczi-könyvében, 58–61.; Ábrányi Kornél, Pallas Lex. XV. 947. A tárogatót a krasznahorkai vár és a nemz. múzeum példányai alapján Schunda V. József budapesti udv. hangszergyáros divatos hangszerré alakította át; de bizonyos, hogy a régi tárogatónak jóval magasabb hangja volt, mint a mostaninak. Czuczor helyesen írta Riadójában hogy «*Sikolt* a harczi síp: riadj magyar, riadj!»

2 Ethnographia, III. 133.

3 1707 június 12. Tört. tár, 1902. 416. Ezért a fejedelem június 19-én és augusztus 3-ikán Cedront megjutalmazta. Századok, 1888. 50., 52–55.

templomában.[4] A kassai plébános, *Sorger* János, maga is zene- és énekértő ember lehetett; vízkereszti kántálásért a fejedelem neki egyszer nyolcz, kántorainak pedig négy aranyat adott; ellenben Cedron, mikor a fejedelem szolgálatába állt át, hat hónapra csak hat aranyat kapott.[5] Lehet, hogy Bercsényi ekkor visszafogadta karmesternek Jacques *De Plume* tüzértisztet, a ki korábban «kétféle muzsikában» oktatta fiát, Lászlót, a később tábornagyot; de panaszkodott a fejedelemnek, hogy fáradságának nem volt jutalma.[6] Annyi bizonyos, hogy 1708 elején a fővezér őt megint magához rendelte.[7] Mikor egy esztendő mulva a fejedelem muzsikusokat kért Bercsényitől, ez sietett kívánságát teljesíteni s elvitte Mérey apátot is az infulával együtt.[8] Gyanítni lehet, hogy úrnapján az infulás misén De Plume és Cedron egyesített zenekara játszott. A fejedelem Cedron kívánságára oboistákat (hautboistákat) akart hozatni Bécsből; de utánok küldött emberét elfogták s a nyakába kötött sípokkal együtt felakasztották.[9] Zenekara föl lehetett szerelve, mert Murányba is küldhetett egy pár trombitát, négy baraszlai (breslaui) hegedűt, négy csomó római húrt, hat vonásra való czimbalmot és zongorára való húrt.[10] Munkács várának már 1687-ben külön orgonása volt,[11] s Esterházy nádor a virginán (épinette-n) hetvennégy szenténeket, tánczdarabot és nótát tudott kiverni.[12]

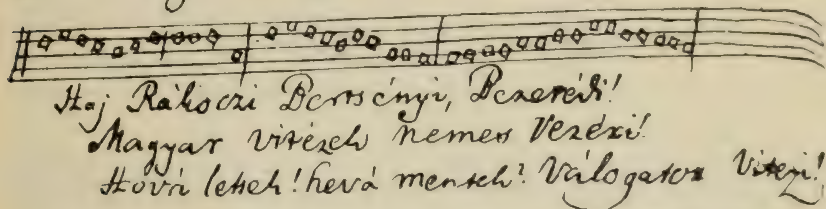
196. TÁROGATÓ.

4 Századok, 1888. 54—55.
5 U.-o. 55.
6 Káldi a Pallas Lexikonában v. 201.
7 1708 január 12. Arch. R. v. 509.
8 Bercsényi levelei 1709 május 14. és 22. Arch. R. VI. 188., 191.
9 Tört. tár, 1882. 570.
10 U.-o. 571.
11 U.-o. 1900. 337.
12 Merényi—Bubics, Esterházy Pál, 196. Esterházy nótái jegyzékének mellékelt jegyzékét (Kismartoni herczegi főlevéltár, Rep. 85.) Merényi Lajos úr szívességéből közlöm.

KURUCZ TÁROGATÓS.

A zenét a főurak kastélyaiban is művelték. Ennek köszönhető, hogy a népies költészet irodalmi, a népies zene pedig művészeti színvonalra emelkedett. Rákóczi kuruczkorának egyik halhatatlan érdeme, hogy a zeneműköltészet a népiessel először ölelkezett oly melegen s hogy a népies zene művészi lett. Nem állapíthatni meg teljes hitelességgel a kurucz hangjegyírást, tabulaturát.[13] A Thalytól összegyűjtött szöveget vén czigányoktól, öreg muzsikusoktól s főképpen Pálóczi Horváth Ádám és Fáy István gyüjteménye alapján Káldi zenésítette meg, de már művészi feldolgozásban. A kurucz zene renaissancea tehát az ő

203. A RÁKÓCZI-NÓTA LEGRÉGIBB ISMERT DALLAMA P. HORVÁTH ÁDÁM GYŰJTEMÉNYÉBŐL.

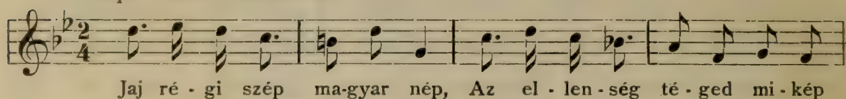
nevökhöz fűződik s a műzenében a népiesség terjedése a czigányság föllépésével esik egybe.

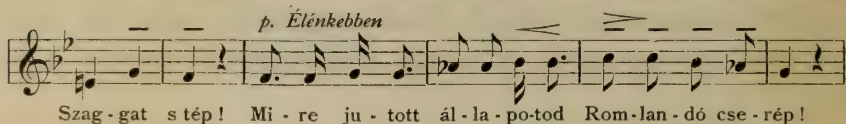
Bizonyos, hogy Rákóczinak *nem volt czigánybandája* s az ő korabeli oklevelek sehol sem említenek czigánymuzsikusokat. Azonban a hagyomány kétségtelennek tartja, hogy *Barna* Miska szerezte a Rákóczi-nótát[14] és hogy *Czinka*

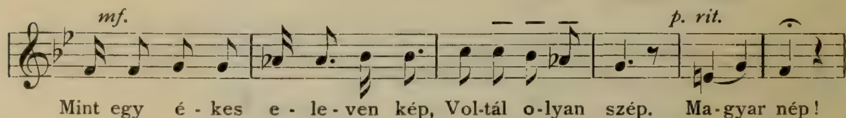
[13] Fabó a Rákóczi-albumban (124. l.) s A magyar népdal zenei fejlődése czímű nagy művében (92. l.) közli az Esterházy-(helyesebben Vietorisz-) féle orgona-tabulatura facsimiléjét. Hosszasabb tanulmányt írt Esterházy Pál nádor énekeskönyvéről (u.-o. 91–110.), de Seprődi János szerint (Századok, 1908. 755. és Erdélyi Múzeum, 1908. 293–327. és 349–367.) megfejtései teljesen hibásak, egytől-egyig más ritmikai jelzéssel vannak írva, s nincs egyetlen adaléka sem, mely a maga eredeti, kódexbeli formájában állna előttünk. Ezen újabb átírás segíthet és akkor elmondhatni Fabóról, amit ő mondott Káldiról (A magyar népdal, 120.), hogy «a szigorú bírálat sok helyesbíteni valót talál, de azért elég igazi kincs van köztük. Ne féljünk a rostálástól.» V. ö. Fabó válasza, Erdélyi Múzeum, 1909. 214–232. Seprődi felelete u.-o. 233–243.

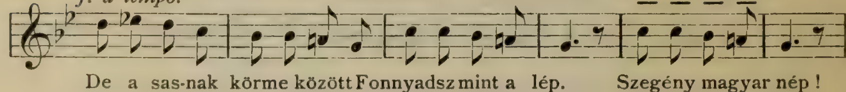
[14] Ennek körülményei Thalynál, Adalékok, II. 216. Fabó, A magyar népdal, 131–135. Barna mindenesetre élt Rákóczi korában, mert vén czigány volt már, mikor 1737-ben (mikor nevével először találko-

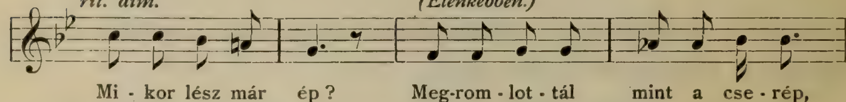
Panna a fejedelem kedves czigánya volt.[15] A történelem ez idő szerint nem igazolhatja a hagyományt és csak annyit ösmer el, hogy már voltak egyes czigánymuzsikusok. Több bizonyossággal szólhat más zeneszerzőkről és zeneművészekről.

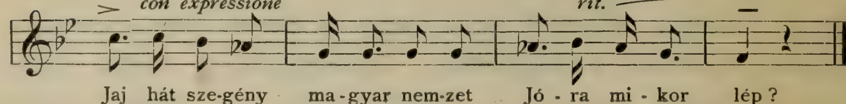

204. A RÁKÓCZI-NÓTA. (Káldy Gyula átiratában.)

A fejedelem, mint ifjú, nem egyszer gyönyörködhetett *I. Lipót* király jól szervezett udvari zenekarának előadásaiban.

zunk) egy czigányhangversenyen gróf Csáky Imre bíbornok előtt ő hegedült legjobban. A bíbornok le is festette mint czigány Orpheust. (Káldy a Pallas Lexikonában, II. 662.)

[15] Czinka Panna, a czigány Sappho, 1722-ben született; mégis őt tartották 80—100 esztendő mulva Rákóczi kedves czigányának. Pl. Grellmann, Statist. Aufklärungen, 1795—1802. Sckwartner, Statistik des Königr. Ungarn, 1809—11. Ezt a hitet meggyökereztette Fáy István a Régi Magyar zene gyöngyeiben, 1857. Nincs nyoma, hogy Czinka Panna Rodostóban járt volna.

Énekek Tánczok Nóták száma
Az Virginán [illegible]

Az h: három királynak.
Virágozni lehet;
Ave Maris Stella.
O gloriosa Domina.
Stabat Mater.
Angyaloknak [illegible] Asszonya.
Istennek h: Anyja.
Litania.
Puer natus in Betlehem.
Nékünk születék,
Dicséretes az Gyermek.
Patris Sapientia.
Surrexit Christus.
Pange lingua.
Hajnal hajnal.
Omni die.
Boccásd meg Isten;
Hálát adjunk.
Salve Mundi Domina.

Paliarda.
Cazabella.
Non Dabet.
Második része.
Harmadik része.
Negyedik része.
Első Sarabanda.
Második Sarabanda.
Harmadik.
Negyedik.
Ötödik.
Flagelet.
Bargamasco.
Rengető.
Második része.
Harmadik.
Trombita Nóta.
Másik Trombita Nóta.
Salamon.
Ciga.
Pauren tancz.
Makara.

Virágokról való ének nóta.
Ej mely édes álmom.
Isten hová [illegible].
Vesd fel reménidet.
Drága kövekről.
Fényes Palotákban.
Jaj én szerencsétlen.
O édes Istenem nékem mit míveltem.
Vesd föl reménidet.
Nézd meg én [illegible].
O mely boldogtalan Cupido.
Mint Juhász [illegible].
Hadi Veréseről való ének.
Ámor kis Cupido.
Bujdosásim után.
[illegible]
O mely nagy gyötrelem [illegible]
Az hételen.
Tiszta szerelemnek Venus [illegible]

Az Fülemile éneke.
Isten az embereknek.
Az én Lengyel tánczom.
Második Lengyel Táncz.
Harmadik [illegible].
Negyedik [illegible] Palatinusé.
Ötödik.
Magyar táncz.
Második magyar táncz.
Harmadik.
Változó Táncz.
Hármas Táncz.
[illegible] Táncz.
Oláh Táncz.
Második Oláh Táncz.
Polgári.
Rot Táncz.
Második Rot Táncz.
Harmadik.
Dobrangos.
[illegible]

ESZTERHÁZY PÁL ZENEI MŰSORA.

József trónörökös, a kinek udvartartásához volt beosztva, szintén szerette a zenét s királykorában zenekara százhét tagból állt. *Esterházy* nádor elösmert zeneszerző volt, s mikor a höflányi prépostságot a kismartoni plébániával egyesítette, jeles zenekart alapított, a mely az ő Harmonia coelestiséből vagy összeírt dalaiból (Két fejér hattyúról, Égő lángban forog szívem) néhányat bizonyára elő is adott.[16] *Rákóczi Erzsébet*, a fejedelem nagynénje, fiatal korában a szomolyáni vár ablakánál «hegedűt vonván», arrafelé nézegetett, a hol (Semptén) Esterházy lakott.[17] *Kenessey* István hadipénztárosnak maga a fejedelem ajándékozott egy Guarnerianus-féle hegedűt, — bizonyára kortársának, Guarneri Andrásnak remekműveiből.[18] *Cedron*nak Bercsényi udvarában héttagú zenekara volt; három magyar *(Zsuffay, Jankó, Tánczos)*, két német *(Hans Michel* és *Joseph)*, egy czimbalmos és egy orgonás.[19] A diskantista (szopránénekes) dalolt a zeneszek játékához.[20] *Ottlyk* Sándor karabélyos tiszt[21]

205 A VIETORISZ-KÓDEX 4ᵇ LEVELE.

[16] Merényi—Bubics, 258.
[17] Századok, 1904. 142.
[18] Mihalik, 142.
[19] Arch. R. VIII. 374., 412., 414.
[20] U.-o. 412., 414.
[21] Századok, 1872. 598.

és *Ádámi* Jakab tüzérkapitány jó lantosok voltak. Az utóbbit Bercsényi úgy ajánlotta a fejedelemnek,[22] mint a ki mindenhez ért egy kicsit, de *lantolni* tud legjobban és «firgencz legény». A táborba kellene küldeni: «tüzelni és lantolni». A kurucz zenekar valóban így értelmezte föladatát. Maga *Cedron* — olasz vagy svájczi létére — több kedves kurucz dalt vagy hallgató palotásnótát szerzett; ha ezek közé nem tartozik is a tehénhús-nóta, melyet lakodalmaknál a tehénhús feladásakor szoktak húzni. «Más úton és a más kárán szeretném én tanítani a hadat a kótához — tréfálkozott Bercsényi a fejedelemmel;[23] — de ha csak simpliciter a *tehénhús-nótát* vagy a *tót lejtőt* veszszük kótára: bizony, *zsidótáncz* lesz belőle, a kit sem maga nem tud járni, sem más.» A tehénhús-nótáról különben azt mondta az egyszeri német karmester, hogy: «Es hat kein Takt, klingt aber doch wohl».[24] A Vietorisz-féle tabulatura bizonyítja, hogy a bujdosók nótáit, a kurucz dalokat már akkor hangjegyezték. A zsoltár hangjától a csürgöndölőig minden érzelem megnyilatkozik ezekben a dalokban, a melyek most, kétszáz esztendő mulva is a szenvedelmek minden viharával ragadnak magukkal bennünket; s a magyar skála, melyet ez a kor teremtett meg. a világ zeneértőinek figyelmét is leköti. Rákóczi korában a magyar zene- és dalköltők a nép hangulatát festették; alkotásaik azért

206. FALUSI KÁNTOR.
(Szendrei után.)

[22] Szereden, 1704 szeptember 28. Arch. R. IV. 157.

[23] 1704 szeptember 8. Arch. R. IV. 124.

[24] U.-o. a jegyzetben.

lettek népdalok és örökéletűek. A fejedelemről írva maradt, hogy börtönéből menekülve, *német* népdalokat dudolt.[25] Ösmerhette Bécsben az Oh du lieber Augustin szerzőjét, de azt a magyar szöveget is, melyet a labanczok bosszantása végett később[26] ugyanarra a nótára daloltak 1859—1861 táján, a kurucz szellem újraébredésének idején kissé megváltoztatott szöveggel:

Verd meg, uram, verd meg
Ebadta németjét,
Országunk szemetjét,
Kutyateremtettét!

207. KÖPCSÉNYI MUZSIKUSOK. I.
(Szendrei után.)

A búsmagyar *Domahidy* Miklós is felsóhajtott:[27] «Most kellene a *Perczig* szép vígasztaló éneklése, kit hajdanában szakmári házamnál elénekelt. Tudnám az emberséget, mert abban nőttem fel, de semmim sincsen.» Szatmár alól a dunaordasi táborba hívogatta Pápay János Buday tábornokot dunai halra, a melyre a nagybányainál jobb borból igyanak áldomást Szalay Pál ezredessel, ki «muzsikusaival appetitust csinál».[28] Ellenben Pekri Lőrincz Mikeszászán a *német síposokkal* fuvatott egy nótát, mikor észrevette, hogy az iddogáló Forgách tábornok a hajdúk előtt elszólja magát.[29]

A katonabanda síposokból, trombitásokból, dobosokból állott. Minden gyalogszázadban volt egy török sípos vagyis tárogatós,

[25] Önéletrajz, 141.
[26] Dallama Bartalusnál, Magy. Orpheus, 2.
[27] 1704 márczius 8. Arch. R. I. 306. V. ö. Gyulay naplója (kézirat) 14.
[28] 1704 június 1. U.-o. I. 71.
[29] 1705 augusztus 16. Tört. Tár, 1899. 464.

minden lovas században egy-egy trombitás. A gyalogoknál kétfenekű, a lovasoknál félfenekű (üst- vagy réz-) dobokat használtak. A hangszerek csinosságára nagy gondot fordítottak. A táborban, vagy a fejedelem szállásán a síposok, trombitások, dobosok egy-egy bandába verődtek össze, s az újesztendő napját, május elsejét vagy a fejedelem nevenapját nagy vígassággal köszöntötték.[30] Udvari ebédeknél, báloknál vagy nagy

208. KŐPCSÉNYI MUZSIKUSOK. II.
(Szendrei után.)

ünnepeken, sőt még a májtényi mezőn is, mint pl. az erdélyi beiktatásnál[31] «mindenféle hadimuzsikák és eszközök» hangoztak.[32] A fejedelem nevenapján 1707-ben a «jágerek», 1708-ban a trombitások «*kántáltak*».[33] «Finom trombitásokat» Berthóti Ferencz a szász hadakból szerzett. Ezek nagyon díszesen jártak; köntösüket arany galand és ezüst kapcsokra járó tizennégy

30 1706 október 4-ikén a fejedelem nevenapján hat muzsikus és dobos 15 tallért, 16 dobos 16 tallért kapott. Tört. Tár, 1882. 566. Rákóczi-tár, I. 70., 81., 83., 119., 163., 180., 187., 188.

31 Tört. Tár, 1882. 563.

32 Károlyi önéletírása, II. 424.

33 Századok, 1888. 53., 55.

aranyozott ezüstgomb ékesítette, egészen a fejedelem ízlése szerint.[34] A sípost, ha jó móddal nem ment, csellel is befogták a bandába.[35] A dobot arravalónak tartották, hogy «nagy apparentiát, hírt és tartóztatást szerezzen az ellenség előtt».[36] De szerepe jutott a banda erősítésében is. A leghíresebb dobos

209. DOBOS ANDRÁS, A FEJEDELEM LOVAS DOBOSA. 1747. ÉVI KÉPRŐL.

Dobos András 1707-ben állt Rákóczi szolgálatába és negyven esztendő mulva is elverte a rézdobon:

34 Tört. Tár, 1882. 753., 755–6. Ebből a korból maradhatott fenn az az alliteracziós mondás, hogy «sohasem hallottam szebben szóló szép sípszót, mint a szászsebesi szépen szóló szép sípszó.»

35 Pl. Sánta Miklós 1704 január 15. megírta Báreczy alkapitánynak, hogy sípost a csicsvai várból nem adhat; de ha kinnszorítja s elviszi, arról nem tehet. Most is Polyánkába ment: Sapienti pauca. Arch. R. I. 279–280.

36 1704 márczius 14. U.-o. I. 123.

Jó urunkra feltámadtunk:
Semmit nyertünk, csak vesztettünk...
Országunkból kibujdostunk,
Magyar bortól elmaradtunk![37]

Rákóczi a művészeteknek minden ága iránt érdeklődött. A *képzőművészetekre* is gondolt, mikor a számüzetésben felsóhajtott: «Te tudod, Istenem, mit akartam Magyarországgal; te fogsz ítélni rólam». Már Olaszországban nagy lelkesedéssel tanulmányozta a templomokat és azoknak műkincseit: a festményeket, szobrokat, oltárokat, faragványokat.[38] A szépművészetek elhanyagolását a Habsburgok főbb mulasztásai közé sorolta,[39] de velök folytonos küzdelemre utalva, nem léphetett Mátyás király nyomdokába s nem tehetett a képzőművészetekért annyit, a mennyit tenni akart. Mégis sokat tett s az ő neve dicsőségétől elválaszthatatlan néhány művész neve.

Az iparművészet nemcsak nem hanyatlott, hanem sok tekintetben fejlődött is, mert a kuruczok a csatatéren is fényesen öltözködve szerettek megjelenni, s így elég munkát adtak az ötvösöknek, szkófiumvarróknak, hímzőknek stb. A műiparról különben már volt szó az ipar rovatában.[40]

Az építészet többnyire katonai czélokat szolgált, tehát csak iparszerűen fejlődhetett, s a művészethez *Freysing*, *Le Maire*, *Stampa* nevének kevés a köze.[41] Az inzsenérségnek dolgát — a fejedelem szerint[42] — úgy konczipiálhatni, mint a képíróét, kik közül noha mindenike képet ír, de ki olajos, ki vizes, ki száraz festékkel. Első sorban udvari építész-mérnökének, a tiroli *Freysing* János Antalnak föladata lehetett, hogy kastélyait, templomait rendben tartsa, renoválja. Működését nem ösmerjük; de pl. a munkácsi, nagysárosi, eperjesi, sárospataki, szerencsi

37 Századok, 1874. 258. Arczképét az Andrássyak festették le.

38 Önéletrajz, 37.

39 Rákóczi eml. 65.

40 Ebben a könyvben II. 308—324. l. V. ö. Thaly: Műötvösség, czímervésés, szobrászat, műhimzés Rákóczi korában. Archaeol. Értesítő, régi folyam, XII. két és Tört. Tár. 1882—3., négy közlemény.

41 Az építőiparról l. e könyvben, II. 318—319. l.

42 1708 április 13. Arch. R. II. 240.

MÁNYOKI ADÁM ÖNARCZKÉPE.

stb. kastélyok stílusszerű helyreállítása, rendbehozása egymaga is elég föladatot róhatott reá.[43] A fejedelem 1709 május 14-ikén behatóan megtekintette szerencsi kastélya építését.[44] 1705-ben a gyulafehérvári fejedelmi lakás helyreállításáról is intézkedett.[45]

A szobrászat jobbadán csak az épületek diszítésére szorítkozott. A fejedelemnek több kép- és kőfaragója volt, sőt maga is értett a kepfaragáshoz.[46] Fölkelése kezdetének egyik legbecsesebb emléke az a *Szent-János-szobor*, a melyet Quirini százados megöletésének emlékére Munkácson utóbb a császáriak állítottak.[47] Az az ország, a melyben egy *Warrou* Dániel készítette Rákóczi emlékérmeire az allegorikus alakokat és magának a fejedelemnek kitűnő arczképét, s a melyben, rajta kívűl, *Enyedy*, *Ocsovai* és *Ötvös* is sikerült éremreliefeket metszettek ki, elmaradottnak, szegényesnek ebben a tekintetben sem mondható.[48]

210. SZENT JÁNOS MUNKÁCSI SZOBRA.
(Az 1703. évi csata emléke.)

Festészettel a fejedelem, mint műkedvelő, maga is foglalkozott. Wienerneustadti fogságának unalmát részben ezzel enyhítette;

43 Divald Kornél, A sárospataki vár. Ötven képpel. Budapest, 1903.
44 Rákóczi-tár, I. 198.
45 Teleki-lt. T. S. oszt. 1535. sz.
46 Thaly, Rákóczi ifj. 186.
47 Fényképét Lehóczky Tivadar úr szívességéből közlöm. A Rákóczi-kastély előtt kőszobrot állítottak arra a helyre, a hol Majos 1703-ban lelőtte Quirini császari századost. Ez a szobor jelenleg a munkácsi fő-utczában 58. sz. a. Lehóczky Tivadar házának udvarában áll. Egy időben azt hitték, Rákóczi faragta.
48 Századok, 1896. 111–113.

Podolinban mint menekülő festette le önmagát [49] s kora nagy eseményeiből bizonyára másokat is megörökített. Táborozás közben ájtatosan hallgatott misét a legkisebb falu templomában is; de egyúttal megbírálta az ott látott szobrokat, festményeket, min Forgách tábornok megbotránkozott s nem tartotta őt jó katholikusnak.[50] Nem tehetett másképpen, mert a művészet szeretetében növekedett föl. Eperjesen már születése esztendejében egész kis művészsereg dolgozott az apja temetésének díszéhez való képeken, hímzéseken, ötvös- és szobormunkákon.[51] Nyolcz, tíz és tizennégy éves korában már lefestették, pl. 1690-ben *Müller* Antal.[52] Ezek a festők egyúttal minden valószínűség szerint tanítói is voltak a festészetben. Lengyelországi bolyongása közben lengyel öltözetben festették le elefántcsontra és nagyobb alakban;[53] 1703-ból ösmeretes egy olajba festett arczképe.[54] Az ónodi várban volt egy arczképe, a melyet az oroszok 1849-ben czéltáblának használtak s összelövöldözték.[55] Érmeken *Warrou* s mások ismételten és igazán művésziesen ábrázolták a fejedelmet.[56] Egy alkalommal mint imperátort, római jelmezben festették le.[57] Világszerte ösmeretes *Mányoki*tól festett képe, a szász király taschenburgi kastélyának egyik féltett kincse.[58] Mindezek hiteles arczképek, a melyekhez ült is a fejedelem; 1708 április 12-én, pl. a naplóíró szerint,[59] Kassán egy derék képíróval (alkalmasint *Bogdán*nal) «rajzoltatta le» magát.[60] Képzelhető, hogy a fejedelem és a festő ilyenkor mindig művészeti kérdésekről társalogtak.[61]

49 Riedl, Rákóczi és a képzőművészetek. Budapesti Hírlap, 1906. 296. sz. 29. l. Kalazantinum, 1906. 3. sz.

50 Századok, 1874. 513. Hadtört. Közl. 1891. 453.

51 U.-o. 1873. 667.

52 Ezek a képek Thalynál. Rákóczi ifj. 45., 69., 128—9.

53 Mihalik, 119., 124.

54 U.-o. 145.

55 Thaly, Dunántúli levéltárak, 38. (az Akad. Értekezések közt.)

56 Tört. Tár, 1893. 719—721.

57 Valamennyi arczkép e könyvben.

58 E könyv I. kötetének czímlapja előtt.

59 Rákóczi-tár, I. 114.

60 Rákóczi életrajzának 1707. Nully-féle kiadásában a fejedelem lovasképe alkalmasint egy Thököly-féle kép ismétlése; ettől csak némiben különbözik a kassai Lancelot-féle kiadás képe, szintén 1707-ből. (Apponyi, Hungarica, II. 347—8. l. 1496—7. sz.

61 Részletesen: Századok, 1904. 646—9.

A fejedelemnek hírneves *udvari festője, Mányoki* Ádám, szokolyi (sárosmegyei) nemes a hannoveri Scheitz Andrásnak és a párisi Largillière Miklós hírneves arczképfestőnek volt a tanítványa. Tőlük leste el a rajz pontosságát, a ragyogó színezést, a jellemzés erejét. Berlinben a porosz király is fölkereste műhelyében. Ott ösmerkedett meg Rákóczinéval, a kinek számára már 1705-ben lefestette a fejedelmet és két fiát; 1706-ban talán vele együtt jött Magyarországba, hol a fejedelem 900 forint évi fizetéssel alkalmazta udvari festőjének. Nem annyira diplomácziai megbízással, mint tanulmányai folytatására küldte ki Hollandiába, melynek mesterei szintén nagyban hatottak reá. Königsbergben egyenesen a fejedelem megbízásából járt.[62] Ő lehetett «a fejedelem képírója», a ki Danczkában természet után festett le egy galambot, melynek fejét lágy szöggel a fához erősítette. A galamb alig bágyadt el s utóbb frissen mozgott.[63] Lengyelországból Berlinbe, majd Drezdába ment, hol — immár bujdosó urának ajánlatára — II. Ágost lengyel király udvari festője lett s 1757-ben — hat évvel idősebb mesterével Largillière-rel egyidőben — mint ilyen halt meg nyolczvannégy esztendős korában. Ott őrzik Rákócziról, III. Ágostról, Scembek és Sapieha kanczellárokról, egy főrangú nőről festett arczképeit s ú. n. malomköves tájképét.[64] A német festők közé sorolják a bazini születésű *Kupeczky* Jánost is, a ki 1686-tól 1708-ig Rómában működött, majd — Liechtenstein herczeg meghívására — Bécsbe ment s utóbb III. Károly király udvari festője lett.[65] Mányokinál tehetségesebb arczképfestőnek tartották s a labancz főurak szívesen ültek neki; pl. a Pálffyak családi képei

62 1711 április 5. Arch. R. III. 615.

63 Rákóczi-tár, I. 260.

64 Életrajza Vasárn. Ujság, 1889. 41. és 1896. 9. sz. Szanától Pallas Lex. XII. 294. Századok, 1874. 99., 512–3. és 1904. 647. Fővárosi Lapok, 1876. 108. sz. L'Advocat-Mindszenti, Biogr. Lex. V. 58. Tudom. Gyüjt. 1828. IV. 36–38. Riedl, Budap. Hírlap, 1906. 296. sz.

65 Pekár Gyula (A magyar festőművészet albumában, 60.) Rákóczi apja udv. festőjének mondja őt, holott I. Ferencz halálakor Kupeczky csak 9 éves volt és a svájczi Claustól csupán 17 éves korában kezdett tanúlni. Életrajzát külön füzetekben írták meg Zsilinszky Mihály 1878-ban, Nyáry Sándor 1889-ben (Der Portraitmahler Kupeczky. 8-r. 124 lap. U.-ő, Egy ismeretlen Kupeczky-kép. Képes Folyóirat, 1905. XXXVII. 245–7.)

közül nyolczat ő festett.[66] De a kurucz élet is érdekelte. Saját arczképe lehet a tárogatós, a mely hat más arczképpel együtt a magyar Szépművészeti Múzeum kincsei közé tartozik. Sok képét őrzik hazánkban, de műveinek legszebb gyüjteménye Nürnbergben látható. — *Bogdán* Jakab Bécsben tűnt föl először csöndéleti képeivel; majd Kassán Rákóczi udvari festője lett s mint ilyen szőlőt kapott Tokajban. A szabadságharcz végén valószínűleg a fejedelemmel bujdosott ki Angliába, hol Anna királyné számára sokat festett.[67] *Mediczky* László lengyel festő 1704-ben Belényesben tartózkodott, hol a ráczok mindenéből kifosztván, útlevelet kért a hazatérésre; a fejedelem azonban kijelentette, hogy «ha alkalmatos lészen a képírásra, szolgálatunkba beveszszük».[68] *Mindszenti* Mihály egri képíró már 1706-ban dolgozott a fejedelem számára.[69]

Az udvari festőknek nemcsak arczképeket[70] és talán csatajeleneteket, hanem zászlóképeket s iparművészeti mintákat is kellett festeniök. Állítólag maga Mányoki készítette a fejedelem dolmányának kivarrásához való ezüstmintát; ő írt formát a Kassán varrni kezdett ezüst trádorához; új hímzésformát csinált a fejedelem köntöséhez stb.[71] *A zászlófestést* jól fizették; pl. Rákóczi apjának temetési zászlajáért 1677-ben a képíró 350 forintot kapott.[72] A legdíszesebb zászlókat a kisszebeni képíró s a lőcsei *Pár* Mihály festette.[73] Egy kassai képírót Károlyi Sándorné foglalkoztatott zászlók festésével.[74] A *történelmi festőknek* szintén akadt munkájuk. Pl. Szirmay István megrendelésére *Metner* egy 10—12 rőfnyi vásznon festette le Caraffát és bírótársait, kik közül Szentiványi László valamit sug a Caraffa

66 A királyfai képtárban. Kumlik Emil a Budapesti Hírlapban, 1908. 108. sz.

67 Tud. Gyüjt. 1828. IV. 35—36. Századok, 1874. 32. Műveit Angliában újabban Térey Gábor kutatta s egy művét meg is szerezte a szépműv. múzeum számára.

68 Thaly a Századokban, 1869. 745. Művészet, 1904. 197.

69 1706 április 28. Tört. Tár, 1882. 564.

70 Látogatáson készülhetett Pekri Lőrincz arczképe. V. ö. Szádeczky czikkét, Századok, 1908. 419.

71 1709-ben. Tört. Tár, 1882. 755., 757; 1883. 192., 194.

72 Századok, 1873. 677.

73 Thaly, Archaeol. Ért. X. (1890.) 75. Párról a »Művészet», 1909. 412.

74 1706 július 6. Károlyi-Okl. V. 491.

211. KUPECZKY JÁNOS ÁLLÍTÓLAGOS ÖNARCZKÉPE.

fülébe. A festő ezért a művéért száz aranyat és két átalag tokaji bort kapott.[75] Az augsburgi *Rugendas* György Fülöp (1666—1742), az augsburgi művészeti iskola igazgatója, Jacques Courtois követője, nálunk különösen élénk és jellemző *kurucz csataképeivel* lett ösmeretes.[76] A szintén külföldi *Richter* D. lefestette a fejedelemasszonyt és két fiát, s ezeket a képeket Bercsényi 1704-ben az elfogott báró Furtenburg császári kapitány útján ládákban küldte meg Rákóczinak, kit Richter utóbb szintén lefestett.[77] A szász *Schuller* Brassóban viszont már ekkor feltünt *oltárképeivel*.[78] *Torzképfestők* sem hiányoztak. Alkalmasint Kupeczkytől van Bottyán ösmeretes karrikaturája, a melynek aljára önmagát is odarajzolta. Egy emlékérem rajzán a szebeni *Schuller* György egy pajzsos harczost ábrázolt, a ki a haza oltárán égő tüzet kardjával szétszórja s a három Vesta-szüzet elkergeti.[79]

A fejedelem és Bercsényi jártak elől jó példával a *képek gyűjtésében*. Mikor a soproni Szentmargitban (Margarethenben) a hajdúk *Scalvioni* házánál a képeket leszaggatták, ezeket *Niczky* Pál a maga számára megmentette;[80] Bercsényi pedig szigorú vizsgálatot rendelt, mikor a zsolnai templom átadásakor a Boldogasszony-képét a protestánsok megégették.[81] A szentképeket a fejedelem többnyire örökölte. Nagyanyja a lengyelországi Klokocowból vette meg s a munkácsi vár kápolnájában helyezte el a csodatevő Boldogasszony képét, a melyet ötvöse három koronával és sok más drágasággal ékesített föl.[82] A nagyasszony ugyanoda lemásoltatta és szintén fölékesíttette a censtochowi csodatevő Mária-képet is sok szentképpel együtt.[83] Krisztus-kép még a fejedelem wienerneustadti börtönében is volt; rendesen

75 Zsilinszky, Egy ismeretlen magyar festő. Hazánk, 1904. június 5. Századok, 1905. 87.

76 Számos képe jelent meg ebben a könyvben is.

77 1704 április 28. Arch. R. IV. 26. Mihálik, 177—8.

78 Quellen zur Gesch. Kronstadts. IV. 309.

79 Tört. Tár. 1893. 720.

80 1704 márczius 9. Arch. R. I. 314.

81 1705 deczember 9. U.-o. VIII. 20.

82 Tört. Tár, 1900. 323—4.

83 U.-o. 325., 327.

az előtt imádkozott.[84] 1688-ban a Rákóczi-árvák Patakra vitt kincsei közt említik Zrínyi Ilona képét, azt a tükröt, a melyikbe a Boldogasszonyképe volt festve a kis Jézussal, Szent Borbála két képét, egy mesterséges varrott képet, a censtochowi Boldogasszony és valami királyi vendégség rézre festett képét stb.[85] 1697-ben Rákóczi és felesége tíz képet bízott Kőrösy gondviselésére.[86] Az újhelyi fehérbarátoknál 3000 forintban volt elzálogosítva az a tízezer scudit érő gyémántos kép, a melyet XIV. Lajos ajándékozott Thökölynek, ki Rákóczit kérte meg, hogy váltsa ki, a míg kiválthatja.[87] Neki küldette el a galatai jezsuiták gondviselése alatt álló Boldogasszony-képet is a hozzátartozó ékszerekkel, a melyet azután a fejedelem a munkácsi várkápolnában helyezett el.[88] Az ő korából ma is több csodatevő Mária-kép van az országban; így a kolozsvári jezsuiták (most piaristák) templomában a könnyező Mária-kép stb. Kassán 1706-ban a jezsuiták templomában Loyolai Szent Ignácz, Surányban 1708-ban Szűz Mária képének könnyezéséről beszéltek.[89] Beszélik, hogy a rozsnyói tanácsülések idején (1706. november 26 – 1707. február 5. közt) a fejedelem maga is láthatta a templomban, mikor a térdelő Szent Istvánra tekintő Máriának, Magyarország nagyasszonyának képe sírt.[90] A szentképeket akkor általában véve inkább a hívők, mint a műértők szemével nézték, s rossz néven vették a fejedelemtől, hogy műbecsöket vizsgálja. Megvallotta,[91] hogy ha ő maga képírással vagy képfaragással foglalkozik, másra nem is gondol és teljesen arra a munkára szenteli idejét. Ha félbe kell szakítnia, a hosszantartó benyomás következtében mindig arra vágyakozik, hogy

[84] Önéletrajz, 139.
[85] U.-o. 1896. 700., 785.
[86] U.-o. 1900. 252.
[87] 1704 április 2. MHH. XXIV. 523–4., 567
[88] U.-o. 528., 641–5., 649., 650–2. Lehóczky, Munkács, 281.
[89] Századok, 1881. 125. Esterházy Pál nádor kevéssel azelőtt (1696.) állította össze Mennyei Korona czímű könyvében az egész világon levő csodatevő Mária-képek jegyzékét. Ezt kiegészíti Balogh Ágost: Beatissima virgo Maria, 1873. Ösmertettem a Pesti Naplóban, 1872. 102. és Pallas Lex. XII. 338.
[90] Hevenesi MSS. XVI. kötet 288. l. 37. sz. (A budapesti egyet. könyvtárban.)
[91] Önéletrajz, 432–3. (1719-hez).

művét mielőbb folytathassa. Szeme, látása a *természetre* utalja mindenben, a mikor képet fest vagy farag; s a színek alkalmazásában a természetet kívánta követni. A festés, rajzolás — mondta máskor[92] — a remetét könnyen elvonja a lelki gyakorlatoktól; jobb tehát, ha inkább kézimunkával foglalkozik, mint festéssel és más művészetekkel. Ezek ugyanis erősebben hatnak a képzeletre, jobban szórakoztatnak s nem untatnak oly gyorsan, mint azok, a miknek folytonos gyakorlása a testet fárasztja.

A két országnak és a Rákóczi-háznak czímerével kifestett egykorú műlap nemzeti színű betűi alulról lefelé, jobbról balra és keresztben olvasva nemcsak hazafias, hanem művészi ihlettel is igazán kívánták: «Vivat princeps Rákóczi, vindex patriae, diu vivat!»[93] Magyarország mindenben tőle várta felvirágzását.

92 Önéletrajz, 305–6. (1717-hez).
93 Thaly, Dunántúli levéltárak, 37.

212. LANTOS SYRENA MINT ASZTALDÍSZ.

(Az Esterházyak fraknói kincstárában.)

KILENCZEDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ

213. ARAD

I.

ERDÉLY MÁSODIK ELVESZTÉSE.

1707—1708.

A FEJEDELEM éles esze, erős ítélete, mindenre kiterjedő figyelme, nagy tanúltsága a nemzeti állam kiépítésének munkájában tűnt ki igazán. Munkájának érdemét növeli, hogy folytonos csatazajban, örökös bizonytalansággal küzdve kellett dolgoznia.

Az akkori Európának egyik legnagyobb hadvezére, *Starhemberg*, még az ónodi gyűlés ideje alatt kitört a Csallóközből s Vágújhely, Trencsén és Lipótvár közt erős sánczot ásatott. Rákóczi majdnem olyan rossznak tartotta ezt a hírt, mint ha valami csatavesztésről értesült volna. Ahogy Bercsényinek mondta, ha Starhemberg megvalósítja elképzelhető tervét, akkor a szabadságharcz három hadjárattal véget ér; s ha diplomácziai

müködései sem sikerülnek, akkor *erejök végső megfeszítésére* kell gondolniok.[1] Pedig a császáriak helyzete sem volt kedvező. Rákóczit *Vetésy* Monsból értesítette, hogy a bajor választó Te Deumra megy, mert Berwick franczia hada Spanyolországban Almanzánál (1707 április 25-ikén) megsemmisítette Károly spanyol király hadait;[2] Valencia megadta magát a francziáknak s a Habsburg-király Barcelonába szorúlt. Vetésy mégis éppen ebben a pillanatban figyelmeztette Rákóczit, hogy semmit sem várhat XIV. Lajostól, ki még unokáját sem segítheti meg a spanyol trónon.[3] Milano, Mantova, Nápoly a császáriak kezébe került;[4] de meghiusúlt a Provence megszállásának, Toulon lerombolásának s vele a francziák földközitengeri hatalma megsemmisítésének a terve. Bercsényi kerülő úton magától a czártól hallotta,[5] hogy «Toulonnál megverték a németet»; Jenő herczegnek 6000 (helyesebben 10.000) embere elvesztésével kellett visszavonúlnia Piemontba. Mindenesetre oka volt Rákóczinak, hogy követével külön kihallgatáson üdvözölje XIV. Lajost, az asturiai herczeg (spanyol trónörökös) születése s az almanzai, touloni és németországi győzedelmek alkalmából.[6] Azonban éppen ezek a sikerek bátorították föl a franczia udvar kitűnőségeit, hogy *Fénelon* érsek és a *burgundi herczeg* vezérlete alatt békepártot alakítsanak, mely a császárral és szövetségeseivel a megegyezést keresse. A békepárthoz utóbb *Torcy* külügyminiszter, sőt némileg *Rákóczi* is közeledett. A fejedelem ugyanis a háború szerencsés befejezésére múlhatatlanúl szükségesnek tartotta, hogy a svéd királyt a czárral, a franczia király és a bajor választó közbenjárása mellett, kibékítse. A harczias párt, melynek élén maga a dauphin állott, minden kibékűlést meghiusított.

Az udvar ily körűlmények közt a Rajna vagy a Po mellől nem rendelhetett csapatokat Magyarországba, de az ónodi hatá-

[1] Rákóczi eml. 227.
[2] 1707 május 6., 15. Fiedler, I. 53—54.
[3] 1707 május 23. U.-o. I. 54.
[4] Vetésy 1707 április 19. U.-o. I. 51.
[5] 1707 szeptember 7. Arch. R. v. 439.
[6] Az 1708 januárius 17-iki kihallgatásról Vetésy jelentése januárius 19-ikén. Fiedler, I. 81.

rozatot sem hagyhatta katonai megtorlás nélkül. Legczélszerűbb lett volna minden erejét valahol a Tisza mellett összevonnia, hogy döntő csapást mérjen a kuruczokra; de ezzel Erdélyt könnyen kiszolgáltatta volna a törököknek, kikkel a bécsi diplomáczia sehogy sem tudott tisztába jönni. Rabutinnak tehát Erdély, Starhembergnek a Vág-vonallal szemben Ausztria és Pálffynak a Dunántúl ellenében Stájerország védelme jutott feladatúl: támadás helyett védelem.

214. FÉNELON.

Rabutin Bécsből 1707 augusztus 6-án indúlt le; eleinte a Dunántúl harczolt a kuruczokkal, de a hónap végén rászánta magát, hogy hétezer emberével Erdély felé nyomúljon. Szentkereszti András Bécsből mindjárt meg is bíztatta gróf Teleki Sándort, ki Havasalföldre akart kimenekülni, hogy ha a segítség szerencsésen bemehet, «jobb leszen maga édes hazájában kinekkinek lenni, mintsem azon kívül mások grácziájától függni».[7] Kétséges volt, Rabutin Zarándon át a Kaján útján, vagy a Maros völgyén fölfelé akar-e bejutni. Most már ez utóbbi út is szabad volt, mert Károlyi július 25-ikén abbahagyta Aradnak három hétre tartó ostro-

7 1707 szeptember 12. Teleki-lt. 3489a.

mát s a hónap végén már Nagykárolyban várta a fejedelem parancsait. Rákóczi őt eleinte a Vág oltalmára rendelte, míg Esterházy Antal Sléziára üt.[8] Azt hitte, hogy Erdélyt *Vay* Ádám és *Pekri* megőrizhetik *Rabutin* ellen, ki gyalogságával nem repülhet.[9–10] Károlyinak és Esterházy Antalnak Buda alatt kellett volna meggátolniok Rabutin átkelését, de ebben a fejedelem nem-igen bízott, mert saját gyalogságát Érsekújvár és a bányavárosok kötötték le. Ha tehát átkelhet is az ellenség, a Tiszántúlt sorsára akarta hagyni és csak a Részekben fölvenni a derekas küzdelmet. Ott kellett — de Szeben ostromzárának fölszabadítása nélkül — Pekrinek az erdélyi és

215. SZENTKERESZTI ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

Vaynak az udvari hadakkal várakoznia Rabutinra. Tudta, sok fecsegés lesz a miatt, hogy ő maga nem megy Erdély védelmére; de akkor az orosz-svéd-franczia kiegyezés kedvéért az északi határok közelében kellett maradnia.[11]

1707 augusztus 30-ikán reggel[12] *Rabutin* valóban átkelt a Dunán, s Esterházyt visszarendelte a Vág mellé. Mikor híre

8 A nándorfehérvári basa szerint három nap alatt bevehette volna Aradot, ha komolyan akarja. Ezen vád ellen Rákóczi követei megvédték Károlyit (Márki, Arad, II. 290.), azonban maga Rákóczi (Eml. 233.) hibáztatta, hogy nem hallgatott a melléje rendelt hadmérnökökre és idegen tisztekre, holott önmaga még sohasem látott ostromot.

9 Augusztus 24. Arch. II. 90. Károlyi a fejedelemnek azt válaszolta (Károlyi-Okl. V. 648.), hogy van ott elég had; «ha szalonna volna az ellenség, talán nem is jutna némelyiknek». Azonban «reflexióval lesz Antal úrra is.»

10 Augusztus 28. Arch. R. II. 90. Károlyi-Okl. V. 672. Rabutinnak — a fejedelem sajátkezű jegyzéke szerint — 5 lovas és 3 gyalogezrede s 1 gy. zászlóalja volt. Arch. R. II. 93.

11 1707 augusztus 28. U.-o. II. 91—92.

12 Esterházy Károlyihoz augusztus 30-ikán Aszódról, egyúttal az ellenség nyugtalanítására vonatkozó javaslatokkal, Károlyi-Okl. V. 674—7. Károlyi naplója szerint 31-én kelt át. Károlyi önéletirása, I. 197.

futott, hogy a svéd király Sléziára tört, hajlandó volt elhinni, hogy Rabutint e miatt Kecskemét alól visszahítták; hiszen Szered alól *Starhemberg* is Nagyszombathoz szállt és három ezredet küldött Morvaországba, a sléziai események szemmeltartására. Ha mindez igaznak bizonyúlna, *Károlyi* egész hadtestével átmehet a Tiszán, hogy a rácz határőröknek a császáriakhoz csatlakozását megakaszsza.[13] Pekri is abbahagyhatja most már Szeben megszállását; mert ha Isten győzedelmet ad Rabutinon: ha marczipánja lesz is a német helyőrségnek, könnyebben föladja a várat, a mennyiben segítséget többé nem remélhet. A szebenvidéki falvak oltalmazásáért tehát nem méltó elhagyni ily nagy reménységű jót, melytől az ország állandó boldogsága függ. Egy újabb zsibói veszedelemtől nincs mit tartani; mert az ellenség most nem olyan erős, mint akkor, hogy győzedelme esetén a két országot eláraszsza.[14]

216. II. APAFI MIHÁLY ARCZKÉPE.
(Szendrei után.)

Kellemetlenül érintette a fejedelmet, hogy az ellenségnek *kétfelöl* való megtámadására tett intézkedéseit nem hajthatták végre; de Károlyinak minden intézkedését helybenhagyta. *Vay*val udvari hadait rendelte *Pekri* mellé, hogy derekas mozdulatot tehessen, ha Rabutin Aradnál késlekednék, vagy a Körösökre visszafordúlna.[15]

[13] Szeptember 11. Károlyi-Okl v. 686–7. és Arch. R. II. 94–8.

[14] Rákóczi Pekrihez szeptember 11. Arch. R. II. 101–3.

[15] Szeptember 18. U.-o. II. 104. és az Erd. N. Múzeumban.

Károlyi mindenesetre folytassa útját, ha az ellenség Nagyváradon át akarna nyomúlni; ha azonban Solymos és Tótváradja felé menne, jobb, ha visszatér és a Vág védelmére *Esterházy* Antalhoz csatlakozik.[16] Ilyképp olyan bizonytalanságban hagyta Károlyit, mint maga a király Starhemberget;[17] de egy tarsoly éléssel nem is küldhette a tiszai pusztaságra, hová ezelőtt néhány száz szekér élés nélkűl nem mehetett. Híre ment annak is, hogy Rabutin magával viszi II. *Apafi* Mihályt s a császár hűbéres fejedelmévé teszi. Ezt «csak azok hirdetik, — mondta[18] — a kik kívánják; de csodálnám, ha azok elhinnék, a kik a bécsi udvart ösmerik».

Károlyit a fejedelem maga intette, hogy ne hirtelenkedjék a bemenetellel s a sarkadi hajdúkat mindenesetre megsegítse, ha sánczukat az ellenség megszállaná. Leveléhez azonban egy udvari ember — a fejedelem tudta nélkűl — czédulát ragasztott,[19] a mely olyasmit tartalmazott, hogy Pekri, a ki még szeptember 26-ikán is Huszton volt, Erdélyt nemannyira Rabutin, mint inkább Károlyi bemenetelétől félti. Azt mondta, ha be is megy, nem jön ki békével Erdélyből. A két vezér Nagyenyeden éppen aznap, a fejedelem nevenapján, találkozott egymással,[20] a mely napon Rabutin a *kajáni hágón át* Erdélybe nyomúlt.[21] Ez a hágó a Fehér-Körös völgyéből Borosjenő, Halmágy, Körösbánya és Brád felől az Erdélyi-Érczhegységen át vezet le Kőfalunál a Kajánpatak völgyébe, a mely Marosnémetinél ömlik a Marosba. Károlyi már augusztusban bíztatta a fejedelmet, hogy ha Pekri megteszi, a mit megírt neki, itten is helyt állhat.[22] Isten jó alkalmatosságot mutatott az ellenség meggyalázására, — felelte a

16 Szeptember 18. U.-o. II. 104—5.

17 Ezt maga is elösmeri szeptember 22-én U.-o. II. 105.

18 U.-o. II. 106.

19 Szeptember 27. Károlyi-Okl. v 704.

20 Károlyi önéletírása, I. 199.

21 Rákóczi eml. 233.) tévedésből s utána Kővári is (Erdély tört. v. 79.) Vaskapunak írja; gr. Barkóczy 1707 október 21-én Károlyi tudósítása nyomán a kajáni passust említi. Károlyi-Okl. v. 713. Különben szeptember 16-ikán a fejedelem már előre jelezte, hogy mivel az ellenség a makói útat választotta, könnyű feltenni, hogy Arad felé, vagy a Kajánon át akar bemenni. U.-o. 694.

22 Károlyi-Okl. V. 648.

fejedelem;[23] — itt az idő: legyen rajta minden erejével és tehetségével, hogy az ellenség zavarba hozásával édes nemzetünknek vígasztalást nyerhessünk. «Ellenségünk megzavarásával mindakét hazára vígasztalás terjed — írta nemsokára.[24] — Nemzetünknek szép hírét s emlékezetét előtte viselvén, azt az ellenségen való győzedelmeskedéssel terjeszsze.»

Annál érthetőbb felindulással értesült róla a fejedelem és az ország, hogy október 4-ikén a *kajáni csata* «egy embernek rosszasága miatt», csúfosan elveszett. Saját szavai szerint talán egy szerencsétlen harcznak elvesztése sem eshetett súlyosabban szívének a sok vérontáson kívűl, mint «az ilyen gyalázatos gazembernek» vigyázatlansága. Haragja *Esze* Tamást érte, a kit már régen megbüntetett volna, ha a nemzet ügye iránt kezdetben mutatott hűségét és a sok szegény legény helytelen mondásait, morgásait nem tekintette volna. «Tagadhatatlan, — úgymond[25] — hogy hadakozásunk kezdetétől fogva ily csekély ellenség ellen nagyobb gyalázattal magunkat nem viseltük. Mert legalább kilőtte a puskáját, ha szaladott is a had; de itt bálvány módjára nézte s talán fává változott az Ovidius metamorphosusai szerint». Károlyi haditervét ezúttal is helyeselte, de nem hitte, hogy Rabutin Szeben megsegítésén kívűl egyébre vállalkozzék. A hadakozás rendje-módja szerint a jónak még reménylésére sem volt joga s az ellenség bebocsátásánál is nagyobb gyalázatnak tartotta a két vezér: Károlyi és Pekri torzsalkodását, melyet bosszankodó csodálkozással értett.[26] Károlyit és Vayt magához rendelte tanácskozásra s Károlyi seregét ez idő alatt Pekri, az udvari hadakat pedig Budai tábornok gondviselésére bízta.[27] Mivel «Pekri uram maga partjain kívűl kiterjedett elméjének árvize kezdett megtérni»,[28] Károlyi október 20-ikán odahagyta

[23] Szeptember 16. U.-o. v. 694.

[24] Szeptember 22. U.-o. v. 698.

[25] 1707 okt. 7. Arch. R. II. 110—111. és Károlyi-Okl. v. 706—7. a szemtanú futár értesítése alapján. Helybenhagyta, hogy Pekri ezekért Esze Tamást elfogassa. U.-o. v. 708.

[26] Rákóczi Vayhoz október 14. Arch. R. II. 113.

[27] Október 13., 14. Károlyi-Okl. v. 708—710.

[28] Október 15. U.-o. v. 711. Arch. R. II. 115.

Erdélyt és Szerencsen pár napot (október 24—28.) töltött a fejedelemmel,[29] a ki csakhamar újból panaszkodott az Erdélyből jövő rossz hírek miatt.

Rabutin szívesen fogadta a bejövetelén örvendező labancz urakat s már október 8-ikán biztosította őket, hogy küldetésének egyetlen czélja a hűségesek megoltalmazása és ennek a hazának java.[30] Mindenütt maga előtt hajtotta Pekrit, ki gyaloghadak vezetéséhez nem értett. Rákóczi már megbízatásakor kérte Pekrit, hallgasson *Szentiványi* János palotásezredesre, a ki legalább olvasgatott hadtudományi könyveket, alezredese pedig, *Limprecht* János, valóban értette a maga dolgát. Azonban a vezetés nagyon kapkodó volt. Alig választottak egy hadállást, a másikba mentek át minden terv nélkül. Ez a határozatlanság és tudatlanság döntötte el a hadjárat sorsát.[31] Rabutin Enyeden még a kollégium gyűjteményeit és könyvtárát is fölverette, Abrudbánya vidékét a kuruczoktól megtisztította, október 27-ikén bevonúlt Kolozsvárra, majd Bethlenvárát vette be. A Székelyföldről a császáriak elől gróf *Mikes* Mihály hadastúl kiszorúlt Moldvába.[32] Tarczali Zsigmond Bécsből dicsekedve írta, hogy a merre csak fordúl a császár hada, a kurucz már hírétől is szalad. Erdélyt úgy elpusztították, hogy a mi értünkre nehezen áll előbbi lábára. Pekri uram intézkedése miatt Rabutin talán fel is megy a télen az udvarhoz.[33]

A fejedelem szerint «nincs, a mit magában föl ne tegyen ezen ellenség, ha csak valamely oly csapást rajta nem teszünk». Újra beküldte tehát Károlyit, hogy az ellenséget «meg is csípje, ne csak csípdessük».[34] Hiszen az még nem tartja teljességgel magáénak Erdélyt s így a mieinktől nem is félti a föld pusztítását.[35] A Szamos mellékén levő karabélyos- és palotáshadak

29 Károlyi önéletírása, I. 200—1.

30 Rabutin Teleki Pál és Sándor grófokhoz. Teleki-lt.

31 Rákóczi-eml. 233—4.

32 Cserei, Hist. 386—390. Kővári, Erdély Tört. V. 79—80. Moldvában gr. Mikes vezetése alatt még 1711-ben is körülbelül 2000 bujdosó élt. Rákóczi eml., 296. jegyzet.

33 1707 november 19. Teleki-lt. 3491. 9—1/116.

34 November 1. Károlyi-Okl. V. 718.

35 November 2. U.-o. 719.

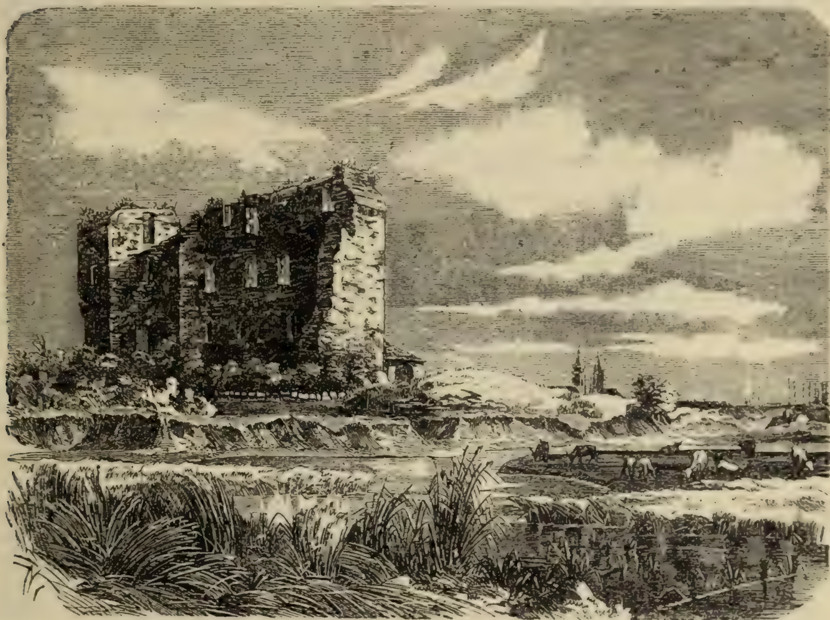
217. ERDÉLY TÉRKÉPE.

nagyon várták már Károlyit. «Ne csak az öt árpakenyeret hozza, — tréfálkozott vele Szentiványi János, a palotások ezredese,[36] — hanem (ez a had nagyobbára kálvinista lévén, de a pápista sem mond mást) a két hal helyett az Izrael népe idejében a pusztában repülő fürjhúst, akár pedig a Tiszán innen termett szarvashúst.» Mert a nép nagyon morog s bekövetkezhetik az apostolok oszlása. Elkedvetlenedve, kifáradva, éhezve, dideregve várják.

A czímeres posta *Pekri*nek e közben levelet hozott; még nem tudták, mi van benne, de «igen zöng az ég: félnek a mennykőütéstől».[37] A fejedelem valóban megrótta a vezért, hogy rendeletét nem hajtotta végre. Azért küldi be Károlyit, hogy a hajdúságot a menekült urak és nemesek oltalma végett a Lápos vidékére szállítsa, a magyarországi s részekbeli magtárakból ellássa és lovasaival az ellenséget egymástól elvágja. Károlyira bízta a magyarországi hadakat, reá az erdélyieket; de Károlyi, ha Pekri nem jár kezére, önállóan fog eljárni. Hallotta, hogy szegedi találkozásuk után reá is megjegyzéseket tett; de nem hirtelen beszédéért, hanem csak akkor számoltatja meg maga és a haza előtt, ha egyenetlenkedéséből fogyatkozások származnak. Egyikök sincs a másik fölé rendelve. Ha egyetértve működnek, majd belátja, milyen haszontalan volt az a beszéde, hogy Erdély nem kell a fejedelemnek; hiszen ki panaszkodnék a fejedelemre a miatt, hogy mások nem teszik meg kötelességöket? Ha csakugyan urat akar cserélni és kimegy Moldvába, hadait adja át gr. Mikesnek. Ő azonban bízik hűségében s kéri, ne hirtelenkedje el a dolgot. Ha sértve érzi magát, ne másokhoz forduljon, hanem hozzá, a kiről az országban nem szabad balvélekedéseket támasztania. Fogadja meg atyai intését, s ezentúl növelje hírét, nevét, hogy jutalmát vehesse tőle és a hazától.[38] Pár nap múlva megint figyelmeztette, hogy ellene csak a saját nyelve áskál s ha a fejedelmet ösmerné, nem kellene

36 November 2. U.-o. v. 720—1.
37 U.-o.
38 Október 27. Arch. R. II. 117—9.

bizonyos dolgoktól tartani. Ha *D'Absac*ot Náprádnál odahagyta is ezrede, neki sem kellett volna egészen a középszolnoki Bükk-Tótfaluig kijönnie; hiszen azt sem tudhatta, az egész német tábor üldözi-e, vagy csak egy portyázó csapatja. Ne a tisztjei után indúljon, hanem tábornokhoz illően tegyen; s hogy úgy tehessen, részletes tanácsokkal látta el.[39] Bosszantotta, hogy alig 2000 német úgy kiszoríthatta; de mivel úgy értesült, hogy

218. KISVÁRDA ROMJAI.

Rabutin hada téli szállásokra ment, saját hadának is pihenést engedett. Tudta, hogy ezek s egyebek miatt megrójják. De ha minden ember tudná szíve titkait, miért kell sok dolognak úgy lennie, a hogy van, talán sokat nem találna rossznak, a mi annak látszik.[40]

A gubernium Erdély lakosait hűségre intette a koronás király iránt,[41] a fejedelem pedig *Kisvárdára* hítta az erdélyi

39 November 1. U.-o. II. 121–4.
40 November 8. Károlyi Okl. V. 727.
41 November 10. U.-o. 728.

tanácsurakat.[42] Károlyi megszemlélvén Pekri hadait, november 6-ikán másodszor is odahagyta Erdélyt;[43] mert az erdélyiek nem állanak el előbbi megrögzött, feslett, gonosz szokásaiktól és előre megfontolt szándékuktól, hacsak maga a fejedelem jobb rendbe nem hozza őket s elragadott erkölcsüket meg nem zabolázza. «Nem hiába nevezik Erdélyt tündérországnak: magával hordozza a maga qualitását».[44] A mikor a fejedelem Olcsván meglátogatta Károlyit,[45] Kisvárdán pedig Pekri s az erdélyi menekültek hódolatát fogadta,[46] nem kételkedhetett többé, hogy *Erdélyt másodszor is elvesztette*.[47] Ezen nem változtatott a Pekri ellen rendelt szigorú vizsgálat.[48] Igaz, hogy Rabutin győzelme szomorú volt. A nemesség színe-java kivándorolt, s a falvak pusztán maradtak, mert a nép az erdőkben bujdosott. És felhangzott a bujdosók éneke:[49]

Sirassatok engem ti, apró madarak,
Szánjatok meg engem, erdőn lakó vadak!

42 November 12. U.-o. 732.

43 Károlyi önéletírása I. 201.

44 Esterházy Antal Károlyihoz 1707 november 22. Károlyi-Okl. v. 738.

45 November 24. Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 66.

46 November 26. U.-o. I. 67.

47 Tarczali Zsigmond szerint (1708 január 4.) Erdély annyira megtisztúlt a kuruczoktól, hogy — a mint Bécsben beszélték — a labanczok Munkácsig portyáznak. Teleki-lt. 3491. sz. Gróf Lanthieri alezredest Rabutin is azzal a jelentéssel küldte Bécsbe, hogy az ellenséget teljesen kiűzte s Erdélyt a császár hűségére visszatérítette. (Die eur. Fama, 1708. 73. füzet, 15. l.)

48 Rákóczi eml. 234. A vizsgáló bizottságot (Teleki Mihály, Kemény Simon, Csáki László, Dániel Ferencz, Jósika Dániel, Thordai István és a beszterczei Schoppel András személyében) a fejedelem csak 1708 február 23-ikán nevezte ki. Teleki csak kénytelen-kelletlen vállalta a «mocskos munkát». Hírül sem hallott — úgymond Naplójában, 194. l. — annyi inkviziczíót. «Ez is arra való volt, meghasonoljunk erdélyi elsőbb rendek.»

49 Vikár, Budapesti Hirlap, 1907. 60. sz.

II.

A MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT.

(1707—8.)

AGYARORSZÁGBAN két csatatéren: a *Dunántúl és a Vág vidékén* folyt a küzdelem. Leghevesebben az osztrák határok mentében.

A Dunántúl *Bottyán* volt a vezér.[1] Karvánál 1706 deczember közepén kelt át a Dunán s a Rábaközből két hét mulva már

219. EBERGÉNYI LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

«kigyomlálta az ellenséget». Kőszegről kiszorította *Ebergényi* cs. altábornagyot s pusztításaira Stájerország dúlásával felelt.[2] *Starhemberg* Guidó akkor Rabutint küldte ellene. Bottyán vele szemben eleinte, a fejedelem utasításához (1707 február 3.) képest, guerilla-háborúra szorítkozott. Valósággal elnyűtte a császári hadat. A várak is megtették a magukét. *Kreuz* cs. tábornok életével fizette meg *Csobáncz* ostromát. *Száz* Márton kapitány, *Dóczi* Péter tiszttartó és az asszonyok, kik forró-vizet, égő szurkot öntöttek az ellenségre, a kuruczok legnagyobb hősei közé emelkedtek. Kisfaludy Sándor, mikor odaűlt a

[1] A hadjáratot bőven és szépen írta le Thaly Bottyán életében és «A dunántúli hadjárat 1707-ben» cz. tanulmányában. (Hat közlemény a Századok 1879—1880. évi köteteiben.)

[2] Jellemző, hogy a Historia ducum Styriae (Graz, 1728., III. 81.) csak annyit említ, hogy Rákóczi fölkelésének lángjai nem egyszer érték Ausztria és Stájerország határait is.

kandallóhoz és felszította annak melegét, Csobánczról ezt a másik édes, kedves, agg regét is elmondhatta volna.[3] *Bottyán*, mint a villám, hol ide, hol oda ütött be. Ostrom alá fogta Sopront, sőt egy éjszakára Győr egyik külvárosát is bevette. *Bezerédj* Imre Ausztriát pusztította, Béri *Balogh* Ádám a ráczokat zabolázta meg. Császárnál, Kenesénél, Mosonynál *Bottyán* legyőzte a ráczokat, Sopronnál Nádasdyt. A császáriak vezetését a nyáron *Pálffy* vette át. Első sikereinek híre aggodalmat keltett a kisebb hitűekben. «Pápát fölégette? — kérdezte a fejedelem.[4] — Göncczel, Miskolczczal, Szikszóval s többekkel is így cselekedett tavaly. Ezeket most már építik. Eloszlottak az odavaló seregek? Ezek is eloszlottak akkor, de most újonan szolgálnak. A népet levágta? Igen jól cselekedte. Miért nem futott előtte mint mások?[5] Maradásával magát hamishitűvé tévén szövetségünkhöz, tőlünk is megérdemelte volna annak büntetését. A malmot felégette? Tavaly mi is elrontottunk sok százat, de fölépítették eddig. Labanczczá lesz az odavaló katonaság? Lehet, kivált ha a német mindenét felprédálván, az eszét is elvitte. De mikor az ellenség nemzetünk üldözésére való szándékát kinyilatkoztatja, mit remélhet tőle *jövendőben?* S ha az állhatatlanság ráviszi is őket, nem tehetnek több kárt, mint Nagyszombatnál tettek.»

A kuruczok méltók voltak csüggedni nem tudó fejedelmökhöz. *Pálffy* mellé csakhamar *Starhemberg* Guidónak is segítségül kellett jönnie, hogy Bécs külvárosait megmentse sok más osztrák város sorsától, a fölégetéstől. Bottyán Sopron, Csepreg, Németújhely, Nagymarton alatt újabb diadalokat aratott. Deczember első felében Bezerédj Badenig portyázott s majdnem elfogta József császárt, a ki csak bajosan menekült el előle Wiener-Neustadtba.[6]

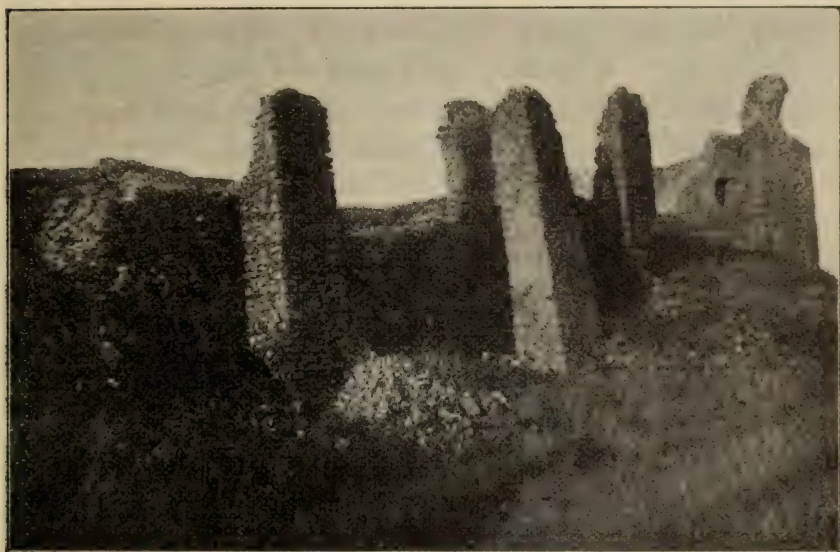
[3] Csobáncz védelme: Századok, 1879. 391—6. A balatoni szövetség 1909. január 31-én felhívta a magyarságot, hogy a hegy tetején emléket állítson 1707. február 24-e csobánczi hőseinek.

[4] Esterházy Antaltól, 1707 augusztus 26. Arch. R. II. 86.

[5] Hogy t. i. az ellenség élelmezést, szállást, pihenést ne találjon a falvakban.

[6] Thaly, Bottyán élete, 175.

A fejedelem «elég jónak» tartotta Bezerédj, Balogh és Kisfaludy brigadérosok dunántúli működését, de úgy találta,[7] hogy hadműködésöknek nem volt lényeges befolyása a háború eredményére; *Bottyán*ról pedig hallgatott. Bottyán azonban Sümegen karácsony ünnepén *Esterházy* Antalnak a vezérlettel együtt oly sereget adott át, mely nagyobb és jobb volt annál, a mivel egy esztendővel azelőtt munkához látott. Munkájának volt látszata,

220. CSOBÁNCZ VÁRA.

mert a Dunántúlt, néhány vár kivételével, megtisztította az ellenségtől. Mindezt 10—12.000 emberrel, gyalogság nélkül, guerilla-modorban, oly hadvezérekkel szemben, mint *Starhemberg*, *Rabutin*, *Pálffy*.[8]

Esterházy Antal félesztendő alatt most másodízben kapott fontos megbízatást. 1707 nyarán, az ónodi országgyűlés bevégeztével, a fejedelem a követségbe menő Bercsényi helyett rá bízta a Vág mellett álló hadak parancsnokságát. Csalódott benne,

7 Emlékiratai, 234.
8 A hadjárat szép jellemzése Thalynál, Századok, 1880. 157—160.

mert nem tudta megakadályozni, hogy Vágújhelytől és Beczkótól fogva Starhemberg a Vág mellett mindenütt megerősítse, rendbehozza sánczait, a melyekből Tapolcsányig portyázhatott. Ott járt, a hol akart, vagy a hol nem akarta, hogy a kuruczok járjanak.[9] Azonban ennek a hadjáratnak is voltak fénypontjai; pl. *Ocskay* Sasvárnál (1707 augusztus 3.) Steinville ezredét szétszórta, magát Starhemberget Szegedig vetette vissza, Morvaországba beütött, Beczkó városát bevette.[10] Bercsényi október közepén mégis haragosan írt «egy darab magyar Apokalypsist».[11] A hadak iránt megingott a magyarok bizalma; hódolni szeretnének a labanczoknak, ha a kuruczok meg nem védhetik őket. *Elveszett a nép szeretete:* popularis periit amor.[12]

221. STEINVILLE NÉVALÁÍRÁSA.

Esterházy Antalnak — a fejedelem szerint[13] — elég ereje volt, mégis két alkalmat mulasztott el, hogy tönkre tegye Starhemberg seregét. Csejtét Starhemberg háborítatlanúl vehette be öt más- hegyi várral együtt s így a Fehérhegységet hatalmába kerítette.

A német csöndesen sétálgatva vitte végbe a maga «poszterungjait». A fejedelem nem helyeselte,[14] hogy Esterházy minden ilyen állomással szembe egy másikat állítson. Ez beválhatott a franczia hadakozásban, de nem válik be a magyarban. Bár eddig is hadtestük lett volna a hadtestecskék helyett; portyázó csapatok mentek volna, nem portyázó csapatocskák;

9 Bercsényi Károlyihoz 1707 október 9. Rákóczi-tár, II. 215.
10 Thaly, Ocskay, I. 97—148.
11 1707 október 18. Rákóczi-tár, II. 217.
12 U.-o. II. 218.
13 Rákóczi eml. 229—230.
14 Esterházy Antalhoz, 1707 október 14. Arch. R. II. 112.

belekaptak volna a németbe, a helyett, hogy csak nézték. *Ocskay* egymaga nyerte el a hadjárat becsületét; a többi tiszt csak ide-oda utazgatott. Az ilyenek ne zúgolódjanak fizetésökért, mert még a rézpénzt sem érdemlik meg. A hadak zúgolódó rongyossága, fizetetlen morgása, fázékony dudogása, illetlen hazaárulása[15] arra figyelmeztette, hogy egész erővel végre kell hajtania az ónodi gyűlésnek a *hadi segélypénz* ügyében hozott határozatait, ha a jövő esztendőben nagyobb erővel akar hadakozni. Azért, a módozatok megbeszélése végett, október 13-ikán deczember hatodikára a vármegyék követeit Kassa városába hítta.[16] Addig is szerette volna, ha Bercsényi a Vágnál valami derekas dolgot művel Starhemberg ellen.[17] Azonban mindamellett sem történt semmi, hogy novemberben aggasztó hírek érkeztek Starhembergnek nyugat, Rabutinnak kelet, Lubomirszkijnak észak felől való támadásáról. Ezeket a híreket maga a fejedelem szállította le kellő értékökre.[18]

Lubomirszkij György Tivadar, a tizenhat szepesi város lengyelországi helytartója, mindenesetre rossz szomszéd volt. A fejedelem azt hitte, majd csak meggondolja, milyen kellemetlen a szomszédokkal való ujjvonás és más rendbe veszi magát.[19] Már idején vigyázatra intette *Berthóti* kassai alkapitányt s felhatalmazta, hogy nyugalomra intse őt, kártevő embereit pedig elfogassa. Egyelőre megtorlatlanúl hagyta sértéseit, mert a svéd királyt, kinek védelme alatt áll és a lengyel köztársaságot kímélni akarta; de remélte, hogy később a lengyelek sem ütköznek meg rajta, ha érdeme szerint bánik vele.[20] Elbízott, büszke csabziságát le fogja ültetni.[21] Betörésének s *Görgey* János és fia, György elfogatásának hírére most azonnal felültette a szomszéd nemességet. Kitűnt, hogy neve alatt mindössze hatvan német mutatkozott a határokon. Rákóczi tehát a

15 U.-o. II. 112.
16 Károlyi-Okl. V. 715.
17 Október 24. Arch. R. II. 116.
18 November 6. U.-o. 129.
19 1706 augusztus 28. U.-o. I. 664. szeptember 19., 684.
20 1706 szeptember 12. Arch. R. I. 675.
21 1707 április 13. U.-o. II. 65—66.

híreket a kézsmárki hegyek fiadzásának, egerecske szülésének, faunus-táncznak nevezte, de még sem kicsinyelte. Hiszen mint lengyel királyjelöltet a lengyel ellen-királyok (Szaniszló és Ágost) részéről bármely pillanatban érhette támadás. Lubomirszkij a mellett a császáriakkal is egyetértett, az ország veszedelmére tört s a szökevény kuruczokat befogadta. Rebesgették, hogy a mellette levő ezer dánnal együtt a császár szolgálatába állt. Nem ugyan Lubomirszkij vagy a lengyel köztársaság ellen, de eshető betörések meggátlására a fejedelem valóban csapatokat küldött a határokra, különösen Novitarg felé. Csapatait csak abban az esetben akarta visszavonni, ha Lubomirszkij kezeskedik a hágók őrzéséről, vagy azt Szieniavszkijra bízza.[22] Deczember 8-ikán, majd 1708 január 8-ikán Ráday Pált, Berthóti Ferenczet és Szalay Pált küldte hozzá Podolinba[23] és «jó formában» végzett vele, hogy ne szaporítsa ellenségei számát. Nem akarta őt Károly svéd, vagy Szaniszló lengyel király kész eszközévé tenni; mert ha Szaniszló a császárral szövetkeznék, a czárnak kevés hasznát venné.[24]

Nem függ össze *Lubomirszkij* mozgolódásával, de sokan kerestek összefüggést közte és azon mozgalom közt, a mely deczemberben Rákóczi uradalmában *a ruthének föllázítására* irányúlt. A Bécsből kinevezett *Hodermarszky* orosz püspök azzal izgatta a ruthéneket, hogy a császártól olyan szabadságot kapnak, mint a rácz határőrök, ha fegyvert fognak Rákóczi ellen. A püspöknek volt néhány fegyverese, de a sléziai és lengyel határokról, Kentiből nem mert beljebb jönni;[25] mind a mellett az izgatás híre még hónapok múlva is megújúlt.[26] Már akkor beszélték, hogy Slézia felől ellenséges betörés készűl.[27] Rákóczi tehát Lubomirszkij ellen szedett hadait ennek meggátlására szerette volna küldeni. Tervéről azért mondott le,

[22] 1707 november 1., 5., 8., 15., 1708 január 8. U.-o. II. 129–134., 143–4., 149. Századok, 1904. 143–4. 1708 február 15. Fiedler, II. 479.

[23] Rákóczi-tár, I. 77., 84., 89.

[24] 1708 január 18. Arch. R. II. 153.

[25] Palocsay György levelei, 1707 deczember 5., 15., 19. Károlyi-Okl. V. 744–8.

[26] Századok, 1881. 124.

[27] Károlyi-Okl. V. 748.

mert a hirek nem igazolódtak, s a lengyel földet sem akarta megsérteni átvonulásával.[28]

Nem igen tetszett a hadaknak, hogy a fejedelem nem tartózkodik a táborban, s még a fővezért is követségbe küldi. Pedig *Ráday* Pál Sárospatakon november 13-ikán, mikor néhány ifjat megint nagy díszszel vettek föl a nemesi társaságba, arra intette a fiatal vitézeket, hogy a ritka példájú felséges fejedelemben mint tükörben szemléljék és csodálják az Isten által nagy mértékben ajándékozott királyi tulajdonságokat.[29] *Ocskay*, a ki november 11-ikén járt a fejedelemnél,[30] valóban azt tapasztalta-e, a mit a költő ír róla, hogy a fejedelem nagy úr és selyemágyban hál; még csak színe elé sem bocsátják a nemzet

222. OCSKAY LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

katonáját?[31] Naplóírója[32] is sokat beszél róla, hogy szerette kutyáit, paripáit; vadászott, ebédeket, kihallgatásokat adott; templomba járt, olvasgatott, sétált lovagolt, gyönyörködött az udvari ünnepségekben s munkája tárgyalásokból, levelek írásából vagy tollba-mondásából állt. Most, hogy a kassai gyűlésre készűlt, Munkácsról, a hol csak három napot töltött, november 23-ikán indúlt meg. Másnap Olcsván találkozott *Károlyi*val, 24-ikén az ecsedi vár építését és az építés terveit szemlélte meg; 26-ikán Kisvárdán nagy díszszel fogadták az erdélyiek, a kikkel azután három napig

28 1707 november 8., 11. Arch. R. II. 131., 134.

29 Rákóczi-tár, I. 63.

30 U.-o. I. 61.

31 Herczeg, Ocskay brigadéros czimű történelmi színművében.

32 Beniczky, Rákóczi-tár, I. 49—82.

beható tárgyalásokat folytatott. November 30-ikán kornyétásan megindúlt és útközben, deczember 3-ikán, Borsiban, szülőkastélyában ebédelt.

Deczember 5-ikén szeg török lován Bercsényi kíséretében nagy fénynyel, zeneszóval, zászlók közt vonúlt be *Kassa városába*, hol *Esterházy* Antal házához szállt. «Az útczák és az ablakok is rakva voltak a sok néppel.» Másnap Szent Miklós poharára, névnapra ment Bercsényihez, résztvett a gazdag lakomában, sőt asztalbontás után maga is tánczolt egy keveset. Deczember hetedike udvari és hadi tanácskozásokban telt el. Nyolczadikán, Boldogasszony fogantatása napján, megtartotta az ünnepet; még kihallgatást sem adott. Mise és szentbeszéd után a lengyel urakat, szenátorokat, tábornokokat megvendégelte s azután látogatásokat fogadott. Másnap virradat előtt kelt és későn feküdt le, mert egész nap dolgozott.

Deczember 10-ikén fogadta a vármegyék követeit, majd tanácsülést tartott. Másnap volt a Veni sancte az apáczák templomában és 12-ikén *megnyilt az országgyűlés*, melyen Liptó és Borsod kivételével minden vármegye megjelent. A fő helyet a fejedelem foglalta el; jobbról-balról mellette 10—10 szenátor ült. A fejedelem bőven kifejtette, hogy a gyűlés összehívásának fő oka *az ónodi törvények végrehajtása*, különösen a hadijáruléknak, a dikáknak beadása és igazságos kivetése. Délután is résztvett a tanácskozásokban. Másnap saját dikáinak előmutatását követelte. Mikor észrevette, hogy tisztjei kedvezésből hamisan vallották be jövedelmét, elrendelte az adóbevallás megigazítását s azt, hogy őt a valóságnak megfelelő nagyobb összeggel rójják meg. Ennek meg volt az a jó következése, hogy a vármegyék és a városok sem vonhatták ki magukat a helyreigazítás és nagyobb megrovatal alól. 16-ikán ehhez képest több mint 1,033.000 forintban állapították meg az egész ország dikáit,[33] pedig pl. az ellenségtől megszállt Trencsén vármegyét

33 Az Eur. Fama szerint (1708. 73. füzet, 16. l.) két hónap alatt behajtandó két millió tallért vetettek ki a vármegyékre. Csak olyan hiteles tudósítás, mint az a másik,

ki is hagyták a sorozatból. Az adót fehér (ezüst) pénzben rendelték fizetni, de a fejedelem felszólalására elhatározták, hogy a szegénységtől három polturát egy ezüst garasban fogadnak el. A termények árának megszabása már könnyebben ment. Az adó beszedéséről, az ellenség elől menekültek ellátásáról is nehézség nélkül határoztak.

Volt ülés, a mely reggel kilencz órától este ötig tartott. A fejedelem valamennyiben részt vett s azonkívül is folytonosan dolgozott. Elrendelte, hogy kanczelláriája az összes határozatokat közölje miheztartás végett a vármegyékkel és a városokkal. Az utolsó ülésen, deczember 24-ikén, még arra is rávette a rendeket, hogy a lovasezredek kiegészítésére minden száz dika után egy lovat, vagy húsz tallért ajánljanak meg. Erősen készülődött az erdélyi hadjáratra. Késedelem nélkül akart átkelni a Tiszán, hogy «szoros kézzel» nyúljon az erdélyi hadműveletekhez. A két ünnep közt szeretett volna megindúlni s meghagyta *Teleki* Mihálynak, hogy más erdélyi urakkal a Tiszáig menjen eléje.[34]

Nagy fénynyel ülte meg a karácsonyi ünnepeket. Ünnep másodnapja délutánján már ismét tanácsülést tartott és csak 29-ikén fejezte be a szenátus tárgyalásait. Igaz, hogy múlatságokban sem volt hiány. A fejedelem éjfélig is elnézte a tánczot Bercsényiéknél s három óra hosszat is gyönyörködött a jezsuitáknál egy iskolai drámában, mely Mátyás királyt dicsőítette.

Trombitások, síposok és egyéb hadi muzsikusok ébresztették föl újesztendő napján *az 1708. év nagy feladataira.* A most következő hadjáratban minden erejét meg akarta feszíteni,[35] s hadi készülődéseit nagy buzgósággal folytatta. Kassán saját jelenlétében próbáltatta ki az új ágyúkat[36] s január első

hogy «Ragoczi» palatinusnak nevezte ki «Berezeny» grófot. (U.-o.)

34 Teleki naplója deczember 21 — 22. 191. l. (Kézirat.)

35 Rákóczi eml. 238.

36 Rákóczi-tár, I. 83.

harmadában napról napra tárgyalt Bercsényivel, a fővezérrel. Súlyt adott ennek, hogy januárius 12-ikén *Des Alleurs* franczia tábornok és követ a fejedelem és az udvar jelenlétében a franczia király megbízásából ütötte szentelt vitézzé *Le Mairet*, Rákóczi egyik hadmérnökét, a ki megesküdött, hogy élete fogytáig hűségesen szolgálja — a franczia királyt.[37] A tömeg szemében *Rojovszkij* Ferencz lengyel követnek és a nándorfehérvéri vezér agájának megjelenése is jelenthetett valamit.

A fejedelem januárius 20-ikára, *Tasnád*ra tűzte ki az erdélyi hadak megszemlélését. Minden ifjú legénynek és cseléd nélkül való hívének megparancsolta, hogy jelentkezzenek *Károlyi*nál, kinek a haza szolgálatában való sok érdemes jó cselekedetét és szíves buzgólkodását ezúttal is elösmerte. *Esze* Tamás brigadérost a fölvidékre rendelte s helyette *Bagossy* Pál brigadérost küldte Károlyi mellé.[38] Egyrészt a hadi szemle hírének tulajdonította, hogy a császáriak Beszterczénél összevonták erejöket s kijebb jönni nem hajlandók.[39] Meghagyta tehát Besztercze és Kolozsvár kikémlését. Enyiczkén 20-ikán aláírván Lubomirszkijval az egyezséget, 23-ikára, keddre tűzte ki elindúlását.[40] Valóban csak 25-ikén indúlhatott. Másnap Mádon intézkedett, hogy a szemle alkalmával Károlyi jól elláthassa udvarát.[41] 29-ikén Tokajnál kornyétásan kelt át a Tiszán. Nagykállóban köszönettel fogadta *Károlyi* meghívását. Az erdélyiek a szemlére nehezen készűlődvén, úgy látta, fáradságának egyetlen jutalma az lesz, hogy Károlyiékat meglátogathatja.[42] Februárius elsején már valóban megszállt *a nagykárolyi új kastélyban*, hol Károlyiék magyaros vendégszeretettel fogadták. Gazdája jó kedvét látva, az asztal mellett a rendes időnél tovább maradt, de csak csendesen poharazott. Így történt másnap is, az erdélyi urakkal való tanácskozás után. Mindenkor szívesen vette, ha a fiatalok

37 1708 januárius 12. U.-o. 1. 86—87.

38 Januárius 7. (Két levél.) Károlyi-lt.

39 Januárius 8. Károlyi-lt. B. Károlyihoz.

40 Januárius 20. Károlyi-lt.

41 Januárius 27. Károlyi-lt.

42 Januárius 31. Károlyi-lt.

tánczra perdültek; de a mellett gazdájával s az erdélyi urakkal napról napra országos ügyekben fáradozott. A mikor azonban 6-ikán megszemlélte az erdélyi házakat, úgy találta, hogy mindössze 150 emberrel egy zsák mentséget küldtek a mustrára.[43] Fejedelmi szívének nagy keserűségével látta, hogy ebből az országból nem jelentek meg elegen. Azok, a kiknek állásuknál, születésöknél fogva jobban illenék szolgálniok a hazát, a szolgálat alól kivonják magukat és azt a szegényekre hagyják. Mi oka lehet Erdélyország mostani boldogtalanságának s miért nem hajtották végre a marosvásárhelyi végzéseket, annak kiderítését, az ország kormányával együtt, *Károlyi* Sándorra bízta. Isten még boldogítani fogja az országot. Ő a maga részéről kegyes lesz mindenki iránt, pedig tudja, hogy gyanakodnak reá. El akarják hitetni — szólt később[44] — az ország lakosaival, hogy szabadságuk ellen való dolgokat követ el és minden hűségöknek becstelenség a jutalma. Azt hiszi, hogy ez az alattomos izgatás hiúsította meg a hadiszemle sikerét is.

Február 15-ikén *Gencs*nél szemlélte meg a Moldvából hazatérő erdélyi emigránsok seregét, a melyhez lelkesítő beszédet tartott.[45] 20-ikán *Bagossy* Pál gyalogezredét tekintette meg, másnap pedig az Erdélybe küldendő hadak ügyében intézkedett. Károlyinak ebéd után olyan jó kedve kerekedett, hogy tánczba eredett, mit a fejedelem sokáig elnézett.[46] Aznap *Nyuzó* Mihály ezredes már megfenyegette a maros-küküllőmenti erdélyieket, hogy ne bizakodjanak holmi haszontalan hiábavalóságban és tetszetős, szemfényvesztő reménységben. Hagyják abba megrögzött hűségtelenségöket, vakmerőségöket, szófogadatlanságukat, Álljanak mind Rákóczi mellé, a kinek fegyveres népe beérkezett,

43 Bercsényihez február 6. Arch. R. II. 163.

44 Károlyihoz márczius 6. Károlyi-lt.

45 Rákóczi-tár, I. 98.

46 U.-o. I. 99. Károlyi Klára február 23-ikán dicsekedve írta nagyanyjának, Koháry Juditnak, hogy ittléte alatt a fejedelem kegyelmes gráczíával volt iránta. «Írhatom nagyságodnak, a tánczban bőven részesűltem.» (Károlyi-lt.)

különben fölprédálja, fölégeti falvaikat, karóba húzatja őket, elhajtatja barmaikat; a mit ne a hazához és hozzájok való kegyetlenségének, hanem önmaguknak tulajdonítsanak.[47] Erre Szebenből *Rabutin* már 24-ikén felelt.[48] Csúfolta Nyuzót, hogy koplaló szájának restauratiójára koldúl, de ő eféle nyúzók ellen megoltalmazza a szegénységet s gondoskodott, hogy a kuruczok betörései ellen bátorságban legyenek. Ne teljesítsék tehát a nyúzó csavargók szamár kívánságait és ne féljenek Nyuzó rebellis aggkofás szándékaitól. Ő egynéhány hét alatt Magyarországra rohan s a lakosokat személyválogatás nélkül karóba vonatja, a minek okai az ilyen királyuk ellen versengő, nyúzó rebellisek. Fenyegetésekkel élt a császáriak részéről gr. *Löffelholz* kolozsvári

223. LÖFFELHOLZ NÉVALÁÍRÁSA.

parancsnok is, a ki szemére vetette a környék lakosainak, hogy vakmerően és haszontalanúl bíznak az ellenségben, holott több példából tapasztalhatták, hogy a mikor csak kiküldi kolozsvárról a cs. katonaságot, az ellenség sehol sem áll meg, hanem gyalázatosan elszalad.[49]

A fejedelem február 22-ikén már nyilt parancsot intézett a rendekhez, hogy a *Károlyi* Sándor tábornagy alatt beindított feles számú hadaihoz csatlakozzanak, a főparancsnoknak mindenben engedelmeskedjenek, nemzetök, hazájok boldogságáért igaz magyar vérök szerint szívesen munkálkodjanak.[50] Komolyan intette erre különösen a kibujdosókat, mert csak némelyeknél tapasztalta azt a buzgóságot, melynek mindenkit a közjóra

47 1708 február 20. Orsz. lt., gubern. oszt. (Török Bertalan szíves közlése).

48 Károlyi-lt.

49 Február 7. és 11. kelt parancsai. Károlyi-lt. A császári tábornokok jó magyarsággal írták pátenseiket.

50 Doboka megye rendeihez, február 22. Károlyi-lt.

kell nógatnia. Ezt szomorúságra és csodálkozásra méltó dolognak találta.[51]

Másnap bő utasításokkal látta el *Károlyit*, az erdélyi hadak főparancsnokát és a tizenhárom vármegye hadainak mezei tábornagyát. Reá bízta a hadi, politikai és közgazdasági ügyek intézését. Mint *főhadparancsnok*, teljes hatalmat nyer a seregnek hadtestekre osztására, portyázások elrendelésére, helyőrségek állítására, a harczállások megválasztására. Az ezredeket a meghagyott módon kellett rendeznie. *Keczeli* Istvánt *Teleki* Mihály jelenlétében iktattassa be a kővári alkapitányságba. A bujdosók közől azokat, kik a zsibói harcz után hadiszolgálatra kötelezték, de az alól kivonták magukat, küldje vissza ezredeikhez. A kik tőle és a szövetségtől elpártoltak, fogassa el és végeztesse ki. Kegyelemre csak azokat terjeszsze föl, kik valamely érdemes dologgal tették jóvá hibájukat. Különösen a Veres- és a Fekete- Réz (a Sebes- és a Fekete-Körös vidéke) lakosait zabolázza meg. Hogy a váradi ellenségnek ne szolgálhassanak, telepítse át őket Közép- és Külső-Szolnok vármegyékbe s a náluk található gabonával a szentjobbi, aranyosi, abrudbányai és sarkadi prófontházakat töltse meg. *A politikai és közgazdasági ügyekben* Barcsay Mihály, Toroczkai István, Teleki Mihály és Barcsay Ábrahám szenátorok tanácsával éljen és a határozatokat Pongrácz György titkárral jegyzőkönyvre vétesse.[52] A marosvásárhelyi gyűlésen elvállalt közterhek kirovásában és beszedésében *Barcsay* Ábrahám kincstartóval egyetértve járjon el, s rézpénz helyett hízlalni való marhákat fogadjon el. Ingyenes fuvarral a sze-

224. A PONGRÁCZ-CZÍMER.

51 A menekültekhez ugyanaz nap. U.-o.

52 Pongráczot a fejedelem Kassáról márczius 5-ikén küldte le Károlyihoz. (Az idézett levél szerint.)

gény lakosokat ne zaklassa. Ha a hozzá és a közügyhöz hidegebb *szászokat* engedelmességre szoríthatja, necsak a vásárhelyi gyűlésen rájok kivetett összeget vegye meg rajtok, hanem többet is fizettessen velök, hogy a hívek terhein könnyítsen, a hűteleneknek pedig példát adjon. Ha mégis engedetlenkednek, példaképpen égesse föl egy-két falujokat és fogassa el bíráikat. Egyébiránt ezeket egyebekkel együtt hozzá és nemzetünk ügyéhez elejétől fogva és valósággal sok ízben megmutatott igaz hűségére és buzgó szeretete szerint bölcsességére és belátására bízta.[53]

A rendelet kiadásának napján, február 23-ikán a fejedelem Nagykárolyból kornyétásan indúlt meg *Károlyi*val és az erdélyi hadakkal együtt. Csak 26-ikán, Nyíregyházán váltak el egymástól. Hosszas utazásai után a fejedelem — mint maga mondta[54] — dolgait elvégezvén, nagyobb bajoskodásra sietett vissza *kassai* «ködös, büdös, sáros, vizes kvártélyába». 27-ikén Tokajnál átkelt a Tiszán s ott időzött harmadnap is, a mikor meg kellett volna nyílnia a *pozsonyi országgyűlés*nek, mely ellen már Nagykárolyban hatalmas nyilatkozatot adott ki.[55] Nyugtalanította az a hír is, hogy *Munkácsi* János már a szabolcsmegyei falvakat is sorra járja és a parasztokat sorra esketteti, de nem tudják mire. Intézkedett Munkácsi és a megesketett parasztok elfogatása iránt.[56] Elég valószínűnek látszott, hogy a bécsi kormány *északon az orosz, délen a magyar parasztokat akarja ellene lázítani*, hogy helyzetét saját uradalmaiban tegye tarthatatlanná. Később kiderült, hogy ez a Munkácsi egyszerűen szélhámos[57] s a fejedelem meg is kegyelmezett neki.[58]

53 Február 23. Két íven és egy levelen, a fejedelem nagy pecsétjével. Károlyi-lt.

54 Balsán, február 27-ikén. Arch. R. II. 170.

55 Február 18. L. e könyv III. fejezetében, 529—538. l.

56 Február 28. Vayhoz, Arch. R. II. 172. Másnap Károlyihoz, Károlyi-lt. Rákóczi (márczius 11.) maga mondja, hogy majdnem elfogatta a hasonlónevű zempléni perceptort. U.-o. Márczius 27. írja, hogy Munkácsi azelőtt étekfogónak jelentkezett nála, de nemességét nem bizonyította eléggé. U.-o.

57 1708 márczius 28. Arch. R. II. 214. V. ö. u.-o. 220., 237.

58 1709 deczember 15. U.-o. II. 595.

GRÓF ESTERHÁZY ANTAL.

Mádon és Gönczön keresztűl márczius 2-ikán érkezett udvarával *Kassá*ra, a hol a fő őrségen nyolcz zászlóalj várta s a városiak is lelkesedéssel fogadták.[59]

A csatatérről jó híreket hallott.[60]

A *Dunántúl* Esterházy Antal bevette és lerontotta Körmend várát, s hadai Horvát- és Stájerországba, valamint Alsó-Ausztriába is becsaptak. A *Vág vidékén* a gyönge Andrássy

225. SZÁSZ TANÁCSOS ÉS FALUSI BIRÓ.

István helyébe állított Bottyán még az év elején visszanyomta «Büszkevári» *Starhemberg Miksa* altábornagyot, a fővezér öcscsét. Beczkó, Bolondócz és Galanta bevétele után Bornemisza János őrmester el is fogta az altábornagyot,[61] miért a fejedelem megajándékozta. Az altábornagynak, ki feles őrizet alatt 13-ikán érkezett meg, Kassán *Gombos* Imre házánál tisz-

59 Rákóczi-tár, I. 104.

60 Az 1707. évi hadjáratra nézve l. Feldzüge des Prinzen Eugens, I. sor. IX. 286—333., 1708-ra II. sor. I. 100—143.

61 Ezekről Bercsényi jelentése február 27. Arch. R. v. 549., 555—6. Thaly, Bottyán élete, 195—205.

tességes szállást és ellátást rendelt[62] abban a reményben, hogy kiválthatja rajta édes két fiát.[63] Nemsokára *Viard,* a jeles császári tábornok márczius 9-ikén Pruszkán szétverte *Révay* Imre hajduit, mit «Rákóczi villáma»: *Ocskay* már 20-ikán a lisszai szorost őrző németek levágásával és Morvaország zaklatásával torolt meg.[64]

A császáriak a Vág vonalánál elég lankadtan viselkedtek, minek oka a fővezérségben beállott változás volt. *Starhemberg* Guidó már februárius 6-ikán megkapta spanyolországi fővezérré való kineveztetését[65] s márczius 3-ikán el is utazott.[66] A császár az ő személyében — XIV. Lajos szerint — egész hadsereget küldött Spanyolországba. Helyettesét, *Pálffy* bánt, Bercsényi csak téli királynak nevezte, mert nem hihette, hogy *magyar embert* állítsanak a kuruczok ellen küzdő császáriak élére.[67] Emlegették fővezérnek *Herbevillet* is, de Rákóczi csodálkozására, a «vén» *Heister*hez tértek vissza.[68] «Mentől többen lesznek — írta a fejedelem[69] — annál jobban lesz a dolgunk s hamarább vész eszök, a mint ezt már Starhemberg és Rabutin parancsnokságában is tapasztaltuk.» *Heister* márczius 31-ikén Pozsonyban átvette a főparancsnokságot[70] s ezzel a hadjáratnak új szakasza kezdődött.

62 Rákóczi-tár, I. 102—105.
63 1708 márczius 17. Arch. R. II. 189—190.
64 Bőven Thaly, Ocskay, I. 157—181.
65 Balku Mihály Bécsből már januárius 10. jelentette, hogy ő lesz a fővezér. (Teleki-lt. 3471. sz.) Rákóczi (Eml. 238.) tévesen írta, hogy olaszországi fővezér lett és (230. l.) hogy öcscse, Miksa elfogatása 1707-ben történt.
66 Eur. Fama, 1708. LXXV. 484.
67 Februárius 18. Arch. R. V. 538.
68 Eur. Fama, 1708. LXXVI. 274.
69 Április 13. U.-o. II. 243.
70 Simonyi, III. 371.

III.

A POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS.

(1708.)

Rákóczi szerint a császáriak a Vág felől talán azért húzódtak vissza Morvaország felé, hogy jelenlétökkel ne fenyegessék a rendeket, a kiket József király Pozsonyba hítt össze. Így a szabad megjelenés biztosítva lévén, elhitette magával, hogy sokan fognak odamenni. Máskor is volt már ilyen kókó a bécsi udvarnál, mely most is el akarja hitetni a keresztény fejedelmekkel, hogy ő mindenre kész.[1] *Medows* angol és *Bruyninx* hollandus követek megjósolták, hogy az országgyűlés kísérlete még jobban elkeseríti az ellenállást s nem vezet békére.[2] A primás elnöklete alatt Pozsonyban tartott előleges tanácskozások kívánatosnak tartották, hogy az országgyűlésre a fölkelt magyarok vezéreit, vármegyéit és városait is meghíjják, de ne fejenként, hanem *általában;* így, ha nem jelennek is meg, a jelenlevők jogosan határozhatnak.[3]

Ezzel a joggal a fölkelők már is éltek; hiszen a múlt esztendő végén (1707 deczember 12—24.) a fejedelem jelenlétében tartották meg a *kassai* részországgyűlést. Éppen most (1708 január 15—24.) Esterházy Antal vezetése alatt a *dunántúli tíz vármegye* tartott fiókországgyűlést, mely azon hazarész védelméről intézkedett és hadisegítséget ajánlott meg.[4] Már is híre járt, hogy «a magyarok főnökei» *Tapolcsány*ba hirdetnek országgyűlést.[5]

Ilyen előzmények és *huszonegyesztendei megszakítás után*[6]

[1] 1708 januárius 29. Arch. R. II. 158.

[2] 1707 deczember 14. Simonyi, III. 353—7.

[3] Zsilinszky, Magyar országgyűlések, IV. 282—295. A fölkelők meghívásának módjáról a titkos tanács már 1705 januárius 23-ikán tanakodott. Tört. Tár, 1897. 387.

[4] Leírása Tört. Tár, 1899. 193—234.

[5] Medows februárius 22-ikén. Simonyi, III. 364.

[6] A bécsi titkos tanács már 1704 április 9-ikén javasolta, hogy Pozsonyban vagy Sopronban országgyűlést tartsanak s azt a király nyissa meg és zárja be. U.-o.

történt, hogy I. *József* Pozsonyba február 29-ikére csakugyan összehítta az országgyűlést.[7] A nádor január 26-ikán «kedves öcscse urát, a méltóságos fejedelmet» is meghítta mindazokkal együtt, kik ő felségének tartozó hűségöktől eltértek. Nádori tiszte s közbenjáró hívatala szerint intette és édes hazájához viseltető szeretetére kényszerítette a fejedelmet, hogy «országunk végső pusztúlásának és romlásának eltávoztatása s az ártatlan keresztény vér tovább való kiontásának megszüntetése kedvéért» ezt az alkalmat el ne múlaszsza. A vármegyéknek szóló királyi meghívókat küldje szét, hogy a megoszlott vármegyék együtt fáradjanak a hazánk lecsöndesítését és megtartását illető dolgokban. Ha visszatartja vagy eltitkolja a meghívókat s meggátolja a vármegyék megjelenését, az elmúltaknál sokkal több és veszedelmesebb, talán *váratlan alkalmatlanságok* követik szegény hazánkat. Ezek miatt Isten és a keresztény világ előtt főképpen a fejedelemre s a főbb vezérlőkre háramlanék minden ok és vétek. Holtuk után is keserves és szomorú emlékezetök maradna s azt a maradékok, kik valaha élni fognak, átkozódva fogják forgatni emlékezetökben. Nem kételkedett, hogy mindezt szívére veszi és megfontolja.[8]

Az angol követ, *Medows*, érezni látszott, hogy a pozsonyi országgyűlésnek nem lesz nagyobb tekintélye, mint a mekkora volt I. Károly angol király oxfordi ellenparlamentjének, a mely hozott ugyan fakó határozatokat, de a forradalmi parlament szóba sem állt vele. Ha pedig a pozsonyi országgyűlésen a fejedelem s hívei megjelennek, az angol követ szerint a király szétkergeti a rendeket,[9] a hogy I. Károly szétkergette még az oxfordiakat is, kik az örökösödés jogfolytonossága kérdésében nem osztoztak az ő felfogásában. Ugyanabban a kérdésben találkozhatott volna-e József király és Esterházy nádor, Rákóczi

7 Kovachich, Vestigia Comitiorum, 810. Az összehívó leveleket már 1708 január 4-ikén írogatták. (Tarczali levele. Teleki-lt. 3491. sz. és Balku levele január 10-ről u.-o. 3471. sz.)

8 Károlyi-lt. (másolat).

9 Medows február 15. Simonyi, III. 36a.

és Bercsényi felfogása a pozsonyi országgyűlésen? Pozsony Rákóczi szemében sem jelenthetett mást, mint a mit Oxford jelentett Cromwellre nézve; tehát felelete sem lehetett más.

A fejedelem 1708 február ius 27-ikén kapta meg a nádor intőlevelét. Másnap már «hazájához buzgó szeretete folytattatta pennáját», hogy válasz nélkül ne hagyja némely cikkelyét. Annyi megszegett ígéret után nem érti, miként javasolhatták ezt a gyűlést oly időben, mikor tudták, hogy a hazafiak azon meg nem jelenhetnek. Mert *országnak* csak nem nevezhetik a császár híveit, kiknek neveit egy félív papirosra kétszer, háromszor is följegyezhetik. Hazánk rabsága kötelét újra fonják, a kik az országról az ország megjelenése nélkül akarnak végezni. A nádor jobban ösmeri nála a törvényt és hivatalára letett hitét. Csodálkozik tehát, hogy gyönyörködik a *jobbágy-nevezetben* s őket is jobbágyságra hivogatja, holott véres verítékkel, keserves vérontással ez alól már felszabadúltak. Ők a nádort idáig sem ösmerték el közbenjárónak. Különben is melyik törvény

226. A POZSONYI VÁR DÉLI KAPUJA.
(Dörre T. rajza.)

teszi meg a nádort falusi bírónak, hogy közbenjárjon a jobbágy és földesura közt? Gyászba öltöztette a hazát a jobbágynevezettel, mely neki édes lehet, de a hazának keserű; s a zsarnokságnak hízelgett, mikor az eperjesi vérpadot és Rákóczi elfogatását igazolni törekedett.

A szabadság megadásával s valóban szépen szóló síppal édesgetik az országot, melynek kívánságait a király már a nagyszombati alkudozások alkalmával teljesíthette volna. Akkor azonban az alkut abbahagyta, mert győzelemre számított. Most is olyan országgyűlést hirdet, melynek biztosítéka a sokszor megszegett adott szó s végzésének reménysége a nádor közbenjárása. Pedig a nádor tekintélyének helyreállítására is közbenjáró és biztosíték kellene.

Lássa meg a nádor és környezete a nemzetünk beborítására kivetett hálót s ne viseljék az ország nevezetét. Bizony, siralomra méltó, hogy a hajdan nagy dicsőségű s minden ország előtt tündöklő hazánk szeretetét az egész keresztény világ előtt meggyalázzák; mert a császár kevésszámú hívei magukból erővel Magyarországot csinálni akarnak, s magukat jobbágyoknak elismerni, az ország dicsőséges szabadságait ellenségünk rabságában fölállítani kívánják. Ítélje meg a keresztény világ, holtunk után melyikünk cselekedeteinek és czéljainak a vége lesz dicsőségesebb. Ez egyedül attól az isteni kegyelemtől függ, a melyhez ragaszkodva, vérünket annyi esztendő óta jó kedvvel és szívvel bizonyára nem azért ontjuk, s ő sem azért akarja ontani, hogy — mint a nádor kívánja — jobbágyságra vezérelje nemzetét; hanem azért, hogy ügyöket oly *dicsőséges és szabad országgyűlésen* végezhessék, a milyenben — hajdani dicsőséges szabadságunk szerint — mindenkinek *nemesi szabad szavazata* tündöklött. Vezérlő fejedelmi hivatala szerint tehát ő is inti a nádort s a veletartó urakat, s az Isten igazságos ítélőszékére híjja őket, hogy hazafiúságukról, nemzetükről, maradékaikról megemlékezve, ne csak viseljék a magyar nevet, de ne is avassák magukat olyanba, a miből mindazoknak veszedelme követ-

kezhetik. Kövesse a nádor nagy dicsőséggel tündöklő, felejthetetlen elődének, Perényi nádornak példáját[10] s vegye szívére, fontolja meg mindezeket. Mivel pedig a vármegyék már amúgy is ösmerik a meghívólevelek tartalmát, a hozzáküldött csomagot felbontatlanúl visszaküldi, mert a császártól jött, a kit uruknak egyikök sem ismer el.[11]

A fejedelem ugyanaznap a *vármegyékkel* is közölte a meghívót.[12] Mindenki könnyen átláthatja, miért hirdet a császár országgyűlést most és nem letétele előtt, a nagyszombati vagy a selmeczi tárgyalások alkalmával. A czél bizonyára az, hogy *újra elösmertesse uralmát és királyságát*, a melynek ők az ónodi országgyűlésen az egész keresztény világ előtt ellene mondottak. Hogyan várják szabadságuk helyreállítását attól, a ki a szabadság értelmének ellenére s annak alapjából való felforgatásával a mellette levő urakat országnak lenni állítja és dicsőséges nemesi kiváltságainkat egyenetlenné akarván tenni, ezeket az urakat becsesebbeknek tartja a vármegyéknél, melyek közűl a meghívóban egyet sem említhet föl. Országgyűlést nem régi boldogemlékezetű eleink módja szerint hirdet, mert az ország szabadságainak megbántódásakor *konventeket* szoktak tartani. (Hatvanban, a Rákosmezején). Azonban hasznosnak tapasztalta az utolsó pozsonyi országgyűlésen azt a közmondást, hogy a mit az úr kér, a jobbágynak akarnia kell; s megcsinált embereivel a nemzet nyakába vetette az *örökös királyság* elviselhetetlen vas jármát. Ezt az igát fegyverökkel és szövetséges szívökkel, hitökkel már levetették nyakukból. Most a császár,

10 Perényi Imre nádor 1515-ben lábbaja miatt szekérre űlt s Pozsony útczáin úgy tiltakozott a Jagellók és Habsburgok családi szerződése és az országnak családi örökséggé tétele ellen.

11 Másolata a kolozsvári unit. gimnázium könyvtárában, 972. kézir.-sz. a. 185–8 l. Említi Eur. Fama, 1708. LXXVI. 263. U.-o. márczius 7-ikéről Bercsényi levele, melyben, a fejedelem levele után, feleslegesnek tartja, hogy külön válaszoljon, de kivánja, hogy nemzetséges igaz szabadságunk ügyét az Isten a nemzetnek és minden magyarnak elérni engedje. (A nádori czimet nem adta meg neki.)

12 U. o. 239–246. l. Külföldön híre terjedt, hogy Érsekújvárra országgyűlést hirdetett nekik. Élesen látók attól tartanak, – írta az Eur. Fama, LXXIV. 100. – hogy a keményfejű lázadókat nem lehet megfékezni, mig be nem verik a fejöket, vagy nem valósitják az angol-holland kezességet.

a béketárgyalásokat szóba sem hozván, csak gyűlést hirdet, a hol néhány követtel, a maga birtokában levő városban, saját hadserege közt kedve szerint alkudhasson az úgynevezett országgal s jóváhagyasson vele mindent, a minek elviselhetlensége miatt fegyvert kellett fogniok. Mikor ezt a vármegyék elé terjeszti, nem kételkedik, hogy letett hitökhöz, az ország végzéseihez, a hadakozás czéljához hívek maradnak mindaddig, míg súlyos hadakozásukat állandóan békével, szabadságuk helyreállításával koronázhatják. Ha mégis akadnak, a kik nagyobb hitelt adnak az ellenség hitegetéseinek és csalárd hízelkedéseinek s hitök és magyarságuk megtagadásával abban a gyűlésben megjelenni kívánnak, jelenjenek meg a fejedelem előtt s *útlevelet kapnak.*

Ezzel az engedelemmel senki sem élt, pedig a vármegyék valamennyien tárgyalták a királyi meghívót. Zemplén vármegye magának a fejedelemnek jelenlétében tiltakozott ellene.[13] Zala, Baranya, Tolna tiltakozása — Bercsényi szerint[14] — s általán a Dunántúl revolucziója majd meggyőzi az innenső keményszájú magyarokat is. «Igen jól találta felséged — írta már korábban a fejedelemnek,[15] — hogy ezen országgyűlés ellen nem kell tiltakozni.» *Elég tiltakozás az interregnum egymaga.* Legfeljebb *a királyi czím használata ellen* lehetne protestálni. A király maga is kelletlenül tűrte az országgyűlést. Aznap, a melyen ez a fölkelők követeinek meghívását kérte tőle,[16] tudatta[17] a külföldi követekkel, hogy éppen csak a megnyitásra megy le s így nincs miért odafáradniok. Lehet, hogy az országgyűlés bezárására ismét lemegy,[18] de csak akkor, *ha Rákócziék a magyar koronát föl nem ajánlják a svéd királynak.* Egyáltalán nem ment le. Az ülések márczius 3-ikán kezdődtek, mikor a királyhoz küldött üdvözlő küldöttségnek arra is engedelmet kellene kérnie,

13 Márczius 16. Rákóczi-tár I. 107.

14 Márczius 20. Beszterczebányán. Arch. R. V. 574.

15 Márczius 7. U.-o. V. 562.

16 Eur. Fama, 1708. LXXV. 181.

17 Márczius 8. Simonyi, III. 365.

18 Balku Bécsből már április 23-ikán írta, hogy lemenni készül. Teleki-lt. 3471. sz.

227. GRÓF CSÁKY IMRE VÁRADI PÜSPÖK.

hogy Rákóczit és a fegyverben álló magyarokat követük, a primás, személyesen híjja meg a gyűlésre.[19] A fejedelem az országgyűlésre való meghívást békeajánlatnak nevezte, de megczáfolta azt a bécsi híresztelést, hogy élni akar ezzel az ajánlattal. A szövetkezet tagjai közűl — a mint a fejedelem a francia és a bajor udvart biztosította[20] — senki sem fog megjelenni; puszta kiváncsisággal várják, mire megy ottan egy maroknyi nép, mely magát országnak nevezi. A pozsonyi rendek 16-ikán maguk is kedvetlenül hallották, hogy a király csak *Skarbala* alnádort és *Luby* Imre esztergomi prépostot akarja küldeni Rákócziékhoz. Attól tartottak, hogy az elpártolt magyarok ezeket alsórendű embereknek tartják s útlevelet sem adnak nekik; azért gr. *Csáky* Imre váradi püspököt, *Koháry* István tábornokot, *Festetich* Pál soproni alispánt és *Röszler* Farkas pozsonyi ügyvédet ajánlották a követségbe. Erre a primás, a rendek megbízásából, személyesen is kérte a királyt, a ki azonban Rákóczinak a nádorhoz intézett levele után nemcsak az elmenetelt, hanem a levélbeli felszólítást is megtiltotta.[21]

Aprilis 3-ikán az országgyűlést *Liechtenstein* Ádám herczeg és *Tran* Ottó ausztriai tartományi marsall nyitotta meg. Ily körűlmények közt — az angol követ szerint — semmit sem lehetett remélni.[22] «A békességhez kevés a reménység, — panaszkodott egy bécsi labancz;[23] — mert, a mint látjuk, a malekontentusok nemhogy embereket küldenének reá, de ingyen nem is fütyőlik, csak semminek vélik és a diéta helyén *konventikulumnak* nevezik.» «A nagy hirrel és méltósággal tündöklő *gyülekezetecske*» — ahogy a fejedelem valóban nevezte,[24] — nem tudta magát kiegészíteni, s hivatalosan nem érintkezhetett a kuruczokkal. Annál jellemzőbb, hogy a sérelmek fölsorolásában meglehetősen egy csapáson járt velök. A sarkalatos törvé-

19 Gróf Erdődy Sándor naplója. Közli Thaly Kálmán. Tört. Tár, 1896. 389.

20 Rákóczi Vetésyhez márczius 6. Fiedler, I. 315.

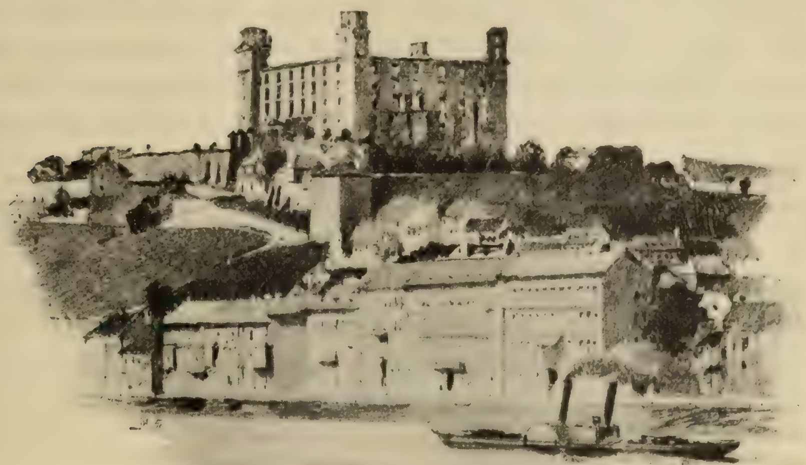
21 U.-o. 390. Zsilinszky, IV. 308—9.

22 U.-o. 391. Medows levele április 7. Simonyi, III. 373—4.

23 Balku Mihály április 23. Teleki-lt. 3471. sz.

24 Márczius 30. Arch. R. II. 220.

nyek, különösen a *személyes szabadság* helyreállítását sürgetve, elég érthetően czéloztak Rákóczi elfogatásának és elitélésének törvénytelenségére. Követelték, hogy csak országgyűlésen kivetett adót kelljen megfizetniök. A fegyver jogán alapúló új szerzeményi bizottságot töröljék el. Országgyűlést három évenkint tartsanak, az országot törvényesen és csak magyarok kormányozzák, a biróságok szakadatlanúl müködjenek. A vallást szabadon gyakorolhassák, a nádor és zászlósurak tekintélyét

228. A KIRÁLYI VÁR POZSONYBAN.
(Cserna rajza.)

állitsák helyre, a koronát az országban őrízzék, az idegen katonaságot a fölkelés elmúltával vigyék ki stb.[25] Rákóczi szerint[26] «a Pozsonyban valamely *gyűlésecskét* tartó egynéhány magyar urak magukba szállván, és a német elejétől való istentelenségeit megfontolván, *kemény és darabos szókkal* küldöttek némely punktumokat a német császárnak, melyért igen vigyáznak rájok és tisztességes áristom alatt vannak némelyek közülök.»

25 Horváth, VI. 517–521.
26 1708 július 9. Arch. R. II. 404.

A király nem engedte meg az országgyűlésnek, hogy az örökös királyságnak, a katonaság kivitelének és Erdély visszacsatolásának kérdését feszegesse. Ez a rideg magatartás még a legodaadóbb labanczokat is lehangolta; a kuruczokat pedig, ahogy *Bartholdi* porosz követ azonnal észrevette, egyenesen a szabadságharcz folytatására buzdította. De az is ösztönözte őket, hogy a rendek többsége határozottan állást foglalt a *vallásszabadság ellen,* a mit pedig a jobbára protestáns kuruczok már végképpen elintézett dolognak tekintettek. Mentűl bizonyosabb lett, hogy a bécsi miniszterek *minden nemzeti engedményt elleneznek* s Magyarországot *fegyverrel* akarják visszahódítani, annál jobban emelkedett Rákóczi tekintélye, a mely a nemzet történeti, alkotmányos jogait képviselte.[27] *Medows* angol követ szerint,[28] a bécsi miniszterek most már azon gondolkoznak, hogyan oszlassák föl az országgyűlést bántalom és feltűnés nélkűl. Nem hitte, hogy a magyarokkal az angol királyné közbenjárása nélkűl békét lehessen kötni. A rendek június 24-ikén intézkedtek föliratuk és sérelmeik fölküldéséről;[29] azután — a pestis kitörésének ürűgye alatt — szétoszlottak.[30]

27 Acsády a millenniumi történelemben, VII. 645.
28 1708 augusztus 4. Simonyi, III. 392—3.
29 Gróf Erdődy naplója. Tört. Tár, 1896. 401.
30 Az országgyűlés története Zsilinszky idézett műveiben.

Én Károlyi Sándor az Felséges II. RÁKÓCZY FERENCZ Erdélyi és Vezérlő Magyar Or-
száji Fejedelem Kegyelmes Urunk eő Felsége és az T. Confoederált Magyar Országi Statusok Hadainak mezei Mars-
schallussa és Senatora, Felső Magyar Országi N. Tiszán túl [illegible] Vármegyebeli Hadaknak Commendója, Nemes Erdély
Országának Plenipotentiarius Commendans Generalissa és N. Szathmár Vármegyének örökös Fő Ispánja etc. Adom tudtá-
ra mindeneknek az kiknek illik, Nevezetesen Száz Sebes Székben lévő Fiscusoknak és minden rendbéli Lakosoknak, hogy mi-
nekutánna Felséges Urunk eő Felsége kegyelmes Parancsolatjával és Fejedelmes Gyűrűjével ezen Nemes Hazába [illegible]
re [illegible] volna, Szükségesnek tartván előbben is az velem lévő Hadnak Subsistentiájáról és Intertentiójáról pro-
videálni, adám előre ki eő Felségétől kegyelmesen adatott Authoritasomnál fogva Intimationnal Tekintetes Úr [illegible]
hán Erdélyi Fő Thesaurarius [illegible], á mint á kirendelt [illegible], így az Erdélyi Hadak exolutiójára tartozó Pén-
nek administratiója iránt, azon Restantiákból á mellyek az el múlt [illegible] Impositióknak residuitásából fogyá-
nak [illegible], s máig is Kegyelmetek Székin [illegible], melly Széknek nem [illegible] hogy maga [illegible]
[illegible] említett Fő Thesaurarius Úr eő Kegyelme per Intimationes et [illegible] requirálni fogja Kegyelmeteket, akartam előre
[illegible] Parancsolatomat [illegible] praemittálnom, admonálván kik kit Kegyelmetek közül, tám in Particulari quam etiam
Universali, hogy meg értetvén Felséges Urunk [illegible] eő Felségének tartozó mind engedelmességekről s mind Hazájához
[illegible], [illegible] egy vagy más [illegible], és Considerátió mellyekért [illegible] valamelly renitentiára és an-
[illegible] ellenségeskedésre ösztönöztetnének, a midőn említett Thesaurarius Úr eő Kegyelme Intimatiója [illegible],
[illegible] és híven effectuálljak az Administratiók iránt tett Parancsolatokat, hanem egyéb requisitiókban is [illegible]
[illegible], á mint Urunk eő Felsége igaz [illegible]; [illegible] Példája Kegyelmeteknek az ellen-
[illegible] iránt, ha kik [illegible] eő Felsége [illegible] magokat az Hadi operatióknak elő-
[illegible] nem [illegible] inkább [illegible] mint eő Felségének [illegible] való ellenségi
[illegible] és minden [illegible], és [illegible] okai magok
[illegible] tulajdonítsák. Praesentibus [illegible]. Datum ex Officio Supr.
Generalatus [illegible] in Castris ad Kis-Falud [illegible] Die decima Mensis Augusti Anno Millesi-
mo Septingentesimo Octavo.

Száz Sebes Széki.

GRÓF KÁROLYI SÁNDORNAK A KISFALUDI TÁBORBAN (1708. AUG. 10.) KIADOTT INTIMATIÓJA.

IV.

KÉSZÜLŐDÉSEK.

(1708.)

KÜSZÖBÖN álló hadjáratban a fejedelem kerülni akart minden döntő ütközetet;[1] de el volt szánva, hogy ha az ellenség megszállja *Érsekújvárt*, megharczol vele. Mondták neki, hogy két esztendeig ez a vár nem volt az övék, s ha elvesztik is, hadakozhatnak; de ő úgy gondolkozott, hogy «ha csak egy Görgény elvesztése is annyira csökkenti a sziveket, mit tehetne Újvár, a melyet ügyünk bástyájának tartanak!» Nyugaton s nem keleten, Erdélyben kereste a nagyobb katonai feladatokat; mert Erdély széléről késő megindítani a hadakat, ha amott baj lesz. Ha ezért rágalmazzák, inkább tűri a gonosz nyelvek mondásait, mint hazája veszedelmét.[2] A császáriak a ráczokon kívül kilencz gyalog- és tizenkét lovasezreddel készültek támadni és megint zsoldba fogadtak hatezer dánt, mert *Heister* legjobban bízott bennök.[3] A fejedelem azt hallotta a franczia udvarból, hogy a császár — a mint szövetségeseinek mondta — az erdélyi hadakon kívül 31.000 emberrel *három felől akarja megtámadni a kuruczokat.* «De hiszen eddig is megvoltak ezek — tette hozzá,[4] — mégis megtartott az Isten bennünket.» Ha pedig a dánok heringet fogni mentek, úgymond,[5] mi is készíthetjük a rókafarkat az ujvári bástyák tisztogatására, mert nélkülök a császáriak azt nem ostromolhatják meg. Hamburgi és stettini lapokból olvasta, hogy Passaunál már hajókra szálltak; ha véletlenül a Dunába vesztek, ő ugyan nem fogatja ki őket!

1 Eml. 238.
2 1708 április 4. Arch. R. II. 225–6.
3 Wagner, Hist. Josephi, 242. Az ez évi dán segitségre nézve l. Rockstroh, Et dansk Korps' historie, 166–179.
4 Április 13. Arch. R. II. 240.
5 Április 6. U.-o. 231.

A nagyhéten és a husvéti ünnepek alatt Kassán a sok eső miatt alig mozdúlt ki a házból; gyakran tanácskozott magyar és franczia tisztjeivel; sokat olvasott és írt, vagy inkább diktált, s minden tehetségét hazája szolgálatára szánván, jól megfontolta a hadjárat tervét. Úgy hitte,[6] hogy ha mindenki úgy megvizsgálná a hadakozásnak állapotát és nemzetünk természetét, mint ahogy ő *naponkint* megfontolja, többen belátnák, mit tegyen és mire vezérelje őt azoknak különböző gondolkodása, a kiket kezére bízott az Isten. Rajtok uralkodva sem bárdolhatja és erőltetheti természetöket, hanem keresnie kell oly középútakat, a melyek szélsőségekre ne vezéreljék. Mindenkivel úgy kell élnie, a mint lehet, és sok emberrel szemben nem úgy, ahogy akarná. Nem akarhatta, hogy a haditervekbe mindenki beleszóljon; de mindig megkérdezte azokat, a kiknek véleményére adott. «Nem vagyok pápa — szólt,[7] — hogy csalhatatlannak tartsam magamat. Keveset beszélek ex kathedra, és a midőn vétkemet korrigálnom kell: nem azt szégyellem, hogy korrigálom, hanem hogy meggondolatlanúl cselekedtem; és bánom, hogy az Isten nem világosított fel.»

Károlyi, a kinek ezt írta, mindjárt *erdélyi hadjárata* kezdetén összeütközésbe jött egyes erdélyi urakkal. Maga a fejedelem figyelmeztette,[8] hogy *Teleki* Mihály tábornokot mint szenátort nem rendelheti alája, mert a szenátor Erdélyben a fejedelemnek is csak melléje van rendelve. Óvatosan kell eljárni ebben az állapotban, mert ezt hozza magával az ország szabadsága. Arra kérte tehát,[9] úgy mérsékelje indúlatát, hogy hazánk szolgálata fogyatkozást vagy hátramaradást semmiben se szenvedjen. Hiszen ha csöndes elmével tekinti meg hazánk ügye folyását, belátja, mire kötelez bennünket a hazaszeretet. Egymás géniuszának úgy kell engednünk, hogy meg ne sértsük az igazságot, de a tűz fellobbanásától is óvjuk magunkat.

6 Április 11. Arch. R. II. 233.
7 U.-o. II. 236.
8 Márczius 6. Károlyi-lt.
9 Márczius 18. U.-o.

A fejedelem értesülése szerint az ellenségnek oly sok a betege, hogy nem mozdúl ki szívesen a Maros mögűl; ezért nem tett idáig ő sem komoly kísérletet, hogy megsegítse a hősiesen küzdő *görgényieket.*[10] Most azonban sürgette Károlyit, hogy fölszabadításukra siettesse *Palocsay* tábornok útját. *Ráthonyi* János kapitány futára még 1707 november végén jelentette neki,[11] hogy az ellenség október tizedike óta ostromolja *Görgény* várát. A teljesen elhagyott országban száz palotással állt

229. GÖRGÉNY VÁRA A RÁKÓCZI-HEGYEN.

helyet ötszáz lovas, ötszáz gyalog császárival szemben. Bátorító üzenetnél egyebet akkor a fejedelem nem küldhetett s talán az sem juthatott be. Ráthonyinak azonban harmincz mázsa puskaporán s néhány törött ágyútaraczkján kívűl[12] egyebe is volt: égő lelke, a melylyel a szabadsághoz csatlakozott. Dobó István módjára védelmezte a kis hegyi várat. Az ostrom harmadik

10 Márczius 6. Vetésyhez. Fiedler, I. 315.

11 Károlyi-Okl. v. 741. Az ostrom részletei Csereinél 393–6. Fundgruben, III. 374. Eur. Fama, 1708. LXXVI. 264.

12 A fejedelem Bercsényihez 1708 márczius 20. Arch. R. II. 219.

hónapjában, tisztelete jeléül, *Rabutin* saját fiát küldte be hozzá, hogy a vár föladását kérje. Ráthonyi kiállott a vár fokára, poharat köszöntött a tábornagyra s lekiáltott, hogy *kérje a fejedelemtől*, mert ő utolsó csepp véréig védelmezi a várat. Erre újból kezdették az ostromot. Ráthonyi nemsokára már csak makkal töltött ágyúkból felelgethetett a tüzelésre; de visszavert minden támadást. Egy éjszaka, mikor szokása szerint körüljárta az őrséget, egy labancz a vár piaczán lobogó tűznél meglátta, czélba vette, súlyosan megsebesítte. De a másnapi rohamot is visszaverte s az újabb csapatokkal erősödött császáriak minden újabb támadása ellen résen állt, míg az izgalom, a munka és a súlyos seb végre megölte.[13] A parancsnokságot most *Horváth* György zászlótartó vette át. Ekkor már útban volt báró *Palocsay* négy ezreddel, hogy mialatt Nyuzó kuruczai Gyulafehérvárig portyáznak, nagyobb feltűnés nélkül, az ellenséges csapatok megkerülésével nyomúljon Görgény alá.[14] Azonban elkésett. A vitéz *Horváth* palotásai, hogy a megadást elkerűljék, márczius 10-ikén kirohantak és tizenhatan keresztűl vágták magukat a németeken. Másnap a hajdúk föladták Görgényt. «Elég vígasztalásom lehet — írta a fejedelem,[15] — hogy ezen testőrző-ezredekbeliek *legelső példát mutattak, miként kell örzeni s oltalmazni az erősségeket.*» Valóben megtették kötelességöket, írta Károlyinak;[16] de akárki mit mond, az egész európai hadakozás módjából láthatni, hogy hosszas megszállás ellen a mai időkben külső segítség nélkül lehetetlen bármely várat megtartani. *Ráthonyi* dícséretes és igaz magyar vérhez illő, példás magaviselettel s életének édes hazájáért való letétele előtte új és friss emlékezetben lévén,[17] özvegyének, Nagyidai Annának s árváinak ellátásáról gondoskodott. A tizenhat görgényi hőst munkácsi tróntermében ünnepiesen fogadta, Horváthtal a

[13] Mikeházán van eltemetve. Kővári, Erdély épít. eml. 180.

[14] Rákóczi Bercsényihez február 27. Arch. R. II. 170.

[15] Április 4. U.-o. II. 224.

[16] 1708 április 4. Arch. R. II. 225.

[17] 1708 június 25. U.-o. II. 616. Annál feltűnőbb, hogy emlékirataiban megfeledkezett a kuruczvilág egyik legnagyobb hőséről.

vár védelmének történetét elbeszéltette, hűségöket megköszönte, példás vitézségöket magasztalta. Horváthot kapitányi ranggal,

230. RABUTIN.

arany érdemrenddel, a többieket pedig ezüst érdempénzekkel s egyéb ajándékokkal jutalmazta meg.[18] «Csak nem lehet nekünk *sok Ráthonyira* találnunk!» sohajtott Bercsényi.[19] Dal ma sincs

[18] Hadtört. Közl. 1891. 15.
[19] 1709 szeptember 21. Arch. R. VI. 344.

róla, mikeházi sírja jeltelen, emléktábla most sincs a görgényi váron; de örökké élnek azok a szép szavak, a melyekkel Rákóczi Ferencz vigasztalódott Görgény elvesztésekor: «Még franczia uraiméknál is ritka az ilyen példa!»

Károlyi tavaszi hadjáratának első feladata az volt, hogy Erdélyből ne engedje kijönni *Rabutint*, kinek, hír szerint, az olaszországi hadak parancsnokságát kellett átvennie.[20] A fejedelem születésnapjára az a jó hír érkezett, hogy első kimozdúlása valóban nem sikerült, mert «ő is ember s neki sem lehetős az mindenkor, a mi másnak lehetetlen». Kalandos hírek jártak róla. Majd hogy a Maroson hajókra rakatta seregének fegyvereit és csapatostól fegyertelenűl vonúlt ki a folyó török partján; majd pedig hogy Borosjenő felé hagyta el az országot. Április elsején a fejedelem úgy tudta, hogy «bottal üthetik a nyomát», mert Jenő felé valóban kiment. Sok tanúlság van ebben a bizonytalanságban; mert Rabutin Szebenből csak a hónap végén tudatta Károlyival, hogy gyöngélkedése és másnemű megbizatása következtében útra készül s távollétében *Cusani* őrgróf lovassági tábornok helyettesíti.[21] Rákóczi már azelőtt egy hónappal hallotta, hogy az új parancsnok, báró *Kriechbaum* György Frigyes Péterváradon, Szegeden és Aradon át készül bemenni Erdélybe.[22] Meg kellett gátolnia, hogy Heisterrel és a marosmenti ráczokkal egyesűljön.[23] Azért mondott le Szeged vagy Buda ostromáról, pedig erre a czélra néhány öreg ágyút is öntetett.[24] Kassán udvara népével április 14-ikén lóháton ment az öreg czitadellába, hol négy új ágyúval czélba lövetett, négy mozsárból pedig bombákat hányatott; de a költséges ostrom tervét örökre elejtette.[25]

20 Rabutin levele április 30. Károlyi-lt.

21 Rákóczi levelei márczius 21., 22., 27., április 1. U. o. Bécsből Kriechbaum csak április 25. indúlt Erdélybe. Eur. Fama, 1708 LXXVII. 341.

22 Andorkó Péter Böszörményből április 8. figyelmeztette Dobozi debreczeni bírót, hogy tegnap a ráczok 800 lovassal és sok szekérrel már Bánhalmánál voltak, Kakat mellett. Károlyi-lt.

23 Rákóczi Vetésyhez márczius 31. Fiedler, I. 320.

24 Rákóczi-tár, I. 115.

25 Az Eur. Fama szerint (LXXVII. 339.)

Szerencsen, a hová Kassáról április 20-ikán kornyétásan költözött át, az Alföld megvédése tervének részleteivel foglalkozott. Megvizsgáltatta a Tisza és a Sajó réveit, hogy hadait, kivált a portyázó ráczok ellen, szükség esetében azonnal útnak indíthassa.[26] Bercsényi hadi rendeltetésén nem változtatott, holott a fővezér maga írta, hogy a német elfoglalni akarja Nyitrát, helyreállítani Lévát és ostromzár alá helyezni Érsekujvárt.[27] Már pedig neki nincs több hajdúja, mint a mennyi Újvár őrzésére kell.[28] De a fejedelem a Vág mellékénél is rosszabbnak tartotta a *Dunántúl* helyzetét, a melyen *Esterházy* Antal visszahívásával akart segíteni;[29] mégis csak meghagyta állomásán, a mit nem volt oka megbánni.

Május elsején a tábori zene megharsant Szerencsen a fejedelem ablakai előtt s vígan köszöntötte az új hadiesztendőt. Jól kezdődött, mert *Huissen*, a czár bécsi követe, tegnap azt a hírt hozta Rákóczinak,[30] hogy a császár átengedi neki az erdélyi fejedelemséget, kiviszi az országból a német katonaságot s Magyarországot magyarokkal kormányoztatja, ha megegyezhetnek. Igaz, hogy a követ a tegnapi nagy mulatság után «kornyadozva» állott vele szemben s a biztosítékokról nem nyilatkozhatott; a hadiesztendő az ő nyilatkozata következtében mégis a béke reményében kezdődött. Azonban Károlyinak a fejedelem a szokottnál keményebben írt,[31] hogy hadainak mozgását nem tapasztalja. Hiszen ha az ellenség megmozdúlására vár, a támadással szemben elkésik, a védelemmel szemben pedig kifogy az időből. A hadak, úgy látja, könnyen belenyugodnának, hogy ne bántsák az ellenséget, ha az sem bántja őket. S megeshetik, hogy ötszáz aradi rácz szégyenszemre fölépítteti a *szarvasi*

Rákóczi és Károlyi Nagyváradot árúlással akarták elfoglalni, de a fölbérelt magyar labancz viszont őket árúlta el.

26 Április 21. Károlyi Sándorhoz. Arch. R. II. 245.

27 Április 23. U.-o. V. 640.

28 Április 25. U.-o. II. 252. és Károlyi-lt.

29 Április 22. U.-o. II. 247. Esterházy dunántúli hadjáratáról tömérdek adat van Esterházy Antal tábori könyvében. Kiadta Thaly, 1901.

30 Május 1. U.-o. II. 257.

31 Május 6. Károlyi-lt. (Arch. R. II. 259. május 4. kelet alatt).

puszta várat, s ezzel elvágja a kuruczok összeköttetéseit Szeged és a török határ felé. Aznap, a melyen az orosz követ elbúcsúzott tőle, *Dániel* Péterrel elég éles izenetet küldött *Mikes* Mihály szenátornak is, a Moldovába menekült erdélyiek parancsnokának.[32] Úgy látja, igen kevesen emlékeznek meg hadakozásuk czéljáról és a szövetséghez való kötelességökről, a melyet a végre kötöttek, hogy mindnyájuk megbántódott szabadságát helyreállítsák. Senkisem mondhatja, hogy a fejedelemért szenved, hanem mindnyájan *égymásért*, közönségesen magukért és maradékuk szabadságban való megmaradásáért. Minden nyomorúságuk czélja és boldogúlásuk kívánsága ebből állván, senki sem sajnálhatná magáért való szenvedését.

Május 10-ikén egész udvarával, a nemes ifjakkal, három sereg karabélyossal és minden kadikészűlettel Szerencsről kornyétásan indúlt a táborba; pedig éppen aznap írta, hogy a hadak szökését csak a béketárgyalások hírével tartóztathatná fel.[33] Másnap a *hídvégi* mezőn, az ónodi várral szemben, czéllövő gyakorlatokat tartott, harmadnap pedig megtekintette az *ónodi* puszta várat.[34] 13-ikán érkezett el a *daróczi* táborba. Az ezredek egy vonalban fölállítva, tisztelegve fogadták. A fejedelem szemlét tartott fölöttük, majd sátorába vonúlt s a tiszteket fogadta. Másnap udvari hadát Szeged felé rendelte, hogy egyéb hadakkal Nyuzó vezetése alatt elvágják a *Rabutin* kísérésére gyülekező ráczok és a tizenöt lovasszázad útját.[35] Harmadnap a daróczi dombról szemlélte meg udvari hadainak, a nemes ifjaknak és a karabélyos ezrednek had- és menetgyakorlatát. A mikor *Egerhez* közeledett velük, a várból háromszoros ágyúdörgéssel üdvözölték.[36] Táborban állt ott a nemesség is, mert erre a napra, május 15-ikére, a fejedelem még április 10-ikén *konventet hirdetett Egerbe,* hogy «a hazánk további megmaradását és a czélunk boldogúlását illető dolgokat», különösen a dikák ügyét

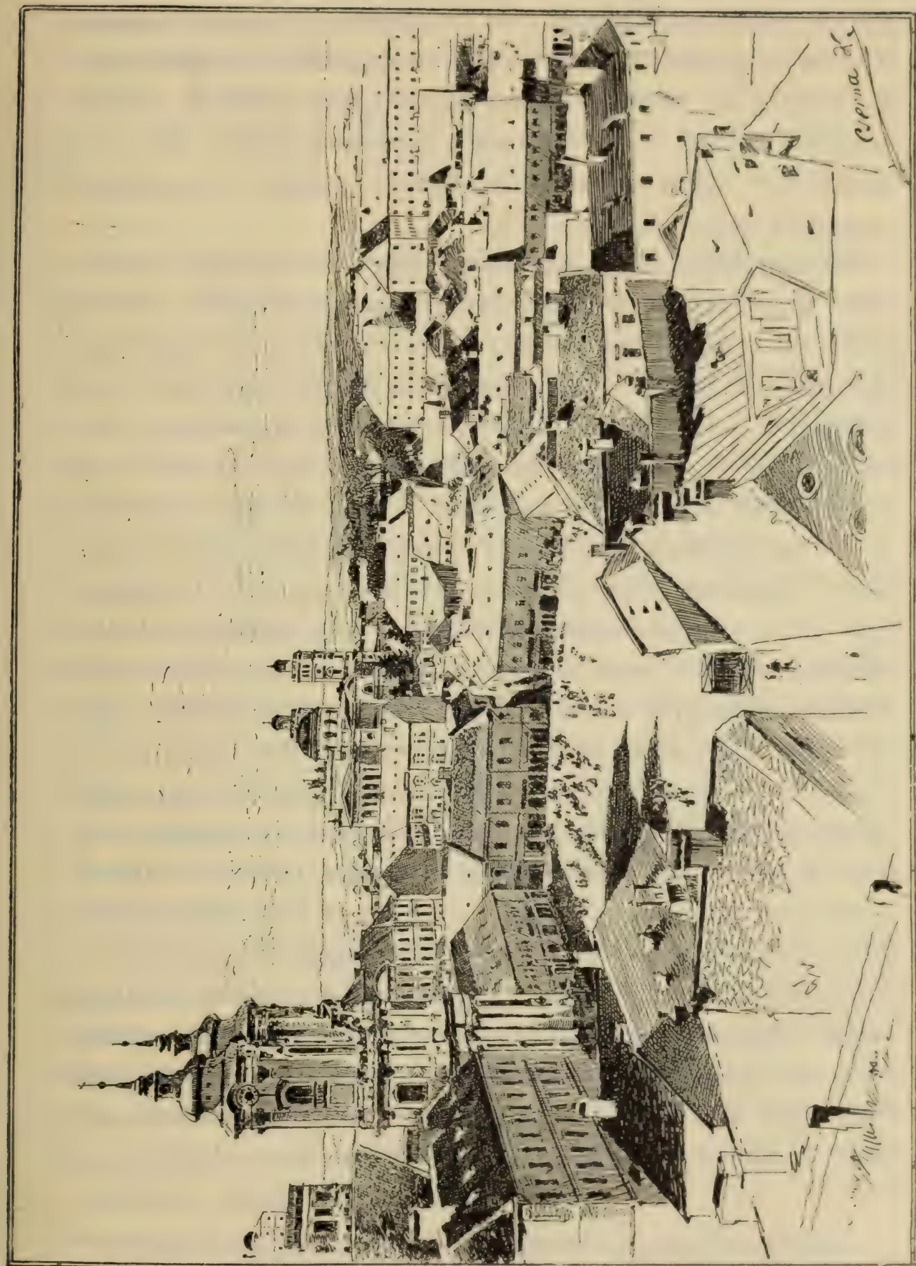
32 Május 9. Arch. R. II. 262—5.

33 Május 10. Károlyi-lt. és Arch. R. II. 267.

34 Május 11—13. Rákóczi-tár, I. 122.

35 Május 14. Arch. R. II. 267—8. Május 19., 269.

36 Rákóczi-tár, I. 124.

231. EGER LÁTKÉPE.

egyenlő erővel és munkával végezzék.[37] A fejedelem első útja az öreg templomba vezetett, hol Te Deumot hallgatott. Egyelőre *Telekesy* püspöknél szállt meg s ott fogadta Blaskovics István alezredest, kit Ocskay a Morvarországban nyert öt császári zászlóval küldött hozzá.[38] Ennek a diadalnak hírét — Bercsényi szerint[39] — meg lehetne írni külső országra is; hiszen a császáriak kisebbet is hírelnek!

Mostan négy hétig a fejedelem figyelmét Egerben[40] a konvent, a szenátus és a közgazdasági tanács tárgyalásai kötötték le; mert ezektől függött, lesz-e *pénze* a háború folytatására. Már másnap, május 16-ikán, fogadta a szenátorokat és a városi követeket; csak 20-ikán a késedelmesebb vármegyeieket. A szenátus 18-ikán megkezdte tanácskozásait, de a konvent csak 21-ikén nyilt meg. Az országgyűlést a városon kívűl, a táborban, az ország sátrában tartották. A fejedelem kijelentette, hogy a háború kezdetétől fogva szíves indúlattal és teljes tehetséggel rajta volt a *közteherviselés* igazságos megosztásán. Azonban fejedelmi szívére vette a szegénység sok panaszát s összehítta a nemes vármegyék követeit, hogy számbavegyék minden egyes vármegye megterheltetését, s ha kelleténél több esnék rájuk, a fölösleget leírják és töröljék. Első sorban Tornavármegye adóját igazították meg. Majd elhatározták, hogy mivel nincs elegendő fehérpénz, a réz polturát továbbra is valóságos pénznek tekintsék. A konvent munkája jobbadán a rézpénz árfolyamának biztosítására és a vármegyei teherviselés felülvizsgálására szorítkozott. A gyűlés a parancsolatok végrehajtásában késedelmes és hanyag megyei tisztviselőket ad audiendum verbum principale rendelte. Az ónodi határozatok következtében elfogott túróczi urak mellé már május 21-ikén maga a fejedelem rendelt ügyvédeket; nem akart a törvények szigora szerint eljárni velök, hanem — a

37 Április 10. Károlyi-lt. A meghívókat április 12. írta alá. Rákóczi-tár, I. 114.

38 Rákóczi-tár, I. 124.

39 Május 12. Arch. R. V. 655.

40 Az Eur. Fama szerint (1708. LXXVI. 339.) Kassán volt a gyűlés és azon Bonac lengyelországi franczia követ is megjelent.

rendek óhajtásához képest is — kezesség mellett 26-ikán szabad lábra helyezte őket. Ugyanaz nap a rendek az ő jelenlétében határozták el a dikális összeírás és a hátralékok ügyének rendezését, 28-ikán pedig azt, hogy a szegénység a sok fuvarozás és a mindenféle termények beszállítása alól pénzen válthassa meg magát. Az új összeírás jobb módjáról napokon át folyt a vita.

Károlyit Ugocsa vármegye, *Rákóczit* Károlyi kérte, essék meg a szíve a szegényeken, árvákon, özvegyeken, mert a dika után való kivetéseket pénzen nem válthatják meg. Sok szegényt, árvát, özvegyet kényszerítettek, hogy ökörért cserélje be tehenét s így rójja le a pénzbeli kivetést. «Sír, jajgat a szegénység, hogy már a tehenét is elcserélte, gyermekeit tejtől megfosztotta s az ökröt még sem veszik el, hanem csak pénzt kérnek tőle.»[41] A fejedelem nemcsak meghallgatta a felszólalásokat, hanem maga is részt vett a vitában s enyhíteni törekedett a bajokon. Nem huzódozott olyan száraz munkától sem, a milyen az adóarány meghatározása volt. Június 5-ikén keményen megparancsolta, hogy minden vármegye egyenlőképpen adózzék. 8-ikán őmaga tett néhány javaslatot, a mit a rendek elfogadtak. Másnap a határozatokat összeírták, kihirdették, mire a konvent véget ért. A követek még aznap elbúcsúztak a fejedelemtől; s 12-ikén a szenátus, 13-ikán pedig a közgazdasági tanács is befejezte ülésszakaszát.[42]

A kurucz országgyűlés tehát még a labancz országgyűlés előtt szétoszlott. Nem foglalkozott vele s nem volt semmiféle támadó jellege. Közgazdasági föladatait a legnagyobb nyugalommal és higgadtsággal oldotta meg. Hanem a mikor véget ért, június 14-ikén a fejedelem lóra pattant; párduczbőrösen és forgósan megszemlélte a tábort, melynek kellő közepén folytak a tanácskozások; azután egész udvarával bement a városba. Résztvett

41 Ugocsavármegye szirmai közgyűlésének levele Károlyihoz 1708 május 26. Károlyi-lt.

42 Beniczky naplója 123—136. A gyűlés határozatai: Esterházy tábori könyve, 191—4.

az egyházi körmenetben, nagy ájtatossággal hallgatott misét s annak végén letérdepelt az oltár előtt. Az ősz *Telekesy* püspök áldást adott reá és imádkozott, hogy Isten szerencséssé tegye az újra kezdődő hadjáratban.

V.

KIRÁLYKERESÉS.

Bercsényi Rákóczinak azzal kívánt boldog husvétot, hogy növelje fejedelmi székét, érje meg méltóságos személyének *magasabbra* való helyezését:

Lássa meg a világ nem semminek lenni,
Kit az Isten szokott kezeire venni! [1]

XIV. Lajos Rákóczit, a bajor választót, vagy valamely *Bourbon*t, talán Berry herczeget szerette volna magyar királynak.[2] Az angol *De Foë*, a Robinson Crusoë írója, már 1704-ben sürgette, hogy *Rákóczi legyen a magyar király.*[3] Stepney ugyanakkor megírta Marlborough herczegnek, hogy ha Rákóczi magyar királynak akarná kikiáltatni magát, ezt a császári sereg meg nem akadályozhatná.[4] Kerestek benne ilyen hajlandóságot; mert hiszen erdélyi fejedelemmé iktatásakor a magyar király koronázási szertartását követte.[5] A török basák maguk, sőt előttük a magyar követek is rendesen csak erdélyi királynak nevezték őt.[6] Az orosz és a porosz udvarban akadtak,[7] a kik szerint az Ausztriai Ház kihaltával a magyar nemzet őt választaná meg királynak. A lengyel koronával Péter czár, sőt egy lengyel párt

[1] 1708 április 5. Arch. R. v. 599.

[2] Vetésy 1707 május 23. Fiedler I. 58. Stepney 1704 november 15. Simonyi, I. 561.

[3] Századok, 1907. 269. (The English Historical Review 1907 januáriusi füzete nyomán).

[4] «To be proclaimed King of Hungary.» 1704 július 29. Simonyi, I. 364.

[5] Rákóczi eml. 207.

[6] Századok, 1873. 546., 548.

[7] Golovkin és Jablonszky. Arch R. VI. 719. Tört. Tár, 1882. 170.

is fölékesíteni akarta; s itthon, a trónon ülő Rákóczira mutatva, *Ráday* Pál kanczellár intette a nemes ifjakat, hogy Istentől nagy mértékben ajándékozott királyi tulajdonságait csodálják.[8]

Az ónodi I. és a vásárhelyi III. t.-czikk kétségkívül az *állami függetlenség* helyreállítását jelentette s a *nemzeti királyság* az európai egyensúly szempontjából is kívánatosnak látszott.

232. DE FOË DÁNIEL.

Az abrenuncziáczíót egyrészt abban a hitben mondották ki, hogy a míg Habsburg-királyuk lesz, senki sem fogja pártjukat; de ha király nélkül lesznek, találkozik elég, a ki pártjukat és ügyöket fölfogja.[9] Ezt a helyzetet Rákóczi nem a maga dicsősége kielégítésére teremtette. Azt kívánta, hogy a *bajor választót* hívják meg a királyságra a franczia király közbenjárása mellett.[10] Kószahírnek bizonyúlt, hogy a koronát a *svéd királynak* is felaján-

8 1707 november 13. Rákóczi-tár, I. 62—3.

9 Károlyi önéletírása, 490.

10 U.-o. Heigel, Historische Vorträge und Studien. III. 89.

lották volna, vagy hogy erre *Ágost* lengyel király is törekednék; de jellemző, hogy ezt maga József király is elhitte.[11] A mikor a szenátus 1707 február 24-ikén elvben kimondta a Habsburgok letételét, a külföldi udvarokhoz követeket küldött, hogy a királyságra annak nyujtson reménységet, a kit ezek a legalkalmasabbnak találnak.[12] Első sorban I. Frigyes porosz király egyetlen fiára, *Frigyes Vilmos* herczegre, és *Miksa Emánuel* bajor választófejedelemre gondoltak. Egyikre sem ezúttal először.

Rákóczi Ferencz nászutazása idejében családi ügyben fordúlt először *Frigyes* brandenburgi választóhoz.[13] Hét esztendő múlva Rákócziné őt mint már porosz királyt kérte ártatlan ura szabadon bocsátásának kieszközlésére;[14] s 1704 február 2-ikán Rákóczi Ráday Pált már mint követét ajánlotta a királynak.[15] Ráday és Okolicsányi Pál nemcsak a magyar protestánsok érdekében jártak a királynál. Kifejtették,[16] hogy Magyarország, ha helyreállítják, Ausztriának és Törökországnak egyaránt gátja lesz. Vallásszabadságról is csak a független Magyarországban lehet beszélni. Nagy dicsőség egy nemzetnek úgy visszaadni a szabadságát, ahogy a hollandok visszaadták Portugáliának, XII. Károly Lengyelországnak. A magyar szabadság visszaadására is itt a legjobb alkalom. A király ugyan a császár szövetségese, de kérik, szabadságharczuk ellen ne segítse a császárt, hanem mozdítsa elő, hogy kibéküljenek vele. Ha pedig Isten úgy akarná, hogy Magyarországnak más kormányformája legyen, védelmezze az országot abban az ősi jogában, hogy királyt szabadon választhasson; s ha az Ausztriai Ház fentartaná jogát Magyarországra, ellene szükség esetén az országot vegye pártfogásába s egy várható osztrák-török szövetség ellen fegy-

[11] Medows 1708 márczius 3. és 7. Simonyi, III. 365—6. Bercsényi 1708 április 23. Arch. R. V. 640.

[12] Századok, 1896. 19.

[13] 1694 október 10. Századok. 1898. 579.

[14] 1701 április 23. Tört. Tár, 1882. 149.

[15] U.-o. Ráday és Okolicsányi április 24. Wartenberg gr. porosz minisztertől kértek útlevelet, mit május 3. a király egyenes parancsára meg is kaptak. Stepney már február 5-ikén beszélt a porosz király eshető közbenjárásáról. Simonyi, I. 123—4., 130.

[16] 1704 májusában. U.-o. 149—150.

verrel is oltalmazza. *Rákóczi* tiltakozott[17] minden olyan föltevés ellen, hogy ő maga szövetkeznék a törökkel. Ügyét a berlini udvarnál *Jablonsky* Dániel Ernő udvari pap karolta föl a legmelegebben s ő nyerte meg a magyarok részére báró *Fuchs*

233. FRIGYES VILMOS TRÓNÖRÖKÖS.

Pál minisztert is, a ki azonban még halála (augusztus 7.) előtt pár nappal is a magyarok kibékítését sürgette.[18] Jablonsky szerint a porosz evangelikusoknak sem mehet jól a dolguk a birodalomban, ha a magyaroké rosszúl megy; de veszedelmet hoz rájuk, ha a magyarok ezentúl is a francziákban és a bajorok-

[17] Ráday útján 1704 július 11. Tört. Tár, 1882. 150.

[18] Levele július 30. Jablonskyé augusztus 9. U.-o. 150–1.

ban bíznak.[19] *Rákóczi* valóban kérte a porosz király közbenjárását;[20] *Ráday* pedig megírta,[21] hogy a béke könnyű, ha a király jól bánik velök, különben elvesztheti a királyságot; mire Jablonsky megmagyarázta *Ilgen* Rüdiger porosz miniszternek,[22] hogy a magyarok 1687-ben csak az örökös királyság kimondása, vagy a fegyveres leigázás közt választhattak. A porosz király *Printzen* útján a hármasszövetség megkötését sürgetvén XII. Károlynál, a föltételek közé fölvette a magyar, pfalzi és sléziai protestánsok érdekeinek védelmét s több visszautasítás után azt a XII. Károlylyal kötött örök szövetségben is biztosította. Attól pedig csak *Marlborough* herczeg berlini látogatása tartotta vissza, hogy XIV. Lajossal védő- és daczszövetségre lépjen.

Éppen ekkor történt, hogy a fejedelem megkérte Berlinbe utazó feleségét, tudakolja meg valamiképen, a porosz király hajlandó-e a magyar koronát elfogadni fia számára; s megengedi-e, hogy e végből fia áttérjen a katholikus vallásra? Azonban Szent Erzsébet egyik unokája, Rákócziné, ezt a kérdést nem intézte Szent Erzsébet másik unokájához, Hohenzollern Frigyes porosz királyhoz.[23] A még csak tizenkilencz esztendős *Frigyes Vilmos*nál sokan jobban is szerették volna magyar királynak a 45 éves, daliás, hős *Miksa Emánuel* bajor választófejedelmet, szintén az Árpádok ivadékát. Egyik őse, Wittelsbach Ottó, négyszáz esztendővel ezelőtt már viselte Szent István koronáját, ő maga küzdött Magyarország fölszabadításáért s pár év előtt a németek egy része a császári trónon is szívesen látta volna.[24] A Habsburgokkal szemben elvesztette országát s most mint

[19] 1704 augusztus 22. U.-o. 151. Megjegyezte, hogy ez nemcsak az ő véleménye, hanem a királyé s a minisztereké is.

[20] November 15. U.-o. 151–2.

[21] 1705 június 5. U.-o. 153.

[22] 1705 június 18. U.-o. 153.

[23] Michailovits István 1901-ben több czikket írt a Hohenzollerneknek az Árpádokkal való rokonságáról. Rákócziné június 5-ikén levélben búcsúzott el a királytól, ki 7-ikén udvariasan felelt. 28-ikán a fejedelem is megköszönte felesége jó fogadtatását. Tört. Tár, 1882. 154.

[24] Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. II. 198. A Habsburgok s Wittelsbachok közt kiélesedett ellentétekre nézve l. C. Höffler közlését, Archiv f. oest. Gesch. XLIV. 263–398. és Heigel, Beziehungen des Kurfürsten M. E. von Bayern zu F. Rákóczi. (Sitzungsbuch der bayr. Akademie, 1885. I. 1–30.).

franczia hadvezér küzdött annak visszaszerzéséért. Nagyobb feladat gyanánt Szent István koronája jobban vonzhatta, mint a Hohenzollernt, a kire egy biztos trón öröksége várt. A magyarok már azelőtt is gondoltak reá a királyi szék betöltésénél;[25] *Vetésy* azonban 1707 május 23-ikán azt jelentette a fejedelemnek,[26] hogy a felséges elektornak kevés kedve van a királyságra.

234. ILGEN RÜDIGER.

*XIV. Lajos*nak inkább akar tetszeni, mint magát ebbe a dologba őszintén avatni. Nem azért, hogy nyereségnek nem tartaná a magyar királyságra menetelét, hanem azért, mert átlátja annak lehetetlenségét. XIV. Lajos pedig nem biztatja rá sem őt, sem Rákóczit, mert akkor neki kellene gondoskodnia, hogy egyiket vagy másikat a királyságban megtartsa.

25 Márki, Rákóczi, I. 229–231.
26 Fiedler, I. 58.

Rákóczi augusztus 26-ikán éppen Vetésyt küldte a *porosz királyhoz*, de a trón betöltéséről nagyon tartózkodva nyilatkozott a számára adott utasításban.[27] Megköszönte a királynak, hogy a császárt sohasem kívánja segíteni Magyarország ellen. Az országot királya valósággal rákényszerítette, hogy megfoszsza a tróntól. Most abban a helyzetben vannak, hogy királyt választhatnának, de ezt arra az időre halasztják, mikor a háború hathatósabb folytatása végett néhány külföldi fejedelemmel szövetkezhetnek. Szövetkeznek is a czárral és a lengyel köztársasággal, a mi természetes, mert a czár ajánlotta föl Rákóczinak Lengyelország koronáját. A tartózkodás oka az volt, hogy Vetésyt Rákóczi október 23-ikán egyenesen a *bajor választóhoz* küldte, ahhoz a fejedelemhez, a kit — mint írta — kezdettől fogva s most is királyuknak kívánnak. Nyugtassa meg, hogy az európai viszonyok kedvezők a trónhoz vezető útjának egyengetésére. Fejtse ki, hogy *Magyarország nincs elszigetelve a külföldtől.* Rákóczinak a czár nemcsak szövetségese, hanem Lengyelország trónjára is őt akarja ültetni, holott ő előbbrevalónak tartja hazája felszabadítását, mint a lengyel korona szerzését s többre becsüli a békét a bizonytalan háborúnál. Másrészt Francziaországnak sincs oka megsérteni a svéd királyt, ki Szaniszló lengyel királyságának fentartásához ragaszkodik. A lengyel bonyodalmak mindenesetre kellemetlenek hazánkra s a választónak magyar királyságára nézve; de a czár békűlni óhajt a svéddel. A franczia királynak s a bajor választónak közbenjárását azzal hálálná meg, hogy állást foglalna a császárral szemben. A czárnak 80.000 főnyi rendes katonája lévén, ezen kibékűlés után az általános béke érdekében nyomatékosan avatkozhatnék be. Ha azonban a svéd király, a czár hatalmának rohamos növekedésétől tartva, a közbenjárást nem fogadná el: a czár megtörésére a svéd és a lengyel királyok, a választó mint magyar király és ha kell, a török szultán, nagyon is elegendők volnának. Nem

[27] Fiedler, I. 64—65.

ösmeri a franczia király és a bajor választó közbenjárásának eredményét s így nem tudja, nem lehetne-e rábeszélni XII. Károlyt, hogy szabad királyválasztást engedjen Lengyelországban s ha a választás Rákóczira esnék, nyugodjék bele, hogy Szaniszló Nagy-Lengyelország egy részét kapja a királyi czímmel együtt.

235. MARLBOROUGH HERCZEG.

Nem válnék dicsőségére a királynak, ha ezt megakadályozná; mert a választónak magyar s önmagának lengyel királylyá választását *szabadválasztás esetében biztosítva látja.* Ő a legtöbb mágnással együtt azon van, hogy a választó jusson Magyarország trónjára s mihelyt tudják jövetele idejét, összeköttetésbe lépnek vele. Ha a svéd király Moszkva ellen indúl, ennek Francziaország nem veszi hasznát, de Károly legalább a választó bejövetelét sem akadályozhatja meg. Ha

Lengyelország ellen fordúl, ezt vagy XIV. Lajossal egyetértve teszi s ekkor a választó bejövetelének nem áll útjában; vagy pedig titkos szándékai vannak, de ezeket ott a czár meghiusíthatja.

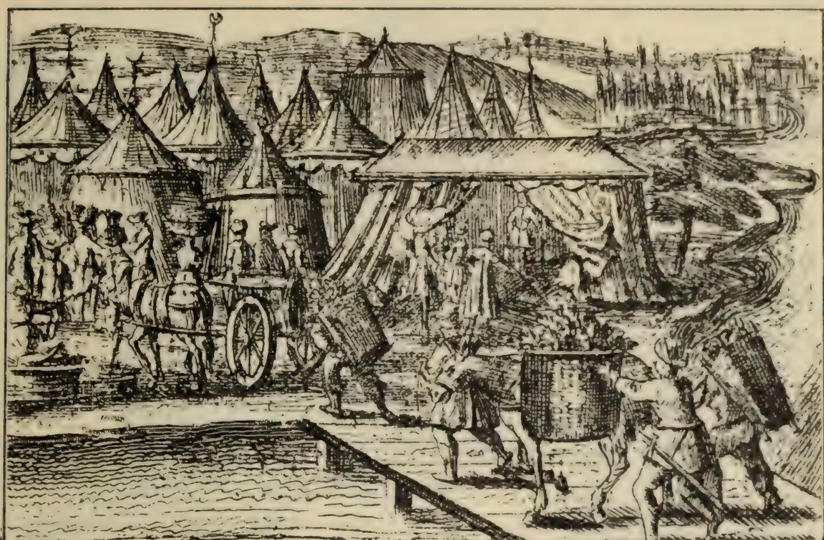
A fejedelem benn 15.000 főnyi udvari hadat állít az új király mellé s a nemzet egész erejével akár Csehországig megy eléje, hogy bejövetelét megkönnyítse. Adja tudtára Vetésy a választónak, hogy csupán erényei és a haza java miatt választják meg.

236. I. JÓZSEF CSÁSZÁR BÉCSBEN 1706 ÁPRILIS 29-ÉN MEGFOSZTJA HŰBÉRÉTŐL MIKSA EMÁNUELT.

A haza olyan fejedelmet akar, a ki megalapítsa és fentartsa szabadságát. Illetlennek tartanák, hogy kárpótlást kérjenek tőle veszteségeikért, a miket szívesen szenvedtek és szenvednek a hazáért. Rákóczi csak azt akarja megtartani, a mit az Isten neki adott, t. i. *Erdélyország* nyugalmas birtokát; a mihez, ha a választó a koronát elnyeri, a rendek beleegyezésével még Szatmár és Szabolcs vármegyét kéri csatolni olyképp, hogy országának határa a Tisza legyen. Kéri azonkívűl az őt igaz jogon megillető Zrínyi- és Frangepani elkobzott javak visszaadását is. Ne adja Isten, hogy Rákóczi vágyakozzék a tizenhárom vármegyére, mely a korona legdrágább ékköve; sőt ezek megoltalmazásában vére

ontásával is segíti őt. Erdély fölségjogát különben az ország törvényei biztosítják. Nem kívánja, hogy házának a választásoknál elsőbbsége legyen mások felett. A rendek akaratából jelenleg *Bercsényi* a főtábornok. Utódját a király a rendek hármas jelölése alapján nevezze ki; de háborúban az erdélyi fejedelem legyen a fővezér. Mikor a fejedelem a táborban nem jelenik meg személyesen, csapata és főtábornoka a magyar főtábornoktól függjön.

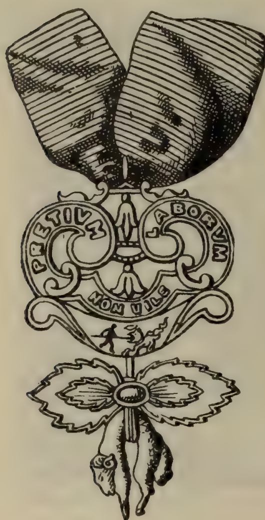

237. XII. KÁROLY SVÉD KIRÁLY TÁBORA.

Ha a választó nem jöhetne be az országba, gondoskodjék egy tábornok alatt 15.000 katona eltartásáról s rendelje azt Rákóczi és Bercsényi vezetése alá. Ebben a seregben a magyar fiúknak elsőbbségök legyen a tisztségek elnyerésében. Kívánják a Lengyelországnak elzálogosított tizenhárom város és a szomolnoki bányák visszaszerzését a hozzátartozó falvakkal.[28] Ezeknek fele a kincstárhoz, másik fele a Csáky-grófokhoz tartoz-

28 A fejedelem Smolinznak irja Schmölnitz — Szomolnok német neve — helyett. Ennek a rézbányának egyik felét a kincstár 1671-ben elkobozta, a másikat pedig 1690-ben megváltotta a Csákyaktól. Bővebben Korabinsky, Geogr.-hist. Lexikon, 678—684. és Magyarország és a Nagyvilág, 1868., 226—229.

van, készek megfelelő összegen megváltani. Szerencséjének tartja, ha — a választó közbenjárásával — az *aranygyapjas rendet* megkapja; de óhajtja, hogy azt a spanyol grandsággal együtt és Bercsényinél előbb kapja meg. Ha a Rákóczi-ház elvesztené Erdélyországot, az utódok *a munkácsi és makoviczi herczegség uralkodó herczegei legyenek* s olyan kiváltságokkal, mint a császárral és a birodalommal szemben a császárság uralkodó herczegei. Ha egy eshető török háborúban *Moldva- és Oláhország* visszakerülne, azt a király és az ország a fejedelemnek adja át örökölhető felségjoggal. A fejedelemség örökös védő- és daczszövetségben éljen Magyarországgal, a melylyel Erdély mint választó-fejedelemség van összekapcsolva.[29]

238. AZ ARANYGYAPJAS-REND JELVÉNYE.

Ugyanakkor Versaillesba rendkívüli követnek küldte *Tournon* János grófot,[30] a kit figyelmeztetett, hogy az erdélyi fejedelem követei mindig egy rangban voltak a savoyai és a lorraini herczegek követeivel. Köszönetet kellett mondania a királynak, hogy *Rákóczit méltónak tartotta a magyar koronára;* de egyúttal jeleznie, hogy *ezt Rákóczi éppen hazaszeretetből s XIV. Lajos érdekében sem fogadhatja el.* Nekik *hatalmasabb* fejedelemre van szükségök; olyanra, a ki szövetségeseire és a külföldi hatalmakra támaszkodva megállapítsa és helyreállítsa az ország szabadságát. *Ezért óhajtják királyuknak a bajor választót.* Őt magát szövetségese, a czár, azzal szólította föl a lengyel korona elfogadására, hogy különben szövetkezik ellene a császárral. Szeretne kitérni ezen kitüntetés

29 A megbízólevél és utasítás (harmincz pontban) Vetésy számára 1707 október 13. Fiedler, I. 80. Rákóczi utóbb — 1708 február 6-ikán — erről írhatta, hogy a királyságra nézve «nagy részletességű biztatásokat tett a bavarusnak». Arch. R. II. 166.

30 Utasítása 12 pontban Fiedlernél, I. 304—8.

elől; mert hazája és Erdélyország iránt való kötelessége nem engedi, hogy új gondokra vállalkozzék, de különben is meg van győződve, hogy megválasztása csak új bajokba keverné

239. MIKSA EMÁNUEL LOVASSZOBRA.

Lengyelországot. Inkább óhajtja, hogy a franczia király kibékítse a czárt és a svéd királyt, a kitől különben védelmet remél arra az esetre, ha a czár őt a lengyel korona visszautasítása miatt megtámadná. Mivel azonban a svéd király

még nem válaszolt, a czár és a lublini nagy tanács követei ellenben fölajánlták a koronát, azt határozottan már csak azért sem utasíthatta vissza, hogy a czár valóban ne szövetkezzék a császárral

Ezekkel az utasításokkal teljesen egybevág a fejedelemnek az a másik nyilatkozata,[31] hogy minden cselekedetének és a czárral folytatott alkudozásának kulcsa: 1. *Franczia-bajor közbenjárás mellett béke a svédek és az oroszok közt; 2. A bajor választó legyen Magyarország királya; 3. Rákóczi tartsa meg az erdélyi fejedelemséget; 4. A lengyeleken Leszczinszkij Szaniszló uralkodjék.* Javúlt a helyzet, mikor a czár szentesítette a Rákóczival kötött szövetséget s megfontolás tárgyává tette, hogy a császárt a magyar koronáról a bajor választó javára lemondásra kényszerítse.[32]

Vetésy 1708 januárius 3-ikán, mint a magyar köztársaság és az erdélyi fejedelem rendkívűli követe a belgiumi Monsban emlékiratban[33] sürgette *Miksa Emánuelt*, teljesítse a rendek és a franczia király közös óhajtását: fogadja el a magyar koronát. Ennek legfőbb akadálya az volna, ha a czár csakugyan beváltaná fenyegetését és haddal segítené a császárt a magyarok ellen, föltéve, hogy Rákóczi visszautasítja a lengyel koronát. Azonban hosszas, megnyugtató fejtegetései után is a magyar köztársaság és a fejedelem nevében újból s különösebb föltételek nélkűl ajánlotta föl neki a magyar koronát. Tiszta szívből kívánta, hogy igazságszeretet, kegyelmesség, törvényekben biztosított szabadság és állandó szerencse kísérje el erre a trónra.

XIV. Lajos, a kit a bajor választó erről az ajánlatról azonnal értesített, *Tournon* grófot, Rákóczi egyik követét a kihallgatáson biztosította, hogy a fejedelemnek kieszközli az aranygyapjas rendet, *elösmeri Magyarország függetlenségét* s követeit ugyanolyan módon fogadja, mint a hollandiakat.[34] Párisban januárius 17-ikén *Vetésyt* fogadta, a ki rövid beszédében[35] arra kérte,

[31] Rákóczi, eml. 226.

[32] U.-o. 236.

[33] Közli Fiedler, I. 73—79.

[34] Rákóczi Vetésyhez márczius 6. U.-o. I. 316.

[35] Jelentése januárius 19-ről u.-o. I. 81—83. A fejedelem utóbb — márczius 21-ikén — úgy találta, hogy Vetésy olyasmit szorgalmazott, a mit Tournonnak kellett volna elvégeznie; de megbízta, hogy már most

hárítsa el azokat a nehézségeket, a melyek a bajor választónak magyar királysága elé gördűlhetnek. A fejedelem nevében kérte válaszát úgy ebben az ügyben, mint a czárral való s a magyar nemzetre rendkívűl fontos tárgyalások dolgában, mert ettől függ a nemzet boldogúlása s a küszöbön álló hadjárat czélja. A király biztositotta a követet, hogy mindenben a fejedelem és az ország javára törekszik. Vetésy úgy találta, hogy a bajor választónak szenvedő szerep jutott s nincs mas akarata mint a királynak. *Torcy* külügyminiszter és az udvar, szerinte, teljesen *Des Alleurs*, *De Bonac* és *Tournon* jelentéseinek hatása alatt áll; különben nem hinnék, hogy a fejedelemnek *Bercsényi*, *Károlyi* s más vezérek előtt olyan kevés a tekintélye.

A királyi tanács fontosnak tartotta a dolgot, mert megbeszélésére Monsba a bajor választóhoz ugyanazt a *Monasterol* grófot küldte, a ki hét esztendővel azelőtt ideiglenes szövetséget eszközölt ki a francziák, spanyolok és bajorok közt. A tanács három legyőzhetetlen akadályt látott a terv előtt. Lehetetlennek tartotta, hogy a választó az előtte álló nagyon veszedelmes úton bejuthasson Magyarországba; mert csak tengeren juthat Danczkába s onnan Lengyelországon át Magyarországba. De ha szerencsésen megérkeznék is, nincs elég jó serege, hogy a császáriakkal győztesen szállhasson szembe.[56] A császár pedig legjobb csapatait küldené az országba, ha annak élére a bajor választó állana. Nem küldhetnek vele akkora csapatot, hogy keresztűl vághassa magát egész Németországon; nagy dolog volna, ha eljuthatna Bajorországba, vagy éppen a magyar határra. Ez a sereg ott nem telelhetne ki; s ha kitelelhetne is, nem kapna újonczokat s bajban nem segíthetné meg a választót. Magyarországban sem lehet akkora és olyan jó sereget szervezni, hogy az addig folytassa a háborút, míg a bajor választó fegyveres erővel,

hozza rendbe a dolgot Tournon-nal s folytassa, a mit elkezdett. U.-o. I. 317.

[56] Pedig a császáriaknak a Vág mellől való részleges visszavonulását Rákóczi éppen ekkortájban (január 29.) annak tulajdonította, hogy «a bavariai elektor formális táborozást inditott ellenők, a mely igérete szerint nem lehetetlen», mert a mult télen is Monst más híres helyekkel együtt elfoglalta. Arch. R. II. 158.

vagy a békekötés alapján bemehet az országba. Maguk a magyarok képtelenek ellenállani a németeknek, szökött katonákból pedig nem lehet egész hadtestet alakítani. A magyaroké a vitézség tisztessége; jó katonák, de kevés a tisztjök; hadtest alakítására pedig jó katonáknál is inkább kellenek a jó tisztek. Egyébiránt a király Torcynak kijelentette, hogy *a magyar szövetkezett rendek követeit* oly tisztességgel fogadná, mint a hollandi rendek követeit szokta fogadni; de szeretné, ha a fejedelem a költséges követséget nem küldené addig, míg a függőben levő kérdésre nézve tisztába nem jönnek.[37]

Ez bölcs tanács volt. Bercsényi is azt javasolta a fejedelemnek, hogy a francziához csak akkor küldjenek ünnepies küldöttséget, mikor hasznát mutatja barátságának; vagyis *mikor a bajort ünnepiesen meghíhatják a trónra.* «De meg kell előbb a gyűrűváltásnak lenni.»[38] Ennek előkészítése végett a fejedelem *Tournon* gróf útján tudatta a királylyal, hogy ő a küszöbön álló hadjáratot személyesen s az eddiginél nagyobb erővel akarja vezetni, de az udvar is kövessen el mindent, hogy a bajort a magyar trónra ültesse s ezzel a végső csapást mérje ellenfelére, Ausztriára. Értesítette, hogy követe *Brenner* prépost, kihallgatáson volt a *pápánál*, a ki megnyugtatta, hogy később majd elösmeri követnek, de most a császár szomszédságára való tekintetből nem teheti. Brenner bebizonyította előtte, a bécsiek milyen hamis híreket terjesztenek a magyarokról. A pápa azzal felelt, hogy az említett okból nem nyilatkozik ugyan a Habsburgok letételéről, de *szívesen elfogadná a békebíróságot.* Rákóczi azonban erről hallani sem akart, mert *szabadságukba kerülne, ha új választás nélkül elismernék a letett királyt.*[39]

Biztatóbbnak látszott *a svéd király beavatkozása;* azonban Vetésy és a bajor követ nyomára jöttek, hogy *Roland*, Rákóczíné danczkai titkára, uraik titkait a svédeknek elárulta. Vetésy

37 Vetésy Rákóczihoz február̈ius 1. Fiedler, I. 83—86.
38 Márczius 24. Arch. R. v. 580.
39 Február̈ius 15. Fiedler, II. 480—1.

bemutatta a Roland táskájában talált leveleket *Torcy*nak, ki a titkárt azonnal a Bastillebe csukatta. A svéd követ lármát csapott, mert azt állította, hogy Roland az ő királya szolgálatában áll; de Vetésy bebizonyította, hogy ez idő szerint Rákóczi fizeti.[40] Ez a közbejött esemény annál kellemetlenebb volt, mert *Monasterol* grófnak a bajor választótól a svéd királyhoz kellett mennie s a fejedelem azt remélte, hogy Danczkából ő hozzá is eljön.[41] Monasterol márczius 16-ikán végre visszaérkezett Párisba; mire *Torcy* 24-ikén a király nevében tudatta Vetésyvel,[42] hogy *Solari* grófot küldi a fejedelemhez. Solari útba ejti a svéd királyt s arra ösztönzi, béküljön ki az oroszokkal. Ha ez megtörténik, segítséget ad a választónak, a ki Németországból és Livlandból szerzett 4000 lovassal Lengyelországon menne át Magyarországba. Ha a svéd király nem hajlandó a békére s a választó megsegítésére, Solari egyenesen a fejedelemhez megy, hogy beszámoljon küldetéséről, megösmerje a nép hangulatát s a fejedelemmel együtt tegye meg a szükséges intézkedéseket a választó bejövetelére. A választó mint egy királyi sereg parancsnoka megy Németországba, hogy alkalmas időben Bajorországba nyomúljon. A fejedelem ezalatt hathatósan folytassa a hadjáratot, mindamellett semmit se koczkáztasson. *Ütközetet ne fogadjon el,* hanem csak zabolázza meg az ellenséget, hogy erejének egy részét az a választó ellen ne küldhesse. Ha a választó nem törhetne be Bajorországba vagy semmiféle segítséget sem kaphatna a svéd királytól, akkor rajta lesz, hogy egy tábornokot küldjön be németűl tudó vagy éppen német tisztekkel. Annyi pénzt ad, hogy 4000 főnyi hadtestet alkothat szökevényekből és felsőmagyarországi lakosokból. A király nem fogadja el a közbenjárást addig a svéd-orosz béke ügyében, míg nem tudja, a svéd király résztvesz-e ebben a vállalatban. *Solari* grófnak a

40 Februárius 16. U.-o. I. 86. Kray 1706—7. évi számadásai szerint Roland titkár valóban 200 tallért kapott Rákóczitól 8 hónapra, tehát 300-at egész esztendőre. Arch. R. II. 425.

41 Márczius 8. Fiedler, I. 315—316. Levelét azonban Vetésy Fontainebleauban csak július 10. kapta meg.

42 Ennek jelentése Rákóczihoz márczius 20. U.-o. I. 88—90.

svéd király előtt ki kell mentenie Rákóczit a czárral kötött szövetsége miatt s biztosítania, hogy a lengyel koronát csak úgy fogadja el, ha azt Szaniszló király halála után törvényesen fölajánlják neki. Másnap (25-ikén) a király mindezt maga ismételte *Vetésy* előtt s fogadkozott, hogy *mindent megtesz Magyarország szabadságáért.* «Ez szép és jó — írta a követ a fejedelemnek;[43] — de majd meglátjuk, őszinte-e.» Francziaországnak nincs elég ereje a választó támogatására. *Júliusig eldől a sorsunk.*

A fejedelem sejtette, hogy a franczia udvar a lassú diplomácziai tárgyalásokkal csak időt akar nyerni. *Vetésy* utján figyelmeztette tehát,[44] hogy a Rajnánál minden képzelhető erejét össze kell szednie s lekötnie ott és Olaszországban a császár hadait, ha azt akarja, hogy a magyarországi hadjárat jól végződjék; mert különben gondolni sem lehet rá, hogy a magyar ellenállhasson a németnek. Békeajánlatának visszautasítása következtében a bécsi udvar erejének utolsó megfeszítésével törekszik leigázni a nemzetet, mely a franczia király védelmében bízva, készebb elviselni a legnagyobb ínséget, mint alávetni magát az Ausztriai Ház uralkodásának. Ezt abból is láthatják, hogy nem jelentek meg a pozsonyi országgyűlésen. A nemzet öt esztendő óta nem vesztette el erejét sem a vereségek, sem a béketárgyalások következtében. Ha kimodta *a király letételét,* nem változtat rajta ok nélkül mindaddig, a míg remélhet. De ha a király és a választó végtére határozott reményt nem nyújtanak, s nem fogadják el a fejedelem tervét, okai lesznek a nemzet fegyveres leigázásának.

A fejedelem a legnagyobb türelmetlenséggel várta a király és a választó elhatározását;[45] hiszen azzal, hogy *Stuart* Jakabot XIV. Lajos hajóhaddal küldte az angol trón elfoglalására, nem ejthette el azt a tervet, hogy *Miksát* a magyar trónra ültesse. Ha azonban a magyar hadjárat tervét a jövő esztendőre halasztanák, az semmi esetre sem sikerül. Az országban kevés a

43 U.-o. I. 89.

44 Márczius 31. U.-o. I. 317—320.

45 Rákóczi Vetésyhez április 16. U.-o. I. 320—323.

pénz, a háborút minden külföldi segítség nélkül kell folytatniok s belátja a nemzet, hogy egy külföldi fejedelem sem akarja segíteni. Nagyobb pénz- és hadisegítség nélkül a választó nem jöhet országába. Ha személyesen nem jöhet, küldjön legalább pénzt és tábornokot, ki seregét szervezze. A király, a ki *Des Alleurs*t még 1704 április elsején sajátkezű nyájas levél kíséretében küldte hozzá, most külön meghatalmazott minisztert nevezzen ki a vezérlő fejedelem mellé. Pártfogását,

240. VETÉSY FOGADTATÁSA XIV. LAJOSNÁL.

a nemzet függetlenségének elösmerését ezzel mutatná meg legjobban.

Április 12-ikén *Vetésy* Monsba érkezett, hogy magával a királyjelölttel tárgyaljon; de lováról lebukván, feküdnie kellett és csak 18-ikán beszélhetett vele. Ugyanazt hallotta tőle, mint a királytól, azzal a hozzáadással, hogy *Solari* gróf legközelebb a választó sajátkezű levelét viszi a fejedelemhez. Mindamellett Vetésy valószínűtlennek találta, hogy a király és a választó ebben a hadjáratban komolyan törekednének a terv valósítására. A választó ugyan parancsnok lesz Németországban, a Rajna mellett, de nem törhet be Bajorországba s így a magyarok

csalódni fognak.[46] Május 4-ikén Vetésy az éppen Németországba induló választót térdenállva és megindúltan kérte, mondja meg őszintén, *remélhetnek-e a mai körülmények közt.* Miksa tehát megmondta, hogy *ő többé semmit sem koczkáztat s az Ausztriai Ház ellen sem lép föl.* A franczia hadviselés nem engedi, hogy augusztus előtt Bajorországban legyen. Minden lehetőt megtesz, hogy oda eljusson; de ha eljut is, *nem fogadja el Magyarország koronáját addig, míg sereg élén oda 1709-ben dicsőségesen be nem vonúlhat* s míg az övén kívűl, mely Magyarországba kísérné, Németországban két más sereg nem biztosítja Franczia- és Magyarországok közt a szabad közlekedést. Francziaországnak azonban erre nincs pénze s hamarosan be is akarja végezni a háborút; ezt pedig nem teheti, ha meg akarja szerezni neki a magyar trónt, a mi hosszú lélegzetű dolog. Kéri tehát Rákóczit, *intézkedjék a koronáról másképpen;* mert ő ilyen körülmények közt nem teheti ki házát és gyermekeit a végső veszedelemnek azért, hogy a mi királyunk legyen. Megeskette *Vetésyt*, hogy megőrzi a reá bízott titkot.

Ebben a szomorú helyzetben Vetésy még arra kérte a választót, fordúljon újból a franczia királyhoz, váltsa be legalább azt az igéretét, hogy a szövetséget megköti velünk. A választó mindjárt meg is bízta *Monasterol* grófot, hogy teljes odaadással járjon el ebben az ügyben. Ellenben *Solari* gróf küldetése elmaradt; nem ment sem a svéd királyhoz, sem Rákóczihoz.[47]

Vetésy is elkísérte a választót, ki Strassburgnál csakhamar 53000 főnyi sereget szedett össze, hogy Bajor- s talán Magyarországba indúljon, mihelyt Belgiumból *Vendôme* is megindul 90000 emberrel. Azonban nem volt szabad mozdúlnia a Rajna mellől, mert ennek torkolatánál várták a döntő csatát. Június 7-ikén tehát Saarlouisból *Vetésy* a fejedelem parancsára nagy kerülővel (Monson át) ismét Párisba indúlt, hová június 20-ikán érkezett. *Monasterol*tól tudta már, hogy *a király a szövetséget többé nem haj-*

46 Vetésy Rákóczihoz, április 19. Fiedler, I. 90.

47 Vetésy Rákóczihoz május 4. Fiedler, I. 92—93.

landó megkötni az 1705. évi alapon. «Egy bakot nyúz ez az udvar — írta Vetésy a fejedelemnek. — Az Isten szerelmére, ne engedje fölséged, hogy tovább is csalja az udvar, mely nem ad egyebet szép szavaknál.»[48]

A király Fontainebleauban július 3-ikán fogadta Vetésyt, ki előadta, hogy a magyaroknak vagy új királyt kell választaniok, vagy nyíltan a franczia király megigért védelme alá helyezkedniök. Kérik tehát kösse meg a szövetséget velök, mint szabad állammal s azzal a fejedelemmel, kit az üres trónra ültetnek. Királyuknak a bajor választót kívánják. Erre *az egész kereszténységben* öt tartják a legalkalmasabbnak s nem is gondolnak másra, hacsak ő felsége *saját családjából* nem ad nekik királyt. A háborút azonban a császár ellen csak úgy folytathatják, ha a király — igérete szerint — védő- és daczszövetséget köt velök; ellenkező esetben ki kell békülniök vele, hogy le ne igázza őket. Kérik tehát *végső elhatározását.* A választ sejteni lehetett. *Torcy* miniszter megmondta már, hogy a fejedelemnek nincs módjában béketárgyalásokat kezdeni, s hogy a pozsonyi országgyűlésen a protestánsok Rákóczinál hathatósabban sürgették a császárt a törvényes szabadság és a vallásgyakorlat helyreállítására. «Az Isten szerelmére, felséges uram — tette hozzá Vetésy, — ha nem teljesítik kívánságát, mutassa meg nekik, hogy módjában áll békét kötni.»[49] *Torcy* különben július 11-ikén azt a választ adta,[50] hogy a király az 1705. évi alapon kész szövetséget kötni Rákóczival mint *erdélyi* fejedelemmel s a szövetkezett rendekkel mint szabad állammal. De ha a fejedelem ez iránt tárgyalni akar, mint Erdély és a szövetkezett rendek fejedelme küldjön teljes hatalmú követet a királyhoz.

Torcy még a váratlan oudenardi csatavesztés[51] után is biztosította Vetésyt, hogy nincs mit változtatni azon, a mit neki mondott; de a diplomácziai szokáshoz híven, a király az emlék-

48 Vetésy jelentései június 6., 16., 23. U.-o. 93—95.

49 Vetésy július 3. Fiedler, I. 96—99.

50 Vetésy július 11. U.-o. I. 99—100.

51 Erről Rákóczi Ráttky György jelentéséből értesült. Fiedler, I. 100.

iratra írásban nem válaszolt. Vetésy figyelmeztette Rákóczit,[52] hogy kételkedik a király feleletének őszinteségében. A mit igér, kevés az alapja s a szél azt is elhordja. *Scarron*, a költő, a ki ösmerte a francia udvart, a királyt valaha azzal dícsérte meg,[53] hogy a kis nápolyi grófért kevés beszéddel sokat és sok szóval keveset tett; mert sokat igért neki, de semmit sem cselekedett. Gyönyörűségét találta benne, ha a szerint, a mint érdekei kívánták, igérhetett vagy ajánlhatott valamit; a szél nem olyan állhatatlan, mint ő. Barátjai és szövetségesei közől senki sem állíthatja meg. Ha szerencsés, tűrhetetlenűl büszke és megveti szövetségeseit; ha szerencsétlen, föláldozza érdekeikeit s azt hiszi, eleget tesz minden kötelességének, ha azt mondja, hogy nem tehet többet. Vetésy tehát azt tanácsolta a fejedelemnek, ne áldozza föl magát olyan udvarért, a mely jobban szeret bosszantani, mint ezért ebben a dologban fáradozni. Titkolja el bosszuságát, sőt jó képpel nézze a játékot. Fizessen neki hasonlóval s ha a király hajlandónak mutatkoznék is a tárgyalásra, keressen ürügyet, hogy kijátszsza; mert egyre megy, akár kötünk szövetséget, akár nem. Érdekei veszedelmével Francziaország sohasem tartja meg szerződéseit. A fejedelem mindenképpen egyezzék ki a császárral, különben magára és házára vonja nemzete átkát. Ha ezt föláldozza Francziaország érdekeinek és önmagáért s a hazáért nem tehet jobbat, legalább saját személyét mentse meg és tartogassa kedvezőbb alkalmakra.[54]

A fejedelem már csak azért sem követte ezt a tanácsot, mert Vetésyt tájékozatlannak találta a franczia udvar szándékaira nézve, a melyekbe egyelőre ő sem akarta beavatni. XIV. Lajosnak ekkor már más jelöltje volt a magyar trónra. *De Bonac* marquis danczkai követ többször értekezett Rákóczinéval, kinek terveit a franczia udvarral is közölvén, engedelmet nyert, hogy azokat

52 Július 18. U.-o. I. 102. Jellemző, hogy csak az nap kapta Rákóczi márczius 6. és április 26. kelt leveleit.

53 Scarron azonban már 1660-ban meghalt s akkori megjegyzését félszázad múlva bajos volt alkalmazni.

54 Július 28. Fiedler, I. 102—3. Vetésy követségi naplója u.-o. 103—111.

241. A BERLINI KIRÁLYI PALOTA.

a porosz király elé terjeszsze. *XIV. Lajos* nevében kijelentette, hogy kész a brandenburgi választót porosz királynak elösmerni s az európai béke helyreállítására közbenjárónak elfogadni, ha ezentúl semleges marad s hadait a csatatérről visszahíjja. Francziaország a császárnál többet, 50—60.000 tallért fizetne neki havonkint s pénzzel segítné abban is, hogy *fiát, a porosz királyi herczeget, a magyarok királyuknak válaszszák.* Ez nem vezetne szükségképen szakításra az Ausztriai Házzal. A király bízvást mondhatná, hogy nem akadályozhatta meg fia magyarországi útját. Egyébiránt a sléziai határon fölállított néhány brandenburgi csapatnak kéz alatt meg lehetne engedni, hogy Magyarországba szökjenek a trónörökös után.[55]

242. FRIGYES VILMOS TRÓNÖRÖKÖS.

A franczia udvar értesítette a tervről Rákóczit is, ki egy királyság megalapítójától s egy kitünően fegyelmezett hadsereg urától ebben a pillanatban már a szomszédságnál fogva is többet várhatott, mint a jelesebb, de földönfutó bajortól, a ki most valóban nem volt egyéb, mint franczia tábornok.[56] Danczkai ügyvivője, *Kray* útján tehát ő maga is írt ebben az ügyben Frigyes királynak és Jablonskynak. Frigyes a magyar ügyekről, *Wartenberg* miniszter tudta nélkül, már tájékozódott az ügyekről, mikor *Klement* János frankfurti

55 Klement emlékirata III. Károly királyhoz 1715. szeptember 22. Fiedler, II. 2—3.

56 A német történetirók azon vádja ellen hogy képmutató volt, l. Kvacsala czikkét, Századok, 1898. 581.

egyetemi hallgató a fejedelemtől részletesebb tervet hozott *Jablonsky* számára. Rákóczinak e szerint, Morva- és Cseh-országban, különösen pedig Sléziában sok titkos híve lévén, a magyarok még a nyáron ezekbe az országokba nyomúlnának; s akkor, ha a királynak úgy tetszik, a magyar és a porosz hadak egyesülnének. Mindenekelőtt azonban kéri a királyt, engedje meg a berlini és königsbergi kereskedőknek, hogy tűzi fegyvereket adhassanak el és szállíthassanak Porosz-országon keresztűl Magyarországba. Frigyes ezt megengedte; de a többire nézve csak akkor akart nyilatkozni, ha egy kurucz hadosztály már valóban benn lesz Sléziában. Egyúttal utasította Belgiumban és Olaszországban levő segédhadainak vezéreit, hogy — a mennyiben feltűnés nélkűl tehetik ne támogassák a szövetségeseket; a dán királynál pedig sürgette, hogy csapatait Bajorországból ne küldje Magyarországba.[57]

Rákóczi *a sléziai csatlakozás* reményében választotta csatatérnek az északnyugati felvidéket. Latin, német, cseh nyelvű pátenseket tartogatott készen a három osztrák tartomány föllázítására. *Frigyes* király azzal is megmutatta Rókóczihoz való jóakaratát, hogy hintót és saját méneséből szekeres lovakat küldött neki ajándékba, mire a fejedelem azonnal megbízta Krayt, menjen a berlini udvarba, üdvözölje a királyt unokája születése alkalmából, s adja át a nagy vállalat érdekében írt leveleket. a király már május 8-ikán biztosította Rákóczit barátságáról és jóakarátáról.[58] «A Mindenható isteni tanácsával világosítsa fel, isteni segedelmével támogassa, midőn annyi veszedelemben forog hazájáért. És a mi most olyan viharos: azt csöndes, főleg pedig biztos állapotra juttassa.»

57 Klement Fiedlernél, II. 3. Anna angol királyné már február 27-én tiltakozott a dán ezredeknek Magyarországban való alkalmazása ellen s Medows (május 30.) e tiltakozásnak tulajdonítja a sikert. (Simonyi, III. 370., 379.) Ösmeretes azonban, hogy a dánok ez évben is résztvettek a magyar hadjáratban. (Rockstroh, Et dansk Korps historie. 174—179.)

58 Arch. R. II. 193. Századok, 1870. 77

VI.

AZ 1708. ÉVI HADJÁRAT.

— 1708 június 15 — július 31. —

GERBŐL 1708 június 15-ikén a fejedelem 10.000 emberrel[1] és azzal a bevallott szándékkal indúlt a Vághoz, hogy megoltalmazza, ha az ellenség száma megnövekedett; de támadja állásait, ha száma nem gyarapodott. Ha Isten itt szerencsét ad, ráér azután megsegíteni Erdélyt.[2] Azonban *hadjáratának igazi czélja Slézia volt*,[3] hogy azon keresztűl hozza be Magyarország jövendő királyát: akár a bajort, akár a poroszt. Különösen büszke volt gyalogságára, mely még sohasem volt ilyen teljes, szép és fegyelmezett. Mindamellett, követeinek jelentéseire várakozva, nagyon lassan haladt előre. Másfél napot töltött a hevesi Atkáron,[4] egyet Ecseden.[5] Itt hallotta az első bizonyosabb híreket arról, hogy az ellenséget a pestis pusztítja. Ha ez igaz: nem hiában várta veszedelmének óráját. «Bezzeg, nagy bajtól mentené meg az Isten, ha a többi közé is terjesztené ezen ostorának súlyát!» 18-ikán Lőrincziben egy dombról szemlélte, hadai példás rendben hogyan vonúlnak be a táborba.[6] Másnap tábora közepén audiencziás sátrában fogadta *Mazeppa* zaporogi kozák hetman kapitányát, ki a moldvai Kimpolung és a máramarosi Borsa közt posták fölállítását kérte s *Golovkin* tábornok orosz minisztertől is hozott levelet. A Bercsényivel folytatott délutáni tanácskozása ezzel a követjárással függhetett össze. Huszadikán megszemlélte serege indúlását s hadait a lovasság egy részével maga is követte a nógrádi *Den-*

1 Rákóczi, június 30. Arch. R. II. 402.

2 Arch. R. II. 273.

3 Rákóczi eml. 238.

4 Rákóczi-tár, I. 136—7. Arch. R. II. 613.

5 Rákóczi-tár, I. 137. Arch. R. II. 278—280., 614.

6 Rákóczi-tár, I. 137. A Károlyi-ltban e napról s innen van keltezve Rákóczinak Károlyihoz írt levele, a melyet az Arch. R. (II. 278.) Ecsédről, 17-éről közöl. E szerint a külföldről jóhírű szelek kezdenek fujdogálni s az idén ők is sokat megtehetnek.

gelegre, hol ismét hosszasan tanácskozott Bercsényivel. A rossz útak és egyéb bajok miatt a hadak csak bajosan mehettek tovább a nógrádi *Kövesd*nek. A tapasztalaton okúlva, 22-ikén onnan három irányban küldte tovább hadait s *Bercsényi*vel és *Vay*val előrement a nógrádi Vadkertre, hogy a tábor helyét megválassza.

A mint beérkezett a sereg *Vadkert*re, a tábori őrség föl-állítását azonnal, sőt másnap hajnalban s délután is megvizsgálta. Bercsényivel itt állapodott meg a Mazeppa kapitányától hozott levelekre nézve. Golovkin minisztert Nedeczky útján önérzetesen világosította föl,[7] hogy a haza állapotai éppen nem kétségbeejtők. Dolgai oly karban vannak, hogy senkire sem gyanakodhatik. Akadhatnak egyes haszonlesők; de kisebb baj tűrni őket, mint okot adni ízetlen egyenetlenségekre, kölcsönös gyülölségekre; hiszen idáig minden erőnk az egyességben állt. Öt esztendő tanusítja, milyen helytelenek a nemzetben meggyökerezett gyanakodások és vádaskodások. A szövetkezet háta mögött senki sem akar békülni; őt is, a többit is hite köti a confoederatióhoz. A német sem ígérhet többet, mint a mennyit már ígért; azt pedig csalárdságnak találták. *Nedeczky* elhiheti, hogy a haza most jobb állapotban van, mint mikor elhagyta.

243. GOLOVKIN ALEXIEVICS FEDOR.

Ennek a levélnek nagyon komoly alapja volt. A vágmelléki tisztek már is azt rebesgették, hogy *a tanácsosok közt árulók*

7 Levelei Nedeczkyhez, Mazeppához és Golovkinhoz június 23-ról. Arch. R. II. 392—399.

vannak, különben a fejedelem jobban sietne. Nem töltené az időt a hadak begyakorlásával és vadászattal olyankor, mikor az ellenség ki sem mer jönni a Csallóközből. A fejedelem csak akkor ütközik meg, a mikor az ellenség erős. Bercsényi nem hallgatta el ezeket a híreket a fejedelem előtt s folytonosan tervezgette a Csallóköz elfoglalását. A fejedelem a betörést könnyűnek tartotta, de a sziget megtartását nehéznek, mert a császáriak a komáromi vár ágyúi mögött biztosítva lennének. Hogy tehát *Bercsényi* szabadon cselekedhessen,[8] Vadkert alól még 22-ikén előre küldte a vágmenti hadakhoz, ő maga pedig, tudósításaira várakozva, négy napot töltött Vadkerten.[9] Az ellenségről kevés biztosat tudott.[10] Heisternek a várőrségeken kívűl 18 ezrede volt, de úgy látszott, nem akarja odahagyni a Csallóközt. Bottyán eleget nyugtalanította. A karvai sáncznál ügyelt reá s Pozsonyt fenyegette. A morva határok védelmére *Viard* tábornok, kit Rákóczi igen jó lovas vezérnek tartott, odahagyta Vágújhelyet, a melynek csekély őrségét *Czelder* Orbánnak kellett körűlzárnia. Maga *Ocskay* Verbó és Ocskó alá sietett, hogy Viardot végképpen elrekeszsze a Vágtól. Bercsényi útján sürgette a fejedelmet, hogy ő is egész erejével támadjon Viardra, s megengedje Vágújhely rendszeres ostromát. Bottyán ellenezte, Bercsényi pártolta Ocskay tervét. A fejedelem azonban kimozdúlásával nem akarta felvilágosítani az ellenséget, hogy *serege kisebb a hírénél.*[11]

Alig vált el tőle Bercsényi, olyan jelentést küldött neki, a melyre «aludt egyet, mert a reggeli nyugalom és a vánkos tanácsával akart élni». Ezek a hírek nagyon megzavarták hadjárata terveit. Vagy általugrik, vagy el nem éri elméje Heister szándékát. De élni kell az alkalommal! A háború első rendszeres hadművelete *Vágújhely* volna, a minek megszállását, elfoglalását úgy kell kezdeni, hogy véghez is vigyék, mert az

8 Rákóczi eml. 240.
9 Rákóczi-tár, I. 138–9.
10 Levele Vadkertről Bercsényihez, Arch. R. II. 280–282.
11 Rákóczi eml. 241. Thaly, Ocskay, I. 182–197.

első vállalat sikere növeli, sikertelensége fogyasztja a hadak szíveit. Azt a hármas sánczot még *Starhemberg* csináltatta, a ki pedig igazi hadielvek szerint folytatta a hadakozást. Munkáját most sem nagyolta el, mint más tábornokok teszik, a kik a kuruczokat fitymálva, gyönge sánczókat készíttetnek ellenök. Ide öregágyúk kellenek; pedig hetekbe kerül, míg azokat átküldhetik a Vágon. Az ellenségnek tehát elég ideje marad a visszajövetelre s így mindenesetre harczolniok kell vele, hacsak a had-

244. VÁGUJHELY.

járatot szaladással nem akarják kezdeni. Fődolog azonban, hogy teljesen megbizonyosodjanak a császáriak állásáról és szándékairól.

Másnap, június 25-ikén kedvetlenűl ment át *Drégelypalánk*ra s megbüntette a rendetlenűl menetelőket. Ott kapta Bercsényi értesítését, mely szerint tegnapi jelentése jórészben Bottyán bizonytalan hírein alapúlt. Mindazonáltal sürgette *Vágújhely ostromát,* mert ha ez támadásra vezetne is: «nem lehet fölségednek kevesebbet várni, mint beljebb s nem lehet nagyobb hírrel, mint hamar».[12] A fejedelem azonnal értesítette, hogy

[12] Bercsényi június 24. Arch. R. v. 657–661.

Bersonville tűzérezredest hozzáküldi Vágújhely viszonyainak kitudására s maga is keresi az összeköttetést a «hadtestecské-vel». Valami 63 mázsa puskaport visz magával; «csak onnan legyen golyóbis, – bízzuk az Istenre a többit!» Ha Bercsényi kívánja, ő bizony megy, siet, röpűl, mert megvallja, *régen vágyott a támadó hadakozásra.*[13] Emlékirataiban azonban őszintén bevallja,[14] hogy csak *lassan* akart haladni. Mikor a feleútat már megtette, azon szín alatt, mintha a *vihnyei* fürdőkre volna szüksége, arra felé indúlt s ezzel két hetet nyert. Előbb azonban 26-ikán átrándúlt Bercsényi *nagykoszmályi* táborába, s ott találkozott a főtábornokkal, ki idáig Kiskoszmályról, a Garam tulsó partjáról küldözgette hozzá jelentéseit.[15] Másnap Gyürky, Babocsay, Mikházy és Révay ezredeinek megszemlélése után a *tompai* táborba ment, hol Károlyi Sándor futárja búsította mindenféle hadkormányzati kérdéssel. A fejedelem egy kissé megnyomta a tollat s a hadműveletek elkezdésére buzdította az erdélyi fővezért.[16]

Június 28-ikán isteni tisztelet után a kirendelt karabélyosokkal, 200 palotással és udvari népével a Selmecz völgye ellenében a tompai táborból Németin és Berencsfalun át[16] ért a *Szélaknához* (Windschacht), a hol a *selmecziek* tisztességesen fogadták. Némi időzés után folytatta útját s estefelé jutott el a barsi *Vihnyé*re. Tábort üttetvén, másnap kétszer is megfürdött a hővízben, melyet egy hét alatt összesen hatszor használt, mindenkor hosszasan.[18] Egy rég nem élvezett szórakozást is megengedett magának: 30-ikán délután «múlatságnak kedvéért kártyázott». Másnap résztvett a czéllövészetben; ő találta el legjobban a czentrumot, de a nyereséget másnak engedte át. 3-ikán átrándúlt Selmeczbányára, hol a bányákat s az aranynak az ezüsttől való

[13] Június 25. U.-o. II. 283.

[14] Eml. 240.

[15] Rákóczi-tár, I. 139. Arch. R. V. 657–667.

[16] A fejedelem válasza június 29. (Károlyi-lt.) és június 30. (Arch. R. II. 285–8.)

[17] Beniczky naplójában Princzfalu, régi nevén Prencsfalu.

[18] A rendes kúra tehát, melyet saját nyilatkozata szerint július 1. kezdett meg, (Arch. R. II. 284.), csak 3 fürdésre szorítkozott.

elválasztása módját báró *Hellenbach* társaságában tekintette meg.[19] Egyébként folytonosan országos dolgokban fáradozott. Kevés öröme telt a Vág mellékéről jövő hírekben, a melyeket Bercsényi, ki 28-ikán végre odaérkezett, maga a Bábel tornya históriájának nevezett.[20] A fejedelem megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy Viard tábornok és Vágújhely ellen indúljanak,[21] de belátta, hogy «körmösen kell hozzáfogni». «Még egy sem volt ilyen körmös obsidiónk» s ágyúk nélkűl «csak piszmogás lesz a dolgunk és időtöltés». Erdély felől jó hírt hallott. A csúcsi szorosban, hol a multkor *Ribiczei* László viselte magát hősiesen,[22] most *Draguly* fogott el egy század németet.[23] A fejedelem nem felelt azonnal Károlyinak: «Ha a felséges fejedelem nem válaszol is — vigasztalta felesége[24] — talán más az oka, nem a neheztelés; ha pedig az, megint magába száll, mint máskor, oka nem lévén rá. Nem is szokott az urak gráicziája sokáig egy nyomban maradni: úgy tapasztaltatik minden rendek között». A fejedelem azonban szívesen fogadta Károlyi futárát, vasvármegyei *Dániel* Ferencz alezredest. A fürdőzést és változó egészséget hozván föl késedelme okáúl — azzal felelt, hogy íme, nem csalódott: csak addig mérges a német, míg *Károlyi* össze nem vonja a hadát. Most, hogy összevonta, reményli, naponkint tapasztalja hasznát.[25]

A fejedelmet már július 3-ikán várták a kiskoszmályi táborba;[26] mivel azonban még maradnia kellett, másnap *Bercsényi* kereste föl abban a reményben, hogy «teljes megért egészségének gyönyörűségében» találja.[27] A fejedelem nagyon kezdte érezni, hogy régen nem volt olyan szüksége a gyógyításra, mint most; valóságos javulást csak elsején érezett, mikor fejének szédűlései

[19] Beniczky (Rákóczi-tár, I. 140—1.)
[20] Bercsényi levele Surányról, június 29. Arch. R. V. 669.
[21] Rákóczi Bercsényihez Vihnyéről, július 2. U.-o. II. 289. V. ő. u.-o. 402.
[22] Rákóczi Károlyinak jún. 11. Károlyi-lt.
[23] Rákóczi Bercsényihez július 2., Károlyihoz és a nándorfehérvári szeraszkierhez július 9. Arch. R. II. 290., 404.
[24] Július 7. Károlyi-lt.
[25] Július 9. U.-o. és Arch. R. II. 291. Dániel Gábor: A Dániel-család, 422.
[26] Bercsényi, július 2. U.-o. V. 3.
[27] Július 3. U.-o. 4. Rákóczi-tár, I. 141.

és a hirtelen hevülések szűnni kezdtek. Megvallotta Bercsényinek, hogy igen gyöngén gondoskodott kúrája felől, pedig látja, hogy a tisztátalan kémény könnyen föllobban.[28] Eret is vágatott magán. Mivel pedig július 6-ikán *Bottyán* tábornok is megérkezett,[29] az északnyugati hadjárat tervét hárman újból megbeszélhették.

Július 7-ikén Bercsényivel együtt odahagyta a vihnyei fürdőt, s a latin poéta nem hiában könyörgött Neptunusnak és a forrásnak, hogy gyógyítsa meg Magyarország legnagyobb fejedelmét, az ősi erényekkel ékeskedő halhatatlan Rákóczit, nemzete díszét.[30] A fejedelem a főtábornokkal *Zsarnóczán* aznap délben *Radvánszky* János kincstartónál ebédelt; délután megtekintette az *újbányai* bányákat s éjszakára egész udvarával *Garamszentbenedekre* tért pihenni. 8-ikán reggel fölment a hírneves benedekrendi apátság várába s misét hallgatott abban a kápolnában, a melyet néhai nagynénje, Rákóczi Erzsébet építtetett. Délben már a *taszári* táborban ebédelt tábornokaival s főtisztjeivel, délután pedig *Des Alleurs* tábornokot és a tűzértiszteket fogadta. Isten visszahozván táborába, — mondta[31] — naponkint előre nyomúl az ellenség ellen, hogy aratás után sánczaiban keresse föl. Bercsényi előrement a *verebélyi* táborba, hová 10-ikén a fejedelem is követte. Másnap a Kérnél levő hadakat szemlélte meg. Az *érsekújvári* határban olyan vihar és jégeső érte utól, hogy a lovakat is majd feldöntötte s az egész hadnak meg kellett állnia. Az eső elállván, a várból egy zászlóalj katonaság jött eléje s bekísérte Érsekújvárba, hol háromszoros ágyúlövéssel fogadták. Alig ebédelt meg, Bercsényivel, Bottyánnal, Des Alleurs-rel stb. tanácskozott s a falakon kívűl megtekintette hadmérnökeinek új «tüzes szerszámait».[32] Másnap folytatta a vár megvizsgálását s Bottyánt egy gyalogezreddel Guta felé küldte portyázni. Hasonló alapossággal vizsgálta meg

28 Arch. R. II. 284—5., 290.

29 Rákóczi-tár, I. 141.

30 Figyelő, 1879. VII. 217.

31 Gyömli nándorfehérvári agának, július 9. Arch. R. II. 405.

32 Rákóczi-tár, I. 142—3.

246. A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM

14-ikén *Nyitra* várát, közben pedig a verebélyi és a taszári táborokat. A barsi *Taszár*ban öt napot töltött.[33] Számos kihallgatást adott, Pekri Lőrinczczel és más erdélyi urakkal az erdélyi ügyekben, tábornokaival pedig a Vág mellékének biztosításáról tanácskozott. Idáig — a mint maga mondja[34] — mindig talált ürügyet, hogy hadaival hátramaradjon s ne menjen már most segítségére Ocskaynak, a kit Viard a morva határról visszaszorított, sem Bottyánnak, a ki a Vágdunánál ezer meg ezer tervet kovácsolt, sajkákon hogyan keljen át s hogyan fogdossa össze Heister előőrseit. Helyeselte a csallóközi németek megtámadását, de nem bízott Morvaország fölverésében, a melyre Ocskay b. *Haller* Gábor őrnagy vezetése alatt a fejedelem nemes ifjait is magával vitte. Brodból kicsalta Viardot, de cselvetése nem sikerült s a tábornok, a hogy a fejedelem megjövendölte, idején «elpatkolt», elvágtatott előle.

Egy heti portyázás után *Ocskay*, ki a fejedelem szerint «a fő-fő dicsekvők közé tartozott», július 11-ikén visszatért Verbó, majd Pöstyén alá.[35] A fejedelem őt szemelte ki arra, hogy fentartsa az összeköttetést Bottyán vágdunai hadteste s az övé közt, melylyel Slézia felé akart indúlni.[36] *Bottyán* csupán arra kérte a fejedelmet, ne engedje lerontatni a karvai sánczot, a mely éppen mostan állotta ki az ellenségnek egy heves támadását; hiszen a komáromi és az esztergomi ellenség kicsapásai ellen ez oltalmazza a vidék lakosságát. A fejedelem azonban fentartotta Bercsényi parancsát a sáncz lebontása iránt.[37]

Rákóczi a taszári táborban július 18-ikán végre készülőt fúvatott. A szálláscsinálóval élükön a szolgák vörös lobogó alatt indúltak meg, mire a tüzérség és a málháskocsik következtek egy-egy gyalogzászlóalj, mint elő- és utóhad között. A fősereg más úton indúlt meg; a fejedelem oldalt kísérte.[38]

33 U.-o. 143. Századok, 1873. 107. Tört. Tár, 1882. Arch. R. IX. 499. Július 16–17-ről a fejedelem levelei a Károlyi-lt.-ban.

34 Eml. 241.

35 Thaly, Ocskay I. 201–210.

36 Július 15. Arch. R. IX. 498–9.

37 Július 17. U.-o. 499–500.

38 Beniczky naplója, 144.

Pont délben érkeztek Gimes vára alá, a hol tábort ütöttek. Onnan felesszámú lovasokat küldött Morvába, hogy az ott levő három cs. lovasezredet fölkeressék, s ha valamely városba szorúltak, körülvegyék. Maga is ágyúkkal, mozsarakkal készült utánuk menni, hogy — ha a németek segítséget nem kapnak, vagy a franczia megverné őket, téli szállásúl Morvát és Sléziát foglalja el.[39] Másnap már valóban folytatta útját:[40] a gyalogság a málhával az egyik, a lovasság a másik irányban. *Kovarcz* és *Appony* közt, a hol tábort ütöttek, Nyitra vármegye nevében a helyettes alispán üdvözölte.[41]

20-ikán, útját folytatva, a lovasság végre csakugyan egyesült *Nyitraszerdahely*nél Bercsényi, a gyalogság pedig *Rippény*nél Andrássy Pál táborával. A fejedelem maga is Szerdahelyre ment, hol aznap és másnap Bercsényivel és más tábornokokkal, ezredesekkel megbeszéléseket tartott. Hiszen indúlása hírére *Heister* is rögtön összevonta hadait. Bottyán jelentéséből a fejedelem csakhamar meggyőződhetett, hogy nem Érsekujvárt fenyegeti, hanem a Fehérhegyek s a morva határok védelmére siet.[42] 22-ikén tehát maga is előbbre nyomúlt a lovassággal. Átkelt a Vág morvánkai hídján s *Pöstyén* alatt megszemlélte *Ocskay* és *Babocsay* nyalka lovasdandárait. *Morvánkán* a két tábor generálisaival és brigadérosaival együtt megvitatta, mit kell tenniök Heister mozdulatával szemben. A legtüzesebben *Ocskay* javasolta, hogy a fejedelem most már egész erejével keljen át a morvánkai hidon és Stražnicén semmisítse meg Viardot, mielőtt Heisterrel egyesülhetne. Különben, ha rábízzák, ő egymaga is kicsalja a várból, mely a pozsony-szakolczai útvonalat védelmezte. A fejedelem azonban a vitéz brigadérost elégtelennek tartotta egy lovashadtest vezetésére. Megösmertette vele nagy tervét (a sléziai hadjáratot), de *Ocskay* erősködött, hogy ezzel

39 Július 19. Arch. R. II. 297.

40 Milyen jókor kelt, mutatja, hogy július 19-ikén még több levelet írt Gimesről. (Károlyi-lt.)

41 Július 19. Rákóczi pátense az erdélyiekhez. A Károlyi nemesség lt.-ban Bpesten.

42 Thaly, Ocskay László, I. 215—6. (A második javított és illusztrált kiadás.)

nem ellenkezik sem Viard megtámadása, sem a morvánkai hídon való átkelés. Valóban tetszetős terv volt: Bécset magából egy örökös tartományból fenyegetni, a Morva vonalán Szakolcza és Pozsony közt Magyarországtól elzárni s Heister északranyomulását is megakasztani ugyanakkor, mikor a fejedelem a derékhaddal Slézia felé fordúl, hogy behozza az új királyt. Azonban ha *Viard* nem ül fel a lesnek s nem hagyja magát tőrbecsalatni, a lovashadnak egy ostromlott vár alatt kellene elvesztegetnie erejét. Ezért mondta neki a fejedelem, hogy egy hadsereget nem lehet úgy vezetni, mint egy portyázó csapatot, Viard pedig, a mint meghallaná, hogy a fejedelem is ellene vonúl, beljebb húzódnék Morvaországba. A mikor látta, hogy Ocskay mégis bízik Viard meglepésében és körülfogásában, beszélni hagyta. S hagyott beszélni másokat is, kik nyiltan szemére lobbantották, hánytorgatták, hogy a francziák rossz útra vezetik. Ezek nem akarják, hogy véget érjen a háború; pedig bizonyosan véget érne, ha a gyönge és megosztott ellenségre törnének. Hiszen a Vágtól *Viard* stražnicei táboráig csak két állomás van; előbb ott lehetne, mint Heister. Ha nem akar is egész hadával indúlni, küldjön egy jókora portyázó csapatot a város megszállására.

A fejedelem károsnak tartotta volna, ha meggyökereznék az a balhit, hogy ő a franczia tisztekre hallgat. Belenyugodott tehát, hogy egész hadát keresztűl vezesse a «szerencsétlen» morvánkai hídon s azon túl, a pöstyéni oldalon, a mostaninál alkalmasabb helyen űttessen tábort. A körülmények, saját vallomása szerint, akarata ellen ragadták magukkal. Csak arra az egyre nem vehették rá, hogy gyalogságot küldjön *Viard* ellen; egyrészt, hogy hiában ne fáraszsza gyalogjait, másrészt mert föltette Viard ügyességéről, hogy nem engedi magát bekeríttetni a nem elég erős és nem elég labancz Szakolczában.[43] Július 23-ikán délig valóban hadastúl átköltözött a hídon s Pöstyéntől nyugatra, Krakován és Terbete közt a Dudvág mellett szállt táborba.

43 Rákóczi eml. 241—2. Thaly, Ocskay, I. 216—7.

Ott újabb haditanácsot tartott. *Ocskay* «annyira emelődött, hogy csaknem végigszántott»[44] az egész tanácson, a melyet tüzes beszéde magával is ragadt. A fejedelem ehhez képpest elhatározta, hogy *Pekri* vezérlete alatt válogatott lovasság élén őt küldi Viard ellen; s a tüzérséggel és a gyalogsággal maga is követi, ha a cs. tábornokot csakugyan beszoríthatja Sražnice várába.[45] *Le Motte* tüzérezredest a «csahosak» megnyugtatására szintén erős portyázócsapattal küldte Vágujhely alá, hogy újabb

246. HADI PARANCSOT OSZTÓ KURUCZ FŐTISZT.

jelentést tegyen a sánczok erősségéről és megvívható voltáról.[46] A mikor tehát merészen és egyenesen kellett volna előrenyomúlni, a fejedelem nagy tervét az a veszedelem fenyegette, hogy el kell ejtenie, vagy legalább is késleltetnie két vár ostroma miatt.

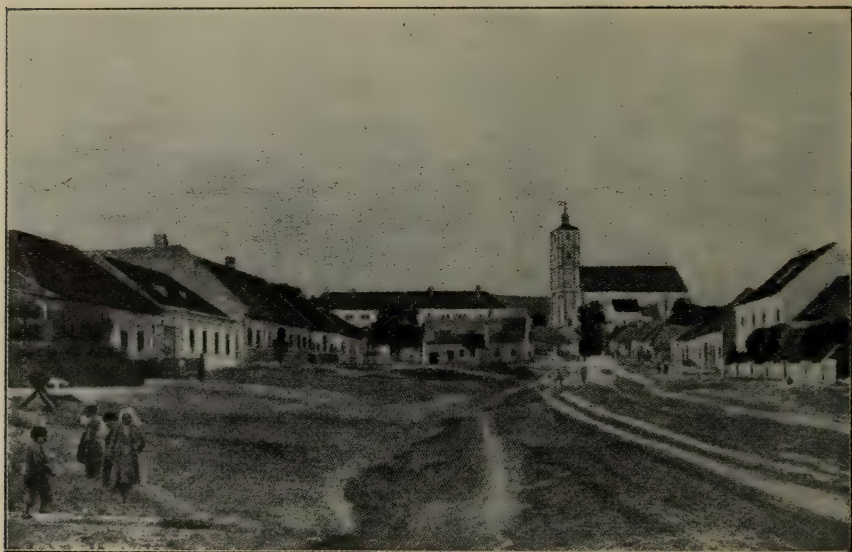
24-ikén reggel Vágujhely felől nagy ágyúzások hallatszottak. Attól tartva, hogy *Le Motte* nyakára hozza az ellenséget, a fejedelem a másfél mértföld kerületben fölállított tábori őrségeket maga megvizsgálta és megerősítette, hogy a váratlan meg-

44 Ebeczky István szeptember 28. Thaly, Ocskay, I. 217.

45 Az idevonatkozó utasitások július 23-ikáról keltek. U.-o. I. 219–220.

46 A július 23-iki utasitás. Thaly, Ocskay I. 224.

lepetéseket visszaverhessék. A délutáni haditanácsban *Le Motte* bejelentette, hogy az ujhelyi sánczok erősek és bevételök csak rendszeres, hosszas ostrom után remélhető. Ettől tehát a vérmesebbek is elállottak, de kimondták, hogy haladéktalanúl *Viard* ellen kell indúlni. Reggelre kelve *Pekri* Lőrincz, Ocskay és Babocsay brigadérosokkal hat dandárban 7000 lovassal a fejedelem jelenlétében el is indúlt arra a «nevezetes próbára», mely a fejedelem és Bercsényi szerint «egész nyilatkozása»

247. CSEJTE.

a küszöbön álló műveleteknek és hadjáratnak. A fejedelem nyomatékosan intette Pekrit, hogy ha *Viard* Stražnice alól beljebb ment Morvába, ő semmiesetre se kövesse; mert, a hogy dolgainkat ösmeri, ebből a hadnak zsákmánynyal való visszaoszlása és kimondhatatlan csintétele következnék. Neki pedig az a szándéka, hogy arra-nyomulásával a föld népét magához édesgesse. Kevés és gyenge szálláshoz lehetne bizodalma, ha rendetlenűl, hebehurgyáskodva kezdenének a dologhoz.[47]

47 Július 26. Arch. R. II. 298. és Mercurius Veridicus, augusztus 6. (Károlyi-lt.)

A hadiszemléről visszatérve, a fejedelem maga osztotta be néhai *Esze* Tamás hajdúit a palotások közé s mise után *Bercsényi* Lászlót más ifjakkal együtt ünnepiesen beeskette a nemes ifjak társaságába. 26-ikán *Bonefous*t 2000 válogatott gyaloggal, 1000 lovassal, három ágyúval és egy mozsárral újból Vágujhely felé küldte a futóárkok (approche) kimérésére és *Csejte* vár ostromára. A gyalogság másnap 9—10 óra közt a várat rohammal csakugyan bevette s a parancsnokot harminczadmagával fog-

248 CSEJTEVÁR ROMJAI.

ságba helyezte.[48] 28-dikán a fejedelem biztos fedezet alatt maga is megtekintette Csejte várát, s visszatérve, Vágujhely alá is küldött portyázó csapatot. 29-ikén értesült, hogy *Heister* és *Pálffy* Pozsonyból megindúltak *Viard* megsegítésére s hogy Pekriék tegnap Stražnicénél szerencsésen harczoltak Viard ellen és a nemesifjak igen hősiesen viselkedtek.[49] Néhány óra múlva azonban *Blaskovics* alezredes maga hozta hírűl, hogy Pekrinek egy hibás mozdulata következtében Stražnice alól Brezovára kellett visszavonúlnia. A fejedelem a rögtön megtartott haditanácsban

48 Beniczky naplója 147—8. Július 28. 6. Perényi Imre Károlyihoz. (Károlyi-lt.)
49 A csata Thalynál, Ocskay, I. 231—5.

kijelentette, hogy maga megy Pekri segítségére, s megparancsolta, hogy az egész had készen álljon.

A had ezt kétszer sem mondatta magának. Nagy örömmel és lelkesedéssel követte a fejedelmet 30-án, abban a reményben, hogy egyenesen a Sasvár táján gyanított ellenségre vezeti. A mint a fejedelem *Terbetéről* éppen az indulás napján írta Károlyinak,[50] oly készülettel megy az ellenség ellen, hogy ámbár útban találja is valahol, Isten segedelméből megverekedjék vele. Verbón és a kosariczi hágón átvonúlva, a Fehérhegység nyugati tövében, *Brezován* találkozott Pekri hadával, a melyet azonnal beosztott seregébe. Felelősségre vonta a vezéreket, a kiknek váratlan visszavonúlása úgy lehangolta a lovasságot. Kétségtelen, hogy Ocskaynak komoly szemrehányásokat tett. Meg volt vele szemben az a szomorú elégtétele, hogy előre megmondta a vállalat sikertelenségét. Egyébiránt a veszteséget nagyobbnak találta időben, mint emberekben.

Brezován egy elfogott levélből értesült, hogy *Lipótvárban* a legnehezebb körülmények közt csak kétszáz gyalog van a helyőrségi szolgálat ellátására és száz hadifogoly őrzésére. Szerette volna tehát hamarosan helyreállítani és gyalogsággal megrakni az 1705-ben lerombolt sánczokat. Ha három hídat veretne a Vágon s Érsekújvárról mozsarakat hozatna a vár bombázására, bizonyosan nagyobb becsülettel végezné a hadjáratot, mint ha nyilt csatában mérkőznék meg Heisterrel és Viarddal, vagy pedig ha megfigyelő helyzetben töltené az időt.[51] Heister a Vág mentén a *dunántúli* állapotok miatt úgy sem gondolhatott hosszabb hadjáratra. *Bezerédj* Imre és *Balogh* Ádám a kopházi réteken táborozó németeket éppen az imént szorították be Sopronba, s mikor ezek július 26-ikán ötszázan kitörtek, megnyomták és a város kapujáig űzték, vágták őket. Csak valami harmincz labancz menekült meg, kilenczven fogságba jutott, a többi elesett.[52] Bezerédj mindjárt azután becsapott Stájerországba,

50 Július 30. (Károlyi-lt.)
51 Rákóczi eml. 245.
52 Esterházy Antal Károlyihoz, július 27. (Károlyi-lt.)

a hová Vasmegyéből egymagából 2000 paraszt ment vele. Gazdag zsákmánynyal megrakodva, Heisternek a Rába mellett hagyott podgyászát megszorította.[53] Volt tehát erő, mely Heister csapatainak egy részét lekösse, nem is szólva Bottyánról, ki a Duna átjáróit őrízte.

Azonban a haditanácsban *Bercsényi* többed magával ellenezte Lipótvár ostromát. Bizonyítgatta, hogy Lipótvár szerencsétlen hely rájok nézve, mert (Nagyszombatnál és Pudmericznál) már

249. TEMETVÉNY VÁRA

két csatát vesztettek miatta. Ha megint odavezetnék, a lovasság azonnal szétoszlanék, hogy ne kelljen az ostrom idején oly soká hevernie. Lipótvár ostromát tehát a fejedelemnek csak olyanok tanácsolhatják, a kiket az ellenség megvesztegetett. Most első sorban *Trencsén* várát kell elfoglalni. A várbelieknek ugyanis már alig van mit enniök, s ha Viard nem szállíthat be eleséget, a parancsnok az őrséggel együtt megadja magát. Trencsén felé Viardnak csak egyetlen gázlója vagy hídja van a Vágon keresztül. A hídfő nincs megerősítve, a hidat tehát könnyen fölégethetik,

53 Aszalay Károlyihoz, augusztus 8. Esterházy Károlyihoz augusztus 10. Eredeti levelek a Károlyi-levéltárban.

a gázlót pedig elsánczolhatják. Csak oda kell menniök, hogy övék legyen a vár, a mely a sléziai betörést is nagyban megkönnyítheti. Bercsényinek, Ottlyknak, Ocskaynak annyira tetszett a terv, hogy azt hitték, már is a várban vannak. A könnyűnek látszó feladat megzavarta gondolkodásukat; nem hallgattak a fejedelemre, a kit csak *Vay* támogatott. «Úgy látszott — sóhajtott Rákóczi, — valami végzetes átok szállta meg az elméket.»[54]

A táborban mindenki tudta, hogy ő és Bercsényi ebben a kérdésben nincsenek egy véleményen; a labanczok pedig azt beszélték, hogy éppenséggel össze is vesztek. Ez azonban nem történt. A fejedelem kétnapi kemény vitatkozás után engedett. Nem folytatta útját a Fehérhegyeken át, hanem csupán Ocskay és Szalay ezredeit hagyta azok biztosítására. A gyalogságot visszarendelte délkelet felé, hogy a morvánkai hídon keresztűl a Vág balpartján nyomúljon Trencsén felé s útközben foglalja el *Beczkó* várát. Maga a fejedelem a lovassággal és a podgyászszal a csejtei útra fordúlt s egy réten hált meg táborával. Július 31-ikén *Teleki* Mihálylyal egy pillanatra betért Bercsényi *brunóczi* kastélyába, a hol a kertben egy kis érett fügét evett. Seregét a szerdahelyi gázlón vitte át a Vág túlsó partjára, Bercsényi *temetvényi* kastélya alá, a melyet kuruczai hamarosan hódolatra kényszerítettek, mire egynapi nyugvást engedett nekik.

A fehérhegyi nép szaladásnak vélte visszavonúlását s átkozta rossz tanácsadóit. Elvesztette a kedvét s kétségbeesett, most már fölszabadúlhat-e a németek igája alól.[55]

54 Eml. 245—6.

55 Beniczky naplója július 30—augusztus 1. Rákóczi-tár, I. 148—9. Barkóczy Ferencz Károlyihoz augusztus 4. (Károlyi-lt.) Teleki Mihály naplója, 203. (A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.)

VII.

A TRENCSÉNI CSATA.

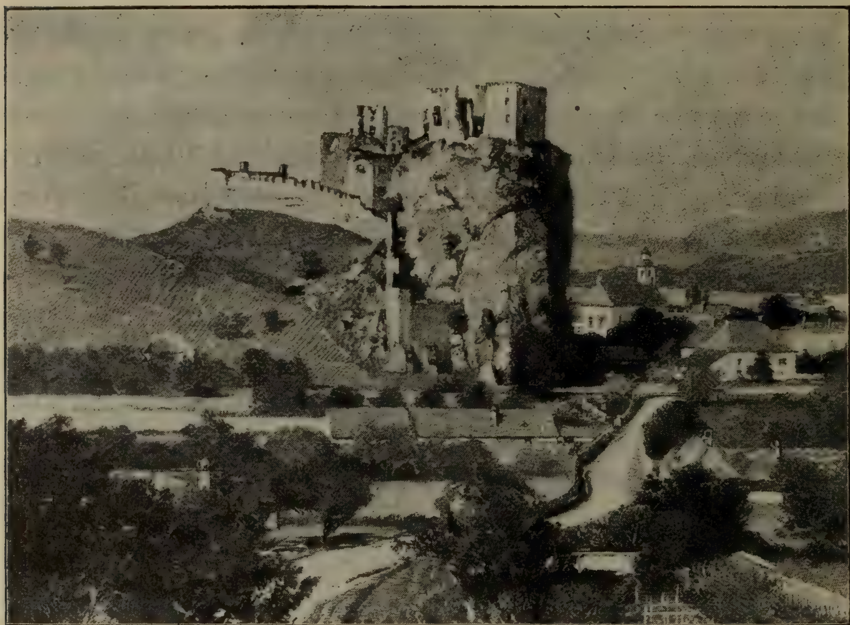
— 1708 augusztus 3. —

MIALATT hadai pihentek, a fejedelem Bercsényivel augusztus elsején előre lovagolt *Beczkó* vára megtekintésére. Másnap Lukáról a sereg nagyobb része — 15.000 ember 14 ágyúval — megindúlt *Trencsén* vára felé. Le Motte jelentette, hogy a várral szemben levő jobbparti emelkedéseket *Viard* már megszállta; a gázlót tehát el nem sánczolhatta és a híd fölgyujtására sem küldhetett gyalogságot, mert azt Viard könnyen elvághatta volna. Az ellenség megjelenése valóban meglepő volt. *Heister* július 29-ikén még csak Brod alatt állt. Magához vevén Viard csapatát, onnan erőltetett menetekben sietett Vágújhely alá. Délfelé tudta meg, hogy Rákóczi átment a Vág balpartjára. Azonnal intézkedett, hogy katonái jó ebédet, a lovak bőséges abrakot kapjanak s minden pillanatban készen álljanak a támadásra; mert lovasai nyolczvan kurucz gyalogot elfogván, megtudták, hogy Rákóczi Lehotánál száll táborba.[1] 2-ikán a fejedelem valóban a Turna és Lehota közt levő vidékre érkezett.

Életében mindössze egyszer járt Trencsén vidékén, de annak már húsz esztendeje, s akkor csak tizenkét esztendős volt.[2] 1705-ben komolyan gondolt Trencsén ostromára;[3] most azonban azzal a titkos elhatározással jött, hogy azonnal elszáll alóla, ha az ellenség Lipótvár felé fordúl s Nyitrát és éléstárait fenyegeti.[4] Nem ösmervén a vidéket, az első pillanatban elbájolta annak szépsége. A hegyi vár magas tornyai alatt van a kettős fallal korített város, és az elég szélesen kanyargó Vág folyó. A tulsó parton az erdős Fehérhegyek emelkednek; emitt a jólművelt dombok, a mik egy egy-két mértföld átmérőjű medenczét vesznek körűl. A medenczét mintegy bezárja a Vágra dűlő Vöröshegy,

[1] Wagner, Hist. Josephi, 243.
[2] Thaly, Rákóczi ifj. 97.
[3] 1705 augusztus 26. Arch. R. I. 396—7.
[4] Rákóczi eml. 246.

a melyen meglehetős szoros út vezet keresztül. A medencze alja kellemes és mély síkság, a melynek közepén igen mély és meredek partú hegyi patak kígyózik keresztűl. De ő nem a táj szépségeit, hanem katonai előnyeit kereste. Jobbnak találta, hogy ne kövesse *Le Motte* tanácsát s ne a patak hosszában állítsa föl seregét, hanem Turna és Lehota közt a Vág folyót kísérő magaslaton. A tábor megerősítéséről a fejedelem maga gon-

250. BECZKÓ VÁRA.

doskodott. Gyalogsága különben csak sötét este érkezett be. Ugyanakkor értesűlt, hogy *Heister* a lovassággal az ide egy nagy állomásra levő Vágújhelyig jutott. Minthogy időközben *Viard* is ellátta Trencsént élelemmel, a vár bombázását fölöslegesnek tartotta s arra akart szorítkozni, hogy megfigyelje az ellenség mozdúlatait. Heister erejét jóval kisebbnek tartotta a magáénál s nem hitte, hogy őt megtámadni merje. Ha Heister mégis mert támadni, azt nem csupán abban a hiszemben tette, hogy Rákóczi és Bercsényi Brezovánál összevesztek, hanem

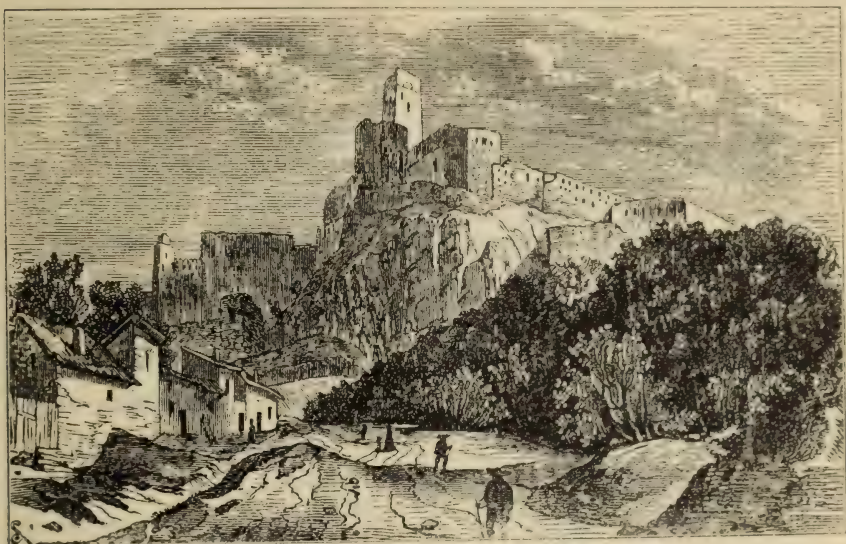

251. TRENCSÉN VÁRA.

abban a meggyőződésben is, hogy Rákóczinak nincs sem gyalogsága, sem tűzérsége; lovassága pedig a vízmosásos, árkos földön nem fejlődhetik ki. A fejedelem azonban erősebb volt, mint hitte; mert 7000 lovasán kívűl 8000 gyalog állt mellette 14 mezei taraczkkal; ellenben Heister seregének száma csak 10—11.000-re tehető.

Rákóczi felvonulásának befejezése után *Czelder* Orbán ezredes egy csapattal mint hátvédő maradt Beczkó és Bodóka közt a 468 méter magas Vöröshegy (Červena hora) szorosánál, mely közepe táján egészen a Vágra dől. A hegyről kellett tüzelnie Heister seregére, ha az a tábor és Trencsén felé nyomakodnék. *Pálffy* János előhada az éjszaka Vágújhelynél akadály nélkűl átúsztatott a Vágon. A beczkói várhegyet elhagyva, hajnalban összecsapott Czelder vöröshegyi csapatával, melyet erős küzdelem után északnak, Rozvád és Szedlicsna felé szorított vissza. A puskaropogásra a fejedelem általános riadót veretett. Seregét rendetlen és szétszórt helyzetben találta, és csak nagy bajjal tudta csatarendbe állítani. Ez a csatarend Szedlicsnától Szoblahóig 7½ kilométer hosszan három patak közt úgy készűlt, hogy középütt, *Turná*nál, maga a fejedelem állt a gyalogsággal, az udvari hadakkal és a tűzérséggel. Gyalogságát a hegytetőn végigvonúló árok s a lejtőség bozótja meglehetősen eltakarta. Az árok fölött kis rétre rendelte idegen lovasságát a gyalogság támogatása végett, Szentiványit pedig a palotás ezreddel a hamri erdőbe. A jobbszárnyon (Turna és Szoblohó közt a völgyben) *Pekri* vezette a gyöngébben fölszerelt mezei hadakat. A balszárnyon (Turna és Szedlicsna közt), az ellenség támadásának gyanított fő irányában, *Bercsényi* volt a lovasság parancsnoka. A derékhad fölállításával szemben torkollott a galgócz-trencséni országútba a zsámbokrét-lehotai út. A legjobb lovasezredeknek (Bercsényi alatt) 14 ágyúval főképpen ezt az útvonalat kellett szemmel tartaniok. A fejedelem valóban szorossági (defilèe) csatára számított, mert az ellenség a sok árok és vízmosás miatt csak egy irányban, az országúton támadhatott reá.

A rendelkezésére álló egy óra alatt csak nagyjából készült el a csatarenddel, mikor megpillantotta a császári sereget, a mely Turna felé húzódott. Azt hitte, bekanyarodik a lehotai útra, mely a legmagasabb pontján is csak 700 méter magas galgóczi hegység erdőségein vezet keresztűl. Heister helyzete nagyon kényes volt. Csak most bontakozott ki a 17–18 kilométer hosszú vöröshegyi szorosból, hol, visszanyomatás esetében, útját könnyen

252. TRENCSÉN VÁRA.

elzárhatták volna. Szinte csodálatos, hogy a fejedelem Czeldert (már az előnyomúlás megakadályozása végett is) csak olyan kevés erővel hagyta a szoros védelmére. Turna és Szedlicsna felé a terep azontúl is rendkívűl kedvezőtlen volt Heister lovasságára nézve, a mely a turna-bellai magaslaton Rákóczi seregét úgyszólván megvívhatatlan, de a császáriakra nagyon veszedelmes állásban találta. *Heister* serege széles arczélben úgy ment előre, hogy jobb szárnya Turna falu felé igazodott. Ott azonban váratlanúl balra, a trencséni országútra kanyarodott vissza. A fejedelem azonnal három zászlóalj hajdút küldött le a faluba, hogy, a sövények mögé rejtőzve, puskatűzzel támogassa a kurucz

lovasságot, ha az negyedkanyarúlattal rohanna a kisebbszámú ellenséges lovasságra. A Vág felé kanyarodás közben Heister seregének jobbszárnya meglehetősen födözetlenűl maradt. A terep nehézségei miatt *kétszeresen* fárasztó kanyarodás meg is bontotta a császári lovasság rendjét.

A fejedelem nagyon nyomorúságosnak tartotta *Heister* mozdúlatát s azonnal parancsot adott Pekrinek, hogy a jobbszárny lovasaival támadjon. *Pekri* egyenkint, lépésben vezette át lovasait a szoblahói Riba-tó megszakadt töltésén, s azon túl gyorsan csatarendbe állt. Ekkor azonban *Ebeczky* brigadéros hozzá lovagolt és figyelmeztette, hogy visszanyomatás esetében a Riba-tó gátja vesztét okozhatja és hogy a fejedelem a parancs kiadásakor aligha gondolt erre az akadályra. Pekri, a ki a multkor, Stražnicével szemben a szakolczai erdőnek egyik árka elől is visszafordúlt, most megint meggondolta magát s abban a rendben, a hogy jött, visszavezette lovasait a tó gátja mögé. Követte azt a végzetes hibát, a mely miatt huszonnégy nappal azelőtt az oudenardei csata elveszett, mikor Puységur — mint most Ebeczky — Francziaország kárával arra figyelmeztette Vendômeot, hogy a balszárny nem mehet túl Eyne falun, mert az ott folyó patakon lehetetlenség átkelni. Heister idáig csak arra gondolt, hogy *ütközet nélkűl* vezesse hadait Trencsén alá; *Pálffy* pedig a nagyobb erővel szemben jobbnak tartotta volna a visszavonúlást, míg a vöröshegyi szoros nyitva áll előtte. Azonban Pekri szánalmas mozdulata más gondolatra térítette. Figyelmeztette Heistert, hogy a kurucz lovasság maga-

253. A TRENCSÉNI CSATA TERVRAJZA.

tartása éppenséggel nem mutat nagy elszántságra. Keveset koczkáztatnának vele, ha a könnyű rácz lovasokat két svadrony dragonyossal Pekri ellen küldenék.

A fejedelem, ki a hadvonala és a tartalék közt való összeköttetés megvizsgálása végett éppen ekkor lovagolt át a karabélyosokhoz, az ott talált Bercsényit azzal akarta megnyug-

234. GRÓF BARKÓCZY FERENCZ LEVELE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL.

tatni, hogy az adott körülmények közt a császáriak nem támadhatnak. *Heister* azonban megfogadta Pálffy tanácsát. A fejedelem és Bercsényi a magaslatról láthatták, hogy Pálffy a császáriak balszárnyán levő könnyű rácz lovassággal az országút egyik árka mellé áll, bevárja ott az Althan-dragonyosok két századát s mint a szélvész támad a jobb szárnyra. A fejedelem az országút felé a derékhadhoz vágtatott, hol az ágyúk azonnal tüzelni kezdtek a ráczokra. Az országúton álló kurucz lovasok az első támadást visszaverték. A császáriak azonban csak színből

futottak meg, hogy a kuruczokat kicsalják erős hadállásukból; a mint ez megtörtént, a völgyben hirtelen szembefordúltak, a mi teljesen zavarba hozta a kuruczokat. Pekri, majd Ebeczky lovassága árkon-bokron keresztül, valami megmagyarázhatatlan félelemtől hajtatva futott vissza. A fejedelem azt hitte, hogy karabélyosaival visszatérítheti őket. Kedves Pandurja hátán lóhalálában rohant tehát errefelé, különösen mikor észrevette, hogy már tartalék-ezredének első sorai is engednek. Két árkon szerencsésen átugratott; a harmadiknál azonban lova megbotlott, bukfenczet vetett, összerogyott s kiadta páráját.

Estében a fejedelem oldalt vetette magát s így nem került a ló alá; szeme fölött azonban megsérült s elvesztette eszméletét. Ebben a pillanatban gróf *Esterházy* József és *Redl* hadnagy hatvan császári huszárral már nyomában volt. Magyar egyenruhájuk miatt akkor ismerték föl bennök az ellenséget, a mikor már csak ötven lépésnyire voltak. A testőrök visszaverték a támadókat s kiszabadították fejedelmöket a ló alól. Iszonyodva látták, hogy arczát a vér egészen elborította.[5] Lándzsákra fektetve a közellevő hamrii erdőbe vitték, hol csakhamar magához tért s megint lóra pattant. Azonban már későn. A táboron végigfutott az a riasztó hír, hogy *a fejedelem elesett;* mások pedig éppen azt kiabálták, hogy meg is halt. Oly kétségbeesés, vagy inkább kislelkűség fogta el a lovasokat, hogy rendetlen futásnak eredtek. A fejedelem hiában állt velök szembe, hiában akarta őket megállítani; az áradat magával sodorta. A mellette levő néhány szolgával tehát hadai után Bán felé menekült.

A gyalogság jóideig még dicsőségesen harczolt tovább. Báró *Perényi* Miklós, *Czelder* Orbán, báró *Andrássy* Pál, *Bonefous, Csajághy* János, *Nyáray* László, *Winkler* Vilmos hajdú-zászlóaljai, a fejedelem és Bercsényi palotásai *Szentiványi* vezetése alatt, *Fierville* franczia gránátosai, sőt *Luzsénszky* Sándor

5 Thaly 1889 október 7-ikén Konstantinápolyban a fejedelem sírját fölbontván, sérülésnek, zúzódásnak, forradásnak legkisebb nyomát sem találta sem a homlokon, sem az arczcsontokon. Hadtört. Közl. 1897. 155.

trencsénmegyei lovasai is hősiesen küzdöttek. Megmutatták, hogy ebben a hadállásban a kuruczoknak győzniök kellett volna, ha higgadtságukat oly megfoghatatlanúl el nem vesztik.

Kapitánynál magasabb rangú kurucz tiszt nem esett el. Halva maradt a csatatéren *Belényi* Albert és *Bessenyey* László kapitány. A karabélyos ezrednek egy arnót kapitánya a fejedelem

255. ASZALAY FERENCZ LEVELÉNEK TÖREDÉKE A TRENCSÉNI CSATÁRÓL, AUGUSZTUS 8-RÓL

védelmében halálos sebet kapott s hat nap mulva mint hadifogoly halt meg Trencsénben. *Bercsényi* csak nagynehezen kerülte el, hogy üldözés közben *Vass* Pál császári huszárkapitány leszúrja. Elesett összesen 2400 (jobbadán gyalog) kurucz; fogságba jutott 25 tiszt és 400 közvitéz. Az ellenség kezébe került 44 (többnyire gyalogsági) zászló és 2 dob; az ellenséghez átállott 60 ember, köztük *Jósa* Mihály, a fejedelem hadsegéde, a ki 3000 emberrel félrehuzódott és az üldözésben még kalauzolta is az ellen-

séget. A császáriak veszteségét 600-ra teszik. Kuruczok és labanczok együtt pihennek azon halmok alatt, a miket a hamri és lehotai erdőben a csatatéren levő 5–6 falu népe emelt holttesteik fölé.[6]

VIII.

HEJH, RÁKÓCZI, BERCSÉNYI!

(1708. augusztus.)

FEJEDELEM a végzetes trencséni csatában kapott súlyos sebeitől vérző homlokkal és orczával az Inovecz-hegység erdein át menekült és 1708 augusztus 3-ika estéjén a *nyitraszerdahelyi* kastélyba érkezett. Itt lelt pihenést, itt kötözték be sebeit és itt tölté az augusztus 4-ikére virradó éjszakát, a szintén megsebesült Bercsényi fővezérrel és hű kíséretével együtt. Hazájáért ontott nemes vére hullásával örökre megszentelte a kastélyt.

Így beszéli el ezt a kastélyon levő emléktábla, a melyet a trencséni csata kétszázadik évfordulóján ünnepiesen lepleztek le.[1] Az üldöző ellenség föltartóztatására Bercsényi *Ocskay* Lászlót rendelte ki. Ocskay a csata estéjén a Sándorok isztriczei kastélyában borozgatott, miközben két kántáló deák Jacoponénak a világ mulandóságáról szóló himnuszát énekelte.[2] Még az ő szét-

6 Rákóczi eml. 246–252. Ottlyk, MHH. XXVII. 108–111. Tsétsi u.-o. 362–4. Cserei, 401. Teleki naplója, 204. Thaly, A trencséni csatáról, Hadtört. Közl. 1889. 145–159. 313–331. Összegyüjté a csatára vonatkozó egykorú följegyzéseket. Ezek közt nincs a Mercurius Veridicus augusztus 6-iki tudósítása (Károlyi-lt.), de szó szerint közli ezt is. Az első hazai hírlapban, 27–30. A Feldzüge des Prinzen Eugens X. kötete közli a trencséni csata térképét, de hibás adatokkal. Én e könyvhöz Rónai Horváth Jenő Hadi Krónikájának (366–369.) tervrajzát vettem át. Zitterhoffer Károly (Streuffleurs Milit. Zeitschr. 1908.) és A v. Z. (Danzer's Armeezeitung, 1908.) alkalmi megemlékezésökben a Feldzügét követték, de még a csata napját is hibásan teszik augusztus 4-re.

1 Állította Szerdahelyi Béla és felesége, Ivánka Leóna, ki Pironcsák festőművészszel a fejedelem arczképét is elkészíttette azon terem számára, a melyet Rákóczi vérével megszentelt. Az ünnepség leírása a Nyitramegyei Szemle 1908. 32. és a Nyitramegyei Független Hírlap 32. számában.

2 Thaly, Ocskay, I. 250.

szórt ezrede összeszedéséről is a fővezérnek kellett gondoskodnia. Ellenben Nyitraivánkáról *Bottyán* a veszedelem hírére 600 válogatott huszárral lóhalálában azonnal megjelent Szerdahelyen, s fejedelme vérének láttára könyezve, de villámgyorsan gondoskodott a Nyitra hídjának és a helységnek megszállásáról. Éjfélben a fejedelem a két tábornokkal haditanácsot tartott s ennek alapján megparancsolta *Esterházy* Antalnak, hogy azonnal üssön be

256. EMLÉKTÁBLA A NYITRASZERDAHELYI KASTÉLYON.

Ausztriába s ekként kényszerítse a bécsi udvart Heister hadai egy részének visszahívására.

Heister 4-ikén este már Bán alatt állott s Nagytapolcsányig portyázott. A fejedelemnek tehát menekülnie kellett. A *Gimes* erdejében a nemes ifjak százada vette körül. *Teleki* Mihály tábornok följegyzése szerint akárki láthatta, némely nemes úrfi miként dugta el a párduczbőrét, gémtollát, hogy kurucznak ne nézzék.[3] Este már *Kistapolcsány*ban pihentek meg. A fejedelem

[3] Teleki Mihály naplója, 204.

innen hirdetett fölkelést a dunántúli vármegyéknek augusztus 13-ikára.[4] *Bottyán* ezalatt az ivánkai táborba sietett, hogy az ellenséget föltartsa s Nyitra és Érsekújvár védelméről gondoskodjék.[5] *Bercsényi* a vert hadat Macskarévnél nagyon bátortalannak találta. «Ha csak egy puskalövést hall is, szétmegyen — írta a fejedelemnek[6] — és nem ugyan az ellenség, de lármája éri fölségedet.» Már csak azért is egyesülni akart Bottyánnal, hogy ennek friss hada fölbátorítsa az övét. «Szívet adok a hadaknak!» biztatta a fejedelmet.[7] Egyelőre csupán Ottlyk és Szalay Pál ezredeinek egy részét vethette az ellenség elé, a mely a fejedelmet üldözte. *Jósa* Mihály ugyanis, az áruló hadsegéd, elhitette a német tábornokokkal, hogy esése következtében a fejedelem összetört s így pár napig pihennie kell Kistapolcsányban, hová a bányavárosokból sok ezüstöt és kincset hozott magával. Küldjék tehát reá *Viard* tábornokot 25 kornyétaalja némettel és 500 ráczczal.[8] Egy erős császári lovashad 5-ikén már valóban Kistapolcsány alatt portyázott. Ugyanaznap, a mikor *Heister* gróf megvitte Bécsbe bátyja trencséni győzedelmének a hírét,[9] a trencséni győző után futárt szalasztottak, hogy siessen vissza a határok és Bécs biztosítására. *Rákóczi* tudta, hogy a rosszat is óhajtva szokták vártatni; sietett tehát megnyugtatni Károlyit, hogy a túlzott hírek miatt az ő hada is meg ne bódúljon. Tudta, hogy sokan hirdetik sebbeesését, sőt halálát is. Halála — úgymond[10] — valóban kedvesebben esett volna ily gyászba öltözött sorsánál, édes nemzete gyalázata szemlélésénél s veszedelménél. Azonban a mindeneket kormányzó s mindeneket szabad, de igazságos ítélete szerint rendelő Istennek úgy tetszett, hogy megtartsa életét; tengődik tehát a szerencsétlenség és bú habjai közt lebegő életben. Tökéletesen reméli mégis Isten szent kezéből való vigasztalását. Egyik

4 Thaly, Bottyán élete, 239—240. Thaly, Ocskay. I 253. Rákóczi eml. 252.

5 Bottyán Bercsényihez augusztus 6. Arch. R. IX. 503—4.

6 Augusztus 5. U.-o. VI. II.

7 Augusztus 6. U.-o. 12.

8 Teleki naplója, 204—5.

9 Sándor Gergely Teleki Pálnak Bécsből, augusztus 8. Teleki-lt. 3486. sz.

10 Augusztus 5. Károlyi-lt.

fegyverhordozóját küldte az erdélyi főtábornokhoz, hogy részletesen tájékoztassa a körülményekről s megnyugtassa azokat, a kiknek szíve csüggedeznék és hazánk boldogúlásában való szívök habozna. Lássa mindenki, mit cselekszik. *Nem első példa ügyünknek akkoron való felmagasztaltatása, a mikor reménységünk*

257. KURUCZ TANYA.

legkevesebb vala. Tudja, hogy Károlyi ide nem küldhet segítséget; csak úgy működjék, hogy mindakét felől (nyugatról, keletről) egyenlő szerencsétlenség ne érjen bennünket. Erősítse meg Gyulafehérvárat, mert bizonyos, hogy a trencséni diadalról értesűlve, a császáriak Erdélyben is nagyobb erőt fejtenek ki. De Károlyi éppen ekkor[11] intette az erdélyi vármegyéket és székeket,

[11] Augusztus 10. Károlyi-lt. Másolata mellékelve.

hogy a fejedelemnek engedelmeskedjenek, másban ne bízzanak, vele ne ellenségeskedjenek, hanem Barcsay Ábrahám kincstartó rendeleteit végrehajtsák: «a mint urunk ő felsége igaz híveihez illik». Különben mint a fejedelem ellenségeivel bánik el velök.

Az ezredesek Rákóczinak szomorúan jelentették, hogy hadaik az erdőkben és a hegyekben szétoszlottak.[12] A fejedelem nyugtalankodott, hogy össze sem szedheti őket. Az ellenség mindenütt nyomában volt; igaz, hogy gyalogság és hadiszerek nélkül. Megeshetett, hogy továbbnyomúlásában a föld népét s a hazafiatlan urakat elcsábítja, gyorsasága következtében néhány erősséget elfoglal s Kassa felé veszi útját. Ebben az esetben Károlyinak — a fejedelem parancsa szerint — néhány ezredet kellett a Tiszához küldenie, hogy Kassa és a többi vár helyőrségét megerősíthessék.[13]

A fejedelemnek biztosabb helyre kellett sietnie; most már jobban ügyeltek személyére, a melyet — az ügygyel együtt — Trencsén alatt oly könnyelműen koczkáztattak. 5-ikén a csekély táborral együtt Tapolcsányról Báton át tovább ment Szemerédre, s 6-ikán Balassagyarmaton át *Szécsény*be, hol hadainak s önmagának egy kis pihenést engedett.[14] Itt várta a rosszúl gyülekező hadakat és hogy «mit machinál az a felfuvalkodott német».[15] Valamivel megnyugtatóbb híreket hallott. A lelkes öreg *Bottyán* nem hiában fogadkozott, hogy kész élni, halni nemzete és hazája mellett s utolsó csepp vére kiontásáig szolgálni fejedelmét.[16] Más vége lehetett volna a trencséni csatának, ha csak egy napig várakoznak is reá. Nagy munkával 3000 lovast szedett össze s Érsekújvárról szüntelenűl portyázott a császáriak ellen. *Heister* Kistapolcsány alól csakugyan Bécs felé fordúlt; 8-ikán nagyhangon szólította feladásra Nyitra várát, de báró *Révay* Gáspár parancsnok felelete után harmadnap elszállt alóla s

12 Rákóczi eml. 251.

13 Augusztus 6. Károlyi-lt.

14 Beniczky naplója, 150—1. Teleki naplója 205.

15 Teleki naplója a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban, 205.

16 Augusztus 7. Bercsényihez. Arch. R. IX. 505.

Pozsonyba ment. «Ezen a földön nagy rémülés volt; de Istennek hála, már csillapodik», vigasztalta *Bottyán* a fejedelmet.[17] A Dunántúlról *Esterházy, Kisfaludy* László, *Bezerédj,* Béri *Balogh* Ádám, *Bottka* Adám, *Ujkéry* János vitézségéről, Erdélyből *Károlyi*tól érkeztek vigasztaló hírek. A bányavárosok és a Garam melléke védelmét a fejedelem *Bercsényi*re bízta, kinek Bottyánnal és Ocskayval kellett együttműködnie.[18]

258. BERCSÉNYI SZAKOLCZAI HÁZA.

Emlékirataiban a fejedelem azt mondta,[19] hogy a trencséninél gyalázatosabb, nyomorúltabb, következményeiben gyászosabb csatavesztése sohasem volt; de a kurucz hírlapban[20] azzal csillapította a csüggedőket, hogy az ütközet inkább gyalázatos volt, mint veszedelmes. Azért jött Szécsénybe, a szövetség szülőhelyére, hogy a különböző útakon elszéledt katonaságot mielőbb egy hadtestbe gyűjtse. Bécsben azt beszélték, hogy Szécsényben kongresszust tartott, a melyen hívei a háború erélyes folytatását

17 Augusztus 9. a fejedelemhez. U.-o. 507.
18 Beniczky naplója, 151.
19 252. l.
20 Mercirius Veridicus, augusztus 9., 3. l.

határozták el. Beszélték azt is, hogy Nyitra megszállásának ideje alatt a császáriak elfogtak egy öreg morvát, a ki egész nyaláb fölhívást vitt a kuruczokhoz. Ezek a levelek a császárra nézve nagyon veszedelmes összeesküvést terveztek s talán a labanczok és kuruczok egyesűléséről szóltak.[21] Bécsben tehát attól tartottak, hogy *a fölkelés új erővel tör ki;* de a híresztelésekből csak annyi volt igaz, hogy Rákóczi valóban buzdító levelet intézett a kuruczokhoz. Fölkelést hirdetett a vármegyéknek; gondoskodott, hogy a várakat őrséggel, eleséggel jobban ellássák. A rendes és egyéb hadak — úgymond — napról-napra jönnek táborába. A főtábornok mielőbb Léva felé vezeti a hadakat, biztosítja Nyitrát s Érsekújvárt és szembeszáll az ellenséggel.

Augusztus 10-ikén *Bercsényi* valóban átment az ipolysági táborba, a fejedelem pedig a hadak összevonása végett Egerbe indúlt, hová Homokterenyén és Bocson át 11-ikén este udvara népével, a nemes ifjakkal s a melléje rendelt karabélyos és gránátos hadakkal meg is érkezett. Másnap a székesegyházban misét hallgatott, majd kihallgatásokat adott.[22] Hetedfél hétig, szeptember 26-ikáig maradt Egerben és onnan kezdte meg az *önvédelmi háborút.* «A szerencsétlen trencséni csata után semmi sem sikerült többé»[23] s így támadó háború helyett mostantól fogva honvédelemre kellett szorítkoznia; a mi különben nem jelentette a nyilt csaták kerűlését. Hadainak összeszedése után ő maga is a Nyitrát fenyegető ellenségre akart sietni. Nemcsak «reparálni» kívánta a dolgokat, hanem már arról gondolkozott, hogy télire bemehessen Erdélybe; hiszen a német megrontására azt tartotta legjobbnak, hogy a téli szállásolás idején füstöljék ki a városokból.[24] Nagy terv, a mikor mindenünnen azt hallotta, hogy «a hajdú csak szivárog», és «a katona szekerébe fogta lovát, úgy bujdosik».[25]

[21] Medows Harleynak, szeptember 8. Simonyi, III. 398–9.

[22] Beniczky naplója, 151.

[23] Rákóczi eml. 252.

[24] Augusztus 11. Károlyihoz. Arch. R. II. 299–300.

[25] Bercsényi levelei Losonczról és Szécsényről a fejedelemhez u.-o. VI. 14., 18.

Egy-egy vitéz tett híre mégis csak színesebbé tette az egri napok szürkeségét. Ilyen volt, hogy *Félegyházi* Pál 150 rendes katonával és 60 sarkadi hajdúval Aradváros kapujánál levágtak hét németet s a Maroson átúsztatva, *Tököli* rácz ezredest meglepték s két öcscsével együtt elfogták. *Palocsay*, a váradi ostromzár parancsnoka, nem engedte meg foglyának, hogy kiszabadítása érdekében az Ausztriai Háznak írjon, «nem lévén itt neki arra szabadsága».[26] *Esterházy* Antal is azt írta, hogy a Dunántúl, «mióta ezen a földön fölséges urunknak fegyvere vagyon, egyszer *szerencsésebben és jobban nem folytak a dolgok, mint most*». Az ausztriai betörést is csak azért hagyta abba, hogy hátamögött Nádasdy és Kreutz cs. tábornokok tízezer embere egy seregben ne egyesűlhessen s nem lehet tudni, a harmadik oldalról nem támad-e Heister?[27] Nagyboldogasszony napjára érkezett meg a trencsénihez hasonló másik nagy veszteségnek, annak a híre, hogy július 11-ikén *Oudenarde*nál a szövetségesek megverték a francziákat.[28] «S hát a bavarus már hol van?» kérdezte Bercsényi keserűen a fejedelemtől.[29] «Úgy látom, nem mind arany, a mi fénylik; nem parancsol az Istennek franczia uram is!»[30] «Victoria! Victoria! Victoria! Azt kiáltja Ausztria — írta egy bécsi labancz.[31] — Mindenfelől jó hírrel jő Mercurius». S megemlékezvén az oudenardei és a trencséni csatákról s a 6000 dán megérkezéséről, borongva teszi hozzá: «Misera Patria! Mentűl több had jő le Magyarországba, annál későbbre remélhetem a békességet.» «Ez még mind semmi, fölséges uram — vigasztalta *Bercsényi* a fejedelmet;[32] — csak a réműlés szűnjék meg.» Attól tartott, hogy a rémülés kétségbeesést okoz és szokásba

[26] Palocsay Károlyihoz augusztus 13. Károlyi-lt. Sajátságos, hogy a Mercurius Veridicus ezt a hírt három sorban már július 28-ikáról közli Károlyi gyulafehérvári táborából. A glogováczi ráczok azon melegében, augusztus 1. közölték a hírt Kriechbaum cs. tábornokkal. (Szentkláray, Száz év, I. 119.) Az eset részletei Márkinál, Sarkad tört. 57–59.

[27] Battyánhoz augusztus 12. Arch. R. IX. 511.

[28] Vetésy a fejedelemhez Fontainebleauból július 18. Fiedler. I. 100.

[29] Augusztus 14. Arch. R. VI. 20.

[30] Augusztus 15. U.-o. 23.

[31] Balku Teleki Sándorhoz augusztus 18. Teleki-lt. 3471.

[32] Augusztus 14. Arch. R. VI. 21.

jön az országos rémülés. «Tíz-húsz mérföldnyire is szaladni s bódúlni nem semmi!»

Némi bizalmat öntött a lelkekbe, hogy a szövetséges czár követe, Jemelian *Ukrainzew*, éppen ezekben a válságos napokban érkezett Egerbe.[33] Jó hír nem előzte meg. Éppen akkor tudták meg, hogy a svédek elől folytonosan visszavonúló czár Golovczynnál július 15-ikén vereséget szenvedett. Stratégiai tudományát *XII. Károly* ebben a csatában mutatta meg igazán. Nálunk ugyan a svédek megveretéséről beszéltek, mert háromannyi svéd veszett oda s a király testőrségéből is sokan elestek; de elösmerték, hogy a svéd tartotta meg a csatatért, melynek közelében az oroszok elsánczolták magukat.[34] Rákóczi augusztus 19-ikén Egerből három karabélyos századdal és 200 lovas gránátossal a nemes ifjak felét, főembereit, bejáróit, étekfogóit küldte a követ elé Németibe. A bevonúláskor az első hintóban *Sibrik* Miklós aludvarmester űlt a czár titkárával, a másodikban pedig *Ráday* Pál a követtel, a kit szállására kísértek. A fejedelem még azeste magánkihallgatáson fogadta. Másnap, a rövid látogatásra érkezett *Bercsényi* távozása után, volt az ünnepies, fényes fogadtatás *Telekesy* püspök, *Vay* udvari kapitány, *Ráday* kanczellár stb. jelenlétében. A követ nagyon szertartásosan mutatta be megbízó levelét. Hosszasan fejtegette, hogy ura jóindúlattal van a fejedelem iránt; nagyon óhajtja a varsói szerződés végrehajtását s kész fölajánlani közbenjárását a bécsi udvarnál a magyar ügyekre nézve. Sőt meg is bízta már ezzel a bécsi udvarnál levő meghatalmazottját, báró *Urbich* Pétert. A fejedelem rövid felelet és társalgás után, szállására kísértette a követet s azután — éppen Szent István napja lévén — misét hallgatott.[35]

33 Beniczky naplója, 153.

34 Berthóti Károlyihoz, augusztus 20. Károlyi-lt.

35 Beniczky naplója augusztus 19—20., 153—4. Rákóczi eml. 253. Teleki naplója, 205. A fejedelem már rosszúl emlékezett, hogy a fogadtatás Egerbe menetele után körülbelül egy hónappal történt volna. Aszalay is írja (aug. 22.), hogy az «moszkva czár követtye solemnis legatióval érkezvén ide, tegnapelőtt vala solemnis audientiája.» (Károlyi-lt.)

A fejedelem egymásután még négyszer fogadta *Ukrainzew*et s mindjárt utána 24-ikén *Des Alleurs*t. A kuruczok, sőt a labanczok is láthatták, hogy az orosz és a franczia udvarok nem veszik oly tragikusan a trencséni csatavesztést, mint ők maguk. Azzal majdnem egyidőben érte őket is egy-egy nagy veszteség, a nélkül, hogy ügyökről kétségbeestek volna. Rákóczinak nem tetszett, hogy a czár Urbich útján ajánlja föl közbenjárását a bécsi udvarnak, holott Urbich éppen az orosz-osztrák szövetség híve volt s «több jót kíván a bécsi udvarnak, mint urának».[36] Egyébiránt az orosz követ ajánlatainak megbeszélése végett 22-ikén szeptember 5-ikére *Egerbe hítta a szenátorokat.*[37] A meghívóban kiemelte, hogy nem annyira a trencséni ütközet, mint a hadak váratlan eloszlása okozta a zűrzavart, szívök szomorúságát. Ebben Isten igazságosságát, nemzeti bűneikért való gerjedezését tapasztalták; de irgalmának jeleit is a dunántúli és az erdélyi harczokban. Igaz ügyű közönséges hadakozásukat szent áldásával és segedelmével boldog végre vezérli. Sőt a külső birodalmakat is szíves szeretetre gerjeszti s ekként lelkünket láthatóképpen élesztgeti. A külföld lelkét, akaratát megtartásunkra, boldogulásunkra irányozza, közös munkára készti s ügyünket mindenható kezére veszi. Most például az orosz követ kíván vele s a nemes haza rendeivel oly dolgokat közleni, a melyek boldogúlásunk megközelítését nagy mértékben illetik.[38]

Bercsényivel még aznap közölte az orosz ajánlatokat. Az volt bennök a legjobb, hogy a czár *az erdélyi fejedelemség helyreállítását* kívánta; a többi azonban a fővezér szerint mind bécsi sugalmazás (különösen a jezsuiták visszafogadása). Az a czéljok, hogy az ajánlatokat a magyarok visszautasítsák s így őket tüntessék föl a béke ellenségeinek. Ezzel szemben pontról-pontra a bécsi, nikolsburgi, linzi béke értelmében kellene kimutatni a

36 Rákóczi a vadkerti táborból Nedeczkyhez, június 23. Arch. R. II. 395. Aszalay augusztus 22. és Barkóczi augusztus 26. Károlyi-lt.

37 Rákóczi augusztus 22. U.-o. II. 304.

38 Augusztus 22. Károlyi-lt.

czárnak, hogy akkor így volt a dolog s azt akarják, hogy ezentúl is úgy legyen; mert nem kívánnak egyebet, mint a minek igazságát már a czár is elösmerte.[39]

Ukrainzew feladatai közé tartozott *a szláv nemzetiségek kibékitése* is. A ráczokkal szemben az elfogott Tököli útján indíthatta volna meg a dolgot, ha már közéjök nem mehetett.[40] Sajátságos, hogy *Hodermarszky* munkácsi labancz orosz püspök éppen az ő ittlétekor, 23-ikán tört be Lengyelországból. A zborói kastélyt fölverte, Szluha Györgyöt és Aspremontné udvarbíráját kötözve elvitte, azonban Makovicza alól elkergették és *Czelder* Orbán hadai elől megugrott.[41] Végzetes lett volna Rákóczira, ha valakinek saját hűséges orosz jobbágyait is sikerűl föllázítania! Az orosz követ különben megnyugtatni törekedett a fejedelmet, hogy a dánoktól nincs mit tartania; mert a dán szövetségben van Ágost lengyel királylyal s ha itt békesség lesz, a dán bedobol a svéd ellen, pedig most a magyarokra küldték be.[42] Pedig bizony — gróf *Potocki* István szerint[43] — Lengyelországban nincs egyéb hír, mint az, hogy a sok tanácskozás közben elvesznek...

Itthon a bús magyarok nagyokat ittak. A fejedelem maga panaszolta,[44] hogy az alantas tisztek és ezredeik isznak, tánczolnak; minden próbájuk abból áll, hogy a lest messze helyezik el s ők maguk sohasem támogatják. A vármegyék, szegény emberek, nemesek a fejedelemre és tábornokaira panaszkodnak, hogy a nagy terhek miatt már szólniok sem szabad; nemhogy szabadságra mennének, hanem még nagyobb iga alá vetik őket. A vitézlő rend mindent összegázol. A biztosok széltében parancsolnak. A fejedelem rendeleteit és az ország végzéseit *Bercsényi*

[39] Bercsényi Rákóczihoz augusztus 24. Arch. R. VI. 32—33. Rákóczi 26-ikán nem tartotta valószínűnek, hogy a pontozatokat Bécsben írták volna. U.-o. II. 307.

[40] Bercsényi augusztus 19. U.-o. VI. 24. Rákóczi már 18-án meghagyta Palocsaynak, hogy Tökölit Egerbe hozza, mert beszélni akar vele. Károlyi-lt.

[41] Barkóczi augusztus 26. Károlyi-lt. Rákóczi Egerből Bercsényihez, augusztus 28. Arch. R. II. 309.

[42] Rákoczi augusztus 21. Arch. R. II. 303.

[43] Horodenczéből Károlyihoz szeptember 11. Károlyi-lt.

[44] Bercsényihez augusztus 24. Arch. R. II. 304—5.

derűre-borúra megváltoztatja. Nincs semmi állandóság. Az udvariak személyválogatás nélkűl bánnak szegénynyel, nemessel; ha panaszkodnak, meghazudtolják, csúfolják, szidják. Szeretne tehát vármegyénkint vizsgálatot rendelni ebben az ügyben; hadd menjen el a híre, hogy zabolázni akarja a rosszat. Hamarább

259. TÁNCZOLÓ KURUCZ.

gyűlnek a vármegyék mint a vitézlő rendek; pedig van tíz olyan ezred, a mely harczban sem volt, mégis eloszlott. Kevés az ellenség; könnyen megronthatnák, ha volna kivel. De három héttel a trencséni csata után, már mégis bízni kezdett: Isten kegyelméből majd csak összeszedik magukat.[45] A franczia vesze-

45 Augusztus 26. Arch. R. II. 306.

delem sem olyan nagy, mint eleinte gondolta s a németnek a Rajna mellett kevés a katonasága.[46]

Sok alaptalan dicsekvés volt *Steinlöffel* András cs. tábornagynak és erdélyi parancsnoknak abban a pátensében, hogy *Károlyi* Sándor Almásról Kolozsvárra s onnan Désen át Kővár felé szalad előle s a trencséni csatavesztés hírére Magyarország felé tartja a lova száját.[47] Igaz, hogy Károlyinak Kolozsvár alól el kellett szállnia, de Szászsebest augusztus 24-ikén bevette, mire Szászvárost, Gyulafehérvárt, Abrudbányát is elfoglalta.[48] «Hallatik, — írta Aszalay[49] — hogy exczellencziád is Erdélyben szerencsés progresszusokat tészen; kit annyival inkább elhiszünk,

260. STEINLÖFFEL ANDRÁS NÉVALÁÍRÁSA.

mivel mindnyájan tudjuk nagyságodnak édes hazánk ügye promócziójában való szíves buzgóságát.» Kijövetelét maga a fejedelem kívánta, mert több dologról akart vele tárgyalni.[50] A távollevő Károlyit visszaérkeztéig *Nyuzó* helyettesítette. *Mikes* Mihály tábornok is ekkor[51] kapott engedelmet a fejedelemtől, hogy Moldvából bemenjen Brassó vidékére, az ellenség háborgatása végett. A Dunáninnen azonban az állapotok rosszra fordúltak. *Révai* Gáspár 400 hajdúval és 30 ágyúval Pálffynak az ostrom harmadik napján, 25-ikén, kénytelen volt feladni Nyitra várát,[52]

[46] U.-o. II. 307.

[47] Augusztus 28. Apahidáról. Károlyi-levéltár.

[48] Cserei, 336. Fundgruben, III. 375. Kővári, V. 82. R. Horváth. Hadi Krónika, 372.

[49] Augusztus 22. Károlyi-lt. Egy augusztusi 22-iki levélre hivatkozik szeptember 12-ikén Medows is. Simonyi, III. 399.

[50] Augusztus 30. Arch. R. II. 309.

[51] Augusztus 24. Károlyi-lt.

[52] Az ostromról Bercsényi jelentése a fejedelemhez. Arch. R. VI. 39—42. A vár leírása Rákóczinál, Eml. 253—4.

mire Pálffy 3000 lovassal Bajmócz felé fordúlt. Pereszlénynél *Ocskay* László, ki a trencséni csata óta oly gyanúsan viselkedett, 28-ikán árúló módon megadta magát neki s 900 lovasával[53] Pyber és Spáczay püspökkel együtt labancz lett. Bottyán maga is aggódott, hogy a németek kezébe adják; Balogh István, Somogyi István, Bezerédj Imre gyanúsak voltak, Révay Gáspárt Bercsényi vasra verve küldte a fejedelemhez;

261. AZ ELEFÁNTI RÉGI PÁLOS KLASTROM.

az elefánti klastromba bevonúló Pálffy előtt Nyitra vármegye hódolt és labancz lett.[54]

Gyanúba vették magát *Esterházy* Antalt is, a ki pedig becsületes magyar lélekkel oltalmazta a hazát s megbosszúlta annak trencséni szégyenét. Augusztus 16-ikán egyszerre három felől tört Ausztriára. Kuruczai nagy zsákmánynyal tértek haza s itthon bevették Nezsidert, Rusztot. Szent István napja után, a

[53] Bőven Thaly, Ocskay, I. 255–301. Ezredének egy része keresztülvágta magát, a többi az év végéig visszaszökött Rákóczihoz.

[54] De néhány nyitrai főúr szeptember 5-ikén a fejedelem egri udvarában jelentkezett. Beniczky naplója, 157.

bosszús császár magát *Heister*t küldte a Dunántúl ellen. Híre futott, hogy a tábornagy már megnyerte Esterházy Antalt és Bezerédjt és velök együtt Buda, Pálffy pedig Liptó felől ront Rákóczira.[55]

«Mutata rerum facies! — sóhajtotta a fejedelem.[56] — Ha csodálatosan Isten nem konzolál bennünket, csak *egyedűl az a reménységem, hogy még talán az országban találkozik négy-ötezer olyan igazlelkű magyar, a ki inkább kezen akar meghalni, mintsem tovább nemzetünk gyalázatát szemlélni!*»

A táborban pedig megszületett a kurucz világ legszebb, de szomorú himnusza, a Rákóczi-nóta:[57]

«Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép?!.....
Hejh, Rákóczi, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élő tüköri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai!
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Űzi kergeti,
Búval epeszti,
Közinkbe sem ereszti . . .
Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképen veszti?!»

55 Mindezekről Bercsényi a fejedelemhez. Arch. R. VI. 42—53.

56 Szeptember 1. Károlyihoz. Arch. R. II. 310.

57 Számos változata Thalynál (Adalékok, II. 208—246.), ki a nóta keletkezése idejét az augusztus 3—29-ike (a trencséni csata és Ocskay árulása) közt levő időre teszi. Vén korában Pálffy János, a trencséni győző is lejegyezte 1749-ben Gyulán a nótának egy változatát (Figyelő, XIX. 396—397.) Ernyey József figyelmeztet, hogy a tótok és a csehek svihrovai nótának nevezik, a mely még Csák Máté idejében keletkezett, de Rákóczi is szívesen hallgatta. (Etnográfia, 1905. 237—9.) Ez a megjegyzés azonban nem vonatkozhatik magára a szövegre. Valószínű, hogy ennek főbb része mindjárt a trencséni csata után való általános bizonytalanság idejében termett, de egyes szakaszai (pl. az elsőnek második fele s a 3. és 4.) alkalmasint későbbiek, mikor a német uralom visszatért.

IX.

AZ EGRI TANÁCSÜLÉSEK.

(1708 szeptember 6—25.)

Bercsényi, Bottyán, Csáky István, Ebeczki s Bercsényi hadtestének többi tábornokai, brigadérosai, főtisztjei szeptember elsején újabb erős esküvéssel erősítették meg a szécsényi szövetségre letett hitöket. «Olajba főzzenek! — kiáltott Bottyán, ki betegen, térden állva esküdött. — Nem elég az *Isten úgy segéljen:* erősebben esküdjünk!» Bercsényi sohasem tapasztalt ilyen egyetértést tisztjei közt; s az egész had megfogadta, hogy pénteken, a trencséni csata napján, ezentúl minden héten böjtöl, míg ki nem köszörűli a csorbát.[1] «Föl-háborodott hazánk veszedelmes tengerének habjai közt» a fejedelem örömmel értesült[2] erről a felbuzdúlásról. Isten könyörűlő kegyelmének megújulását látta a béketűrés és egyetértés visszatérésében. Annyit ér ez, mintha újabb tábor jött volna segedelmökre. Még Gedeon példájából is látja, miként választott Isten erős férfiakat, hogy megverje velök népének ellenségeit s megmutassa, hogy nem a had sokasága, hanem a benne való bizalom és eltökéllett szív veri meg az ellenséget. Tudja most már, hogy találkoztak olyan magyarok, a kikkel inkább hazája szabadságáért áldozhatja fel életét, mintsem *bujdosásra* adja kesergő fejét, mely koporsójáig gyászszal van beborítva. Kövessék tehát állandósággal megáldott szívök indúlatával az isteni felség hívogató s útmutató kegyelmét. Ne tekintsék a hadak számát, csak az ő szent kegyelmét s akaratát vegyék czélúl. Nem szégyenűlnek meg; csak újabb vétkekkel ne ingereljék bosszúálló igaz-

[1] Bercsényi a fejedelemhez szeptember 1. Arch. R. VI. 52—53. Rákóczi szeptember 8. U. o. II. 314. U. o. II. 311—312. A levél egészen a fejedelem saját kezeírása s azt Bercsényi a tisztek előtt is felolvasta. (U. o. VI. 61.)

[2] Levele Bercsényihez szeptember 2.

ságát. Keservesen esett neki, hogy a szenátus küszöbön álló gyűlése miatt nem mehet közéjök, kikkel életét egyszer már hite szerint összekapcsolta, s most annak szívbeli megújításával köti össze. Buzgó szívvel kéri Istent, hogy vagy boldogúlásukért engedje életét fölszentelnie, vagy hogy velök együtt lássa meg azt, a minek eléréséért édes és vigasztaló minden szenvedése és epesztő búja. Helyeselte a pénteki bőjt elrendelését, mert Isten aznap szégyenítette meg erejökben való elbizakodottságukat. Nyelvökkel mocskolták az Istent s inkább harczoltak ellene mint a német ellen. Nincs tehát miért fölháborodniok azok elpártolásán, a kik még most is inkább az emberi erőben mint az Istenben bíznak. Jobb, ha Isten a mostani változással kitisztítja és kiirtja közőlük mindazokat, kik a szegénység vérében s megsarczolásában, erszényük megtöltésében fáradoznak s nem a szabadság s hazánk boldogúlása keresésében. Bátor, erős, eltökélt szívök helyreüti az eddig szitkozódó, morgó, zsákmányoló sokaságot.

Körűlbelűl ezen a hangon szólt szeptember 3-ikán a fölkelt nemesekhez is, a kik fölött Makláron tartott hadiszemlét. És ha már levelében is magával ragad bennünket az érzelem mélysége, nemessége, a meggyőződés ereje s az Istenben és a nemzetben való bizalom felsége: elképzelhetni, milyen csodálatos, gyujtó hatása lehetett az élőszó varázsának. Megdícsérte a megjelentek hazafiságát, de büntetést szabott a távollevőkre, a kiket kötelezett, hogy a közőlük fölkelt ezredek szegény legényei alá lovat adjanak.[3]

De már nemcsak beszéde szépségével, hanem győzedelmi jelekkel és hírekkel is lelkesíthette őket. Éppen a hadiszemle napján kapta meg azt a 11 zászlót, a mit Berthóti tábornok a palocsai csatában vett el «az orosz pap» zsoldosaitól. A keresztes, kétfejű sasos zászlók felirata szerint ezek a lengyelországi betörők pro fide, caesare et patria (a hitért, császárért, hazáért)

3 Beniczky naplója, 156–7. Arch. R. II. 312.

262. BOTTYÁN JÁNOS TORZKÉPE.

harczoltak volna; de a kuruczok úgy tudták, hogy bécsi pénzért, magyar zsákmányért harczolnak.[4] Bercsényi nem hiában mondta, hogy Isten után a dunántúliakhoz van legnagyobb bizodalma, nem a francziához.[5] Béri *Balogh* Ádám Kölesdnél szeptember 2-ikán körülfogta és teljesen megverte báró *Nehm* cs. tábornoknak 4000 ráczból álló hadtestét.[6]

«Lovasa üldözte, gyalogja öldöste,
Szegszárdig a mezőt vérével öntözte.»[7]

A fejedelem öt nap mulva értesült a győzedelemről,[8] melyben a német gyalogság elveszett, 2000 rácz elesett, 300 (*Pflugh* alezredessel együtt) fogságba jutott s hat ágyú odaveszett. A fejedelem megvallotta, hogy ez Istennek nagy kegyelme rajtunk s ebben a szép győzelemben is tapasztalja, hogy kegyes szemeit Isten újonnan ránk vetette. Éppen idejében érkeztek ezek a jó hírek, mert az orosz előterjesztések meghallására a szenátus tagjainak egy része a rendelt időre, szeptember 5-ikére, már megjelentek Egerben s másnap a fejedelem elnöklete alatt el is kezdték tanácskozásaikat. 25-ikéig összesen 15 ülést tartottak, még pedig — éppen Kisasszony napján — délelőtt is, délután is.[9] *Bercsényi* nem jött el s jobb szerette volna,[10] ha a fejedelem is úgy tesz a trencséni, mint tett a koronczói csata után, mikor Szegednél ijesztett az ellenségre; mert mindenkép-

4 Beniczky naplója, 156.

5 Szeptember 9. Arch. R. VI. 69. 11-ikén is írja, «most egészen csak az tartja az emberekben a reménység lelkét, hogy túl a Dunán jót hisznek.» U. o. VI. 72.

6 Thaly a kölesdi harczról: Vasárn. Ujság, 1864. 30. sz. Medows szeptember 15. Simonyi III. 400. A dunántúliak abban a hónapban még több jó hírrel örvendeztették meg. Pl. Esterházy Antal Draskovicsot a Muránál megakadályozta, hogy horvátjaival betörjön; elfoglalta Bellatinczot, Kottorit; 1200-ad magával Légrádot bevette s Jellasics Gábor albán fiát, Györgyöt 500 horváttal lekaszabolta. (Esterházy keltet nélküli levele a Károlyi-levéltárban.) Csakhamar Csáktornyát és Pettaut is elfoglalta. (Medows Harleynak, szeptember 29. Simonyi, III. 402.)

7 Thaly, Adalékok, II. 245—6.

8 Szeptember 8. Ottlikhoz. Arch. R. II. 314., 316. Beniczky is (157. l.) mint a fejedelem, 7-ikére teszi a dunántúli szerencsés tudósítások megérkezését. Emlékirataiban a fejedelem nem említi sem mint kölesdi, sem mint simontornyai harczot.

9 Ezekre nézve l. Beniczky naplóját, 157—161.

10 Szeptember 4. Arch. R. VI. 63.

pen jobb, ha a harczmezőn, mint akármely helyben találja őt az oldallásra (flanquement) kényszerítő hír. Az erdélyiek már néhány hete valóban emlékeztették Rákóczit fejedelmi hivatalára, kötelességére s bemenetelét kívánták, mit a személyesen megjelent *Károlyi* erdélyi főtábornok az erdélyi hadiállapotok részletes megösmertetésével támogatott. A fejedelem szeptember 9-ikén a szenátus elé terjesztette az ügyet. Kijelentette, hogy czélja mind a két ország szerencséjének és boldogúlásának keresése. Azonban a mostani zavaros viszonyok közt a kétségbeesett és boldogúlásukban kételkedő elmék még jobban elcsüggednének, ha Magyarországból távoznék. A hadiműveletek erősebb folytatása, a hadak összeszedése és a béke bekövetkezhető tárgyalása is maradását kívánják. A mellett azonban úgy akarja betölteni fejedelmi hivatalát, hogy az erdélyiek se higyjék, mintha esztendeje tartó bujdosásukban, külföldi nyomorgásaikban őket az ellenséggel szemben sorsukra akarná hagyni. A Vág mellett akkor sem támadhatna, ha hadait Bercsényi seregével egyesítené; ellenben Károlyi azt hiszi, hogy ő, ha seregét 2000 gyaloggal megerősíti, Erdélyből az ellenséget kiverhetné, vagy legalább a várakba kiszoríthatná, kivált ha bemenetelével a fejedelem is fölbátorítaná a népet. Ha ezt elmulasztják, nem lesz hol tölteniök a telet; az erdélyi bujdosókról is gondoskodniok kell, az ellenség a Tiszántúlt is föllármázhatja s közreszorítja a kuruczokat[11] Károlyi, az előterjesztés elfogadásában bízva, ebéd után azonnal elutazott, hogy készületeit megtehesse.

A szenátus másnap (szeptember 10-ikén) tárgyalta részletesebben a kérdést. Több alapos felszólalás után mindnyájan javasolták, hogy a fejedelem küldje be Erdélybe testőrző gyalog hadait s tegye közhírré, hogy maga is bemegy, a mint Károlyi hátrább nyomja az ellenséget. Ha alkalom nyílik, meg is verekedhetik a császáriakkal, azonban személyét ne tegye ki vesze-

[11] Rákóczi Bercsényihez, a nap elhagyásával (Arch. R. II. 318–319.), de szeptember 10-ikéről, mint ez Bercsényinek másnapi leveléből (u. o. VI. 72.) kitűnik.

delemnek, mert a bekövetkezhető zavar teljes rendetlenségbe hozhatná a két haza dolgát.[12] Ez, a trencséni csata után néhány héttel, nagyon helyes észrevétel volt; a fejedelem azonban úgy gondolkozott, hogy a haza közszolgálata a hadműveletek személyes folytatásától nem engedi úgy visszahúzódni, mint némelyek javalják. Megigérte, hogy a zavarok eltávoztatása végett az időhöz és az alkalomhoz képest mindenesetre óvatosan fog eljárni;[13] ebben az ügyben Bercsényi meghallgatásától tette függővé elhatározását; a fővezér azonban levélben[14] a szenátus határozatához csatlakozott. «Csak a *sok* se lenne *kevés* had» parancsnokainknak (különösen Károlyinak) és valóban támadnának!

A szenátusnak azon ülésében a békességről is volt szó. A fejedelemnek jól esett, hogy szeretnék ugyan a jót, de nem bíznak benne. Mindamellett foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy ha tárgyalásra kerülne a dolog, nagyobb rossz elkerülésével mire mehetnének. Rendre mentek a nagyszombati pontozatokon s mivel mindenki megmondhatta véleményét, eleget beszéltek. A fejedelem álmélkodva tapasztalta, hogy sem többet, sem kevesebbet nem akarnak kérni, mint akkor. Áttértek tehát a *pénzügyek* rendezésére. A fejedelem úgy találta, hogy a rézpénzt csak az utolsó ítélet előtt harmadnappal támaszthatja föl s azért ezüstpénz-alapot kell teremteni. A szenátorok azt hitték, hogy 72.000 ember teljes létszámban kapja a fizetést; csodálkoztak tehát, hogy nincs költség annyi emberre. A fejedelmet bántotta a dolog, s gondoskodott a számadások előterjesztéséről; hadd lássák, hogy «nem lopunk». Fölújította azt a régi javaslatot is, hogy a falvakban és a gazdáktól kiutalás szerint maguk a katonák szedjék be fizetésöket; így elejét vennék a megyei tisztek zsarolásai. a hadak kihágásai és a végrehajtás könyörtelensége iránt való panaszoknak s a nehéz is könnyű lenne.[15] A fejedelem megmutatta a szenátusnak, hogy a magyar parasztember nem hogy pénzt adna morgás nélkül, de még bikkfalevelet

[12] Arch. R. II. 319.
[13] Szeptember 14. U. o. II. 324.
[14] U. o. VI. 72.
[15] U. o. II. 320—322.

sem ad örömest. «Szánja meg Isten nemzetünket!» [16] Bercsényi is azt mondta erre, hogy lelke volna a magyarnak, de gyönge a teste, kevés a pénze. Se nem fizet, se nem hal örömest. Olyan most a mi országunk, mint a durczás gyermek; se nem sír, se

263. RÁKÓCZI EGYKORU LOVASKÉPE.

nem nevet. De a magyart nem a fizetés, hanem a bizalom tartja a táborban; ha elcsügged, pénzért sem marad. A mint látható reménységet nyujtanak neki: megy és cselekszik valamennyi.[17]

[16] Szeptember 12. U. o. II. 323. Bercsényi megjegyzései 11-én u. o. VI. 74.

A fehérhegyi tótok is Ocskay labanczai közül azokat, a kik hozzájuk menekültek, kezöknél s hajuknál fogva vezették Vajda András kurucz ezredes elé: «Vágd agyon, uram, vágd: miért lettek kutyák!» «Tótok szegények, mégis magyar a lélek bennök.»[18]

Az orosz javaslatokkal a szenátus behatóan nem foglalkozhatott, mert *Ukrainzow* orosz követ néhány napi betegség után még a tanácskozások első napjaiban, szeptember 10-ikén meghalt. A fejedelem és egész udvara megadta neki a végső tisztességet, midőn 13-ikán nagy díszszel a görögkeleti (rácz) templomba temették.[19] A fejedelem azzal vigasztalódott, hogy, *ha akarják,* Urbich is folytathatja a közbenjárást.[20] Egyébiránt 22-ikén már *Kurakin* Boris herczeget, a czár sógorát[21] s egyik legügyesebb diplomatáját és tábornokát fogadta. Kurakin néhány fiatal herczeget vitt tanulmányútra s később is az ő feladata volt, hogy a tanulmányúton járó fiatal oroszokra felügyeljen s a tánczban, lovaglásban, vívásban őket lankadni ne engedje.[22] Nem csoda tehát, ha a kuruczoknak nagyon megtetszett udvarias, finom modora.[23] Volt-e külön megbizatása, végezett-e valamit a fejedelemmel, nem tudhatták meg; de Bercsényivel együtt talán örültek is, hogy Dobrojenál augusztus 29-ikén a czárnak erős küzdelem után hátrálnia kellett XII. Károly előtt. Legalább «nem csúfolhat bennünket a mi jó kolligátusunk!»[24] Az orosz segítség késedelmét a fejedelem annak tulajdonította, hogy a császár még nem válaszolt a pozsonyi rendeknek s így a czár sem tudhatja, békül-e császár, vagy sem.[25]

17 Szeptember 15. U. o. VI. 78—79.

18 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 17. U. o. VI. 81., 83.

19 Rákóczi szeptember 12. Arch. R. II. 323. Beniczky naplója, szeptember 10., 12., 13. Rákóczi-tár. I. 158—9. Ez a templom dombon épült a Szent Miklós kapuval szemben, hol Rákóczi 1705-ben a városba vonúlt. 1693-ban Egerben 76 házban 453 rácz lakott, kiknek 10 papjuk és barátjuk volt. (Neveik Szederkényinél, Hevesvárm. tört. IV. 10—11.) Az anyakönyvek csak 1750-ben kezdődnek s a legrégibb sírkő 1807-ből való; Ukrainzownak tehát ott nincs nyoma. (Dr. Nagy Béni szíves tudósítása).

20 Arch. R. II. 323.

21 Rákóczi, szeptember 23. Arch. R. II. 338.

22 Russisches Archiv, 1871. 623.

23 Beniczky naplója, 160.

24 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 18. Arch. R. VI. 83. szeptember 20. U. o. VI. 90.

25 Szeptember 17. U. o. II. 329.

AZ EGRI GÖRÖG TEMPLOM BELSEJE.

Ugy volt, hogy a néhai *Ukrainzow* futárjának visszaérkezése után a fejedelem azonnal a táborba indúl,[26] de a szenátus még mindig a pénzügyek rendezésével bajlódott. A nép átkozódott a terhek miatt s így valóban könnyíteni kellett rajta. Azelőtt — írta Bercsényi a fejedelemnek[27] — szegény ember áldása után szállott rájuk az Isten áldása; méltán tapasztalják most az átkát annak, a kiért fegyvert fogtak. Világosítsa meg a bölcseség Istene a fejedelem és az egész szenátus elméjét, hogy a mostani nehéz körűlmények közt könnyítést lehessen találni! A fejedelem egyik fülével a szegénység átkozódó és siránkozó panaszait, a másikkal a vitézlő rend zúgolódó morgását hallván, valóban rajta volt, hogy ne veszítse el se a vármegyék, se a katonák jóindúlatát.[28] Szeptember 20-ikán, a szenátus határozatára hivatkozva, meghagyta a vármegyéknek, legyenek a legnagyobb figyelemmel arra, hogy az arany és ezüst pénz a megszabott árfolyamban keringjen; mert nagy zavart okoz a szegénység közt, hogy a mely rézpénzért gabonáját, szarvasmarháját elvesztegette, azt a pénzt visszavetették a nyakába.[29] Pénzen engedte megváltani a terményeket; 30.000 emberre csináltatta meg a húsárszabást, s az egész rendes hadsereget — a dunántúliakon kívűl — hajlandó volt leszállítani 30.000 főre. A teherkönnyítés dolgát egy, talán november elején Losoncz, Gyöngyös vagy Szerencs táján tartandó konventre szerette volna halasztani.[30] Tovább egyrészt éppen ezért nem tartóztatta a szenátorokat,[31] másrészt azonban *Urbich* bécsi orosz követ levele, a béke reményének megsemmisülése bírta erre.

A követ szerint ugyan a bécsi udvar nem idegenkedik a békétől, de Rákóczi ne emlegesse a közbenjárást, ne idegenkedjék a pozsonyi határozatoktól s attól, hogy Erdélyt és magánuradalmait másért elcserélje. Nem hogy a morva határra

26 Szeptember 16. és 18. Arch. R. II. 327., 332.

27 Szeptember 20. U. o. VI. 87—88.

28 Szeptember 21. U. o. II. 334.

29 Hevesmegye rendei Károlyihoz szeptember 27. Károlyi-lt.

30 Szeptember 22. Arch. R. II. 335—6.

31 Beniczky naplója, 161. Mar 24. akarta őket elbocsátani. Arch. R. II. 338.

menne az Urbichhal való titkos találkozóra, de ezért bizony Maklárra sem indúl. Azt hiszik, hogy még most sem ösmeri őket, de ő maga azt hiszi, hogy «nincs haszna a békesség reménységének».[32] Az udvar a pozsonyi országgyűléshez intézendő leiratának közzétételével kívánja elkerülni a rendes béketárgyalást. A szeptember 24-iki űlésben *Barkóczi* Ferencz szép szavakban emlékeztette a szenátust, hogy így járt el I. Rákóczi Ferenczczel és Thökölyvel szemben is. A fejedelem hozzátette, hogy a csalárdszínű megkegyelmezéseket annak idejében az eperjesi vérpad s mindenféle kiküldött bizottságok követték. Ilyenek Bocskaynak és Rákóczi elődeinek béketárgyalásai után sohasem következhettek. Nem kételkedik benne, hogy még a labanczok is elégedetlenek a császárral; hiszen tapasztalják, hogy a német barátsága egyedűl annak a magyarnak kedves, a ki nem kénytelen, hogy vele éljen. Hamis a német, meg akar bennünket csalni. Adja Isten, hogy ezt minden magyar úgy higyje, a mint mondja; és «valahára már tanúljunk a magunk példáján».[33]

Másnap, szeptember 25-ikén, hosszú, beható tanácskozások után, a szenátus ilyen hangúlatban fejezte be űléseit. A fejedelem a málhával azonnal előre küldte a gyalogságot s 26-ikán délelőtt lovas gránátosaival, karabélyos ezredével és egész udvarával megindúlt Egerből Szerencs felé.[34] Hallotta Bezerédj árulásának a hírét, de sokáig tamáskodott benne, hogy a ki az egyik nóta szerint «kardját német hússal eteti»,[35] a még frissebb nóta szerint «eladta a szép hazát».[36] Inkább arra gondolt, hogy az elpártoltak és a föld népe visszatérni, újból bízni kezdenek hozzá. Ez is mutatja, hogy csapásaival Isten nem akarja eltörölni őket, hanem egyességre, a hazához való hűségre bátorítja szíveiket s eltörli azokat, a kiknek inkább *oda* volna hajlandó-

[32] Szept. 23., 24. Arch. R. II. 338., 340.
[33] Szept. 24. U. o. II. 341. és Károlyi-lt.
[34] Beniczky naplója, 161.
[35] Bezerédj nótája. Thaly, Adalékok, II. 184.
[36] U. o. II. 249. Rákóczi Károlyihoz szeptember 16. (Károlyi-lt.) Ez az utóirat az Arch. R. II. 327. lapja végéről elmaradt. Rákóczi Bercsényihez szeptember 17. Arch. R. II. 328.

ságuk. Nem fél már a jövendőtől; elméje úgy sem éri föl azokat a csodálatos útakat, a melyeken Isten kegyelme vezeti őket. A trencséni csata és Nyitra feladása után ki merte volna hinni, hogy így fordúl a dolguk? Azért akármennyit csavarog az ellenség, akárhogy mutogatja erejét, csak nem megy tovább az isteni szent akaratnál.[37]

X.

RÁKÓCZI A TISZÁNTÚL.

(1708. október 3.—november 17.)

HEISTER lovasságából négy ezred szeptember 21-ikén jelent meg először Érsekújvár előtt s másnap a gyalogság is megérkezett a vár alá. Az ostromló sereg számát 6000 lovasra s 7000 gyalogra becsülték.[1] A tavaszszal a fejedelem még úgy gondolkozott, hogy elég erős a vár kívül; ha olyan lesz belül is, vagyis jó őrséget vetnek bele, megcsalja magát, a ki vívni akarja.[2] Tizenkét ágyútól nem féltette.[3] De Heister negyvenöt ágyúval kezdte meg a bombázást.[4] Rákóczit tehát nyugtalanította az ostrom; hiszen «mindnyájunknak országostúl úgy kelletik lennünk, mint az ágon ülő madaraknak». Ha Heister annak rendje, módja szerint folytatja az ostromot, akkor lovasságát Bercsényi ellen küldi, hogy portyázásait megakaszsza.[5] Bercsényinek azonban 6000 embere sem volt[6] és szétszórt hadai egy részéről nem tudta: szaladni készül-e, vagy a hatalomnak engedni? «Mert Brutus hitén kezdenek sokan lenni —

37 Szeptember 18. U. o. II. 330—331.

1 Bercsényi a fejedelemhez szeptember 23. Arch. R. IV. 94—95. Rákóczi Károlyihoz 29-én u. o. II. 345.

2 Márczius 8. U. o. II. 177.

3 Szeptember 21. U. o. II. 332.

4 Október 22. Fiedler, I. 325.

5 Szeptember 22. Arch. R. II. 336.

6 Szeptember 21. U. o. VI. 92. Heister azonban állítólag azt hitte, hogy 50.000 embere van. (Bercsényi, szeptember 28. U. o. IV. 109.)

a bruta bestiák.»[7] Bottyánban sem bízott s hogy eltávolítsa, segítséget kérni őt küldte a fejedelemhez,[8] mert «pöki nyilván a markát a német, hogy két hét alatt semmissé teszi Ujvárnak «erejét»; pedig ha Ujvár nem lesz, még a Duna partja is kisebb lesz».[9] *Berthóti* István tábornok várparancsnoknak, 100 ágyúja és, 300 beteget is odaértve, 1900 katonája volt a várban, melyet Heister 26-ikán kezdett bombáztatni.[10]

A fejedelem, a ki nyilt leveleiben folytonosan lelkesítette, bátorította kuruczait, bizalmas soraiban Bercsényinek megvallotta, hogy csak az Isten kegyelme segíthet rajtunk.[11] Nem remélt annyi hadat összegyűjteni, hogy két hadtestet állíthasson ki. Gyanította, hogy Ujvár eleste után Bercsényi hadteste föl fog oszlani; azért ha az ellenség előretör, neki, a fejedelemnek, hátrálnia kell. Czélszerűbbnek tartotta tehát, hogy önként hagyja oda Eger városát és Szatmár felé menjen Károlyi hadtestének rendbeszedésére, s az Erdélybe nyomulásra.[12] Egyideig arra gondolt, hogy magával viszi oda *Bottyánt* is, kinek a dunáninneni táborban teljes hitele alig lehet, míg Erdélyben újra vérszemet kaphatna.[13] Azonban Ónodon át szeptember 28-án alig ért Szerencsre,[14] másnap reggel, nagy lármázó postakürtfúvással, *Bottyán* is megérkezett. Azonnal fogadta és «a vak elefántábrázatú» tábornoknak szép szóval tudtára adta, hogy — kivált míg Ujvár dolga eldől — Erdélyben szeretné őt alkalmazni. «Nem győzött neki eleget prédikálni», de az öreg vezér is végig olvasta hosszú emlékiratát és kérte, küldje vissza azonnal segítséggel, fölhatalmazással, mert úgy várják, mint az Isten angyalát.[15] Többször ebédelt a fejedelemmel, a kihez Pekri és Budai tábornokok s *Nedeczky, Klement* és *Des Alleurs*

7 Szeptember 22. U. o. VI. 93.

8 Szeptember 25—26. U. o. VI. 100., 101—104.

9 Szeptember 23. U. o. VI. 95., 97.

10 Szeptember 26., 27. U. o. VI. 106—7. R. Horváth (Hadi Krónika, 371.) öt ezerre teszi az őrséget.

11 Szeptember 23. U. o. II. 338.

12 Rákóczi eml. 255—6.

13 Szeptember 23. Arch. R. II. 339.

14 Beniczky naplója. 161.

15 Rákóczi Bercsényihez szeptember 30. Arch. R. II. 346—7.

követek is éppen abban az időben érkeztek. Október 2-án azzal bocsátotta vissza Bottyánt a hadakhoz, hogy teljes bizalmát fejezte ki az ő és tisztjei állhatatos, igaz szíve, a nemzethez való buzgó indulatja iránt. Kijelentette, hogy nem azért megy Erdélybe, mintha segíteni nem akarná a vágmenti hadakat; hanem azért, mert a két haza szorgos szükségéhez képpest most az erdélyi ellenséget kell támadnia. Azonban őket sem hagyja el a szerencsének változó forgásaiban; hiszen magát és vérét igaz szeretettel szenteli a hazának és nekik.[16] Bercsényit megdöbbentette, hogy a fejedelem valósággal és ismételve elbúcsúzott tőle, mert valóban bemegy Erdélybe. Úgy tudta, megindúl arrafelé, de akképpen intézi a dolgát, hogy be ne érjen oda. S olyanformán intézkedik, mintha egy esztendeig is kellene őt helyettesíteni! «Azt jónak láttam — tette hozzá keserűen[17] — hogy legalább kétfelől ne féljünk; és fogyatkozását a kommandóknak mikor értettem: hitemre, nem értettem bémenetelét fölségednek.» Attól tartott,[18] a mennyire megvigasztalja Erdélyt, annyira elszomorítja Magyarországot. A hadjárat végefelé micsoda hadművelethez foghat? Miként tartja meg a novemberre tervezett országgyűlést? A vármegyék s hadak sem tudván bemeneteléről, miként gondoskodik a téli szállásokról? Hová küldjék utána a követeket? Az ország micsoda reménység és kormány alatt maradjon? Hiszen ő maga még ennek a tábori és hazai munkának sem bír megfelelni, mert egyedűl maradt; még helyettese, Andrásy Pál is megbetegedett. A haza belső ügyeivel alig foglalkozhatik, mert csak Ujváron és az ellenségen jár az esze. Az élő Istenre kéri, gondolja meg még egyszer Erdélybe való bemenetelét! A fejedelem azonban — az ágyússzekerekkel való baj miatt egy napi késedelemmel[19] — Szerencsről október 3-ikán valóban megindúlt Erdély felé.

16 Rákóczi október 2-án Babocsay és Ebeczky brigadérosokhoz, Balogh és Somogyi ezredesekhez. U. o. IX. 543.

17 Október 2. U. o. VI. 113—4.

18 Október 8. U. o. VI. 122.

19 Október 2. U. o. II. 348.

Nevenapját az aranyosi mezőben a trombitások, síposok és az ezredek muzsikusai zeneszóval köszöntötték. De mit érezhetett Rákóczi, mikor délután vasbaverve hozták eléje *Bezerédj* Imrét, kinek nevét az együtt övével dicsőítették?! Horváth István főhadnagy és Bezerédj ezredének más három hadnagya valóban fogva hozta az aranyosi táborba Bezerédjt, Bottka Ádámot, Szegedy Ignáczot, Ujkéri Jánost és Pöstyéni Gergelyt. A tanúvallatásokból és az okiratokból a fejedelem meggyőződvén undok tettökről, Perényi Miklósnak meghagyta, hogy Kassára kísértesse őket. Törvényesen, de rövidesen járjon el velök szemben s az ítéletet azonnal hajtassa is végre. Két heti nyugodalmat engedett a hűségben megmaradt hét századnak s intézkedett Horváth és társai megjutalmazásáról.[20] Keserűségét enyhítette az aznap hallott jó hír, hogy a porosz király — mint vele tudatta — kezébe akarja venni a magyarok ügyét s a közbenjárás folytatására külön követ útján kéri az angolokat és a hollandusokat. Hogy a császárt a magyar szabadság és Erdély visszaadására hajlandóbbá tegye, Olaszországból visszahíjja hadait. Rákóczi követét mint erdélyi követet fogadja; csak arra kéri, ne siessen beküldésével, hogy a magyar ügyekben való buzgósága miatt a bécsi udvar ne gyanakodjék reá.[21]

Október 5-ikén *Bagosi* Pál brigadérossal és *Dobozi* debreczeni bíróval eléje jött *Károlyi* Sándor, a ki, Nagykárolyba «kenyérre szalonnára» hítta magához. «Kedvesebb az nekem a kegyelmed házánál — felelte a fejedelem[22] — mint másutt volna a speciale (különlegesség), a hol nem adnák azt olyan jó szívvel, mint kegyelmednél ezt.» De nem akarta, hogy odamenetelével a vármegyék a föld népét terheljék, mert ő mindenütt készpénzen szokott élni. A mit tehát ott időzése alatt udvari hadai ellátására költenek, a vármegyéknek a subsidiumba betudja. Másnap azután továbbindúlt a rakomázi hadakkal együtt s Nyiregyházán,

20 Rákóczi, október 4. U. o. II. 349. (Emlékiratai 257. l. szerint egyenesen Sárospatakra hozták őket.) Beniczky naplója, 163.

21 Október 4. Arch. R. II. 349—350.

22 Ezt már szeptember 24. megírta Károlyinak. Arch. R. II. 340.

Petrin, Vadin át a közben csatlakozott urakkal együtt 9-ikén érkezett Nagykárolyba.[23] Azonnal kitört rajta a hideglelés, mely őt egy hétig gyötörte.[24] Az öreg Barkóczi megírta s Károlyival külön is megíratta neki, hogy két helyről is hallotta hírét a Boldogságos Szűz képe sírásának; de annak is, hogy *Berthóti* Ferencz katonái a lengyel hágóknál három század németet szétvertek, Érsekújvár alól pedig a császáriak eltávoztak.[25] Ez a hír

264. NAGYKÁROLY.

korai volt, de csakhamar teljesedett. A fejedelem jól gyanította, hogy megcsalta magát a német Ujvárral; s bánja, hogy vagy jobban nem készűlt hozzá, vagy másutt nem kereskedett. Erre az ostromra ő Nagyvárad ostromával akart felelni, hogy kiirtsa belőle a labanczokat és felszabadítsa a hadat, melyet alatta kellene tartani.[26] Megnyugtatta Bercsényit,[27] hogy nem indúlt sem futni,

23 Beniczky naplója, 163.

24 U. o. 164. Rákóczi október 16. írja (Arch. R. II. 355.), hogy két paroxismus után a hideg elhagyta; úgy látszik még 13-án, mert akkor már kisétált a mezőre.

25 Október 8. Károlyi-lt.

26 Október 9. Arch. R. II. 351. Október 19. u. o. 357.

27 Október 12. U. o. 351.

sem bujdosni; egyedűl a két ország érdeke, s a szenátusnak és magának Bercsényinek véleménye hozta magával, hogy itt, Szatmár táján tartózkodjék az országgyűlés megnyiltáig.[28] Erre a gyűlésre a hadak ügyében Bercsényi tegye meg az előterjesztést, mert jobban illik s a rend is azt hozza magával, hogy ezt mások hozzák a fejedelem elé, s ne a fejedelem hozza mások elé. Elhiszi, hogy van Bercsényinek dolga, de bizonyára ő sem tölti csak vadászattal az időt. A külügyek az erdélyiekkel együtt elég anyagot adnak elméje fáradságának s ő is kimerűl, ha csak Isten kiváltképpen való kegyelme nem segít rajta.[29]

Azonban vele volt Isten kegyelme. Október 14-ikén értesűlt hogy Ujvár felszabadúlt az ostrom alól; másnap pedig Pápai *Sándor* László ezredes, *Haraszti* Miklós és *Selmeczy* László hadnagyok elhozták azt a 24 zászlót, a melyet Esterházy Antal a bellatinczi, kottorii és légrádi győzedelmek látható jeleként küldött hozzá.[30] 16-ikán, Bercsényitől küldve, ifj. Barkóczi Ferencz is személyesen tett jelentést neki Érsekújvár felszabadúlásáról.[31] Heister most, Bercsényi zaklatására, Léva felé fordúlt, de a főtábornok Ebeczkyvel fölégettette a várat, hogy labancz-fészek ne legyen belőle.[32] Bercsényi guerilla-háborúra szánta el magát s mindig kitért derekasabb ütközet elől. Mert — úgymond[33] — ha a német meg nem szalad előlünk, majd megszaladunk mi; de ha megszalad, kifáradásig vitézkedünk. Kétannyi rácz és labancz elszalad előlünk; de mi négyannyian is elszaladunk a német elől. Arra a hírre, hogy a császáriak a bányavárosokra mennek, a nép főképpen Gömör felé menekűlt s «rettenetes volt a bódúlás».[34] Hogy még nagyobb ne legyen a bujdosó erdélyi

28 U. o. 352–3.

29 U. o. II. 353. A fölszabadúlás nem október 10-én történt, mint a fejedelem Bercsényi aznapi levele (u. o. VI. 125–6.) alapján értette, nem is 11-én, mint Vetésyt értesítette (Fiedler, I. 325.), hanem 12-én, a mint arról Bercsényi 13-án tudósította. (U. o. VI. 127.) Medows október 13. Simonyi, III. 404–5.

30 Arch. R. VI. 120. Beniczky naplója, 164.

31 Arch. R. VI. 128. Beniczky, 164.

32 Október 15., 17. Arch. R. VI. 129., 130. október 22. Rákóczi Vetésihez. Fiedler, I. 326.

33 Október 17. Arch. R. VI. 132.

34 Október 21. U. o. VI. 142.

nemességnél, a fejedelem a gyűlést olyan helyre szerette volna kihirdetni, a hova, udvara nélkül, könnyen elmehessen a táborból; mivel azonban Kolozsvár megvételére elég hadiszert nem talált, lemondott arról a reményről, hogy lemehessen Erdélybe.[35]

Nem mondott le arról a hitéről, hogy még hasznát veheti a porosz király közbenjárásának.[36] Ha a király kieszközölné, hogy a békealkudozások Magyarországban ezen a télen elkezdődjenek, Francziaország is szerényebb lenne a szövetségesekkel, a kik azután a porosz királylyal és Rákóczival egyetértve megállapodhatnának *a jövendő magyar király személyére nézve.* A szövetségeseknek elsőrangú érdeke, hogy, Francziaországgal kibékűlve, a császárt a magyarok királyválasztó jogának elösmerésére kényszerítsék s Magyarország szövetségével a római szent birodalmat a pápától kétségessé tett régi szabadságaiba és kiváltságaiba visszaállítsák. Ha Francziaország vonakodnék a békétől, a bécsi udvar legalább fegyverszünetet kössön Magyarországgal, mely hadaival ebben az esetben alkalmasint segítené is a császárt Francziaország ellen, de a béke megkötése után élne királyválasztó jogával. Ekkor Magyar-, Svéd- és Poroszországok, Anglia s Hollandia szoros unióba lépvén, *Európa szabadságát és egyensúlyát biztosítanák.* Az új magyar királyságot a törököktől nincs miért félteni. A törökök azelőtt sem gyöngeségünk, hanem pártoskodásunk miatt terjeszkedtek, mitől ma nem kell tartani. Gyöngeségök érzetében különben is készek volnának örökös békét kötni. A porosz királynak s a szövetséges Angliának és Hollandiának akaratával végrehajthatnák ezt a roppant és Istennek kedves munkát s Magyarországban biztosíthatnák a protestáns vallást. Ha mindezt elfogadhatatlannak tartanák, akkor a béketárgyalásokat egyszerűen az 1706. évi nagyszombati pontozatok alapján indítanák meg s a kiegyezés pontjait nem törvényczikkely, hanem valóságos békeszerződés alakjában biztosita-

35 Október 16. Arch. R. II. 355–6. De Talabának október 25. is írja, hogy a télen Erdélyben akar működni s azért is jött ide. U. o. II. 362.

36 Október 14. U. o. II. 354.

nák. Ehhez azonban első sorban az erdélyi fejedelemséget kell helyreállítani.[37]

Ügyvivőjét, az ifjú *Klement* Jakabot, október 18-ikán[38] ilyen pontokkal küldte Berlinbe; nem egyenesen a királyhoz, hanem annak egyik bizalmas emberéhez, Jablonsky superintendenshez,

265. ANNA KIRÁLYNÉ.

hogy követének, Vetésynek útját egyengesse. Lépésének diplomácziai sikere nem volt, de jellemzi azt a hangúlatot, mely az eddigi külső politika elvetésével is kívánatosnak tartotta a békét. Ennek előmozdítására október 17-ikén szép szavakban kérte az angol királynét is, a ki semmiesetre sem akarhatja, hogy hadainak

37 Szalay a Századokban, 1870. 81–87. 38 Beniczky naplója, 164.

győzedelme ennek a nemzetnek utolsó veszedelmét okozza. Kéri a királynét, őrízze meg azt a melegséget, a melylyel a nemzet és az ő erdélyi fejedelemsége ügyét fölkarolta, s legyen meggyőződve a nemzet bizalmáról.[39] Malrborough herczegnek külön is megköszönte azt az érdeklődést, a melyet Berlinben időzése alatt felesége előtt tanúsított a magyar nemzet szabadsága iránt, a melyet igazságos és méltó békével kíván biztosítani. Kéri, eszközölje ki, hogy a királyné közbenjárjon értök.[40] Egyébiránt most sem mondhatott egyebet, mint a trencséni csata után,[41] hogy *nem köt rossz békét, — inkább kibujdosik.* «A békességtől nem félünk, sőt kívánjuk — mondta akkortájban;[42] — de ne gondolja ellenségünk, hogy a mostani (már is reparált) kázusunkkal is úgy kívánjunk békelleni, a mint ő vélekednék, hogy csak magának s nem nekünk tetsző törvénytelen föltételeket írasson elő s azokra bennünket köteleztessen.» Szatmárt, a hova Nagykárolyból október 20-ikán kornyétáson ment át, Urbichnak egy leveléből meggyőződött, hogy semmit sem bízhatik a béke tárgyalásában; ennyi büszkeséget, felfuvalkodottságot az udvar még sohasem tanúsított.[43] Azt követelte tőle, hogy mondjon le Erdélyről, magyarországi jószágait pénzen adja el a császárnak, tegye le a fegyvert s úgy küldjön követeket a pozsonyi béketárgyalásokra. A császár különben nem hihet neki, mert az örökös tartományokat Rákóczi mostan is fegyverrel háborgatja. A közbenjárás vagy éppen a kezesség szóba sem jöhet,[44] mert hiszen ha ezt kívánnák, megerősítenék azt a felfogást, hogy nem tudják, miképpen kell háborút viselni vagy békét kötni.[45]

«Vagy boldogúlunk, vagy vesznünk kell», mondta a fejedelem.[46] Nemcsak a hadviselésre, hanem az egész politikai életre értette.

39 Simonyi, III. 406.

40 Fiedler, II. 17—18.

41 Usz Gábor bécsi ágens levele deczember 5. Századok, 1873. 33.

42 1708. szeptember 6. Nedeczkyhez. Arch. R. II. 507. Már előbb (junius 23.) biztosította őt, hogy a szövetség tagjai közül senki sem akar részleges (partialis) békét. Arch. R. II. 394. Mégis ez lett a szabadságharcz vége.

43 Október 22. Arch. R. II. 358.

44 Október 25. U. o. 361.

45 Medows november 17. Simonyi, III. 412.

46 Október 22. Arch. R. II. 358—9.

hogy ha Isten elhozza az óráját: ne bízza reánk elkongatását, mint az újvári hajdúra, mert *elfelejti* azt ez a nemzet. A magyarnak úgy jár az esze mint a lova. Midőn kedvére lép, büszkén feltartja a fejét; ha megsarkantyúzzák, földön viszi az orrát s várja, hogy felrángassák a száját. Csak az Isten állhatatossággal áldja meg nemzetünket s a *bizalmatlanságot* ne bocsássa, ne hagyja eláradni hadaink közt; mert *egyedűl csak az teheti győzedelmessé ellenségünket.*

Szatmárt négy hét alatt több űlést tartott az erdélyi tanácsurakkal,[47] a kiket kétségtelenűl biztosított arról, mit a czárral is tudatott, hogy Erdély szabadsága nélkűl nincs magyar szabadság. Nem hogy ugyanakkora, de tízannyi területért sem adja oda Erdélyt, melyhez nem a maga érdekéből, hanem hazaszeretetből ragaszkodik. A czárt az orosz-magyar szerződés 10. pontjára emlékeztette, mely szerint fegyverrel is megvédi őt az erdélyi fejedelemségben. A magyar szabadság is vagy egészen kell, vagy sehogy. A nemzet el van szánva, hogy készebb fegyverrel lenyomatni, mint szabadakaratból, szántszándékkal rabságra adni magát.[48] Hiszen Heister még «a rebelliseknek is meghagyta»,[49] hogy ne zsákmányoljanak, gyújtogassanak, mert különben élve dobatja őket a tűzbe. A tábornagy kellemetlenűl érezte magát a bányavárosokban, melyeket különben ellenállás nélkűl foglalt el, de kevés hasznukat vehette. Bercsényi — gyalogsága nem lévén a védelemre — összetörette Selmecz és a többi bánya gépeit, hogy a császáriak ne dolgozhassanak vele; az aknákat elárasztatta vízzel s Korponát, Zólyomot fölgyújtatta.[50] A fejedelem szerint[51] «elvész Fakanál (Löffelholz) uram, míg a bányákból kimeríti a vizet; s ha tovább is ott találna fütyörészni, kérdést se tegyünk felőle, ha lehet-e ő kegyelmét fölperzselni, mivel elég várost építhetünk, ha a németet eleresztjük».

47 Beniczky naplója, október 22., 26., november 4., 8., 12. (Rákóczi-tér, I. 165—7).

48 Rákóczi Talaba moszkvai ügyvivőhöz, október 25. Arch. R. II. 361—2.

49 «Rebellibus intimatur». Október 27. U. o. VI. 151., mire a bosszús Bercsényi a Magyarországot pusztító németeknek irt hasonló parancsot.

50 Wagner, Hist. Josephi, 249.

51 November 7. Arch. R. II. 367.

266. ZÓLYOM VÁRA.

Ezalatt Esterházy Antal a Dunántúl szintén sokat alkalmatlankodott a németeknek,[52] kiket a nagyon beteges dánok alig segíthettek. A fejedelem tehát nem tartotta az ügyek állását gyógyíthatatlannak, de úgy tapasztalta, hogy az egész nemzetet bizonyos kábúltság fogta el. Főurak, nemesek, tisztek, katonák nem törődtek többé a háborúval.[53] Főudvarmestere, Ottlyk is, csak Zsolna körűl akart hadakozni, mert birtokai ott voltak. Mindenki a maga vagyona és családja megmentésén dolgozott. A pozsony-, nyitra- és barsvármegyei menekülők, nem is szólva

52 Esterházy a fejedelemhez november 5. Tábori könyve, 251–2.

53 Ugocsavármegye szeptember 29-ikén nyiltan vádolta Károlyi S. előtt azokat a főurakat és asszonyokat, kik a nemesi fölkeléssel szemben kötelességöket nem teljesitették. Károlyi-lt.

az erdélyi bujdosókról, a szövetség értelmében élelmet és szállást követeltek tőle. Hogy a sok rendetlenségen segítsen, elhatározta a szenátus és a vármegyei követek összehívását.[54]

«A hazai dolgainak további folytatására — szólt meghívójában[55] — s azoknak minden útakon, módokon jó renden való kormányozására, addig is, míg Istenünk szent segedelme által boldogúlásunkra vezérlő fegyverünknek kivánatos czélját s éjjelt, nappalt egybetevő, szüntelen való fáradozásainknak és szíves munkálkodásainknak gyümölcsét vehetjük, — szükségesnek ítéltük bizonyos konventust hirdetnünk és a hazában publikáltatnunk; a mely alatt mind közönséges javunkra intézendő dolgokról konzúltáltathassunk, mind pediglen édes hazánkban való csendes megmaradásunkra, úgy a hadakozásnak szükségére s következendőképpen elősegéllésére tartozó mediumokról egyenlő szívvel és akarattal végezhessünk.» A gyűlést Tállyán november 22-ikén személyesen kívánta megnyitni.

Akaratlanúl is pihennie kellett, mert «egészséges, ifjú korához képpest» holmi dibdáb hűlés, hurut, főfájás, hevűlés annyira elkínozta, hogy a hónap második felét ágyban, csöndesen olvasgatva kellett eltöltenie és csak november 2-ikán kelhetett föl.[56] Jókedvvel válaszolt Bercsényinek, ki arról értesítette, hogy Heister visszahúzódik. «Az Isten ne is fordítsa arczát többször errefelé, hanem adja, hogy örökétig csak a hátát lássuk. Jók leszünk akkor cum nostris. De bezzeg az a bosszúság, hogy most csak a pennával kényteleníttetik kegyelmed bosszút állani Heisteren!»[57] Különben pedig sokakat meggyógyít a félelem. A beteg, ha lesz ereje, fölkel.[58] Bercsényi is azzal vigasztalta, hogy már semminek tartja a német dolgát; csak melegágyat vessünk a télen: mint a

54 Rákóczi eml. 256—7.

55 Október 28. Károlyi-lt. A határidő rövidsége miatt aggódván, Jánoki udv. alkanczellár megnyugtatta, hogy II. Ulászló II. dekrétuma 25. t.-czikke értelmében az országgyűlés kihirdetésétől annak megnyitásáig egy hónap is elég. Arch. R. VI. 163.

56 Október 29. és november 2. Arch. R. II. 363—5. Beniczky naplója, 166.

57 November 2. Arch. R. II. 365.

58 November 4. Károlyihoz. Károlyi-lt. November 3-iki keltezéssel Arch. R. II. 366.

saláta, úgy kel ki a katona; s hajdú is terem még! Hadd bosszantsa Heister a tótot: az tavaszig maga is agyonüti a németet.[59] Isten, a francziа, a pápa s a szegény magyar átka majd megveri.[60] Gömör vármegye egymaga ezer kaszást állított ki a német ellen. «Kaszálni volna jó a németet, mert nem győzzük vágni», tréfálkozott Bercsényi a fejedelemmel.[61] De mit várhatott a fejedelem ilyen népfölkelőktől, mikor az aranyosszékiek

267. SZATMÁR.

a kik már hatodik esztendeje «mindannyi változások közt sem egyszer, sem másszor nem széledtek el, hanem csoportosan, seregekkel ő felsége hűségében megmaradtak», szatmárzsadányi táborukban Károlyit csupán arra az egyre kérték, hogy ne hagyja őket jóformán mezítelenűl, télire csináltasson nekik ruhát.[62] Dániel György lovasait is láthatta félmeztelenűl, nyereg nélkül; azért a gyöngébbeket inkább hazaküldte, hogy föl ne zúdúljanak.[63]

59 November 3. Arch. R. VI. 156.
60 November 4. U. o. 160.
61 November 8. U. o. 164.
62 Az aranyosszéki katonaság kérése Károlyihoz október 13. Károlyi-lt.
63 November 5. Károlyi-lt.

Őmaga — mint lábadozó beteg — csak a Sár erdején levő ellenséggel, a nyúlakkal hadakozhatott.[64]

Károlyit és Bercsényit is magához híván a tállyai gyűlésre, hadai nyomában november 13-ikán őmaga is megindúlt Szatmárról[65] s vadászgatva ment át Madarászra, Nagykárolyra, honnan 18-ikán érkezett Sárospatakra.[66] Bécsben azonban azt híresztelték, hogy kiment Lengyelországba, a hol *Szieniawszka* mindent elkövet az ő lengyel királysága érdekében, a fejedelem pedig Magyarországban gyűjtött roppant kincseivel akarja megnyerni a lengyel nemességet, hogy a választáskor reá szavazzon.[67] Igy ösmerték azt az embert, a kivel szembenálltak.

XI.

A SÁROSPATAKI ORSZÁGGYŰLÉS.

1708. november 28. — deczember 17.

A KURUCZOK kezdettől fogva haszontalannak tartották a pozsonyi országgyűlésre való meghívásukat; ezt csak az uralkodás megszabott rendje s nem a béke érdeke hozta volna magával. Úgy hitték, ha békűlni akar az udvar, előbb fegyverszünetet kell adnia; azután a császáriak is, a kuruczok is külön tartanának országgyűlést, mire delegátusaik egy harmadik helyen összejövén, meghánynák, vetnék a pontozatokat. A miben fölakadnának, a közbenjáró hatalmak követei nyilatkoznának s az így elkészűlt kiegyezést a kezes hatalmak erősítenék meg.[1] Ezt a tervet óvatosan magának József császárnak is elmondta *Tolvay* Gábor ítélőmester, kit rabságából a

64 November 5. másik levelében Károlyihoz. U. o.

65 Teleki naplója, 208.

66 Beniczky naplója, 167–8. MHH. XXVII. 375.

67 Medows Harleynak, deczember 1. Simonyi, III. 412.

1 Bercsenyi a fejedelemhez november 11. Arch. R. VI. 166–7.

fejedelem azzal a kikötéssel eresztett ki, hogy november 10-ikére, Szent Márton-napjára visszatérjen. Elmenetelekor tudatta vele, hogy kész békealkudozásba bocsátkozni, ha az udvar fegyvernyugvást köt.[2] A császár szintén meghallgatta, de meghagyta, hogy ne szóljon se Salm hg. miniszterelnöknek, se Heisternek, mert amaz a hatvani uradalmat, emez pedig a bányavárosokat féltve, megakaszthatják az ügyet; azért csak Trautson herczeg, Wratislaw gróf és Seillern báró miniszterekkel s a magyar kanczellárral értekezzék. Azzal a föltétellel, hogy a bányavárosok megszállva maradjanak, állapítsa meg a fegyverszünet föltételeit a kuruczokkal, de közbenjárók nélkül. Az udvar nem igen bízott a magyarok őszinteségében, de visszaküldte Tolvayt a fejedelemhez, hogy az alkudozások megkezdésére írásbeli fölhatalmazást hozzon tőle.[3] Bercsényi Losonczon már november 11-ikén beszélt *Tolvay*jal s a bányavárosok kedvéért nem szívesen szalasztott volna el egy karácsonyig terjedő fegyverszünetet. Ezzel a megjegyzéssel s az ifjú Gyulai Zsigmond kíséretében küldte az ítélőmestert a fejedelemhez, ki már amúgy is kihirdette az országgyűlést. Külön utakon, de ugyanaznap, november 19-én érkeztek meg Sárospatakra.[4] A fejedelem harmadnap fogadta Tolvayt s mindjárt azután sokat tanácskozott Bercsényivel és Károlyival. Tolvaynak azonnal visszaadta szabadságát a Morvában raboskodó Görgei János szabadonbocsátása fejében;[5] de magánál tartotta az országgyűlési tárgyalások idejére.

Már annak idején nehezen tudott megállapodni a gyűlés helyére nézve. Tállya, Kassa szűk, Eperjes messze; legalkalmasabbnak Putnokot vagy Rima-Szombatot tartotta volna.[6] Tállyát választotta, ha nem is azért, — hogy Bercsényi szerint[7] —

[2] Medows Sunderland lordhoz, november 3. Simonyi, III. 408—9.

[3] U. o. és Arch. R. VI. 168.

[4] Ez nap tehát nem írhatott levelet Kassáról, mint Vetésy állítja. Fiedler, I. 121.

[5] Beniczky naplója, 168. A naplóból kimaradt két sornak ez lehet az értelme. November 8-ikán Bercsényi különben is jelentette a fejedelemnek, hogy Tolvay magával hozta a Görgeieket. Arch. R. VI. 105.

[6] Október 16. Arch. R. II. 356

[7] Október 21. U. o. VI. 142.

oda a jó borra a tót is tudja az utat,[8] hanem azért, mert minden szövetségest és vármegyét, az ónodi rend szerint, meghítt az országgyűlésre; ennyien pedig egy helységben nem fértek volna el, de elférhetnek a Tállyához igen közeleső városokban. Mikor azonban Patakra érkezett, megtudta, hogy Tállya elég pusztúlt állapotban van, vize, fája kevés, és ő neki is megártana, ha frissen meszelt, nedves házában maradna;[9] a gyűlést tehát áthelyezte Patakra, melynek vára kissé már épűlt s így a talán megérkező fejedelemasszony elszállásolására is alkalmas volt.[10] A vármegyei követek egy része 24-ikén, a szenátorok többsége pedig másnap tisztelkedett a fejedelemnél; a kinek az országgyűlés helyének megváltoztatásával, a sok kihallgatással és a kormánynyal annyi dolga volt, hogy «egy pipa dohány kiszívására is alig maradt ideje».[11] Hanem azért szakított időt magának, hogy a tudós professzorokkal találkozzék. Pater Székely Istvánt éppen ezekben a napokban bízta meg, hogy a sárospataki iskolákat a rhetorikáig fölállítsa. Pár nap alatt már felesszámban gyűlt egybe az ifjúság s a tanárok a nagyurakat megkeresték, hogy a szegény deákok számára ne kelljen koldúlni.[12] De a várt nagyurak közűl többen elmaradtak; feltűnt pl. *Telekesy* István egri püspök távolléte s hogy *Pethes* András sem mint egri nagyprépost és püspökhelyettes, hanem mint cz. püspök jelent meg.[13]

A követek és nemesek szép számmal jöttek el, de a mint 27-ikén kitűnt, a szomszéd falvakban levő szállásaikról az alakúló űlésen a megjelentek sem vehettek részt mindnyáján. Ott voltak azonban másnap a várpalotában, mikor a *fejedelem* a gyűlést megnyitotta. Megnyitójában hálát adott az Istennek, hogy hazafiúságokról és a szövetség iránt való kötelességükről

8 November 7. U. o. II. 367.

9 November 19. U. o. II. 369.

10 Bercsényi ebből a szempontból már október 31. ajánlotta. U. o. VI. 154. Beniczky naplója, 168.

11 November 29. Rákóczi Károlyihoz. Károlyi-lt.

12 Székely levele Károlyihoz 1709. január 15. Károlyi-lt., fasc. 199.

13 Telekesy levele kelet nélkül Leskónál, Egri Adatok, IV. 471–2. Beniczky naplója, 169.

268. SÁROSPATAK LÁTKÉPE

megemlékeztek, a közhaza javának folytatását szívükre vették s őt annak kívánatos kormányzásában minden úton-módon segítni kívánják. *Sennyei* István kanczellár az ország nevében megköszönte a fejedelemnek, hogy a hazáról olyan atyai módon gondoskodik, mindnyájukat tapasztalt kegyelmébe ajánlotta és hosszú életet, szerencsét kívánt neki.[14] A fejedelmi előterjesztések legfontosabb része volt a *zárószámadások* bemutatása. A fejedelem jobbnak tartotta, hogy ez az egész ország előtt történjék; s a magyar szellemnek is ez felel meg.[15] Hogy tehát az Isten haragját a szegények nyomorgatásával nagyobb bosszúra ne ingereljék és *az egész ország tudhassa, a törvényes kivetések és egyéb jövedelmek hova lettek,* s kitűnjék, hogy a fejedelem és mások azokat nem fordították, mint némelyek vélik, a maguk hasznára: a fejedelem megparancsolta a gazdasági és hadbiztossági tiszteknek, valamint báró *Hellenbach* bányakormányzónak, hogy a bevételekről és kiadásokról *nyilvánosan számot adjanak.* Ebben 81 esztendővel előzte meg mestereit, a francziákat.[16] A fejedelem tudta, hogy ezzel sem foghatja be mindenkinek a száját,[17] de szükségesnek tartotta, hogy a szabadságharcz vezetőinek tisztakezűsége ellen itthon és a külföldön nem egyszer emelt váddal végre szembeszállhasson; másrészt pedig, hogy akár békét köthet, akár folytatnia kell a háborút, a pénzügyek jó rendben folyjanak. A rendek, hogy a vizsgálatot gyorsítsák, két bizottság közt osztották meg a munkát.[18]

November 29-ikén az *ország dikáját* tárgyalták. A fejedelem maga sürgette legjobban a szegények adójának méltányos rendezését. Hogy a föld népe a nemzet ügye iránt el ne hidegüljön és hogy korábbi szándékai is teljesedjenek, a bajok és

14 Beniczky naplója, 170.

15 Október 18. Arch. R. II. 356.

16 Legalább Necker compte rendujét tekintik az első nyilvános számadásnak; egyébiránt ha Desmaratsnak — Rákóczit szintén érdeklő — számadása volt is az első, mely 1708. február 20-ikától 1715. szeptember 1-ig terjed (közli Eur. Fama, 1717. 291—308. és 380—402.), Rákóczi ebben az esetben sem utánzó.

17 Arch. R. II. 356.

18 Beniczky naplója, 170—1. A fejedelem levele Károlyihoz november 29. Károlyi-lt.

zavarok nagy részén segíteni igyekezett. Másnap a *hadügyi költségvetés* került sorra. Az előirányzat szerint a magyar hadsereg 75 ezredből áll, a melynek ellátására *havonkint* 56,250 mérő gabona, 11,250 mázsa hús, 113,685 mérő zab és árpa, 2030 kocsi s fejenként a lovasoknak 4, a gyalogosoknak pedig 3 rajnai forint hópénz kell. Ezenkívül megszavaztak sok fáradozásaikért a fejedelemnek 100,000, Bercsényinek 50,000, gróf Csáki Istvánnak 25,000, Vay udv. kapitánynak 20,000, a szenátoroknak fejenként 12,000 forint évi fizetést.[19] Deczember elsején a fejedelem a szenátussal a fölajánlott fegyverszünetről s az arra következhető békéről tárgyalván, nem mehetett a várpalotában megjelent rendek közé, a kik talán örömmel is üdvözölték Turócz vármegyének aznap érkezett követeit. Egyébiránt a hadak ellátásának és a nemzeti fölkelésnek ügyével foglalkoztak. Tulajdonképpen jobban ügyeltek a szenátusra, mert ennek tárgyalásaitól függött, béke lesz-e vagy háború. Sokan kétségbeesve és nyiltan kívánták a béke megkötését. A fejedelem tehát arra kérte Károlyit,[20] hogy ne csak maga jöjjön fel a gyűlésre, hanem a tiszántúli hadak követeit is hozza magával. Ezeknek utasításába bele lehetne venni, hogy mivel először ők fogtak fegyvert ezen ügy mellett, a német bizonyára bosszút állana rajtuk; de más vármegyék és hadak is jövendőben az ő kényszerítésükkel menthetnék magukat. Kérjék ennélfogva az országgyűlést, hogy békekötés esetében biztosítsa őket; a fejedelmet pedig elejétől fogva sokszor adott hitére kényszerítsék, hogy őket el ne hagyja; mert ha a vármegyék békülnének is, a fejedelemhez való hűségüket megtartani kívánják. Inkább fegyver alatt maradnak addig, míg elegendő biztonságot nem nyernek; s nem vetik alá magukat olyan békességnek, a melyben megfelelő biztonságot nem látnak. Végre pedig kívánniok kell, hogy az erdélyi fejedelemség az Ausztriai Háztól független legyen.

19 MHH. XXVII. 376.

20 U. o. 377. Beniczky, 172. Arch. R. II. 370. és Károlyi-lt. deczember 1.

A fejedelem tehát közel állott hozzá, hogy a vármegyék békepártjával szemben katonai *háborúpártot* szervezzen. Különösen deczember 4-ikén volt válságos a helyzet. A rendek nagyon zajos űlést tartottak a várpalotában. Kikeltek a katonaság ellátásával járó bajok ellen; ki a nagy messzeséggel, ki a szegénységgel, ki pedig azzal mentette magát, hogy a bujdosó nemesség élelmezése túlságosan megterhelő. Megállapodni semmiben sem tudtak. Ekkor a fejedelem a szenátus jelenlevő tagjaival együtt közéjük jött s beszédet intézett hozzájuk. Elmondta, hogy az igazságos Isten bűneikért érezteti velök súlyos ostorát. Ime, az ellenség észrevette, hogy szívük, bátorságuk megcsökkent a haza javának keresésében; azért olyan fegyverszünetet ajánl, a melynek értelmében a maga helyzetét jól megerősítvén, arra kényszeríthetné őket, hogy bármily békét elfogadjanak. Idővel azután jármot vetne nyakukba s maradékaikat örökös rabságra kárhoztatná. Ezt csak úgy kerűlhetik el, jó fegyverszünetre és rendes béketárgyalásra az ellenséget magyarhoz illő elszántsággal csak úgy szoríthatják, ha Istenükben és igaz ügyükben bízva mindnyájan fölkelnek és ezen országgyűlésből ellene indúlnak.

Szavainak leírhatatlan hatása volt. Egy szívvel és lélekkel kiáltották, hogy *életüket adják, vérüket ontják édes hazájuk szabadságáért.* «Így még sohasem rezolválta magát az ország ellenségének elrontására mint most.»[21]

«Vitam et sanguinem!»

Ez az a fölkiáltás, a melyet Európa uralkodói legjobban irígyelnek az egész magyar történelemből. Csakhogy ők arra a felbuzdúlásra gondolnak, a mely 33 esztendő múlva, egy ifjú, szép királyné kérő szavaira, könyeire fogta el a szíveket és dinasztikus lelkesedést keltett. Mi arra a kitörő lelkesedésre gondolunk, a mely most deczember 4-én és száznegyven esztendő múlva július 11-én lángolt ég felé. Ha Rákóczi, majd Kossuth

[21] Fogarasy főpohárnok deczember 5. Tört. Tár, 1882. 752.

annyi energiát tapasztalnak a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltak a megajánlásban: Magyarországot valóban a poklok szavai sem dönthették volna meg. Másnap, deczember 5-én, némileg már megbontotta az egyetértést a *subsidium* ügye, melylyel az általános fölkeléssel és a hadsereg fizetésével kapcsolatban kellett foglalkozni. Nehézséget nem az összeg okozott, hanem a kivetés módja: porta, vagy dika szerint történjék-e? A rendek meg nem állapodhatván, végre is megnyugodtak a fejedelem javaslatában, hogy a subsidiumhoz a leszállított dikák szerint járúljanak. Minden vármegye üssön le egy-egy jókora összeget s így dika, porta, vagy más mód szerint fizessen. Idővel az országgyűlés a befizetésnek teljesen igazságos tervezetet készíthet.[22] Újabb áldozatot jelentett, hogy «a rézpénz nyakaszakadásával» a pénz értékének fölemelését abbahagyták, vagyis elhatározták, hogy a pénzt lázsival (agioval) a lakosok elfogadni nem kötelesek. Ez a pénz régi értékének csökkentését (devalvátióját) jelentette.[23]

Hatodikán nem tartottak ülést, mert hallatlan fénynyel ünnepelték meg *Bercsényi* nevenapját. A fejedelemmel együtt misét és szentbeszédet hallgattak a templomban, azután Szent Miklós poharára a főtábornokhoz mentek. A poharak csengésébe zordonan vegyült Bezerédj és társai lánczainak csörgése. Az árúlókat aznap hozták át Kassáról s tömlöczbe vetették, míg törvényt láthatnak felettük.[27]

A rendek a dikának még nevét is eltörölték s az ellenségnek ki nem tett vármegyékre tűrhető és erejüknek megfelelő összeget vetettek ki. Ezt a mérsékletet maga a fejedelem sür-

[22] Beniczky naplója, 173. MHH. XXVII. 378. Des Alleurs mégis éppen eznap írta feleségének, hogy nemsokára alkalmasint hazamegy, mert a fejedelem béketárgyalásokat kezdett; pedig Des Alleurs Torcyt ugyanakkor értesítette a harczias elhatározásról. Fiedler, I. 121.

[23] Rákóczi deczember 6. Arch. R. IX. 565. Bottyán erre 15-ikén megjegyezte (u. o. 569.), hogy ha már a pénzt devalválták s így kevesebb lesz a pénz, önmagunkat kell megróni; szegény és gazdag, hadi és nem hadiember egyaránt vallja be és adja ki pénzének tizedrészét: «azzal lehet idegen nemzetnek fizetni, a mely kíván hazánk szolgálatában hadakozni.» A fejedelem deczember 17-ikén valóban határozatot hozatott a decimalitás ügyében. (Beniczky, 176.)

[24] Beniczky, 173.

gette, a ki nem akarta, hogy a vármegyéket megterheljék s a szegénység tovább is panaszkodjék. Az összeg fölosztását csak a 10-iki ülésben folytatták.[25] Kiméletre valóban nagy szükség volt. «Arra jutottak szegény lakosaink — panaszkodtak a középszolnokiak[26] — hogy éhenhalástól minden órán gyalázatos koldulással kényteleníttetnek életüket megváltani.» Mostani elpusztúlt és tehetetlen állapotuknál súlyosabbat sohasem tapasztaltak. Károlyi erdélyi főtábornokot kérték, bölcs elméje szerint találjon oly módot, hogy kegyelmes uruk ő felségének és édes nemzetüknek tovább való szolgálatára megtartatván, megélhessenek és ne legyenek kénytelenek édes nemzetük irgalmaskodó birodalma alatt egész vármegyéstűl hallatlan példára elpusztúlniok. Még a fogarasvidékiek is bevádolták a kuruczokat az erdélyi kormányszék előtt, hogy az elmúlt forradalmi időkben, mikor Fogaras vára ostromzár alatt volt, a váron kívűl levő főplajások «rettenetes exactiókat tettenek, mind a districtusbeli szegénységen is, mind pediglen a havasokon levő asztinákon».[27]

Egyébiránt *Károlyi*, a ki néhány napot most Patakon töltött, megnyugtathatta a fejedelmet, hogy az erdélyi nép annyi zaklatás és szenvedés után sem szakadt el tőle. Szűz Mária szeplőtelen fogantatása napján, deczember 8-ikán, mikor a fejedelem az öreg templomban misét hallgatott és megáldozott, Erdélyben gróf *Montecuccoli* Herkules cs. tábornok még a *nőket* is kuruczoknak nyilvánította.[28] Szerinte Erdély *minden* kerített városában, falujában s egyéb helyein vannak olyan özvegyek, férjes asszonyok, atyafiak, a kiknek ura, fia, atyjukfia a kuruczok közt él. A császári katonaság ártalmára, botrányára ezek azokhoz minden hírt, újságot kivisznek, sőt ruházattal, étellel, itallal s egyéb jókkal is ellátják őket. Az ilyen nőket minden személyválogatás és tekintet nélkűl még ebben a hónapban ki kell

25 Beniczky, 173–4. MHH. XXVII. 380.

26 Baksai közgyűlésökből deczember 29. Károlyi-lt.

27 Erdélyi N. Múzeum Mike gyüjteménye, 1708-ból. Ennek érdekes kiegészítése Apafi herczeg 4 oldalas előterjesztése, az oláhokat jellemző sok részlettel.

28 Deczember 8. Erdélyi N. Múzeum, Mike-gyüjt.

üzni jószágaikból s nem szabad megengedni, hogy gabonájukból s egyéb ingóságaikból akármit is magukkal vigyenek, hanem őket ingóságaikkal együtt karácsonyig Kolozsvárra kell beszállítani. Azonban kegyelmet nyernek, ha uraikat, fiaikat, atyjukfiait erre az időre a kuruczoktól visszahívják; s ezek is visszakapják javaikat, ha Kolozsvárt hűséget esküsznek. Az asszonyok nem éltek a császári kegyelemmel. Erről sem szól az országos történelem, a mely évről-évre a hazaszeretetnek annyi jelét jegyezte föl. A mi szíveink azonban büszkén dobognak arra az emlékre, hogy az asszonyok, kiknek mindene a családi boldogság, ennél is előbbre valónak ösmerték a haza boldogságát.[29]

Hasonló hazafias önzetlenségre szorította a pataki gyűlés azokat a kétes nemeseket,[30] kik a Hegyalján s másutt kivonják magukat mind a katonai szolgálat, mind a teherviselés alól. Elrendelte, hogy azok, a kiknek nemességét a vármegye nem igazolja, minden országos terhet viselni kötelesek. A vármegyék terheinek elosztását végre is a fejedelemre bízták, ki munkálatát már 12-ikén bemutatta a rendeknek. Ugyanakkor a hadak kiegészítésére és az újonczozásra tévén javaslatot, kifejtette, hogy az ellenség incselkedéseinek mindenképpen ellene kell állaniok; de szemére lobbantotta a nemzetnek, hogy önmagában sem bízik. A gyűlés, a beszéden föllelkesedve, a hadak kiegészítésére 12,000 hajdút szavazott meg, olyképp, hogy minden 50 adóforint után egy-egy hajdút kell állítani. A fejedelem végü bemutatta a fegyverszünet pontjait s megjegyezte, hogy a császár nem talál nehézségre, ha a magyarokkal őszintén akar tárgyalni.[31] *Tolvayt* a pontozatokkal[32] azonnal Bécsbe küldték, *Esterházy* Antalt pedig, a dunántúli hadak fővezérét, már előbb[33] értesí-

29 Márki, Nemzeti ünnepeken, 30.

30 Deczember 11. Beniczky, 174.

31 Fogarasy főpohárnok már deczember 10-ikén megírta: «Ha a császár rezolválja, jó; ha pedig nem, az egész ország fölkelvén, ellene megyünk. Ez a végzés.» Tört. Tár, 1882. 752.

32 Rákóczi utasítása Tolvay Gábor számára s a fegyverszünet föltételei deczember 8. Esterházy tábori könyve, 270—282.

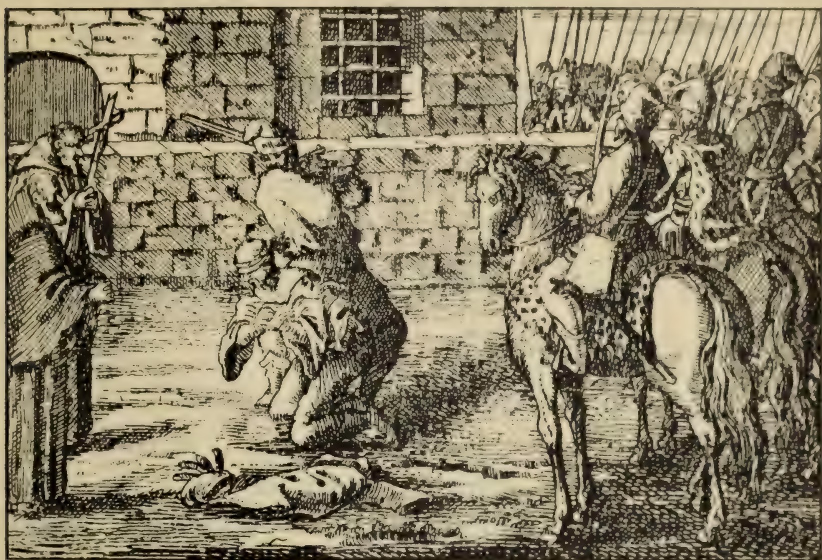
33 Bercsényi deczember 5. Arch. R. IX. 564.

tették, hogy a mint megérkezik hozzá Bécsből a jóváhagyás, a fegyverszünet megkötését azonnal tudassa az összes hadparancsnokokkal, kik ebben az esetben dobszóval tiltsanak el mindenkit az ellenségeskedéstől.

13-ikán a gyűlés elrendelte, hogy február végéig minden vármegye a legigazságosabb módon állítsa ki újonczait. A városokat, mivel amúgy is igen nagy a terhük, fölmentette a hajdúk közvetlen kiállításának kötelessége alól, a véghelyeknek pedig megengedte, hogy saját csapataikat és ezredeiket önmaguk egészítsék ki. Erre a kérdésre alkalmasint visszatért az este tartott haditanács is.[34] Másnap, a zárószámadások rendjén, Darvas Ferencz kerületi biztost pontonkint számoltatták meg; némely tételét nem fogadták el s Klobusiczky elnöklete alatt néhány követet küldtek ki a számadások szakszerű megvizsgálására. Ilyképp akarták elejét venni annak, hogy a fejedelmet és Bercsényit bárki is haszonlesésről gyanusítsa. Másnap Klobusiczkyt szenátornak választották s mindjárt le is tétették vele az esküt. Ezután a fejedelem is megjelent a rendek közt. Elmondta, hogy bűneinkkel Istent méltó bosszúállásra ingereltük; kegyelmét tehát igaz bűnbánattal kell megérdemelnünk s ennek, a régi keresztények módjára, külső jelét is adnánk. Mivel Isten ő szent fölségének bűneinkért fölgerjedt haragját leginkább *pénteken* tapasztaltuk, szenteljük neki azt a napot minden héten bőjttel és igaz bűnbánat-tartással; hogy ekként megcsöndesedvén szent haragja, dolgainknak kívánt boldogúlását érhessük. Javaslatát a rendek egyértelemmel elfogadták és a szabályzat elkészítéséről gondoskodtak. Másnap a fejedelem templomba ment a szenátussal együtt s harmadnap, deczember 17-én, személyesen jelent meg az országgyűlés berekesztésére. Még egyszer hosszasabb vitára adott alkalmat az ország terhének könnyítésére beadott javaslatával. Azután felolvastatta, módosította és szentesítés után mindjárt szét is küldette[35] mind a 18 statu-

34 Beniczky, 175.
35 Levele Károlyihoz deczember 17. Károlyi-lt

tumot,[36] melyet az országgyülésen a pénz- és élésbeli segitségről, a vitézlőrend kérésére megállapitott téli szállásokról, a kapitányok utasításáról, a bujdosók elszállásolásáról stb. hozták. Végre még egyszer megmagyarázta ezen országgyülés összehívása okát. Biztosította a rendeket, hogy a haza dolgában mindenkor szívesen fáradozik s annak szeretetétől el nem

269. BEZERÉDJ KIVÉGEZTETÉSE.

választja *sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység.* Segítse az Úr-Isten mindnyájukat a haza boldogúlására.[37]

A vármegyék követei megindúltan búcsúztak el a fejedelemtől, a kiről tudták, hogy ünnepies pillanatban tett fogadalmát szentűl megtartja s a nemzeti ügytől nem tántorítja el sem a félelem, sem az erőhatalom, sem a szegénység. A kik még maradtak, másnap halni látták azokat, kikben nem volt meg ez a lelkierő s a nemzeti ügytől eltántorodtak. Gróf *Esterházy* Dániel altábornagy elnöklete alatt a katonatisztekből és szená-

36 Közli Esterházy tábori könyve, 283—288. (október 18. kelettel).
37 Beniczky, 176—7. MHH. XXVII. 380.

torokból álló bíróság mint hazaárúlókat *Bezerédjt* és társait halálra ítélte s ezt a fejedelem enyhébb felfogásával szemben 17-ikén az országgyűlés jóváhagyta. 19-ikén 10 órakor a szenátus gyűlése után, az elítélteket kivitték a város piaczára, felolvasták ítéletüket, mire Kajaly Pál főauditor a pálczát kettétörte. Vörös posztóra térdepeltették a bűnösöket s a hóhér előbb Bottkának ütötte el a fejét. Bezerédjnek megengedték, hogy elszavalja azt a búcsúzóverset, a melyet a siralomházban önmaga csinált.

«Jaj, gonosz szerencse, mint bánál énvelem!
Híremben, nevemben meggyalázál engem
...Jaj, hogy a Rákóczi már levágat engem...
Mindazáltal mégis kész vagyok halálra:
Kinyujtom nyakamat Rákóczi kardjára!»

S a ki a csatákban egymaga 72 császári tisztet vágott le, csakhamar a hóhér pallosa alatt végezte életét. Bottka és Bezerédj holttestét a hajdúk a vasakkal és bilincsekkel együtt koporsókba tették s ezeket a templom sírboltjába temették el. *Szegedit* Bercsényiné kérelmére s *Újkérit* és *Pöstyénit* a fejedelem életben hagyta. Mindenki szánta Bezerédjt, kinek híre Európát betöltötte s a népdalok itthon is dicsőítették. «Szánja Isten az esetét; de minden igaz magyart őrízzen meg a haza elárúlásától.»[38]

[38] Beniczky, 177–8., MHH. XXVII. 380. Bezerédj búcsúzója. Thaly, Adalékok, II. 251–260. Latin versekben is elsiratták. Medows február 20-ikán (Simonyi, III. 429.) 18-ra tette a kivégzést.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

RÁKÓCZI RESOLUTIOJA.

(8. lap.)

Nyilván vadnak az egész világ előtt, az Austriai háznak czégéres, és minden Nemzetekre ki hatott, 's el terjedett mesterséges csalárdtsá,, | gi, mellyel valakik barátságahoz folyamodtanak, annyival inkáb szép szin és édességes barátsága alatt méregnél keservesseb merigyet hordozó álnok igire,, | tinek alhatatlan és változo ajánlásával, maga birodalma, vagy inkább mondhatni vass igája alá hódoltathatott, azokkal mely mostoha módra bánt, és a midőn | alkalmatosságát látta, minden világi gyönyörüségeket fellyül múló lelki 's testi szabadcságibul külömb külömb ábrázatok, és idegen talalmányoknak Titulussa 's nevezeti alatt miként kivánta ki fordítani, a' melyre is majd minden szabad Nemzetek felett keserves emlekezetül pelda lévén a' Magyar Nemzet, a' mi,, | dőn minden Szabadcságunk veszettségének tengeriben láttatunk tellyességgel merülteknek lenni, akkor Isten azon szabadcságnak helyben hozására al,, | kalmatosságot 's fegyvert advân kezünkben, azáltal azon Isten-, és minden Nemzetektül appróbáltatott munkát, nem csak elkezdenünk engette, hanem ekkoráig | valo dicsiretes és csekély erőnk és tudatlanságunkhoz képest csudára méltó progressusokkal meg is áldotta 's ékesítette, 'a mely is az egesz Magyar Nemzetet concer,, nálván meg kell vallanunk, ditsirettel kell a' Nemes Vármegyéknek abbéli buzgóságárúl és szives affectiójarúl emlekeznünk, mellyel a Magyar Országi Nemes Statu,, | sokkal, azon Szent Munkanak álhatatos continuatiojára nem csak őszve szövetkeztek, és munkájokat 's faradcságokat egyben kötötték, hanem annak bizonyos,, | jeleül és zálogáúl, Bennünket maga abbéli terheinek 's dolgainak kormányozására 's igazgatására szabad akarattyokbúl Feje-

delmekké is választot,, | tak. A' midőn pedig az Hadakozásnak természet szerént folyni szokott változása, és az Ellenségnek erősseb volta miatt is ki kelletett azon Hazábúl nyo,, | múlnunk, minémű keserűséggel tellyes affectussal vettük 's értettük, hogy a' midőn az Ellenkező dolgok alkalmatosságával szorossabban egybe eresztett tanattsal és erő,, | vel buzgosagossan és serényen el-kezdett kötelességek mellett kellett volna az Ellenség ellen operatiójokat 's munkájokat folytatni, akkoron magok szabadságok*na*k oly drága | munkájahoz és Hozzánk Fejedelmekhez szorossan tartozo kötelessegek*ne*k le vetkezésével, nem csak meg-tagattak Bennünket, hanem a' mint Instantiajokb*an* is allegállyák, az | Ellenségnek álnok hitegető édes beszédi, 's keresztényi hit alatt adott Gratiáját (melynek sokszori álhatatlanságát, és az egész világ előtt nyilvánságos természet | szerént való változását, maga keserves kárával és minden szabadságinak meg romlásával, már maga peldáján tapasztalta, 's gyakran experiálta volt:) am,, | plectálván, az maga tulajdon vére, élete, 's Nemzete draga szabadcsagi, 's belső részei ellen való fegyverkezésre, 's ellenségeskedésre tettenek hittel igiretet. Mely | nevezetes és czégéres Delictumokra nézve, noha mind Isten, 's mind az emberek fegyhetetlen Törvennye szerént pro qvalitate delicti, és peldás emlekezetűkeppe*n* lehetett | volna animadvertálnunk; akarvan mindazáltal ebbenis inkább k*egye*lmességgel, mint kivántatható keménységgel a' Nemes Vármegyékhez viseltetnünk, ennehányat ki,, | vévén, kiknek Delictumok nevezetessebbek, kinek kinek a' Nemes Vármegyék Tagjai közül Szemellyének Delictumát k*egyelme*sse*n* condónálván, mind perpetua Amnÿ,, | stiában tévén, Parancsoltuk csak joszagok*na*k confiscatioját, azt sem oly véggel, hogy meg akarván attúl fosztani a' N*emes* Ország lakosit, kivántuk volna Fiscusunkat | azzal terjeszteni s bőviteni, hanem elsőben is Fejedelmi p*rae*rogativánkat igyekezvén ebben is manuteneálni, nem akartuk valamely abusus kövesse eze*n* k*egyelme*s Intenti,, | ónkat; és noha tovább is k*egyelme*sse*n* Tőllünk resolváltatott hogy a fellyeb elégségesképpen declarált Deviátioért, a' N*emes* Vármegyék feles számmal annyival inkább | universali nomine joszágokban meg ne károsodgyanak, semmikeppe*n* nemis akarjuk, hogy azon idege*n* magyarázattya legyen; nem lévén mindazáltal a' Nemes | Vármegyék Tagjai közül mindenik személyének relative 's a vétekhez egyarányu p*ro*portioja 's állapottya, nem lehet senkinek injuriájával, ha in particulari kel,, | letik kinek kinek maga jószá-

gának remissioja iránt Hozzánk recurrálni, a' mint hogy alkalmatosságával kivánnyuk is, a' Nemes Vármegyékhez singu„ latim elegsegeskeppen es notabiliter Fejedelmi *kegyel*messegünket contestalni. Datum in Castris Nostris ad Possessionem Darocz positis Die trigesimâ *Mensis Octobris* A°. Millesimo Septingentesimo SEXTO.

F. Rakoczi m. p. (P. H.) Paulus Ráday m. p.

Georgius Pongrácz m. p.

2.

RÁKÓCZI LEVELE PEKRI LŐRINCZHEZ. 1707. AUG. 28.

(60. l.)

Terebes die 28 Augusti 1707.

Isten minden Jokkal aldgja meg kgdet, kivánom!

Jolehet már alkalmas ideje, hogy hirdeték vala az Németnek Erdélyben való szándékát, és sokat lármáskodának induló hireivel, csak ma értettem Eszterházi Antal ur Curirja által Rabutinnak Budához való érkezését; micsoda erővel? ime az szemmel látás szerént Szekeres includalt levele meg mutattja, melyre nézve Orderem szerént Eszterházy Antal ur maga Corpussával mar Conjungalta Magát oly véggel Károlyi Urral, hogy vele meg verekedgyenek, de Oppinionk felett Gyalogja lévén az ellenségnek, és emez Gyalogját Staremberg ellen, és Ujvárban, ugy a Bányák oltalmára kéntelenitetvén hagyni: nehezen hiszem hogy telljek valami az szemben levő formalis harczrul, ha csak az I*ste*n valami kemény probák által nem mutatja meg Sz*ent* áldását; — és kivált ha Szeged felé veszi utját: Eszterházy Antal nem távozhatik Corpussával kéntelenittetvén az Ujvári obsidiora vigyázni, az melljet régen hirdet 1[b]: az ellenség, de még eddig se irja se szelenczéje; ezek azért igy lévén, csak könnyen elgondolhato dolog, hogy az Partiumig nagy oppositio nélkül penetralhat az ellenseg; de ot valoban meg kellene vetni az ágyát, kihez képest még most merre fordul-jon, bizonytalan lévén: állando dispositiokat nem tehetni, de mindazonáltal tegjen oly dispositiokat kgd, hogy minden felé elérkezhessék; idejen fogjak magat kgldel Conjungalni Bonefous es Elljös Gyalog ezerei, melljek közül mivel gyakorta szökésére nézve az elsőnek nem hihetni: ha valamely operatiora kél az dolog (de nem eléb hogj eszre ne vegyjék intentionkat

Compagniankent kel őket meg szaggatni; kgld mindazonaltal Szeben szorongatását hertelen félben ne hadgya, es az menyiben lehet az Lármát távoztassa, de azt se mulassa el, hogy az szorosokon obvialhasson idejen neki az melyet Károlyi ur tudositasihoz (kinek is megparancsoltam hogy directe tudositsa kgldet) fog kgld alkalmaztatni || 2^a: és Communicatis Consiliis közelitven egymáshoz, fogja kgltek folytatni az operatiokat.

Magam miben legyek occupatus: kgltek jol tudgya, melyre nézve várván naponként onnan is az tractarul valo tudositásokat, innen könnyen el nem távozhatok, mivel ezen negotiationkbul oly erős segitséget várhatunk, az mely által hazánk rövid idő alat következhető boldogulását is várhattjuk, és nem is volna tanácsos oda bolyogva eztet vontatni, ugis reménlvén hogj az kgltek hasznos operatioii által nem lesz távolj létem miat is fogjatkozas, kgld mind azon által bizonyos lehet benne hogy valamit erömmel és eszemmel fel találok de Erdely Conservatiojaert cselekednem kesz leszek, tudom hogj fog talaltatni elég engemet rágalmazo nyelv de légjen I*ste*n mind azoknak iteloje bár nem banom nekem kel elotte mind az két hazaért szamot adnom, és ezen igjnek folytatását ugj kormanyoznom hogy egygyiknek az masik miat ne következnek jövendőre veszedelme ezek pedig most maskent || 2^b: nem lehetnek, vagyon mind azon által telljes bizodalmom az kgld hüségében es dexteritasaban hogy mindeneket javunkra fog kormanyozni kgld melljekert mik is haladatlanok nem leszünk maradvan

Kgld

minden jot kivano attjafia

F. Rakoczi m. p.

3.

RÁKÓCZINAK PÁPAY JÁNOS ÁLTAL ÍRATOTT UTASÍTÁSA ILOSVAY GYÖRGY SZÁMÁRA.

(115. l.)

INSTRVCTIO Pro Egregio Georgio Illosvay.

1mo: Az melly Gyalog Német, s- Palottasok mellé rendeltetnek urokkal megyen Bottyanban.

2do: Holott is kastéllyban azon Gyalogságot be hellyheztetven mondgya meg nevűnkel Te*kint*etes Na*gysa*ghos Sennyey Istvan Ur Hivunk*nek* a' végre küldöttének oda, mivel hogy az Hadak*na*k sok rendbéli

fenyegetősséseket értettük eő *kegyelme* ellen, netalan ex insperato azon Hadaktúl valami Casus Tortennék eő *kegyelmén*, arra leszen vigyázása.

3tio: Légyen olly Industriával, hogy azon Gyalogság valamiben ne excedállyanak hanem jól alkalmaztatvan magokat mennel jobban lehet hivatallyokat véghez vigyék.

4to: Szorgalmatosson vigyázon valamely Titkos Crrrespondentiai emlitett Sennyey István U*ramnak* ne lehcssenek, a' kastellybúl is ki ne jöjön, mellyre nézve is a' melly Leveleket küldezi valamelly felé elsőben is *kegyel*med meglássa és *kegyelme*d híre nélkül penigh legkissebb Levelet se ki sem bé ne vihessenek.

5to: Mivel azon Gyalogságnak, úgy *kegyelmednek* azon Bottyani Jószágbul kel Intertentiok*nak* kitelni, arra is vigyázon, hogy élés dolgábul, mind maganak, mind penig ezek*nek* fogyatkozássa ne legen, egyéb iránt is valamit legjobb moddal, s- alkalmatossággal el tud követni bizatattik Hűségére és serény vigyázássára.

Datum ex Castris nostris ad Gyömrő positis die 24. Men*sis* Aprilis. Ao 1704.

F. Rakoczi m. p. Joannes Pápai m. p.

4.

KURUCZ VEZÉNYSZAVAK.

(152. lap.)

1a: Exercitium Militare.
Primò Lábhoz a' Fegyvert.
2dò Tegyétek a' Főldre.
3tiò Nyissátok fől az Londingot.
4. Vegyétek fől a' fegyvert.
5. Karotokra az fegyvert.
6. Legyetek készen.
7. Tegyétek a Pofátokhoz.
8. Vegyétek le a' Pofátukrul.
9. Huzzátok a' Sárkányt helyíre.
[10.] Ereszétek balra a' Karabinyt.
[11.] Vegyétek ki a' tőltést.
[12.] Porozzátok fel.
[13.] Zárjátok be a' *serpe*nyőt.
[14.] Jobra fordicsátok a' Karabinyt: Tőltést [. . . . .]
NB. Nyujjatok a' Veszszőhöz.
[1]5. Háromszorra huzzátok ki a veszszőt.
16. Rőviden a' Mellyedhez. Tegyétek a Csévében.
17. Adgyatok a tőltésnek három ütést.

18. Háromszorra huzzátok ki az Veszszőtt.
19. Rőviden az melledhez, tegyétek az előbbeni helyére.
20. Fől a fegyvert: állyatok az előbbeni helyre.
21. Fél jobra. 4.
22. Balra. 4.
23. Egészlen Jobra.
24. Egészlen viszsza balra.
25. Egészlen balra.
26. Egészlen viszsza Jobra.
27. Temetésre fordicsátok a' fegyvert.
28. Karotokra az fegyvert.
29. Eső ellen főddgyétek bé a' fegyvert.
30. Karotokra az Fegyvert.
31. Lábhoz a' fegyvert.
32. Térdepőllyetek le.
33. Kellyetek fől.
34. Karotokra az fegyvert.
35. Első klid egészben jobra. NB. Márs.
36. Tegyétek bal lábhoz a' fegyvert: Ereszszétek bal karotokra a' fegyvert.
37. Vegyétek elől az Farmatringot. NB. A' Fegyvert kezében.
38. Vessétek vállotokra az farmatringot.
39. Tegyétek el a' farmatringot. NB. Azonnal job lábhoz a' fegyver*t*.
40. Karotokra az fegyvert.

[4]1. Az első klid egészlen balra.
[4]2. Két klidbűl formállyatok hármat. NB. Czuggal fél jobra, fél balra vagy Contra mar*s*.
[4]3. Jobrul, balrul sasérozzatok.
[44.] Három klidbűl formállyatok kettőt. NB. Jobrul, balrul.
[45.] Hátulso klid előre, r . . . n [1] Márs.
[4]6. Hátulso klid légyen kész*en* [2] Tüzet.
47. Az első klid légyen készen - Tüzet egészen.
48. Plátony szerint Tüzet. NB. Karabinnyal és Pisztollal.
49. Aufmasérozzatok.
50. Abmasérozzatok Czugreisz.
51. Balrul, vagy jobrul Contramasérozzatok.
52. Czuggal aráncsérozzatok.
53. Czuggal retirállyatok.
54. Jobrul, balrul formállyatok Flankot Mars.
55. Formállyatok Svadronyok Carét.
56. Hátulso klidek Legyenek készen.
57. Helyben svingollyatok, és formállyatok két Treffet, Svingollyatok Jobra vagy balra Mars.
58. Két Trefbűl formállyatok négyet. Mars. Svingollyatok.
59. Négy Trefbűl formállyatok kettőt, Mars. Svingollyatok.
60. Két Trefbűl formállyatok edgyet Mars. Svingollyatok.

[1—2] A kéziratból egy darab kiszakadva.

5.

RÁKÓCZI KUN ISTVÁNT EZREDESSÉ NEVEZI KI.

(1708. OKT. 23.)

(161. lap.)

NOS FRANCISCUS II. DEI gratia Sacri Romani Imperii & Transylvaniæ Princeps RAKOCZY Partium Regni Hungariæ Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriæ, Pro Libertate Confœderati Regni Hungariæ Statuum, nec non Munkácsiensis et Makovicziensis DVX, Perpetuus Comes de Saaros, Dominus hæreditarius in Saaros-Patak, Tokay, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerents, Onod etcet. Vniversis & Singulis, quorum nimirum interest, aut interesse potest, et signant*er* condam Illustris Comitis Ladislai Csák de Keresztszegh Regiminis Equestris Ordinis Officialibus, et Militibus Gregariis P*rae*sentes has Nostras Visuris, lecturis aut legi audituris Fidelibus Nobis dilectis Salutem, et Principalis gratiæ Nostræ Propensionem. Nemzetes Vitézlő KUN ISTVÁN Hivünknek, mostani Nemzetséges Ügy alkalmatosságával Országunk szolgálattya mellett való serény maga viselését, és dicséretes hüségeskedését k*egye*lmes tekintetben vévén egyszersmind ezen eddig meg mutatott igaz Hazafiuságbéli s-szives készségét, abban való álhatatosságát az üdők*ne*k és hellyeknek mivoltához képest reménlvén: Erre való nézve, 's egyébirántis iránta való k*egye*lmességünktül viseltetven, meg nevezett KUN ISTVÁN Hivünknek, néhai Gróff Csáki László Regimentyebéli Lovas Fő Collonellusságh Tisztit és hiuatallyát attuk, engedtük, és conferáltuk, a' mint Vigore præsentium Collationalium Nostrarum adgyuk engedgyük és conferállyuk is kegyelmessen: Parancsollyuk annak okáért, mindazoknak a' kiknek illik, hogy fenn említett Colonellusunkat ismérvén azon Tisztségben általunk constitualtattnak lenni az nemes Haza szolgálattyában, magha hivatallyához képpest Parantcsolatunkbul, vagy Főbb Tisztei Orderek után az említett Regimentbeli Hadaink között . . .[1] *para*ntsolatitul s-dispositioitul függeni, s-azt véghez vinni Edictumunkban fel tött kemény büntetés alatt igyekezzenek s-el se mulassak. *Datum* . . . Szatthmár, Die Vigesima tertia Mensis Octobris ANNO Millesimo Septingentesimo OCTAVO.

Franciscus Princeps mp. (P. H.) Stephanus Horthi mp.

[1] A kipontozott helyeket a pecsét eltakarja.

6.
GRÓF BARKÓCZI LEVELE KÁROLYIHOZ.

(189. l.)

Én Egerbűl hazaérkezvén csak az Boldogságos szűz képeinek sirásit hallottam, egik Varanon, s-a másik Rafajóczon, melyet genuine eő Felségének megh irtam, tudom K*egye*l*med*del is fogia eő Felsége közleni, — —

7.
EGY LAP GYULAI FERENCZ NAPLÓJÁBÓL.

(463. lap)

Anno 1703.

23. Juny̆ Indultam meg Paczalbol minden Bagacsiastol, Ettem ebedet az Ér mellet az mezőben, Dél után mente*m* Károlyban, holot se*m* az Urat Karolyi Sandor Batya*m* Uramat, se*m* az Aszszonyt ne*m* találtam, hanem csak az Praefectust, és az nagy Aszszonyt Barkocziné Aszszonyomat; Mivel Karolyi Uram Bécsben ment, az előt egynehány nappal vervén fel az kuruczokat Dolha körül, le vágván bennek 70., felest el fogván és három Aranyos zaszló es közönségest kettőtt nyervén, (mely Aranyos zaszlokon ez volt fel írva Franciscus Rakoczi Sacr*i* Romani Impery̆ Princeps) ezen ött zaszlot vitte volt fel magával Udvarhoz Becsben. Karolyiné Aszszonyom peniglen az Jászai kuthoz, és Cassára volt Processio járni. Az mely kurucz Rabokat fogot volt Karolyi Ur*am*, azok is ot voltak fogva Karolyban vasb*an*, kik közöt volt Bellenyi is fogván, ki az kuruczok közöt Draskovics*na*k mondotta magát lenni, s-nagyságoltatta, mely miat eő oly hirt csinalt hogy már Gróff Draskovics elől el jöt az Dunantul valo Uraktol követ*ne*k es Rövid nap alat mind Ban Ur*am* eő Excellentiaja Bottyani Ada*m* Ur s-mind az töb Dunan tul valo Urak közzejek mennek, mely miatt az öszve Gyülekezet kuruczok*na*k szivek igen Animalodot volt és Draskovics*na*k hittek lenni

23. Eade*m*.

8.

ESZTERHÁZY PÁL ZENEI MŰSORA.

(482. lap.)

Énekek, Tánczok, s-Nóták száma
az Virginán kit tudok verni.

Az Sz : Háromságnak.
Vitézek mi lehet :
Ave Maris Stella.
O-gloriosa Domina.
Stabat Mater.
Angyaloknak királné Aszonya.
Istennek Sz : Anya.
Litania.
Puer natus in Betlehem.

Nékünk születék :

Dicséretes az Gyermek.
Patris Sapientia
Surexit Christus.
Pange lingua.
Hainal hainal.
Omni die.
Boczásd megh Vristen.
Hálát agyunk.
Salue Mundi Domina.

Galiarda.
Carabella
Rosz Balét.
Második része.
Harmadik része.
Negyedik része.
Első sarabanda.
Második Szarabanda.
Harmadik.
Negyedik.
Ötödik.
Flagelet.
Bargamasco.
Rengető.
Második része.
Harmadik.
Trombita Nota.
Másik Trombita Nota.
Salamon.
Cziga.
Pauren Toncz.
Mascara.

Viragokrol ualo Táncz nota.
Ály meg édes Solymom.
Isten hozzád Kariolkám.
Vesd fel szemeidet.
Drága-kövekről.
Fényes Palotákban
Jai én szerenczétlen,
O ! édes Istenem néked mit miueltem.
Vesd fel szemeidet.
Nisd meg én Torkomat.
Ó mely boldogtalan Cupido.
Ment Juhász kősziklán.
Had Verésről ualo ének.
Álnok kis Cupido.
Buidosásim után.
Szány megh, látod Rabul attam már feiemet.
Ô mely nagy gyötrelem ugyan é szivemben.
Az szerelem.
Titkos szerelemnek Venus inditoia.

Az Fülemile éneke.
Isten az embernek.
Az én Lengyel tánczom.
Más Lengyel Táncz.
Harmadik Homonnaié.
Negyedik Szeg : Palatinusé.
Ötödik.
Magyar Táncz.
Második magyar táncz.
Harmadik.

Változo Táncz

Hármas Táncz.
Süueges Táncz.
Oláh Táncz.
Második Oláh Táncz.
Polepsi.
Tót Táncz.
Második Tótt Táncz.
Harmadik.
Dobranocz.
Én vagyok az mesze földről repülő kis madár.

9.
GRÓF KÁROLYI SÁNDORNAK A KISFALUDI TÁBORBAN (1708. AUG. 10.) KIADOTT INTIMATIOJA.

(536. lap.)

Én Károlyi Sándor az Felséges II. RAKOCZY FERENCZ Erdélyi és Vezerlő Magyar Országi Fejedelem k*egye*lmes Vrunk eò Felsége és az I. Confoederalt Magyar Országi Statusok Hadainak mezei Mareschallussa és Senatora, Felső Magyar Országi N. Tizenhárom Vármegyebeli Hadaknak Commandója, Nemes Erdélly Országának Plenipotentiarius Commendans Generalissa és N. Szatthmár Vármegyé*ne*k örökös Fő Ispánnya ettc. Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik, Nevezetessen Szász Sebess Székben lévő Tiszteknek és minden rendbéli Lakosok*na*k, hogy minek utánna Felséges Vrunk eő Felsége k*egye*lmes Parantsolattyábul és Gjőzedelmes fegyverével ezen Nemes Hazáb*an* ennyire penetráltam vólna, Szükségesnek tartván elsőben is az velem lévő Hadnak subsistentiajáról és Intertentiojarul providealni, adtam előre ki eő Felségetől k*egye*lmessen adatott Authoritas által Intimatiomat Tekint*e*tes Ur Barcsai Ábrahám Erdéllyi Fő Thesaurarius Uramra, a' mint a' kivantato Naturalek*na*k, ugi az Erdellyi Hadak exolutiojára Tartozó Pénznek administratioja iránt azon Restantiakbul a' mellyek az elmult Esztendőbeli Impositáknak residuitássábul fognának emergálni, 's máig is Kegyelmetek Székin inhærealnak, melly szérint nem kételkedvén hogi maga hivatallya szerint említett Fő Thesaurarius Vr*am* eő k*egye*lme per Intimationes et Assigna*ti*ones requiralni fogja K*egye*lmeteket akartam előre ezen Parantsolatomat Patentaliter praemissalnom, adhortálván kit kit K*egye*lmetek közül tam in Particulari quam etiam Vniversali, hogi meg emlekezvén Felséges Vrunkhoz eő Felsegehez tartozó mind engedelmességekrül 's mind Homagialis Kötelességekrül, férre tévén egi vagj más bizodalmat, és Consideratioit mellyektül viseltettvén valamelly renitentiara és annyival inkáb ellenségeskedésre ösztönöztettnének, a midőn említett Thesaurarius Vr eő k*egye*lme Intimatioit vejendik, çsak serennyen és hiven effectuállyák az Administratiok iránt tött Parantsolatokat, hanem egieb requisitiokb*an* is ugy contestállyák hivségeket, à mint Vrunk eő Felsége igaz Hiveihez illik máskjnt levén Példája k*egye*lmetek*ne*k az ellenségeskedésnek successusa iránt, ha kik tovább is eő Felsége Fegyverének oppo-

nálván magokat az Hadi operatioknak elősegillésében nem concurrálnak annyival inkáb fegiverkezesben találtatt*nak* mint eő Felségenek nyilva*n* való ellenségi tüzzel, vassal fognak Persequaltattni, magok*nak* és minden Javaiknak veszedelmével es ez szerint magok lévén okai magok veszedelmének, Senkinek nem fogják tulajdonithattni. Praesentibus Perlect*is* Exhibent*ur* Restitut*is*. Datum ex officio Supr*emi* Generalatus I*nclyti* Regni Transylvaniæ in Castris ad Kis-Falud posit*is* die decima Mensis Augusti Anno Millesimo Septingenteximo Octavo.

Károly Sándor mp. (P. H.) Georgius Pongrácz mp.
Szász Sebes Szék*nek*.

10.

GRÓF BARKÓCZY FERENCZ LEVELE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL.

(595. lap,)

Méltóságos Generalis nekem nagy jó Ura*m* Sógor Ura*m*.

Nem kétlem hogy adig k*egy*el*me*dnek hirével ne légyen Trenchi*n*nél tortent szerencsétlen Casus felől. az kiben alkalmas kárt is válottunk, de talám jobban esset vólna, ha Felséges Ur*u*nk maga Személyében ott nem let vólna, hogj az ellenségnek nagyob fel fuvalkodásra okot ne adtunk volna, de mégh k*egy*el*me*d Commendája allat lévő ugy Esterhaz Antal Uram allat is valo legyensek [legénység] jó karban lévén Is*ten*ben minket megh vigaztalhat,

11.

ASZALAY FERENCZ LEVELÉNEK TÖREDÉKE KÁROLYI SÁNDORHOZ A TRENCSÉNI CSATÁRÓL AUG. 8-RÓL.

(597. lap.)

. . . . . elsőben megh szalasztá kinek succursusára Marschiroltatván az Hadakat nagy szerencsétlenséghünk történt, mert az Ló eő Felséghevel úgy megh esett hogy menten megh döglött Isten neve áldassék érette ő Felséghe hamar Lóra kapott s-el jöhetett de az Hadak közt olly hír futamodván hogy el esett és megh hólt vólna fegyver miatt az Fejedelem csak szellyel el oszla az egész Lovasságh az Infanteriat oda hagyánk és az Algyukat de légyen Istené a' Dicsősségh a' Gyalogság is Truppokban vervén magát sürőn kezdett puskázni és közel érvén az Erdött sálválta a' többiré magát és Circiter 1000 Emberünk veszedelmével lett azon harczunk Feő Tisztek nem estenek hanem Companias Kapitányok szegin Belinyi Albert Bessenyei Sigmond Vram Fia és Vrunk két Inassa, Fáy Sigmond és Pálffy.

TARTALOM.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉG ÉS EURÓPA.

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI KORMÁNY, NEMZETI HADSEREG.

HETEDIK KÖNYV.

A GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁG.

NYOLCZADIK KÖNYV.

NEMZETI MŰVELTSÉG.

KILENCZEDIK KÖNYV.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ.

KÉPEK JEGYZÉKE.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

II. Rákóczi Ferencz arczképe. (Czimkép.) Lukácsy Lajos fényképfelvétele a marosnémetii gróf Kuun-kastély olajfestményéről. Néh. gr. Kuun Géza örökségéből B. Kemény József tulajdona lett.

Rákóczi Resolutiója (1706. okt. 30.) (8. l.) eredetije az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltárában őrzött eredetiről. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 1. szám a.

Az ónodi gyülés törvényczikkei (32. l.) és a *Törvényczikkek záradéka* (40. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum eredeti példányáról.

Savoyai Eugen arczképe (56. l.) a Történeti Arczképcsarnok olajfestményéről készült.

II. Rákóczi Ferencz levele Pekri Lőrinczhez (1707. aug. 28.) (60. l.). Eredeije előbb a Dániel-család, most a Kolozsvári Ereklye-Múzeum levéltárában. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 2. sz. a.

Szienyiavszkij Ádámné aczképe (64. l.) a brźezani kastélyban őrzött olajfestményről a «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.

Nagy Péter czár arczképe (72. l.) Kneller Godofred festménye után. (1697.) Smith János metszete.

A Westminster belseje (80. l.) és *Stepney sírja a Westminsterben* (84. l.) eredeti fényképfelvétel után készült dr. Richter Aladár kolozsvári egyetemi tanár szíves közbenjárásával.

Az «*Instrumentum Confoederationis*» (120. l.) a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött eredeti példányról. Mivel könnyen olvasható, olvasását a «*Hasonmások szövegé*»-ben mellőztük.

Rákóczi mint imperator (148. l.) egykorú eredeti olajfestményről, mely gróf Erdődy Károlyné, szül. Kolowrat Julia grófnő ónodi kastélyában őriztetik.

Kurucz vezényszavak (152. l.) a dr. Stripszkynél levő eredeti példányról. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 4. sz. a.

Rákóczi Kun Istvánt ezredessé nevezi ki 1708 október 23-ikán. (161. l.). Eredeti fényképfelvétel után. Olv. «*Hasonmások szövegé*»-ben 5. sz. a.

Sréter János arczképe (212. l.) a Történeti Arczképcsarnokban lévő eredeti olajfestményről készült.

Rákóczi éremnyomói (240. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őríztetnek.

A selmeczi alsó- és felsőbányaművelés képe (260. l.), valamint a «*Duna térképe*» (348. l.). Marsigli Aloys. Ferd. «Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in 6 tomos digestus. Hagae Comitum 1726.» cz. nagy műből vétetett.

Rákóczi Ferencz uradalmai (296. l.) és *A kuruczok postái, hidjai és révei* (352. l.) térképeket Márki Sándor tervezte és rajzolta.

Szent Imre képe a kolozsvári egyetemmel 1728-ból (420. l.) a kolozsvári sz.-ferenczrendieknél levő eredeti fényképfelvétel után készült.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (440. l.) a Tört. Arczképcsarnok olajfestményéről.

A *Mercurius Hungaricus* 1705 május 30-iki száma (456. l.) s a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* 1705 augusztus 16-iki száma (460. l.) a berlini porosz állami levéltárban őriztetik.

Gróf Koháry István (468. l.) és *Zichy Péter* (472. l.) arczképei és a *Kurucz tárogatós* (480. l.) a Tört. Arczképcsarnok eredeti olajfestményeiről készültek.

Esterházy Pál zenei műsorának (482. l.) az eredetije a kismartoni Esterházy-levéltárban van. Olv. l. a «*Hasonmások szövegé*»-ben 8. sz. a.

Gróf Esterházy Antal arczképe (524. l.) az Esterházy-család birtokában lévő eredeti olajfestményről.

Gróf Károlyi Sándornak a kisfaludi táborban (1708 aug. 10.) kiadott *intimatiója* (536. l.) a gróf Károlyi-levéltárban őrzött eredetiről. Olv. l. «*Hasonmások szövegé*»-ben 9. sz. a.

Az egri görög templom belseje (620. l.). Fénykép után.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A *Czímlapot* (1. l.) *Dörre Tivadar* tanár és festőművész tervezte és rajzolta.

Ónodvár romjai (5. l.) Cserna Károly rajza.

Berkes András váczi püspök arczképe (7. l.) a Nagy Iván hagyatékából Rákóczy Ferenczné, szül. Dedinszky Gizella úrnő tulajdonában levő egykoru olajfestményről készült.

Az ónodi vár romjai (13. l.) Cserna Károly eredeti rajza.

Gróf Forgách Simon elfogatása (14. l.) cz. képet a «Histor. Bilder Saal» VII. köt. 101. lapjáról vettük.

Turócz vármegye (17. l.) részlet Bél Mátyás (Notitia Hung. II. 320.) Mikovinyi-féle térképéről.

A *Rakovszky-* és *Okolicsányi-család czímereit* (19. l.) Nagy Iván: «Magyarország családai» cz. műből vettük.

Rakovszky levágatása (23. l.) cz. képet a «Histor. Bilder Saal» VII. köt. 99. lapjáról vettük.

Rákóczi felülbélyegzett pénze (27. l.) az Erdélyi Nemz. Múzeum régiségtárában lévő eredetiről készült.

I. József király (31. l.) a «POLITICA AUSTRIACA | IN | IMPERATORIBUS | AUSTRIACIS, Eorumque Virtutibus adumbrata [Authore P. Gerardo Hilleprand e Soc. Jesu.] Viennae MDCCXVII.» czímű mű 164. lapjáról vétetett.

A szerencsi templom (38. l.) Dörre Tivadar rajza.

Az ónodi országgyűlés emlékoszlopa (41. l.) Klein Jakab ónodi tanító amateur-fényképfelvételéről készült.

I. József mellképe (44. l.). A «Dux Stiriae» cz. ill. műben jelent meg.

II. Rákóczi Ferencz arczképe (45. l.) a Tört. Arczképcsarnok metszetéről készült.

Esterházy Pál nádor arczképe (49. l.) olajfestmény után. Megjelent a «Magyarország vármegyéi és városai» cz. vállalatban. Győr vármegye és város mon. 360. l.

A leleszi konvent főkapuja (53. l.) fénykép után.

A krakkói királyi palota képét (56. l.) a Brawn-Hoghenberg-féle «Theatrum præcipuarum totius mundi urbium VI. kötetében megjelent szines metszet után Cserna Károly rajzolta.

Varannó és Homonna vidéke (60. l.) Zemplén vármegye régi térképéről vétetett.

Varsó látképe (67. l.) Puffendorf Sámuel «De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege Gestis. Norimbergae 1729.» cz. műből vétetett.

Mencsikov Sándor herczeg arczképe (69 l.) a szentpétervári nyilvános könyvtár metszete után.

B. Stralenheim arczképe (72. l.). Az Europäische Fama CXXVI. füzetében jelent meg.

Nagy Péter arczképét (77. l.) Nattier festménye után Le Roy metszete.

Stuart Jakab arczképe (79. l.) az «Europ. Fama» CXXVII. füzetének czímképe után készült.

Fejlécz (89. l.) Marsigli «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből való.

Rákóczi pecsétje az ónodi gyűlés meghivóján (91. l.), melyet gr. Pekri Lőrincz állított ki. Az Erd. Nemz. Múzeum levéltára gr. Kemény József gyüjteményében lévő eredetijéről (Kelet: Rozsnyó, 1707 jan. 22.) rajzolta K. Sebestyén József, Kolozsvárt.

Rákóczi Ferencz fejedelmi nagypecsétjét (93. l.) Daróczon, 1706 október 6-ikán kelt resolutiójáról, kiegészítve más lenyomatairól, rajzolta K. Sebestyén József. (A legelső szinjelzett fejedelmi pecsét.) Felére kisebbítve.

Rákóczi pecsétje Terebesen 1707 szeptember 18-ikán gr. Pekri Lőrinczhez írt levelén (94. l.). Az Erd. Nemz. Múzeum levéltára gr. Kemény József gyüjteményében levő vörösviaszra nyomott eredetiről rajzolta K. Sebestyén József.

Rákóczi gyürüspecsétjét (95. l.) K. Sebestyén József rajzolta.

Az udvari ünnepségek terme Kassán (most a tiszti kaszinó olvasóterme) (97. l.) előbb a Pesti Napló Rákóczi-Albumában jelent meg.

1. *Magyar nemesek* (121. l.), 2—3. *Birósághoz menő magyar nemesasszony és szász hajadon* (139. l.), 4. *Hajdú* (171. l.), 5. *Ökörhajtsár* (279. l.), 6. *Vándorló legény* (313. l.), 7. *Szász iparos* (315. l.), 8. *Postakocsis* (353. l.), 9. *Ferenczrendi barát* (399. l.), 10. *Oláh falusi pap* (408. l.), 11. *Görög-keleti pap* (409. l.), 12. *Magyar kálvinista pap* (415. l.), 13. *Székely kath. tanuló* (417. l.), 14. *Magyar kálvinista deák* (419. l.), 15. *Szász tanuló* (421. l.), 16. *Falusi kántor* (484. l.), 17—18. *Köpcsényi muzsikusok* I., II. (485., 486. l.), 19. *II. Apafi Mihály arczképe* (503. l.), 20—21. *Szász tanácsos és falusi biró* (525. l.) cz. képeink *Szendrei János* «Adatok a magyar viselet történetéhez. Bpest, 1908.» cz. művében jelentek meg először, a ki a műve számára készitett fényképfelvételeket készséggel bocsátotta rendelkezésünkre. Az itt 1. és 4. szám a. eml. kép eredetije Beich és Amigoni freskója a schleissheimi bajor királyi kastélyban, a 2., 3., 5., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 21. sz. a. a Magyar Nemz. Múzeum «*Costume Bilder aus Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae* (N° 59.)» cz. kéziratában, a 19. sz. a. u. o. az «*Effigies Principum Transylvaniae*» cz. kéziratban, a 6., 8., 20. sz. a. a M. Tud. Akadémia *Imagines nationum Ditionis Hungariae* cz. kéziratában, a 7., 9., sz. a. Marsigli

Alajos Ferdinand «*La popolatione di Transilvania*» cz. 1700—1. készült kéziratában a bolognai egyetemi könyvtárban (másolata a M. Tud. Akadémia könyvtárában), a 17., 18. sz. a. «*Jo. Pacsich: Volkstrachten zu Kittsee* (Köpcsény) 1808.» cz. N. Múzeumi kéziratában foglaltatik. Igy javítandó ki a képek aláírása.

Eperjes (123. l.) Walzel kőnyomata után készült.

A magyar nemesasszony (125. l.) Le Hay «Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant tirées sur les tableaux peints d'après nature en 1707. et 1708. Paris 1714.» cz. művéből vétetett. Aláírása: «*Hongroise.*»

A toroczkói kurucz házak (129. l.) ifj. Wolff Gyula fényképfelvétele után.

Tarpa város pecsétje (131. l.). A «Turul» 1909. évfolyamában (78. l.) megjelent képröl.

Kőszeg (132. l.) Cserna Károly rajza.

Kurucz lovascsata (157. l.) a «Historischer Bilder Saal» VII. Theil. 436. lapján lévő képről.

Kurucz harczok Zsibónál (159. l.) «Hist. Bilder Saal.» VII. Th. 89. l. («Frantzösischer Gesandter wird gefangen.»

Huszár I., II., III. (160., 161., 165. l.), *Harczi jelenet* (162. l.), *Gyalogos* I., II., III. (169., 170., 173. l.), *Uhlanus* (175. l.), *Vértes* (177. l.), *Lovaskapitány* (188. l.), *Zászlótartó* (207. l.), *Trombitás* (209. l.) cz. képeinket gr. Bethlen Miklós bethlen-szentmiklósi kastélyában lévő képekről ifj. Pákey Lajos fényképezte.

Várostromló kurucz gyalogság (163. l.) a «Hist. Bilder Saal» VI. Th. 591. lapján közölt képről.

Huszár (164. l.) a Rákosi Péter, János és Boldizsár 1701 január 26-ikán kelt czímeres nemesleveléről. Eredetije Pákey Lajos tulajdona Kolozsvárt.

Ágyúvontató katonák (166. l.) Richter Aurél rajza a «Denkmal Serenischer Heldentaten» metszete után.

Várostromló kurucz tüzérek (167. l.) a Hist. Bilder Saal» VII. Theil. 91. lapjáról.

Székely kurucz (172. l.) Pákey Lajos tulajdonában (Kolozsvárt) lévő gobelinhimzésről.

Jellegzetes kurucz sánczmunkák a sarkadi várból. I. A sáncz és az öreg kapu szelvénye (179. l.). II. A lövegpadok szelvénye (180. l.). III. A kiskapu szelvénye (181. l.). IV. Vigyázótorony (182. l.) Soós Elemér ezredes rajzai után.

Bottyán vára (183. l.) Soós Elemér rajza.

Kurucz konyha (185. l.) A Pesti Napló Rákóczi-Albuma után.

Gróf Gyulai István (203. l.) és *Gróf Gyulai Ferencz* (205. l.) arczképeit a marosnémetii gróf Kuun-kastélyban lévő eredetiek után Vadnai Béla dévai fényképész fényképezte.

Gróf Esterházy Antal gyermekkori arczképe (211. l.) a kismartoni eredeti olajfestményről készült.

Kurucz ágyú (214. l.), *Tulipános puskaportartó* (215. l.), *Karabélyok* (217. l.), *Sugárágyú* (219. l.), *Seregbontó* (220. l.), *Mordály* (222. l.) Czuberka Alfréd «Kuruczkori fegyverek 1906.» (Mívelődéstört. Értekezések 21. sz.) cz. művéből.

Fráter Erzsébet tőrös hajtűje (216. l.) az Erd. Múzeum régiségtárában lévő eredeti után.

Rákóczi-kardok (218. l.) a Pesti Napló Rákóczi-Albumából (36. l.).

Kurucz fokos (221. l.) Ifj. Wolf Gyula fényképe után.

Ocskay tarsolya (225. l.) az Ocskay Mária bárónő birtokában levő eredetiről.

Csatakép a kurucz világból I., II., III. (229., 231., 233. l.) Rugendas György Fülöp metszetei a Szépművészeti Múzeum Lanfranconi-gyüjteményében.

Dunai halak. Fejlécz Marsigli A. F. «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből.

Rákóczi pénzei I., II., III., IV. (243., 245., 247., 249. l.) az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában lévő eredetiekről.

XIV. Lajos mint napkirály (251. l.) győzelmi emlékérméről.

A bányavárosok térképe (253. l.), *Bányaművelés tervrajza* (263. l.), *Az erdélyi bányák térképe* (265. l.) Marsigli A. F. «Danubius Pannonico-Mysicus» cz. művéből.

Selmeczi bányászok (257. l.) Bikkessy után metszette Beyer K. a Tört. Képcsarnok példányáról.

Nagybánya (259. l.) Cserna Károly rajza.

Rákócziné fogata (283. l.) a «Historischer Bilder Saal» VII. Th. 97. l. közölt képről.

A munkácsi fejedelmi istállók és kocsiszinek csoportjából (285. l.) Dörre T. rajza.

Vadaskerti vadászat (287. l.) Hans Friedrich v. Fleming: «Der volkommene teutsche Jäger. (Leipzig 1719.)» cz. művéből.

Gyalu vára és környéke (291. l.) Veress Endre: «Isabella királyné» cz. művéből.

Pudpolocz, Rákóczi faluja (állítólag az a 6. sz. ház, a hol 1703-ban éjszakázott.) (293. l.) A benne volt asztal a sárospataki coll. múzeumban őriztetik. Lehoczky Tivadar 1863-ban készített rajza után rajzolta Dörre Tivadar.

Nyuzó Mihály czimeréł (302. l.) 1707 május 20-ikán Szerencsen kelt czimerlevelről K. Sebestyén József rajzolta.

Tányér 1706-ból (317. l.). Eredeti fénykép az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában őrzött cseréptányérról.

Szék Bethlen Miklós bethlen-szentmiklósi kastélyából (319. l.) Téglás István rajza.

Misztótfalusi Kis Miklós sirja a kolozsvári temetőben (321. l.). Fénykép után rajzolta Cserna Károly.

Rákóczi-korabeli kelyhek (322. l.) a Pesti Napló Rákóczi-Albumából.

Cserei Mihály és felesége ivópohara 1709-ből (323. l.). Az Erd. Nemz. Múzeum régiségtárában.

A munkácsi vár és környéke (327. l.). Lehoczky után Richter Aurél rajza.

A munkácsi bazárt (331. l.) a Lehoczky T. Munkács monographiájában közölt régi kép után Dörre Tivadar rajzolta.

Krakkó (337. l.) eredeti hollandi metszetről készült.

Kray Jakab arczképe (339. l.) eredeti olajfestmény után először a Vasárnapi Ujság 1904. karácsonyi ünnepi száma (Rákóczi emlékezete) közölte.

Külföldi banküzlet (341. l.) Schak B. A kereskedő könyve cz. műve után.

Seremetjev orosz tábornok arczképe (355. l.). Az «Europäische Fama» XCVI. füzetének czímképe után.

Mazeppa (358. l.) az Europ. Fama XXV. füzetének czimképe után.

Postás magyarországi papiros vizjegyén. (360. l.) Komáromi C. György leveléről.

A «*Vallásszabadság emlékérme*» *fejléczet* (363. l.) Dörre Tivadar rajzolta.

Platthy-czímer (369. l.) Nagy Iván «Magyarország családai» cz. művéből.

XI. Kelemen pápa (377. l.) az «Europäische Fama» LV. füzetéből.

Az egri káptalan pecsétjét (383. l.) Leskó: Adatok stb. cz. műve 236. lapjáról vettük.

A gyulafehérvári székesegyház (391. l.) Grundig Eduárd metszete után.

Verzár Oxendius örmény-katholikus püspök (393. l.) és Verzár (Verzereskul) keresztje Szongott Kr. Szamosujvár története cz. művéből (I. 285. és 428. l.)

A ferenczrendiek gyöngyösi temploma (397. l.) eredeti fénykép után.

Kantemir Demeter moldvai vajda (407. l.) az «Europ. Fama» CLV. füzetének czímképéről.

Az egykori kassai egyetem és temploma (423. l.) fénykép után.

A nagyszombati egyetem (424. l.) Dörre Tivadar rajza.

Deák és szenior (425. l.) Cserna Károly rajza a Szücs István «Debreczen sz. k. város történeté»-ben közölt kép s a debreczeni ref. collegium könyvtárában őrzött olajfestmény (Senior) alapján.

A Székelykő barlangja mint kollégium I., II. (428., 429. l.) ifj. Wolff Gyula fénykép-felvétele után. (Az I. kép: A barlangból kilátás Toroczkó felé; a II. kép: a Kollegium-barlang két főajtaja és a köztük levő oszlop.)

Pápai Páriz Ferencz arczképe (430. l.) Cserna Károly rajza a Dictionarium czímképe után.

A nagyenyedi két fűzfa (431. l.). Eredeti fénykép után. (Az Országút Décse felé, képünkön a hídtól balra látható a két fűzfa.)

A sárospataki kollégium régi épülete (432. l.) Dörre Tivadar rajza.

Harley Róbert (433. l.) Kneller Godofrédnek a londoni «National Gallery»-ban őrzött festményéről.

Csillagvizsgáló angyal Baranyi P. «Viaticum Spirituale» cz. művéből (438. l.) Dézsi: Misztótfalusi K. Miklós életrajzából.

Marsigli (450. l.) Veress Endrének a «Magyar Könyvszemlé»-ben (1906. évf.) megjelent értekezése mellékletéről.

Bél Mátyás (451. l.), *Gyöngyösi István öregkori arczképe* (472. l.), *Petrőczy Kata Szidónia arczképe* (476. l.) *és czímere* (477. l.) a Beöthy-Badics-féle Képes Irodalomtörténet 1. kötete 3. kiadásából.

Tárogató (480. l.) Tóth Béla rajza a Magy. Nemz. Múzeum példányáról.

Dobos András a fejedelem lovas dobosa (487. l.) a krasznahorkai várban őrzött 1747. évi eredeti olajfestményről.

Szent János munkácsi szobrát (489. l.). Fénykép után Richter A. rajzolta.

Lantos syren, mint asztaldísz (496. l.). Az Esterházyak fraknói kincstárában lévő műtárgyról.

Arad (499. l.) Dörre Tivadar rajza.

Féneleon arczképe (501. l.) régi metszet után.

Erdély térképe (507. l.) Bouttats metszete Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» cz. művéből.

Kisvárda romjai (509. l.) Kubinyi M. «Gr. Thurzó Imre» cz. monographiájából.

Csobáncz vára (513. l.) Békefi Remig: «A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban» (Bpest, 1907.) cz. mű 278. lapjáról való, mely mű a «Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei» cz. gyüjteményes mű III. kötetének I. rész 3. szakasza.

A *Pongracz-czímert* (523. l.) Pongrácz János részére 1707 június 27-ikén kiállított czímereslevélről rajzolta K. Sebestyén József.

A pozsonyi vár déli kapuját (529. l.) Dörre Tivadar rajzolta.

Gr. Csáky Imre váradi püspök arczképe (533. l.) Kolb J. Kristóf metszete a Tört. Arczképcsarnokban.

A királyi vár Pozsonyban (535. l.) Cserna Károly rajza.

Görgény vára a Rákóczi-hegyen (539. l.) Dörre Tivadar rajza.

Rabutin arczképe (541. l.) a Bubics Zsigmond birtokában volt egykorú rézmetszetről először Angyal D. «Thököly Imre» cz. műve II. köt. 269. lapján jelent meg.

Eger látképe (545. l.) Cserna Károly rajza.

Frigyes Vilmos trónörökös arczképét (551. l.) Boonen Arnold festménye után P. van Gunst metszette.

Ilgen Rüdiger (553. l.) Richter D. festménye után Ottó H. J. metszete.

Marlborough herczeg arczképe (John Churcill) (555. l.) Kneller Godofréd olajfestménye a londoni National Portrait Gallery-ban.

I. József császár Bécsben 1706 április 29-ikén megfosztja hübérétől Miksa Emánuelt (556. l.) egy egykorú egyleveles nyomtatványról. Aláírása: «Ihre Käyserl: Majestät zerreissen die Investitur- und Lehen-Brieffe aller von denen gewesenen Churfürsten von Cölln und Bayren ingehabten Chur und Fürstlichen und anderen Reichs-Lehen, und werffen solche zu dero Füssen, welche hernach von beeden Herolden auff den Knyen auffgehoben, und in kleine Stuck zerrissen auch endlich von ihren zum Fenster gegen der Pastey hinausz geworffen werden.»

XII. Károly svéd kiraly tábora (557. l.) a «Hist. Bilder Saal» VII. Bd. 720. l. képe után

Az aranygyapjas-rend jelvénye (558. l.) Richter Aurél rajza.

Miksa Emánuel lovasszobra (559. l.) egykorú bronzszobor Ő Felsége tulajdonaban.

Vetésy fogadtatása XIV. Lajosnál (565. l.) a «Hist. Bilder Saal» VI. Bd. 728. lapján közölt képről.

A berlini királyi palota (569. l.) Széchy K. «Gvadanyi József» cz. életrajzából.

Frigyes Vilmos porosz trónörökös (570. l.) az «Europäische Fama» (XLVII. füzetének czimképéről.

Golovkin Alexievics Fedor (573. l.). U. o. XLIV. füzet czimképe.

A garamszentbenedeki apátsági templom (579. l.) a «Magyarország vármegyéi és városai» cz. vállalat Bars vármegyéről szóló kötetéből.

Hadi parancsot osztó kurucz főtiszt (583. l.) Rugendás György Fülöp metszete után.

Trencsén vára (591. l.) Cserna Károly rajza.

A trencséni csata tervrajza (594. l.) Rónai Horváth Jenő «Magyar hadi krónika» cz. műve II. kötetéből.

A nyitraszerdahelyi kastély Rákóczi látogatásának emléktáblájával (599. l.) eredeti fényképfelvétel után.

Kurucz tanya (601. l.) Rogg G. metszete a Tört. Képcsarnokban.

Bercsényi szakolczai háza (603. l.) Dörre Tivadar rajza.

Tánczoló kurucz (609. l.) Rein M. metszete a Tört. Képcsarnokban.

Bottyán János torzképe (615. l.) az Ernst Lajos gyüjteményében levő eredeti metszet után.

Rákóczi Ferencz lovasképe (619. l.) a «Histoire du Prince Ragotzi 1707.» cz. mű czimképe után. Coster metszete.

Anna királyné arczképe (630. l.) Dahl Mihály festménye a londoni «National Portrait Gallery»-ban.

Zólyom vára (633. l.) Cserna Károly rajza.

Szatmár (635. l.). Fénykép után.

Sárospatak látképe (639. l.) Cserna Károly rajza.

Bezerédj kivégeztetése (647. l.) a «Histor. Bilder Saal» VII. Bd. 106. lapján közölt képről.

A *Záróvignette* Dörre Tivadar rajza.

NÉVALÁÍRÁSOK, KÉZIRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Potockij István (54. l.), *Berthóti Ferencz* (1708 augusztus 20-ikán kelt leveléről) (61. l.), *gróf Barkóczi Ferencz* (105. l.), *Aszalay Ferencz* (112 l.), *Jánoky Zsigmond* (Orsz. levéltár Beszterczebánya, 1686 szeptember 7-ikén kelt lev.) (113. l.), *Ebeczky Sámuel* (116. l.), *Palocsay György* (151. l.), *Berthóty István* (192. l.), *Bottyán János* (195. l.), *Petróczy István*, III. István és P. Kata apja (Orsz. Levéltár) (196. l.) *Csajági János* (199. l.), *Csáki András* (1706 ápr. 11.) (201. l.), *Szentiványi János* (U. o.), *Halász Péter* (202. l.), *Bagossy László* (270. l.), *gróf Bánffy György* (Erd. Múz. Levelt. a gr. Kemeny-féle Erdély története eredeti oklev. XXXVI. kötetében levő oklevél) (297. l.), *Eötvös Miklós* (300. l.), *Teleki Mihály* (1704 júl. 25. Teleki-levéltár) (306. l.), *Ajtai Mihály* (307. l.), *Wellehradi Nezorin Flórián* (Olv. F[rate]r Abbas Wellehradensis et Pasztiniensis mp.) (400. l.), *Enyedi István* (448. l.), *Pápai Páriz Ferencz* (Marosvásárhely, 1710 ápr. 14. Teleki-levéltár) (455. l.), *Petróczi Kata Szidónia* (1686 jan. 14. Teleki-lt.) (476. l.), *Szentkereszti András* (502. l.), *Ebergényi László* (1702 okt. 16.) (511. l.), *Steinville* (514. l.), *Ocskay László* (517. l.), *Löffelholz* (522. l.), *Steinlöffel András* (610. l.) névaláirasai az Erd. N. Múz. levéltárában, Károlyi-levéltárban, Teleki-levéltárban és Orsz. Levéltárban őrzött eredeti oklevelekről vétettek.

Károlyi tervrajza Arad váráról (81. l.) először gr. Károlyi Sándor önéletirása. I. rész. Pest, 1865. 180. lapja mellékleteként jelent meg.

Rákóczinak Pápay János által iratott utasítása Ilosvay György részére (115. l.). Eredetije a Luby-család levéltárában. Olv. l. «Hasonmások szövegé»-ben 3. sz. a.

Magyarország szövetkezett vármegyéinek és városainak térképét (119. l.) Márki Sándor tervezte és Dörre Tivadar rajzolta.

Gróf Barkóczy Ferencz levele Károlyihoz (189. l.), a Károlyi-levéltárban őrzött eredetiről. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben 6. sz. a.

Az ecsedi láp XVIII. századi képe (344. l.) Borsitzky Pál földmérő rajza után Kogutowicz és társa M. Földrajzi intézete metszette és nyomtatta. Éble Gábor «Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza» cz. művéből.

Krmann kéziratának czímlapja (412. l.) Zsilinszky Mihály «A magyar prot. egyház története» cz. művéből (411. l.).

Sarkad térképvázlata Károlyitól (452. l.) először Márki Sándor «Sarkad története» cz. művében jelent meg.

Egy lap Gyulai naplójából (463. l.) az LI. ezred tulajdonában levö eredetiről készült.

Palocsay György egyik versének (a «Neustadti harcz»-nak) első két versszaka (473. l.). Eredetije Lőcsén a b. Palocsay-levéltárban.

Mutatvány Radvánszky János «Verseskönyvé»-nek kéziratából (474. l.). Eredetije a b. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában.

A Rákóczi-nóta legrégibb ismert dallama Pálóczi Horváth Ádám gyüjteményéből (481. l.). Eredetije a M. Tud. Akadémia gyüjteményében.

A Vietorisz-kódex 4^b levele (483. l.) az Erdélyi Múzeum 1908. évfoly. 321. lapján jelent meg először.

Gróf Barkóczi Ferencz levele Karolyi Sándorhoz a trencséni csatáról (595. l.) és *Aszalay Ferencz levelének töredéke a trencséni csatáról augusztus 8-ikáról* (597. l.) mindkettőnek eredetije a Károlyi-levéltárban. Olv. «Hasonmások szöv.» 10., 11. sz. a.

A clichék id. Weinwurm Antal műintézetében készültek.

Igazítás. A Szendrei-féle viseletképek egy része tévesen van Marsigli rajzának jelölve. Kijavítását l. a Képmagyarázatban.

Lap

14097. — Budapest, az Athenaeum részvénytársulat nyomása.